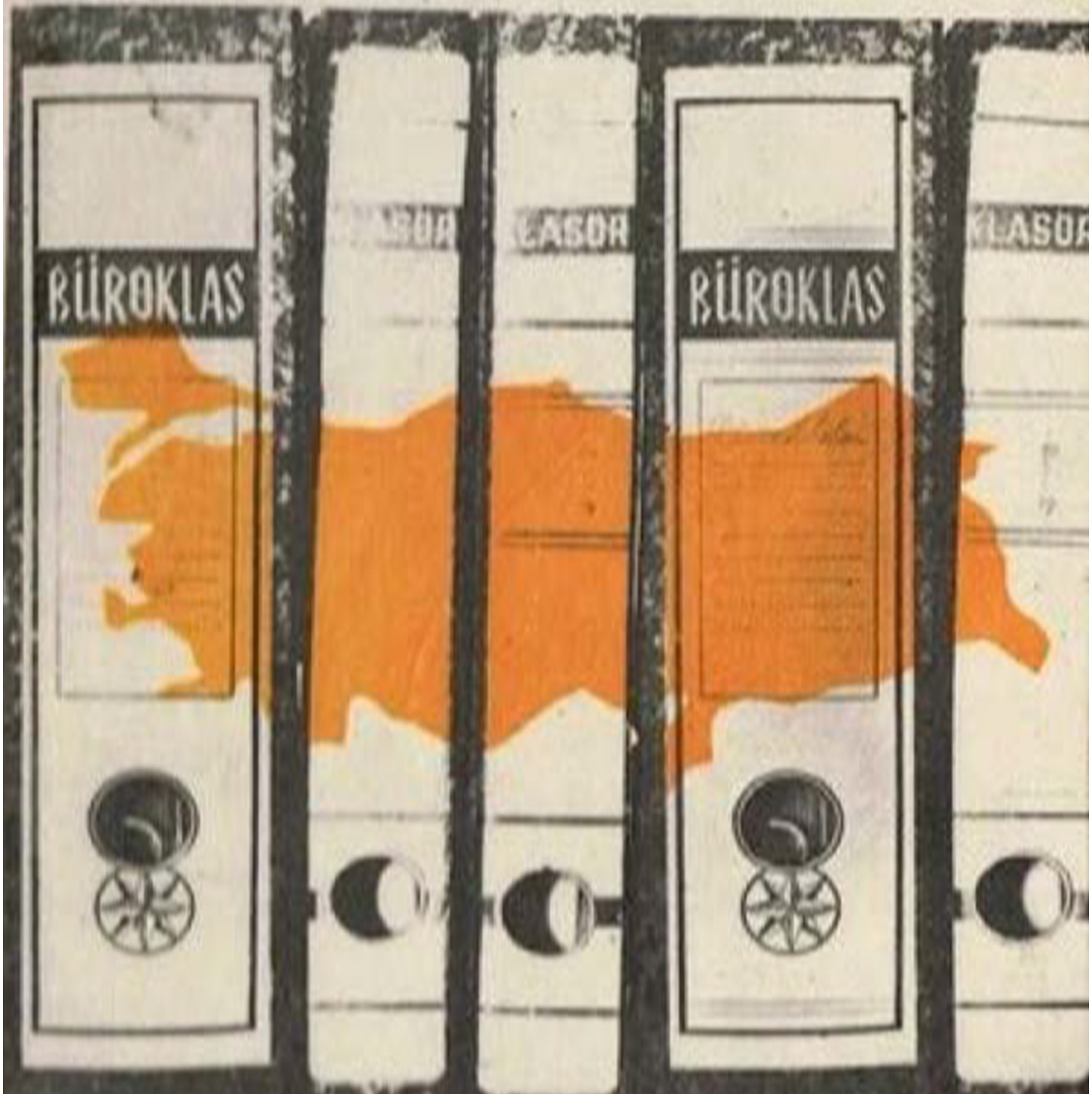
TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER 1908-1978 1

YALÇIN KÜÇÜK

3. Basım

NEZİH DANYAL' IN ÇİZGİSİYLE

Birinci Basım 1978
İkinci Basım 1978
Üçüncü Basım : 1980 (Mart)

YALÇIN KÜÇÜK

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

- Kapak — Erkal Yavi
- Dizgi - Baskı — Yaylacık Matbaası
- Cilt — Deniz Mücellithanesi
- Kapak Baskısı — Çolakoğlu Matbaası
- Kitabı Yayımlayan — Kemal Karatekin

TEKİN YAYINEVİ
Ankara Cad. No. 51 - İSTANBUL. Tel: 27 69 69

YALÇIN KÜÇÜK

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER 1908-1978 (Nezih Danyal'ın Çizgisiyle)

BİRİNCİ KİTAP

(Üçüncü Baskı)

TEKİN YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
BAŞLANGIÇTA TAKRİR-İ SÜKÛN

Sayfa

Orman Yasaları 17
İş Yasaları 26
Halka Açık Bir Şirket 60
Sanayi ve Tarım Yasaları 73

İKİNCİ BÖLÜM
SERBEST DEVLETÇİLİK

Aldanan ve Aldatanlar 105
Serbest Cumhuriyet Fırkası 114
Devletçilik 155

İkinci Bölüm İçin Ekler

UÇUNCU BÖLÜM
DÜZENİN OTURMASI

Kubilây ile Başar 233
Ve Darülfünun'da Tasfiye 271
Tonguç ve Menderes 305

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BÜTÜNLEŞME İLE ÇELİŞKİ

Su Başlarını Devler Tutmuş 345
Ekonomi Cephesinde 382
Politika Cephesinde 439
12 Mart: İhtiyaç ve Lüks 489

Dördüncü Bölüm İçin Ekler

Seçme Kaynaklar

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın içeriği ile ilgili olarak söyleyeceklerim çok kısa: Burada kullandığım kaynakların, belgelerin, istatistik ve tabloların toptan yanlış olduğu gösterilmedikçe; ileri sürdüğüm tezler, yeni çalışmalarla, çürütülmedikçe, Türkiye tarihi üzerine şimdiye kadar söylenmiş ve yazılmış olanların çok büyük bir bölümünü unutmak gerekecek. Bu yüzden bu çalışmayı, şimdiye kadar kendisine sunulanlardan rahatsızlık duyanların okumasında yarar var. Piyasadaki kişilerden hoşnut olanlar için, bu çalışmayı okumanın sağlayacağı bir yarar yok.

Kitap haline gelen çalışmanın bir yeniliği var. Aslında daha önce başladı. Yazar ve çizer işbirliğimizi, Nezih Danyal ile birlikte, Yürüyüş Dergisi'nde başlattık. Sanatçının anlatım gücünün bilim adamı veya araştırıcı ya da yazarın anlatım gücünü aştığına hep inandım. Nezih ile birlikte sürdürdüğümüz çalışma ortamında bunu yeniden gördüm. Daha önce konuşmuş olmamıza rağmen, Nezih'in çizgilerini gördükten sonra, yazılarımda değişiklik yapmak ihtiyacını duyduğum oldu. Nezih Danyal, bu çalışmayı da çizdi.

Araştırma, soyut ile somutun kaynaşması anlamına geliyor. Önce, araştırma konusunun özü anlamında, soyut bir çerçeveye gerek var. İncelenen kay-

nakları ya da araştırmanın somutunu oluşturan belgeleri, istatistikleri, kitapları, doğru bir biçimde algılayabilmek için, böyle bir soyut çerçeveye kesin ihtiyaç var. Buradaki kaynakların önemlice bölümünü, başkaları da okudu. Ama başka sonuçlar çıkardılar. Üstelik, buradakinin tam tersi sonuçlar çıkaranlar, çok büyük bir çoğunluğu meydana getiriyor. İşe başlarken soyut çerçevesi ve bu çerçevenin oturduğu dünya görüşü farklı olanlar, farklı sonuçlara ulaşıyor. Kaçınılmaz. Çünkü aynı kaynakta farklı yerlere bakıyorlar ve farklı somutları görüyorlar. Dünya görüşü ters olanlar, bir ilke olarak, ne kadar çok kaynağa bakarlarsa baksınlar, ağaçlara bakmaktan ormanı göremiyorlar. Ya da bir türlü ormandan içeri giremiyorlar. Dünya görüşü ve bununla tutarlı soyut çerçeve, ormanın anahtarı niteliğinde. Girdikten sonra, incelenen kaynaklar, daha doğru bir deyişle somutun zenginliği, başlangıç çerçevesini düzelterek doğrulamaya ve güçlendirmeye yarıyor. Bu çalışmada da, bilimsel araştırmanın bu temel ve üretici yöntemi uygulandı.

Kaynak denilince, İlhan Tekeli'yi hatırlamamak mümkün değil. Önce aynı zamanlarda bürokraside, sonra aynı üniversitede, şimdi de aynı işyerinde olmak üzere, İlhan Tekeli ile on beş yılı aşan arkadaşlığım süresince, en çok bu çalışmada yararlandım. Bir araştırmacının en büyük heyecanı, yeni bir kaynak bulmak. İlhan, hiç kullanılmamış bir çok değerli kaynağı, ilk kez benim kullanmama izin verme cömertliğini gösterdi. Bu çalışmanın bir çok tezini, İlhan'la tartıştım.

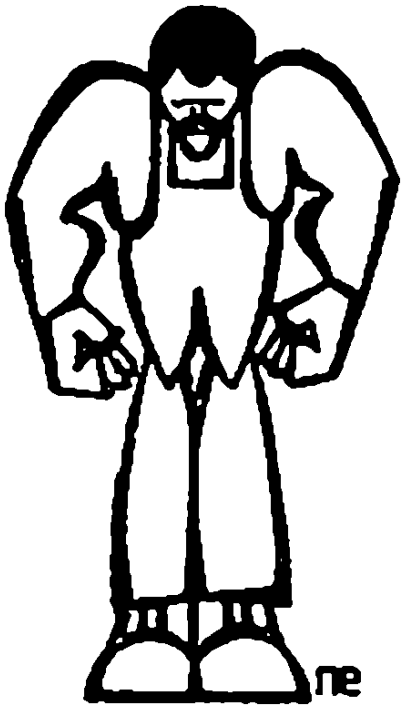
Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi, arkadaşım Artun Ünsal'ın yardımlarını da unutamam. Artun'la da çalışmanın bazı bölümlerini tartıştım. Ar-

tun Ünsal, ayrıca, çalışmanın yazımı sırasında yeniden bakmak ihtiyacını duyduğum bir çok kaynağı sağlama işini de üstlendi.. Ancak ne İlhan ne de Artun, çalışmayı, yazılı hale geldikten sonra görmediler. Buna karşın, Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, arkadaşım Ergun Türkcan, çalışmanın önemli bir bölümünü okudu. Bölümlerin sonlarına ek konulmasını, Ergun önerdi. Önerilerini, mümkün olan ölçüde, yerine getirmeye çalıştım.

Âdettir. Fakat burada gerçekten gerekli. Temren ile Ömer, bu çalışmanın yazımı süresince, zaten çok az olan ev sorumluluklarımın tamamını üstlendiler. Temren, ayrıca daktilodan çıkanları düzeltti. Umarım, eksiksiz oldu.

Önsözün sonsözü, dil ile ilgili. Bir başka çalışmanın önsözüne yazdıklarım şunlar: «Türkçenin bilimsel yazın biçimi hâlâ çok geri. Düşsel bir özelliği olmayan, gereksiz ölçüde çatık yüzlü, sıkıntılı ve takur tukur bir anlatıma sahip. İlk basımda bu alışkanlıktan kurtularak bilimsel yazını, bir ölçüde de olsa, yumuşatabileceğimi düşündüm.» Türkçenin anlatım gücünü artırmak, yeni anlatım olanakları sağlamak için dilin yapısı ile ilgili çaba, deneme ve çalışmalarımı burada da sürdürdüm. Değerlendirme, okuyucuya ve özellikle Türkçeyi sevenlere ait. Kesinlikle, Türk Dil Kurumu'na ait değil.

YALÇIN KÜÇÜK
Ankara, Ekim 1977

nesnel koşulların
tüm umutsuzluğundaki
tüm umutları
işçi sınıfının
siyasal mücadelesinde
bulanlara
eksiği ile
fazlasıyla
hepsine
dünü
bugüne bağlayanlara
bugünü
yarına açanlara
mustafa suphi
şefik hüsnü'ye
nazım'a
baştimar'a
nihat sargın
ve
behice boran'a
saygı ile
hayranlıkla

y. k.

ÜÇÜNCÜ BASKI İÇİN BİRKAÇ SÖZ

Bu kitabın birinci baskısı için yazdığım önsözde şunlar yer aldı: «Burada kullandığım kaynakların, belgelerin, istatistik ve tabloların toptan yanlış olduğu gösterilmedikçe; ileri sürdüğüm tezler, yeni çalışmalarla çürütülmedikçe, Türkiye tarihi üzerine şimdiye kadar söylenmiş ve yazılmış olanların çok büyük bir bölümünü unutmak gerekecek. Bu yüzden bu çalışmayı şimdiye kadar kendisine sunulanlardan rahatsızlık duyanların okumasında yarar var. Piyasadaki klişelerden hoşnut olanlar için bu çalışmayı okumanın sağlayacağı bir yarar yok.» Bunlara ekleyeceklerim var.

İkinci kitabı tamamlayıp, birincisini genişletme hazırlıklarını bitirdikten sonra gördüğüm şu: Birinci kitap, ışıksız bir ışıkla karanlıkta yürümeye veya sık ağaçlı bir ormanda yol aramaya benziyor. Her adımda çekingen, ürkek ve bir ölçüde korkak. Bir kayaya çarpıp devrilmemek veya bir kuyuya düşmemek için. Çekingenliği, ürkekliği ve bir ölçüde korkaklığı, yolunu arayan ve bulan biliyor. Ürkek ve bir ölçüde korkak da olsa, henüz stabilize olmayan, asfaltlanmamış bir yoldan ilk kez geçmenin heyecanını duyuyor. Başkalarına ne yaptı, bilemem; birinci kitap bana yol açtı. Üçüncü baskıda bu yolu pekiştirmeye ve asfaltlamaya çalıştım.

Ayrıca «Düzenin Oturması» adını taşıyan yeni bir bölüm yazdım. Burada, modern Türkiye'nin Osmanlı'dan 1923 yılında değil, 1930 yıllarında koptuğunu ileri sürüyorum. Türkiye, 1920 yıllarında hâlâ Osmanlı'yı yaşıyor. Ellinci yılını geride bırakan Türkiye, yalnızca 1930 yıllarında özgün olabiliyor. Bu bölümü, birinci kitabın önceki baskılarını okuyanların da okumalarının yararlı olacağını düşünüyorum.

Bu yeni bölümü yazarken 1930 yıllarını yeniden okumak ihtiyacını duydum. Bırakınız eski yılları, 1930 yıllarında ya-

yınlanmış bazı kitapların bile ve üstelik Başkent Ankara'da ne kadar zor bulunduğunu, bir kez daha gördüm. Bunların bulunmasında TBMM Kütüphane Müdürü Hilmi Çelik yardımlarını esirgemedi. Teşekkür ediyorum.

Birkaç söze, «zata mahsus» ya da «kişiye özel» birkaç söz daha eklemek gerekiyor. Bu kitabın birinci baskısının okuyucuya ulaştığı zamandan hemen sonra, içinde bulunduğum politik hareketle, belli bir kampanya ile karşı karşıya geldim. Bu kampanyayı iğrenç, tiksindirici, belden aşağı tezlerle süslü ve onurdan yoksun olarak niteleyebilirim. Bu kampanyayı yönetenlere, yazılı olarak, iddialarının birisini kanıtlayabildikleri takdirde tümünü kabul edeceğimi ve bunu en büyük tirajlı gazetede ilân edeceğimi bildirdim. Oralı olmadılar ve iğrenç, tiksindirici, belden aşağı tezlerle süslü ve onurdan yoksun kampanyalarını sürdürdüler. Bunları şunun için yazıyorum: Bu iğrenç, tiksindirici, belden aşağı tezlerle süslü ve onurdan yoksun kampanyayı, Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabını ithaf ettiğim kimselerden hayatta olan iki kişi yönetti. Diğerleri ölmüş idiler.

Pişman değilim. İthaf sayfasını değiştirmiyorum. Örnek olsun, 1975-1978 yılları arasında olduğum yerde olduğum için sadece kıvanç duyuyorum. Bu, bir mücadeledir. Mücadele durmaz. Çünkü yaşam durmaz. Toplum durmaz. Mücadele devam eder. Mücadeleye devam edenlerle birlikte devam edilir. Tek başına değil.

«Biz» yeni bir iş yapıyoruz. Türkiye'de. Burada yeni demek, evrenseli bulmak ve aşmak demektir. Enternasyonal platformu bulamayan, bir ölçüde, bunu aşamayan, yeni olamaz. Geri ve sapkın olur.

«Biz», Türkiye'de, bir yeni iş yapıyoruz. Örnek olsun, bu konuda, şöyle: Dünya mücadele tarihinde hep böyle oldu. Ortak mücadele ile bir kilometre taşına kadar birlikte koşanlar, yolları ayrılınca, birbirini hain ilân ettiler. Bu normal sayılabilir. Ancak bununla yetinmediler. Birbirinin doğdukları günden itibaren hain olduklarını ispata çalıştılar. Bu ispatın zaman aralığını ana rahmine düşme tarihine kadar götürenler oldu.

Bu, sağlıklı değil. Ancak bir geleneği var. Bu gelenek, ilk sosyalist ülkenin kalmerli bir emperyalist kuşatma ile karşı karşıya olduğu, içerde sınıf mücadelesinin yüz derecede kay-

nadığı ve asıl önemlisi, leninizmi Batı Avrupa'nın komünist partilerinin bile kavramakta güçlük çektiği bir zamana kadar uzanıyor. Ancak bu zaman ve koşulları çok geride kalıyor. Şimdi dünya sosyalist sistemi yerleşmiş, sağlıklı ve güvenli bir biçimde ilerleyip genişliyor. Bu güveni «duymamız» gerek. Bu güveni duymadan hiçbir yere «gidemeyiz». Bundan böyle «yolumuzu» ancak böyle bir güven içinde «açabiliriz».

Aksi halde içine kapanık, kurumuş müridlerden oluşan küçük bir tarikat olmaktan «kurtulamayız». Bu geleneği bir kenara koymak «durumundayız». Çünkü mücadeleyi zayıflatıyor. Yığınların mücadeleye güvenini ortadan kaldırıyor. Ortak mücadeleye çıkanlardan bir bölüğünün belli bir kilometre taşında yoldan ayrıldığını söylemek ve anlatmak kolay. Bu, normal. Fakat yoldan çıkanların ana rahmine düştükleri zaman hain olduklarını söylemek ise çok zor. Bilim dışı. Diyalektik dışı. İnandırıcı olmaz. Üstelik gerek yok.

Herkesin hizmetini ve katkısını şükranla «anacağız». Birinci baskıdaki ithafda kullandığım deyimle, «eksiği ile fazlasıyla». Yoldan çıkanlara «bakacağız». Eğer bununla yetiniyorlarsa, sorun yok. Yok, cansız vücutlarıyla yolu tıkamaya çalışıyorlarsa, kuşku olmasın, «yolumuzu temizleriz».

Bu «güvenimiz» var.

Yalçın Küçük
Ekim 1979
Karakusunlar Köyü, Ankara

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTA TAKRİR-İ SÜKÛN

Orman Yasaları

Bu çalışmada Cumhuriyet tarihi üzerine yeni tezler ortaya atılıyor. Bir bölümü yüzeysel, bir bölümü ile daha derinlemesine. Kuşkusuz, yazarının anlayışına göre. Yüzeysel olanlar da önemsiz değil. Çünkü, Cumhuriyet ile ilgili bir çok pek yüzeysel tez uzun yıllar yaygınlık ve etkinlik kazandı. Bu tür sığ tezlerden birisi, Cumhuriyet'in yönetici ve kurucu kadrolarının var olan sınıflardan bağımsızlığı ve bu kadroların bilgisizliği ile ilgili. Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadrolarının bilgisizliği üzerine çok yazı yazıldı. Özel olarak şöyle söylendi: Eğer Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroları, toplumsal gelişme ile ilgili olarak bugünkü bilgi donatımına sahip olsalar idi, Türkiye şimdi başka bir çizgide olacaktı. Uzun yıllar yaygınlık kazanan bu tez, kökten tutarsız.

Hem teorik olarak, hem de pratik olarak. Teorik tutarsızlık şurada: Cumhuriyet bir sınıfsal olay. Sınıf mantığı var. Bu mantığın belirlediği bir gelişme doğrultusu var. Cumhuriyet'in gelişme doğrultusunu, toplumdaki sınıfların karşılıklı güç dengesinden ve bu..:lar arasındaki mücadeleden ayrı düşünmek imkânsız. Kadroların bilgi düzeyini ve donatımını da bu güç dengesinden ve mücadeleden bağımsız düşünmek mümkün değil. Bu yüz-

den, Cumhuriyet'in gelişme doğrultusunu, yönetici ve kurucu kadrolarının gerekli bilgilerle donatılmamış olmaları ile açıklamak kökten olanaksız ve tutarsız.

Teorik olarak söylenebilecekler, kısaca, bu kadar. Pratik olarak söylenebilecekler ise çok daha fazla. Çok daha ileri. Pratik olarak bakıldığında, Cumhuriyet'in yönetici ve kurucu kadrolarının bilgi yetersizliğinden değil aşırı bilgi düzeyinden söz etmek gerek. Bir örnek, Mustafa Kemal'in kendisi. Mustafa Kemal, kendi sınıfsal konumunda, liderliğini yaptığı burjuva-demokratik devrimde gerçekten çok büyük bir lider. Mustafa Kemal'in kişisel yaşamından, siyasal mücadeledeki üstün beceri ve yeteneklerinden öğrenilecek olanlar çok. Bugün işçi sınıfının siyasal mücadelesi içinde olanların da öğrenecekleri var. Bugün Mustafa Kemal'i, zamanının mümkün olan tek devrimcisi olarak göstermek ne kadar bilim dışı ise, Mustafa Kemal'in «bir Lenin olamayışına» bakıp dövünmek ya da Mustafa Kemal'i inkâr etmek de o kadar bilim dışı. Cumhuriyet'in kuruluş mücadelesinin başlangıçlarında işçi sınıfının siyasal hareketinin içinde olan ve yönetici kadrolarını meydana getirenler vardı. Bunlar olmasaydı, işçi sınıfının siyasal hareketi bugün içinde bulunduğu düzeyde olamazdı. Bugün işçi sınıfının siyasal hareketi olmasa, Türkiye hiç bir zaman işçi sınıfının müttefiki emekçilerle kuracağı iktidar dönemi i göremez. Bu dönem gelecek. Geldiği zaman da «resmi» tarih de yeniden yazılacak. Bu tarihte Mustafa Kemal'in yeri ve konumu, zamanında işçi sınıfının siyasal hareketi içinde yer alan ve zindanlara lâyık görülenlere göre değerlendirilecek. Ancak, bunun bir gün mutlaka yapılacağını bilmek, burjuva demokratik devrimin ve Kurtuluş Savaşı'nın lideri olarak Mustafa Kemal'in «büyüklüğünü» ve üstün siyasal yeteneğini inkâr etmek anlamına gelmiyor. Bu açıdan bakıldığında da başta Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuri-

yet'in yönetici ve kurucu kadrolarının yaygın tezin aksine, son derece bilgili oldukları görülüyor.

Kesinlikle rastlantı değil. Rastlantı olmadığını gösteren işaretler var. Türkiye'nin dünya siyasal mücadele sözlüğüne bir tek katkısı olduğu söylenebilir: Jön Türkler. Bugün bile zaman zaman günlük Batı basınına yansıyor. Pentagon'da, ya da zaferden önce Güney Vietnam'da yöneticiler arasında Jön Türk hareketi olduğu yazılıyor. Çok basit olarak, kütlelerin dışında ileriye dönük düzenleme hareketleri olarak anlaşılıyor. İttihat ve Terâkki, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan Jön Türk hareketinin doruk noktası. İttihat ve Terakki, zamanına göre son derece disiplinli bir siyasal hareket. Ordu'da, Mülkiye'de, Tıbbiye'de derin kökler bulabilmiş bir hareket. Çeşitli ırktan yöneti i ve militanları bir araya getirebilmiş bir hareket. Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroları, bu büyük siyasal okuldan geçmiş kimseler. İttihat ve Terakki'nin içinde, yanında, arkasında ya da karşısında yer alarak bu okuldan ders almış kimseler. Hem örgütçülük hem de siyasal program olarak bu okuldan geçmiş kimseler. Burada, kapitülasyonların ve aşarın kaldırılmasının İttihat ve Terakki'nin tartışma programında yer aldığını söylemek yeter.

Sadece bu kadar değil. Mustafa Kemal dahil, Cumhuriyet'in kurucu ve yöneticilerinin olgunlaşma çağlarının yirminci yüzyılın başlarına denk düştüğünü söylemek mümkün. Bin dokuz yüz yılına dönüşle birlikte Türkiye tarihinde yaygın grevler sahneye çıkıyor. Yirminci yüzyılın ilk yılları, grevlerin günlük yaşama girmeye başladığı bir dönem oluyor. İşçi sınıfının sendikal hareketi, yepyeni bir biçimde kendisi i duyurmaya başlıyor. Osmanlı tarihinde yepyeni bir güç varlığını vurguluyor. Bu gücün yanında ya da karşısında olmak mümkün. Ama her siyasal hareket, şu ya da bu ölçüde, bu yepyeni gücü hesa-

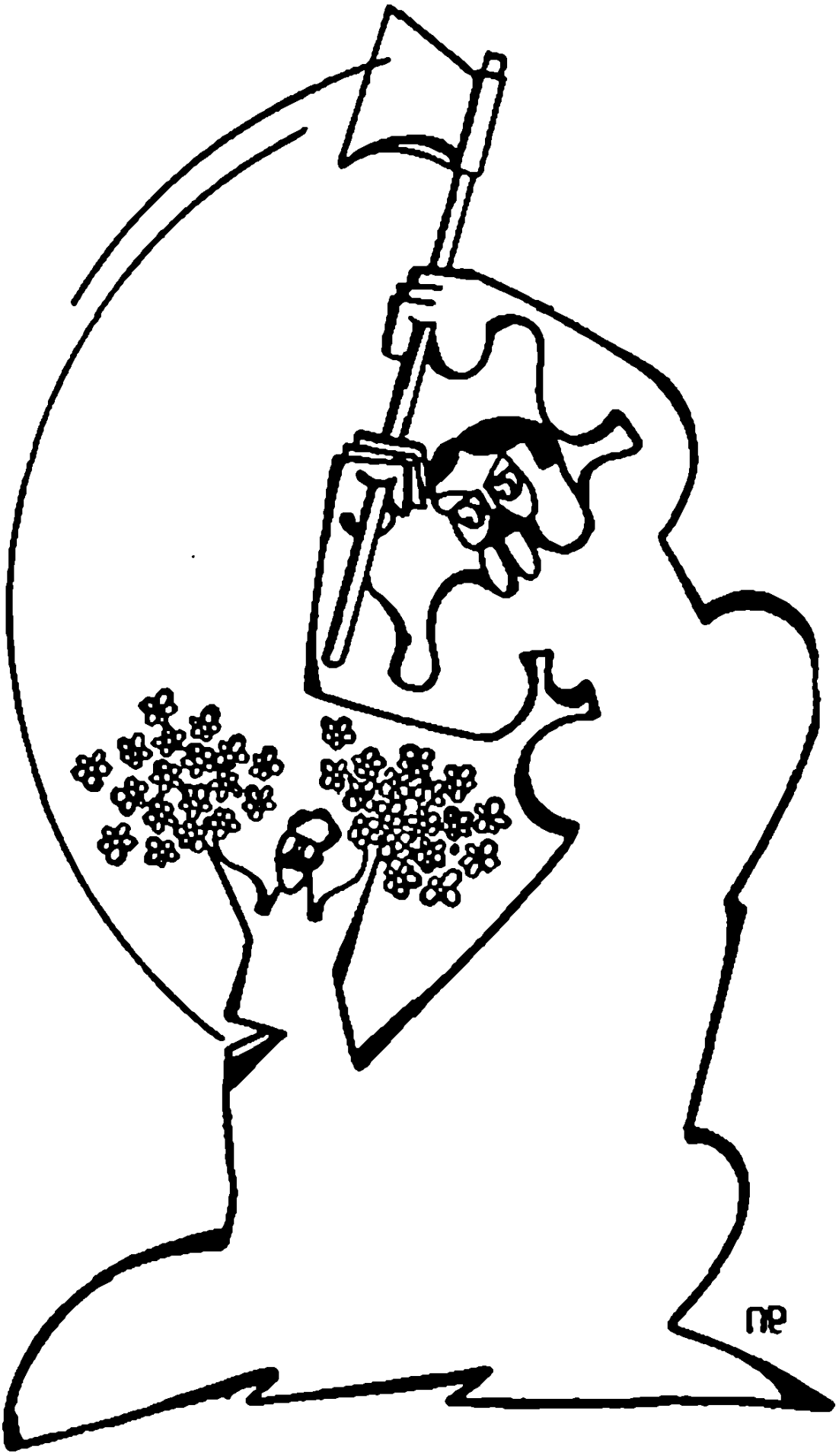
ba katmamak mümkün değil. Bu söylenenleri şöyle de özetlemek mümkün: 1920'lerin politik hareketleri, 1940 ya da 1950'lerin rahatlığına sahip değil. Mutlaka, şu ya da bu ölçüde, işçi sınıfı ve emekçi yığınların varlığını ve özlemlerini hesaba katmak zorundalar. Tıpkı 1960 ve 1970'lerin burjuva politik kadroları gibi.

1920'lerin ilk yıllarında Mustafa Kemal'in kendisine bağlı bir resmî komünist partisi kurma girişimlerini bu açıdan ele almak gerek. Yerli ve yabancı tarihçilerin sığ bir biçimde ortaya atıp yıllardır kullana geldikleri «Sovyetler Birliği'nden kredi alma» tezine fazla ağırlık vermemek gerek. Bu konu üzerinde ilerde durulacak. Şu anda söylenen, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının dünyadaki siyasal akımlarla ilgili olarak yeterli bilgiye sahip oldukları. Bu bilginin sanıldığından ve hatta gerektiğinden de fazla olduğu. Hiç bir neden olmasa bile Mustafa Kemal'in siyasal rakibi Enver'in Karadeniz'in öbür yakasında olması, yeni dünyada neler olduğu sorusu ile ilgilenmek için yeterli idi. Ayrıca daha Cumhuriyet ilân edilmeden önce ilginç raporlar alındığı biliniyor. Bir zamanlar bolşeviklerle birleşen fakat iç savaşta karşı devrimci kuvvetlere liderlik eden Validov, Türkiye'ye ayrıntılı raporlar gönderiyor. «Komünizmin Marx zamanındaki ve zamanımızda Trotzki tipindeki zevat tarafından temsil olunan safiyetini» kaybettiğine inanan Validov, kendi ini hâlâ bir «şarklı sosyalist» sayıyor ve Anadolu'ya gönderdiği raporlarda «esas akide olarak sosyalizmin artık hiç mağlûp olmayacağı» görüşünü savunuyor. Çok sonra Türkiye'de yayınlanan hatıralarında şunları yazıyor: «Osmanlıcaya benzetilmeğe uğraşılan Ortaasya Türk şiveleri karışımı bir dilde yazılmış bu raporun Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından dikkatle okunduğunu, 1930 senesinde Atatürk'ün kendi ağzından öğrendim.» (Prof. Zeki Velidî Togan, Hatıralar, İstanbul, 1969, sayfa 479 ve 480)

Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının olgunlaşma çağı bir başka bakımdan da ilgiye değer. Yirminci yüzyılın ilk yirmi yılı bir başka bakımdan ancak yaşanan dönemin son yılları ile karşılaştırılabilir: Kurulan derneklerin sayısı bakımından. Kurulan derneklerin sayısını, bu derneklerin siyasetle ilgileri göz önünde tutulursa, siyasal yaşamın canlılığı ile açıklamak gerekiyor. Bu da pek normal. Büyük ve yaşlı bir imparatorluk gözler önünde can çekişiyor. İmparatorluğun can çekişmesi yine siyasal bir olay. Üstelik de büyük bir olay. Böyle bir dönemin son derece yetiştirici olduğunda hiç kuşku yok.

Bu yetişkinliğin hangi ölçüye vardığını gösteren örnekler son derece çarpıcı. Bu örneklerden birisi köylü - orman ilişkisi ile ilgili. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında, 11 Ekim 1920 tarihinde bir yasa kabul edilip yürürlüğe konuyor. Baltalık Kanunu adlı bu yasanın sayısı otuz dokuz. Aynı yılın Nisan ayında kurulan yeni Meclis'in ilk yasalarından birisi. Bu kadar ilginç. Fakat daha ilginç yanları var. Baltalık Kanunu ile orman köylüsünün orman sahibi edilmesi ilkesi kabul ediliyor. Her köylüye, yakınındaki ormandan iki hektarlık bir bölüm temlik ediliyor. Köylü ailesi bunu istediği gibi kullanma hakkına sahip.

Şimdi bu Baltalık Kanunu'nun serüvenini incelemeden önce, Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadrolarının bir değerlendirmesinden söz etmek gerek. Mustafa Kemal, 1919 yılında Doğu'daki Ordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekiyor. Bu telgrafda şu değerlendirme de yer alıyor: «Siyasî zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı bazike etmiş olmaları ahalide her türlü teşkilâta karşı bir nevi ihtirazkârlık tevlid eylemiştir.» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, sayfa 50) Değerlendirmenin bugünkü dille anlamı pek açık: Şimdiye kadar politikacıların, kendi men-

faatleri için halkı oyuncak haline getirmiş olmaları, halkta her türlü siyasal örgüte karşı bir çekingenlik doğurmuştur.

Yola çıkarken elde böyle bir değerlendirme var. Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesine eşraf ve mülk sahipleri daha büyük bir istek ve rahatlıkla katılıyor. Ama «halk»? Burjuva da olsun, her savaş ya da devrim «halk» olmadan olmaz. Bunların katılımını sağlamak gerekir. Baltalık Kanunu, bu yöndeki girişimlerden birisi. Orman köylülerinin yeni oluşan siyasal örgütlenmeye katılımlarını sağlamayı amaçlıyor.

Bundan sonrasının ne olduğunu, elli yıl sonra yayınlanan «resmi» bir kaynaktan okumakta yarar var. Şöyle: «Kanunda köylünün orman sahibi edilmesi prensibi esas alınmış ve her köylüye 2 hektar orman temlik edilerek tatbikatına başlanmıştır. Ancak ormanın değeri halkça takdir edilmemiş bulunduğu için bu tatbikat memleket namına çok büyük zararlara mal olmuş ve ormana tapu ile sahip olan köylü çoluk ve çocuğu ile birlikte malını baltadan geçirerek kendisine verilmiş olan ormanı tarlaya çevirmiştir.» Baltalık Kanunu çıkarılırken, sonucun böyle olacağından, her halde yasayı çıkaranların da kuşkusu olamazdı. Aynı kaynak, kaldığı yerden devam ediyor: «Üç yıl devam eden ve büyük orman kaybına sebep olan Baltalık Kanunu 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra derhal durdurulmuş ve bir yıl sonra çıkartılan 15 Nisan 1924 gün ve 484 sayılı intifa kanunu ile orman ve köylü ilişkisi, ormanların takatı esas prensibi dahilinde yeniden ve muvakkaten bir düzene bağlanmıştır.» (Orman Bakanlığı, Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormancılığımız, Ankara, sayfa 53-54)

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, yeni bir yasa çıkarmaya bile gerek duymadan, yürürlükteki yasaya dayalı uygulama durduruluyor. Neden, çok basit ol-

malı: Cumhuriyet'i dışarda legalize eden ve artık savaşların sürmesi olasılığını geri plana atan bir antlaşma imzalanmış durumda. Artık «halk» katılımına eskisi kadar gerek yok. Fakat resmî gerekçe başka. Resmî gerekçe olarak, Baltalık Kanunu'nun başlattığı uygulamanın ormanların tahribatına yol açacağının keşfedilmiş olması gösteriliyor. Ancak bu gerekçenin tutarlı ve inandırıcı olabilmesi için Baltalık Kanunu'nu izleyen uygulamanın başka eller aracılığıyla aynı tahribata yol açmaması gerekirdi.

Baltalık Kanunu'nun yerine geçen 1924 sayılı yasanın uygulaması 1937 yılına kadar sürüyor. Aynı resmî kaynak, bu yeni uygulamayı da şöyle özetliyor: «Devlet, bu dönemde (1924-1937) birbirine eklenen ve yıllarca süren harplerle harabolmuş bir memleketin bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçları ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu bakımdan hem orman mahsulleri ve hem de para bakımından çok büyük olan bu ihtiyacın karşılanmasında millî servet olarak ormanlardan faydalanma cihetine gidilmiş ve ormanlar yerli ve yabancı özel teşebbüsün istismarına açılarak memleketin bir çok yerlerindeki iyi vasıflı ormanlar uzun ve kısa vadeli mukavelelerle satılmaya başlanmıştır.» Ormanlar, yoksul orman köylüsünden alınıp yerli ve yabancı sermayedarlara veriliyor. Veriliyor da, Baltalık Kanunu'nun uygulamasıyla ortaya çıkan ve yeni uygulama ile önleneceği iddia edilen «tahribat» önleniyor mu? Aynı kaynak, yine kaldığı yerden şöyle devam ediyor: «Fakat bir süre sonra bu usulün getirdiği zararların büyüklüğü karşısında orman satışları, 1935 yılından itibaren kısmen frenlenmek ve kısmen de işletilmekte olan ormanlardaki kontrolun artırılması suretiyle 1937 yılına kadar devam etmiştir.» (Orman Bakanlığı, Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormancılığımız, Ankara, sayfa 55)

Yoksul köylülerin ormanlardan yararlanmalarının ön-

ğurduğu sakıncalar çabuk farkediliyor. Ancak yerli ve yabancı özel teşebbüsün yaptığı tahribatın farkedilmesi daha geç oluyor. Çünkü, «bu dönemde (1924-1937) ormanlar müteahhitler tarafından işletilmiş ve satışlar da dikili ağaç halinde kesimden önce yapılmıştır.» (Orman Bakanlığı, sayfa 197)

Baltalık Kanunu'ndan sonra gelen, 1924 yılında çıkarılan intifa yasası ile ormanlar, yerli ve yabancı özel sektöre peşkeş çekiliyor. Ormanlar ve orman işletmeciliği özel bir işletme alanı haline getiriliyor. Bu özel işletmeler arasında İş Bankası da var. İş Bankası, diğer iş alanlarının yanısıra buraya da el atıyor. 1931 yılında Bafra'da kereste fabrikası kuruyor. Bu kereste fabrikası, 1937 yılında çıkarılan yeni ormancılık yasası uyarınca, fakat ancak 1944 yılında devlete devrediliyor. 1937 yılına ait 3116 sayılı ormancılık yasası, «devlet kendi ormanını kendisi işletir» ilkesini getiriyor. Ancak bu türden «ilerici» yasalara konulan «istisna» maddeleri ile, daima olduğu gibi, burada da bu ilkenin uygulaması zamana bırakılıyor. O tarihe kadar verilmiş olan imtiyazların on yıl daha korunabileceği 3116 sayılı yasanın maddeleri arasında yer alıyor.

1920 yılında yoksul köylülerin Kurtuluş Savaşı'na katılımlarını sağlamak gerekiyor. Lozan ile birlikte bu gerek, önemini azaltmış durumda. 1930'lar Türkiye'si toplumun her kesitinde işçi ve emekçiler üzerine yoğun baskı ve kömürü dönemini yaşıyor. Bu dönemde çıkarılan diğer yasalar gibi 1937 yılına ait 3116 sayılı yasa da emekçilerin haklarının gasbedilmesi yolunda önemli adımlar atıyor. Köylülerin, kendi ihtiyaçları içinde, ormanlardan yararlanmalarını önemli ölçüde sınırlandırıyor. Ancak ormanlardan, köy ortasından beş kilometre mesafedeki köylünün yararlanabileceği hükmünü getiriyor. Köylülerin ken-

di ihtiyaçları için söz konusu olan bu yararlanma da belli bir tarife dahilinde bedele bağlanıyor.

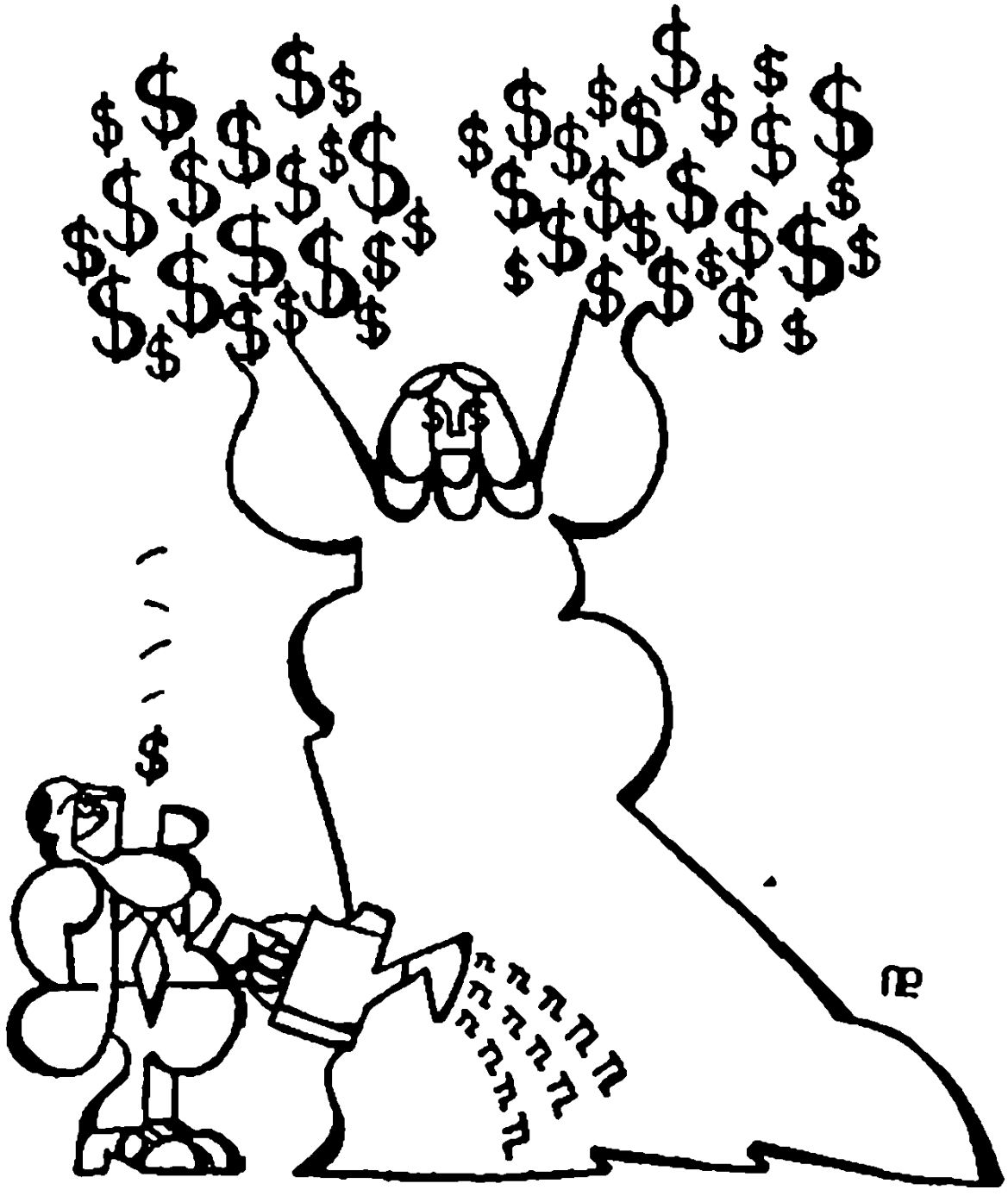
Hepsi bu kadar değil: «3116 sayılı orman kanununun getirdiği bir özellik de, 80-82 nci maddeleri uyarınca, ormansız bölgelerde köy ve belediyeler civarında, asgari 50 dekar büyüklüğünde ve mükellefiyet usulü ile ağaçlamalar yapılması idi.» Kurtuluş Savaşı'nın başında köylülerin ormanlardan serbestçe yararlanma hakkı elde etmesiyle başlayan uygulama, on yedi yıl sonra köylülerin mükellefiyet usulü ile orman «yaratma» ile sorumlu tutulmalarına dönüşüyor. Bunun önemli bir «gelişme» olduğunu inkâr etmek mümkün değil.

Bu mükellefiyet uygulamasının gelişmesi ve sonuçları ise şöyle: «1943-1948 yılları devresi zarfında toplam 414 köy ve belediye hudutları içinde, toplam 2464 hektarlık bir saha, mükellefiyet usulü ile ağaçlandırılmış oldu. 1950 yılından itibaren hızını kaybeden bu çalışmalara 1956 yılına kadar gene de devam edilmiş ve bu şekilde ağaçlandırılan saha miktarı ancak 3325 haktara ulaşabilmiştir... Mükellefiyet usulü ile yaptırılan bu ağaçlandırma çalışmalarından, birkaç tanesi hariç, olumlu bir sonuç alınamamış ve bu uğurda harcanan zaman, emek ve para tamamen yok olup gitmiştir.» (Orman Bakanlığı, sayfa 356) 1956 yılında yürürlüğe giren 6831 sayılı orman kanunu ile mükellefiyet uygulamasına son veriliyor.

İş Yasaları

Birinci Büyük Savaştan sonra Talât Paşa yurt dışına gidiyor. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde beklediği önemli görevlere getirilmeyen Mustafa Kemal Paşa, şimdi önemli işlere aday bir örgütlenmenin başında bulunuyor. Durumlar değişiyor. Durumlar değiştiği için, Ta-

lât Paşa ile Mustafa Kemal Paşa mektuplaşmaya başlıyor. Ilhan Tekeli ile Selim Ilkin, bu mektuplaşmayı gün ışığına çıkardılar. Bu mektuplar, her bakımdan ilginç. Talât ve Mustafa Kemal Paşa'lar, birbirini karşıya almamak için son derece dikkatli davranıyorlar. Talât Paşa,

yani hareketin «dış bürosu» olmayı istiyor. Böyle mütevazı bir görevle, içerdeki mücadeleyi kontrol etme ve gizlerek hareketi yöneltme isteği arka planda kalıyor. Mektuptan açıkça anlaşılan böyle bir isteği Mustafa Kemal

anlamaz, görünüyor. Talât ve Mustafa Kemal Paşa'ların mektuplaşması iki liderin karşılıklı olarak birbirini «idare!» etmedeki üstün yeteneklerini sergiliyor.

İşin bu yanı bir tarafa. Talât ve Mustafa Kemal Paşa'ların mektuplarında son derece ilginç yanlar var. Talât Paşa'nın 22 Kânunuevvel 1919 tarihini taşıyan mektubunda şunlar da yazılı: «Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet Bey'i veyahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesail hakkında teat-i efkâr edilmesini pek arzu ederim.» Talât Paşa, böyle bir elçinin sağlayacağı yararları da açıklıyor: «Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanları da tetkik ve ergeç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında da fikir edinebilir.» (İ. Tekeli S. İlkin, Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları, Nisan 1976, Ankara, teksir, sayfa 22)

Mustafa Kemal'in cevabı ise daha ilginç. Bolşevikliğin zor bir meslek olduğunu belirten mektup, «gerekirse bolşevikliği de biz yaparız» anlamına geliyor. 29 Aralık 1920 tarihini taşıyan Mustafa Kemal'in Talât Paşa'ya gönderdiği mektupta şu düşünceler yer alıyor: «Binaenaleyh vatanımızı parçalamak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'umu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikiyesinde müşkilâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lâzım gelebilir.» (İ. Tekeli - S. İlkin, aynı araştırma, sayfa 28)

Kurtuluş Savaşı yıllarının Türkiye'sinde bir sosyalist toplum kurulmasının güçlüklerini kabul edenler var. Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketinin en özverili ve çaplı liderleri arasında yer alan Şefik Hüsnü Deymer, 1921 yı-

linda şunları yazıyor: «Sınıfların kaldırılmasına, kollektif mülkiyete ve emeğin egemenliğine dayanan bir devrimden, ülkemizde zarar görmesi ve hoşnutsuzluk göstermesi muhtemel olanlar, ihmal edilebilcek kadar sınırlı bir sınıf halktır. Ne var ki daha önceden de belirttiğimiz gibi, proleterya diyebileceğimiz emekçilerimiz arasında henüz bir dayanışma duygusu, bir sınıf bilinci uyanmamıştır. Esasen bizde Marx'ın devrim için gerekli gördüğü maddî koşullar da henüz gerçekleşmemiştir. Buna dayanarak, Türkiye'nin başlı başına bir sosyalist devrim yapmasını mümkün sanmak ve bunu önermek olsa olsa bir cinnet eseri veya ham hayalcilik olur. Bir sosyalist toplum, mutlaka bir büyük sanayi gerektirir. Ve bizde bu yoktur. Ancak ve ancak sanayii gelişmiş, bir büyük devletin katılması ile ve pek uzun bir zamanda vücuda getirilebilir. Bu noktayı kaydedip muhtemel itirazların önüne geçtikten sonra, iddia edeceğiz ki Türkiye bu koşulların oluşmasını beklemeden, yalnızca halk sınıflarının toplumsal şartlarına güvenerek, pek yakın bir gelecekte devrimini yapmak zorundadır, değilse bir sömürge halkı derecesine düşmeye razı demektir.» (Şefik Hüsnü Deymer, Seçme Yazılar, 1971, sayfa 58-59)

Böyle bir ortamda Mustafa Kemal'in «resmî» Türkiye Komünist Partisi üzerinde durmak gerekiyor. Kurtuluş Savaşı'nın resmî yayın organı Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nin 31 Ekim 1920 tarihli sayısında resmî Türkiye Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri Hakkı Behiç'in bir demeci yer alıyor. Şöyle: «Türkiye'yi, komünizm halk kitleleri için muhakkak surette hayırlı olan geleceğine götürmek isteyenler, bolşevizm derecesinde süratli ve ateşli bir devrim için ne Rusya'daki tarzda bir doğuş ve hazırlanış, ne de böyle güçlü bir silâh görmüyorlar. Aynı zamanda, esasında yukarı tabakadan yöneltilmesi gereken bu hareket yüksekten gelen bir mutlak idarenin

— Rusya'da bulunduğu gibi — şiddetli ve inatçı bir karşı koymasına da rastlaşmıyor.»

Resmî Komünist Partisi, ilerici hareketin yukarıdan yöneltilmesi gereğini belirtiyor. Kurtuluş Savaşı'nın sonradan başarıya ulaşan yönetici kadrosu ise bunun dışında hiç bir «komünist» harekete yaşam hakkı tanımak istemiyor. Genel Sekreter Hakkı Behiç ile Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan ve «Batı Cephesi Komutanlığına» gönderilen 591 sayılı şifre son derece açık: «Parti resmen kurulmuş olup faaliyetini tanzim ettiğinden ve eskiden kurulmuş olan gizli Yeşil Ordu teşkilâtı dahi partiye dönüştüğünden dolayı artık bolşevizm, komünizm fikir ve esasları üzerinde hiç bir cemiyet veya heyetin fotoğrafı belge ve yetkinamesi olmaksızın kim olursa olsun, bir kişinin faaliyette bulunması da bırakılmayacaktır. Keyfiyet İçişlerine bildirilmiştir.» (Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, İstanbul, 1970, sayfa 170)

Mustafa Kemal'in «Sevgili Yoldaş» başlığını taşıyan bu şifresi, resmi Türkiye Komünist Partisi kurulurken güdülen amacın Sovyetler Birliği'nden kredi sağlamak olduğunu ileri süren tezlerin; bir tarih körlüğü ile birlikte tarihi çarpıtma anlamına geldiğini açıklıkla ortaya koyuyor. Başka belgeler, soruna, biraz daha açıklık gösteriyor. 21 Ekim 1920 tarihli Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nin başyazısı «İki Komünizm» başlığını taşıyor. Şunlar yazılıyor: «Bir memlekette kapitalizmin zulmü dahilden değil de hariçten gelecek olursa, o memlekette zenginle fakirin aynı zulme karşı birleşmesi kabildir... Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proletarya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm tahakkuk edecek ve belki de imha için sarf olunan kuvvetler ihyaya tahsis edileceği için Anadolu komünizmi daha feyyaz, daha müsmir neticelere doğru gidecektir.» Şöyle devam ediyor: «Demek ki iki komünizm olduğu muhakkaktır. Ayrı ayrı esbap ve

avamil altında tekevvün eden hareketler, aynı gayeye biribirine tamamen muvazi giden fakat mahiyet-i şekliyesi itibarıyla başka olan yollarla da erişebilirmiş, işte filozofların, âlimlerin görmemiş ve söylememiş oldukları bir hususiyet, mesut hususiyet!»

Resmî Komünist Partisi'nin resmî yayın organı ise daha ileri gidiyor. Türkiye Komünist Partisi'nin resmî organı Yeni Gün'de Başyazar Yunus Nadi, resmî hareketin dışındaki ilerici hareketi «tahripkâr» ilân ediyor: «Halihazırda komünist fikirlerin teşkil ettiği program, memleketimiz için sadece zararlı değil, aynı zamanda hatta tahripkârdır... Şimdiki halde, biz memleketin menfaatleri için, kendi başlarına buyruk olarak hükümetimizin rızasını almadan gelen bütün tahrikçi ve propagandacılara karşı mücadele etmeliyiz. Bolşevizmi ancak Türkler getirebilirler ve bolşevizm ancak yukardan gelebilir.» (Metc Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925, Ankara, 1967, sayfa 85-86)

İşçi sınıfı hareketinin yurt dışındaki liderlik kadrosunun, resmî Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş amacını gerçekçi bir biçimde değerlendirdiğini söylemek zor. Bu konuda elde fazla belge yok. Bulunabilenlerden biri, M Pavloviç'e ait. Pavloviç, kominternde görevli ve Türkiye ile ilgili gelişmeler konusunda oldukça bilgili. Pavloviç'in, diğer iki kişi ile birlikte yazdığı «Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye» adlı kitabı, 1925 tarihinde basılmış. Türkçeye çevrilmesi yararlı olan bu kitabın bir nüshası Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde bulunuyor.

1925 yılında basılmış olan bu kitabın, Pavloviç tarafından kaleme alınan bölümünün 1921 başlarında yazıldığı anlaşılıyor. Pavloviç, incelemesinin bir bölümünde «o sırada Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesini haber aldığını» ve derin üzüntüsünü belirtiyor. Pav-

loviç'in, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına çok yakın olduğu açık. İncelemede Ethem'den «maceracı» olarak söz ediliyor. Mustafa Kemal'in kurduğu resmî Türkiye Komünist Partisi ise İttihat ve Terakki liderlerine bağlanıyor. Şöyle: «Türkiye'de ve genel olarak Doğu'da başlayan güçlü komünist hareketi kendi parti amaçları için kullanmak ve iktidara sağlam bir biçimde yerleşmek isteyen İttihat ve Terakki Partisi'nin eski taraftarları, tüzüğü ile birlikte Türkiye Komünist Partisi'nin adını benimsemekle kalmadı ve Ankara'da bir Komünist Partisi Genel Merkez Komitesi kurdu.» (M. Pavloviç - V. Gurko Kryajin - F. Raskol'nikov, Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye, Moskova, 1925, sayfa 98, rusça)

Mustafa Kemal'in kurduğu resmî Türkiye Komünist Partisi'ni, İttihat ve Terakki'nin bir girişimi olarak değerlendirmek, olayların zorlanması anlamına geliyor. Mustafa Kemal'in Talât Paşa'ya yazdığı ve içinde «gerekirse bolşevizmi de biz kurarız» ifadesi yer alan mektubu, resmî Komünist Partisi'nin kurulmasından iki ay sonrasına denk geliyor. Böyle bir durumda Mustafa Kemal'in kendi koruyuculuğu altında böyle bir partiyi, güven duymadığı, İttihat ve Terakki'ye terk etmesi düşünülemez. Ancak komünizmi seçinceye kadar ki siyasal yaşamını İttihat ve Terakki ile, mücadele ile geçirmiş olan Mustafa Suphi'nin de böyle bir değerlendirme yapmış olması mümkün.

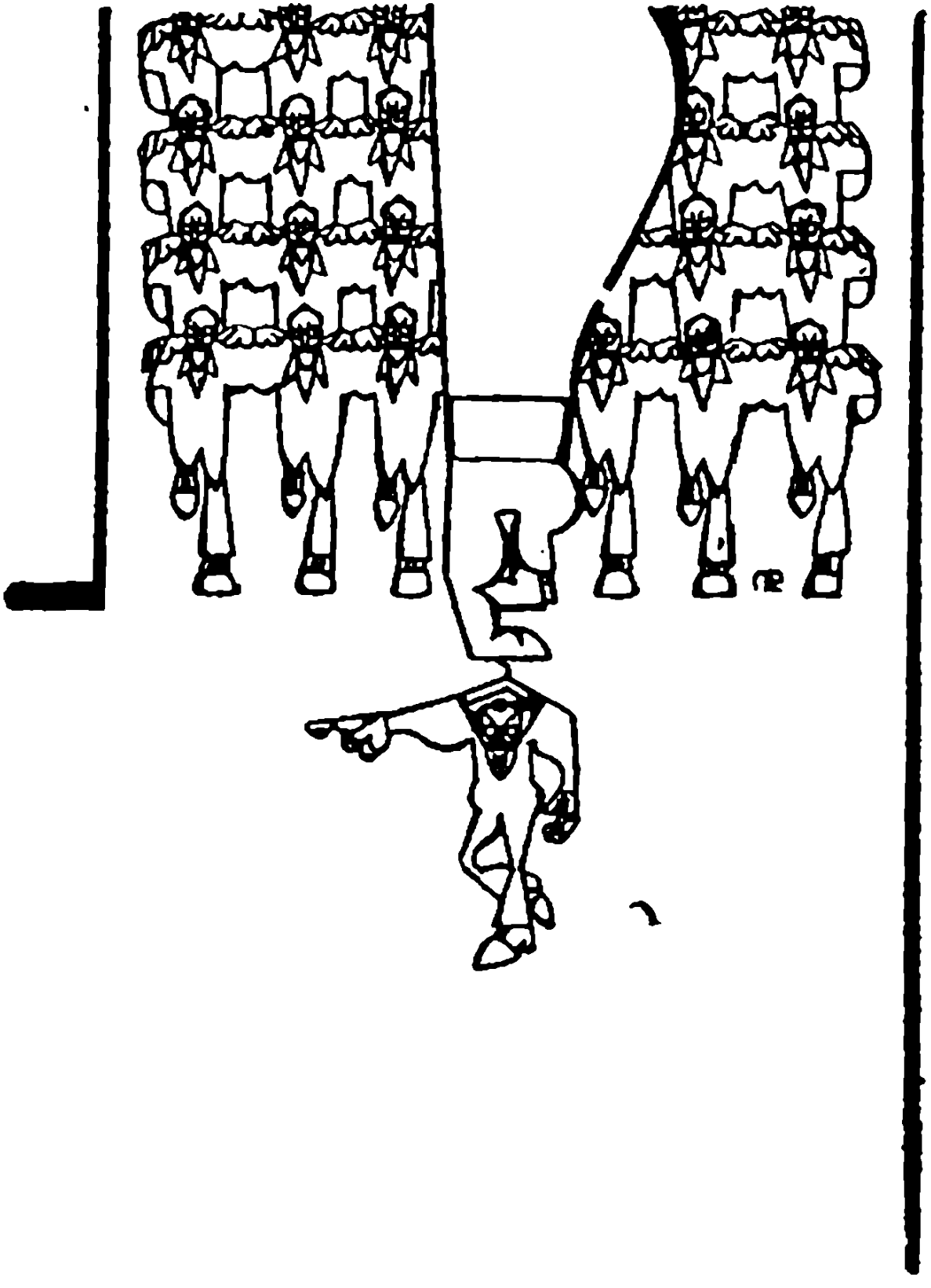
Mustafa Suphi'nin başkan olarak, Ethem Nejat'ın sekreter olarak imzaladığı Kasım 1920 tarihli mektup böyle bir izlenimi güçlendiriyor. Bu mektupta Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'e şunları yazıyor: «Türkiye Komünist Fırkasının Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni, emperyalist devletlerle savaştığı müddet süresince bütün gücüyle desteklemeğe, savaş cephelerinde zaaf ve dağılmağa sebep olacak her türlü aşırılıktan kaçınmaya karar verdiği gibi, zulüm ve iğtisaba karşı mücadele hislerinin

halk sinesinde derinleşmesini sağlamak üzere Parti faaliyete geçmeğe lüzum görmüştür ki, bunun konuni şekilde cereyan etmesi için Büyük Millet Mecli i Hükümeti'nce gereken müsaadenin esirgenemeyeceği ümit edilmektedir. TKP hakkında mektubumuzu takdim eden yoldaş bilgi verecektir.» (R. Nuri Ileri, Atatürk ve Komünizm, Istanbul, 1970, sayfa 200)

Mustafa Suphi, ya uzakta olduğu için, ya da Ittihat ve Terakki ile fazla şartlanmış olduğundan, ya da her iki nedenle, resmî Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş amacını değerlendirmede başarısız kalıyor. Mektubundan kısa bir zaman sonra Türkiye'ye hareket ediyor ve Trabzon'da arkadaşlarıyla birlikte hunharca katlediliyor. Ancak bu dönemle ilgili olarak daha sonra yapılmış incelemelerde resmî partinin kuruluş amacı daha gerçekçi bir biçimde ortaya konuluyor. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan bir çalışmada şunlar yazılıyor: «Türkiye'de yükselen komünist hareketi dağıtmak ve kırmak amacıyla 1920 Ekim başında hükümet tarafından resmî 'komünist partisi' kuruldu.» Aynı çalışma resmî parti in «emekçiler arasında islâm ve pantürkizm ideolojilerinin doğuşunu yavaşlatmaya çabaladığını» da belirtiyor. (A. M. Şamsutdinov, Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi 1918-1923, Moskova, 1966, sayfa 166, rusca)

Yerli ya da yabancı veya hem yerli hem de yabancı bir çok tarihçi, resmî komünist partisi kuruluşunu, dış politika sorunlarına bağlamakta ısrar ediyorlar. Sovyetler Birliği'nden kurtuluş savaşı için maddî yardım alma endişesi ön plana çıkarılıyor. Ciddî bir ilerici hareket ve partisi varken, böyle bir amaçla, sahtesini kurma çabalarını tutarlı saymak mümkün değil. Bazıları da resmî parti kurma girişimlerini, emperyalist ülkelere «gözdağı» verme amacına bağlıyorlar. (K. Karpat, Türkiye Politikası Çok Partili Sisteme Geçiş, Princeton University Press,

1959, sayfa 352, ingilizce) Gerçek ilerici hareketin eylemlerini yasaklayıp liderlerini hunharca katlederek emperyalist ülkelere gözdağı vermenin imkânsızlığının da kabul edilmesi gerekiyor.

Resmî komünist partisi, yükselen ilerici hareketin önünü kapamayı amaç edi iyor. Doğrudan doğruya, işçi ve emekçi yığınların, ilerici siyasal hareket etrafında birleşmelerini önlemeyi amaçlıyor. Bunun için gerekli her iş, yerine getirilmeye çalışılıyor. Tıpkı İttihat ve Terakki'nin Ziya Gökalp'i «ideolog», Rıza Tevfik'i «filozof» yapması gibi resmi Türkiye Komünist Partisi de «yerli» bir Karl Marx buluyor. Başyazarlığını Yunus Nadi'nin yaptığı resmî Komünist Partisi'nin organı Yeni Gün'de bu «yerli» Marx için göz yaşartıcı şu cümleler yer alıyor: «Ali Ihsan Bey, Karl Marx'ın dünya tarihi ile ilgili olarak yaptıklarını Türkiye tarihi üzerinde yaptı. Karl Marx'ın dünya tarihini incelerken sahip olduğu bakış açısı, Türkiye tarihinin araştırılması ve incelenmesinde Ali İhsan Bey tarafından benimsendi. Marx, tarihi inceleyerek insanlığın geleceğini belirledi; Ali İhsan Bey, Osmanlı tarihini inceleyerek Anadolu'nun yazgısını ve geleceğini ortaya koymaya çalıştı.» (M. Pavloviç - V. Gurko Kryajin - F. Raskol'nikov, Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye, Moskova, 1925, sayfa 99, rusça. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, yaptıkları bir inceleme ile «Kör» Ali Ihsan olarak tanınan bu «meçhul» şöhretin yaşam öyküsünü de gün ışığına çıkardılar: Ilhan Tekeli - Selim Ilkin, Kör Ali Ihsan Iloğlu Bey ve Temsil-i Meslekî Programı, Birinci Taslak, Ankara, Teksir)

Resmî Komünist Partisi'nin kuruluşunu, Türkiye'deki komünizan hareketi kontrol altına almak isteğine bağlamak gerekli. 1920 yılının koşullarında Türkiye'deki komünizm hareketi bastırmak çok zor. Çünkü bolşevizmin prestiji çok yüksek. Türkiye'de bolşevizm bir «kurtarıcı» olarak görülüyor. Bu yüzden bilen ve bilmeyen, inanan ya da inanmayan komünist görünüyor. Bu, Türkiye Komünist Partisi' in en önemli sorunlarından ve zaaf nedenlerinden birisi oldu. Çünkü, Türkiye Komünist Parti-

si'ne, komünizmin dışında neden ve arayışlarla girmek, eğer farkına varılıp önlemi alınazsa, sağlıklı bir bünyeye mikrop sokmaktan farksızdı.

Ancak böyle bir durum, kurtuluş savaşının burjuva-demokrat ihtilâlcileri için de sorun yarattı. Prestiji bu kadar yüksek bir hareketi, cepheden hücum ederek etkisiz hale getirmek imkânsızdı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının siyasal deneyimleri, bu imkânsızlığı anlamaya yetti. Mustafa Kemal, resmî Komünist Fırkası'nı kurmadan iki hafta kadar önce 4 Ekim 1920 tarihinde, Enver Paşa'nın 26 Ağustos 1920 tarihinde Moskova'dan yazdığı mektuba cevap vermeyi gerekli gördü.

«Kardeşim» diye başladı. «Avrupa ahvali umumiyesine ve Şark'ta icrasına tasmim ettiğiniz teşkilât ve neşriyata dair 26 Ağustos 1920 tarih ile Moskova'dan gönderdiğiniz mektubu aldım.» (General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, sayfa 55) «Şark âlemi üzerinde bilâ istirkap manevî nüfuzu tesise ve umumî harp yüzünden memlekette bozulan iktisadî muvazeneyi bu suretle iade ederek Bolşeviklik cereyanını Garbî Avrupa'da imhaya çalışan İngiltere hükümeti in pek mahirane olan bu azim teşebbüsüne fiili ve ciddî bir surette münaat ve mukavemet edebilecek yegâne islâm hükümeti Türkiye devleti olduğu için Garp emperyalizm ve kapitalizminin en ziyade taarruz darbeleri bittobi Anadolu üzerine tevcih edilmiş bulunuyor.»

Mustafa Kemal, İngiliz emperyalizminin Anadolu'ya hücum etmesini bile Türkiye'nin bolşevizmin yanında olmasına bağlıyor. Enver Paşa'ya bu mektubunu «bir mektup da Almanya'da Talât Paşa'ya gönderilmiştir, Cenâbı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan eyliye» diye bitiriyor. Bunun, buradaki görüşlerinin, mektupların gittiği yerde yayılacağını düşünüyor, olmalı.

Bolşevizmin prestijinin bu denli yüksek olması, Tür-

kiye'de bolşevik harekete cepheden hücum edip bastırma imkânını kaldırıyor. Politik olmaktan çıkarıyor. Bu durumda Mustafa Kemal ve arkadaşları için tek yol, komünizan hareketi kontrol altına almak olarak görülüyor.

Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın bu niteliğini gören yerli ve yabancı araştırmacılar parmakla gösterilecek kadar az. Hepsi, resmî Fırka'nın kuruluşunu Sovyetler Birliği'nden yardım almaya bağlıyorlar. Kesinlikle dayanaktan yoksun bu tür görüşlerin karşısında bir yabancı araştırmacı olarak George Harris bulunuyor. Harris uzun yıllar, Ankara'da ABD Büyükelçiliği'nde görev yaptı. Adı, Türkiye'de ilerici basında CIA ajanına çıktı. CIA ajanları iki türlü oluyor. Bir bölümü yalnızca istihbarat yapıyor. Bir bölümü ise araştırma ve çözümleme yapıyor. Rusça ve Türkçe bildiği anlaşılan Harris'in bu ikinci türden bir CIA ajanı olduğunu kabul etmek gerekli.

Birinci türden de olabilir. Şunları yazıyor: «Komünizm, muhakkak ki bir kitle hareketi olamamış, bunu başaramamıştır. Yine de istiklâl mücadelesinin ilk safhaları esnasında, bir yerde, komünistlerin iktidarı elde etmelerine hemen hemen ramak kalmıştı. Bu tarihte komünist liderleri, Anadolu ihtilâl hareketinin başlıca askerî gücünü teşkil eden önemli partizan birlikleri ile özel bir ilişki kurmayı becermişlerdi. Komünistlerin etkisine kapılmış bu güçlere, Ankara rejimine karşı öylesi bir kafa tutma, meydan okuma tavrı takındırmıştı ki, Atatürk, filizlenmekte olan bu komünist hareketini kontrol altına alıp hizaya getirmek çabasıyla, kendi resmî Türk Komünist Partisi'ni kurmak zorunda kalmıştı.» (George S. Harris, Türkiye'de Komünizan Kaynakları, İstanbul, 1979, sayfa 10-11) Burada sözü edilen «önemli partizan birlikleri», Çerkez Etem'in Kuvvay-i Seyyare'si oluyor.

Batı Cephesi'nde çalışıyorlar. Batı Cephesi Komu-

tanı Ali Fuat Paşa'nın, Çerkez Etem kuvvetleri ile iyi anlaştığı biliniyor. George Harris, kaldığı yerden şöyle devam ediyor: «Ancak Batı cephesinde, orduda, yüksek komuta heyetinde yapılan değişikliği takiben, yenilerde tensik edilmiş muntazam kuvvetlerin, meydan muharebesinde bu partizan birliklerini nihayet ezmeğe başarıncaya kadar, sözü edilen tehlike şiddetini muhafaza etti.»

Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Komutanlığından alındı. Moskova'ya sefir olarak gönderildi. Daha sonra yazdığı «Moskova Hâtıraları» adlı anılarında şöyle dedi: «Ankara'da, bütün muzır bolşevik cereyanlarına Büyük Millet Meclisi hükümetinin istediği istikameti verebilmek için resmî bir komünist partisi kurulmuştu.» Muzır, zararlı demek. 1920 yıllarında «kurtarıcı» sayılan bolşevizm, aradan yıllar geçince «muzır» oldu.

Araştırmacı Mete Tuncay, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığında, MM Grubu Başkanı Hüsamettin Ertürk'ün arap harfleriyle yazılmış ve yayınlanamamış kitabının bir sayfasında Mareşal Fevzi Çakmak'ın kendi el yazısıyla bir notuna rastgeldiğini yazdı. Bu notta Mareşal şunları yazmış: «O tarihte Rusların Anadolu'da gizli Komünist faaliyetini kontrol edebilmek üzere, Mustafa Kemal de dahil olduğu halde cümlemiz, meselâ Fevzi Yoldaş ismini alarak ve kırmızı tepeli kalpak giyerek bir komünist meclisi yapmıştık. Fakat Ruslar, millet ve vatan hissi ile meşbu bizleri hakiki bolşevik mefkureli saymayarak, Ethem gibi çapulcuları daha ziyade kendilerine yakın gördüğünden yeni faaliyetlere girişmiş ise de Rus sefiri Upmal aleyhindeki şikâyetler ve bu gibi hareketlere karşı yapılan takibat neticesinde aleni komünist tahrikatına nihayet verilmişti.» (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Üçüncü Basım, Ankara, 1978, sayfa 169-17) Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluş amacının Sovyetler Birliği'nden yar-

dım almak değil, mevcut komünizan hareketi kontrol altına alarak ortadan kaldırmak olduğu pek açık ortaya çıkıyor.

Resmi Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş amacını, Türkiye içindeki ilerici hareketleri saptırma ve kontrol altına alma isteği olmasının başka dayanakları da var. Kurtuluş Savaşı dönemi, Meşrutiyet dönemi gibi siyasal hayatın en canlı olduğu dönemlerden birisidir. Türkiye'de ikinci Meşrutiyeti izleyen beş yılda 22 siyasal partinin kurulmasına karşılık 1918-1923 döneminde 55 siyasal parti ortaya çıkıyor. Sadece ortaya çıkan 55 siyasal partiyi, hem sermaye sınıfı ve hem de emekçiler bakımından siyasal mücadelenin ne kadar canlı olduğunun bir göstergesi saymak gerekli.

Mustafa Kemal, grevlerle yoğunlaşmış bir İstanbul'u bırakarak Samsun'a hareket ediyor. Kurtuluş Savaşı boyunca grevler ve tüm işçi hareketleri canlılığını koruyor: «1908 yılı işçi sınıfının tarihinde nasıl bir 'grevler yılı' olmuşsa, aynı şekilde, 1919-1923 dönemi de işçi hareketinin yabancı sermayeli kuruluşlara ve emperyalizme karşı örgütlenme dönemi olmuştur. İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kurulmasını (1919) izleyen bu dönemde İstanbul işçileri her yönden Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş, tünel, Şirket-i Hayriye, Haliç, Seyrüsefain, Şimendifer, Havagazı işçileri yabancı işverenlerden sürekli olarak zam isteğinde bulunmuşlar, 1921 yılının Eylül'ünde tramvay işçileri, 13 Ekim'inde bir kısım Şark Demiryolu işçileri, 26 Ocak ve 8 Şubat 1922'de yine tramvay işçileri grevę gitmişlerdir.» (K. Fişek, Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili, Ankara, 1969, sayfa 31)

İşçi hareketinin olduğu yerde burjuvazi, baskı ve saptırma yöntemlerinin birini ya da duruma göre her ikisini birden kullanma yoluna gidiyor. Kurtuluş Savaşı'nın verildiği bir dönemde işçi ve emekçi yığınlar üzerine yo-

ğunlaştırılacak bir baskının, savaşın başarısını tehlikeye düşürmesi kaçınılmaz. Bunun için saptırma yöntemlerinin ön plana çıkması zorunlu. Kurulan Resmi Türkiye Komünist Partisi, bu yöntemin uygulama alanlarından birisi oluyor. Ancak, bunun yeterli olmadığı anlaşılıyor. Bazı düzenlemelere ve ciddî vaadlere de ihtiyaç var. Baltalık Kanunu, orman köylülerine yönelik bir düzenleme de vaad oluyor. Ereğli Havzası Maden İşçilerinin Hukukuna Mütedair, 10 Eylül 1921 tarihli yasa, genel olarak işçilere yöneliyor.

Ereğli Havzası maden işçileri ile ilgili olarak çıkarılan yasanın ikinci maddesinin birinci fıkrası ile «maden işlerinde amelenin cebren istihdamını ve angarya suretiyle herhangi bir işe sevkini yasaklayan» hüküm getiriliyor. Böylece, Osmanlı'dan beri süregelen mükellefiyet ile işçilik, maden işçileri için yasal temelini kaybediyor. Bu yasaya kadar, mükellefiyet usulü ile özellikle Doğu Karadeniz bölgesinden getirilen işçiler, yazın açık havada, kışın ise damları ve etrafı yaş ağaçlarla kısmen örtülmüş kulübeler içinde yatmaya mahkûm ediliyordu. (C. Talas, İçtimaî İktisat, Ankara, 1961, sayfa 94) 10 Eylül 1921 tarihli yasa, işverenleri, madenler çevresinde «amele koğuşları» yapımına mecbur ediyordu. Madenlerde çalışma süresini de 8 saat olarak saptayan bu yasanın önemli bir eksikliği vardı: Teftiş ve kontrol mekanizması. Böyle bir mekanizmanın olmaması halinde, getirilen hükümlerin kâğıt üzerinde kalması kaçınılmaz. Fakat yine de işçiler için ileri bir adım olduğu ve belli vaadleri de beraberinde getirdiğinde kuşku yok.

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta var. 10 Eylül 1921 tarihli yasa, belli bir bölgede ve belli işlerde çalışan işçiler için düzenlemeler getiriyor. Bu yüzden düzenlemenin sınırlı olduğu düşünülebilir. Düzen-

leme sınırlı olmakla birlikte işçi hakların kabul etme yönündeki vaadin daha kapsamlı olduğu anlaşılıyor: «Bununla beraber bir aralık Büyük Millet Meclisi bu tasarının hükümlerinin bütün işçilere teşmil edilmesi üzerinde durmuştur. Fakat Mecliste hükümet adına tasarının müzakeresini takip eden zamanın İktisat Bakanı, bütün işçilere şamil bir kanun tasarısının hazırlanmakta olduğunu söyleyerek müzakere edilmekte olan tasarının şimdilik kömür havzasına inhisar ettirilmesinde fayda mülâhaza eylemiştir.» (C. Talas, İçtimaî İktisat, sayfa 93)

Kurtuluş Savaşı'nda vaad edildiği gibi hazırlanan işçi tasarılarının sonuçları üzerinde ilerde durulacak. Şimdilik, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun Meclis'ten geçirilmesi sırasında Meclis'te işçilere grev hakkı vaad eden bir yasa tasarısının bulunduğunu söylemek yeter. Burada, bunların tartışmasına girmeden önce, biraz daha gerilere dönmek ve Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının izledikleri İttihat ve Terakki okulunun uygulamalarını değerlendirmek gerek.

«Burjuvazi hiç bir zaman halk kitleleri in yardımı olmadan iktidara gelmiş değildir. Nitekim, jöntürk burjuvazi de, emekçilerin sırtından iktidara gelmişti ve bunun için, hiç değilse iktidarının ilk günlerinde, emekçilere söz, basın, toplantı ve birlik kurma özgürlüğünü vermek zorunda idi. Demiryolları işçileri sendikaları, terzi, berber, şoför, garson, liman işçisi birlikleri v.s. kurulmuştu. Yurdu bir grev dalgası boydan boya kapladı. Bu grevler her şeyden evvel yabancı kapitalistlere karşı yönelmişti. Anadolu ve Trakya demiryolları işçileri, arkasından tütün işçileri, terziler, fırıncılar, hatta bazı müesseselerde çalışan memurlar dahi greve girişti.» (A. Şnurov Y. Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, Ant, İstanbul, sayfa 39-40)

İktidara gelinceye kadar, işçi ve emekçilerin deste-

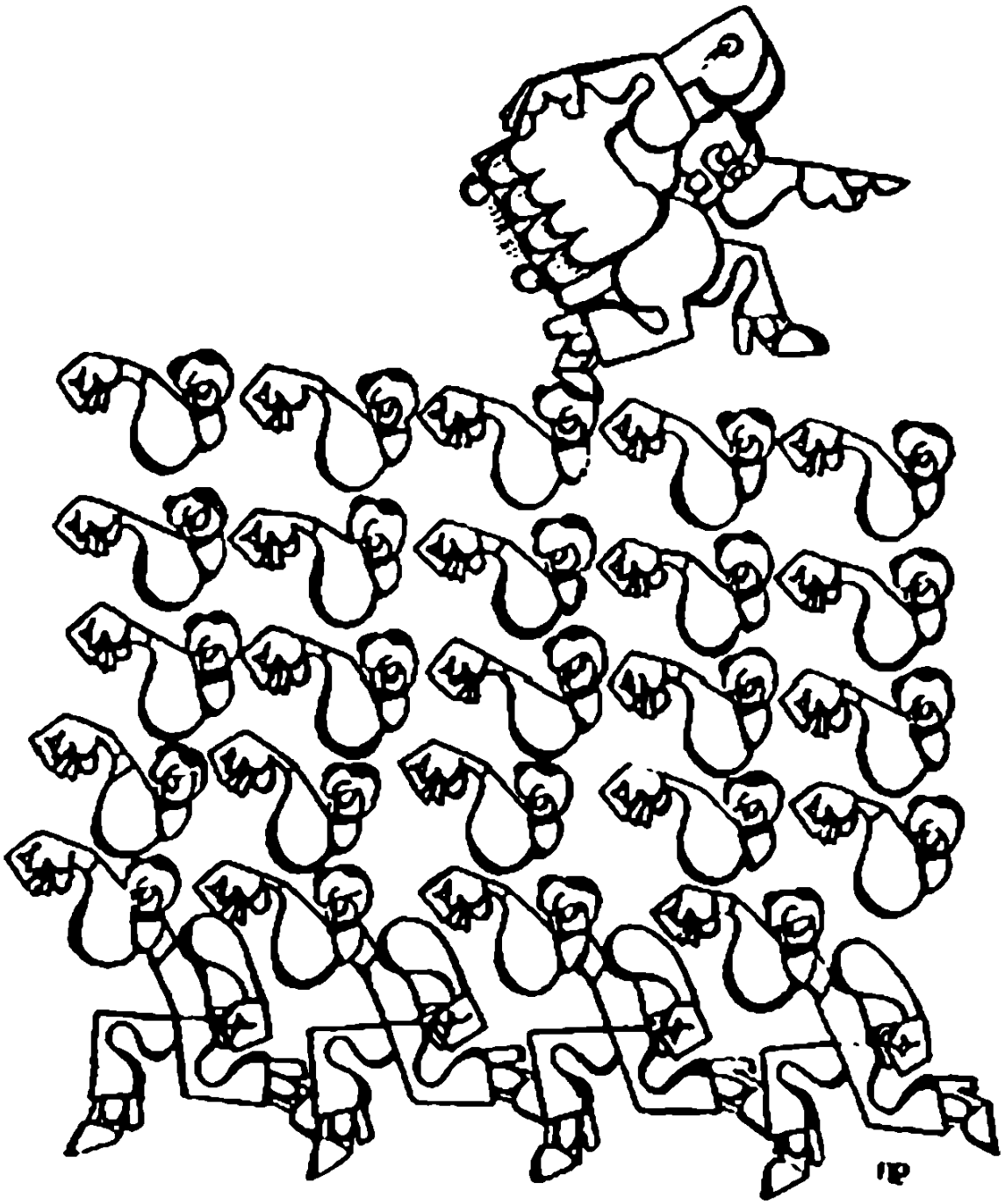
ğini olmak için bir takım vaadlerde bulunan burjuvazinin, vaad edilen hakların işçi ve emekçiler tarafından kullanması ile ürkmesi ve bunları geri olmaya çalışması kaçınılmaz oluyor. Kaçınılmaz olan da yapılıyor: «Meşruti idare, daha başlangıcından itibaren bir çığ gibi karşısına dikilen bu olaylara karşı insaflı davranamamış ve işçilerin üstüne polis ve asker göndererek grevleri zorla bastırmıştır. Hükümet bir yandan bu hareketlerinde hukuki bir belgeye dayanmak gereğini duyduğu, bir yandan da yabancı sermayeye teminat vermek zorunda kaldığı için, 25 Eylül 1324 tarihinde Tatil-i Eşgaal Kanun-u Muvakkatı'nı tanzim ve ilân etmekle grev dalgasının önünü alabilmiştir. 31 Mart olaylarından sonra kurulan sıkıyönetim, hükümetin bu yoldaki faaliyetine çok elverişli bir araç olmuştur. Sonra, Kanun-u Muvakkat'ın yerini alacak bir asıl kanunun hazırlanmasına girişilmiş ve Meclis-i Mebusan'da bazı protestolara rağmen, muvakkatının ruhuna uygun Tatil-i Eşgaal Kanunu çıkarılmıştır: 27 Temmuz 1325. Bu kanunda da geniş bir hizmet-i umumiye anlayışından hareket edilmiş, bu kavrama giren müesseselerde sendika teşkili men ve teşekkül etmiş sendikalar feshedilmiştir. Grev hakkı çok kısıtlanmış ve anlaşmazlıkların önce uzun bir uzlaşma sürecinden geçmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'nin siyasî hürriyeti büsbütün yok ettiği 1913 yılı ortalarına kadar bir takım işçi hareketleri devam edebilmiştir.» (M. Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Ankara, 1967, sayfa 22-23)

İşçi ve emekçilerin de desteğini alarak iktidara gelen İttihat ve Terakki, 1909 yılında çıkardığı Tatil-i Eşgaal kanunu ile sendika ve grev hakkını ortadan kaldırmada çok büyük bir adım atıyor. Cumhuriyet'in yönetici kadroları, Lozan Antlaşması'nın belirginleşmesi ile iktidarlarını perçinledikleri i düşünüyorlar: «Mustafa Kemal

14 Ocak 1923'te bir yurt gezisine çıkarak 'Halk Fırkası' hakkında, yeni seçimlere giderken halkı aydınlatmak ve halkın tepkisini almak isteyecektir. İstanbul basını 'halk' sözünden tedirgin olmaktadır. Bu tedirginlik, 'yoksa Mustafa Kemal sınıf esasına dayalı bir fırka kurarak bolşevikliği mi getirecektir?' sorusu ile ortaya konulmaktadır. Oysa böyle bir telâşa gerek yoktur. Mustafa Kemal'in 'halkçılığı' Frunze'nin ziyaretindeki halkçılık değildir. Mustafa Kemal'in artık ne geniş halk yığınlarının desteğine, ne de Sovyetler Birliği'nin yardımına ihtiyacı vardır. İktidarını meşrulaştırmış ve kararlı hale getirmiştir. Buna paralel olarak halkçılık anlayışı da dönüşüm göstermiş ve İttihat ve Terakki döneminin halkçılığının sınırlarına çekilmiştir.» (İ. Tekeli, Halkçılık: Cumhuriyetin İdeolojik Öğesi, 1976, daktilo, sayfa 25-26)

Bunların dışında bir nokta daha var. Kurtuluş Savaşı ile birlikte tüm Cumhuriyet döneminde sürekli olarak kullanılan yöntemlerden birisi olan işçi sendikalarının başlarını satın alma ya da «mutemet» kimseleri getirme yönteminin de İttihat ve Terakki döneminin bir «keşfi» olduğu görülüyor. Kısa dönemli İttihat ve Terakki iktidarı, daha sonraki burjuva iktidarlarına çok zengin bir siyasal deneyim demeti bırakıyor. Şöyle: «İttihat ve Terakki, şovenist Türkiye burjuvazisinin partisi olarak iktidara yerleştikten sonra, gelişen sosyalist ve sendikal hareketlere karşı, açıkça, sert bir mücadeleye başladı. Sosyalist basına uygulanan baskıdan daha önce söz ettik. İşçi hareketinin belli liderlerine uygulanan baskı daha sert oldu. Parti lideri Ahmet Salim İstanbul'da öldürüldü; Tevfik Nevzad yurt dışına göç etmek zorunda bırakıldı; S. Faik, M. Hasip Anadolu'nun derinliklerine sürüldü. Bunların yanında Jöntürkler, sendikal hareketi kendi ellerine alabilmek için her çareye başvurdular. Bu amaçla milliyetçi yarı mesleki örgütlere para yardımı yap-

tılar; bir çok sendikanın yönetimine de işveren ya da onların ajanları türünden 'kendi adamlarını' getirerek yarı-resmî örgüt haline çevirdiler.» (M. Povloviç V. Gurko Kryaşin - F. Raskol'nikov, Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye, Moskova, 1925, sayfa 135, rusça) Sendika-

ların yönetimine işveren ve hükümet adamlarını getirme, tüm Cumhuriyet döneminde sık sık hatırlanan bir yöntem oldu.

Kurtuluş Savaşı başlarken, özellikle işçilerin yoğun

olduğu İstanbul'da güçlü işçi hareketleri görülüyor. 1919 yılında İstanbul'da, büyük çoğunluğu işçi isteklerinin kısmen kabul edilmesiyle sona eren 30 grev gerçekleştiriliyor. İstanbul'daki işçi hareketlerinde işçilerin salt ücret artışları ile yetinmedikleri görülüyor. İşçi hareketlerinde öne sürülen istekler arasında şunlar da var: Sekiz saatlik çalışma günü, gece çalışmalarında çift yevmiye, sağlık hizmetlerinin sağlanması, kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi, işçi çocukları için parasız eğitimin sağlanması. (R. P. Korniyenko, Türkiye'de İşçi Hareketleri 1918-1963, Moskova, 1965, sayfa 20, rusça)

İstanbul işçilerinin sekiz saatlik çalışma günü istediği zamanda, ortalama çalışma süresi 14 saat. Bu ortalama içinde, fırınlarda çalışan işçilerin günlük çalışma süresi 20 saate kadar çıkıyor. Yılda 5-6 ay süren tütün işçilerinde ise çalışma süresi 7,5 ile 9,5 saat arasında değişiyor. (M. Pavloviç ...a.g.y. sayfa 128)

Sovyetler Birliği Ulusal Ekonomi Komiserliğinin Bültenine göre, 1923 yılı Kasım ayında Türkiye sanayiinde işletme ve işçi sayısı şöyle oluyor.

Sanayinin Alt Sektörleri	İşletme Sayısı	İşçi Sayısı
1 — Metalurji	3272	8021
2 — Ecsin	1273	4493
3 — Tekstil	20057	35316
4 — Taş ve Kil	704	3612
5 — Ağaç İşleme	2067	6007
6 — Ayakkabı	5348	17964
7 — Kimya	337	803
Toplam	33058	76216

Kaynak: M. Pavloviç - V. Gurka - Kryaşin - F. Raskol'nikov, Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye, Moskova, 1925, sayfa 127

Bu tablonun, özellikle işçi sayısını olduğundan daha az göstermiş olması mümkün. Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında bir çok işletmenin daha küçük kapasite ile çalışmasını normal karşılamak gerekir. Ancak böyle bir durumun muhtemel etkileri ne olursa olsun, Kurtuluş Savaşı'nda ve sonunda Türkiye'deki sanayi işçisinin büyük boyutlara ulaşamadığına şüphe yok. Bütün bunlara karşın, işçi hareketinin canlılığı ve talep düzeyi ile bilinç düzeyi in yüksekliği son derece ilginç.

İşçi hareketinin canlılığı sadece grevlerin yoğunluğu ile ortaya çıkmıyor. Aynı zamanda örgütlenme biçimiyle de kendisini belli ediyor. İşçi sınıfı partisinin eylem halinde olması bir yana, sendikal örgütlenmenin ortaya çıktığı görülüyor. 1920 yılında İstanbul İşçileri Milletlerarası Birliği kuruluyor. Bu Birlik, sendikalardan oluşmuyor. Fakat sendikalar içinde kendi hücrelerini meydana getiriyor. Aynı Birlik, 1921 yılında Kızıl Profintern'e üye oluyor. Hükümet, 1 Mayıs Günü'nün kutlanması için bildiri dağıtılmasını bahane ederek 1923 yılında İstanbul Milletlerarası İşçi Birliği'ni kapatıyor. Fakat işçi hareketinin canlılığından olsa gerek, kendi eliyle ve kendisine yakın Sendikalar Birliği'ni kuruyor. (A. Şnurov, Y. Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, Ant, İstanbul, sayfa 42-44) Ancak Hükümet eliyle kurulan bu birliğin de daha sonra işçi hareketinin etkinliğine girmesi ve kapatılması kaçınılmaz oluyor.

Anadolu'daki çatışma sona erer ermez, örgütlenmenin Anadolu'ya yayıldığı görülüyor. 1922 yılı Ekim ayında Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nin insiyatifi ile Mersin'de Kilkya işçileri konferansı toplanıyor. Bu konferansa, Adana, Tarsus ve Mersin proleteryasının temsilcileri katılıyor. Kızıl Profintern'in kayıtlarına göre, Konferans'ın aldığı kararların bir bölümü şöyle: «Batı emperyalizmine karşı mücadelesinde hükümetin iç ve dış po-

iltikasını destekleyen, bu mücadelede oğullarını veren Türkiye işçi sınıfı, hükümet, emekçilerin çıkarlarına ters hareket ettiği, iç reformları yavaşlatmaya devam ettiği zaman, işçi sınıfının hükümetten desteğini çekmek zorunda kalacağını açıklar. İşçi sınıfı, kendisine, diğer sınıflarla eşit haklar tanınmasında kararlılıkla ısrar eder.» (R. P. Korniyenko, Türkiye'de... sayfa 42)

Silâhlı çatışmanın sona ermesi, işçi sınıfı hareketinin örgütlerinin yayılmasına yeni olanaklar getirirken, hükümetin de bu harekete karşı baskı ve terör kullanmasını gündeme sokuyor. Kurtuluş Savaşı'nın silâhlı çatışma yanının tamamlanması, işçi ve emekçilerin desteğine olan ihtiyacı azaltıyor. Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nin kapatılması, silâhlı çatışmanın tamamlanmasından hemen sonra gerçekleştiriliyor. 1922 yılının Eylül ve Kasım ayları arasında 300 komünist ve sendika yöneticisi tutuklanıyor. Bu baskı ve terör üzerine 5 Kasım - 5 Aralık 1922 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Dördüncü Komintern Kongresi, «Türkiye'nin Komünistlerine ve Çalışan Halkına» bir çağrı yayınlıyor. Bu çağrıda şunlar var: «Emperyalizmle uyuşmaya hazırlık olarak, Milliyetçi hükümet, sizin gerçek temsilcilerinizi yok etmek ve onları dışardaki dostlarından ayırmak istemektedir. Komünist Enternasyonalin Dördüncü Kongresi bu bartırca hareketi protesto eder ve emperyalizmin jandarması rolünü oynamayacak, emperyalizm ve irticaa karşı [illegible] devam edecek ve çalışan Türk kütlelerinin lehine demokratik reformları gerçekleştirecek herhangi bir hükümet veya siyasî partiyi desteklemek arzusunda olduğunu resmen ilân etmeyi kendisine vazife sayar... Unutmayın ki yoldaşlar, zindanın karanlığı devrimin güneşini asla söndürmez.» (Mete Tuncay, Türkiye'de... sayfa 141)

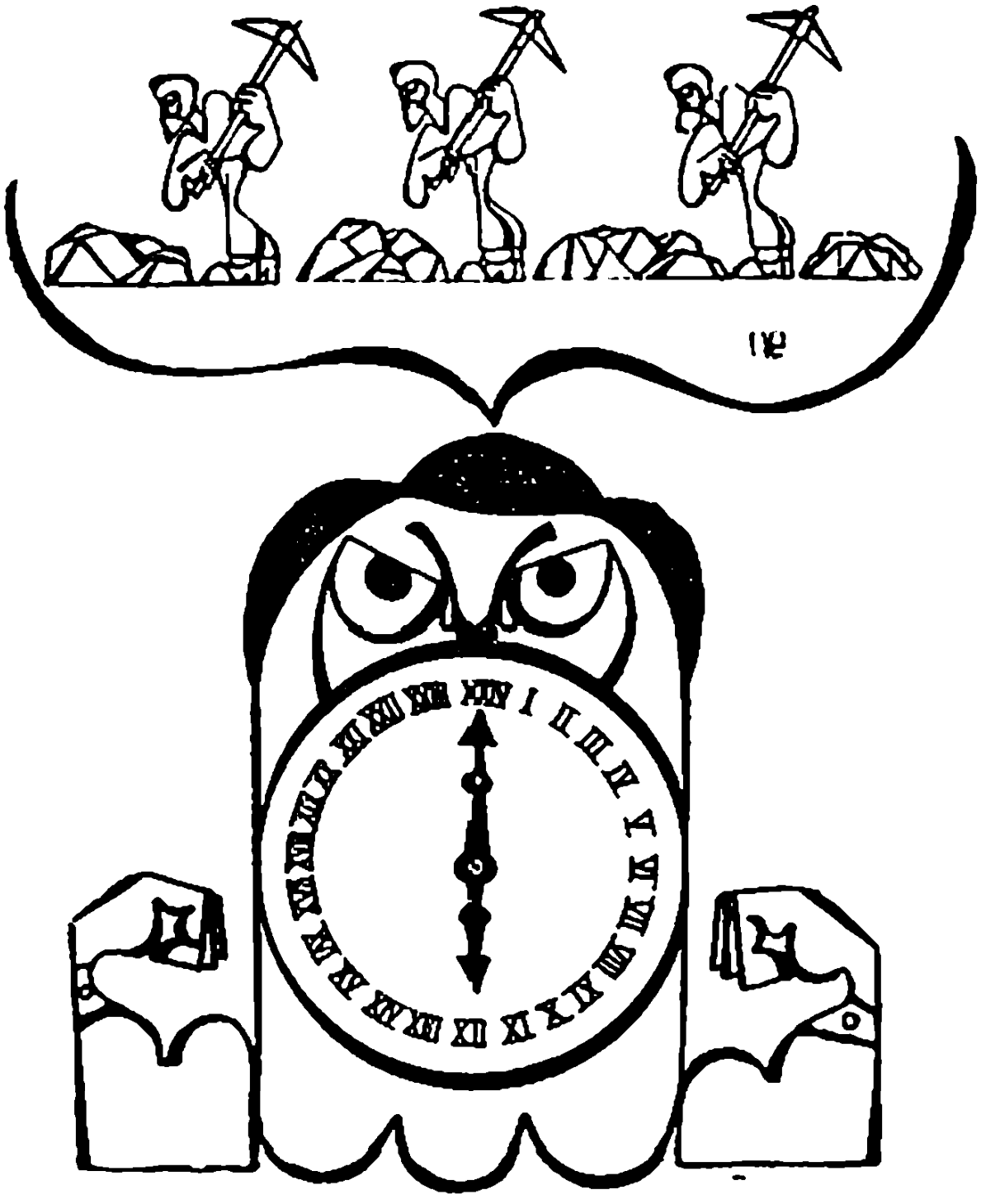
İstanbul'un kemalist güçlerin eline geçmesiyle bir-

ilkte, baskı ve terör İstanbul'da da uygulanmaya başlıyor. Baskı ve terör için, 1 Mayıs 1923 tarihinde dağıtılan bildiri gerekçe olarak kullanılıyor. Hükümet, 1 Mayıs 1923 tarihinde dağıtılan bildiride «TBMM hükümetini iskat ve meşruiyetine isyanı tazammum eden... Hükümet şekl-i hazırını düşman tabiriyle işaret ve işçi saltanatından açıktan açığa bahis ve icraat-ı hükümet aleyhine ameleyi tezahürata teşvik... Komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisinin kahrolmasını temenni... hükümet-i hazıranın şeklini tebdil ile yerine komünist bir hükümet ikame etmek üzere ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik» görerek aralarında Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası başkanı, genel sekreteri de bulunan yirmi kişiyi tutukluyor. (Mete Tuncay, Türkiye'de... sayfa 163) Daha önce işaret edildiği gibi Milletlerarası İşçi Birliği kapatılıyor.

Ancak tüm bu baskı ve teröre karşın, işçi sınıfı hareketinin kökünün kazınılmadığı anlaşılıyor. Bulgaristan'da yayınlanan Rabotniçeski Vesnik gazetesi, İşçi Birliği'nin kapatılmasına rağmen sağlam bir çekirdeğin kaldığını ve bunların da illegale geçtiğini yazıyor. İşçilere ve grevlere düşman bir tutuma sahip olan ve İstanbul'da yayınlanan Ikdam gazetesi, Ankara'da İktisat Bakanı Mahmut Esat'ın «grevcilere müsamahakâr» bir politika izlediği için istifaya zorlandığını belirtiyor. Ali Fethi Okyar, yabancı basına verdiği demeçte, «hükümetin, başlangıçta grevleri barışçıl yollarla durdurmaya çalıştığını, bunların sonuç vermemesi halinde kanunları bütün şiddetiyle uygulayacağını» söylüyor.

Bütün bunlar görece güç dengesinde, işçi sınıfının mücadelesinin burjuva hükümeti için hesaba katılması gereken bir sorun olduğunu ortaya koyuyor. Ancak baskı ve terörün yetmeyeceğinin o zaman da anlaşılmış olduğunu gösteren işaretler bulunuyor. İşçi sınıfı hareke-

tini, devrimci çizgisinden saptırmak için, sosyal reformizmden de medet umuluyor. Uluslararası sosyal reformizmin önde gelen ismi R. Mac Donald Türkiye'ye geliyor. Ziyafetler veriliyor. Bu ziyafetlerin birinde yaptığı ve Ekim 21, 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'n-

de de yayınlanan konuşmasında şunları söylüyor: «Ben [illegible]ğe de, devrime de karşıyım. İşçi güçlü olmalıdır. [illegible], adalet sınırları içinde yönetilmelidir. Bunu, sınıfsal

bölünmelere yol açmadan gerçekleştirmelidir.» (R. P. Korniyenko, Türkiye'de... sayfa 63)

1925 yılı yine İstanbul proleteryasının grevleriyle başlıyor. Değirmen işçileri, tramvay işçileri, gaz şirketi işçileri greve çıkıyor. İşte bu zamanda hükümetin iş yasaları çıkarmayı hatırladığı görülüyor. Burada, birisi kanunlaşan, diğeri kanunlaşmayan iki iş yasa tasarısı ortaya çıkıyor. 21 Ocak 1925 tarihinde kabul edilen Hafta Tatili Yasası, hükümetin, işçileri de düşündüğü izlenimini vermek için atılmış bir adım oluyor. Fakat çıkarılan yasanın, adının Hafta Tatili Yasası olmasına karşın, hafta tatilini de bütün öğeleriyle birlikte getirmediği görülüyor. Bir çok istisna maddesi var. Bir kez, uygulanma alanı pek sınırlı. Yasa, ancak büyük kentlerdeki işçiler için geçerli. Burada bile «açık hava» çalışan işçilerin, hafta tatiline ihtiyaçları olamayacağı düşünülüyor. Yasanın mantığına göre, açık havada çalışan işçiler hep «tatil yapıyor» olmalı. Bu yüzden hafta tatilinden yararlanamıyorlar. Bunun dışında geçici ve mevsimlik işçiler de hafta tatili uygulamasının dışında bırakılıyor.

Daha önemlisi, hafta tatili ücretli değil. Hafta tatili yasası çıkarılıyor, fakat bu tatilden yararlanmak isteyecek işçiler, ücretlerinden yoksun edilecekler. Ücretlerin son derece düşük olduğu bir ekonomide, ücretten yoksun olma koşuluna bağlanan bir hakkın, hak sayılamayacağı açık. Bu arada, bu tür bir «hakkın» Türkiye'de 1925 yılı Mart ayına kadar geçerli olduğuna işaret etmek gerek. Mart 1952 tarihine kadar, hafta tatili ücretsiz olarak uygulandı. Bu tarihten itibaren yarım gündelik ücrete bağlandı. Yine ilginç: Türkiye'de ücretli hafta tatili, 1960 yılının ilk aylarında, 27 Mayıs'tan hemen önce yasalaştı. 27 Mayıs'la son bulan Menderes Hükümetleri'nin de, 1960 yılının ilk aylarında bir yandan «Sos-

yalist Parti» kurma girişimlerine karşı çıkmazken, diğer yandan da, işçilere tam ücretli hafta tatilini tanımak durumunda kalması, üzerinde durulmaya değer. 1920'lerin ilk yılları ile 1960 yılının ilk ayları arasında, belli sınırlar içinde kalan, bir paralellik görülüyor.

Kanunlaşan yasa tasarısından söz edildi. Kanunlaşmayan yasa tasarısından da söz etmenin zamanı geldi. 1925 yılında, Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen Umumî İş Kanunu Tasarısı var. Bu kanun tasarısı, hükümetin, işçilere de haklarını tanıyacağı izlenimini vermede Hafta Tatili Kanunu'ndan çok daha önemli bir yere sahip. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarıldığı ve uygulamaya konduğu bir zamanda bu tasarının, Meclis komisyonları arasında dolaştırılıp durması, her halde bir rastlantı sayılmamalı. Sayılamaz. Bu tasarı, işçi sınıfını şaşırtmak için 1924 yılında Meclis'e sevkediliyor. Doğu'daki Kürt isyanı gerekçesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn yasası ile işçi sınıfı örgütlerine darbe indirildikten ve işçi sınıfı önderleri hapislere konduktan sonra 1926 yılında geri alınıyor.

Ereğli Havzası İş Kanunu Meclis'te görüşülürken, 1921 yılında, bu kanunun tüm işçileri kapsamı içine alacak biçimde geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması istekleri karşısında, Hükümet'in, böyle bir tasarının hazırlanmakta olduğunu açıkladığına daha önce değinilmişti. Böyle bir hazırlık 120 maddeden meydana gelen Mesai Kanunu adı altında, 1924 yılında Meclis'e sunuluyor. Meclis'in çeşitli komisyonlarında incelenen ve Ticaret Komisyonu'nda 39 maddeye indirilerek İş Mecellesi adı verilen tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine kadar geliyor. Ancak Meclis Genel Kurulu'nda, grev hakkını kabul eden, çalışma süresini 10 saat olarak saptayan bu kanun tasarısını kimse savunmuyor, hükümet kendi tasarısını benimsemiyor ve 1926 yılında tasarı geri alınıyor. 1926 yılında Meclis'te bu tasarı benimsenmez iken

ve hükümet kendi tasarısını geri alırken, 1926 tarihli Medenî Kanun'un kabul edildiği hatırlanmalı. «Devrim» kanunu olarak yıllardır üzerinde söz edilen bu kanunun «borçlar hukukunu» düzenlediğini ve toprak üzerinde özel mülkiyet haklarını ilk kez güvence altına alarak kamu topraklarını toprak ağalarının mülkiyetine geçirmenin yasal hükümlerini getirdiği de hatırlanmalı. Osmanlı medenî kanunu olan Mecelle'nin yerine, kapitalist özel hukuk hükümlerini getiren Cumhuriyet Mecellesi olarak Medenî Kanun yasalaşırken, «İş Mecellesi» lehine konuşacak ne bir hükümet ne de bir milletvekili bulunabiliyor. Cumhuriyet'i bir asker - sivil bürokratların «devrimi» olarak gösterenler ve hâlâ göstermeye çalışanlar, ciddî olarak yeniden düşünmek zorundalar.

«Cumhuriyet Hükümetleri», iş yasa tasarıları hazırlamaya devam ediyor. 1929 yılında İktisat Vekâleti, yeni bir tasarı hazırlıyor. Devlet Şûrası'na, şimdiki adı ile Danıştay'a gönderilen tasarı, Meclis'e ulaşamıyor. 1932 yılında, sınıfsız bir toplum yaratma ideolojisinin Kadro Dergisi ile yayılmak istendiği bir zamanda, Âli İktisat Meclisi yeni bir tasarı hazırlıyor. Devlet Şûrası'na giden ve Meclis'e sunulan bu tasarıda grev ve lokavt, sendika kurma hak ve hürriyetleri kabul ediliyor. Günde sekiz, haftada 48 saat çalışma süresini öngören bu tasarı da kanunlaşamıyor. (C. Talas, İçtimaî İktisat, sayfa 104-107)

Ceza kanununa faşist İtalya'dan ithal edilen 141-142 nci maddelerin konulduğu, işçi sınıf ideolojisinin yayılmasının ve örgütlenmenin ceza hükümleri ile yasaklanmak istendiği bir zamanda yeni bir iş kanunu tasarısı hazırlanıyor ve kanunlaşıyor. Bu değerli araştırmacının «Amerikalılar, işçilere güvenlik getiren 1936 tarihli İş Kanunu'ndan şikâyetçi olmuşlardır.» (Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, İstanbul, 1974, sayfa 359) dediği bu

kanun işçilerin grev yapma hakkını elinden alıyor. İşçilerin grev yapma hakkını yasaklayan bir kanunun, nasıl olup da «işçilere güvenlik getiren» bir kanun olarak nitelenebileceğini anlamak gerçekten çok güç.

Fakat 1924-1926 tarihleri arasında Meclis'te kanunlaşmayacak bir iş kanunu tasarısının bulunmasını anlamak o kadar güç değil. Hafta Tatili yasasından iki ay sonra, 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu çıkıyor. Bir maddelik bu kanunun ilk ve son maddesi şöyle: «Irtica ve isyana ve memleketin içtimoî nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle sebep bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükûmet, Reisicumhurun tasdiki ile, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu fiillere katılanları İstiklâl Mahkemesi'ne verebilir.»

Takrir-i Sükûn yasasının Doğu Anadolu'da kürd şeyhlerinin çıkardıkları isyanı bastırmak için düzenlendiği hep söylenir. Kanunun bir amacının Şeyh Sait İsyanı'nı bastırmak olduğu biliniyor. Tarihler de bunu gösteriyor. İsyanın başlangıcı 11 Şubat 1925. İsyan ile Takrir-i Sükûn yasası arasında bir ay bile yok. Yalnız, bu arada ilerde incelenmek üzere geçerken değinilmesi gereken, bir nokta daha var. 1925 yılının 15 Şubatında başlayan Doğu Anadolu'daki Şeyh Sait İsyanı ile 4 Mart tarihindeki Takrir-i Sükûn yasası arasında bir önemli kanun daha çıkarılıyor: Aşar vergisinin ilgası. Aşar vergisinin ilgasının da 17 Şubat 1925 tarihine rastlamasını bir rastlantı saymamak gerek. Çünkü İttihat ve Terakki Meclis-i Mebusanında da ilgası istenmiş olan aşar vergisi 1920-1923 parlamentosunda tam 26 kez tartışılıyor.

Takrir-i Sükûn düzeni, Cumhuriyet'in ilânından iki yıl sonra, iktidardaki burjuva-demokrat ihtilâlciler için bir homojenleşme dönemi oldu. Çok çeşitli cephelerde hesaplaşmalar yapıldı. Kimi kökten, kimi geçici sonuç verdi.

Bu hesaplaşmada İstiklâl Mahkemeleri, birer terör aracı olarak çalıştı. Bu dönemde kurulmadı. Fakat en çok bu dönemde işledi. Takrir-i Sükûn döneminin içine giren İzmir Suikastı ile Şeyh Said İsyanı, yaygın bir terörün gerekçesi oldular. İstiklâl Mahkemeleri kurulurken bu «mahkemelere Millet Mahkemesi İsmini vermek isteyenler olduğu gibi Terreur Mahkemesi denilmesini ileri sürenler de olmuştu.» (Kılıç Ali, İstiklâl Mahkemesi Hatıraları, İstanbul, 1955, sayfa 7) İstiklâl Mahkemelerine terör mahkemeleri adı verilmesini isteyenler, Takrir-i Sükûn düzenini gördülerse, çok fazla haksız çıkmadıklarını anlamışlardır.

Takrir-i Sükûn düzeni içinde hesaplaşma, sınıfsal olduğu kadar kişisel ton da taşıdı. Mustafa Kemal ilk önce beraberce yola çıktığı «Büyük Paşalar» ile, bunların bir bölümü ile, hesaplaşma yollarını aradı. Mustafa Kemal için böyle bir hesaplaşmanın kökleri çok daha gerilere gitti. 1922 yılı Temmuz ayında Meclis'te, Mustafa Kemal'e başkomutanlık verilmesi önerisi ciddi engellerle karşılaştı. Mustafa Kemal henüz yeterli güven yaratmış ve kurtuluş savaşına katılanlar üzerinde otoritesini kurmuş olmaktan uzaktı.

Mustafa Kemal bir sıkıntılı günde yüksek komuta mevkiindeki arkadaşlarından yardım aradı. «Akşam, Gazi Paşa, Hüseyin Rauf Bey'le beni kendi otomobiline alarak, Keçiören'e götürdü. Refet Paşa'nın köşkü, eski Ankara'nın en büyük ve en güzel binalarından biri idi. Birinci katta zemini taş bir hol, ikinci kata çıkmak üzere başlayan merdivenin başında bir havuz vardı. Bizi ta bahçe kapısında karşılayan ev sahibi, işte bu havuzun başında hakikaten mükellef bir sofra hazırlamıştı. Sofranın etrafında, Gazi Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Refet Paşa ve ben olmak üzere, dört kişi oturmuştuk.» (General Ali Fuat Cebesoy, Siyasî Hatıralar, İstanbul, 1957, sayfa

30-31) Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay ile Mustafa Kemal ve kurtuluş savaşının önde gelen iki paşası bir araya gelip sofrayı kuruyorlar.

Mustafa Kemal soruyor: «Öyle ise ne tavsiye edersiniz? Onları nasıl tatmin edebilirim?» Cevap veriliyor ve verilen cevabı alıyor: «Türlü şayiaların çıkarıldığı şu günlerde, Meclis, gerek şahsınız ve gerekse memleket hakındaki istikbale matuf samimi düşüncelerinizi öğrenecek olursa, pek az istisnası ile bütün mebusları ve hatta herkesi eski inden daha ziyade etrafınızda bulacaksınız. Bundan şüphe etmeyiniz.» Mustafa Kemal, kendisine yapılan «tavsiye» ile ilgili olarak hiç kuşku duymuyor. Yüksek komutanların, kendisini, kurtuluştan sonra hiç bir siyasal emeli olmadığı konusunda taahhütte bulunmaya zorladıklarını, net bir biiçmde, anlıyor.

Bir gün sonra da anladığını Meclis kürsüsünden ifade ediyor. Şöyle konuşuyor: «Efendiler! Makamı riyasetinizde bulunmakla mübahi olan acizleri, o gün iki kere mes'ut olacağım. Ikinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel, mukaddes dâvamıza başladığımız gün, bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânı olacaktır. (Alkışlar) Hakikaten sinei millete bir ferdi millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur.» Mustafa Kemal, pek edebî konuşuyor. Fakat istenen taahhütü yapıyor. İşler bitince ve sonuç alınınca, bu işe başladığı yere döneceğini ilân ediyor.

Böyle bir taahhüt aldıkları için paşalar memnun olmalı. Mustafa Kemal de sıkıntılı. Bir gün hesaplaşılacak. Bu sofrada olan paşalar ve olmayan paşalar hesaplaşacaklar. Mustafa Kemal'in liderlik yarışını terk etmesini isteyenler ile Mustafa Kemal hesaplaşacak.

Şu doğru değil: Terakki Perver Fırka'yı Mustafa Kemal kurdurmadı. Ancak Takrir-i Sükûn düzeninde hesaplaşma zamanının geldiğine Mustafa Kemal karar verdi.

Kendisinin liderliğini çok önceden kabul etmemiş olan ne kadar paşa varsa hepsini İstiklâl Mahkemesi'nin önüne çıkardı. İstiklâl Mahkemesi Başkanı ile Kâzım Karabekir arasında şöyle bir sorgulama geçti. Başkan «benim kanaatime göre, bu gibi fırkalara memleketin tahammülü yoktur» dedi. Karabekir «hayır... ben oksi kanaatteyim... memleket demokrasiye lâyıktır, millet müdriktir» cevabını verdi. Başkan devam etti: «Ona şüphe yok, elbette memleket müdriktir. Ancak bu tarzdaki fırkalar sonralarında defterlerini malûmatınızı seyyiat ile kapatıyorlar.» Kâzım Karabekir şu cevabı verdi: «Kabahat kimin? Fırka kurdurmamak hükümetin elinde idi. Halbuki kurulurken 'çalışınız, biz de böyle diliyorduk, memlekete lâzımdır, mübarek olsun, Allah muvaffakiyet versin' diye bizi hararetle teşvik ve teşci edenlerin başında hükümet vardı. Sonra ne oldu..» (Kandemir, İzmir Suikastının İç Yüzü, İstanbul, 1955, sayfa 71) Kâzım Karabekir çok doğru söylüyor. Hükümet isteseydi önleyebilirdi. Onlemedi. Terakki Perver Fırka kuruldu. Takrir-i Şükûn düzeninde, kuruluşu, kuranların aleyhine kullanıldı.

«Büyük Paşalar» ölümden döndüler. Terör mahkemesi «büyük paşalar» için idam hükmetmedi. Fakat «büyük paşalar» gerekli hükmü öğrendiler. Bundan sonra korkmasını öğrendiler. Mustafa Kemal'den değil. İsmet Paşa'dan korkmasını öğrendiler. İsmet Paşa, İzmir'e koştu. «Büyük Paşalar» için verilen tutukluluk kararını kaldırmaya kalktı. İsmet Paşa'yı da tutuklamakla tehdit ettiler. Fakat «büyük paşalar» bundan sonra ve buna rağmen sadece İsmet Paşa'dan korktular. Korktukları için seslerini çıkarmadılar. Sadece sessiz kin duydular. Kendilerini kurtarmaya geldiği için olsa gerek, İsmet Paşa'yı hiç affetmediler.

Terakki Perver Fırka, zamanın «sağ» muhalefeti oldu. Böyle sayıldı ve hesaplaşıldı. Kişisel ve sınıfsal he-

sap düzlemleri iç içe girdi. Burada kalmadı. Ortadaki basına yansıdı. 6 Mart 1925 tarihinde Tevhidi Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl gibi gazeteler kapatıldı. Sonra ortada olmayana sıra geldi. Sebilürreşat kapatıldı. Tabii Aydınlık ve Orak-Çekiç kapatıldı.

9 Mart'ta kapatma işlemi devam etti. İzmir'de Sadayı Hak, Trabzon'da İstiklâl ve Kahkaha ile İstanbul'da Presse du Soir kapatıldı. 15 Nisan tarihinde işe Tanin, yayını durdurmak zorunda kaldı. Bakanlar Kurulu karar aldı.

Sonra sıra, sırası gelenlere geldi. Aslında burada yazılırken, sıra tersine çevrildi. «Yüreğim tıpkı o takip edildiğimi sandığım akşamki gibi kötü, alçak, hızlı atıyor. Gazeteler, İstanbul'da, Ankara'da komünistlerin yakalandığını, İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacaklarını, ele geçmeyenlerin de şiddetle arandığını yazıyordu. Ele geçmeyenler arasında ben de varım.» (Nazım Hikmet, Yaşamak Güzel Şey be Kardeşim, İstanbul, 1977, sayfa 21) Nazım Hikmet, otobiyografik romanında Takrir-i Şükûn'u böyle anlatıyor.

Aslında burada sıra tersine çevrildi. Çünkü, «ilk olarak solculara karşı harekete geçildi. Otuz üç kişi tutuklanarak İstiklâl Mahkemesi'ne verildi. İçlerinde Sadrettin Celâl Antel'in de bulunduğu altı kişi yedişer yıla, aralarında Şevket Süreyya Aydemir'in de bulunduğu altı kişi onar yıla, Nazım Hikmet ve Şefik Hüsnü Değmer gibi yakalanamamış olanlar on beşer yıla mahkûm edildiler.» (Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler 1924-1930, Ankara, 1972, sayfa 130) Takrir-i Sükûn, sola hücum ile başladı. (*)

(*) *Tarihçi Goloğlu, 33 TKP üyesinin yakalandığını belirtiyor. Daha sonraki yıllarda TKP üyeliği yapıp sonra polise giden Aclan Sayılgan, 38 sayısını veriyor. Şöyle:*

Takrir-i Sükûn, iki yıl için getirilen bir düzen oldu. İki yılda hesaplaşmanın biteceği hesaplandı. 1927 yılında ise, bir tedbirlilik gereği olmalı, iki yıl daha uzatılması kararlaştırıldı. Meclis'te bu isteği Başbakan İsmet İnönü dile getirdi ve savundu. Tutanaklarda yer alan konuşmasına şunları söyledi: «Gelecek yıllarda da Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yararlarından yoksun kalınmaması düşüncesindeyiz. Bu takdirde, süreleri bitmekte olan İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden kurulmalarını isteyememek imkânı olacağını da görüyoruz. Böylece, milletin gerçek isteğine, samimi sevgi ine dayanarak egemenliğini yürüten Büyük Millet Meclisi'nin yeni seçiminde, daha çok huzur ve sevgi ile milletin oyuna başvurulmasına da imkân verileceğini kabul ediyoruz. Ve bütün bu nedenlerle Takrir-i Sükûn Kanunu'nun iki yıl daha yürürlükte kalmasını teklif ediyoruz.» (Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler 1924-1930, sayfa 221) İsmet Paşa, bu sözlerle, Takrir-i Sükûn düzeninin iki yıl daha uzatılmasını istedi.

İstemekle yetinmedi. Aynı konuşmasında 1925 yılında Takrir-i Sükûn yasasının neden çıkarıldığını da açıkladı. Burada «açıkladı» demek fazla bir anlam ifade et-

---

«Şeyhet Sürreyya Aydemir idaresinde çıkan 'Orak Çekiç' Kürd isyanına karşı daha ilk günden Ankara Hükûmeti'ni destekleyen yazılarla çıkmasına rağmen, 4 Mart 1925'te kabul edilen 578 sayılı Takrir-i Sükûn kanunu, Türk komünistlerinin tevkifine yol açtı. İlk olarak 'Aydınlık' ve 'Orak Çekiç' dergileri kapatıldı. Bursa'da yayınlanmakta olan 'Yoldaş' gazetesinin de yayınlarına Bakanlar Kurulu kararı ile son verildi. Kanundaki 'işbu ef'al erbabını Hükûmet İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edebilir' beyanına uyularak TKP mensuplarından 38 kişi mahkemeye sevkedilmek üzere Ankara'ya getirildiler ve İstiklâl Mahkemesi'nin huzuruna çıkarıldılar.»

Aclan Sayılgan, Türkiye'de Sol Hareketler, İstanbul, 1976, sayfa 205-206

miyor. İkiyüzlülük kaldırıldı ve itiraz ortaya çıktı. Böyle söylemek daha doğru olacak. Itiraf, İsmet Paşa'nın ağzından, şöyle oldu: «İki yıl önce karşısında bulunduğumuz olayların en önemlisi Şeyh Sait Ayaklanması ile beliren eylem değildi. Asıl tehlike, memleketin genel yaşantısında meydana gelen karışıklıktı, anarşik durumdu. Bu, memleketin bir çok zamanlardan beri politik yaşantısına musallat olan başlıca derttir. Memleketin gelişip ilerlemesine ve samimi düzeltme isteklilerinin bütün çabalarına engel olan budur. Ve bu, küçük çıkarları işletmeye alışmış soysuz aydınlarla, vicdan özgürlüğünü başkalarının vicdanına saldırmak için araç sayan politikacıların faaliyetiidr.» Malûm söz burada hatırlanmalı: Şecaat arzederken sirkatin söyler. Türkçesiyle, yiğitliğini anlatırken hırsızlığını söylüyor. Şeyh Sait isyanı altın bir gerekçedir, deniliyor. Asıl hedef «soysuz aydınlar» ve «vicdan özgürlüğünü başkalarının vicdanını saldırmak için araç sayan politikacılar» oluyor.

Birinci TKP üyesi aydınlar; ikincisi, Terakkiperver Fırka yöneticisi paşalar. İsmet Paşa devam ediyor: «Asıl tehlike, anarşistlerin, karıştırıcıların sağlıklı insan topluluklarının kafasına durmadan vurmalarında ve fakat düzenbaz bir saldırıcı olarak 'Ne vuruyorsunuz?' diye bağırmalarındadır. Aldığımız tedbir, yalnız Doğu'daki davranışın değil, memleketin gelişip ilerlemesine başlıca engel olan sosyal düzendeki karışıklığın ortadan kalkmasını da sağlamıştır.» Gerçekten de öyle. Takrir-i Sükûn düzeninden sonra Türkiye'nin sosyalist hareketi, uzun yıllar değerli aydın sıkıntısı çekti. Nazım Hikmet, nerede ise, bir istisna oldu. Gerçekten de İsmet Paşa'nın dediği gibi oldu. Takrir-i Sükûn düzeninden sonra, uzun yıllar kurtuluş savaşına katılmış paşalar politikadan uzak durdular.

Takrir-i Sükûn böyle bir hesaplaşmayı başlattı. Uzat-

ma isteği üzerinde İsmet Paşa'dan sonra hiç kimse konuşmadı. Hiç kimse ağzını açmadı. Oylandı, kabul edildi, uzatıldı.

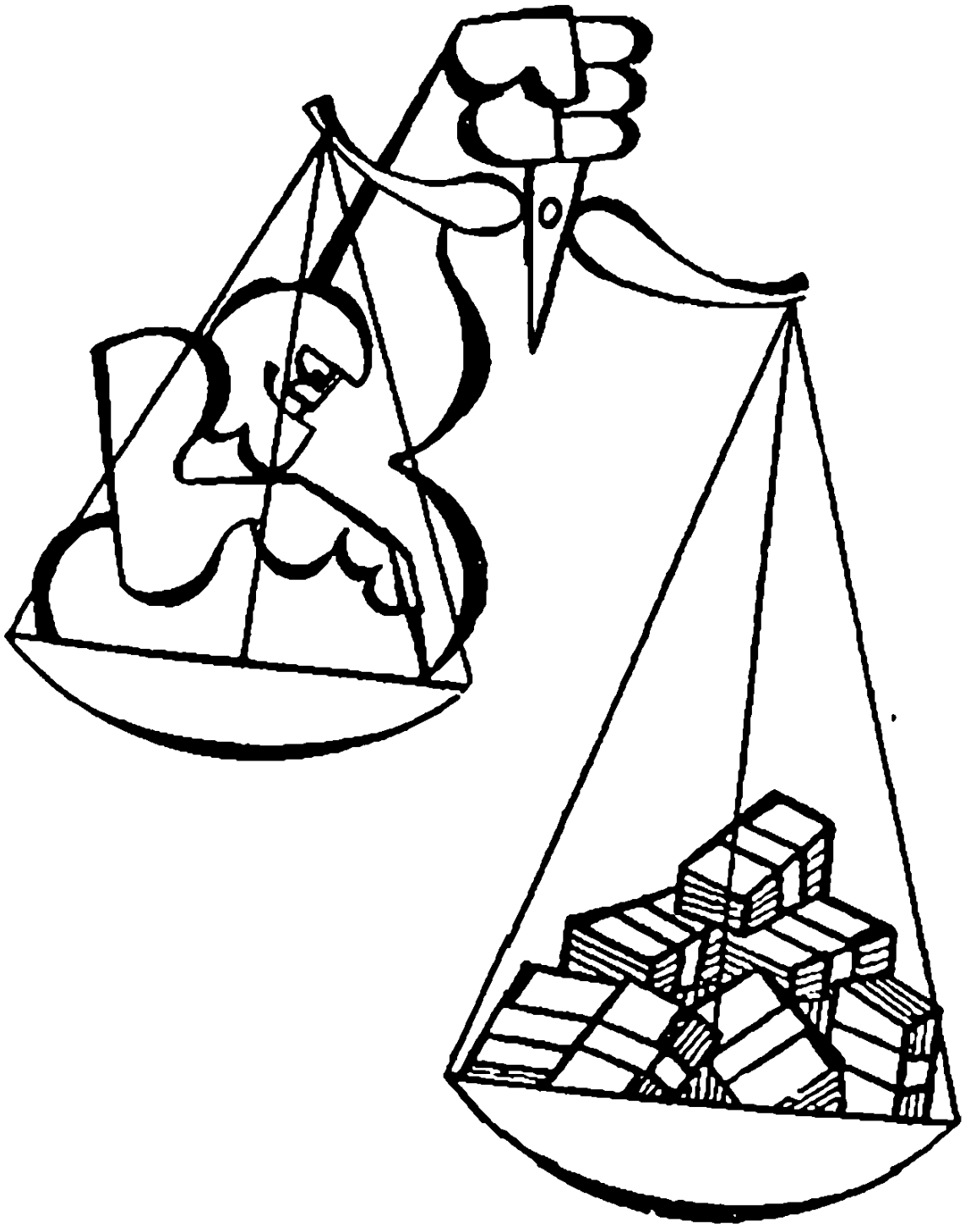
Takrir-i Sükûn bir hesaplaşma dönemi oldu. Her türlü hesaplaşma yapıldı. Sınıfsal, siyasal ve hatta kişisel. Mustafa Kemal, Takrir-i Sükûn düzeninin sessizliğinde, 1925 yılı Ağustos ayının beşinde, karısı Lâtife'den boşandı. Nasıl evlendiği ise, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazıldı.

Halka Açık Bir Şirket

Takrir-i Sükûn düzeni, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında siyasal harekete dönüşen ve daha çok ithalât ve ihracat işlerinde ihtisaslaşmış büyük ticaret burjuvazisinin siyasal muhalefetini tahrip etmeye olanak sağladı. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefeti i ortadan kaldırmak, ithalât ve ihracatla uğraşan büyük ticaret burjuvazisinin etkinliğini ortadan kaldırmak anlamına gelmedi. Şu nedenle: «Mamafih kemalistler, gericilerin siyasal muhalefetini kırmakla birlikte, kompradorlara ciddi ekonomik bağımlılık içinde kaldılar. Ulusal savaş bitince Anadolu tüccarı ilk önce dış ticareti öğrenmeye çalıştı. Halbuki dış ticaret işlerinde İstanbul burjuvazi i çok güçlü idi. Batı ile eski bağlantıları, ticaret tecrübesi ve birikmiş sermayesi vardı. Yapılanların hepsi, kompradorları atan ve dış dünya ile ilişkilerde onların yerini alan Anadolu burjuvazisinin, sosyal ilişkilerde onlarla uyuşmasına ve politik olarak onlara yaklaşmasına yaradı.» (A. F. Miller, Yeni Türkiye Tarihi Uzerine Denemeler, Moskova, 1948, sayfa 158, rusça)

Ortada bir örnek var: Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi. Bu şirketin öyküsü o kadar öğre-

ticl ki, buna, bir örnek demek mümkün değil. Buna, bir «özellik», Cumhuriyet'in bir «eğilimi» demek gerek. İstiklâl Mahkemesi Savcısı olarak idam cezası isteyenlerin, istiklâl Mahkemesi başkanı olarak on beşer yıllık mahkûmiyetleri vermek için bir an bile düşünme ihtiyacını duymayanların, aynı zamanda, nasıl ithalât ve ihracat şir-

ketlerinin yöneticisi ya da yönetim kurulu başkanı olduğunu gösteren değerli bir «örnek». Bu örnek Sovyet bi-

lim adamı Miller'in, yukarıya alınan, gerçekçi değerlendirmesine yeni boyutlar da getiriyor. Savaşın bitmesinden hemen sonra ve hatta savaş bitmeden önce sadece Anadolu tüccarlarının değil, Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının da dış ticaret de dahil ticareti öğrenmeye çalıştıkları görülüyor.

Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi'ni anlatmak çok kolay. Çünkü anlatılmış durumda. Selim Ilkin, Türkiye'de ve ilgili yabancı ülkelerde bulunabilen tüm kaynakları inceleyerek bunu yapmış durumda. (Selim Ilkin, Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi, ODTÜ Gelişme Dergisi, İlkbahar 1971, sayı 2. Buradaki tüm alıntılar, bu değerli incelemeden yapılıyor. Selim Ilkin'in, kendi görüş ve değerlendirmeleri dışında, yalnızca asıl kaynaklar gösteriliyor) Burada, bu çalışmanın ayrıntılı bir özeti yapılıyor. Ilkin, incelemesinde, Şirket'i, İthalât ve Terakki mensuplarına bağlama eğiliminde. Fakat Şirket'e, İttihat ve Terakki damgasını vurmaya imkân yok. Çünkü, Şirket'in kurucuları arasında bulunan İttihat ve Terakki mensuplarının önemli bir bölümü, Yunus Nadi örneğinde olduğu gibi, artık tümüyle yeni hareketin mensubu haline gelmişler. Küçük bir bölümü de İzmir Suikastı gerekçesiyle temizleniyorlar.

«Şirketin kurucuları arasında 54 milletvekili ve 37 tüccar önemli yer tutmaktadır.» (Selim Ilkin, Türkiye... a.g.ç. sayfa 202) Ancak Şirket, çeşitli tepkiler üzerine 1 Temmuz 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye ve 9 Temmuz 1923 tarihli Vatan gazetelerine verdiği ilânda hem şirketin kurucuları içindeki milletvekili sayısını yükseltmekte, hem hissedarlar hakkında bilgi vermektedir. Şöyle: «Şirketimizin kurucuları içerisinde 115 değil, daha fazla mebus vardır. Fakat hepsi de şirketlerden ürkmüş olan halkımıza rehber olabilmek gayesi ile iştiraki kabul etmişlerdi... Hissedarlarımızın büyük bir kısmı kahraman

ordumuzun binbaşı ve daha yüksek rütbeli subaylarından ibarettir. Heyet-i Vekile azalarının da hissedar olduğu doğru değildir... Düşmanla çarpışırken memleketin iktisadî istiklâlini sağlamak için kurulmuş olan şirkete dağ başlarında, siper içlerinden para göndermeyi ihmal etmeyen ve bu gibi halktan kurulu bir şirketin ne dereceye kadar inhisar yapabileceğinin hükmünü, işin içyüzünü sorup anlamadan yazı yazan beylere terk ediyoruz.»

Araştırmacı Ilkin'in, araştırmasına ek olarak verdiği şirketin kurucu ortaklarından bir bölümü ise şöyle: İzmir mebusu Yunus Nadi, Izmir tüccarlarından Istankōy'lü Müftüzade Şükrü Kaya, Burdur mebusu Soysallıoğlu Ismail Suphi, Eskişehir tüccarlarından Bölgerzade Mehmet Kâzım, Kütahya mebusu sabıkı tüccardan Nail, Lazistan mebusu Osman Nuri, İzmir tüccarlarından Alâiyelizade Mahmud, Kırşehir mebusu Hoca Müfid, Diyarbakır vali-i sabıkı tüccardan Bedrettin, Zafer ticarethanesi sahibi Yusuf Ziya, tüccardan Erzurumlu Necip, Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Bolu mebusu Tunalı Hilmi, İçel mebusu Haydar Lütfi, Ziraat ve Ticaret nazır-ı sabıkı Mustafa Şeref, İstanbul tüccarlarından İmamzade Neşet, Sivas mebusu Emir Paşa, Istanbul tüccarlarından Sadıkzade Ruşen, Ceyhan kaymakamı Cemal, Polatlı tüccarlarından Tekelizade Mustafa, Siirt mebusu Mustafa Sabri. Bunlar ve diğer kurucular, Türkiye Millî Ithalât ve İhracat Anonim Şirketi'ni, «Büyük Taarruzun zaferle neticelenmesinden, Türk süvarilerinin 9 Eylül'de Izmir'e girmesi ve son düşman kuvvetlerinin 17 Eylül'de Bandırma'dan gemilere binerek Anadolu'yu terk etmelerinden hemen sonra, 19 Eylül 1922 yılında Ankara'da» kuruyorlar (Selim Ilkin, Türkiye... a.g.ç. sayfa 200)

Ancak, 1 milyon 6 yüzbin lira sermayeli Şirket'in kuruluş hazırlıklarının Büyük Taarruz'dan da önce başladığı anlaşılıyor. 25 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyet-i Mil-

liye, «yobancı memleketlerde doğrudan doğruya ithalât ve ihracat ticareti yapmak ve getireceği malları limanlarda ve büyük şehirlerde yaptıracağı mağaza ve depolarda bulundurarak toptan ve ucuz fiyatla satmak ve memlekette istihsal edilen ticarî malları dış piyasalara satmaya aracılık etmek maksadı ile, kurulması düşünülen İthalât ve İhracat Genel Şirketi hakkında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey başkanlığında, cereyan eden tartışmalar neticesinde memleketin tasarlanan bu müesseseye şiddetle ihtiyacı takdir ve kabul edilmiş vilâyetlere, ticaret odalarına ve Anadolu'da mevcut şirketlere telgraf çekilerek düşünceleri sorulmuştur» haberini veriyor. 26 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de «Merkezi Ankara olmak üzere, Anadolu İthalât ve İhracat Anonim Şirketi adı ile yüz bin lira sermayeli ve 25 sene süreli bir şirketi kurmak üzere Ali İhsan Bey ve arkadaşları tarafından İktisat Vekilliğine müracaat» edildiği bildiriliyor.

28 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye, İktisat Vekili Mahmut Esat'ın başkanlığında yapılan bir diğer toplantıda ulaşılan sonucu özetliyor: «Memleketimizin iktisadî istikbalini temin etmek ve bilhassa ithalât ve ihracat ticareti i toptan olarak yapmak suretiyle araya giren aracı elleri ortadan kaldırmak ve gerek memleketin ürettiği malları doğrudan doğruya Batı piyasalarına satmanın mümkün olacağı ve bunun büyük faidesi ittifakla kabul ve teslim olunmuştur.» Bütün bu haberler, Şirket'in yeni rejimin bir şirketi olduğunu gösteriyor ve zaten rejimin resmî yayın organında bu amaçla yer alıyor. Ancak Şirket'in kurucularının bununla da yetinmedikleri görülüyor. 9 Kasım 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'ye verilen ilânda «Millî iktisadımızı geliştirmek gayesiyle millî hükümetin yardımına dayanarak teşekkül etmiş olan Şirketimiz kayıt işlemine başlamıştır. Millî gayenin elde edilmesi uğ-

runa dökülen kanların heder olmaması için iktisadi sahada kâfi bir muzafferiyet elde edilmesi lâzımdır.» deniliyor. Hükümet desteği tekrar vurgulanarak «halkın» hisse senedi alması isteniyor.

Şirket'in tüzüğü var. Bastırılıyor. Derhal Fransızcaya çevriliyor. Bu da bastırılıyor. Dış ilişkileri ön planda tutulduğu için normal. Tüzükde Şirket'in amacı yazılı. Ancak Şirket'in amacı, 19 Kasım 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'ye verilen ve daha sonraki tarihlerde de tekrarlanan ilânda, çok daha açık: «Türk'ün ekmeği ile büyüyüp, Türk vatanına kazandıkları paralarla kurşun atıp, Türkiye'nin, Türk'ün mahvına çalışan ve vatanımızın en zengin aksamını yaktırıp yaktırmağa ve kardeşlerimizin şahadetine vasıta olan ve kahraman ordumuzun muzafferiyetini müteakip endişeye düşürerek vatanımızdan çekilip gitmekte olan Rum ve Ermenilerin tabiyet değiştirerek dört ay sonra daha dehşetli hırs ve intikamla memleketimize gelmesini arzu etmeyenler; gidenlerden kalan iş evlerini kendi esnaflarımız kendi ellerine teslim edebilmek gayesiyle teessüs eden Türkiye Milli İthalât ve İhracat A.Ş.'den acele hisse almak için İstasyon Caddesi'ndeki idarehanemize müracaat etsinler.»

Şirket, hisse senedi satmak için ilân üstüne ilân veriyor. 12 Aralık 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'deki «mülâzımlardan itibaren her kıymetli zabitimize bir memba-i varidat» başlıklı ilânda şunlar var: «Görev namına hayatını ortaya koyan subay ve askerin bu görevi yapmaktan başka bir endişesi yoktur. Fakat öte tarafta hayatın öyle hadiseleri, safhaları vardır ki kıymetli vücutların ifa ettikleri vazifelere at başı beraber gider. Subay hayatı ne kadar hor görürse görsün bilmelidir ki onun bir ailesi, bir validesi, bir ihtiyar pederi, bir veya bir çok

evlâdı vardır. Vatanın içinden, milletin özünden doğan şirketler, subaylarımız için en meşru ve en güvenli gelir kaynağıdır.»

Böyle bir Şirket'in kuruluşunun, emperyalist merkezlerde «yankılar» uyandırdığı görülüyor. Bu yankıların derinliği ve genişliği, en azından 1920'lerin başlarında emperyalizmin Türkiye pazarları ile ne kadar yakından ilgilendiğini göstermesi bakımından da ilginç. Böylece sosyal reformizmin önde gelen ismi Mac Donald'ın Türkiye'ye ziyaretinin, Ali Fethi Okyar'ın hükümet adına yabancı sermayeye, sürüp giden grevleri önleyeceği konusunda, güvence vermesinin de boşuna olmadığı anlaşılıyor. Londra'da yayınlanan Morning Post, 6 Ocak 1923 tarihli sayısında, Lozan'da Leslie Urquhart adlı bir İngiliz tarafından Türkiye İnkişafı İktisadiyesi Şirketi'nin (Corporation for the Economic Developmen of Turkey) kurulduğunu bildiriyor. 8 Ocak 1923 tarihli Morning Post gazetesinde ise «Orta Doğu'da Ticarî Sürpriz: Türk-Yahudi İşbirliği» başlığıyla yayınlanan yazıda ise Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi'ne hücuma geçiliyor. Şöyle: «Anadolu'daki Yunan yenilgisinden sonra Türklerin duygularında bir değişme olduğu ve yabancıları ülkeden defetmek için her türlü çareye başvurdukları görülmektedir. Yabancı şirketlerin Türkiye'den tedricen çekilmelerini sağlamak düşüncesiyle bir Türk Ticaret Birliği'nin kurulmak üzere olduğuna inanmak için her türlü sebep mevcuttur. Bu, bütün ülke çapında ticaret, banka ve sigortacılığın tüm kollarında çalışmayı amaçlayan millî bir tasarıdır. Kısaca buna, savaş döneminde hükümetin desteği ile gelişen ve ülkenin ticaretini elinde bulunduran Türk-Yahudi işbirliğinin yeniden örgütlenmesi olarak bakılabilir. Türklerin yeni gümrük koyarak yabancı ticaretini ortadan kaldırmaya çalışmaları endişe yaratmaktadır. Bu hedefe ulaşılacak olursa, Türkiye Pa-

zarları fiyatları sözü geçen Birlik tarafından denetlenen kalitesiz yerli üretim ile dolup taşacaktır.»

Emperyalizm, Türkiye pazarının, «kalitesiz yerli üretim ile dolup taşması» olasılığını endişe ile karşılıyor. Böyle «içten» bir endişenin ancak Türkiye İnkişafı İktisadiyesi Şirketi ile «işbirliği» yapılarak giderilmeye çalışıldığı, birazdan, görülecek. Şimdi Londra'dan gelen rüzgârın, İstanbul'daki mevcut işbirlikçiler tarafından da körüklendiğini görmenin zamanı. 10 Şubat 1923 tarihli İleri gazetesinde Feridun Fikri, «İktisadî Genişlik ve Hürriyet Lüzumu» başlıklı yazısında şunları söylüyor: «İthalât ve İhracat şirketleri yapmak, hatta bunu hükümet himayesine almak pek doğru olmakla beraber, bununla Edirne'den Musul'a kadar uzanan koskoca bir ülkenin İthalât ve ihracat ihtiyacını tatmin edebileceğimize kani olmak büyük bir ilmî ve tatbikî bir hata teşkil eder... İthalât ve ihracatın serbestisi millî müesseselerin inkişafına kat'iyen mani olmaz. Kaldı ki aşırı bir inhisar vaziyeti bilâkis şirketleri idare edenlerin fazla çalışmasına ihtiyaç hissettirmeyeceğinden, binnetice yeni müesseselerimizin de hüsranla neticelenmesine yol açar. Demek oluyor ki, büyük sermayeli, milli müesseselerin çoğalmasını fennen takdir nasıl ki pek mühim bir vazife ise, aynı surette bunun serbest rekabet kadrosu içinde inkişafını temenni de böylece lâzımdır.»

Leslie Urquhart, Türkiye İnkişafı İktisadiyesi Şirketi'ni kuruyor. Urquhart, Türkiye'de doğmuş, İskoç asıllı bir mühendis. Daha önce Rusya'da Russo-Asiatic Consolidated Şirketi'ni kurarak geniş maden yataklarını işletiyor ve Devrim öncesi Rusya kurşun üretiminin yüzde altmışını elinde tutuyor. Devrim ile birlikte bütün bunlar devletleştiriliyor. Ancak 1921 yılında başlayan Yeni İktisadi Politikası döneminde, Sovyet Hükümeti, belli bir süre için yabancı sermayeye yeni iş olanaklarını tanı-

mayı planlarken Leslie Urquhart'a da eski işletmesi i işletme hakkının verilmesi düşünülüyor. Fakat Lenin'in kişisel vetosu ile bu gerçekleşmiyor. İşte bu Urquhart, Türkiye'yi «kalkındırmayı» kendisine iş edinerek sözü edilen Şirket'i kuruyor. 8 Ocak tarihli sayısında Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi'ni eleştiren Morning Post gazetesi, 6 Ocak 1923 tarihli sayısında Urquhart'ın Şirketi'nin kuruluşunu şöyle anlatıyor: «İngiliz sermayesi, Türkiye'nin iktisaden gelişmesine yardımda bulunabilmek için Lozan Konferansı'nın başarı ile neticelenmesini beklemektedir.» Bu maksatla Urquhart'ın Şirketi'nin kuruluşunu haber veren gazete şöyle devam ediyor: «Bu şirketin en önemli ortağı Russo Asiatic Corporation adlı şirkettir ve nominal sermayesi 250.000 İngiliz lirası olup, şartlar gerektirirse 1.000.000 veya daha fazla İngiliz lirasına çıkarılacaktır. Şirketin amacı, madenleri — petrol dahil — geliştirip işletmek, demiryolları yapmak ve işletmek, resmî ve özel taahhütlere girmek, hükümet adına iş yapmak veya takip etmektir. İdare Heyeti beş İngiliz ve dört Türk'ten kurulu olacak, Mr. Urquhart ise bu heyete başkanlık edecektir.» Amaç, şöyle açıklanıyor: «Mr. Urquhart, Büyük Britanya ile Türkiye'nin yeniden yakınlaşmasını devamlı olarak savunmuştu. Şimdi de şirketin bu geniş programıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî gelişmesine yardımcı olmaya hazırlanarak, yalnız savunduğu fikirleri somut hale getirmekle kalmıyor, fakat aynı zamanda İngiltere'ye, bu ülkenin geniş doğal kaynaklarını işletmede, önemli bir öncelik sağlıyor.» 1 Ocak 1923 tarihli Morning Post, Türkiye için «iyimserlik» de saçıyor: «Bütün bunların ötesinde bu teşebbüsün Türk maliyetinde istikrar sağlayacağı, ümid edilmektedir.»

Burada bir an durmak gerekiyor. Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi, emperyalist başkentlerde ve İstanbul'un işbirlikçi kalemlerinde endişe kaynağı

ve eleştirilen hedefi oluyor. Bunlara bakıp da, bu Şirket'in «ilerici» olduğunu söylemek mümkün mü? Büyük düşmanın eleştirileri, yapılan bir işin «doğruluğunu» kanıtlamaya yeter mi? «İlerici» ve «doğru» olmanın, büyük düşmanın eleştirilerinin dışında ölçülerinin olması gerekmez mi? Büyük düşmanın eleştirileri, daha yakın bir iş ve güç birliğini gerçekleştirme amacına yönelik olamaz mı? Bu soru, Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi'nin boyutlarını aşan bir niteliğe sahip. Emperyalist ülkeler arasındaki sürtüşmeleri, tekeller arası çatışmaları ve emperyalizm ile yerli işbirlikçileri arasında pazarlıkları, tümüyle sermayenin çeşitli kesitleri ya da politik hareketleri arasındaki tartışma ve karşılıklı eleştirileri görüp de acele olarak bir «kopma» çözümlemesine varmamak gerek.

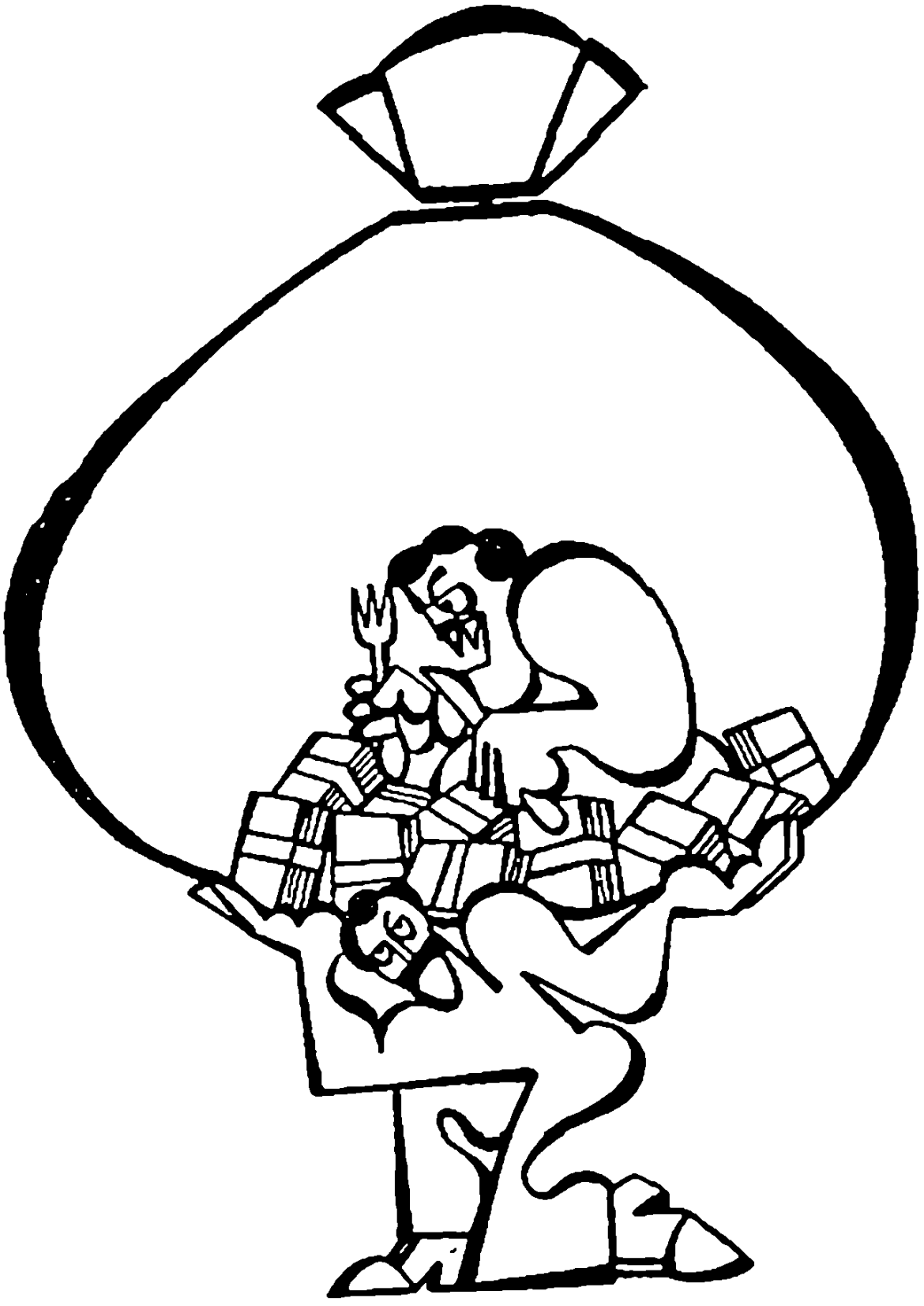
Londra'da yayınlanan The Times gazetesinin 22 Haziran 1923 tarihli sayısı, bu soru ile ilgili, belli bir cevabı da beraberinde getiriyor: «Türkiye Ticaret Şirketi veya benzer bir isim altında, 145,000 İngiliz liralık veya yaklaşık olarak 1,000,00 Türk liralık yeni bir şirket kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yeni şirket ile Türkiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş. birbirlerinin dörtte bir hisselerine sahip olacaklardır. Bu iki şirket en geniş şekilde işbirliği yapacaklardır. Yeni Şirket, Millet Meclisi'nin idaresi altındaki bölgelere yapılacak ithalât ve bu bölgelerden yapılacak ihracatta Türkiye Milli İthalât ve İhracat A.Ş. tüm temsilciliğine sahip olacaktır. Millet Meclisi bu tasarıyı desteklediğinin bir delili olarak, Cardiff'e benzediği söylenen Karadeniz'deki Zonguldak kömürlerinin işletilmesini bu şirkete bırakmış bulunmaktadır. Türkiye'nin kalkınmasını bütün ülkenin ithalât ve ihracatını kontrol eden ve geniş ölçüde parlamento üyelerinin ortak olduğu bir şirkete vermek, aslında Türkiye gibi ticaretin savaş dolayısıyla karmakarışık, örgütsüz bir hale girdiği

bir ülke için dikkat çekici bir çözümdür. Şayet bu tasarı amacına ulaşırsa Türkiye ile ticaret yapmak isteyenler bunu ancak yeni şirket aracılığıyla yapabilecekleredir.»

26 Aralık 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'ye verdiği ilânda «şirketimizin bir hedefi vardır. O da memleketin iktisadiyatına doğrudan doğruya halkı hâkim kılmak» diyen Şirket, Ekim Devrimi ile Sovyetler Birliği topraklarından kovulan Leslie Urquhart'ın Şirketi ile Kapitülasyon özellikleri taşıyan bir anlaşma yapıyor ve ortaklık kuruyor. Tarih, 1923 ve henüz Lozan imzalanmamış, Cumhuriyet ilân edilmemiş. Bütün bunları yapan Şirket'in kurucularının çoğu milletvekili ve tüccar. Ayrıca yeni rejimin önde gelen i imleri.

Bir kapitülasyon özellikleri taşıyan anlaşma ve ortoklık, eyleme geçemedi. Önemli değil. Önemli olan, eğilim. Bu, bir. Ikinci , neden eyleme geçemediği. Burada, içerdeki eski işbirlikçilerin yerlerini yeni işbirlikçilere kaptırmamak için yaptıkları muhalefetin etkisi var. Ancak yalnız bu kadar değil. Dışarda da emperyalizmin artık ön plana geçmeye başlayan yeni merkezlerinin, tüm olanakları, emperyalizmin eski merkezlerine bırakmamak için sürdürdüğü muhalefetin etkisi var. New York'ta yayınlanan 17 Haziran 1923 tarihli The New York Times gazetesi, bu muhalefeti dile getiriyor. Şöyle: «Bu anlaşma tatbikatta rekabeti ortadan kaldıracak güçte olup, Ingiliz ve Fransız mallarına, Türk pazarlarına girişte mutlak bir öncelik tanımaktadır... Türk Hükümeti, Şirket'e, herhangi bir müdahaleyi, serbest ticaret bahanesini öne sürerek reddedebilecektir. Oysa yeni Şirket'in Türklere ait bölümünün hemen hemen tamamı, Türk milletvekilleri tarafından kontrol edildiğine göre, fiiliyatta 'açık kapı' ilkesinin uygulanacağını beklemek pek mümkün değildir.»

Amerika Birleşik Devletleri'nin tepkisi bundan ibaret değil. Selim Ilkin'in, şimdiye kadar sözü edilen belgelere ek olarak, Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivi'nde bulduğu, New York merkezli Standard Oil Şir-

keti'nin Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 17 Mayıs 1923 tarihli mektup şunları yazıyor: «Bize bildirilenler doğruysa, Türkiye'deki yatırımlarımızın büyük bir tehlike ile karşılaştıklarını bildirmek isteriz.» Standard Oil Company'den böyle bir «bilgi» gelince, A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nın bir yetkilisi, «gerekli» açıklamayı yapıyor: «Bu anlaşma hem Amerikan ticaretine, hem de Amerika'nın desteklediği 'açık kapı' ilkesine indirilmiş önemli bir darbedir.»

Bir İngiliz şirketi ile yapılan kapitülasyon niteliğindeki anlaşma ve ortaklık eyleme geçirilerek Amerikan ticaretine ve yatırımlarına «darbe» indirilmiyor. Ya da indirilemiyor. Fakat Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi çalışmalarını sürdürüyor. 15 Haziran 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de özetlenen İdare Meclisi raporuna göre, Şirket, ilk çalışma yılında şu işleri yapıyor: «Şirketimiz halen her türlü ithalât ve ihracat işleriyle uğraştığı gibi Adana'daki un, bazı pamuk çırçır fabrikoları, Zonguldak'ta maden ocaklarını tedrici bir gelişime tabi tutarak tamamen çalışır hale getirdiği gibi aynı zamanda inşaat ve imar işlerine özel bir önem vererek, Ankara'da Harbiye'ye ait top ve fişek fabrikalarının tamamlanması ile ilgili inşaatla uğraşmakta ve ayrıca Ankara-Sivas hattının önemli inşaatlarından olan Ankara-İstanbul binasıyla yol güzergâhının düzeltilip genişletilmesi, İstanbul Belediye Mezbahası'nın soğuk hava mahzenleri inşaasını deruhte etmiştir.»

Şirket, her yerde iş yapmasına, yaptığı işlerin çoğunu kamu sektöründen almasına karşın, her nedense, zarar etmeye başlıyor. 28 Şubat 1926 tarihli Hakimiyet-i Milliye, zarar nedenlerini şöyle açıklıyor: «Şirket idaresizlik, karışıklık ve ilgisizlik yüzünden sermayenin en büyük bir kısmını kaybetmiş ve şirketi içten kendi memur ve müstahdeminin kötü idaresi, dıştan ihmal ve kötü ida-

reden istifade edenler emmiş ve kemirmişlerdir. Muhasebe raporunda görülen durum, şirketin zararına, zarara sebep olanların kârınadır. Bu durumu gören Hükümet, şirketi iflâs uçurumuna düşerken yakalamış ve itimat ettiği zevatın idare meclisine iştirak etmeleri hususunun da onaylarını almış ve kendilerini seçtirmeyi temin ve ayrıca büyük bir meblağ ile şirketin hissedarı olmuştur.»

Hükümet, Maliye Bakanlığı kanalıyla ve 90 bin lirayla Şirket'e ortak oluyor. Şirket'in idaresi, Hükümet'in, «itimat ettiği zevat» ile donatılıyor. Bu «zevat» şöyle: Afyonkarahisar Mebusu Ali Çetinkaya, Gaziantep Mebusu ve İş Bankası Idare Meclisi Azası Kılıç Ali, Gümüşhane Mebusu ve Osmanlı Bankası Idare Meclisi Azası Hasan Fehmi, Sivas Mebusu ve İş Bankası Idare Meclisi Azası Rasim, Bozok Mebusu ve İş Bankası İdare Meclisi Azası Salih, Ankara Mebusu ve Tüccardan Hilmi, Kütahya Mebusu Tüccardan Cevdet, Sabık İzmit Mebusu Ziya, Ankara'da Tüccardan Nafiz. Şirket'in Idare Meclisi Başkanlığına Ali Çetinkaya, Başkan Vekilliğine ise Kılıç Ali getiriliyor. Ali Çetinkaya, aynı zamanda, idam ve onbeşer yıllık hapis cezalarını veren İstiklâl Mahkemesi'nin Başkanı, Kılıç Ali ise üyesi.

Hepsi bu kadar. Şirket, bir süre sonra yine zarar ediyor. Fakat artık rejimin resmî yayın organı «muhasebe raporunda görülen durum, şirketin zararına, zarara sebep olanların kârınadır» diye yazmıyor.

Sanayi ve Tanım Yasaları

Rastlantı değil. İthalât, ihracat, inşaat, imalât, madencilik gibi çok çeşitli alanlara uzanan bir şirketin, üstelik açıkça devlet desteği ile kurulan bir şirketin, devlet yöneticileri in öncülüğünde bir özel şirket olarak kurulması, hiç bir zaman rastlantı değil. Bilgisizlikten de

ileri gelmiyor. Tam tersine üstün bir bilgi ve bilinç düzeyi i yansıtıyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın gelişimi, üstün bilgi ve bilinç düzeyini gösteriyor. Bu gelişimi ayrıntı ile yazmış olan bir kaynaktan incelemek mümkün. (K. Apak C. Aydınelli - M. Akın, Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadi İşletmeleri, 1952)

Bu kaynakta verilen bilgiye göre «Sanayi ve Maadin Bankası, 1923 yılından sonra Devletin sanayi ve maadin hayatına fiilî müdahale maksadıyla vücuda getirdiği ilk teşekküldür.» Hazırlanan tasarı, TBMM'ne sunuluyor. İncelemeyi yapan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin «Ticaret Encümeni Mazbatası» şu görüşleri dile getiriyor: «Vaktiyle tesis olunup elyevm bir kısmı, ciheti askeriye ve diğer kısmı Maliye Vekâleti tarafından idare olunmakta olan müessesatı cesimei sınaiyemizin ve Hükümetçe peyderpey tesis olunmakta olan diğer müessesatı sınaiyenin inkişafını ve daha müsmir bir surette idaresini istihdaf eden ve biri (Hükümetin bizzat veya efrat ile müştereken tahtı idare ve tasarrufunda bulunan müessesatı sınaiyenin sureti idaresine müteallik kanun lâyihası) ve diğeri (Sanayi ve Maadin Bankası Kanun Lâyihası) unvanını haiz olup Hükümetçe tanzim edilip encümenimize havale buyrulan iki kıt'a lâyihai kanuniye tetkik ve mütalâa olundu.»

Meçlis Ticaret Komisyonu'nun incelediği iki tasarıdan ilki, devletin doğrudan doğruya ya da özel kişilerle birlikte sanayi işletmeleri kurması ve yönetmesiyle ilgili. Ticaret Komisyonu, devletin doğrudan doğruya sanayi işletmesi kurmasına olanak sağlayacak böyle bir yasa tasarısını reddediyor. Komisyonun red gerekçesi kısa ve açık: «Romanya Hükümeti'nin (müessesatı umumiyenin ticarileştirilmesi hakkında kanun) unvanı altında 6 Nisan 1924 tarihinde neşredip iktisadi mahiyeti ha-

iz bulunan her nev'i teşebbüsatı resmiyenin usulü idaresine müteallik bulunan kanundan iktibas bulunduğu anlaşılan birinci lâyihada gösterilen usul memleketimizin ahvali iktisadiyesine nazaran müşkilül icra görülmüştür.»

Romanya'da yürürlüğe konulan bir yasadan alındığı gerekçesiyle devlet işletmeciliği reddediliyor. Bu gerekçeyi pek «milliyetçi» bulup beğenenler olabilir. Ancak ikinci tasarının serüvenini beklemek gerek. Bu serüven, Cumhuriyetin kurucu ve yönetici kadrolarının ne kadar bilgili olduğunu göstermesi bakımından da oldukça değerli. Meclis Komisyonu, «memaliki müterakkiyeyi garbiyede», bugünkü dille ileri batı ülkelerinde, devlet tarafından kurulan bu tür bankaların bulunmadığına işaret ediyor. Fakat ekliyor: «XVIII inci asırda Büyük Frederik zamanında Prusya'da ve Katerina zamanında Rusya'da hükümetçe büyük bankalar teşkil edildiği» ve Almanya'da halen mevcut bulunduğu «anlaşılmış olduğundan bizde de pek ziyade muhtaç olduğumuz inkişafı sınaiyi istihdaf eden böyle bir bankanın teşkili vücuhu adide ile münasip olduğu teemmül edilmiştir.»

TBMM Ticaret Komisyonu, devlet işletmeciliğini reddediyor. Fakat «müsmir bir surette idaresi pek ziyade mültezem bulunan maadin ve müessesatı resmiyei sınaiyo ile sermayesizlik yüzünden düçarı atalet olan hususi müessesatı sınaiye ve madeniyenin lâyıkı veçhile hali faaliyete geçirilmesi» için Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşunu kabul ediyor. Ticaret Komisyonu'ndan özel sektöre ait sanayi ve madencilik işletmelerine de hizmet edeceği vurgulanarak geçen tasarı, Muvazene-i Maliyo Encümeni'ne, bugünkü dille Bütçe Komisyonuna, gidiyor. Hükümet tasarısının ikinci maddesinin birinci fıkrası şöyle: «Bizzat veya iştirak suretiyle tesisatı sınaiyede bulunmak ve müessesatı sınaiyeyi işletmek.» Hükümetin sunduğu ve Meclis'te toptan reddedilen birinci ta-

sarının temel ilkesi, burada da var. Ticaret Komisyonu'ndan geçiyor fakat Bütçe Komisyonu'nda kalıyor. Bütçe Komisyonu, tasarıdaki bu fıkrayı; şu şekle getiriyor: «a) Bankaya devredilmiş olan müessesatı sınaiyeyi, teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek, b) İştirak suretiyle tesisatı sınaiyede bulunmak ve işletmek.» Meclis Komisyonu, devlete doğrudan doğruya işletme kurma hakkını vermiyor. Devlet, ancak özel şirketlere iştirak edebilir ya da özel kişilerle birlikte iştirak suretiyle işletme kurabilir. Meclis Komisyonu, böyle söylüyor. Meclis Genel Kurulu'nda Hükümet tasarısı ile Komisyondan geçen tasarı tartışılıyor. Hükümet, tasarısını geri alıyor. Ve yasa, böyle çıkıyor. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş serüveni, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadrolarına egemen kapitalist ideolojiyi, bilgi ve bilinç düzeyini, açık bir biçimde ortaya çıkarıyor.

Bu kadar değil. Bankacılık alanındaki gelişmeler de bu genel eğilimin içinde. Hiç dışına çıkmıyor. Bunu görmek gerek. Bunu görmek için başlangıç noktası şöyle: «Türklerin bankacılıktaki ilk teşebbüsü, 1868 senesinde tesis olunan Emniyet Sandığı ile başlamış ve bu hareketi yirmi sene sonra Ziraat Bankası'nın tesisi takip etmişti. Fakat Türklerin, maliye işlerindeki kabiliyeti ancak 1908'de meşrutiyetin ilânından sonra ve memleketin öz servet menbalarına müracaat etmeğe mecbur olduğu 1912-1923 devresinde kendisini göstermiş ve memleketin iktisadî inkişafı için mübrem olan bankaların tesis edilmesine ancak bu zamanda hakikî bir gayret sarfolunmuştur... Cumhuriyet'in tesis edildiği 1923 senesi bidayetinde, Türk sermayesiyle iş yapan yalnız on banka vardı. Bunların ikisi, Hükümet teşekkülleri olan Ziraat Bankası ile Emniyet Sandığı ve mütebaki sekizi de hususi müesseselerden ibaretti. Müteakip on sene zarfın-

da, bankaların adedi 46 ya ve tediye olunmuş sermaye de 20 milyon liradan 60 küsur milyon liraya çıkmıştı. Bu seneler zarfında banka iflâsları vuku bulmamıştı.» (W. D. Dines ve Diğerleri, Türkiye'nin İktisadî Bakımdan Umumî Bir Tetkiki, 1933-1934, Mayıs 1934 Ankara, İkinci Cilt, sayfa 10. Doğan Avcıoğlu, bu rapor için, şunları yazıyor: «Hines - Dorr - Kemmerer grubu, 1800 sayfalık bir rapor hazırlar. Raporda tarım ve ulaştırma kesimlerinin modernleştirilmesi ve geniş bir sanayileşmeden kaçınılması önerilir. O tarihte Türkiye, planlı devletçiliğe ve sanayileşmeye yönelmiştir. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaktadır. Bu nedenle 1800 sayfalık rapor, rafa kaldırılır.» (Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, sayfa 360-361. Maalesef Avcıoğlu'nun bu raporu incelememiş olduğu anlaşılıyor Raporla ilgili görüşlerini, Dines yerine Hines yazarak, başka bir kaynağa dayandırıyor. İki ciltlik raporun, Türkiye'de kütüphanelerde olup olmadığını bilmiyorum. Ancak İlhan Tekeli'nin özel kütüphanesinde var. Rapor'un incelenmesi, sanıldığının aksine, Türkiye'de pek etkili olduğunu gösteriyor. Celâl Bayar'ın bu Amerikan uzmanlar kurulunu, Türkiye'de plan çalışmalarına yardım eden Sovyet uzmanları kuruluna karşı davet ettiği anlaşılıyor. Bu raporla başlayan etkilenme süreci, 1950 seçimlerinden önce Türkiye'ye gelen fakat raporunu seçimlerden sonra Türkiye Ekonomisi — The Economy of Turkey — adlı bir kitap haline getirmiş Dünya Bankası uzmanlar kurulunun çalışması ile sürüyor.) Buradaki, «bu seneler zarfında banka iflâsları vuku bulmamıştı» görüşü bir kenara bırakılacak olursa, Meşrutiyet ile birlikte yalnız grevlerin, yalnız partilerin artmadığı, aynı zamanda, bankaların da artmaya başladığı görülüyor. 1908 hareketine burjuva - demokratik bir hareket gözü ile bakmak için gerekli nedenlerin birisi de bu.

Yirminci yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan bankacılığın nereden geldiğini görmek için de biraz daha gerilere gitmek gerekiyor: Menderes dönemi-nin önde gelen bürokratlarından birisinin yazdığı değerli bir kaynakta şunlar var: «Devletle mühim mali münasebetler teminine muvaffak olan Galata sarraflarına, banker unvanının verilmesi de bu devreye, XIX. asrın ilk yarısına rastlar. Hatta bu bankerler, Tanzimata tekaddüm eden yıllarda ve ondan sonra 1842 tarihlerinde, Anadolu ve Rumeli Kumpanyaları adlarıyle iki heyet kurarak aralarındaki rekabeti bertaraf etmeğe, paraların kurlarını istedikleri gibi tesbit eylemeğe ve hazineye de diledikleri şartları dikte ettirmeğe muvaffak olmuşlardı. Bu kampanyalar, imparatorluk varidatını toplayarak Hazineye veya Hazinece havale olunan yerlere teslim vazifesini üzerlerine almışlar, Devletin bir nev'i hazinedarı olmuşlardır.» (Burhan Ulutan, Bankacılığın Tekamülü, Ankara, 1957, sayfa 138-139)

Sarraflar, banker oldu. Sonra da bankalar çıktı. Bu bankalar içinde Osmanlı Bankası ön plana geçti. Osmanlı'da bir yabancı sermayeli işlem kuruluş olan ancak bütün işlem ve şubelerini Osmanlı toprakları üzerinde yoğunlaştıran Osmanlı Bankası, faaliyetlerini, İmparatorluk ile yaptığı mukavelelerle sürdürdü. Yapılan mukavelelere göre «Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Osmanlı Bankası'ndan başka hiç bir müessese banknot ihracı hakkına sahip olmadığı gibi devlet de kâğıt para ihraç edemezdi.» Böylece, devlet olabilmenin en doğal haklarından birisi, bir yabancı kuruluşa verilmiş oluyordu. Ancak Osmanlı Bankası'na verilen imtiyazlar bundan ibaret olmadı: «İmtiyaznamenin en mühim ve ağır hükümlerinden birini teşkil eden 13 üncü maddesi mucibince banka, Devletin en vasi selâhiyeti haiz ve bütçeleri dahi kontrol etmek yetki ine sahip bir hazinedarı idi. Ban-

ka, idare meclisi azalarından birini, bütçe komisyonuna göndermek hakkına sahipti. Devlet, bütçesinin mufassal bir suretini her sene bankaya tevdi etmek, bilcümle varidatını, hiç bir bankanın tavassutu olmaksızın, Osmanlı Bankası'na ita ve teslim etmek, gerek memleket içindeki ve gerek memleket dışındaki bilcümle tediyatını keza hiç bir bankanın tavassutu olmaksızın Osmanlı Bankası marifetiyle yaptırmak mecburiyetinde idi. Ayrıca, ahvali mübreme ve fevkalâde dışında Hükümet, Osmanlı Bankası'na tevdi edilen bütçede kayıtlı tahsisatı hiç bir surette tecavüz edemezdi.» (Burhan Ulutan, Bankacılığın... a.g.y. sayfa 145-146)

İttihat ve Terakki, böyle bir mirası devralıyor. Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarına dokunmayı düşünmüyor. Bunun yerine düşünülen ise şöyle: «Her şeyden evvel ve 'iktisadi uyanıklığın' ilk şartı halinde millî bir banka teşkili düşünülmüştür ve 1332 kongresi in bu kararı itibarı Milli Bankası'na vücut vermiştir. Maliye Nazırı Cavid Bey bankanın istikbalinden emniyetle bahsetmektedir. Millî Banka, himayesinde muhalif iktisadi müesseseler vücuda getirmektedir.» (Tarık Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul, 1952, sayfa 204-205) İtibarı Milli Bankası'nın «istikbalinden emniyetle» söz eden Cavid'in, olayların gelişmesi ile acı bir biçimde yalanlaması için fazla zamana ihtiyaç olmayacak. İzmir Suikastı bahane edilerek Cavid'in idam edilmesinden hemen sonra İtibarı Milli Bankası'nın önce iflâsa, sonra da İş Bankası'na ilhaka zorlandığı görülecek. O zamanlar, Maliye Nazırı Cavid'in kendi başına ve bankasının başına gelecekleri bilmesine imkân yok.

1332 ya da yeni takvimle 1916 yılında, her biri 10 Osmanlı liralık dört yüzbin hisse ile toplam 4 milyon Osmanlı lira sermayeye sahip İtibarı Millî Bankası'nın kuruluş yasası, hisse senetlerine «yalnız Osmanlı teb'ala-

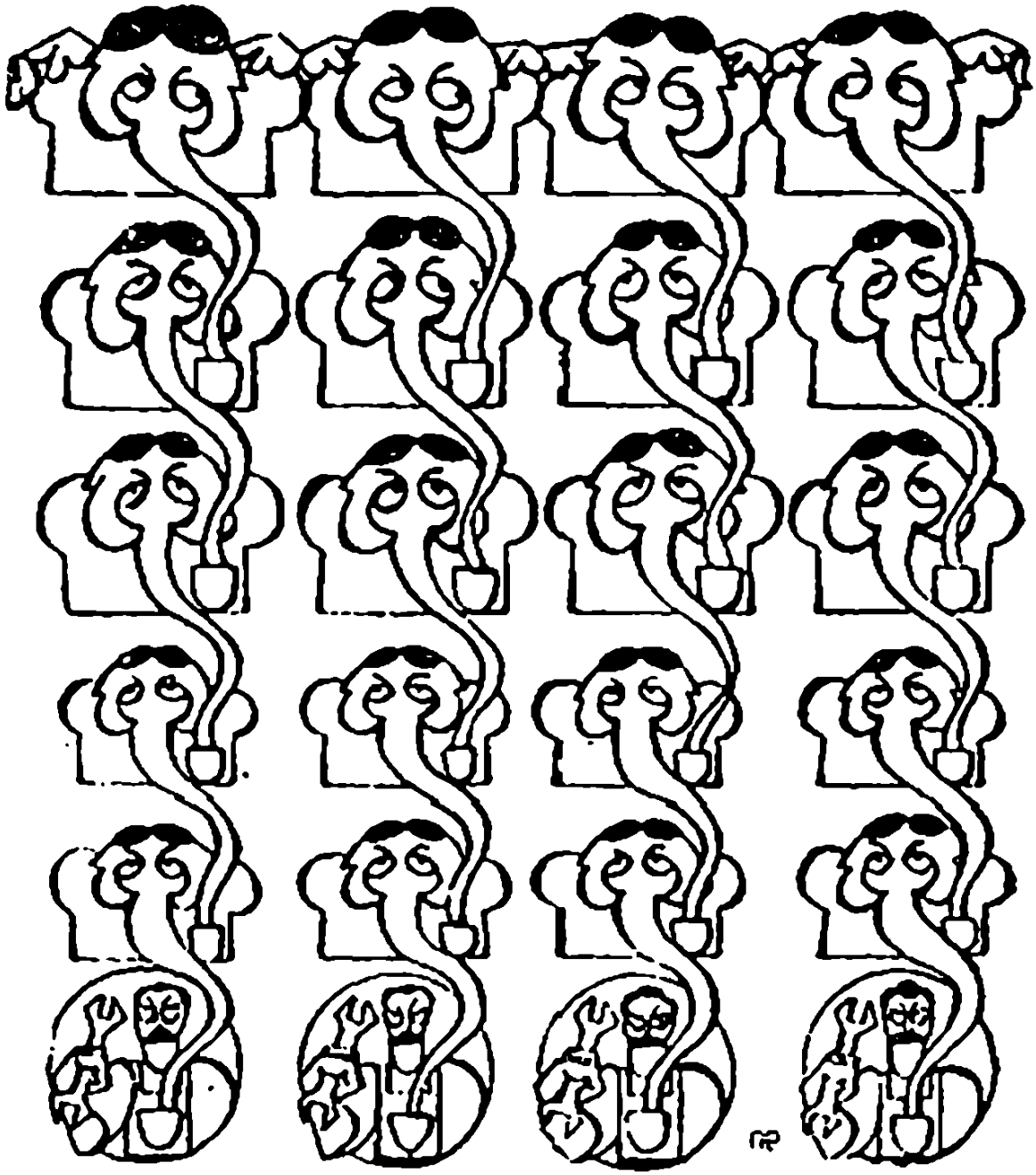
sının kaydolacağını» öngörüyor. İlk idare meclisi azaları şunlar: Cavid, Hüseyin Cahid (sonradan Yalçın soyadını alıyor) Bağdat Mebusu Sason Efendi, Tüccardan Mehmet Abud, Tevfik, Osmanlı Sigortaları Müdürü Mahmûd, Sabık Ticaret Müsteşarı Şeref. İttihat ve Terakki, Banka'nın gerçek «sahibi» görünümünde ve yayınladığı bir tamimde Banka'yı iktisadi bir hükümete benzeterek, şimdiye kadar «meğer bizim milli kalbimiz yokmuş» diyor. 1 Mart 1918 tarihli Tonin gazetesinde, yeni bütçe ile ilgili olarak yayınlanan demecinde Maliye Bakanı şunları söylüyor: «Pek kaviyen ümit ediyorum ki altı yedi sene sonra bu banka, hakiki mânasıyle, bir Devlet Bankası, bir millet bankası olacaktır. Bankayı bir taraftan ilerde bir Devlet Bankası haline getirmek arzusunda olduğumuz gibi diğer taraftan da memleketin teşebbüsatı iktisadiyesi için bir merkez vazifesini görmesini arzu ediyoruz.» (Tarık Z. Tunaya, Türkiye'de... a.g.y. sayfa 205, dipnot)

Altı-yedi sene geçiyor. 1924 ve 1925 yılları geliyor. Cumhuriyet, bir devlet ya da merkez bankası kurmayı düşünmüyor. Banka işler yapıyor. Yapılan işlerin biri şu: «Cumhuriyet'in ilânından sonra, Osmanlı Bankası'yla imza edilen 1924 ve 1925 tarihli mukaveleler ile, 1863 ve 1875 tarihli imtiyaznamelerin, 3 üncü maddesinin komiserin tayinine ait hükmü ile, 7 nci maddesinin bütçe komisyonunda mümessil bulundurma hükmü, Devletin kâğıt para ihracı hakkını men'eden 12 nci maddesi, Hazinedarlık hakkına ait 13 üncü ve fevkalâde tahsisatı takyit eden 14 üncü maddeleri hükmü ilga edilmiş ve banka, tedavüldeki banknotları için Hazineye yüzde 1,5 faiz ödemekle mükellef tutulduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin, istediği zaman bir merkez bankası kurmak hakkı da tanınmıştır. Nitekim 1930 senesinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bu hükme müsteniden tesis edilmiştir.» (B. Ulutan, Bankacılığın... a.g.y. sayfa 147)

Bağımsızlık savaşını başarı ile sonuçlandıran Türkiye Cumhuriyeti, bir merkez bankası kurma «hakkını», yabancı sermayeli bir banka ile imzaladığı bir «mukavele» ile alıyor. Ancak bir altı yıl daha, bu «hakkı» kullanmıyor. Bu arada banka iş yapıyor. Yaptığı işi aynı kaynak şöyle anlatıyor: «Cumhuriyet devrinde hususi sermaye ile kurulmuş olan millî bankaların en mühimmini şüphesiz ki İş Bankası teşkil etmektedir. İş Bankası 26 Ağustos 1924 tarihinde memleketin kurtarıcısı Kemal Atatürk'ün emriyle, bugünkü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Kemal Atatürk de sermayesine iştirak etmiştir. İlk itibari sermayesi 1 milyon, ödenmiş sermayesi 250 bin lira gibi pek mahdut miktarları temsil ettiği halde, 1927 senesinde Itibari Millî Bankası ile birleştikten sonra, sermoyesi 4 milyon liraya, 1930 senesinde beş milyon liraya yükselmiştir.» (B. Ulutan, Bankacılığın... a.g.y. sayfa 186)

İttihat ve Terakki Partisi'nden Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönen, bankacılığa Bursa'da küçük bir memur olarak başlayan Celâ Bayar, İş Bankası'nı kuruyor. 1927 yılına kadar önemli bir gelişme göstermeyen bu banka, İttihat ve Terakki'nin Itibari Millî Bankası'nı kapattıktan sonra büyümeye başlıyor. İş Bankası, hükümetin yardımıyla, önce Itibari Millî Bankası'nın kurduğu ya da desteklediği bazı şirketleri iflâsa zorluyor. Sonra da Itibari Millî Bankası'nı yutuyor. Bir kaynak, bütün bunları, şöyle özetliyor: «Cumhuriyet rejiminin kurulması, başında önceki hükümetle sıkı bağları olan kimselerin bulunduğu Itibari Millî Bankası'nın işlerini çok olumsuz yönde etkiledi. İş Bankası'nın kurulmasından sonra bu Banka ile İş Bankası arasında mücadele başladı ve İş Bankası, hükümetin yardımıyla İtibari Millî Bankası'nı kendi etkisi altına aldı. İş Bankası'nın taarruzu, İtibari Millî Bankası'nın kurucularının yönetiminde olan Avundukzade ve Birade-

ri ve Nemlizade Şirketi'nin iflâslarından sonra, özellikle başarılı oldu.» (Yu. N. Rozaliev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişiminin Özellikleri, Moskova, 1962, soyfa 103, rusça)

İş Bankası Umum Müdürü, eski ittihatçı Celâl Bayar, bu «birleşme» ile ilgili olarak şunları söyledi: «Ülkenin ekonomik güçleri o kadar dağınık ki, genel yararlar açısından bunların birleşmesi zorunludur... Ülkenin çeşitli yerlerinde sadece yerel kaynaklara dayanan küçük bankalar kurulmuştur. Bunların uluslararası sermaye ile hiç bir bağlantıları olmamakta ve üstelik de ülkede önem-

li bir rol oynamamaktadırlar. Bu yüzden, iş merkezleri ile sıkı bağları olan mali müesseseler yaratmak çok önemlidir.» (SSCB Türkiye Ticaret Temsilciliği Ticaret Bülteni, Nisan 1927, sayfa 40-41, rusça) Böylece İş Bankası'nın hızla gelişmesi ve uluslararası sermaye ile bağlar kurması dönemi başladı. 1930 yılına gelindiğinde İş .Bankası'nın iştirakleri arasında şunlar bulunuyordu: Anadolu Sigorta Türk Anonim Şirketi, Millî Reasurans T.A.Ş., Kozlu Kömürleri T.A.Ş., Maden Kömürleri T.A.Ş., Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş., Ergani Bakır İşletmeleri, Bulgardağ Madenleri, İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları, Bursa Dokumacılık, İstanbul Telsiz-Telefon, Türk Kibrit İnhisarı T.A.Ş.. Bunlardan, başka Kozlu olmak üzere maden işletmelerinde Fransız firmalarıyla ortaklık kuruldu. Yıllar sonra Cumhurbaşkanı olunca Celâl Bayar, İttihat ve Terakki'ye karşı «vicdanını rahatlatıcı» işler yapmak olanağını da buldu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iflâsa zorlanan İttihatçı ticaret burjuvazisinin en güçlülerinden olan Avundukzade'lerden Üzeyir Avunduk'u İş Bankası Genel Müdürü yaptı.

Bu çalışmada Takrir-i Sükûn Dönemi olarak adlandırılan dönemde, burjuvazinin ekonomik ve sınıfsal iktidarını pekiştirip geliştirici bir çok önlemin alınmış olduğu görülüyor. Bu çalışmada, Takrir-i Sükûn yasasının Mart 1925 tarihinde çıkarılmış olmasına rağmen, Takrir-i Sükûn dönemi, 1924-1926 yıllarını kapsayacak biçimde uzatılıyor. Çünkü 1924-1926 döneminde, Meclis'te işçilere grev ve sendika hakkını kabul eden bir yasa tasarısı var. Baskı ve terörle birlikte burjuvazi in ekonomik ve sınıfsal iktidarını pekiştirip geliştirici önlemlerin alındığı bir dönemde Meclis'te bir iş yasa tasarısının bulunması ve 1926 yılında tasarının geri alınması bir rastlantı olamaz. Aynı dönemde Ticaret ve Sanayi Odaları kuruluşuna olanak sağlayan yasanın çıkması gibi.

Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn, Nisan 1925 tarihinde de Ticaret ve Sanayi Odaları yasası çıkıyor. Bundan sonra da Ticaret ve Sanayi Odaları mantar gibi çoğalıyor. Beş yıl sonra 1930 yılında, Ticaret ve Sanayi Odalarının sayısı 200 ü buluyor. (I. V. Alibekov, Türkiye'de Devlet Kapitalizmi, Moskova 1966, sayfa 52, rusça) Bu yasa ile Ticaret ve Sanayi Odaları, geniş yasal haklarla donatılıyor. Gümrük vergileri, posta tarifeleri, ticaret ve sanayinin iyileştirilmesi, devlet tekellerinin kurulması gibi konularda görüş bildirmek ve tasarılar hazırlamak Ticaret ve Sanayi Odalarının hakları arasına giriyor. Böylece Ticaret ve Sanayi Odaları, toplum yaşamını etikleyecek «kamu» kuruluşları arasına sokuluyor.

İşçiler, bu haklardan yoksun bırakılıyor. Peki, esnaf ve zanaatkârlar? Aynı yılda, mevcut örgütleri lâğvedildiği gibi ancak zayıf bir biçimde kurulmasına izin verilen yeni örgütleri de bu yeni odaların denetimine sokuluyor. Şöyle: «27 Eylül 1341 (1925) tarihli esnaf cemiyetleri talimatnamesi eski esnaf kâhyalıklarını lâğvetmiş ve esnafın cemiyetler halinde tensiki esasını kabul eylemiştir. Talimatnameye göre esnafın her biri için ayrı ayrı cemiyet tesis edilebilir. Cemiyetlerin vazifeleri, sanatlarının terakkisine medar olacak mütalâaları esnafa bildirmek, onları tergip etmek, müzayakada olanlara, mamûllere muavenatta bulunmak, esnaf arasında esnaflık umurundan mütevellik ihtilâfları muslih sıfatiyle halletmek, esnaftan biri hakkında hükûmetçe malûmat alınması lâzım gelirse buna muavenet etmek, kanunî tebliğlere, tahsilâta delâlet eylemektir. O bapta tanzim edecekleri programı evvelce devaire tasdik ettirmek şartiyle, muavenatı mütekabile esasına müstenit teşebbüslerde de bulunabilirler. Esnaf cemiyetleri çok sıkı bir murakabeye tabidirler; muamelâtı, ticaret odalarının veyahut onların bulunmadıkları yerlerde belediyelerin noza-

reti altındadır. Vazifesini ifa etmeyen veya ifayı vazifede terahi eden cemiyetler vukubulan şikâyet üzerine feshedilirler. Esnafın umuru hakkında ve teavün teşebbüslerine müteallik verecekleri kararlar, mercilerine tasdik edilmeden kesbi kat'iyet edemez. Devair, cemiyetlerin kararlarına itiraz ve onları feshedebilir.» (Ö. C. Sarç, Ziraat ve Sanayi Siyaseti, İstanbul, 1934, sayfa 378)

Türkiye burjuva-demokratik devrimini, bir küçük burjuva devrimi olarak görenler ve bunda ısrar edenler, tekrar düşünmek zorundalar. Aslında böyle düşünenler, tanımlarını da gözden geçirmek zorundalar. Küçük burjuva dedikleri zaman hep asker ve sivil memurları ön plana çıkarıyorlar. Aslında Cumhuriyet'in başında da şimdi de küçük burjuva kategorisinin en büyük bölümünü, esnaf ve zanaatkârlar oluşturuyor. Başka ülkelerde de, tarihin başka kesitlerinde, örneğin en büyük burjuva devrimi olan Büyük Fransız Devrimi'nde de bunlar oluşturdu. O zamanlar burjuva içinde «büyükler», önemli etkinliğe ulaşamadıkları için, hepsine birden «burjuva» demek mümkündü. Sonradan burjuva içinde «büyükler» ön plana çıkınca küçük burjuvaziyi ayırmak zorunluluğu ortaya çıktı. Küçük burjuvazi içinde esnaf ve zanaatkârlar büyük bir ağırlığa sahip oldu. Cumhuriyet, ilk yıllarında, küçük burjuvazinin çok önemli bir bölümünü oluşturan esnaf ve zanaatkârların örgütlenmeleriyle ilgili olarak bu tür kararları aldı. Esnaf örgütlerini, birer yardım derneği niteliğine indirdi ve ticaret odaları ile devlet aygıtının vesayeti altına soktu.

Burada bir başka nokta daha var. 1960'ların başlarında Türkiye işçi sınıfının partisi, Türkiye İşçi Partisi, kurulduktan sonra, siyasal açılımların yanında, işçi ve emekçisiyle Türkiye halkı kendi tarihini ve kendi sorumunu öğrenip çözümleme susuzluğunu gidermeğe başladı. İlk yıllar, Türkiye toprağı üzerindeki taşlaşmış büz-

ları kırma yılları oldu. 1965 seçimlerinde Cumhuriyet tarihinde ilk kez işçi sınıfının temsilcilerinin kendi partileri aracılığıyla parlamentoya girmesinin de sağladığı ek olanaklar içinde, işçi sınıfı ve emekçiler, tarihlerinin en canlı ve heyecanlı arayış dönemine girdiler. İşte bu canlı ve heyecanlı arayış döneminde, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Profesör Gündüz Ökçün, çok değerli bir çalışma ile ortaya çıktı. Ökçün, 1923 yılı başında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin belgelerini yayına hazırladı. Bu değerli çalışma, sağladığı yararların yanında, diğer kaynaklarla desteklenmemiş olduğu için, bir takım sakıncaları da beraberinde getirdi.

Bu sakıncaların başında, Cumhuriyet'in ekonomik ve sınıfsal gelişimini irdelemede, İzmir İktisat Kongresi'ne hak ettiğinden çok daha büyük bir ağırlık verilmesi geliyor. Sonraki gelişmeler, çok büyük ölçüde, İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarına bağlanıyor. Bu kesinlikle doğru olmayan bir yöntem. Çünkü, bu çalışmada yer yer gösterildiği gibi, Cumhuriyet'in ekonomik ve sınıfsal politikasının kökleri daha eskide. İkincisi, İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarında gereksiz bir bütünlük bulunuyor. Kararlarda böyle bir bütünlük yok. Tam tersine. Örneğin İzmir İktisat Kongresi'ne katılan işçi delegelerinin kontrol altına alınmaya çalışılmasına, kısmen de başarılı olunmasına rağmen, Kongre kararları, çıkar çelişklerinin ne kadar belirli ve sınıfların da çıkarlarıyla ilgili olarak ne kadar bilgili olduklarını çok açık bir biçimde gösteriyor. Bu yüzden İzmir İktisat Kongresi'ne, daha sonraki ekonomik politikanın anahtarı olmaktan daha çok, belli bir noktadaki çıkar çekişmelerinin oldukça açık bir fotoğrafı olarak bakmak gerekiyor.

Kongre'de Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi Grupları var. Bunlar ayrı ayrı karar tasarıları hazırlıyor. Birlikte oylanıyor. Sanayi Grubu'nun hazırladığı karar tasarısının

altıncı maddesinin (ç) fıkrası «esnaf ve cemiyet ve loncaları tesisi»ni öngörüyor. Oylama sonuçları ise aynen şöyle: «İşçiler red, diğer gruplar ekseriyetle kabul.» (Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, Ankara, 1968, sayfa 429) İşçiler, her zaman olduğu gibi 1923 yılında da, ilericiliğin en tutarlı savunucuları ve geri kurumların en amansız karşıtları. Tüccar ve Sanayicilerin durumu ise açık: 1923 başında kurulmasını kararlaştırdıkları esnaf ve cemiyet ve loncalarını, 1925 yılının sonunda kısırlaştırıp kendilerine bağlıyorlar.

İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubunun hazırladığı ve bütün Kongre tarafından «müttefikan kabul» edilen kararlar arasında şu da var: «Madde 4 — Dernekler — yani sendikalar — hakkının tanınması. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi.» (Gündüz Ökçün, Türkiye... a.g.y. sayfa 430) Oybirliği ile kabul edilen bu kararın kâğıt üzerinde kaldığı biliniyor. Ancak aynı Kongre'de kabul edilen ve sanayi grubu tarafından hazırlanan kararların ikinci maddesi «Teşvik-i Sanayi Kanunu hakkında» başlığını taşıyor. Bu maddenin fıkralarında teşviklerin genişletilmesi isteniyor. (E) fıkrasında ise şunlar yazıyor: «Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun mütebaki müddeti olan beş seneden maada yirmi beş sene daha temdidi.» (Gündüz Ökçün, Türkiye... a.g.y. sayfa 427)

Uzun zamanlar, 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi yasasının Cumhuriyet Döneminin bir «keşfi» sanıldı. Bu yanlış anımdan, bu çalışmanın yazarı da kurtulamadı. (Y. Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Birinci Basım Şubat 1971, İstanbul) İttihat ve Terakki Döneminden, bir Teşvik-i Sanayi Yasası miras aldığı biliniyor. Ancak iş bununla da kalmıyor. Cumhuriyet döneminde, teşvik alanında, 1927 yılından önce yapılanlar, var. Osmanlı döne-

minde ise İttihat ve Terakki ile sınırlı kalmıyor. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar gidiyor.

Şöyle: «Garb sermayedarlığı, esnaf loncalarının mamulâtını ortadan kaldırdığı zaman bundan şikâyetler olmuştu. Fakat en büyük şikâyetlerin hareket haline geldiğine 1863 senelerine doğru tesadüf ediyoruz. İstanbul'da bulunan dokumacı, sırmakeş, balmumcu, demirci esnafı Babıâli'ye müracaat ederek, sanatlarının mahvolduğundan bahsetmişlerdi. Bu şikâyetler öteden beri yapılıyordu. Bilhassa gedik ve inhisar usullerinin 1861 senesinde kaldırıldığı bir sırada da vaki olmuştu. Çünkü Avrupa sermayedarlığı, kendine emin bir pazar aramak için derebeylik devrinden kalma gedik ve inhisar usullerini ortadan kaldırmaya mecburdu. Bu usuller, ticaretin genişlemesine büyük bir mania teşkil ediyordu.» Bu şikâyetlerin etkileri ise şu sonucu doğurdu: «Nihayet, Abdülaziz devrinde, bütün bu şikâyetleri Babıâli dinlemeğe mecbur olmuştu. Bu münasebetle Babıâli'de Islahı Sanayi Komisyonu teşkil edilmişti.» (Hüseyin Avni - Halit Güleryüz, Türkiye'de Sanayiin İnkişafı, İstanbul 1937, sayfa 21-22)

Islahı Sanayi Komisyonu'nun ilk raporunda buhar (vapor) makinası kullanan imalâthaneler açılması öneriliyor. Önerinin gerekçesi şöyle: «Bir müddetten beri gerek Dersaadet ve gerek memaliki Osmaniye'de sanayi bir hali tedenniye gelerek ahalinin ihtiyacatı adiyelerinden olan eşyanın imali bile yedi ahare geçmiş olduğundan bazı sanayii cedide tezgâhlarını işletmek için birer vapor makinesi havi olmak üzere imalâthaneler küşadı» gerekiyor.

Islahı Sanayi Komisyonu, bir de tüzük (nizamname) hazırlıyor. Bu tüzüğün üçüncü maddesi, şirketleşme ve büyük işletme kurma konusunda, son derece açık: «Esnafın evvelki gibi münferiden ve müteferrikan icrayı sa-

not etmelerine esas ve fayda olmayıp husulü sanat ve beyinlerinde bir şirket teşkil ve lüzumu kadar sermaye vaz'ı ile müçtemian ve müttefikan çalışmalarına mütevakkıf olduğundan Şimkeşhane ve Saraçhane ve altın varakçı esnafı bu usule tatbikan tahti intisama alınacağı ve Dersaadet'in beş mevkiinde bulunan umum debbağ esnafı birleştirilerek, havale edilen mumcu ve demirci ve kumaşçı ve yastıkçı ve terzi ve doğramacı esnafının, bundan sonra havale edilecek olanlarının dahi icabı sanat ve hal ve heyetlerine muvafık olacak surette tanzimi ahvaline sarfı im'an olunacaktır.» (Hüseyin Avni Halit Güleryüz, Türkiye'de... a.g.y. sayfa 23)

Islahı Sanayi Komisyonu, büyük sermaye ile şirketleşerek modern makinaların kullanılmasını istiyor. Bunun dışında, gümrük vergisini artırmak, sanayi okulları ve sergiler açmak gibi özendiricilerin verilmesini savunuyor. Kurulan ve kurulacak şirketlere, 12 yıl imtiyaz vermek, 6 yıl gümrük almamak ve kamu alımlarında tercih edilmek gibi özendiriciler sağlanıyor. Bu özendiricilere yenileri de eklenerek 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılıyor.

Cumhuriyet dönemi, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu, tümden genişletmeden önce sanayiciler ve tüm işverenler için yeni özendirici ve kolaylıklar getiriyor. Bunlardan bazıları şöyle: 20 Şubat 1924 tarihli 418 sayılı yasa ile Türkler tarafından satın alınan gemiler 1929 tarihine kadar gümrükten bağışık tutuluyor. 9 Nisan 1924 tarihli 471 tarihli yasa ile üzüm ve incir ihracı için kutu ve kutuluk, halı imalinde kullanılan çözgü ve kaskam ipliklori «tezgâh sahiplerinin Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndaki hukuku mahfuz kalmak şartiyle» gümrük vergisinden bağışık oluyor. (Yorgadaki Effimianidis, Cihan İktisadi Buhranı Önünde Türkiye, İkinci Kitap, İstanbul 1936, sayfa 129) İş Bankası kuruldukton ve şeker sanayiinin

kurulmasında İş Bankası'na öncülük tanındıktan sonra 5 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan yasa ile şeker fabrikalarına ayrıcalık (imtiyaz) ve bağışıklık (muafiyet) tanınıyor.

Teşvik konusunda asıl büyük adım 28 Mayıs 1927 tarihinde atılıyor. Bu tarihte çıkarılan 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Yasası ile şimdiye kadar tanınan özendirici (teşvik), ayrıcalık ve bağışıklıklar genişletiliyor ve bir bütünlüğe kavuşturuluyor. 1055 sayılı yasanın kabul ettiği olanaklar arasında şunlar da bulunuyor: 1 — Teşvik edilecek özel işletmelere, belediye sınırları dışında olmak şartıyla, 10 hektara kadar bedelsiz arsa verilmesi, belediye sınırları içindeki hazine arsalarının ise bedeli 10 taksitle ödenmek üzere satılması; 2 — Müsakkafat, arazi, kazanç vergileriyle, bu vergilerin özel idare ve belediyelere ait kısımlarından, ayrıca maktu zam vergisi, inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden muaf tutulması; 3 — Sınaî işletme kurma amacıyla çıkartılacak hisse senedi ve tahvillerin damga resminden muaf tutulması; 4 — Yatırımlarda kullanılacak her türlü inşaat malzemesinin, üretimde kullanılacak hammaddelerin, yatırım mallarının gümrüksüz ithali; 5 — Sınaî işletmelerin yapı malzemesi ile makina ve gereçlerin yurt içi demiryolu ve deniz yolunda yüzde 30 indirimle taşınması, bu indirimden yararlanmayacak olanlara aynı miktar prim verilmesi; 6 — Bakanlar Kurulu kararıyla sınaî kuruluşlara, yıllık imalât değerinin yüzde onuna kadar prim verilmesi; 7 — Sınaî kuruluşlar için gerekli tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerin indirimli fiyatla sağlanması ve bu indirimden yararlanmayacak işletmelere indirim karşılığı prim verilmesi; 8 — İthal malına oranla yüzde on pahalı olsa da kamu kuruluşlarının yerli malı kullanmaya zorunlu tutulması.

Teşvik yasasının çobasıyla birlikte sağlanan olanaklardan yararlanan işletme sayısında hızlı artış görü-

lüyor. 1923 yılında 342, 1927 yılında 470 işletme, teşvik yasasından yararlanarak faaliyet gösterirken 1932 yılında bu sayı 1473 e çıkıyor. Bundan sonra teşvik yasasının olanaklarından yararlanılarak ekonomide atıl kapasite doğduğu gerekçesi ile işler biraz daha sıkı tutuluyor. Buna rağmen 1938 yılında teşvik yasasından yararlanan işletme sayısı yine de 1160 olarak kalıyor. (Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, Istanbul 1940, sayfa 83-85)

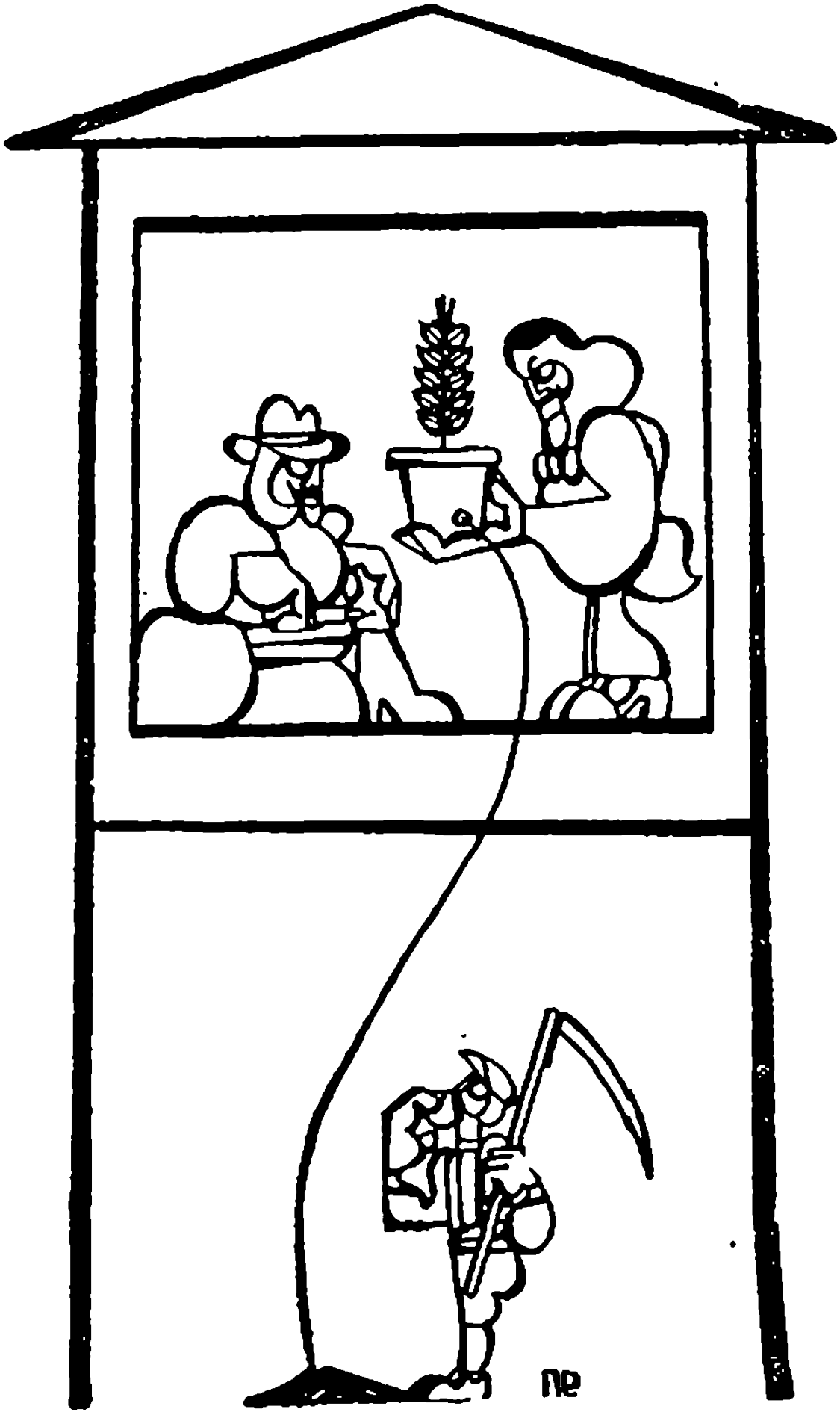
Türkiye'nin en zengin sanayicisi Vehbi Koç, siyasal yaşamının başlangıcını şöyle anlatıyor: «29 Ekim 1919 günü Reis Müftü Rifat Efendi'nin Başkanlığında Ankara'da kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ne babam da girmişti. O günkü duruma göre 3.000 kuruş maddi yardım da yapmış. Büyüklerimin isteği ile ben de 19 yaşımda bu Cemiyete girdim.» (Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, Istanbul 1974, sayfa 133) Rahat bir dille yazılan yaşam öyküsünde Koç, «Vehbi Efendilikten», «Koç Beyliğe» nasıl terfi ettiğini de anlatıyor: «1934 yılında 135.000 lira sermayeli bir şirket kurduk ve işe başladık. Bir hayli bir mücadeleden sonra Celâl Bayar'ın iktisat bakanlığı zamanında uygulanan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlandık, boru bandı gümrüklerinde indirim sağlayarak çıkardığımız malı satmaya başladık. Galata'nın Genoryan, Yarmayan, Hovagimyon, Balıkçıyan gibi meşhur boru tüccarları bir yıllık boru üretimimizi almak üzere bizimle görüşmek istediler. Bizim Çorbacı Vahram Geseryan'ın yanında benim adım 'Koç Bey' oldu.» Vehbi Koç, bu gelişmeden duyduğu hazzı da saklamıyor: «Galata'daki dükkânda camekân arkasından, 'Git Agop'la konuş' diyo beni tersleyen ve karpitte 10 para indirim yapmayan büyük Çorbacı, Sirkeci'de benim odama kadar gelmişti ve 'Koç Bey' diye bol bol iltifat ediyordu. Allah'ın

büyüklüğü bana bu anı göstermişti.» (Vehbi Koç, Hayat... a.g.y. sayfa 36-37)

«Allah büyük» ama her zaman değil. Yeryüzünde «büyüklüğün» yetmediği yerler ve zamanlar var. Bir başka yaşam öyküsünde, nehrin diğer yüzünde yazılan bir yaşam öyküsünde. Sabiha Sertel, 1923 yılında CHP'nin önde gelen milletvekili ve sözcülerinden Mazhar Müfit ile tartışıyor. Tartıştığını da yazıyor: «Mazhar Müfit bu defa kızmadı. Düşünerek cevap verdi: Mustafa Kemal birçok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslarından Feyzi Bey'ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkânsız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafı kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık.» (Sabiha Sertel, Roman Gibi, Istanbul 1969, sayfa 76)

«Şimdilik toprak reformu defterini kapadık.» Defter kapanmasına karşın, Mustafa Kemal, sık sık toprak reformundan söz etmekten geri kalmıyor. Reformun yapılmayacağını bile bile. Türkiye'de ilk toprak reformu yasa tasarısı 1935 yılında hazırlanıyor. Toprak reformu yasası da bundan, 1935 yılından, on yıl kadar sonra çıkarılıyor. Fakat bu zamana kadar Cumhuriyet, tarım ile ilgili düzenlemeler yapmaktan geri kalmıyor. Yapılan düzenlemelerin başında ise Aşar Vergisi' in ilga edilmesi geliyor: 17 Şubat 1925.

Aşar'ın ilga edilmesi üzerinde durulması gereken bir sorun. Bu sorunun ele alınışı, şimdiye dek pek ucuz tutuldu. «Köylünün üzerindeki vergi yükü kaldırıldı» denildi. Ayni bir verginin kaldırılmasının «ileri» bir adım olduğunda kuşku yok. Feodal niteliğe sahip bir verginin kaldırılmasının ileri bir adım sayılması kolay. Fakat bazı kolaylıkların, gelişmelerin özünün ortaya çıkarılmasını

engellemesi de mümkün. Bu yüzden eldeki kaynakların sınırlılığı içinde Aşar'a ve Aşar'ın kaldırılmasına yeniden eğilmek gerekiyor. Bu yeniden eğilme gereği içinde ve eldeki kaynakların sınırlılığında, şimdiye kadar ileri sürülen tezleri tersine çevirmek, bu anlamda çubuğu tersine bükmek için, şunu söylemek mümkün: Aşar'ın kaldırılması, feodallere, büyük toprak ağalarına ve kapitalist çiftçilere verilen bir ödün oldu. Ticaret ve sanayi burjuvazisi, işçi sınıf ve emekçilerin muhalefeti karşısında ve Doğu'da Kürt Şeyhlerinin isyan ettiği bir zamanda, feodallerle, toprak ağaları ve kulaklarla siyasal ittifakını güçlendirmek için Aşar'ı kaldırma yolunu seçti. Bunu başka düzenlemelerle sürdürdü.

Şimdi «çubuğu tersine bükmek için» gerekli dayanakları sıralamak gerek. Bunların iki, yine İzmir İktisat Kongresi'ne gidiyor. Daha önce de denildi, ama, tekrarı yararlı. İktisat Kongresi, Cumhuriyet döneminde ne yapıldığını anlamak için pek önemli bir değere sahip değil. İktisat Kongresi'ne böyle bir değerli yer vermemek gerekli. Buna karşın, 1923 İzmir İktisat Kongresi, sınıflar arasındaki çıkar çatışmasını ve mevcut sınıfların bilinç düzeyini göstermesi bakımından pek önemli. Kongre'de çiftçi grubunun hazırladığı karar tasarılarının bir bölümü «Aşar meselesi» ile ilgili. «Madde 1 — Aşarın lâğvı.» Oylamanın sonuçları ise şöyle: «Çiftçi ve işçi grupları müttefikan kabul, sanayi ve ticaret grupları 'bugünkü aşar usulünün lâğvıyla yerine âdil bir usulün ikamesini' teklif.» Burada çifti grubu ile işçi grubunun birleştikleri görülüyor. İşçilerin bir feodal kuruma karşı çıkmaları normal. Fakat sadece buraya kadar normal. Bundan sonrası ikinci madde ile ilgili. «Madde 2 — Türkiye'de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere ve bütçede tevazun temin maksadiyle herhangi bir nam ve herhangi bir usul ile olursa olsun, mutedil bir vergi ihdas

edilmesi.» Bu madde ile ilgili oylama ise şöyle: «Aşarın tamamen ilgası veya şeklinin tadili yüzünden Devlet Bütçesinde tahaddüs edecek tevazun noktası hakkında bir suret-i tesviye ittihaz ve iradesi cihetl müttefikan kabul, sanayi ve ticaret grupları bu bapta verecekleri lâyihalarla gösterecekleri yeni ve mutedil bir aşar usulünün ikamesini teklif, işçiler alelıtlak aşar yerine bir verginin şeklini bir lâyihaya raptedeceklerini beyan, çiftçi grubu ise maddenin aynen kabulünde ısrar etmişlerdir.» (Gündüz Ökçün, Türkiye... a.g.y. sayfa 394-395)

Çiftçi grubu aşardan kurtulmak istiyor. Tarımdan vergi alınmasında kararlı ticaret ve sanayi grupları bunun karşısına çıkıyor. İşçiler ise feodal bir vergi yerine daha çağdaş, kuşkusuz adil, bir vergi istiyor. Ancak 1920-23 meclisinde 26 kez aşar tartışılmasına rağmen aşar vergisinin kaldırılmasıyla ilgili yasa tasarısının Meclis'e verilmesi için 10 Şubat 1925 tarihini beklemek gerekiyor. 11 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait isyanı su yüzüne çıkıyor. Hükümet, tasarısının ivedilikle görüşülmesi i istiyor. 17 Şubat 1925 tarihinde tasarı, 151 lehte ve bir aleyhde oyla kabul ediliyor. (T. Arıcanlı R. Badomli İ. Uğurel, Osmanlı Tarım Vergisi Aşarın İlgası, Cobridge Mass, 1974, teksir, sayfa 33, ingilizce)

Aşar'ın ilga edildiği Türkiye'de, toprak üzerinde, mülkiyet yapısı nasıl? Bu konuda güvenilir bilgiler yok. Elde edilebilen bilgiler arasında, bir Sovyet kaynağında yazılanlar var: «Birinci Dünya Savaşı'nın başında, tarımsal nüfusun yüzde birini oluşturan büyük toprak sahipleri ve ağaları, tüm işlenebilir toprakların yüzde 39,3 üne sahiptiler; nüfusun yüzde dördünü meydana getiren küçük toprak ağaları ve kulaklar, çiftçiler arazisinin yüzde 26,2 sini ellerinde bulunduruyorlardı; Tarımsal nüfusun yüzde 05 ini sağlayan köylü işletmelere ise işlenebilir arazinin yüzde 34,5 i düşüyordu.» Bu bilgileri veren kaynak

şöyle devam ediyor: «Kemalist devrimden sonra Türkiye'de toprak mülkiyeti pek az değişti... 1920'lerin sonu ve 1930'ların başlarında, ülkenin büyük toprak ağaları tüm işlenebilir arazinin yüzde 40-50 sine sahipti. Yaklaşık olarak işlenebilir toprağın yüzde 40 ı, zaman zaman ücretli tarımsal işçi kullanan orta çiftçi ile varlıklı çiftçilerin elinde bulunuyordu. Tarım nüfusunun yüzde 65-70 ini oluşturan parsel sahibi yoksullar (bedniyak) ile tümden toprak yoksulları, işlenebilir toprakların yüzde 5-10 una sahip bulunuyorlardı.» (Yu. N. Rozaliev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesinin Özellikleri, Moskova, 1962, sayfa 18, rusça)

Bu bilgilerin doğruluğu ölçüsünde, aşar vergisinin kaldırılmasından en çok kimlerin yararlanacağını kestirmek pek zor olmayacak. Ancak dahası var. Aşar ilga edilirken, ticaret ve sanayi burjuvazisi ile işçi grubunun önerdikleri yönde adımlar da atılıyor. Mevcut arazi vergisinin oranı yükseltiliyor. Bu pek önemli değil. Bunun dışında, tarımsal üretimden, tarımsal ürünlerin satışı sırasında alınmak üzere yeni bir vergi getiriliyor. Bu vergi, yıllar sonra, 1960'ların ilk yıllarında Türkiye'ye gelip vergiler üzerinde rapor yazan ve bu raporda önerdiği tarım vergisi nedeniyle hükümet üyelerinden de «komünist» damgasını yiyen İngiliz iktisatçısı Nicolas Koldor'un önerisiyle aynı nitelikte. Ancak bir anlamda daha ileri ve daha «kapitalist» nitelikte. 1925 yılında Meclis'ten geçen bu kanuna göre tahıllardan yüzde 10 oranında vergi alınacak. Buna karşılık, mutlak olarak pazarlanması gereken sanayi bitkilerinden alınacak verginin oranı ise yüzde 8. İşçinin ve köy emekçisinin kendisini yeniden üretmesi için gerekli olan tahıllardan alınan vergi oranı, sanayiinin ham maddesi olan bitkilerden alınan vergi oranından daha yüksek.

Cumhuriyet, yerleşme döneminde, böyle bir vergiye fazla dayanamadı. Bir Amerikan Üniversitesi'nde aşar üzerine değerli bir araştırma yapan üç araştırmacı, bu dayanıksızlığı şöyle özetliyorlar: «Kaçınılmaz olan ortaya çıktı ve sadece bir yıl sonra, yeni vergi sistemi tümüyle ilga edildi. Bu, dünün son aşaması oldu ve genel olarak toprağa dayalı çıkarların, özel olarak da büyük toprak sahiplerinin gücünü gösterdi.» (T. Arıcanlı R. Bademli - İ. Uğurel, Osmanlı... a.g.ç. sayfa 49)

Aşar, kalktı. Arazi vergisi oranı artırılarak kaldı. Tarımsal ürünlerden alınan vergi, kanunlaşmasından bir yıl sonra yok oldu. Bütün bunlardan sonra «köylünün» ödediği vasıtasız vergilerin tüm gelirlere oranı şöyle oldu:

Tarımdan Alınan Vasıtasız Vergilerin Tüm Gelirlere Oranı

Arazi, Aşar, Sayım (hayvan) vergileri	27,5	15,5	7,5	8,3	10,0
	1924	1925	1926	1927	1930

Kaynak: Kadro Dergisi, Mart 1934, sayfa 14

Cumhuriyet, 1925 yılından başlayarak tarım kesiminden alınan dolaysız vergileri sürekli olarak düşürdü. Tüm kamu gelirleri içinde bu oran, 1930 yılında yüzde 10'a indi. Daha sonraki yıllarda daha da azaldı. Hayvan vergisinin önemsiz olması, arazi değerlendirmelerinin yapılmaması nedeniyle, kamu gelirleri içinde tarımdan doğrudan alınan vergilerin oranı giderek sıfıra yaklaştı. Ancak 1960'dan sonra tarım gelirleri, gelir vergisi kapsamı içine alındı. Ancak bu kanaldan gelen vergiler de, çok büyük bağışıklıklar tanınması nedeniyle, sözü bile edilmeyecek düzeyde kaldı.

Aşar vergisinin ilga edilip yerine konan verginin bir yıl sonra ortadan kalkmasıyle simgelenen ticaret ve sa-

nayi burjuvazinin büyük toprak sahipliği ile siyasal ittifakını güçlendirmesi olgusu, tüm Cumhuriyet döneminin en önemli niteliklerinden birisidir. Bu, siyasal ve ekonomik tüm sorunların temel nedenlerinden birisini oluşturuyor. Aynı zamanda bu, Türkiye'nin henüz kırılamayan kara yazgısının temel direklerinden birisini meydana getiriyor. Ortaya çıkan bu durumun, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasının ve bu yasanın bir uzantısı olan çelişkinin eşitsiz gelişmesinin bir sonucu olduğundan kuşku duymamak gerek.

Cumhuriyet'in başından itibaren sürdürülen tarım politikasını, bir Sovyet uzmanı, şöyle özetliyor: «Kemalistlerin tüm tarım politikası, bir tek amaca göre düzenlendi: Kulak ve toprak ağası işletmelerini desteklemek ve teşvik otmek ve onların kapitalist gelişmesini sağlamak.» (I. V. Alibekov, Türkiye'de Devlet Kapitalizmi, Moskova, 1966, sayfa 20-21, rusça) 22 Nisan 1925 tarihli kadastro yasası, Medenî Kanun, bu yönde atılan hukuk düzenlemelerini gösteriyor. Ancak büyük çiftçileri desteklemek, salt hukuk planında kalmıyor. Bir takım maddî olanaklarla birlikte ve özellikle İkinci Büyük Savaş'tan sonra yeni toprakların tarıma açılmasıyla devam ediyor. Bu politikanın sınıfsal ve siyasal sonuçlarını ise bir başka Sovyet uzmanı özetliyor: «Bu ülke, Asya'daki bir çok genç egemen devletten farklı olarak, Tropik Afrika ülkeleri bir yana, örneğin Hindistan, Pakistan ya da Burma'ya göre iki-üç kez daha çok kapitalist gelişmenin 'tarihsel stajına' sahip. Türkiye'de tarımsal devrim tamamlanamadı. Son zamanlara kadar köylülerin baskısı zayıf oldu. Yeni toprakların kazanılması ve kolonizasyonu, Türkiye kırlarında tarımsal devrimin ortaya çıkmasını ertelemeye yarayan sübap işlevini gördü. Bunun sonucu olarak Türkiye toprak ağaları, 30-40 yıllık göreceli olarak sakin bir dönem geçirdi ve bu dönemde, yavaş yavaş kapitalist

yönde evrim gösterdiler. Başka bir deyişle, bu ülkedeki eşit etkili sınıf mücadelesi, büyük toprak sahipleri sınıfının toprak üzerindeki tekelini tümüyle korumasını başarması ve köylülüğün yıkımı ve farklılaşması ile aynı zamanda, tedricen kapitalist işletmelere dönüşmesiyle sonuçlandı.» (P. P. Moiseev, Modern Türkiye'nin Tarımsal Yapısı, Moskova, 1970, sayfa 51, rusça)

Vergi yükünü azaltarak, kredileri artırarak ve kullanılan girdiler için primler sağlanarak büyük toprak sahipleri korundu. Büyük toprak sahiplerinin değil ama tarımın korunup geliştirilmesi çok önceden de ileri sürüldü. 1908 Ağustos'unda Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Selânik Mebusu Dimitri Vlahof Efendi, şunları söylüyordu: «Halk için zararlı ve pek ağır olan bu vergi adalete de aykırıdır. Aşar vergisi, safi varidatın yüzde 33, 40 hatta 52 sini teşkil ediyor. Bu vergi bir an önce kaldırılmalı ve başka bir vergi onun yerine geçmelidir. Bu vergi ne kadar hafif olursa, ehalimiz diğer araziyi ekilmiş toprak haline getirmeğe o derece çalışacaktır. Fakat, bir yandan da, Hükümet o nisbette çalışmalıdır. Toprağı ekip biçenler için kredi agrikol (tarım kredisi) ihdas etmelidir. Hükümet bazı tedbirler alsın. Makinalar getirsin, ehaliye kolaylık göstersin. Kimyevî gübre getirsin, ehaliye dağıtsın. Ziraat okulları açsın, her yere ziraat öğretmenleri göndersin.» (A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm 1848-1925, İstanbul 1968, sayfa 79) Cumhuriyet, bu işlerin çoğunu, büyük toprak sahipleri için gerçekleştirdi.

1926 yılında 18 milyon lira olan Ziraat Bankası kredileri, 1930 yılında yüzde elli oranında bir artışla 27 milyon liraya çıktı. Ziraat Bankası'nın 1929 tarihli tüzüğüne göre, Banka'dan kredi alabilmek için gayrimenkul sahibi olmak gerekiyor. Bu hüküm, tarımsal kredilerden büyük çiftçilerin yararlanması olanağını hazırlıyor. Zaten Aşar

Vergisi'nin ilga edilmesinden sonra çıkarılan tarımla ilgili yasalar hep büyük çiftçileri hedef alıyor. Bu yasalardan birisine göre, 20 hektardan geniş tarımsal araziyi makina ile işleyen çiftçilere prim verilmesini öngörüyor. Traktör ve benzeri tarımsal makinaların yakıtları, vergiden bağışık tutuluyor. Büyük çiftçilere tanınan ayrıcalıklar askerlik hizmetlerine kadar uzanıyor: «İşlenen araziyi artırmak için 1924 yılında kabul edilen bir yasa, tümüyle ortalama büyüklüğün üstündeki çiftliklerin genişletilmesini hedef alıyordu. Yasanın en önemli hükmü ile, bir çiftçi ya da yardımcısı tarafından arazi minimum büyüklüğün (en az 50 hektar) üzerinde ise çiftçi yardımcıları askerlikten muaf tutuluyordu.» (E. Hirsch - A. Hirsch, Türkiye'de Tarım Nüfusu Başına Tarımsal Üretimde Değişmeler, Economic Development and Cultural Change, Sayı July, 1963, sayfa 392, ingilizce)

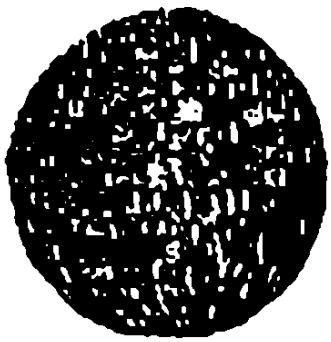
Bütün bunlar rastlantı olmamalı. Mülkiyet ile sağlanan kolaylıklar ve yüklenen yükümlülükler arasındaki ilişki, daha Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde ortaya çıkıyor ve Meclis gündemine gelip «tutanaklara» geçiyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24 Ekim 1920 tarihli oturumunda Maliye Bakanı Feriy Bey, belli bir kızgınlıkla, şunları söylüyor: «Bendeniz ticaret vergisi diye bir kanun teklif ediyorum ve yüzde bir vergi istiyorum. Komisyon (bütçe komisyonu) bunu yüzde yarıma indiriyor. Harp kazançları vergisi diye bundan iki ay evvel bir şey teklif etmiştim, o iki aydır hâlâ encümende sürüngüğü halde bugün bin müşkilâtla bile daha encümenden çıkmış oluyor. Bedeli nakdi (bedel verenlerin askere alınmaması) obstrüksüyon yapılarak önüne geçiliyor ve bendeniz zannedersem, teklifin menedilmesine yine çalışılacaktır.» (Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974, sayfa 278)

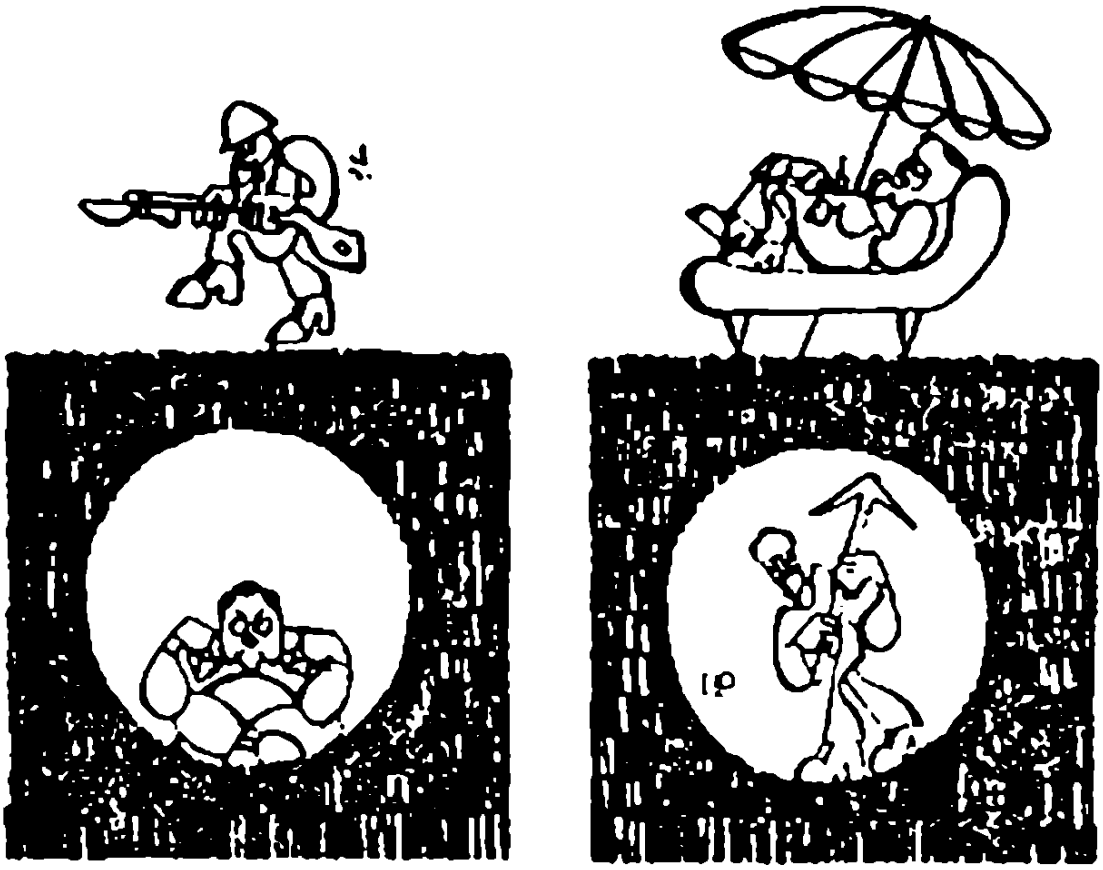
Maliye Bakanı Ferit Bey haklı çıkıyor. Hükümet'in, bedelini para ile verebilenlerin Kurtuluş Savaşı'na katılmamalarını sağlayacak yasa tasarısı reddediliyor. Ancak Meclis'teki tartışmalar, Kurtuluş Savaşı'nın sınıfsal niteliğine ilişkin önemli açıklıkları da sağlıyor. 1920 Ekiminde Meclis görüşmeleri in bazı sahneleri, şimdi bile okunmaya değer.

«Vehbi Bey (Manisa Milletvekili) — Efendim, bendeniz, memleket bu kadar felâket geçirdikten, bu kadar güç onlarda bulunduktan sonra da hâlâ Meclis'te bedeli nakti alınsın mı, alınmasın mı müzakeresine hayret ediyorum. Memlekette kan vergisi alınması gerektiği bir zamanda, fakirlere siz gidin sınırlarda ölün; zenginlere de siz paranız dolayısıyla gidin, kışın sobanızın başında rahat oturun demeyi hiç bir vicdanın kabul edeceğini zannetmem.»

«Operatör Emin Bey (Bursa Milletvekili) — Madem ki ben Türk ve müslümanım, süngü, tüfek ve top karşısında ölüyorum. Hiç olmazsa Ankara, Sivas, Muş yollarında yol yaparak biraz da onlar soğuktan, açlıktan ölsün. Asiller sınıfının egemen olduğu yerlerde bile askerlikten istisna yoktur efendiler.»

«Mazhar Müfit Bey (Hakkari Milletvekili) — Önümde elli kişilik bir asker kafilesinin Ulukışla'ya gitmekte olduğunu gördüm ve kendilerine hoşbeş, merhabadan sonra nasılsınız dedim. Biri dedi ki, memnuniyetle gidiyoruz, çünkü şu üç atlıyı gördünüz mü, bunlar köyün ayan ve eşrafının oğullarıdır. Geçen harpte (Birinci Dünya Savaşı kastediliyor) bu domuzlar gitmedi. — Billâh tabir budur — Dedim ki, ama onlar atlı, sen yayasın. Ne fark var, tek gitsinler de, ben onların ardından yürüyeyim. İkinci bir misal, Ereğli'de kaymakamla Hükümet konağından çıkarken, üç beş kişilik bir askerî müfreze gördük. Hal ve hatır sorduktan sonra, kaymakam bir arzu-

nuz var mıdır dedi. Bunlardan üç beş kişi meydana çıkarak, şu nahiyeden bizim ağanın filân oğlu kaldı, onu da yarına kadar getirmezseniz, biz de gitmeyeceğiz dediler.. Üçüncü canlı bir misal daha, içimizde Muhtar Bey isminde bir zat Adana Milletvekilidir zannederim. Bu zatı âli bendenize anlattı. Şurda sorabilirsiniz. Cepheyl gezerken siperde, toprak içinde bir askerle görüştüm buyurdular, sordum hemşerim bir derdin var mı? Cevap verdi. Bu toprağın sahibi niçin geride oturuyor da, ben

onun tarlasını muhafaza için bu siperde oturuyorum? Nerede bu herifler, nerededir?» (A. Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın... a.g.y. sayfa 347-348)

Bu tartışmalar içinde Konya Milletvekili Vehbi Efendi, bedeli nakti yasasının kabul edilmesini istiyor. Gerekçesi ise çok basit: Askere gitmemenin karşılığı alınmasa bile zenginler cepheye gitmeyecekler, gitmememin yolunu bulacaklar. Konya Milletvekili Vehbi Efendi, 1920 Ekiminde, Meclis Kürsüsünden sesleniyor: «Zenginler bedel vermediğinde, acaba, o bedel verecek zenginlerin ekserisinin cepheye gideceğini mi zannediyorsunuz? Eğer böyle zannediyorsanız, pek ziyade aldanıyorsunuz...»

İKİNCİ BÖLÜM

SERBEST DEVLETÇİLİK

Aldanan ve Aldatanlar

Kurtuluş Savaşı'nın ilk yılında, 1920 Ekim ayında Büyük Millet Meclisi, hükümet tarafından sunulan ve parası olup da karşılığını verenlerin savaş yükümlülüğünden affedilmesini öngören tasarıyı görüştü. Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroları böyle bir yasa tasarısını da kendileri keşfetmedi. Büyük Savaş başlayınca İttihat ve Terakki Hükümeti, böyle bir tasarıyı Meclisi Mebusan'a sundu ve yasalaştırdı. Şöyle: «Savaş yükümlülükleri, ihtiyaçların karşısında önemsiz kalır. O günlerde karşılıksız kâğıt para basılmadığından, para bulmak kaygısıyla hıristiyanlar gibi bir kısım müslümanlar için de bedel usulüne gidilir.. 8 Ağustosta çıkartılan bir geçici kanunla askere alınması gereken bir kısım müslümanlar 30 altın karşılığında vatan hizmetinden bağışlanır. Böylece yarım milyondan fazla şehit verdiğimiz Dünya Savaşı'nda varlıklı müslümanların savaş dışı kalması yolu açılmış olur.» (Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Cilt, İstanbul 1974, sayfa 926) Benzer tasarı yine Hükümet tarafından, bu kez, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulunca, tartışmalar sırasında, Konya Milletvekili Vehbi Efendi'nin bedel verebilecek zenginlerden bedel alınma-

ması halinde cepheye gideceklerini sananlara, «eğer böyle zannediyorsanız, pek ziyade aldanıyorsunuz» dediği, daha önce yazıldı.

Aldanan aldanana. 1920 yılından on yıl sonra, 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluyor. Başkanı, daha önce başbakanlık yapmış olan, Ali Fethi (Okyar). Sözcüsü, Ağaoğlu Ahmet. Kısa bir süre sonra kapatılıyor. Ahmet Ağaoğlu, kapatılmasından önceki gelişmeleri ve Mustafa Kemal'in kapatma kararı almasından sonra Ali Fethi'nin «ruhundaki tufanı», hatıralarında anlatıyor: «İsmet Paşa bundan sonra ordu kumandanlarını ve müfettişleri harekete getirmiştir. Bunlar sanki tesadüf olarak Ankara'da toplanıyorlar, Gazi'nin huzuruna çıkıyorlar ve son hadiselerden bahis açarak Serbest Fırka hadisesinin ordu üzerine fena tesir etmiş olduğunu orduda hatta bazı alâmetlerin belirdiğini, böyle giderse vaziyetin fena olacağını söylüyorlar.» Bunun üzerine Gazi, kapatma kararını veriyor. Sonra: «Fethi Bey'in ruhunda bir tufan! Derhal aldanmış olduğuna karar veriyor ve Gazi'nin İkinci Fırka'yı sırf memleketin vaziyetini anlamak, halkın nabzını tutmak ve bunun için de Fethi Bey'i feda etmek kararına varmış olduğuna kanaat getiriyor!» (Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969, sayfa 77)

Ali Fethi de «aldanmış olduğunu» anlıyor. Serbest Fırka ile birlikte aldananlar ve aldatanlar, Ali Fethi ile sınırlı kalmıyor. Serbest Fırka deneyimi ile, Mustafa Kemal'in arkadaşı Ali Fethi'nin aldanması pahasına, geniş bir işçi ve emekçi yığının da aldatılmaya çalışıldığı biliniyor. İlericilik adına aldananlar da çıkıyor. Ustelik Serbest Fırka ile ilgili aldanma ve aldatma eğilimleri sonraki yıllarda da devam ediyor. Bugün de sürdürülüyor.

Serbest Fırka deneyimine karşı dürüstçe tutum alanlar var. Açıkça «ne olduğunu bir türlü anlayamadım» di-

ye yazıyorlar. O dönemi çok içinden yaşamış olan Falih Rıfkı Atay, bunlardan birisi: «Devrimci Atatürk, irtica henüz olanca hıncı ile dipdiri iken, bir muhalefet partisinin kurulmasına neden izin verdi? Bu suale hiç kimse doğru cevap veremez. Çünkü hiç kimseye açıkça fikriin söylememiştir. Bazıları derler ki, İsmet Paşa'nın politikasını beğenmezmiş de onu frenlemek için böyle yapmış. O zamanı hatırlayanlar bilir ve tarih de pek kolay öğrenecektir ki kuruluş devri idaresi, 'başbaşa' bir idare idi. Hükümet politikasını frenlemek için Atatürk'ün bir başkasına ihtiyacı yoktu. Zati böyle bir ihtiyaç zaafı, onun büyük gurur ve nefis güveni hassaları ile uzlaşmaz. Bazıları derler ki, Fethi Okyar'ın da katılmakta olduğu sağ temayüllü politikayı, açık münakaşalar içinde iflâs ettirmek için öyle yapmış. Bu ihtimal de Serbest Fırka kuruculuğuna ayırdığı arkadaşları ile kendi arasındaki münasebetlerin hususiyetlerine uymaz.» (F. Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul 1969, sayfa 462-463)

Doğan Avcıoğlu, Mustafa Kemal'i, Serbest Fırka olayından da kurtarmak için aşırı bir çaba gösteriyor. «İşin bir ilginç yanı, Serbest Parti'nin temelinde Düyun-u Umumiye sorununun bulunmasıdır» diye yazıyor. Avcıoğlu, Fransa'nın Osmanlı borçlarının altın parayla ödenmesinde ısrar ettiğini anlatıyor. İsmet Paşa, buna karşı çıkıyor. Paris Büyükelçi i Ali Fethi ise Fransa'nın isteğini kabul ediyor. Avcıoğlu'na göre, bu, önemli bir anlaşmazlık oluyor. Şu hükmü getiriyor: «Serbest Parti fikri, Okyar'ın zihninde bu anlaşmazlıktan doğar.» (Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Birinci Cilt, İstanbul 1974, sayfa 399) Serbest Fırka'nın, bir zihinde doğdu ise, ilk kez Mustafa Kemal'de doğduğunu gösteren çok sayıda belge ve anı var. Ayrıca, 1930'larda, kütlelerde ve zihinlerde var olan her parti düşüncesine eylem alanı tanınmadığı, bütün zorluklara karşın eylem içinde olanlara

neler yapıldığı da biliniyor. Bu yüzden Avcıoğlu'nun bu hükmünün, Avcıoğlu'nun bilimsel çalışma gücünü aşan bir zorlama olduğunu söylemek gerek.

Biraz üzerinde durulduğunda bu zorlamanın kaynağı ve nedeni şöyle: Türkiye, üstlendiği Osmanlı borçlarıyla ilgili olarak 1928 yılında bir anlaşma yapıyor. Osmanlı borçlarından 107 milyon 528 bin altın liralık borcu kabul ediyor. Kabul ettiği borcu altınla ödemeyi de kabul ediyor.

Yapılan anlaşma, Türkiye'ye, borcunun ödemesini bir yıl erteleme imkânı veriyor. Türkiye, bu imkânı 1929 yılında kullanıyor. 1930 yılında borcunun iki taksidini altınla ödeyecek. Fakat bunalım var. Üstelik Türk Parası sarsıntıda. Eğer Osmanlı borçlarını da altınla ödeyecek olsa Türk Parasının daha da sarsıntı geçirmesi söz konusu. Bunun için Hükümet Osmanlı borçlarını altınla ödememenin yollarını arıyor. Osmanlı borçları ile ilgili olarak kurulmuş olan Dayinler Meclisi'ni, bugünkü dille Borçlar Meclisi, toplantıya çağırıyor.

Olay, bu. Bu olaydan Serbest Fırka'nın kuruluşuna geçilmesinin kaynağı ise şu: «Imparatorluk devrinden Cumhuriyet'e intikal eden Düyunu Umumiye meselesi Paris Sefiri Fethi Okyor'ın Serbest Cumhuriyet Fırkası kurmasında birinci derecede rol oynamıştır.» (Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1964, sayfa 134) Dönemin aktif gazeteci ve milletvekili Asım Us'un anılarında yer alıyor. Asım Us Hükümet'in, «Türkiye, Düyunu Umumiye borçlarını ancak kâğıt para ile ödeyebilecektir» kararını aldığını belirtiyor. Şunları da yazıyor: «Bu hadise 1930 senesi yaz mevsimine tesadüf eder. Fethi Okyar, mezuniyet ile Paris'ten Ankara'ya gelmiş ve İnönü hükümetinin hareketini tenkit etmiştir. Bu tenkitlerini de Atatürk'ün yanında yapmıştır.»

Böyle bir olayın doğruluğu kabul edilebilir. Ancak böyle bir olaydan Serbest Fırka'nın kuruluşu zor çıkartılır. Mustafa Kemal, Sofya Ateşemiliterliği'nde Fethi'nin yardımcılığını yapmış. Çok güvendiği bir kimse. Bir büyükelçi olarak verdiği sözü yerine getiremeyecek bir duruma düşünce, Cumhurbaşkanı'nın yanında Başbakanı eleştirmek için «özel» bir hakka sahip. Geçmişinden gelen özel bir hakkı var. Bundan parti kuruculuğu çıkmaz. Ancak Doğan Avcıoğlu çıkarabiliyor. Şu nedenle: Kemalizm'in, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü beraberce, ülke çıkarlarını ve bağımsızlığını korumaya çok büyük özen gösterdiğini göstermesi gerekli. Kemalizm'in, binbir tehlike ile boğuşarak ülkenin bağımsızlığını koruduğunu göstermesi zorunlu oluyor. Bu yüzden, hem Serbest Fırka'nın Fethi'nin zihninde doğduğunu yazması ve hem de buna sömürgeci bir çeşni katması gerekiyor. Tapılıyor. Ancak Doğan Avcıoğlu'nun bilimsel gücünün zedelenmesi pahasına oluyor.

Fethi Bey öyle bir inanç adamı değil. Yaygın bir deyişle «efendi» bir adam. Ancak «efendi» oluşu, büyük ölçüde, yeteneksizliğinden geliyor. Öyle olur. Çok görülür. Hiç bir yeteneği olmadığı için «efendi» olanlar bulunur. Böyle olması çok kötü değil. Fakat böyle olduğu için asıl zor olanın hem yetenekli, hem inançlı, hem kavgacı ve bütün bunlara ek olarak da, gerektiği zaman «efendi» olmak olduğu unutulur. Ve Serbest Fırka kapanırken Fetfi Bey'in tutumunu çok açık olarak gösterir. Fethi Bey bu türden «efendi» bir adam değil. Fethi Bey, kesinlikle, Osmanlı borçları şu veya bu türde ödendiği için bir parti kurma serüvenine kalkacak türden bir insan değil. Fethi Bey, «efendi» adam; aynı zamanda emir almaya alışmış bir adam. Bu yüzden kendi zihnindekileri değil, eski yardımcısı ve şimdi en yüksek emir veren

durumundaki Mustafa Kemal'in zihninde olanları yapacak türden bir «efendi» adam.

«O günlerde sık sık Fethi Bey'le görüşüyor, röportajlar yapıyorlar, demeçlerini yayınlıyorduk. Bir gün beraberce Yalova'ya, ünlü Yalova kaplıcaları, gittik. Orada saatlerce başbaşa kaldık. Bana bütün düşündüklerini ve planlarını anlattı. Halkın partiyi iyi karşılamış ve desteklemiş olması onu adeta sarhoş etmişti.» (M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1968, sayfa 193) Serbest Fırka'nın organı sayılan Son Posta'nın sahibi Zekeriya Sertel bunları yazıyor. Şunları ekliyor: «Az zamanda umduğundan büyük bir başarı kazanmıştı. Parti i günden güne genişliyordu. Fakat ne yapacağını bilmiyordu. Kafasında aydın bir fikir, bir program yoktu. İçlerinde yalnız Ağaoğlu Ahmet Bey özdenlikle liberaldi ve ne istediğini biliyordu. Fethi Okyar ise, kendi ini rüzgâra kaptırmış gidiyordu.»

Fethi Bey, sadece partisi kurulurken değil çok büyük ilgi ile karşılaştığı zaman bile ne yapacağını bilemiyor. Bu nokta, ilerde yazılıyor, Serbest Fırka'nın sonunu belirliyor. Zekeriya Sertel, gözlemlerini anılarında yazıyor ve öyle olmalı, on beş yıl kadar sonra Demokrat Parti deneyimi ortaya çıkarken, sahibi bulunduğu Tan Gazetesi ile birlikte gözlem ve deneyimlerini de DP kurucularının hizmetine vermek istiyor. Fakat bunlardan kızını hiç yararandırmadığı anlaşılıyor. Zekeriya Sertel, Serbest Fırka'nın kuruluşu ile ilgili yol açıcı gözlemlerde bulunurken, kızı Yıldız Sertel, yalnızca bilimsel çalışma gücünün yetersizliğini sergiliyor. Şöyle: «Burjuvazinin içinde devletçiliğe karşı kırgınlığın artması, nihayet 1930'da liberal ekonomi prensibine dayanan siyasî bir partinin kurulmasına da yol açtı. Serbest Cumhuriyet Fırkası adını alan bu parti, Fethi Okyar'ın başkanlığında ve Meclis'te CHP'nin devletçilik politikasına karşı gelen millet-

vekillerinin katılmasıyla kuruldu. Bu parti cumhuriyetçilik, halkçılık, lâikçilik esaslarında CHP ile beraberdi. Yalnız liberalizm meselesinde ondan ayrılıyordu. Sanayiin devlet tarafından kurulmasına karşı idi. Dış ticarette liberal bir siyaset, batıyla daha fazla temas istiyordu. Ekonomide devlet müdahalesinin kaldırılması da baş istekler arasındaydı. Kemalist devletçiler, kısa zamanda çok destek bulan bu partinin uzun zaman yaşamasına müsaade etmediler. Ne var ki bu hareket, Cumhuriyetin kuruluş devrinde çok zayıf olan Anadolu burjuvazisinin gelişmekte olduğunu ve devletçiliğe karşı başkaldırabilecek duruma geldiğini gösteriyordu.» (Yıldız Sertel, Türkiye'de İleri Akımlar, İstanbul, 1969, sayfa 27) Ancak bu kadar üstünkörü «bilimsel» kitaplar yazılabilir.

En azından şunu söylemek gerek: Serbest Fırka'nın doğuşu ile devletçilik adı verilen uygulama eş zamanlıdır. Serbest Fırka'nın devletçilik denilen akıma bir tepki olarak doğduğunu söylemek, herhangi bir bilimsel araştırmada bulunması gerekli asgari titizlikle bağdaşmaz. Bunu söylemek de yetmez. Burada göstermek gerek. Ve çok kolay: «Esasen birkaç gün sonra İsmet Paşa'nın Samsun'da söylediği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçi olduğunu ne ben ne de kimse bilmiyordu. Bu nutuktan sonradır ki fırka, devletçi oldu. Fakat Nutuk Yeni Fırka'nın tesisinden sonra söylendi. Demek ki Yeni Fırka'ya, kurulmadan evvel 'Serbest' namını vermiş olanların, eski fırkaya da 'devletçi' sıfatını ilâve etmeğe karar vermiş olduklarını kabul etmek lâzım geliyor.» (Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka... a.g.y. sayfa 17) Serbest Fırka ile adları en çok beraber giden iki kişiden birisi böyle yazıyor. Zamanın bir gazetecisi de, daha sonra, böyle yazıyor: «Programı Fethi Bey kendisi hazırlamış, ilânnameyi de Ağaoğlu Ahmet Bey'e yaptırmıştı. Bun-

lar gazetelerde neşredildiği zaman, Fırkanın hakikaten liberal yani serbest bir hüviyeti olduğu anlaşıldı ise de, Halk Fırkası da, o ana kadar liberalden başka bir şey değildi. Fakat Serbest Fırka programını neşrettikten sonra bizzat Ağaoğlu Ahmet Bey'in de dediği gibi 'Halk Fırkası o ana kadar liberalin liberali iken birdenbire Devletçi oldu'.» (Kandemir, Serbest Fırka, İstanbul, 1955, sayfa 72)

Böylesine üstünkörü kitapların çıkması, daha temel bir nedene dayanıyor. Başından itibaren Cumhuriyet'in sınıfsal yapısını kabul etmemekten ve Cumhuriyet'e bir küçük burjuva devrimi yaftası yapıştırmakta inat etmekten ileri geliyor. Küçük burjuvaların da içine yalnız ve yalnızca asker-sivil memur ve aydınlar alınıyor. Böyle olunca da, bilimsel çalışma ve değerlendirmeler yerini masallara bırakıyor. Bu masallarda, asker-sivil bürokratlar, masal anlatıcısının havasına göre, ya bir canavar ya da bir hızır reis oluyor. Masal sıkıcı olunca, masal anlatıcısı, ya canavarı ya da hızır reisi çağırıyor. Cumhuriyet'i, asker-sivil küçük burjuvalar kuruyor. Masal kendi sıkıcılığı içinde sürüp giderken bir de bakılıyor, 1930 yılında asker-sivil küçük burjuvaar devletçilik ile sahneye geliyor. Daha önce sahneden neden ayrıldıkları hiç sorulmuyor. Sonra devam ediyorlar. 1940'ların ikinci yarısı biraz karışık anlatılıyor. 1950 yılında seçim oluyor ve asker-sivil karışımı küçük burjuvalar seçimi kaybedip iktidardan ayrılıyor. Sonra yine sıkıcı bir masal parçası. 1960 yılı geliyor, yine bu asker-sivil küçük burjuvalar iktidara geliyorlar. Sonra devam ediyor. 1971 başı geliyor. Yine bir bakıyorsunuz, bu asker-sivil karışımı tekrar hükümete geliyor.

Yıldız Sertel'in anlattığı masalda asker-sivil küçük burjuvazi hep hızır reis rolünü oynuyor. 1930 yılında da

Serbest Fırka ile «Anadolu burjuvazisinin», bu kez yeni kostümler olan «Kemalist devletçilere» baş kaldırdığı sahneleniyor. Ancak masalların güzelliğini bozma pahasına da olsa, bu çalışmada, «Anadolu burjuvazisinin» devletçiliğe hiç de karşı olmadığı, tam tersine, devletçiliğin 1930'larda burjuvazinin tek programı olduğu yazılıyor. Serbest Fırka ise, bu programın uygulanmasında karşılaşılabilecek muhalefeti kontrol altına alabilmek için planlanıyor.

Bu söylenenlerin bir bölümü daha önce de söylendi. Söylenenlerin arasında, araştırmacı Yıldız Sertel'in mücadeleci annesi Sabiha Sertel de var. Mücadele, her zaman çok öğretici. Burada da: «Dünya ölçüsünde meydana gelen 1928-1929 iktisadî buhranın etkileri Türkiye'de de duyulmuştu. Bundan sonra o yıl kötü mahsul alınmasının sonucu ekonomik buhran başgöstermişti. Halk büyük bir geçim sıkıntısı içindeydi. Hükümetin tekelcilik politikasıyla, bir çok maddeler üzerinde tekeller kurması, ticaret burjuvazisinin muhalefetini artırmıştı. Ekonomik durumun kötüleşmesi, işçi ücretlerinde yapılan indirimler, burjuvaziyle emekçiler arasındaki ziddiyeti de artırmıştı.» Böyle bir ortamda Serbest Fırka kuruldu: «Bu fırka, halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, ekonomik buhrandan kurtulmak için çareler aramak üzere, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in teşebbüsüyle kurulmuştu. Parti önce gizli hazırlanmış, sonraları halka bir muhalefet partisi olarak sunulmuştu.» (Sabiha Sertel, Roman Gibi, Istanbul, 1969, sayfa 184) Işin bu yanı bir başka yerde de vurgulanıyor:

«Atatürk'ün hiç bir zaman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerine karşı çıkan bir partiyi desteklemeyi düşünmediği bütün açıklığıyla belirginleşir. Öte yandan Meclis içinde ve dışında gelişmekte olan karşıt eğilimleri,

en yakın arkadaşlarından birinin liderliğini yaptığı bir parti yoluyla denetlemek istediği de açıktır.» (Emre Kongar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul, 1976, sayfa 150)

Serbest Cumhuriyet Fırkası

Polis kayıtlarına göre yazılan bir kitaba şu satırlar düşülüyor: «1925'ten sonra ise, yurdumuzdaki solcu, komünist ve memleket düşmanlarının açık ve serbest hareketlerini nisbeten durdurmak, onların gruplaşmasını, teşkilâtlanmasını önlemek bakımından ehemmiyetli bir dönüm noktası sayılabilir. Zira Takrir-i Sükûn Kanunu bu yolda (4 Mart 1925) mer'iyetine girmiş bulunuyordu. Gerçi bu kanundan sonraki hükümetler bu kanunun sinesine sığınarak muhalifleri de susturabilmek imkânına başvurabilmişlerse de, bu kanunun maksat ve gayesi, işçilerin teşkilâtlanmalarını, sendika, grev gibi hareketleri önlemekti. İşte bu tarihten itibarendir ki, yurdumuzdaki komünizm hareketlerinin âlenilik vasfı değişiyor, gizlilik oluyordu.» (İ. Darendelioğlu, Türkiye'de Komünist Hareketleri, İstanbul, 1962, sayfa 43)

Ancak ilericiler ve ilericilerin her türlüsü, illegaliteyi, her zaman geçerli bir yasa kabul etmezler. Her zaman geçerli olan yasa, mevcut olanakları her zaman sonuna kadar kullanmak oluyor. İllegaliteyi bir fetiş haline getirme, hiç bir zaman, gerekmiyor. Nitekim, burjuvazinin kendisine sözde bir muhalefet partisi kurduğu bir zamanda legal olanaklardan yararlanmak ve bu olanakları denemek isteyenler çıkıyor. Tıpkı Şefik Hüsnü'nün İkinci Büyük Savaş'tan hemen sonra legale çıkmaya çalışması gibi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 12 Ağustos 1930 tarihinde kuruluyor. 29 Ağustos 1930 tarihinde ise Edirne'de

Mimar Kâzım Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ni kuruyor. Bu partinin programında «işçi ve köylüleri kapitalistlere karşı savunmak, onları zalimlerin boyunduruğundan kurtarmak ve bu sınıfa ülkenin toplumsal yaşamında bir yer sağlamak» yer alıyor. (R. P. Kornienko, Türkiye'de İşçi Hareketleri 1918-1963, Moskova, 1965, sayfa 79, rusça) Bu parti ile ilgili «işlemi» ise yine polis kayıtlarından okumak mümkün: «1930'dan sonra faaliyeti bakımından daha önceki yıllara nisbetle bir başkalık arzeden komünizm hareketi, partiler, teşekküller veya hücreler şeklinde olmaktan ziyade sanat, edebiyat ve sosyal meseleler kisvesine bürünerek, yalnız amele ve işçi sınıfının değil, her çeşit halkın zihniyetinde komünizm lehine bir düşünce yaratmak istiyordu. Yalnız bu arada, 29 Ağustos 1930 tarihinde Edirne'de Mimar Kâzım adında biri tarafından kurulmak istenen Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ni ve daha sonraları meydana çıkarılan İleri Komünist Gençlik Teşekkülü'nü de ayrıca hatırlatmak isteriz. Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ne, komünist temayülü olduğu için izin verilmemişti. Zira bir sınıf partisi olduğunu nizamnamesinde açıkça zikreden bu parti güya amele ve çiftçiyi sermayedarlara karşı müdafaa, mütegallibelerin elinden kurtarmak ve memleketin içtimaî hayatı içinde bu sınıfa bir mevki temenni gayesiyle kurulmak istenmişti.» (İ. Darendelioğlu, Türkiye'de Komünist Hareketleri, İstanbul, 1962, sayfa 65-66)

Ancak iş durmuyor. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra ortaya çıkan ve adlarında mutlaka «cumhuriyet» kelimesi olan partiler üçe çıkıyor. Bunun kurucusunu ve yapılan «işlemi», Serbest Fırka'nın kurucularından Ağaoğlu Ahmet'in oğlu Samet Ağaoğlu şöyle anlatıyor: «Serbest Cumhuriyet Fırkası ile aynı zamanda iki partinin daha kurulduğunu görüyoruz. 29 Ağustos 1930'da kurulan Türk Cumhuriyet Amele ve Çift-

çi Fırkası ve 29 Eylül 1930'da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası Bunlardan ikincisiinn başında Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerinden meşhur Abdülkadir Kemali Bey vardı. Bu zat daha millî mücadele yıllarında Atatürk ve arkadaşlarına karşı idi. Aynı zamanda Mecli 'in sol eğilimli üyeleri arasında yer almıştı. Serbest Fırka'nın kurulmasından sonra cesaretlenerek eski kavgasına yeniden başlamak istedi. Fakat kurduğu parti de, Amele ve Çiftçi Partisi de hükümetçe hemen kapatıldılar.» (Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Istanbul, 1972, sayfa 36)

Devrimci Yazar Orhan Kemal'in babası olan Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün kurduğu parti'nin, o zamanki ölçülere göre, «hemen» kapatılmamış olduğu anlaşılıyor. Ahali Cumhuriyet Partisi, hükümetçe, 21 Ocak 1931 tarihinde kapatılıyor. (Tarık Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, Istanbul, 1952, sayfa 637) Ancak hepsi de çok kısa ömürlü olan ve birbirinden farklı bu üç «cumhuriyet» partisinin kurulması, ekonomik, sınıfsal ve siyasal yapıda belli gelişmelerin göstergesi oluyor. Bu yüzden bu gelişmelerin temellerine inmeye çalışmak gerekiyor. Cumhuriyet, «serbest» fırkayı kurarken muhalefeti serbest bırakmamak için hoyratça bir özen gösteriyor.

Önce ekonomideki gelişmelere bakmak gerekiyor. Fiyatlarla ilgili olarak şu tablo var.

1926-1938 Döneminde Fiyatlar:
Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar Kg./Kr

	Buğday	Arpa	Pamuk	Tütün	Toptan Eşya Endeks
1926	12.1	5.0	46.1	64.90	...
1927	11.9	6.7	63.4	73.10	143

1928	13.6	7.8	65.5	57.00	153
1929	12.6	7.5	62.3	72.70	155
1930	7.3	3.7	49.4	72.40	118
1931	4.0	2.9	31.7	36.11	101
1932	4.2	2.6	30.0	35.27	87
1933	3.7	1.9	30.7	30.60	76
1934	3.6	2.0	33.1	45.42	79
1935	4.6	3.0	38.0	54.33	88
1936	4.7	3.0	40.9	53.42	96
1937	4.7	3.0	37.9	48.40	100
1938	4.3	3.0	34.0	43.81	100

Kaynak: Reşat Aktan, Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları, Ankara, 1955
Bu tablo Aktan'ın kitabının 327-349 arasındaki sayfalardaki bilgilere dayanılarak hazırlandı.

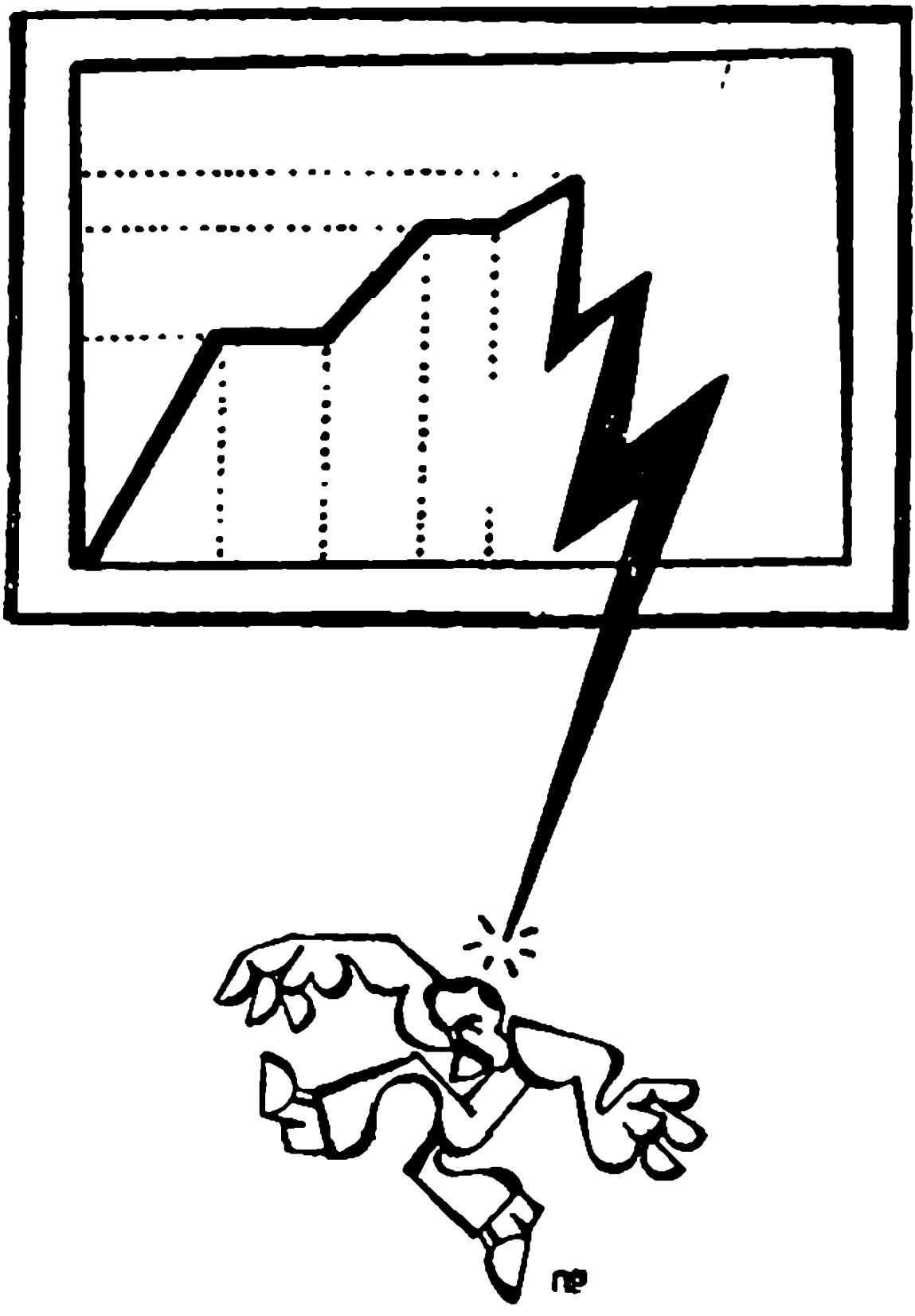
1929 yılından itibaren belli başlı tarımsal ürünlerin fiyatları hızla düşmeye başlıyor. Toptan eşya fiyatları da benzer bir düşüş gösteriyor. Ancak bu genel benzerlik içinde bazı önemli ayrılıklar da görünmeye başlıyor. Birincisi, tahıl ürünleri fiyatlarının düşüşü en hızlı oluyor. Buğday ve arpa fiyatları, geleneksel tarım ürünlerinin fiyatları, pamuk ve tütün gibi sanayi bitkilerinin fiyatlarından çok daha hızla azalıyor. Pamuk ve tütün gibi bitkilerin fiyatlarının seyri, ekonomideki toptan fiyatların hareketine paralellik gösteriyor. Ancak bu paralellik de bir noktada kayboluyor. Tüm fiyatların düştüğü bir zamanda tüketicilerin ödedikleri fiyatları gösteren geçinme endeksinin düşüşü de çok yavaş oluyor. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın hazırladığı geçinme endeksinde 1914 yılında 100 puan olan fiyat endeksi, 1929 yılında 158,2 puan olarak görülüyor. Bundan sonra düşüş başlıyor. Endeks, 1930 yılında 138,3 puana ve 1931 yılın-

da ise 130,8 puana ve 1932 yılında da 126,2 puana iniyor ve bu hızla inişini sürdürüyor. Geçinme endeksine göre fiyatlar, 1929 yılından 1930 yılına yüzde ondan biraz fazla bir düşme gösterirken toptan fiyatlardaki düşüş oranı yüzde yirmiyi aşıyor. Bu durum, fiyatların düşüşünün, aynı ölçüde tüketicilere yansımadığını gösteriyor.

Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesine, iktidardaki burjuva-büyük toprak sahipleri hükümeti çare arıyor ve destekleme alımlarını başlatıyor. Bunlara ilerde değinilecek. Ancak fiyatların düşmesi, yoksul ve orta köylüyü de rahatsız ediyor. Bu sıralarda yazılmış bir kitap, savaş öncesi ve sonrası köylünün durumunu şöyle karşılaştırıyor: «Köylümüzün durumu, gözlerimizi faltaşı gibi açtıracak bir haldedir. Köylü harpten evvel bir okka buğdayla bir arşın basma, iki-ikibuçuk okka buğdayla bir okka şeker, bir okko buğdayla bir okka gazyağı alabiliyordu. Bugün bir arşın basma için sekiz-on kilo buğday ve bir kilo şeker için onaltı-onsekiz kilo buğday ve bir kilo gazyağı için de yedi-sekiz kilo buğday vermek mecburiyetindedir. Mahsulün para etmemesi yüzünden satın alma kudreti bu derece düşen köylü şeker yememek, gazyağı yakmamak, entarisi üzerine seksen yama vurarak idare etmek zorluğundadır.» (Yorgaki Effimianidis, Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye, İkinci Cilt, İstanbul, 1936, sayfa 185)

Tarım işçilerinin durumu, çok daha «dramatik» bir tablo çiziyor. Bunlar içinde ücretlerini, tarım ürünü olarak alanlar, fiyat düşmelerinden en çok zararı görüyor. Aynı tarihlerde yazılmış bir başka kaynakta bu tür tarım işçilerinin hali şöyle «tasvir» ediliyor: «Türkiye'de muvakkat amele ekseriyeti teşkil etmektedir. Daimî ameleye misal olarak Ayıntep'te Azab ismi verilen sınıfı gösterebiliriz. Bunlar harmandan harmana bir sene için tutulur, fakat ekseriya yıllarca aynı toprakta kalırlar. Azab-

ların bekârları çiftlik uşakları vaziyetindedirler. Arazi sahibinin evinde yatarlar, ortakçı tarafından istihdam edildikleri takdirde, onunla beraber yemek yerler. Evli olup hariçte yemek yedikleri halde kendilerine laşe bedeli olarak 500 kilo hububat, 3 kilo sabun, 3 kilo yağ verilir.

Ayrıca ücret olarak bir hektarlık bir sahanın buğdayını (takriben 175 kilo) alırlar. Buğday verilmezse 40 lira ücret tediye olunur. Azaplar en fakir amele sınıfıdır, hayvanları bile yoktur.» (Ö. Celâl Sarç, Ziraat ve Sanayi Siyaseti, İstanbul, 1934, sayfa 20) Tahıl fiyatlarının düşüşünden, yoksul köylülerle birlikte ücretlerini aynı olarak alan tarım işçilerinin de doğrudan doğruya zarar gördükleri çok açık.

Tarım dışı kesimlere gelince, tüm kapitalist dünyayı sarsan 1929 bunalımının, tarımıyla birlikte Türkiye ekonomisinin her yanını etkilediği biliniyor. Ancak bunalımın daha önceki yıllarda başladığını gösteren işaretler ve görüşler de var. Bunlardan en açığı şöyle: «Burada bir kere daha hatırlatılmasında yarar olan nokta şudur: Türkiye, 1929 dünya buhranı ile birlikte buhrana girmemiştir. Türkiye ekonomisinin yapısı ve özellikle dış kredi - dış ticaret sorunlarından doğan dar boğazlar, ekonomiyi 1926'dan başlayarak hızla, kendi dinamiğinin etkisiyle de bir buhrana doğru sürüklemiş ve Dünya Buhranı var olan bu gidişi hızlandıracak ekonomik çıkmazın en üst düzeyine ulaşmasına yol açmıştır.» (Dr. Oya Siller, 1923-1935 Döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık, teksir, 1973, sayfa 29) Bu görüş, zamanında yazılmış bazı araştırmalara dayanıyor. Dayanakların en güçlüleri arasında şu var: «Bankaların son üç sene zarfında (1927, 1928, 1929) vasıl oldukları bu çok müsait neticeleri, diğer iş gruplarında bulmaya imkân yoktur. Bu şu demektir ki memlekette iş kuvveti zaafa uğramış ve kredi bulmak şartları ağırlaşmıştır.» (H. Hamit - R. Saka, Sermaye Hareketi, sayfa 65) Bir ekonomik bunalımın başlangıç aşamalarında, bankalara yüksek faizle kredi başvurmalarını normal karşılamak gerek. Çünkü, bir yandan işletmelerin kendilerinin kârlar yoluyla hızlı kaynak yaratmalarının zorlaştığını, diğer yandan da, stok-

ları tutabilmek için yeni kredilere ihtiyaç duyacaklarını kabul etmek mümkün. Fakat bir süre sonra bunalımın yayılmasıyla birlikte bankalara olan talebin de azalması ve dolayısıyla banka dünyasında da işlerin ters gitmeye başlaması zorunlu olur.

Yapılan yeni çalışmalar, bir ölçüde de olsa, bunalımın genişliğini ve derinliğini irdeleme olanağını sağlıyor. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin üç öğretim üyesinin yaptıkları millî gelir tahminleri, şu anda Türkiye'de 1923 yılına kadar giden ilk milli gelir hesapları oluyor. 1974 yılında yayınlanan bu hesapların bazı bilgileri tablo haline getirildi.

Türkiye'de Hasıla Tahminleri: Zincirleme Endeks
(Cari ve 1938 üretici fiyatlarıyla)

YILLAR	TARIM		SANAYİ		İNŞAAT		TİCARET		GSMH	
	Cari	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit
1923	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1924	151.1	141.6	94.2	92.4	149,8	137.1	114 9	115.8	126.4	119.8
1925	127.9	102.1	124.3	120.3	129.0	127.9	129.6	118.9	126.7	111.6
1926	112.0	129.1	112.6	114.5	97.7	100.0	105.0	112,4	106.2	116.0
1927	74.1	72.8	115 2	120.4	125.1	127.7	102.4	104.6	89.1	90.9
1928	119.0	120.2	98.5	98.9	110.0	111.7	101.3	101.5	110.0	111.1
1929	148.5	131.4	108.3	104.4	121,3	119.2	109,5	104.3	127.0	116.1
1930	67.3	98,9	88 1	112.8	89.6	103.4	78.4	101.6	76.2	104.2
1931	87.4	110 1	97.6	114.7	57.0	66.5	92 8	109.2	88.0	106.5
1932	74.5	76.9	94 0	117.0	69.3	97.5	88.8	107.0	84.2	93.9
1933	91.1	116,6	111,9	118.5	104,7	116.9	103.1	111.7	97.5	119.8
1934	97.3	103,4	118.0	113.6	126.7	117.8	112,9	112.1	106.5	106.7
1935	111.3	94,6	108 4	99.5	90.9	96,9	107.9	98.7	107.7	97.6
1936	157.8	148,9	111.3	96,8	118.8	113.9	115 9	102.1	129.4	119,2
1937	100.9	98,5	113,0	109.8	109.4	103.4	113,4	109 2	106.6	103.3
1938	103.1	103.3	106.8	116.3	129 0	125.5	108.6	116.0	104.9	108,8

Kaynak: T. Bulutay - Y. S. Tezel - N. Yıldırım, Türkiye Milli Gelir 1923-1948, Tablolar, 1974 129/M ve 129/P numaralı tablolardan derlendi

Tuncer Bulutay, Yahya S. Tezel ve Nuri Yıldırım'ın 1974 yılında yayınladıkları bu çalışma, hiç kuşku yok, değerli bir çalışmadır. Emek ürünü olmasının yanında bu yöndeki ilk denemelerden birisi olma niteliğini de taşıyor. Bu tür çalışmalar, doğaları gereği, bir takım güçlükleri ve eksiklikleri beraberinde taşırlar. Bu güçlüklerin başında, 1970'lerde 1920'lerin hasılasını tahmin etme geliyor. Bilgilerin bir çoğunun yok olması, var olanların bulunmasının güçlüğü kolayca kabul edilmeli. Ancak bütün güçlüklerine karşın, bu tür çalışmalar yapılıyor ve yapılmalı. Çeşitli ülkelerde, bugünden başlayıp üç-dört yüzyıl öncesinin hasılası da tahmin ediliyor. Ayrıca her yıl yapılan her yıla ait hasıla tahminlerinin de adı üstünde tahmin olduğunu unutmamak gerekli. Üç araştırmacının yapmış olduğu tahminleri de, bunların yanlış olduğunu gösteren başka çalışmalar yapılıncaya kadar, kullanılabilir kabul etmek zorunlu oluyor.

Tabloya alınan tahminlerin kendisi değil, yapılan tahminlere dayanan zincirleme endeksler. Her endeks, bir önceki yıla göre değişme yüzdesi gösteriyor. Endeks puanı, yüzün üstünde ise, üstünde olduğu kadar hasılanın artmış olduğu tahmin ediliyor. Yüzün altında ise, altında olduğu kadar da azalmış olduğu, ortaya çıkıyor Tabloda ise iki endeks var. Biri, cari fiyatlarla yapılan tahminlere dayanan endeksler. Diğeri ise sabit fiyatla, 1938 yılının fiyatlarına göre, yapılan tahminlere dayanan endeksler. Cari ve sabit fiyatlarla yapılan tahminler ve bunlara dayanılarak hazırlanan endeksler farklı farklı amaçlara hizmet ediyorlar. Basit olarak şunu söylemek mümkün: Cari fiyatlı tahmin ve endeksler, kapitalistleri ve iktidar partilerini ilgilendirir. Daha çok. Sabit fiyatlı tahmin ve endeksler de, işçi sınıfını, genel olarak muhalefeti, özel olarak da plancı ve aydınları ilgilendiriyor. Kapitalistler için maddî üretimin pek fazla önemi olamaz.

Kapitalistler, daha çok fiyatlarla ortaya çıkan değerlere ve kârlarına bakarlar. Burjuva politikacıları da öyle. Hep cari fiyatla artışlardan söz etmeleri de bunu gösteriyor. Cari fiyatlı tahmin ve endeksler, devresel (konjonktür) çözümlemelerinde de ön planda tutuluyor. Miyop kapitalistlerin, yaşadıkları zamanın ekonomik değişmeleri ile ilgilenmeleri de doğalarına pek uygun.

Bu açıklamalardan sonra 1923-1938 yıllarına ait hasıla tahminlerine bakarak şu tespitleri yapmak mümkün. Tarım kesiminde ilk hasıla düşüşü 1927 yılında oluyor. Sanayide, 1924 yılı düşüşü sayılmazsa, ilk düşüş 1928 yılında görülüyor. İnşaat, Cumhuriyet döneminde ilk kez 1926 yılında, bir yıl öncesine göre, daha az iş yapıyor. Ticaret kesiminde ilk kez 1930 yılında düşüş oluyor. 1927 yılındaki tarımsal hasıla düşüşü, tarım kesimi in ekonominin bütün içindeki ağırlıklı yeri nedeni ile, tüm hasılada, başka bir deyişle, Gayri Safi Millî Hasılada düşüşe yol açıyor. Ancak 1930 yılında hasıla düşüşleri, ekonominin en önemli kesimlerinin tümüne ve dolayısıyla da Gayri Safi Millî Hasıla'ya yayılıyor. Bundan sonra birkaç yıl, hep biribirinden geri yıllar geliyor. Özellikle cari fiyatlarla.

Bu bilgiler yeteri kadar aydınlatıcı. Çıkan ve çıkartılması gereken sonuç özetlenebilir: 1930 yılı gelinceye kadar Türkiye ekonomisinde, çeşitli yıllara ve çeşitli ekonomik kesimlere ait bunalımlar ortaya çıkıyor. Bunları bir genel bunalım olarak adlandırmak mümkün değil. Ancak hiç bir kapitalist ekonomide de genel bunalım bir yılda ve birdenbire ortaya çıkmaz. Çeşitli ekonomik kesimlerdeki bunalımlar, bir genel bunalıma dönüşür. Ya da dönüşmeden önce çeşitli önlemlerle ertelenir. Türkiye ekonomisi, kendi yapısından gelen zorluklara, bir de emperyalizmin genel bunalımı eklenince, 1929 yılından sonra Büyük Bunalımın içine düşüyor.

Buraya kadar söylenenler Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın neden «zihinlerde» doğduğunu anlamak için gerekli ip uçlarını getiriyor. Ancak henüz yeterli değil. Serbest Fırka'nın doğuşu ile ilgili olarak bir de ticaret kesimini ele almak gerekiyor. Ticaret kesiminin iş hacmi, tarım ve sanayi kesimindeki hasıla ile yakından ilgili. Bu ilişkinin istatistik bağlantıları başka bir yerde gösterildi. (Y. Küçük G. Çanalp, Türkiye'de Sermaye Hasıla Katsayısı, Devlet Planlama Teşkilâtı, teksir, 1966) Cumhuriyet'in başından itibaren ayrı ayrı tarım ve sanayi kesimleri in düşüş göstermesine karşın, ticaret kesiminde ilk düşüş 1930 yılında ortaya çıkıyor. Ancak bundan önceki yıllara ait gelişmelerin de pek parlak olmadığı görülüyor. Ticaret kesimi hasılası, cari fiyatlarla ve bir önceki yıla göre, 1924 yılında yüzde 14,9 ve 1925 yılında yüzde 29,6 oranlarında artış kaydediyor. Bu iki oran, ticaret kesimi ya da tüccarlar için, parlak ve cazip bir iş hayatına işaret ediyor. Ancak 1926 yılından sonra parlak durum değişmeye başlıyor. 1926 yılında ticaret kesimi hasılası yüzde 5; 1927 yılında yüzde 2,4; 1928 yılında 1,3; bunalım öncesi 1929 yılında yüzde 9,5 oranlarında artıyor. 1929 bir yana, diğer oranların düşük olduğu söz getirmez. Bu oranlara bakıp da 1930 yılı öncesi dört yılda ticaret burjuvazisinin Cumhuriyet'in izlediği ekonomik politikadan memnun olmamasını beklemek gerekiyor.

Ticaret kesimi içinde önemli olanı, basını ile, politikacısı ile sesini en gür çıkartabilen alt-kesimi, ithalât ve ihracatçılar oluşturuyor. Bu yüzden de, bu alt-kesim içindeki gelişmeleri izleyebilmek için dış ticaret istatistiklerine bakmak gerekiyor. Tartışma konusunun kapsamı içinde derlenen istatistikler tabloda görülüyor.

Dış Ticaret Değerleri : Bin Dolar ve Yüzde

Yıllar	İthalât	Yıllık İhracat	Ticaret Açığı	Dış Ticaret Hacmi İçinde İhracat	İthalât
1923	86.871,5	50.789,7	— 36.081,8	36,89	63,11
1294	100.462,4	82.434,6	— 18.027,8	45,07	54,93
1925	128.952,8	102.699,6	— 26.253,2	44,33	55,67
1926	121.411,1	96.437,2	— 24.973,9	44,26	55,74
1927	107.751,8	80.748,8	— 27.003,0	42,84	57,16
1928	113.710,3	88.278,3	— 25.432,0	43,70	56,30
1929	123.558,0	74.827,2	— 48.730,8	37,72	62,28
1930	69.540,3	71.380,1	+ 1.839,8	50,65	49,35
1931	59.934,5	60.225,6	+ 291,1	50,12	49,88
1932	40.717,8	47.971,1	+ 7.253,3	54,09	45,91
1933	45.091,4	58.065,2	+ 12.973,8	56,28	43,72
1934	68.760,8	73.006,7	+ 4.245,9	51,50	48,50
1935	70.635,0	76.231,5	+ 5.596,5	51,90	48,10
1936	73.618,8	93.669,5	+ 20.050,7	55,99	44,01
1937	90.639,9	109.224,7	+ 18.648,8	54,68	45,32
1938	118.899,1	115.018,7	— 3.880,4	49,17	50,83

Kaynak : Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl, Ankara, 1973, sayfa 404

1923-1938 dönemi dış ticaret istatistiklerini gösteren tablonun en dikkati çekici yanı şurası: 1925 yılı bir yana, ithalâtın en yüksek olduğu yıl, 1929 yılı. İhracat ve ithalâtın toplamından oluşan dış ticaret hacmi içinde ithalâtın payı, 1923 yılı bir yana, en yüksek yine 1929 yılında. 1925 yılında ithalât artarken, ihracat da yükseliyor. 1929 yılında ise, bir önceki yıla göre, ihracatın düşmesine karşılık ithalât artıyor. 1929 yılının bir başka özelliği daha var. Dış ticaret açığı, 1923-1938 döneminde en yüksek 1929 yılında. Bütün bunlar, 1929 yılı dış ticaretinin ve özellikle ithalâtının anormal olduğunun ilk işareti oluyor.

1929 yılında ithalâtın, dış ticaret dengesinde 48 milyon dolarlık bir açık verecek şekilde, 123 milyon doları aşması rastlantı olmamalı. Bu aşırı ithalâtı, bunalım öncesinde, aşırı stok yapma çabalarına bağlamak gerek. Ticaret burjuvazisinin, özellikle 1927 ve 1928 yıllarında iş hacminin hızlı bir biçimde büyümemesinden dolayı, daha çok ithalâta dayalı bir aşırı stok stratejisi izlediği anlaşılıyor. Bu döneme yakın zamanda yazılmış bir kaynak da, bunu, doğruluyor: «1930-32'de ve bunlardan da evvelki senelerde 1927-28'de bankalardan istenen kredi, ziraat ve ticaret mevsimlerinin normal iş kredisi olmaktan fazla, ham veya mamul maddelerde yapılan stokları tutmaya matuf kredi mahiyetinde intikal etmiştir.» (H. Hamit R. Saka, Sermaye ve Kredi Hareketi, sayfa 67)

Ticaret burjuvazisinin stokçuluğa başlaması ve bunu aşırı ölçülere çıkarması, gelen daha derin bir bunalımın sezildiğini gösteriyor. Ancak 1930 yılında cari fiyatlarla ticaret kesimi hasılasının yüzde 21,6 oranında düşmesi, ticaret burjuvazisinin stokçuluktan, beklediği ölçüde kâr edilmediğinin bir işareti olmalı. Bu yüzden 1930 yılında ticaret burjuvazisinin, Cumhuriyet'in ekonomi politikasından daha çok şikâyetçi olması gerek. Bu şikâyetleri ve

bunun da ötesinde işçi ve emekçi yığınlarının artan sömürüye duydukları tepkiyi, egemen sınıfların duymaması-na imkân yok. Ticaret burjuvazisinin egemen sınıfların bir parçası olması ve Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroların deneyim birikimi, tüm tepkileri bilebilecekle-rinin en güvenilir kanıtları.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, işte böyle bir ortam içinde, kuruluyor. «Kurucular», kuruculuklarını Yalova'da bir baloda öğreniyorlar. Ağaoğlu Ahmet, yeni partinin ku-rucusu olduğunu, şöyle anlatıyor: «Gazi, mutadı veçhile burnunu çekerek ve gülümseyerek, 'Serbest Fırka Reisi Fethi Bey!' diye beni Fethi Bey'e takdim etti ve bana hitaben 'tabii Fethi Bey'le beraber çalışacaksın!' dedi. 'Paşam! İsmet Paşa ile Fethi Bey arasında tereddüt olun-maz mı?' 'Artık uzatma. Fethi Bey'le berabersin!'» Uzat-mayan Ağaoğlu Ahmet, devamını, şöyle getiriyor: «Gece bermutat içildi, oynanıldı. Seryaver Nasuhi Bey sarhoş-tu! Mütevazi ve çok terbiyeli bir adam. Ötedenberi ba-na sempatik geliyor. Bu gece yanıma yaklaştı ve âdeti veçhile 'Hocacığım' diye okşadı. Sonra açılarak, Gazi'-ye fırsat düştükçe hakikatı söylediğini, işlerin iyi gitme-diğini, suistimaller olduğunu, halkın memnun olmadığını arzetmekte kusur etmediği i anlatarak, 'fakat etrafını kö-tü huylu adamlar almıştır!' şikâyetini etti.» (Ahmet Ağa-oğlu, Serbest... a.g.y. sayfa 2 ve 3)

Serbest Fırka'nın kuruluşu, Yalova'da bir baloda iç-kiler içilip oyunlar oynanırken «tebliğ» ediliyor. Kendile-rine «kuruculuk» tebliğ edilenler, bir fırsatını bulup bir araya geliyorlar. Fısıldaşıyorlar. Eğer fısıldaşanardan bi-risi, daha sonra, neler konuştuklarını yazmamış olsa kim-se bilmeyecek. Daha sonra yazılıyor. Ağaoğlu Ahmet ile Fethi Bey'in «çok ciddi» konular üzerinde durdukları an-laşılıyor. 1930 Ağustos'unda kurulan Fırka'nın kuruluşu-nun bir yıl önce zihinlerde doğduğu öğreniliyor. Bir de

Cumhuriyet'in yönetici kadrolarının siyasal manevra yeteneği bir kez daha ortaya çıkıyor. Ağaoğlu Ahmet, Fethi Bey'e şunları fısıldıyor: «Bir seneden beri (Mustafa Kemal'in, Y. K.) bu fikre yatkın göründüğünü ben de biliyorum. Birkaç kere fırkalar hakkında benden de sualler sormuş, beni de imtihan eylemişti. Fakat bir karar verdiğini bilmiyordum. Arada bir gün Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'dan ikinci bir fırka kurulacağını işittim. Kendisinden fırkanın mahiyetini sordum. Daha belli değilmiş! O, yani Gazi, daha muhafazakâr bir fırkanın kurulmasını istiyormuş! Şükrü Kaya ise bunu tehlikeli gördüğünü, çünkü memlekette muhafazakârlığın çokluk olduğunu bildiğini ve binaenaleyh memlekette hiç te köklü olmayan ve kendisi ile kolaylıkla başa çıkılabilecek mesela bir Sosyalist Fırkası'nın teşekkülünü teklif etmiş! Fakat henüz alınmış bir karar mevcut değilmiş diye cevap verdi. Şimdi anlaşılıyor ki Gazi fikrini tahakkuk ettirmeğe karar vermiş ve yeni fırkanın başına da en yakın dost ve mutemed olmak üzere sizi getirmeği tercih eylemiş! Fakat fırkanın programı hakkında görüşmediniz mi? «Cumhuriyet'in yönetici kadroları, güdümlü de olsa, bir sosyalist partiye cesaret edemiyorlar. İttihat ve Terakki döneminde, Cumhuriyet'in ilk on yılında sendikaların başına getirilen «hükümet» adamlarının çoğunun ya alttan gelen baskı ile yön değiştirmek zorunda kaldıklarını ya da getirildikleri yerlerden atıldıklarını biliyorlar. Bu yüzden bir sosyalist partiye cesaretleri yok. Bu işi bir süre sonra bir dergi ile, Kadro Dergisi ile, deniyorlar. Fethi Bey'in de bundan haberi yok. Ağaoğlu Ahmet'in fısıltısına yine fısıltı ile cevap veriyor: «Hülâsa benim fırkam Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir yanı olacaktır. Sağ mı, sol mu, onu artık hadiseler gösterecektir.» (Ahmet Ağaoğlu, Serbest... a.g.y. sayfa 3-4)

Serbest Fırka'ya daha çok ticaret burjuvazisi san-

lıyor. 1930 yılının sonlarına gelirken, ekonomik politikanın tümünden, egemen sınıflar içinde en çok ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri rahatsızlar. Devletçilik politikası adı altında geliştirilen önlemler demeti içinde büyük toprak sahiplerine yeni ve çok önemli güvenceler getiriliyor. Ticaret burjuvazisine, bunun içinde de ithalât ve ihracatla uğraşan kesime hiç dokunulmuyor. Devletçilik döneminde ithalât ve ihracat işlerine dokunulmamış olması son derece ilginç. Bu kesimin de güvencesi böyle oluyor. Bütün bunlara ilerde değinilecek. Ancak bunların şimdi söylenmesinin de bir amacı var. Şu: Ağaoğlu Ahmet'in, Serbest Fırka'nın kurulmasına yol açan ekonomik ve sınıfsal gelişmeleri değerlendirmesi imkânsız. Bunu beklememek gerek. Ancak usta bir tiyatro oyununu andıran politik gelişmeleri yoşamış bir politikacının, Serbest Fırka'nın kuruluşundaki siyasal amacı görmemiş olması da mümkün değil. Gördüğünü de gösteriyor: «Binaenaleyh ikinci fırkanın teşekkülünden maksadın Cumhuriyet'i teyid ve takviye etmek gibi bir tasavvur olunmasını kabul eylemek lâzım gelir.» (Ağaoğlu Ahmet, 1930 Senesinin Bilânçosu, Son Posta, 2 Ocak 1931)

Burada da biraz durmak gerekiyor. Serbest Fırka ile başlayıp devletçilikle devam eden 1930'lar, Cumhuriyet'in egemen sınıflarının, ticaret ve sanayi burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerinin iktidarlarını sağlamlaştırma ve güçlendirme dönemi oldu. Tıpkı başka bir yerde başka bir sınıfın yine 1930'larda iktidarını sağlamlaştırması, ekonomik ve toplumsal dayanaklarını güçlendirmesi gibi. Bu başka yerdeki gelişmelerin çözümlenmesi bir başka yerde yapıldı. (Y. Küçük, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları Sovyet Deneyimi 1920-1940, İstanbul, 1975) Sovyet deneyimi ile ilgili olarak noktalar var. Bunların en önemlisi, her iki düzenin de iskeletinin 1930'larda or-

taya çıkması ile ilgili. Sovyet deneyiminde, işçi sınıfının iktidarını perçinleyebilmesi için kapitalizme, «yetişmesi ve aşması» zorunluluğu ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nde, 1920'lerin sonlarında başlayıp 1930'larda hızla devam eden hızlı sanayileşme, çıkış noktası açısından ekonomik değil politik bir gelişme oldu. Kendi ekonomisinin iç zorluklarına bir de dünya kapitalist buhranı eklenen Türkiye'de ise egemen sınıflar, çıkış noktasını devletçilikte buldular. Ortaklık burada. Ayrılık ise egemen sınıflarda. Birinde işçi sınıfı; diğerinde, burjuvazi ile büyük toprak sahipleri. Egemen sınıflar ayrı olunca, izlenen yöntemler ve ekonomik politika da ayrı olacak.

Serbest Fırkan'ın ömrü kısa oluyor. İlgi görmemesinden değil. Tam tersi. Aşırı ilgi gördüğü için kapatılıyor. İzmir'de Fethi'nin karşılanışı pek görkemli. Serbest Fırkacılar kalabalığı şöyle değerlendiriyorlar: «İşte yüz bin başlı kalabalığın ne kadar korkunç bir varlık olduğunu ben ilk kere burada gördüm. Onun muhabbeti de; husumeti de bir belâdır!» Böyle bir «belâyı» görmemek için Serbest Fırka kapatılıyor. «Kurucular» hüsranlarıyla başbaşa kalıyor. Kuruuclarının birinin oğlu, bu hüsranı anlatıyor: «Bu arada babamın o zaman yazdığı gibi bu yarı komedi, yarı trajedi oyuna inananlar aldandılar, kaybettiler, inanmayanlar kazandılar. Siyasetçiler arasında inananlardan biri de babamdı. Hüsranı acı buldu.» İnananlar arasında siyasetçi olmayanlar da var. Devam ediyor: «Fakat inananlar arasında bir kısım halk da vardı. Bu halk, Halk Partisi yönetiminden yorulmuştu, yeni insanlardan bir şey ümit ediyordu. Perde kapandıktan sonra kendi kabuğunun içine biraz daha çekildi.» (Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, İstanbul, 1972, sayfa 28-29)

Serbest Fırka'ya ilgi gösteren «halk» içinde de başkaları var. Bunlara bir örnek: «Manisa'da büyük bir kala-

balık toplanmıştı. Fethi Bey bir konferans verdi. Serbest Fırka'nın emellerini, hedeflerini anlattı. Gazi'den överek bahsetti ve halk tarafından hararetle alkışlandı. Fethi Bey'den sonra şimdi ismini unuttuğum, fakat gazeteci olduğunu hatırladığım birisi halk arasından fırlayarak bir nutuk vermeğe başladı. Bu nutuk asla hoşuma gitmedi; yer yer sosyalist ve komünist kokuları veriyordu. Fakat söz sahibi neden ise açık bir fikir izhar etmekten çekiniyordu. Nutukta, küfür, hiddet, kin, nifak ve bozguncu amilleri hâkimdi.» (Ahmet Ağaoğlu, Serbest... a.g.y. sayfa 43) Bu sözlerin anlamı açık. Legal olanaklardan yoksun bırakılan ilerici hareketin, Serbest Fırka'nın toplantı platformlarını kullanmaya çalıştığı anlaşılıyor. Hatta daha ileri giderek bu partiye katılanların da olduğu ileri sürülebilir. Komintern tutanaklarına göre, Türkiye Komünist Partisi delegasyonu, bu davranışı şöyle açıklıyor: «Burujva muhalefet partisi ne yapacağını bilemiyor, kütlelerin isteklerine ödün vermek zorunda bile kalıyor ve devrimcilerin, köylülük ve işçi sınıfının bazı sloganları ile uyuştuğu izlenimini vermeye de çalışıyor.» (Komünist Enternasyonal'in Onbirinci Yürütme Komitesi Toplantısı, steno ile tutulmuş rapor, Moskova 1932, sayfa 527, rusça)

1930 yılında kurulan üç «cumhuriyet» partisi de ard arda kapatılıyor. Ancak egemen sınıflar parti kapatmakla yapmaları gereken işlerin bitmediğini bilecek kadar deneyim sahibi. Devletçilik adı verilen, bir yandan üretici güçler düzeyini yükselten ve dolayısıyla sömürü oranını artıran, diğer yandan, egemen sınıfların iktidarını güçlendiren uygulamanın, geniş yığınların üzerindeki her türlü baskıyı yoğunlaştırmadan gerçekleştirilemeyeceğini bilecek kadar deneyim ve bilinç sahibi. Her türlü baskı içinde geniş işçi ve emekçi yığınları saptırma ve oyalama da var.

Çünkü sadece parti kapatmak yetmiyor. Çünkü her yerde yeni düzenin işçi ve emekçilere mutluluk bir yana sadece artan sıkıntı getirmiş olduğu görülüyor. Kemalist tarihçiler, bütünüyle Cumhuriyet döneminin ve özellikle kuruluş ve 1930 yıllarının küçük burjuva iktidarı olduğunu söylüyorlar. Söylerler. Çünkü söylemek çok kolay. Gerçeklere dayanmadan söylemek çok kolay. Gerçeklerle yan yana getirmeden söylemek çok kolay. Fakat gerçeklerle söylenenleri yan yana getirmek de çok zor değil.

Öğretmenler üzerine yazılmış bir çalışmada şu var: «Hiç bir yerde öğretmenin karnı doymamaktadır. Muallimler Mecmuası'nın yazdığına göre 1931'de yalnız İstanbul ilköğretim öğretmenleri arasında 225 veremli sayılmıştır.» (Doç. Dr. Yahya Akyüz. Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, 1848-1940, Ankara, 1978, sayfa 241) Aynı çalışma, Muallimler Mecmuası'nın 1932 yılına ait bir sayısında yer alan «Tekaütlük ve Hasta Muallimler» başlıklı yazıdan şu alıntıyı yapıyor: «Umumî zaafiyetleri dolayısıyle sık sık muallimleri hasta olmayan hemen hemen bir tek mektep yok gibidir.» Bu çalışmada şöyle bir bilgi de yer alıyor: «Bir yazarın iddiasına göre 1932'de bir ilkokul öğretmeni yırtık pabuç ve yama tutmayacak kadar bir giysi ile ve yarı aç öğrencilerinin önüne çıkmayı bilim ve haysiyetine hakaret sayarak intihar eder.»

Tabii sadece intihar etmez. Samsun'un Çarşamba ilçesinde, 1930 seçimlerinde bazı kadınlar bir bayan öğretmene «hangi fırkaya oy verelim?» diye sorarlar. Bayan öğretmen de «istediğiniz fırkaya verin» der. Aç olduğu için özgürlüğünü kullanır. Ancak aç karnına özgürlük kullanmanın daha çok açlık demek olduğunu hemen öğrenir. Çünkü görevinden uzaklaştırılır.

Küçük burjuva nitelikli sayılan bir rejimde öğretmen-

lerin karınlarının doymamasını, yeterli ölçüde beslenemedikleri için yaygın bir biçimde verem olmalarını ve mevcut iktidara alışık olarak çıkan Serbest Fırka ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasında, en azından, bir fark görmemesini açıklamak çok zor. Fakat bunlar gerçekler. Gerçekler bunlar olunca, tek yapılacak iş, 1930 yıllarının küçük burjuva nitelikli bir dönem olduğu yalanını bir tarafa atmak olacak.

Fakat bu sonradan yapılıyor. İşçi sınıfının siyasal hareketinin gelişmesi, bilim adamları arasında da siyasal bilinçlenmenin artması ile ve daha çok tarihçiler ya da siyasal düşünürler tarafından yapılıyor. Çok sonraki yıllarda. Bu durumda zamanında yapılacak işler olmalı.

Tarih, güncel görevini ihmal etmez. 1932 yılında Halkevleri kurulur. Türk Ocakları kapatılır. Halkevlerine katılmaya zorlanır. Halkevleri Türk Ocağı binasında açılır. Halkevleri, karınları doymayan öğretmenlerin ve diğer kamu görevlilerinin, açlıklarını unutmak için olsa gerek, müzikle uğraştıkları, tiyatro yaptıkları, kitap okudukları ve asıl önemlisi Kemalizm öğrenip Kemalizm öğrettikleri bir yer oluyor.

Tarih, güncel görevini eksiksiz yapmak istiyor. Halkevleri kuruluyor. Karınları doymayan öğretmenler açlıklarını unutmak için şarkı söyleyecekler. Fakat Osmanlı musikisi, herhalde biraz ağır olduğu için olsa gerek, açlıkları unutmaya elverişi değil. Bu yüzden olsa gerek, 1 Kasım 1934 tarihinde Devlet Başkanı Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında şunları da söylüyor: «Güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğine ölçü, musikide değişikliği olabilmesi, kavrayabilmesidir.» (Uygur Kocabaşoğlu, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel

Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri, Ankara, 1978, teksir, sayfa 112) Mustafa Kemal'in, «Büyük Müzik Inkılâbı» bu sözlerle başlıyor.

«Bugün dinletilmeğe yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu düzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir.» Devlet Başkanının bu sözlerinden sonra radyolarda Türk müziği yayınlanması yasaklanıyor. Doğrusu, bundan sonra, yeni müziği talim etmek için Halkevlerine ve öğretmenlere daha çok iş düşüyor.

Öğretmenler Halkevlerinde yeni müziği talim ederek «Büyük Müzik Inkılâbı» alanında yaratıcılıklarını göstermeye çalışırken Kemalist rejim de, bir bir öğretmen örgütlerini kapatıyor. Bir araştırmacı bu kapatmalarla ilgili olarak, bunun «bir nedeni de, Atatürk'ün, aynı amaca yönelmiş güçleri CHP ve Halkevleri çatısı altında toplamak istemesi olmuştur» diyor. (Doç. Dr. Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmede Etkileri, 1848-1940, sayfa 251) Bütün öğretmen örgütleri kapanıyor. En uzun yaşayanı olan İstanbul Muallimler Birliği de 1935-1936 yıllarında işlemez hale geliyor. Daha sonraki yıllarda bu kapanma ile ilgili olarak «ilga mı, infisah mı, kapatılma mı olduğu belli olmayan bir âkıbet İstanbul muallimlerini meslek teşekküllerinden mahrum bırakmıştır» diye yazıyor. (İstanbul Muallimler Birliğinin Tarihçesi, Bilgi, 1 Ağustos 1948, sayı 15, sayfa 7, Doç. Dr. Yahya Akyüz aktarıyor) İyi beslenemedikleri için vereme yakalanan öğretmenler Halkevlerinde müzik devrimi yaparlarken öğretmen örgütlerini unutuyorlar.

En son kapanan İstanbul Muallimler Birliği'nin nasıl kapandığı bilinmiyor. «İlga mı, fesih mi, kapatılma mı»

kimse bilmiyor. 1937 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin başına gelenlere benziyor. Bu, Tezler'in ikinci kitabında yazılıyor ve yazıldı. Şimdi tekrar 1930 yıllarının başlarına ve işçilere dönmek gerekli. Bunun için de bir tablo. 1930 yıllarında Türkiye, çağırılan yabancı uzmanlardan Müller tarafından hazırlanan raporda yer alıyor. Tabloda Birinci Dünya Savaşı'nın başını baz yılı almak suretiyle, 1929 yılına kadar «bir kişinin mütevazi ihtiyacı zaruriyesi için bir ay zarfında İstanbul'da vaki sarfiyatı» yer alıyor. Bugünkü dille söylenecek olursa, orta halli bir kişi için geçinme endeksi yapılmış. Bunu görmek gerek.

Bir Kişinin Mütevazi İhtiyacı Zaruriyesi İçin Bir Ay Zarfında İstanbul'da Vaki Sarfiyatı

(Temmuz 1914 = 100 Addolunduğu Halde)

1923	Senesinde	Vasattan	1211
1924	»	»	1285
1925	»	»	1360
1926	»	»	1387
1927	»	»	1458
1928 (*)	Nisanda	»	1580
1929 (*)	»	»	1745

Kaynak : İlhan Tekeli - Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, 1977, sayfa 611

Her endeks gibi doğruluğu çok tartışılabilir. Ancak çok yanlış ya da çok doğru olması mümkün değil. Bu yüzden üzerinde durarak söz söylemek mümkün. Birin-

(*) *İstanbul İngiliz Ticaret Odası'nın rakamlarıdır.*

ci Savaşın hemen öncesinden, Temmuz 1914, 1930 yıllarının hemen öncesine kadar, Nisan 1929, İstanbul'da mütevazi bir kişinin zaruri ihtiyaçları için yapmak zorunda olduğu ödeme 17 misli artmıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılından, 1929 Nisan ayına kadar olan artış yüzde elliye yakındır. 1928 yılından 1929 yılına olan artış da yüzde ondan biraz fazladır.

İhmal edilmesi mümkün olmayan bir durum var. Serbest Fırka kapatmakla, ortaya çıkan iki sol partiye hayat hakkı tanımamakla, atlatılacak türden olmasa gerek. Sendika yönetimlerine el atmak da bir çare. Fakat çok fazla sıkıştırma anlamına gelebilir. Belli bir kap içindeki gazı fazla sıkıştırmak anlamına gelebilir. Halkevleri gibi yumuşatıcı çarelere de gerek olmalı.

Bunlar, kuşku yok, sonradan söyleniyor ve yazılıyor. Çünkü yapıldığı ve «yumuşatıcı» çare bulunduğu bilindiği için yazılıyor. Tarihçinin işi bilinenden, toplumun işleyiş yasalarını çıkarıp yazmak. Çok çeşitli olguları, belli bir yasanın uyumu içine sokmak. 30 Mart 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi şu haberi veriyor: «Halk Fırkası son teşkilâtında ameleyle yakından alâkadar olmaya karar vermiştir. Bu sebeple yeni intihabatta, Fırka namzetleri arasında ameleden bazı kimseler bulunacaktır. Bu suretle mecliste on kadar amele mebus olacaktır.» (Bu ve konuyla ilgili diğer alıntıların kaynağı, Selim İlkin, Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı, Ankara, 1978, teksir, sayfa 15) Doğrusu çok güzel ve pek uyumlu! Bundan önceki dönemde oldu ve bundan önceki bölümde yazıldı. Türkiye burjuvazisi Takrir-i Sükûn dönemini, Meclis komisyonlarında bir iş kanunu tasarısı ile geçirdiler. Aynını Serbest Fırka fırtınasını geride bırakırken de yapıyorlar. Üstelik on amele mebusu da olacak.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1931 tarihinde de «Fa-

lih Rıfkı Bey'in Bir Makalesi: «Sınıf Kavgası» başlığı ile bir yazı yayınlıyor. Hakimiyet-i Milliye yazarı Falih Rıfkı, bu yazısında, «bizden olmayanların geçen seneki parolası 'demokrasi' idi, şimdiki parolası 'sınıf'tır» diyor. Falih Rıfkı bunu beğenmiyor. Batı uygarlığından uzak kalmış Türkiye'nin ancak «Türk cemiyetinin ahenkli vahdeti ile ve tekmil kuvvetlerini anlaştırarak ve bir arada çalıştırarak bu asrın bir devleti» olaçağını ileri sürüyor. Bu vahdetin, bugünkü dille birliğin, sağlanması için Millet Meclisi'ne bir avuç işçinin milletvekili olarak girmesi gerekli görülüyor.

Partilerin kapatıldığı, sendikaların yöneticilerinin değiştirildiği bir zamanda işçi olarak doğmuş bir avuç insanın başına devlet kuşu konacak. Bir avuç insan, hiç düşünmedikleri sırada, işçi tulumlarını çıkaracaklar ve milletvekili giysisi giyecekler. Bunlar kimler olacak? Selim Ilkin'in çalışmasından anlaşılıyor ve 10 ve 11 Nisan 1931 tarihli Cumhuriyet Gazeteleri, CHP yöneticisi Memduh Şevket Esendal'ın Zonguldak'a gidip «okur-yazar ve arkadaşlarının itimat ve muhabbetini kazanmış» işçileri arıyor. Istanbul'da seçim işi ise Cevdet Kerim Incedayı'ya veriliyor. Incedayı, milletvekili olacak işçileri bulabilmek için, «kimliğini saklayarak» işçilerin arasına giriyor. Tam padişahlara özgü bir seçim mekanizması ortaya çıkıyor. Milletvekili seçilen işçi, seçildikten bir süre sonra, kendisiyle eski-püskü giysiler içinde bir kahve köşesinde konuşmuş olan kimsenin padişahın bir adamı, düzelterek ve bu duruma uyarlayarak söylenecek olursa, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir ileri geleni olduğunu anlayıveriyor.

Araştırmacı Selim Ilkin, böylece başlarına devlet kuşu konarak milletvekili olan işçilerin bir bölümünün kimliğini yazıyor. Ankara Milletvekili seçilen Eşref Demirel'in idadi, şimdiki karşılığıyla lise mezunu olduğu ve Al-

manya'da ihtisas yaptığı ve Almanca bildiği anlaşılıyor. Cebelibereket işçi milletvekili Hasan Basri de idadi mezunu. Eskişehir işçi milletvekili Alioğlu Ahmet Ozdemir de idadi mezunu. Istanbul işçi milletvekili Hamdi, idadiyi bitirmiş ve sonra Almanya'da debağat tahsili yapmış. İstanbul işçi milletvekili Yaşar, rüştiye, bugünkü karşılığı ile ortaokul, mezunu. Ancak sanayi mektebinde ayrıca bir uzmanlığı var. Zonguldak işçi milletvekilleri Esat ve Hasan da idadi mezunu kimseler. Trabzon işçi milletvekili Hakkı Sofu'nun mesleği marangozluk. Bu işçi milletvekilinin marangozhane sahibi olduğunu düşünmek mümkün.

1930 yılında oluyor. Bu yıllarda rüştiye eğitimi bile pek yüksek bir eğitim sayılıyor. İdadi ya da lise eğitimi ise oldukça yüksek bir eğitim düzeyini gösteriyor. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın «işçi» milletvekili seçerken bile fazla risk almak istemediği çok açık. Tahsilli işçiler, ustabaşıları, aranıp bulunmuş. Ve 19 Eylül 1931 tarihli Son Posta Gazetesi'nde «Bir Teşebbüs: İzmir Mebusu, Büyük Bir İmalâthane Açtı» başlıklı haber çıkmış. Haber şöyle: «İzmir'den işçi mebusu olarak intihap edilen Saadettin Bey, mebus intihap edildiği zaman fiili iş hayatından çekilmeyeceğini vaadetmişti... Gazi Bulvarı'nda açtığı bir traktör ve alâtı zıraiye imalâthanesiyle vaktiyle verdiği sözü yerine getirmiş, aynı zamanda bir çok Türk işçisine iş temin etmiştir.»

İşte böyle. Bir çok Türk işçisine iş veren bir kimsenin «işçi milletvekili» ya da o zamanki deyimle «amele milletvekili» sayılması ancak Kemalist rejimde mümkün oluyor. Bu arada, Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerini tebdil-i kıyafet işçi mahallelerine gönderip «amele milletvekili» adayları tespit ederken; diğer yandan, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında CHF Üçüncü Kongresi'ni topluyor. Bu Kongre'de CHF programına ilk kez

«halkçılık» ilkesi ekleniyor. Bir de şu: «Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini gözönünde tutacağız. Sayı ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vaz'ı, fırkanın mühim işleri arasında görülür.» İşte böyle.

Serbest Fırka fırtınasından sonra hem «amele milletvekili» kararı alınıyor, hem de iş yasası vaad ediliyor. Bundan sonraki bölümde görülüyor. CHF, işçi sınıfını hem bastırmak, hem de kazanmak için hazırlıklara başlıyor. «Havuç ve Sopa» veya bastırmak ve kazanmak, burjuvazinin temel politikalarından birisidir. 1930 yıllarında her ikisini aynı örgüt, Cumhuriyet Halk Fırkası, uyguluyor. (*)

İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan bir iş yasa tasarısı hazırlamaya başlıyor. «Orta ve Batı Avrupa ülkeleriyle, iş kanunu olan bazı az gelişmiş ülkelerin iş kanunları getirilerek» inceleniyor. (Selim İlkin, Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı, sayfa 20) Ancak işin, bir yasa çıkarmak amacı taşımadığı başından belli. Daha sonra İş Bankası grubunun başını yiyeceği dürüst devlet adamı Mustafa Şeref acele ile tasarıyı Bakanlar Kurulu'na sunuyor. Orada kalıyor. Meclis'e değil, tekrar incelenmesi için Bakanlığa iade ediliyor.

Tekrar hazırlanıyor. Selim İlkin yazıyor: «Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katılma kararı vermeden birkaç ay önce, Milletlerarası Çalışma Bürosu'nun 16 ncı Konferansı'na, İş Kanunu'nu hazırlamış olan Mehmet Ali Dağ-

---

(*) Serbest Fırka fırtınasından sonra «havuç ve sopa» politikasını Cumhuriyet Halk Partisi uyguladı. Daha sonraki yıllarda Türkiye İşçi Partisi fırtınasından sonra aynı işlev iki örgüte ayrıldı. CHP, havuç tarafını; MHP de sopayı aldı. İş bölümü yapıldı.

pınar'ı gözlemci olarak yollamıştır. Kanun tasarısının ana ilkeleri delegelere dağıtılmıştır.» Zaman kazanmak önemli. Zaman kazanmak için hazırlanan tasarı, Türkye'nin üye olmadığı Milletler Cemiyeti'nin bir bürosuna, Milletlerarası Çalışma Bürosu, gönderiliyor. Götüren, tasarıyı hazırlayanlardan Mehmet Ali Dağpınar.

«Konferansta kısa bir konuşma yapan Dağpınar, CHF'nin sosyal mevzuata verdiği önemi ve Parti Programı'nın bu konuda koyduğu ilkeleri açıklamıştır. Dağpınar'ı yanıtlayan Fransız Hükümeti temsilcisi J. Godart, Türk İş Kanunu Tasarısı'nın, modern iş kanunları incelenerek ve Milletlerarası Çalışma Bürosu'nun ilke ve tavsiyelerine uygun olarak hazırlanmış olduğuna dikkati çekerek, Türk hükümetini kutlamıştır.» Konu ile ilgili bir uluslararası örgütün onayı alınıyor.

Bu onayı almak için belli bir zaman gerekli. 14 Mart 1932 tarihinde tasarı Meclis'e gelebildi. Alt komisyon kuruldu. Bir sonuç alınamadı. İnceleme devam etti. «Tasarının aleyhinde olanların isteğiyle, İtalya İş Kanunu gibi diğer bazı ülke tasarılarının da ayrıntılı olarak incelenmeye başlanması, gecikmeyi kolaylaştırmıştır.» (Selim İlkin, 1932 İş Kanunu Tasarısı, sayfa 29) Faşist İtalya'dan ayrı olarak, «İstanbul, İzmir, Samsun, Adana, Eskişehir ve Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, Zonguldak Amele Birliği, İstanbul Madenciler Birliği, Ankara Askerî Fabrikalar Müdürlüğü» tasarı ile ilgili görüşleri alınması gerekli kuruluşlar olarak saptanıyor.

İş Kanunu Tasarısı böyle komisyondan komisyona gidip gelirken Devlet Başkanı Mustafa Kemal'in sofrası canlı ve ateşli saatler yaşıyor. İşte tam bu sıralarda bir gün Mustafa Kemal sofrada bulunan İktisat Vekili Mustafa Şeref'e dönüyor ve «biz yanımızda vazife gören kimselerin mahiyetlerini tayinde çok defa hataya düşeriz» diyor. Sonra kendi hatası saydığı bazı örnekler veriyor.

Devam ederek «meselâ, sizin maiyetinizde de bir Sanayi Umum Müdürü mü ne varmış, onu nasıl bilirsiniz?» diye soruyor. Mustafa Şeref, bir an bile duraksamadan, «dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim, Paşam» cevabını veriyor.

Bunları ve sonrasını Yakup Kadri yazıyor: Şöyle: «İşte, ne olduysa bunun üzerine oldu. Atatürk kendilerinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak elini masaya vurdu ve Mustafa Şeref Bey'i öylesine haşladı ki, zavallı adam neye uğradığını bilemedi. Yanıbaşımda olduğu için görüyorum. Şakaklarından iri iri ter taneleri akıyor, elleri titriyordu. Nerede ise kalbinin küt küt attığını işitecektim. Arada bir bütün kuvvetini toplayarak kendini, ya da Bakanlığını savunmaya çabalıyor, fakat, kelimeler boğazının içinde düğümlenip kalıyor; yalnız şu iki üç sözü söyleyip susuyordu: 'Efendim, bendeniz, arz edeyim, bendeniz..' Hoş, daha fazla konuşabilse de Atatürk onu dinleyeceklerden değildi.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, sayfa 120-121) Mustafa Kemal, Mustafa Şeref'i «haşlıyor» ve sonunun geldiğini işaret ediyor.

Gerekçe de, Mustafa Kemal'in sözleriyle, şöyle: «O, sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, memleketimizin iktisadî ve sınaî inkişafını baltalamaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdır. Ortada, bundan birkaç yıl evvel iki yüz elli bin lira sermaye ile kurulup bugün üç dört milyonluk bir malî müessese kudretini haiz bir millî bankamız var. İşte, bu kadar az bir zaman içinde böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir kâğıt fabrikası kurma ruhsatı almak için Vekâletinize müracaat ediyor ve buna karşı sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, nedendir bilmem, bin türlü müşkilât çıkarıyor.» İş Bankası'nın daha hızla zenginleşme-

sine kolaylık göstermediği için olsa gerek, Mustafa Şeref «haşlanıyor» ve bakanlıktan ayrılıyor.

Yerine İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bey, daha sonraki adıyla Celâl Bayar, bakan oluyor. Bundan sonraki bölümde kendisinden çok söz edilecek olan, Serbest Fırka fırtınasından sonra Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'ye «ameleyi kazanabiliriz» dediği için Mustafa Kemal'in yakınına gelen, üç aylık gezisine katılan, işi bitince bir kenara atılan Limancı Hamdi şunları yazıyor: «1932 senesi inkılâp tarihi bakımından bazı mühim cereyanlar ve hadiselerle doludur. Açık olarak iki cephe teşekkül etmiş ve çarpışmağa başlomıştır. Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta; devletin kuvvetlenmesi nisbetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta. Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve mecliste hâkim olmaya başlamıştır. İş Bankası Gazi'nin himayesinde.. Gazi işin, zenginliğin çoğalmasını istiyor. Bunun yapacağı fenalıklar üzerinde hiç durmuş değil. İkinci temayül ise daha çok İsmet Paşa tarafından himaye görüyor.» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, İstanbul, 1945, sayfa 161) Sanayiciler, burjuvazi ve çok daha genel olarak mülkiyet sahibi sınıfların bulunduğu bir toplumda hükümet ve meclisle başka bir hâkimiyet düşünmenin ve «memur sınıfı» gibi idealist kavramların anlamsızlığı bir yana, Ahmet Hamdi belli bir açıklık getiriyor. Mustafa Kemal'in sınırsız zenginleşmeden yana olduğunu söylüyor. İsmet Paşa'nın da buna sınır koymak, bu zenginleşmeyi düzenlemek istediğini, anlatmaya çalışıyor.

Hep böyle olmaz mı? Düzen, düzenleyicisi olmadan olur mu? Düzenleyici, sınır tanımayan eğilimler olmazsa olur mu? Mustafa Şeref'in sadece dürüst bir kamu yöneticisine sahip çıktığı için İktisat Bakanlığından ay-

nıdığını düşünmek, gerçeğin bütününü görmek olur mu? Mustafa Şeref'in bakanlıktan ayrılmasında her halde İş Kanunu Tasarısı'nı unutmak, unutturmak önemli bir role sahip olmalı.

Celâl Bayar, 9 Eylül 1932 tarihinde İktisat Bakanı oluyor. Selim İlkin, bundan sonra İş Kanunu Tasarısı'nın geleceğinden endişe duyulduğunu belirtiyor. Bu endişe ile Cumhuriyet Gazetesi Celâl Bayar'dan bir demeç alıyor. 7 Ekim 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde «İş Kanunu Çıkıyor: Celâl Bey Efendinin Mühim Beyanatı» başlıklı haber yer alıyor. Haberde önce şu var: «Son günlerde isimleri sık sık gazetelerde geçen, İktisat Vekilini mükerrer ziyaretleriyle kendilerinden hemen her gün bahsedilmek vesilesi veren fabrikatörlerin ve diğer sanayi erbabının dertlerini dökmek ,arzularını bildirmek fırsatını bulduklarını görürken, verilmemiş haklarını istemeyen, hatta daha şamil bir ifade ile azim bir ekseriyetle böyle bir haktan haberdar bile bulunmayan Türk işçisini düşünmemek kabil değil.» Böylece endişeler giderilmeğe çalışılıyor.

İktisat Vekili Celâl Bey Efendi'nin demeci var. Demecinde şu var: «Say ile sermaye arasında ahenk vücuda getireceğiz. İş Kanunu bunları temin edecek ve bu sayede sanayide çok mühim bir esas olan maliyet fiyatlarının istikrarına her zaman için imkân bahşetmiş olacaktır.» Celâl Bey Efendi, İş kanunu hazırlarken maliyetlerde istikrarı ön planda görüyor.

Fakat işçiler 1932 yılında bir iş kanunu görmüyorlar. Tasarı bir kenara atılıyor. Sadece tasarı mı? 1932 Tasarısı ile ilgili değerli araştırmada kenara itilen başka «şeylerin» de bulunduğu yazılıyor. Şöyle: «Mustafa Şeref Özkan hakkında, karalama kampanyası devam ederken, çalışma arkadaşları da, görevlerinden alınıp pasif görevlere veriliyordu. İş Kanunu Tasarısı'nı hazır-

lamış olan Mehmet Ali Dağpınar ise, askerlik görevi sonunda işe dönmek istediğinde, kadrosunun kaldırılmış olduğunu görecekti. Böylece, bu dönemin yalnızca tasarı ve girişimleri değil, fakat uzmanları bile, İktisat Vekâleti'nden uzaklaştırılmış oluyordu.» Kenara iitlen yasa tasarısının gerekçesinde ise şunlar yazıyor: «İş hakkıyle sermaye hakkını telif ederek muhtelif istihsal amilleri arasında muvazeneyi temin etmek üzere işçilerin müştereken hareket etmeleri ve grev yapmalarına dair hakları kanunda teyit edilmiştir.»

İşçilerin toplu uyuşmazlık ve grev haklarını yasalara geçiren bir tasarı, tasarı olarak kalıyor. Bunun için hazırlanıyor. Serbest Fırka fırtınasından sonra işçileri bastırma ve kazanma zamanı içinde «uyutma» gerek. Uyutuluyor. Tıpkı Takrir-i Sükûn döneminde olduğu gibi. Bir de tüm bunları bilmezler, Türkiye burjuvazisini pek küçümsüyorlar. Küçümsemeleri cehaletlerinden ileriye geliyor, olmalı. Bilgisizlik olmalı. Abartmaya gerek yok. Fakat Türkiye burjuvazisinin soluna karşı zengin ve denenmiş bir oyunlar repertuarı olduğunu, mutlaka, kabul etmek gerek.

Halkevleri, İş Kanunu Tasarısı aynı zamanda çıkıyor. İş Kanunu Tasarısı, Halkevlerinin yerini; Halkevleri de İş Kanunu Tasarısı'nın tasarı olarak kalmasını açıklıyor. Fakat yeterli değil. 1920 yıllarından kalma sendikal örgütler var. Çeşitli adlar altında. Bunların ihmal edilmemesi gerekli.

Gerçekten de «halkçılık» uygulamaya konulurken sendikal hareketin ihmal edilmediği görülüyor. Amerika Birleşik Devletleri'nden getirilen bir uzmanlar kurulu, bu dönemin başında izlenen resmî sendika politikasının temellerini şöyle özetliyor: «Türkiye'de, Halk Fırkası'nın tesbit etmiş olduğu prensip ile gerek patron ve gerek amelenin, her iki inin de, millî refahın temini uğrunda

hükümetin liderliğini kabul ettiklerine dair izhar eyledikleri arzu hesobıyla, patronlar teşkilâtı aleyhine cephe olan işçi birliklerinin mevcut olduğu memleketlerde müşahade edilen ve israfı mucip olan mücadele ruhunun bertaraf edilmesini mümkün kılacak bir nevi patron-amele münasebet ve irtibatını meydana getirmesi mümkündür. Bazı mıntıkalarda hükümetin rehberliği altında meydana gelen işçi teşekkülleri, yine o rehberliğin altında sair hususatta faydalı olabilir.» (W. D. Dines ve diğerleri, Türkiye'nin İktisadî Bakımdan Umumî bir Tetkiki 1933-1934, Istanbul 1934, İkinci Cilt, sayfa 268)

Amerika Birleşik Devletleri'nden çağrılan uzmanlar kurulunun onayladığı bu uygulama, burjuvazinin sendikal hareket ile ilgili olarak sürdürdüğü temel politika oldu: «İşçilerin karşı çıkmasına karşın, iktidar, işçi örgütlerinin yönetim kadrolarına işçi sınıfı ile ortak hiç bir yanı olmayan avukat, mühendis gibi kimseleri atamaya başladı.» Bununla da kalmadı: «1932 yılında CHP, Türkiye'de 'sarı' sendika örgütleyiciliğiyle tanınan Topaç Ali' in yardımıyla tütün işçileri birliğini örgütledi.» Türkiye'de «resmî» sendikalar çoğalmaya başladı. CHP - Burjuvazi - Sendika Yönetimi üçgeni ilk kez sistematik olarak ortaya çıkmaya başladı. Bu üçgen ile sendikal hareket, CHP aracılığını kullanarak, burjuvaziye peşkeş çekilmeye çalışıldı. Bu tür sendikaların yöneticilerinin kişilikleri, tarihin her kesitinde hep aynı kaldı: «Resmî 'İşçi sendikası' yöneticileri, sendika içindeki CHP ve Hükümet politikasının yürütücüleri, genellikle polis ajanlarıydı ve hep işçi sınıfının temel çıkarları ile siyasal hakları uğrunda mücadeleyi engellemeye çalışıyorlardı.» (R. P. Kornienko, Türkiye'de İşçi Sınıfı Hareketleri 1918-1963, Moskova 1965, sayfa 80-82, rusça) «Halkçı» CHP paravanasının arkasına sığınıp sendikal hareketi Cumhuriyet Halk Partisi'ne teslim etmek, doğrudan doğruya burju-

vaziye teslim etmek anlamına geliyordu. Burjuvazi, sendikal hareketi daima kendi partisi ya da partileri aracılığıyla teslim alıyordu.

Böyle bir ortamda ve olayların gelişiminin tarihî mantığı içinde, işçi ve emekçi yığınların egemen sınıfların peşine takılması işlevinin havariliğini üstlenenlerin çıkması çok normal. Kaçınılmaz. Bu işlevi yüklenenlerin de işçi sınıfının siyasal hareketinden ayrılan «menşevikler» olması da kaçınılmaz. 1920'lerin sonlarına doğru ortaya çıkan menşevik grubun 1930'ların başında bu işlevi üstlenmesi de kaçınılmaz. Kaçınılmaz olan «Kadro Dergisi» hareketi ortaya çıkıyor.

Kadro ideolojisinin temel dayanakları pek basit. Birincisi, sınıfların ve sınıf mücadelesinin yokluğu üzerine. Şöyle: «Kapitalizmin kanuniyetlerinin iktisaden tabi memleketlerde ancak menfi bir inikas: vardır. Tabi memleket bütün sayısının muhassılasını, yarattığı bütün fazla kıymetleri kül halinde tebuuna kaptırır. Tabi memlekette, millî sermaye terakümü yoktur. Millî sermayenin vücut bulmadığı, yarı feodal bir asyai rizam altında, idare edilenlerin iktisaden esir oldukları bir memlekette sanayici memleketlerdeki mânasiyle, sınıftan, sermaye hareketlerinden ve modern sosyalizmden bahsetmek abestir.» (Şevket Süreyya, İnkılâp ve Kadro, Ankara, 1932, sayfa 52) Türkiye'de sınıfların olmadığı açıkça söyleniyor. Daha sonra söylenenlere geçmeden önce bir noktayı iyice açmak gerek. Cumhuriyet'in sınıfsız olduğu tezinin en «mükemmel» açıklaması Kadro Hareketi'ne ait. Bu hareketten sonra, daha sonraki yıllarda aynı tezi tekrar tekrar ortaya atanlar, hiç bir zaman bu açıklamanın mükemmelliğine ulaşamadılar.

İdeolojinin ikinci dayanağı, Türkiye gibi ülkeleri anlamada marksizmin yetersizliği üzerine. Bu da açıklıkla ortaya konuyor: «Millî kurtuluş cidallerinin lâyık olduğu

ehemmiyetleriyle hesaba katmayarak, daha ziyade mütekasif bir sınıf cidali esası üstünde yürüten Marksizm'in, şimdi Avrupa'nınkinden gayrı bir inkişaf seyri takip edecek gibi görünen bu millî kurtuluş hareketlerinin seyri bahsi mevzu olunca, bir takım izah müşkilleriyle karşılaştığı da aşikârdır.» (Şevket Süreyya, Inkılâp... a.g.y. sayfa 28) Marksizmin «geçersizliği» de anlatılmış oluyor.

Sınıfların varlığı ve sınıf çelişkisi ile marksizm reddedilince, emperyalizm ve kapitalizm de açıkça savunulacağına göre, yeni bir «sistem» bulmak gerekiyor. Bu sistem mevcut değil. Değilse yaratılır.

Zaten tarih, bu önemli işi, «Türk milletine tahmil etmiş bulunuyor.» Bu tarihsel görev de ideolojinin en «coşkulu» yanını oluşturuyor: «Iktisaden tabi kılınmış, geri teknikli bir milletin, metropolitan iktisadi hâkimiyetine, bütün cihanı kaplayan buhrana, başı uucnda kendine has bir nizam halinde seyrini yapan bir sosyalist âlemin müteaddi ittisaına rağmen hem müstakil, hem ileri teknikli, hem cemiyet tezatlarından masun yeni bir millet tipi haline gelmesi zaruretini tarih, ilk defa Türk milletine tahmil etmiş oluyor.» (Şevket Süreyya, Inkılâp... a.g.y. sayfa 45-46) Tarih, nedense, hep zor ve ilk defa yapılacak işleri «Türk milletine tahmil etmiş bulunuyor.» Milletin işinin pek zor olduuğ buradan da anlaşılıyor.

Bunun zor bir iş olduğu açıkça kabul ediliyor. Daha önce denemiş, başarının sınırına gelmiş fakat yine de başarısız olmuş olanlar var. Örnek: «1825 senesinden beri, 90 senelik çetin bir stajı olan Rus demokrasi hareketi, 1917 Şubatında nihayet muvaffak olmuş, çar devrilmiş, müessisan meclisi kurulmuştu. Fakat bu demokrasi, temsil ettiği an'anevi prensipleri gerek mecliste, gerek memleket muvacehesinde müdevven bir hareket programı halinde, vuzuhla ve şiddetle ilân etmek cesaretini

göstererememiş, hesapsız kurbanlarına ve tecrübeli liderlerine rağmen yalnız sekiz ay içinde harisatın önünde süpürülmüş gitmişti!» (Şevket Süreyya, İnkılâp... a.g.y. sayfa 43)

Kadro ideolojisi, «Kerenskiy Kompleksi» içinde. Açıkça dile getiriyor. «Tecrübeli» Kerenskiy'in durumuna düşmemek için düşünülen çareler, ideolojinin başka bir yönünü meydana getiriyor: «Bizim hareket noktamız, cemiyet içinde ferde, adeta onu cemiyetten yarın bir 'hürriyet' vermek değil, cihan içinde 'millete hak' ve ferde de bu 'hür millet' içinde 'iş ve vazife' vermektir.» Kendisine özgürlük yerine iş ve vazife verilecek olan kişilerin ne yapacakları da düşünülüyor: «Bir taraftan milli emeği, millî bir iş seferberliği içinde harekete getirerek, bugün istihlâk kabiliyeti adeta felce uğrayan dahilî pazarımızın inkişaf kabiliyetini son haddine kadar yükselteceğiz.» İç pazarın geliştirilmesi için gerekli olan da unutulmuyor: «Türk inkılâbının da ifade ettiği iktisadî mânaların en başında, hiç şüphesiz 'millî sermaye terakümü endişesi' vardır.» Böylece sınıfların varlığı toptan reddedilen bir toplumda, kişilere iş ve vazife verilerek sağlanacak iş seferberliği ile «millî» sermaye birikimi gerçekleştirilecek. Bu sermaye birikimi ile de modern teknoloji ile bir sanayi sistemi kurulacak: «Modern teknik ifadesini, ancak modern bir sanayi sisteminde bulur. İleri teknikli bir sanayi sistemi, millî bir iktisat bünyesinin hem temeli, hem iskeletidir.» (Şevket Süreyya, İnkılâp... a.g.y. sayfa 87, 100, 115, 120)

Bütün bu söylenenlerden sonra geriye ideolojinin iki önemli dayanağı kalıyor. Bunlardan birisi, sınıfların yokluğu tezini tamamlıyor ve sınıfların doğmasının önlenmesinin de bir amaç olarak ortaya çıkmasına yol açıyor: «Sanayiin inkişaf ettiği her yerde ve sanayiin inkişafına muvazi olarak sınıf cidalini doğuran on dokuzuncu asır

vari sanayileşme sistemine mukabil, esasen mahrum olduğu büyük istihsal vasıtalarını milletin umumî gücü ile meydana getirecek olan bizim gibi yeni memleketlerin tezatsız ve sınıfsız inkişafı, bu memleketlerde sınıf cidalini tabiatıyla dumura uğratacaktır.» (Şevket Süreyya, İnkılâp... a.g.y. sayfa 39) Her zaman ve her yerde sınıfların varlığını inkâr edenlerin, sınıf mücadelesine karşı oldukları bir kez daha ortaya çıkıyor. Buna karşılık da açıkça ifade ediliyor: «Bu hareketin devletçiliği hem yüksek tekniği benimseyerek, hem de bu tekniğin terakkisi etrafında bir takım tezatların baş göstermesine meydan vermiyecek, kısaca cemiyet bünyesinin, bizzat cemiyetin iradî müdahalesi altında inkişafı imkânlarını temin edecek bir sistem olmalıdır.» (Şevket Süreyya, İnkılâp... a.g.y. sayfa 107)

İşçi sınıfı hareketinden ayrılanların, menşeviklerin, sınıf mücadelesinden ne kadar korktukları görülüyor. Bu korku ile yerlerini buluyorlar. Toplumu sınıfsız yaptıktan sonra kendilerini de sınıflardan soyutlayarak burjuvazinin safına geçiriyorlar. Bunu da son derece görkemli ve göz yaşartıcı sözlerle süslüyorlar: «Bu itibarla da yeni Türk cemiyetinde entellektüel zümre, teknik kuvvetleri elinde tutan bir sınıfın emrinde ve o sınıfın menfaatine çalışan bir emirber sınıf değil, bilâkis bütün yüksek tekniği elinde bulunduran, cemiyetin ileri menfaatları hesabına çalışan teşkilâtçılar ve teknisyenler kadrosudur.» (Şevket Süreyya, İnkılâp... a.g.y. sayfa 65-66) Böylece okumuşlar kadrosu, ilerici sınıfın ve ilerici sınıfın siyasal hareketinin yerine geçiyor: «Müterakki bir teknik etrafında sıvrilmiş bir takım menfaat zümrelerinin iktisadî ve siyasî mücadele organları olan 'birbirine rakip siyasî fırkalarını, memleketimizin bünyesi üstünde muhtaç oldukları intaş zeminini bulamadıkları bir suretle işaret olunduktan sonra 'Kadro' mefhumunun ifade edeceği mâna

kendiliğinden anlaşılır.» (Şevket Süreyya, İnkılâp... a.g.y. sayfa 149)

Kendiliğinden anlaşılıyor. İşçi sınıfı hareketi içinden, baskı karşısında yılgınlığa düşerek ya da ideolojik kaypaklığına uygun ortam bularak ya da her iki nedenle birden ayrılanlar, burjuvazinin kampında yerlerini alıyorlar. Bunlar içinde büyük özel bankaların kültür danışmanlığına terfi edenler de bulunuyor. Sağdan topladıkları kimselerle birlikte, iktidarını sağlamlaştırmak durumunda olan egemen sınıflar için yeni «ideolojiler» keşfediyorlar.

Ancak küçük bir nokta kalıyor. Küçük bir «hata» ya-

pılıyor. Yapılan iş, tarihin «Türk milletine» yüklediği ve «ilk defa» yapılan bir görev olarak sunuluyor. İşte küçük «hata» burada ortaya çıkıyor. Aynı görevle yükümlü başka «milletlerden» itirazlar yükseliyor. Faşist İtalya'da Dr. Rossi adında birisi, Türkiye'de yapılmak isteneni faşizm olarak niteliyor. Türkiye'dekiler buna dayanamıyorlar. Kadro Hareketi'nin aylık Kadro Dergisi'nde, daha sonra 1950 yıllarında Menderes döneminde Menderes'in sözcülüğünü yapacak olan Burhan Asaf Belge dayanamıyor. Kadro Dergisi' in devamlı kadrosundan Burhan Asaf (Belge) cevap veriyor ve Türkiye modelinin İtalya'dan ithal edildiği iddialarına karşı çıkıyor: «Eğer kurtuluş inkılâbımızla faşizm arasında, kapitalizmi ve onun siyasî bir ifadesi olan demokrasiyi telâkki hususunda bir benzerlik varsa, bunu, bizim faşizmi taklide yeltenmemiz gibi, hem inkılâbımızın orjinal vasıfları aleyhine ifade edilmiş bir hüküm, hem de zatı meseleye uygun olmayan bir hatalı görüşe istinat edeceğine, harp sonrasının belki de bütün milletler için müşterek zaruretine raptetmiş olsaydı, hiç şüphesiz, hem daha bilgili, hem de dostluğa daha uygun bir mütalâada bulunmuş olurdu.» (Kadro, Ağustos 1932, sayfa 39) Bir iş bu kadar iki yüzlü ve de açık olur. Faşist bir ülkeden gelen, faşizmi uyguluyorsunuz iddialarına verilen cevap, çok öğretici. Bir yandan faşizmin, savoş sonrasında bütün milletler için bir zaruret olduğu ileri sürülüyor, diğer yandan da, bu zarurete ek olarak Türkiye'nin katkılarının da unutulmaması gerektiği yazılıyor. Böylesi dostluğa daha uygun olurmuş.

Yapılanlar da kendisini inkâr etmiyor. Kadro Dergisi, görevini yerine getirdikten sonra, bir emirle kapatılıyor. Ama bu topraklar üzerine yapılan işler sürüyor. İçişleri Bakanı, Meclis'te 14 Haziran 1934 tarihinde konuşuyor. Ülkede 5 milyon nüfusun başkalarının toprağında çalıştığını söylüyor. Kuşkusuz abartma. Fakat bu abart-

malı değerlendirme yeni iskân kanununun gerekçesi olarak kullanılıyor ve 14 Haziran 1934 tarihinde iskân yasasının kabul edilmesi nedeniyle tekrarlanıyor. Bu yasanın kabul edilen amaçları şunlar: Ülkeye Türk kültürüne bağlı göçmen gelmesini sağlamak ve nüfusu artırmak, ekonomik, ulusal ve askerî nedenlerle ülke içinde nüfusun yayılışını değiştirmek, bazı yerlerde Türk kültürlü nüfusu yoğunlaştırmak; Türk kültürüne bağlı olmayan nüfusu nakletmek ve bunları Türk kültürüne kazanmak, yetersiz ya da elverişsiz topraklarda bulunan ve geçim araçlarından yoksun köyleri, nakletmek. Bu yasanın, zamanının koşullarına uygun ve pek şoven-ırkçı bir nitelik taşıdığında hiç kuşku yok.

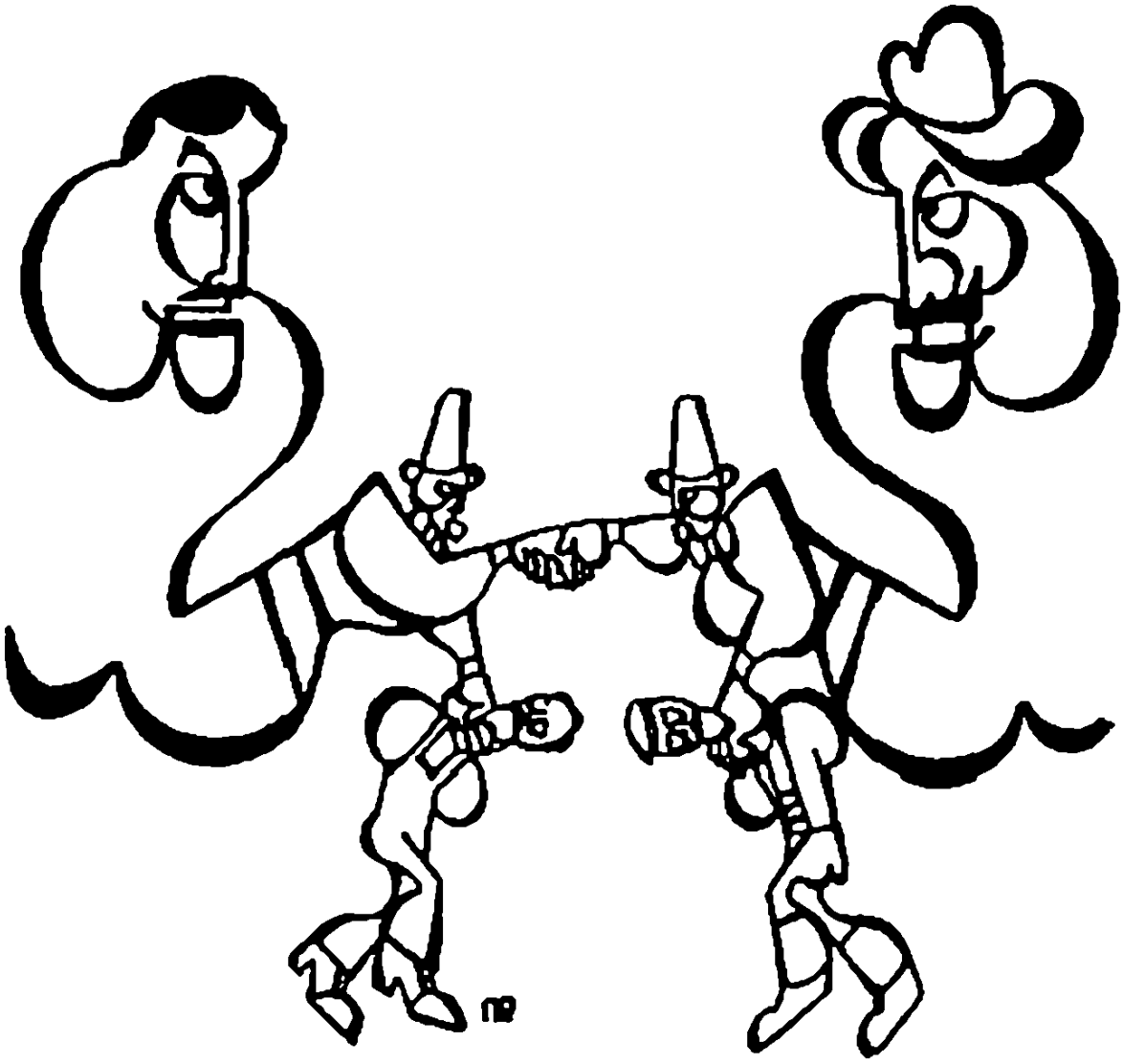
Bu döneme damgasını vuran iki yasalaştırma girişimi var. Birisi, ceza kanununa 141-142 nci maddelerin konmasıyla ilgili. 141-142 nci maddelerin hedefleri bili iyor. Bu zamanda çıkarılması da bir rastlantı olmuyor. Ikincisi ise 1936 tarihli İş Kanunu. Bu kanunla grev yapmak yasaklanıyor. Kanun, sendika kurma hakkı ile toplu sözleşme düzeni i tanımıyor. Yerine mecburi uzlaşma ve tahkim sistemini getiriyor. Tam zamanına uygun bir kanun oluyor. Dönemin başından itibaren yapılanlar karşısında kolayca kabul ediliyor. Cumhuriyet Halk Partisi'nin o günlerdeki Genel Sekreteri bu kanunu şöyle tanıtıyor: «Arkadaşlar, yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hata bulutlarını silip süpürecektir. Bu kanunla millî hayatın iş hayatında muvazene kurulacaktır.» (Cahit Talas, İçtimaî Iktisat, Ankara, 1961, sayfa 108) Türkiye'de sınıfların olmadığını iddia edenler, sınıf bilincinin doğup yaşamasını önlemek için ceza ve iş yasaları çıkarıyorlar. Kadro Hareketi'nin sınıf bilincini ortadan kaldırmak için başlattığı ideolojik mücadele kanun maddeleri ile tamamlanıyor. Kadro Hareketi'nin ve benzerlerinin hizmeti daima, bu biçimde anlamak gerekiyor.

Devletçilik

Devletçilik üzerine üç değerlendirme. Birincisi, devletçiliği uygulayan siyasal iktidarın yürütme organının başına ait. Şöyle: «İktisatta devletçilik siyaseti, bana herşeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi.» (İsmet İnönü, Kadro Dergi i, Teşrinievvel 1933) Her müdafaa, üstelik devletçilik gibi kendi mantığı içinde başarılı olmuş bir müdafaa, mutlaka bir hücumu da içeriyor. Önce hücumun nerede olduğuna bakmak gerekiyor. Bu çalışmada, hücumun hedef aldığı alan gösterilecek. Çalışmanın burasında, buna çalışılacak. Ancak bundan önce yapılması gerekenler var. Her müdafaa, bir hücumu da içeriyor. Başarılı olmak için zorunlu. Türkiye üzerine rapor yazmış olan önde gelen bir Amerikan iktisatçısı, hücumun başarılı olduğu yerde, elde edilen ürüne, parmak basıyor: «1930'lardaki dünya depresyonu sırasında Türkiye'nin ihracatına talep azaldı. Buna ek olarak artık Türkiye, ithalât fazlasını finanse etmek için dışardan borç bulamıyordu. 1920'lerde ithalât ulusal gelirin yüzde yirmisi i meydana getirirken, bu oran, 1930'ların başlarında yüzde yediye düştü. Dövizlerin böylesine kıtlaşması, 1930'lardan mecburi (zorlamalı, forced) endüstrileşme hareketinin temel nedenlerinden birisi oldu. Bu program, döviz tasarrufu yapmak, istihdam yaratmak ve Türkiye'yi kendi kendine yeterli hale getirmek için geliştirildi.» (H. B. Chenery G. E. Brandow E. J. Cohn Jr., Türk Yatırımı ve Ekonomik Kalkınması, Ankara, 1953, teksir, sayfa 2, ingilizce)

Burjuva araştırmacıları: Chenery gibi Harvard'da profesörlük yapanlar da dahil, gelişmelerin özünü yakalayamazlar. Ancak görüntüsü ile uğraşırlar. Burada da öyle. Dünya depresyonunun önemi inkâr edilemez. Fakat dünya depresyonu, kapitalist dünyanın büyük ekonomik bu-

nalımı, Türkiye'de bazı gelişmelere yol açıyor. Bazı gelişmelerin başlamasında etkili oluyor. Ama hiç bir zaman belirleyici olamıyor. Olamaz. Sadece Türkiye'nin ekonomik ve sınıfsal yapısındaki bazı gelişmelerin üzerine geldiği için yeni gelişmelerin doğmasında etkili oluyor.

1930'ların başına gelindiğinde Türkiye ekonomisindeki mevcut durumu ve mevcut durumun yol açtığı sorunları, Türkiye üzerinde araştırmalarıyla tanınan bir Sovyet bilim adamı açıklıkla ortaya koyuyor: «İç pazarın darlığına yol açan ülke tarımının geriliği ve kırsal kesimdeki feodal kalıntılar, özel kapitalist işletmeciliğin gelişmesinin ciddi engeli oldu. Hükümet, devlet işletmeciliğini örgütleyerek tarımda gelişen kapitalist ilişkiler ile korunan feodal kalıntılar arasında olgunlaşan çelişkilerin şid-

detini yumuşatmaya çalıştı. Türkiye ekonomisinde devlet - kapitalist eğilimleri in güçlenmesi, ülkeyi, ekonomik açıdan gelişmiş bir kapitalist güç haline dönüştürmeye çalışan ulusal sermayenin, emperyalist tekellerin rekabeti karşısında dayanabilmek için gerekli örgütsel biçimleri uygulamak ve mücadele yöntemlerini kullanmak mecburiyetinden doğdu.» (Yu. N. Rozaliev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişiminin Özellikleri, Moskova, 1962, sayfa 117, rusça)

Devletçilik ile yeni kurulan rejimin savunulması arasında bir bağlantı var. Devletçilik, iktidardaki toprak ağası - burjuvazi egemenliğini sağlamlaştırma ve perçinlemede önemli bir adım oluyor. Savunma, bu anlamda. En iyi savunmanın, çok kez, hücum olduğunu burjuvazi de biliyor. Ancak, devletçiliğin egemen sınıflar açısından bir savunma olması ile devletçiliğin başlamasından hemen önce Türkiye'nin gümrük bağımsızlığını elde etmesi arasında güçlü bağlantı kurmamak gerekiyor. Çok basit çözümlemelerde böyle bir güçlü bağlantı ön plana çıkarılıyor. Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'nin gümrük vergilerini değiştirme hakını ancak 1929 yılında eline gecirebildiği biliniyor. Bir çok incelemeci ve yazar, 1929 yılında elde edilen gümrük otonomisi ile devletçilik arasında güçlü bir bağlantı kurma eğiliminde. Hatta böyle bir otonominin elde edilmesini, devletçi dönemin başlatılmasının en önemli nedenleri arasında sayanlar da var.

Zamanında Türkiye için son derece önemli iki sanayi ürünü ile ilgili olarak düzenlenen tablo, bu görüşün geçersizliğini göstermek için yeterli. Tabloda açıkça görülen şu: 1929 yılında gümrük bağımsızlığının elde edilmesinden çok önce de Türkiye'de iç fiyatlar, ithal fiyatlarının çok üstünde. Şeker Sanayii, İş Bankası'na bir ayrıcalık olarak veriliyor ve kuruluyor. İç piyasadaki şeker fiyatları, 1927-1928 yıllarında da ithal fiyatlarının iki ka-

tından yüksek. Petrol fiyatları da öyle. Bu durumun anlamı ise çok açık: Türkiye ekonomisi, gümrük vergilerine baş vurmadan da, istihlâk vergileri ya da doğrudan doğruya uygulanan fiyat politikası ile iç piyasasında yeni sanayilerini yüksek fiyatlarla koruyabiliyor.

Belli Başlı Sanayi Ürünlerinin İthal ve İç Piyasa Fiyatları

	Şeker İthal Fiyatı		Şeker İç Fiyatı		Petrol İthal Fiyatı		Petrol İç Fiyatı		
Yıllar	Kg./Krş.	Endeks	Kg./Krş.	Endeks	Litre/Krş.	Endeks	Litre/Krş.	Endeks
1927	21,8	100,0	48,3	100,0	8,5	100,0	20,9	100,0
1928	20,0	91,7	45,2	93,6	3,3	97,0	21,3	101,9
1929	17,6	80,9	43,6	90,2	7,6	63,1	21,8	104,3
1930	14,3	66,5	41,0	84,9	9,9	116,4	19,2	91,9
1931	10,9	50,0	38,8	80,3	6,1	71,7	17,3	82,8
1932	10,2	46,8	40,5	83,8	5,1	59,0	17,4	84,2
1933	8,8	40,4	38,9	80,3	—	—	20,2	96,6

Kaynak : Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Zirai Buhran, Ankara, 1936. 55-60. sayfalarındaki tablolara göre düzenlendi. İthal fiyatları, ithal değeri ile ithal miktarının bölümünü, iç fiyatlar da İstanbul'da geçerli piyasa fiyatlarını gösteriyor.

Bu nokta üzerinde ayrıntı ile durulması ve bu konuda ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekli. Bu çalışmanın tezleri için, düzenlenen tablo yeterli. Ancak gümrük vergilerinin koruyuculuğu ya da başka bir deyişle yalnızca gümrük vergileri ile yerli sanayilerin korunabileceği görüşünün yetersizliği üzerinde ayrıca çalışma yapmak gerek. Gümrük vergileri olmadan da, iç ve dış ticaret politikaları ve önlemleri ile yerli sanayinin korunması mümkün. Cumhuriyet rejimi, 1929 yılında elde edilen gümrük otonomisinden önce bunu yaptı. Bu yüzden gümrük otonomisi ile devletçilik arasında ya da gümrük otonomisinin yokluğu ile daha önceki yıllarda izlenen ekonomi politikası arasında güçlü bir bağlantı kurma çabaları kesinlikle, geçersiz sayılmalı. Bu tür geçersiz çabalar, şimdiye dek, çokca yapıldı.

Şimdi sırada, devletçilik, denilen politikanın uygulanmasından önceki dönemin sonunda Türkiye ekonomisinin geldiği noktayı daha ayrıntılı bir biçimde irdelemeye geldi. Öyle görülüyor ki zamanın böyle bir irdelemeyi zorunlu kıldığını, zamanın hükümetleri de görüyor. Türkiye'ye biribiri arkasından «ünlü» iktisatçılar geliyor. 1930 yılında yazılmış bir kitapta gelenler şöyle sıralanıyor: «Malî ve iktisadî vaziyetin tamamiyle objektif bir rüyetini elde etmek lüzum ve kanaatine vasıl olmuş bulunan hükümet, bu maksatla Mösyö Fişering, Dr. Karl Müller, M. Şaht, Von Volpin gibi muhalif ihtisas erbabının tetkik ve mütalâasını talep etti. Bunlardan Dr. Müller ve M. Şaht'ın raporları neşredildi.» (H. Tahsin - R. Saka, Sermaye Hareketi, İstanbul, 1930, sayfa 107) Türkiye'ye gelen Şaht'ın, daha sonra Hitler'in ekonomik «mucizesini» yaratan kimse olduğunu hatırlamakta yarar var. Dr. Şaht ve Dr. Müller, aşağı yukarı aynı görüşleri savunuyorlar: «Mütehassıs Dr. Şaht da, Dr. Müller'in raporundaki rakamların tabiyesine binayi muhakeme ederek aynı fikir-

lere iştirak ettiğini Maliye Vekâleti'ne tevdi ettiği raporda bildirmiştir.» (H. Tahsin - R. Saka, Sermaye Hareketi... a.g.y. sayfa 111)

Emperyalist merkezlere bağlı yabancı uzmanların önerileri hiç bir zaman değişmiyor. Zaman değişiyor, fakat öneriler değişmiyor. Dün de, bugün de. Dr. Müller'in tavsiye ve Dr. Şaht'ın iştirak ettiği öneriler arasında şunlar da var: «Sanayiin evvel emirde rasyonalize edilmesi esastır. Millî sermaye ve ihtisas kuvvetleriniz bu iş için kâfi derecede yetişmiş değildir. Teşviki sanayi kanununun bazı maddeleri ecnebi sermaye celbine manidir. Bu maddeler izale edilmelidir.» (H. Tahsin R. Saka, Sermaye Hareketi... a.g.y. sayfa 112-113) Bu önerilerden rasyonalizasyonla ilgili olanı en kısa zamanda, zamanın tek ve iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına gidiyor. Yabancı sermaye konusuna gelince. Bu bölümün sonunda ek olarak sunulacak tablolar, Cumhuriyet rejiminin 1930 yıllarında ciddî bir millileştirme politikası uyguladığı yolundaki «cumhuriyet masalını» kökten yıkacak nitelikte. 1929 yılında yayınlanmış bir rapordan alınarak ilk kez yayınlanacak ek tablolar, Cumhuriyet rejiminin özellikle 1930 yıllarında, ticaret, sanayi, sigorta ve bankacılık alanında çalışan çok sayıda yabancı sermayeli şirketin hiç birisine dokunmadığını göstermeye yetecek. 1929 yılındaki mevcut durum ile 1930 yıllarında yapılanların karşılaştırılması, bu konudaki masalı da ortadan kaldırmak için gerekli oluyor.

Dr. Müller'in raporunda Türk Lirasının, o zamanlar bugünlerde doların yaptığı işlevi üstlenen İngiliz Lirası karşısındaki değeri ile ilgili bilgiler yer alıyor. Bu bilgiler, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türk Lirasının sürekli olarak değer kaybettiğini gösteriyor.

Bir İngiliz Lirasının Karşılığı

Yıllar	Kuruş
1923	816
1924	878
1925	[illegible]
1926	930
1927	943
1928	960
1929	1000

Kaynak: H. Tahsin - R. Saka, Sermaye Hareketi, İstanbul, 1930, sayfa 107

Türk parası, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sürekli olarak zamanın güçlü parası İngiliz Lirası karşısında değer kaybediyor. Bu durum, Türkiye kapitalizminin dış ekonomik ilişkilerde sağlıklı bir çizgide olmadığını gösteriyor. Üstelik, sağlıksız gelişme çok önceki yıllarda başlamış oluyor. 1929 dünya bunalımı, sadece bu sağlıksız gelişme çizgisini daha da sağlıksız bir hale sokmaya yarıyor.

Aynı gözlem, ekonominin çeşitli kesimleri için de geçerli. Bunların başında tarım kesimi geliyor. Elde, tarım kesimi ile ilgili, değerli bir araştırma var. 1930 yıllarında yazılmış. Yazarı, Türkiye politikasında, hep gerici eğilimlerin savunucusu olmuş. Bu değerli araştırmasında da, gerici eğilimlerini saklamıyor. Şöyle: «Filvaki burada tesbit edilen çiftçiliği terk hadisesi bugün arızî bir şeydir, buhranın zoru altında vukua gelmiştir. Fakat bunun şehre birden ve büyük akınlar için bir başlangıç olmasından korkulur. Türkiye'nin endüstri inkişafı köyden şehire, ziraattan sanayi insan alacaktır. Ancak bunun normal gidişi memleket için hayırlıdır. Buna mukabil köylünün zi-

raattan umudunu kesmesi, çiftçilikten soğuması yüzünden olan göçler Türkiye için bir felâket sayılmalıdır. Böyle bir hadise vaktinden evvel ve birdenbire büyük nüfus kalabalıklarının proletaryalaşmasını ifade eder. Bu ise Türkiye için ne ekonomik, ne de sosyal hoş gelen bir şeydir. Bu sebepten Türkiye küçük ölçüde de olsa, çiftçiliği terk ve çiftçilikten soğumayı lâkayt karşılayamaz.» (Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Ziraî Buhran, Ankara, 1936, sayfa 87) Tarımla ilgili ayrıntılı bu araştırma da, proletarya karşısında duyulan büyük korkuyu dile getirmeden edemeyen bir dönemde yazılmış. Tarımdaki mülkiyet farklılaşmasına kesinlikle dokunmayan ve dolayısıyla sınıf çelişkilerini yok sayan fakat zamanına göre oldukça ileri araştırma yöntemleri kullanan bu çalışmanın temel tezini, tarımda buhranın çok önceden başlamış olması meydana getiriyor.

Bunu da açıklıkla söylüyor: «Türkiye ziraati 1923 yılından sonra beliren fiyat elverişliliğinden tam mânasiyle faydalanamamıştır. O vakit de zaman zaman baş gösteren, bilhassa harman sonuna rastlayan mahalli satış durgunlukları sebebiyle ve satış organizasyonunun yokluğunu fırsat bilen orta ticaretin istismarcı hareketleri yüzünden, büyük pazardaki fiyat yüksekliğinden Türk çiftçisi hakkiyle istifade edememiştir. Bütün bu söylenenlerden anlaşılacağı üzere buhran Türkiye ziraatini refah içinde yakalamamıştır. Türkiye'de buhran, cihan iktisadiyatı buhranının Amerika'yı basışı gibi ani bir katastrof halinde belirmemiştir, onun haraplaştırıcı tesirleri zaten var olan kronik hastalığın seyrini çabuklaştırarak, hadlaştırarak, tezahürlerini alevlendirerek kendini göstermiştir.» (Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de... a.g.y. sayfa 30)

Dünya bunalımının tarım üzerindeki etkisi, tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi i sağlamak oldu. Bu ise gelişen Türkiye sanayii için yeni olmayan bir soruna ye-

ni boyutlar kazandırdı. Türkiye sanayiinin pazar sorununu derinleştirdi. Tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi, Türkiye sanayiine tarım kesiminden gelen talebi azalttı. Sanayi kesimi, gelişmesini sürdürebilmek ve hızlandırabilmek için yeni pazarlar bulmak zorunda kaldı. Dış ekonomilerde yeni pazarlar bulmanın olanaksızlığında sanayi kesiminin yeni pazarlar bulması ancak kendi kendine pazar yaratmakla mümkündü. Bu ise sanayiinin gelişme hızını arttırmayı gerektiriyordu. Devletçilik böyle bir zorunlulukla ortaya çıktı.

Ancak devletçilik politikasından, yalnızca, sanayi burjuvazisi yararlanmadı. Bir Sovyet Bilim Adamı, devletçilik politikasından hangi sınıfların yararlandığını şu sözlerle ifade ediyor: «Devletçilik politikasının meyvalarından ilk önce, egemenliklerinin ekonomik temellerini güçlendirmek için, ticaret ve sanayi burjuvazisinden oluşan ulusal burjuvazi yararlandı.» (I. V. Alibekov, Türkiye'de Devlet Kapitalizmi, Moskova, 1966, sayfa 37, rusça) Devletçilik politikasından ticaret burjuvazisinin nasıl kazançlı çıktığını görebilmek için, yine 1929 yılına gelirken ticaret kesimine bakmak gerekiyor. Bu konuda da elde bir kaynak var. Yazarlarından birisi, İktisat Vekâleti Şirketler ve Sigortalar Müdürü. Diğeri ise yine İktisat Vekâleti İstanbul Şirketler Komiseri. Her ikisi de şirketleşmiş özel işletmeleri yakından bilecek durumdalar. Üstelik yıllık rapor niteliğini taşıyan çalışmaları da, doğrudan doğruya şirketlerin yıllık rapor ve bilânçolarına dayanıyor. Bu çalışmada, 1928 yılı ticaret kesiminde çalışan şirketlerle ilgili olarak verilen bilgiler şöyle özetleniyor: «Yukarıdaki tabloya göre 928 malî yılında ticarî sahada 10,198,000 Türk lirası sermayeli 41 şirket çalışmıştır. Bunlardan 4,563,000 Türk lirası sermayeli 20 şirket 929 bilânçolarını 502,304 Türk lirası kârla kapamış olduklarına göre ticarî faaliyetin anonim sahada 928 vasatisi yüzde 11 de-

mektir. 1,200,000 lira sermayeli 4 şirket 928'de teessüs etmiştir. 4,000,000 lira sermayeli 17 şirket 928'de bilânçolarını zararla kapamışlardır. 1,635,000 lira sermayeli 11 şirket tasfiye muamelelerine devam eylemişlerdir.» (H. Tahsin - R. Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, İstanbul, 1929, sayfa 76)

Bu tablo, büyük ticaret sermayesi için 1928 yılının parlak bir yıl olmadığını teyid ediyor. Üstelik yüzde 11 olarak hesaplanan ortalama kâr hesabı da gerçekleri yansıtıyor. Çünkü bu sadece kâr eden ticaret şirketleri in ortalama kâr oranını gösteriyor. Eğer toplam kâr, ticaret şirketlerinin toplam sermayesi ile oranlanacak olursa, ortalama kâr yüzde beş çevresine düşer. Eğer zararlar da çıkarılırsa ortalama kâr oranı daha da azalır.

1929 yılı için aynı kapsamlı bir karşılaştırma yapmak mümkün olmadı. Fakat aynı yazarların bir yıl sonra yayınlanmış bir başka çalışmaları var. Daha kalın. Buna karşın içerdiği bilgiler aynı ölçüde işlenmiş olmaktan uzak. Burada 1929 yılında kâr gösteren 29 ticaret şirketi var. Kâr oranları hesaplanmış değil. Kâr gösteren 29 ticaret şirketinin toplam kârı, 370,980 lira. Aynı şirketlerin 1928 yılındaki toplam kârı ise 564,769 lira. (H. Tahsin R. Saka, Sermaye Hareketi, İstanbul, 1930, sayfa 152-153) Bu durumda 1929 yılında büyük ticaret kesimi için işlerin daha da kötü gittiği sonucunu çıkarmak mümkün. Aynı kaynakta, yine 1929 yılında 11 ticaret şirketinin bilânçolarında zarar gösterdikleri, 10 ticoret şirketinin bilânçoları ile ilgili bilgi alınmadığı, 10 şirketin 1929 yılında tasfiyeye karar verdiği ve 20 ticaret şirketinin tasfiye işlemlerini sürdürdükler belirtiliyor. Tasfiye holindeki ticaret şirketleri içinde tütün ticareti ile uğraşanların çokluğu dikkati çekiyor.

Aynı kaynak kitapta ticaret kesimi için şu kısa özetle yer veriliyor: «Ticarî sahada ve ananim mahiyette ça-

lışan sermayelerin vasıl oldukları netice 929 senesinde de menfi olmuştur.» (H. Tahsin - R. Saka, Sermaye Hareketi... a.g.y. sayfa 215) Bir sayfa önce ise şu bilgiler var: «Sınaî iş grubunda, sermaye hareketi son üç sene zarfında müsbet olarak cereyan etmiş ve randımanını her sene artırmıştır.» Devletçilik, böyle bir ortamda ortaya çıkıyor. Sanayi kesiminin gelişmesini hızlandırıp sürdürürken, ticaret kesimine ve özellikle büyük ticoret burjuvazisine yeni ve kârlı iş alanları sağlanıyor.

Şimdiye kadar ticaret ve sanayi kesimlerinin karşılaştırılması zaman içinde yapıldı. Bir de oynı zaman kesitleri içinde yapmakta yarar var. Bunun için de elde bir tablo bulunuyor. Bu tablodan, 1927 ve 1928 yıllarında şirketleşmiş kesimde sanayi kâr oranının ticaret kâr oranından daha yüksek olduğu görülüyor. 1929 yılına ait ek bilgiler, bu durumun 1929 yılında da sürdüğünü göstoriyor.

Çeşitli Kesimlerde Ortalama Kâr Oranı: Yüzde

	1928	1927
Sınaî Şirketler	19	10
Deniz Ticaret Şirketleri	19	21
İnşaat şirketleri	5	9
Maadin Şirketleri	9	11
Ticaret Şirketleri	11	10
Malî Şirketler	14	12

Kaynak: H. Tahsin - R. Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, İstanbul, 1929, sayfa 110.

1927 ve 1928 yılları kesimler arası ortalama kâr oranları ile ilgili tablonun değerlendirilmesi için, tekrar da olsa, söylenmesi gerekli olanlar var. Bunlardan ilki, kâr

ortalamalarının her kesim için toplam şirketlerin kâr ortalamasını göstermemesine ilişkin. Kâr ortalamaları, kâr eden şirketlerdeki ortalama kâr yüzdelerini gösteriyor. Ticaret kesiminde zarar eden şirketler fazla olduğu için, tüm şirketler birden ele alındığında, ortalama kâr oranının daha da düşmesi gerekli. Buna karşın sanayi kesiminde zarar eden şirketler az ve üstelik de zarar toplamları düşük olduğu için, bu tür bir hesaplama sanayi kesiminin ortalama kâr oranını fazla değiştirmeyecek. Böyle bir düzeltme ise sanayi ve ticaret kesimleri arasındaki kâr oranları karşılaştırmasını sanayi kesimi lehine değiştirecek. Burada yapılan çözümleme için bu nokta oldukça önemli. Çünkü ticaret sermayesi in sanayi lehine yüksek olması gerekli.

1929 yılında sanayi kesiminde kârların daha da arttığını düşünmek için nedenler var. Bu konuda şu bilgiler mevcut: «İtibarî sermayesi 10.868,000 Türk Lirası ve tediye olunmuş sermayesi 8.331.159 Türk Lirası olan 27 sınaî şirket 1927 senesinde 1,286,833 Türk Lirası; 928 senesinde 8,000,000 İsviçre Frangı sermayeli bir şirketin iltihakiyle 1,697,105 Türk Lirası ve 742,598 İsviçre Frangı; 929 senesinde 1,952,973 Türk Lirası ve 954,413 İsviçr Frangı safi kâr temin eylemişlerdir. 928 senesinin safi kârı, 927 senesinden 410,220 Türk Lirası fazladır. 929 senesinin safi kârı ise 927'den 616,093 ve 928'den ise 255,811 Türk Lirası ve 161,915 İsviçre Frangı fazladır.» (H. Tahsin - R. Saka, Sermaye Hareketi... a.g.y. sayfa 120) Daha önceki bilgilere ek olarak verilen bu bilgiler, 1929 yılında da sanayi kesiminin ortalama kâr oranının ticaret kesiminin ortalama kâr oranından önemli ölçüde yüksek olduğunun bir kanıtı sayılabilir.

Böyle bir durumda ticaret sermayesinin kendisine yeni mahreçler aramasını doğal ve mantıki karşılamak gerek. Son yılların ekonomik gelişmesinin zorladığı bu yeni

mahreçler arama eğilimine ayrı gerekçeler de bulmak mümkün. Türkiye ticaret sermayesi, bir imparatorluk düzey ve ölçüsünde iş yapma deneyim ve alışkanlığına sahip. İmparatorluktan Cumhuriyet'e dönüşme, herhalde, iş alanlarının daralmasını da birlikte getirdi. Cumhuriyet dönemindeki tarımsal ve sanayi gelişmesi, imparatorluktan Cumhuriyet'e dönüşmesinin birlikte getirdiği pazarlık daralmasını gidermeye yetmedi. Bu ise devresel nedenlere ek olarak bir de yapısal ve tarihsel nedenle, ticaret sermayesine yeni pazar bulma zorunluluğunu artırdı. Tarımın bilinen gelişmesi karşısında ancak sanayinin hızlı gelişmesi için yeni mahreçler sağlayabilirdi.

Bu söylenenleri kuramsal çözümlemeler olarak nitelemek mümkün. Ancak kuramsal çözümlemelerin pratiğe yansımasını da görmek mümkün. Yine 1930 yıllarında yazılmış bir başka araştırma «ticaret sermayedarlığından sanayi sermayedarlığına geçmek isteyen bir sınıf da, Avrupa sermayesine karşı mukavemet etmek için gayret sarfediyordu» dedikten sonra İstanbul Ticaret Odası tarafından yayınlanan «50 Yıllık Oda Hayatı» adlı kitaptan alıntı yapıyor. Şöyle: «Odamız bundan elli sene evvel milli sanayiin tedenniden muhafazası, inkişafı ve kuvvetlenmesi için başlıca şu iki tedbiri tavsiye etmişti; 1 — Yerli sanayiin hariç rekabetine karşı himayesi, 2 — Avrupa mamulât sanayiinin dahilde imalini temin edecek ve mümkün kılacak her türlü teşviklerin, müessir yardımların ve suhuletlerin esirgenmemesi.» (Hüseyin Avni - Halit Güleryüz, Türkiye'de Sanayiin İnkişafı, İstanbul, 1937, sayfa 29 ve 30) Burada önemli olan 50 yıl önceki görüşlerin tekrarlanması ve tekrarlayanın da Ticaret Odası olması.

Bu söylenenlerle tutarlı olan gelişmeleri de saymak mümkün. Devletçilik, iç pazarı yabancı rekabetinden korumak ve sanayi için yükselen bir pazarla ticaret ser-

mayesi için de yeni iş alanları yaratmaya yönelik bir politika olarak ortaya çıkıyor. Ancak iç pazarı koruma amacına karşın, devletçi denilen politika en hızlı uygulama zamanlarında bile iç ticareti ve özellikle dış ticareti düzenlemeye cesaret edemiyor. Dış ticaret ile ilgili olarak işaret edilebilecek en önemli düzenleme Dış Ticaret Ofisi'nin kurulması. Böyle bir ofisin kuruluş gerekçesi ise, son derece ilginç olduğu kadar da öğretici. Afet İnan'ın derlediği belgeler arasında, Dış Ticaret Ofisi'nin resmî kuruluş gerekçesi olarak şunlar yazılı: «Velhasıl Türkiye'de bir ihracatçı sınıfın vücut bulmasına ve ihracat işlerinin her sınıf ve derecesi için evsafı lâzimeyi haiz müteşebbis tacirler, komisyoncular, seyyar memurlar yetişmesine çalışmak.» (Afet İnan, derleyen, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, 1972, sayfa 15) Dış Ticaret Ofisi'nin kuruluşu devletçilik ilkeleri arasında yer alıyor ve bir «ihracatçı sınıfın» yetiştirilmesini amaç ediniyor. Ofisin kuruluş amaçları arasında ihracatçılara devamlı olarak yararlı bilgiler sağlamak ve bu bilgiler içinde «mahrem olup da yalnız muayyen bazı müesseseleri alâkadar eden hususatı münasip şekilde iş ve müesseselere ulaştırmak» da yer alıyor. Salt böyle bir ofisin kurulması bile 1930 yıllarında da dış ticaretle uğraşan büyük ticaret burjuvazisinin siyasal açıdan ne kadar güçlü olduğunu göstermeye yetar.

Dış ticaret ile ilgili bilgileri yabancı sermayeli şirketler karşısında izlenen tutum ile sürdürmek gerekiyor. Bu alan, Cumhuriyet dönemi ve özellikle devletçi dönem ile ilgili olarak, en akıl almaz yanlışlıkların yaygın olduğu bir alandır. Öyle ki bu yanlışlıklardan 1923-1960 yılları arasında Türkiye'deki yabancı özel sermaye ile ilgili araştırma yapmış dürüst ve ilerici araştırmacılar bile kurtulamıyor. Böyle bir araştırmada şu sözler yer alıyor:

«1923-1944 devresi, Cumhuriyet Türkiye'sine imparatorluktan intikal eden yabancı özel sermaye teşebbüslerini tasfiye edilmeleri devresidir.» (Mehmet Selik, Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye 1923-1960, Ankara, 1961, sayfa 1) Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Mehmet Selik, bu incelemesinde, 1923-1944 yılları arasında fakat tümü 1930 yıllarında kamulaştırılan yabancı sermaye şirket ve yatırımlarını saptıyor. Bunların kamulaştırılmasını sağlayan kanunların tarih ve sayılarını veriyor. Hepsi 22 adet. İkisi hariç 20 tanesi, İngilizcede puplic utilities, Rusçada obşestvennıe rabotı i munitzipalnıe predpriaya, Türkçede de amme hizmetleri tasnifi altına giren elektrik, havagazı, su, tünel gibi hizmetlerle demiryolları şirket ve işletmelerini kapsıyor. Bunlar, her bulundukları yerde uzun yıllardan beri tekel niteliğinde iş yapan yabancı şirketler. Uzun yıllar kâr elde etmişler. Bir çoğu yatırımını çoktan amorti etmiş durumda. Bağımsızlığını elde eden bir ülkenin yüzde yüz tekel niteliğinde çalışan bu işletmeleri kamulaştırmasından daha normal bir işlem olamaz.

Ama normal olmayanlar da var. Birincisi kamulaştırma karşılığında yapılan ödemeler. Bu konuda ayrıntılı bilgi bulmak mümkün olmadı. Sadece bir örnek var. Bu örneğin yeteri ölçüde öğretici olduğunu düşünmek mümkün. Cumhuriyet rejimi, 1923-1933 yılları arasında uzun yıllar çalışmış olmaktan dolayı önemli ölçüde eskimiş ve ciddî tamir ve yenileme isteyen 1667 kilometrelik demir yolunu kamulaştırdı. Kilometre başına, kamulaştırma karşılığı olarak, 95 bin Türk Lirası ödendi. Aynı Cumhuriyet rejimi 1923-1939 yılları arasında yeni olarak inşa ettiği demiryolunun kilometresini 115 bin Türk Lirasına mal etti. (İ. V. Alibekov, Türkiye'de... a.g.y. sayfa 93) Bu rakamların karşılaştırmasından, kamulaştırmo bedeli olarak çok yüksek bir ödeme yapıldığı sonucunu çıkarmak mümkün oluyor.

İlerici ve dürüst araştırmacıların bile 1930 yıllarında Türkiye'de yabancı özel sermaye yatırımlarının tasfiye edildiği yanılgısına kolayca düşmelerinin nedeni, bu konudaki masal niteliğindeki propagandanın çok yaygın olması. Türkiye'de sözde bilim adamlarının, bilimsel çalışma adına, böyle bir masalı sürdürmeyi kendileri için kutsal bir sınıf görevi saymaları. Aslında dönem, burjuvazinin gözlükleri takılmadan incelenecek olursa, devletçilik politikasında bile yabancı sermayeye karşı en küçük bir tepkinin olmadığı kolaylıkla saptanabilir. Nitekim, bu dönemi yabancı sermayenin tasfiye edildiği bir dönem olarak niteleme yanılgısına düşen araştırmacı da bunu görüyor. Şöyle: «Şurası da belirtilmelidir ki, yapılan bir seri satın almalarda, geçen devrin hadiseleri muvacehesinde haksız sayılmayacak olduğu halde, bir yabancı sermaye düşmanlığı zihniyetiyle hareket edilmemiştir.» (Mehmet Selik, Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye... a.g.ç. sayfa 12)

Olayların gelişmesi de bunu gösteriyor. Cumhuriyet döneminin ikinci yılında, 1924 yılında, Türkiye'de 7 si demiryolunda, 23 ü bankacılıkta, 35 i ticaret kesiminde, 12 si imalât ve madencilikte, 11 su, elektrik, gaz gibi yerel hizmetlerde olmak üzere 94 yabancı sermayeli şirket faaliyet gösteriyor. (Yu. N. Rozaliev, Türkiye'de... a.g.y. sayfa 45) Bu bölüme ek olarak verilen tablolarda teker teker gösterildiği gibi 1929 yılında 22 si amme hizmetlerinde, geriye kalan 104 ü ticaret, ulaştırma, inşaat, bankacılık ve benzer alanlarda olmak üzere Türkiye'de çalışan yabancı sermayeli şirketlerin sayısı 126 ya çıkıyor. (H. Tahsin - R. Saka, Sermayenin... a.g.y. sayfa 155-161) Ve yabancı sermayeli şirketlerin tasfiye edildiği masalının söylendiği 1930 yıllarında bunlardan amme hizmetleri alanında çalışan sadece 22 si kamulaştırılıyor. Diğerlerine kesinlikle dokunulmuyor.

Yabancı sermayeli şirketlere dokunulmamasının nedenleri olması gerekir. İthalât ve ihracatla uğraşan büyük ticaret burjuvazisine dokunmamak, büyük ticaret burjuvazisinin egemen sınıflar koalisyonunun önemli bir saç ayağı olması, burada rol oynuyor. Büyük ticaret burjuvazisi, uluslararası tekellerle kurulan bağlantının her zaman önemli halkalarından birisi oldu. Bunun dışında Cumhuriyet rejimi, sürekli olarak büyük tekellerden kredi alma yollarını arıyor. Bu tür kredi alma politikası, bugün olduğu gibi dün de, iç ekonomik ve siyasal uygulamaları etkiliyor. 1932 yılında kurulan ve bir yıl sonra Sümerbank'a dönüştürülen Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluş kanununun gerekçesinde yer alan görüşler, bu etkilemenin boyutlarını gösteriyor. «Son zamanlarda bazı Avrupa firmalarından şeker ve kimyevî sanayi gibi bir takım mühim sanayi tesisatı için büyük miktarda krediler teklif edilmekte» olması, Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluş gerekçeleri arasında sayılıyor. (K. Apak - K. Aydınelli - M. Akın, Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, İzmit, 1954, sayfa 40)

1930 yıllarında yabancı sermayeli şirketlere dokunulmaması bir yana, özellikle madencilik gibi alanlarda yabancı sermaye, kamu kuruluşlarının bile takip etmesi mümkün olmayan yollarla, istedikleri gibi at koşturuyorlar. Bu at koşturmanın ilginç bir örneği, yine 1930 yıllarında kaleme alınmış resmî bir belge şöyle dile getiriyor: «İmtiyaz sahipleri bu hususta daha sağlam bulunuyor. Herhangi bir imtiyazın sahibi senede bir iki gün madeninde birkaç amele çalıştırdığı takdirde kanunen imtiyazın feshine imkân görülmemektedir. Herkesin taharri ruhsatnamesi, maden imtiyazını istihsal edebilmesi memleketimizde maden üzerinde pek kuvvetli spekülâsyonlara sebep olmuş ve olmaktadır. Maden taharri ruhsatnameleri, maden imtiyazlarını elde eden spekülâtörler bun-

ları yüksek kârlarla başkalarına — tercihan ecnebilere — devretmekten başka birşey düşünmezler. Maden işlerinde kendilerine hususi bir ehemmiyet verilmesinin neticesi olarak ecnebilerden de kendilerine sermayedar süsü veren bir çok kimseler türemiştir. Bunlar ellerine geçirdikleri maden haklarını hariçte satabilmek için bir çok oyunlara başvurmuşlar, bir çok ecnebi sermayedar grubunu izrar etmişlerdir.» (Afet Inan, derleyen, Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933... a.g.y. sayfa 127) Zamanın İktisat Bakanı Celâl Bayar, uzun yıllar sonra yazdığı «Ben de Yazdım» adlı hatıra serisinde, kendi zamanında bu uygulamaya son verdiğini ileri sürüyor. Aslında yapılan sadece, devlet memurlarının, kolaylıkla maden ruhsatı almalarını önlemek oldu. Daha önce alınan ruhsatlara ve bunların da yabancıların ellerinde dolaşmasına dokunulmadı. Bu dönemde yabancı sermayeyi ilgilendiren tek bir yasa çıkarıldı. 1932 yılında çıkarılan 2007 sayılı bu yasa, Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen San'at ve Hizmetler Hakkında Kanun adını taşıyor. Bu yasanın da tek ciddi uygulaması çok sonraki yıllarda ortaya çıktı. 1963 yılında başlayan Kıbrıs'taki iki toplum arasındaki kanlı çatışmalar üzerine, 1932 yılında çıkarılmış bu yasaya dayanılarak, Türkiye'de küçük esnaf olarak çalışan ve artık türkleşmiş olan Yunan uyruklu rumlar Türkiye'den çıkarıldılar.

Devletçilik dönemi denilen dönemde Türkiye, yabancı sermaye yatırımlarının çekineceği bir yer olmaktan çok uzaktı. Bunu yabancılar da tespit etmekten geri kalmadılar. Karabük Demir-Çelik Tesisleri inşaatının ihalesini alan İngiliz H. A. Brossert firmasının temsilcisi Sommereville Smith, 1937 yılında yapılan imza töreninde şunları söylüyor: «Türkiye, sermaye ve teşebbüs sahiplerinin istediği ve bugün pek az yerlerde bulduğu emniyet ve teminat elemanlarını tamamen ihtiva etmekte ve her-

hangi bir ecnebinin Türkiye'de herhangi bir iş için tereddüdüne en küçük sebep bile bulunmamaktadır.» (H. Avni H. Güleryüz, Türkiye'de Sanayiin... a.g.y. sayfa 58)

Cumhuriyet rejimi, büyük ticaret burjuvazisinin elinde olan dış ticarete herhangi bir düzenleme getirmiyor. Büyük ya da büyükçe kentlerdeki su, elektrik, gaz, tünel gibi hizmetlerle demiryolculuğunda tekel niteliğinde çalışanlar dışında, çok sayıdaki yabancı sermayeli şirkete de el atmıyor. Fakat kredi ve bankacılık alanına el atıyor. 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu dışında bankacılık ve kredi piyasasına el atıyor. Tüm Cumhuriyet döneminde kredi ve faizle ilgili ilk ciddi düzenlemeler bu dönemde yapılıyor. Bu dönemde yapılmış olması da anlamlı. Sanayileşmenin önemli gereklerinden birisi olan ulaştırma, bir yandan yabancı sermayenin elindeki demiryoları kamulaştırılarak, bir yandan da, yenileri yapılarak düzene sokuluyor. Ancak sanayileşmede önemli sorunların birisi de ucuz kredi bulabilmek. Bu ise kredi veren kurumları düzenlemeyi ve eğer yüksek ise faiz oranlarını düşürmeyi gerektiriyor. 1934 yılında mevcut bankalara gönderilen anket formlarına dayanılarak hazırlanan tablo, hem faiz oranlarının yüksek olduğunu, hem de zaman içinde yükseldiğini gösteriyor.

1927 ve 1932 Yıllarında Banka Faiz Oranları

Faiz Nisbeti	Banka Adeti 1927	Banka Adeti 1932
8	—	1
8,5	1	2
9	3	6
9,5	1	—
10	1	—

12	3	3
14	1	2
15	4	12
...	.....	.....
18	3	6
20	2	1
21	—	1
24	2	4
Toplam	23	38

Kaynak: W. D. Dines, Türkiye'nin İktisadî Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934, Ankara, 1934, İkinci Cilt, sayfa 58

Bu oranlar, fiili faiz hadlerini gösteriyor. Daha açık bir deyişle resmî faiz oranına ek olarak alınan idare masrafları ile çeşitli komisyonları da içeriyor. Ancak bu bilgilerin, bankalara gönderilen anket formlarına, yine bankaların vermiş oldukları cevaplara dayandığını unutmamak gerek. Bankaların, anket formlarında bildirdiklerinin çok üstünde faiz uygulamış olmaları da mümkün. Böyle bir durumun var olup olmadığının saptanmasının zor olacağı düşünülebilir. Fakat 1933 yılında hazırlanan Halk Bankaları ve Halk Sandıkları kanun tasarısının gerekçesi, zor olacağı düşünüleni yapıyor. Gerekçenin, araştırma konusuyla ilgili yanı, aynen şöyle: «Gerek müşahadelerden ve gerek Vekâletimizin (İktisat Vekâleti) zaman zaman haber aldığı hadiselerden İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük birkaç şehir müstesna olmak üzere memleketin büyük küçük diğer şehirlerinde bankaların faiz nisbeti yüzde 38 e çıkmaktadır. Asıl dikkate şâyan olan nokta, bu yüzde 38 nisbetinin fiilen normal addedilerek, bunun fevkindeki miktarın inkâr telâkki edilmesidir. Memleketin iktisadî faaliyetini felce uğratan, içtimaî bün-

yesini sarsan bu vaziyet karşısında tedbir ittihazı zarureti tahakkuk etmiştir.» (Burhan Ulutan, Bankacılığın Tekâmülü, Ankara, 1957, sayfa 168)

Cumhuriyet rejimi, ticaret ve sanayi burjuvazisinin ekonomik ve siyasal egemenliğini perçinlemek için «tedbir ittihazı zarureti tahakkuk edince» tedbiri i alıyor. Ancak alınan tedbirin niteliğini anlayabilmek için sorunun boyutunu görmek gerekiyor. 1930 yıllarında kredi ve faiz piyasası, yalnız banka sisteminden meydana gelmiyor. Bunun yanında bir de tefeci piyasası var. Zaten asıl tedbir de tefeci piyasasına yönelik durumda. Dines Raporu, tefeci piyasası hakkında şu bilgiyi veriyor: «Bunların bir çoğu halkı istismar etmekte olup, bilhassa ziraatın mıntıkalarında, fahiş nisbetlerle para ikraz etmektedirler. Banka adedinin ve bu bankaların göstermekte oldukları kredi teşkilâtının artması neticesinde, vaziyet salâha doğru yüz tutmuş olmakla beraber, tefeciler hâlâ para kazanmakta devam ediyorlar. Bazı Erzincan tüccarlarının rivayetine nazaran, bu tefecilerin hepsi insafsızca iş yapmakta olup, hatta bir kısmı Ziraat Bankası'ndan daha müsait şerait ile ikrazat yapmaktadır.» 1933 yılında hazırlanan Halk Bankaları ve Halk Sandıkları kanun tasarısının gerekçesi, tefeci piyasasının faiz hadleri hakkında bilgi veriyor. Şöyle: «Tacir, küçük sanatkâr, küçük zürra, memur ve sair halk tabaakları için hemen hemen tefecilerden başka müracaat edecek kapı yoktur. Bunların aldıkları faiz de ayda olmak şartiyle en aşağı yüzde 5 den başlayarak yine ayda yüzde 10 raddesindedir.» Aylık vadeler için uygulanan bu oranlar, basit faiz hesabı ile, yılda yüzde 60 dan başlayarak yüzde 100 e çıkmaktadır.

Böyle bir durumda Cumhuriyet rejimi tedbirini almaktan geri kalmıyor. 8 Haziran 1933 tarihli Ödünç Verme Yasası'nı çıkarıyor. Yasanın amacı, doğrudan doğruya to-

feci piyasasına darbe indirmek ve bu piyasayı düzenlemek. Yasaya göre, ödünç para veren gerçek ve tüzel kişilerin hepsi hükümetten ruhsat almak yükümlülüğü altına sokuluyorlar. Hepsi defter tutmak zorundalar. Defterlerin bir sureti, sürekli olarak resmî makamlara verilecek. Bütün bu düzenlemelerin bir amacı var: Ödünç verme işlemlerinde en yüksek faiz oranı yüzde 12 olacak. Yüzde 12 den yüksek olması da mümkün. Bu durumda, örneğin yüzde 12-15 arasında faiz uygulaması halinde yüzde 12 nin üstündeki faiz farkının yüzde 25 i, Vilâyet Özel İdareleri'ne verilecek. Vilâyet Özel İdareleri'ne aktarılacak fark yüzdesi, çıkarılan yasaya göre, giderek artıyor. Belli bir orandan sonra farkın tamamının Vilâyet Özel İdaresi'ne bırakılması yükümlülüğü getiriliyor.

Ödünç Verme Yasası, Türkiye'de bankacılığın gelişmesinin önündeki engeleri kaldırma amacını güdüyor. Bankacılık sistemi içinde de Cumhuriyet rejiminin has evlâdı İş Bankası önemli bir gelişme kaydediyor. İş Bankası'nın gelişme çizgisi içinde en önemli yeri iştirakleri oluşturuyor. Sırtını Cumhuriyet reimine dayamış bu özel banka, özel bankacılık tarihinde harikalar yaratıyor. Özel bankacılıkta görülmemiş ölçüde, ödenmiş sermayesi ile ihtiyat akçesinin tamamından fazlasını, iştiraklere ayırabiliyor. 1933 yılında böyle olan durum, daha sonraki yıllarda uzmanları tarafından hazırlanan ve Dines Raporu diye anılan iki ciltlik incelemede, İş Bankası'nın 1933 yılı sonu durumu şöyle saptanıyor: «Bankanın muamelâtında en mühim inkişaf, sınaî ve diğer müesseselerdeki iştiraklerinin artmasıdır. Bankanın, berayı tetkik bize tevdi etmiş olduğu 1933 teşrinisani tarihli İştirak Hisseleri listesine göre, yeniden esham miktarı, hemen hemen sermayesiyle ihtiyat akçesi yekûnuna müsavi bir rakam olan, 6.368.964 lira ve tahvilât miktarı ise 859.583 liradır. İzmir Belediyesi'ne ikraz edilmiş olan 1,142,640 liranın ilâ-

veslyle bankanın iştirak hisseleri yekûnu 8,371,187 liraya baliğ olmaktadır.» (W. D. Dines ve arkadaşları, Türkiye'nin İktisadî Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934, Ankara, 1934, İkinci Cilt, sayfa 41) Bankanın, 1933 yılında ödenmiş sermaye ile ihtiyat akçesi toplamı ise 7,540,000 Türk Lirasıdır. İş Bankası, ödenmiş sermayesi ve yedeklerinden daha büyük bir sermayeyi, iştirak şeklinde yatırımlara bağlamış oluyor. Bu durum ise 1930 yıllarının sanayi planları ile daha da gelişiyor. Çünkü sanayi planları, bazı yatırımların yapılmasını doğrudan doğruya İş Bankası'nın öncülüğüne bırakıyor. Birinci sanayi planına göre Keçiborlu kükürt, Paşabahçe cam, Zonguldak kok kömürü gibi yatırım ve işletmeler, İş Bankası'nın öncülüğüne bırakılan iş alanları arasında. İş Bankası'nın iştirakleri, daha sonraki yıllarda sürekli ve artan gelire dönüşüyor. 1931-1948 yıllarına ait İş Bankası Gelişme Tablosu, bunu gösteriyor.

İş Bankası'nın gelişmesi, diğer bir çok bankanın gelişmemesi demek. Bunu bugün Türkiye'de çalışan banka sayısına bakarak söylemek mümkün. Çok az sayıda banka var. Halbuki bir ara, Cumhuriyet'in ilk on yılında çok sayıda banka kurulmuş. Fakat yaşayamamış.

1924 yılında İş Bankası kurulmuş. 1925 yılı boş geçmiş. 1926 yılında yeni bir banka kuruluyor. 1927 yılında 5, 1928 yılında ise 6 yeni banka kuruluyor. Konjönktürel gelişme burada da kendisini gösteriyor. 1929 yılında 2 banka kuruluyor. 1930 yılında ise yeni banka yok. Bankalar ile ilgili ayrıntılı bilgi ise bu bölüme ekte var.

İş Bankası Gelişme Tablosu : 1931 - 1948

(Bin T.L.)

Yıllar	Esham ve Tahvilât Cüzdanı Geliri + Esham Üzerinden Kâr	Alınan Faiz ve Komisyon	Verilen Faiz ve Komisyon
1931	652	3655	1578
1932	673	3140	1572
1933	794	2902	1679
1934	785	3163	1780
1935	786	3518	2180
1936	937	3990	2356
1937	896	4469	2658
1938	981	5005	2703
1939	200	5327	2357
1940	1156	4263	1674
1941	1619	5287	2011
1942	1189	7353	2706
1943	2849	6563	2911
1944	4509	5978	3193
1945	4127	8083	3785
1946	3664	11235	4498
1947	2882	13391	4885
1948	2794	14681	6257

Kaynak : T. Bulutay - Y. S. Tezel - N. Yıldırım, Türkiye Millî Geliri 1923-1948. Tablolar, Ankara, 1974, 103/A ve 103/B tablolarından derlendi.

Bütün bu söylenenlerden devletçilik denilen politikanın uygulama döneminde iktidardaki egemen sınıflar arasında Bastiat'yı kıskandıracak bir harmoni, bir ahenk bulunduğu sonucu çıkartılmamalı. Bugünlere kadar gelen neo-klasik burjuva iktisatının sınıflar ve ekonomik çıkarlar arasında varsaydığı ahenk tezinin üzerinde durmak gerekiyor. Gerçeklerle taban tabana çelişen bu ahenk tezinin ve temelinde bu tezin yattığı ideolojinin, sanıldığından daha çok etkin olduğu görülüyor. Sosyalist iktisatın ve bilimin kapıdan kovduğu bu ideolojinin pencereden girmeğe çalıştığı ve zaman zaman da bunda başarılı olduğunu söylemek mümkün. Bilim, ilerlemenin temelinde çelişki ve çıkar çatışması olduğunu ortaya koydu. Temel çelişki, emek ile sermaye arasında; sermayedarlarla işçi sınıfı arasında. Bu biliniyor. Buna ek olarak egemen sermaye sınıfları arasında da çıkar tartışması olduğu biliniyor ve bilinmesi gerekiyor. Ancak bugün de örneklerle görüldüğü gibi egemen sermaye sınıfları ve bunların siyasal örgütleri arasındaki çekişmeler çok zaman abartılıyor. Çok zaman bu çekişmeler, sermaye sınıfları arasındaki koalisyonun parçalanmasının habercileri olarak değerlendiriliyor. Böyle değerlendirmelerin arkasında, ahenk tezinin yaygın etkinliğini bulmak mümkün. Çünkü hiç bir zaman abartma eğilimleri, kendiliğinden ortaya çıkmaz. Ancak başka bir abartmadan doğar. Egemen sınıflar arasında bir çıkar ahenginin var olduğu başlı başına bir abartma. Böyle bir abartma olduğu sürece, egemen sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarının gözlenmesiyle birlikte bu koalisyonun parçalanacağı ve parçalanmak üzere olduğu abartmalı görüşü, otomatik olarak ortaya çıkıyor. Abartma abartmayı doğuruyor. Sapmaların sapmaları doğurması gibi. Bu yüzden sapmaların özdeki birliği ile abartmaların özdeki birliği aynı platforma oturuyor.

Bu yüzden 1930 yıllarında izlenen ekonomik politikayı algılar ve soyutlarken böyle bir abartmaya düşmemek gerekli. Egemen sınıflar arasındaki ahenk, yalnızca işçi sınıfına ve emekçi yığınlara karşıl izlenen politikada kendisini gösteriyor. Bunun dolaylı göstergeleri ile dolaysız verilerine, ileride, değinilecek. Burada egemen koalisyonun tarafları arasında tam bir birlik olduğunda kuşku yok. Fakat kendi aralarındaki çıkar çatışmalarına gelince, böyle abartmalı bir ahenk kesinlikle yok. Bu noktanın çok açık olarak ortaya çıkması zorunlu. Bir başka Sovyet Bilim adamı, bu noktayı, uygun bir ifadeye kavuşturuyor. Şöyle: «Devletçiliği kendi dar çıkarları için kullanmaya çalışan egemen gruplar, kendi aralarında mücadele ettiler. Bu, devletçiliğin iç çelişkilerinden birisidir.» (N. G. Kireev, Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ulusal ve Yabancı Sermaye, Moskova, 1968, sayfa 58, rusça) Devletçiliğin, egemen sınıfların çıkar çekişmesinden doğan iç çelişkileri olduğunun bilinmesi ve kavranması gerçekten önemli. Tıpkı egemenliğini perçinlemek ve egemenliğinin ekonomik temelini güçlendirmek durumunda olan burjuvazi için gerekli ve zorunlu bir politika olduğunun bilinmesi gibi. Ancak iç çelişkileri de var. Devletçiliğin iç çelişkileri ile birlikte böyle bir zorunluluktan doğduğunun kabul edilmemesi, «Mustafa Kemal başlattı, başkaları sürdürmedi; İsmet Paşa başlattı, Celâl Bayar sulandırdı» gibi bilim dışı değerlendirmelerin yaygın bir biçimde piyasaya sürülmesine yol açıyor. Kuşkusuz bu tür bilim dışı tezlerin arkasında, Cumhuriyet'in sınıfsız olarak doğduğu ve 1930 yıllarında sınıfsız olarak geliştiği şeklinde çok daha vahim bir bilim dışı görüş yatıyor.

Burada bir hatırlatmaya yer var. Devletçilik politikasından en çok sanayi ve ticaret burjuvazisinin yararlandığı, devletçilik politikasının bunların egemenliğini perçinlemenin bir yöntemi olduğuna işaret edildi. Halbuki ege-

men iktidarın bir ayağını da büyük toprak sahipleri ile kulaklar oluşturuyor. Bu yüzden, devletçiliğin, büyük toprak sahipleri ile kulaklara ne getirip ne götürdüğü sorusu ortaya çıkıyor. Bu sorunun cevaplandırılmasına da dış ticaret politikası ile başlamak gerekiyor. Bunun için de önce bir parantez açmakta yarar oluyor. Dış Ticaret politikaları ile büyük toprak sahipleri ve kulakların ekonomik çıkarları arasında, genel ekonomik çözümlemelerde genellikle ihmal edilen, bir ilişki söz konusu. Özellikle büyük toprak sahipleri, genel olarak Türk Parasının dış değerinin düşük tutulmasını isterler. Daha açık bir deyişle devalüasyonlar sürekli olarak ve doğrudan doğruya onların çıkarınadır. Çünkü böyle durumda ihraç edilebilen tarım ürünlerinin her biriminin karşılığında daha fazla Türk Lirası elde edilir. Tarım kesiminin kullandığı ithal malı girdiler fazla olmadığı için de, Türk Lirasının değerinin düşük tutulmasının ya da devalüasyonun ithal malları fiyatlarının Türk Lirası fiyatlarını yükseltmeleri, büyük toprak sahiplerini fazla rahatsız etmez. Bunun tersi de doğrudur. Türk Parasının değerinin yüksek tutulması, resmî kur ile piyasa kuru arasındaki resmî kurun aleyhine bir fark olması sürekli olarak ihraç edebilen büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının aleyhinedir. Böyle bir politika, resmî kurun piyasa kurundan düşük tutulması politikası, ihracatın tarımsal ürünlerine dayandığı; ithalâtın ise daha çok sanayi için kullanıldığı ekonomilerde büyük toprak sahiplerinden sanayi kesimine kaynak aktarma anlamına geliyor. Türkiye'de özellikle 1960 yıllarında başlayan tarım ve sanayi arasındaki kaynak transferi araştırmalarında bu pek önemli kaynak transfer mekanizması genellikle ihmal edildi. Hesap dışı bırakıldı.

Bu kısa açıklamalardan sonra, sıra, 1930 yıllarında uygulanan dış ticaret politikasının bir yanının özetlenmesine geldi. Bir araştırmacı bunu yapmış durumda. Şöyle:

«Takas ve klering sistemi dışında kalan memleketlerde olan dış ticaretimiz de, takas ve klering sisteminin etkisi altında kalarak dengesini kaybetti. Serbest döviz bölgesinden ithal imkânları kolay ve ucuzdu. Ancak, klering ve takasın yüksek seviyede tesbit ettiği ihraç fiyatlarımız sebebiyle serbest döviz bölgesine ihraç yapmamız hemen hemen imkânsız bir hale gelmişti. Bu durumda, serbest döviz bölgesinden yapılan ithalât için döviz bulmakta güçlüklerle karşılaşıldı. Bu ithalât için deblokaj sistemi ihdas edildi. Başka bir deyimle, bu bölgelerden ithalât yapılabilmesi için sun'i olarak ihracat teşvik edildi. İhracatçılara ithal hakları tanındı. Bu ithal hakları, deblokaj primi adıyla ithalâtçılardan alınan kur farkı ile ithalâtçılara devrediliyordu. Böylece çok kere hayali bir takım ihracat işlemlerine girişildi. İhracat rakamları sun'i olarak kabartılmış oldu.» (Erhan Bener, Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi, Ankara, sayfa 115)

Bu sistem, ithalâtçıların dövizi daha yüksek fiyatla satın almaları demek oluyor. İşleyiş mekanizması itibariyle 1960 yıllarında yaygınlaştırılan ihracatta vergi iadesi vermekten pek farksız. Çünkü ihraç edilen veya edilmiş gösterilen mallar için daha yüksek Türk Parası karşılığı elde edilmiş oluyor. Bu yüzden de tıpkı 1960 yıllarında ve daha sonraki yıllarda ihracata vergi iadesi suistimalleri gibi bu sistemin suistimali ile de ihracat rakamlarının şişirilmiş olduğu anlaşılıyor. Gerçek ihracat ya da sun'i ihracat ile ihracatçıların elde ettikleri ithal hakkını, ithalâtçılara, resmî kurun üzerinde devrettiklerini tahmin etmek zor değil.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan bu sistemden ihracatçıların kazançlı çıktıklarını düşünmek mümkün. Böyle düşünmek bir ölçüde doğru sayılmalı. Fakat sadece bir ölçüde. Çünkü, genel bir kural olarak, kapitalizmde neyin suistimali ya da kaçakçılığı yapılırsa, o ma-

ın sahiplerinin bundan yararlanmamaları düşünülemez. Afyon kaçakçılığından afyon üretenlerin kazanç elde etmemeleri düşünülemez. Bu dönemde de Türkiye'de ihraç malları, tarımsal mallardan meydana geliyor. İthal hakkı da bu malların ihracatı ile elde edilebiliyor. Sistem, mal türlerine göre belirleniyor. Bu mal türlerinin aynı malın ithal edileceği iki ülkeye göre de değiştiği görülüyor. Çekoslovakya'dan şeker ithal edebilmek için fındık ihraç etmek gerektiren aynı şekeri Belçika'dan ithal edebilmek için arpa ve tütün ihraç etmek zorunlu oluyor. Böylesine ayrıntılı bir mekanizmaya sahip ve tarım mallarına bağlanmış bir sistemin büyük toprak sahipleri ile kulaklara yaramamasını düşünmek gerçekçi olmaz.

Bu sistemle ilgili olarak bir araştırmada şunlar yazılı: «İthal hakkı sistemi (rusça metinde türkçeye mütekabiliyet sistemi olarak çevrilebilecek olan kompensatzionnoya sistema deyimi kullanılıyor, Y. K.) ihraç mallarının esas sağlayıcılarını oluşturan toprak ağaları ile kulakların çıkarına idi. Bu sistem, belli koşullar içinde, ulusal sanayinin malları ile rekabet eden şu ya da bu yabancı malın ithalini imkân dahiline soktuğu için Türk sanayicilerinin çıkarlarına zarar vermekte gecikmedi. Mütekabiliyet sistemi dış ticaret cephesini canlandıramadı ve 1933 yılında kaldırıldı.» (I. V. Alibekov, Türkiye'de... a.g.y. sayfa 70)

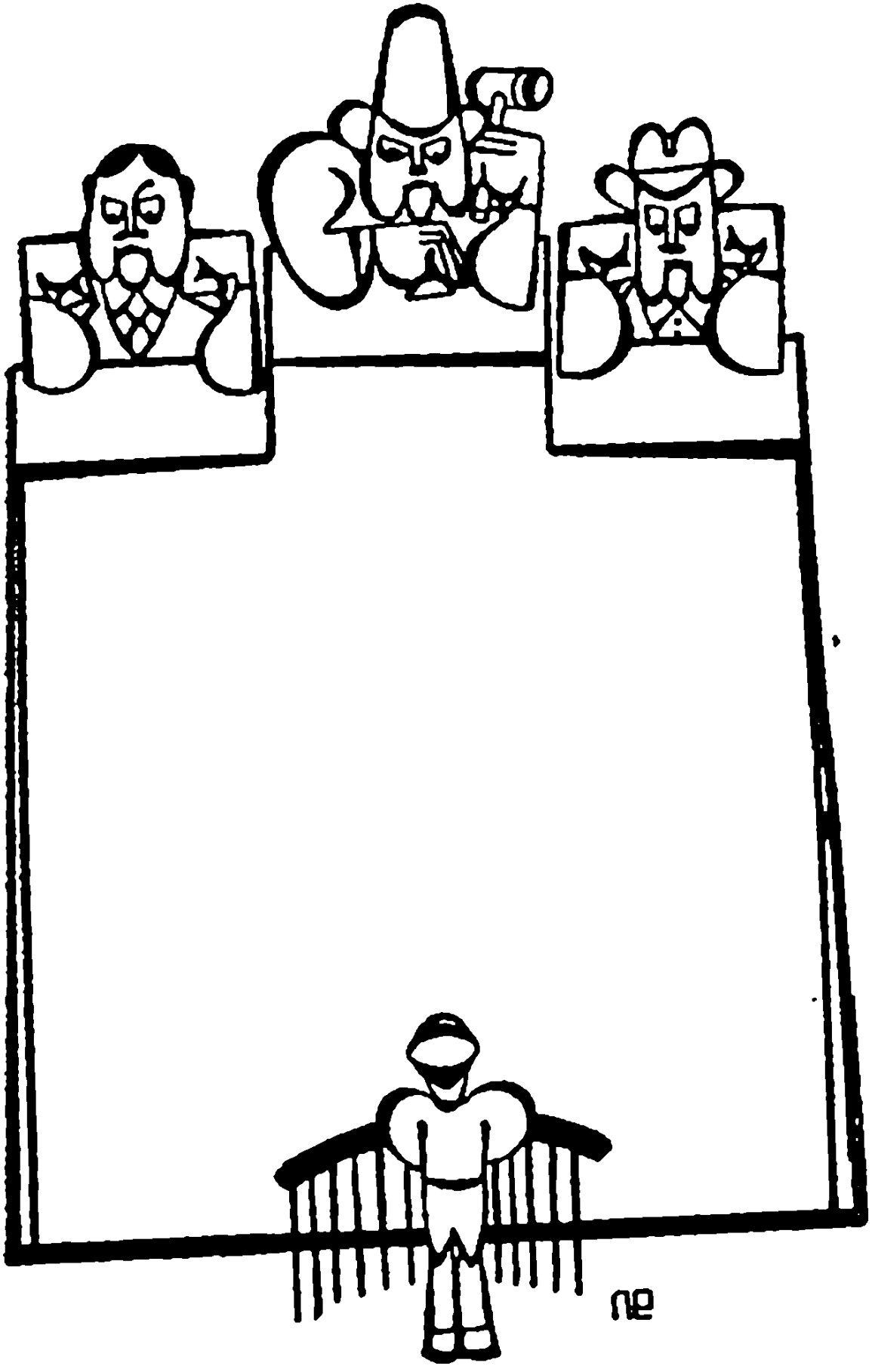
Türkiye sistemi, büyük toprak sahipliği lehine işleyen bir mekanizmayı bir süre sonra geri aldı. Ancak Türkiye sisteminin, iktidarın sınıfsal dayanaklarından birisi olan büyük toprak sahipliği karşısında fazla bir direnişe sahip olmadığına, 1925 yılında aşarın ilga edilmesi ve yerine konulan ürün vergisinin de bir yıl sonra kaldırılması dolayısıyla daha önce değinildi. 1930 yıllarında bu sınıfsal dengede bir değişiklik yok. Fakat Türkiye kapitalizminin önündeki sorunlar nedeniyle egemen sınıflar

politikası uygulanmıyor. Bu yüzden ekonomik iktidarı perçinlemek, oynı zamanda, sınıfsal iktidarı pekiştirmek anlamına geliyor. Ilerde, bunun somut uygulamada da, işçi sınıfı ve emekçiler üzerindeki sömürü ve baskıyı artırmak demek olduğu görülecek. Burjuvazi, işçi sınıfı ve emekçilere hücumunu şiddetlendirirken, toprak sahipliği ile koalisyonunu güçlendirmek zorunluluğunu duyuyor. Bu sınıfsal ve siyasal zorunluluk, ekonomik açıdan büyük toprak sahipliğinin çıkarlarının aleyhine bir politikanın uygulanmasının zorunlu olduğu bir zamanda, tam tersine bir politika sahnelenmesine yol açıyor.

1930 yıllarında toprak ve tarım politikasını, kısaca irdelemeden önce söylenecek iki nokta var. Söylenecekler den birincisi, izlenen politikanın, evrensel bir politika olmaması ile ilgili. Böyle bir politikanın uygulanması, ne koalisyonu içinde büyük toprak sahiplerinin pazarlık gücünün artmış olduğunu söylemek mümkün. Bu yüzden sistemin bir bütün olarak büyük toprak sahipliğine yeni ekonomik olanaklar sağlaması gerekiyor.

Bu tezin açıklanması gerekiyor. Bu tez ancak, ekonomik mantık ile sınıfsal mantık arasındaki karşılıklı ilişkinin incelenmesi ile açıklanabilir. Şöyle: Burjuvazi iktidarını pekiştirmek için ekonomik gücünü artırmak zorunda. Başka bir deyişle üretici güçler düzeyini yükseltmek zorunda. Bunun için gerekli pazar ve finansmanı, tarım kesimini modernize edecek, feodal artıkları ortadan kaldıracak ve toprak rantının bir bölümünü alacak bir politika uygulayarak, kısmen de olsa, çözülebilir. Ancak, 1930 yıllarında işçi sınıfı ve müttefiki emekçilerin örgütlü gücü her yerde kendisini hissettirmese bile, Türkiye burjuvazisinin işçi sınıfı ve müttefiki emekçilerin örgütlü gücü her yerde kendisini hissettirmese bile, Türkiye burjuvazisinin işçi sınıfı ve emekçilerden çok büyük bir korku içinde olduğu, şimdiye kadar yazılmış olanlardan da

ortaya çıkıyor. Burjuvazi, iktidar ortağı büyük toprak sahipliği ile bağlarını koparacak böyle bir tarım ve toprak

burjuvazinin akılsızlığından, ne de uzmanların bilgisizliğinden ileri geliyor. Tam tersine sınıfsal zorunluluktan doğuyor. Aynı tarihlerde başka bir yerde, iktidarını perçinlemek için üretici güçler düzeyini yükseltmek zorunluluğu ile karşı karşıya gelen bir başka sınıf, bir başka politika uyguluyor. Bu politikanın irdelenmesi, çok daha teknik bir düzeyde, başka bir yerde yapıldı. (Yalçın Küçük, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları —Sovyet Deneyimi 1925-1940—, İstanbul, 1975) Aynı tarihlerde Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfı iktidarını perçinlemek için tarımdaki kulak egemenliğinin kökünü kazımak zorunda kaldı ve bunu başarı ile yaptı. Türkiye'de ise burjuvazi, kendi egemenliğini sağlamlaştırmak için büyük toprak sahipliği ile birlikte kulakların etkinliğini de artıracak bir politika izledi.

Söylenmesi gereken ikinci nokta, işçi sınıfından duyulan korku ile ilgili. Bu korku ile birlikte yapılanlara değinilecek. Şimdi korkuyu belgelemek gerekiyor. Burada da güvenilir bir tanık var. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Sekreteri. Genel Sekreter Recep Peker, «Inkılâp Dersleri» veriyor. «Bu dersler, 1934-1935 okutma yılında Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde verilmiştir» diye yazıyor. Kitabın ilk sayfalarında. Recep Peker «Bugünkü Sovyetler Birliği... ihtilâl neticesinde Rus çarlığının yere serilmesinden sonra menşevikliği yenerek meydana gelmiş bir devlettir» derken, kendinden sonra aynı koltuğa oturacak bir kimseden daha bilgili ve bilinçli olduğunu gösteriyor. (Recep Peker, Inkılâp Dersleri Notları, Ankara, 1935, sayfa 42)

Dahası var. Burjuvazinin, sosyalizmden korktuğu için demokrasiye düşman oluşunun en açık ve net ifadesini, zamanın CHP Genel Sekreteri Peker'in kitabında bulmak mümkün. Şöyle diyor: «Sosyalizm, hürriyet ihtilâlinin ge-

tirdiği neticeler içinde demokrasinin ve parlamentarizmin göğsünde kendini besletip büyütmeğe muvaffak oldu.» Bu, demokrasi ile sosyalizm ilişkisini, göğüs ile «meme emme» ilişkisine benzeten gözlem şöyle devam ediyor: «Sosyalizm, göğsünde memesini emerek beslendiği hürriyet anayı, büyüyüp kuvvetlendikten sonra ortadan kaldırmayı kendisine bir sistem olarak kabul etmiştir.» (Recep Peker, Inkılâp... a.g.y. sayfa 36) Burjuvazinin, demokratlığını çoktan yitirmiş olduğu, boşuna söylenmiyor. Çok açık bir bi imde, sosyalizmden korku demokrasi düşmanlığına dönüşüyor. Zamanın CHP Genel Sekreteri'nin görüşlerini pek açık ve içten bir biçimde yazmış olduğu anlaşılıyor.

1930 yıllarında iktidardaki tek partinin ikinci adamı tarafından üniversitelerde okutulan ders notlarında sosyalizmin amacı ve yöntemleri konusunda da «açıklamalar» var. Şöyle: «Sosyalizmin gayesi, işçiyi patrona, kendisini fakir farzeden ve zenginlerin sosyal hayat için düşman olduğuna inandırılan kimseleri burjuvalara saldırtmaktır. Bu kavgada sosyalizm hiç bir anlaşmayı ve uyuşmayı kabul etmez. Bu kavga, patronlardan öc alıncaya kadar sürecektir. Bu kavga bütün bir karşı cephe vurulup yere serilerek bunun enkazı üzerinde işçi sınıfının hâkimiyeti kurulana kadar, sona kadar devam edecektir. Eğer herhangi bir sosyalist uyuşmaktan bahsetmişse, bu, muhakkak, o gün için karşısında kuvvetli hissettiği hasmının tazyikini azaltmak içindir.» (Recep Peker, Inkılâp... a.g.y. sayfa 40)

Resmî ideoloji sayılabilecek bu «dersler», sosyalist mücadelenin gücünü de iki yerde buluyor. Birinci i, bekleneceği gibi, «ekonomik liberalizm» oluyor. Şu cümlelerle: «Ekonomik liberalizm, bütün bu mücadele safhalarında kendi aleyhine hasıl olan vaziyete rağmen, umumî gidişinde müstehlikin ve işçi sınıfının haklarını az çok kol-

layıcı bir orta anlaşmaya bile yanaşmamıştır. Kendi aleyhine mücadele devam ettikçe, kendisi de mücadelenin sertliğini artırmıştır. Bu mukavemet sosyalist olmayan insan tabakalarına ağır tesirler yapmış, patronların vaziyetlerine ve ekonomik liberalizme karşı bütün müstehlike halk arasında düşmanlığı artırmıştır.»

Kapitalizmin çaresizliği, sosyalizmin güç kaynaklarından birisi olarak gösteriliyor. Sosyalizmin ikinci güç kaynağı ise şu kelimelerle ifade ediliyor: «Sosyalizmin kolayca genişlemesinin bir başka esaslı sebebi de bu siyasal varlığa giren insanların özünü teşkil eden yığınların işçiler olmasıdır.» (Recep Peker, İnkılâp... a.g.y. sayfa 37)

Derslerinin başında «parlamentarizm, sınıf kavgalarının, sınıf inkılâbının» doğuşuna sebep verdiğini söyleyen CHP Genel Sekreteri, 1930 yıllarında üniversitelerde okuttuğu «dersleri» şöyle tamamlıyor: «Arkadaşlar, İnkılâp ve İstiklâli, sayılı ders saatlerine sığabilecek çerçeve içinde gördük. Şimdi çok önemli saydığım mefhumların birini daha söyleyeceğim: Bu, içinde yaşadığımız yüzyılda, bütün bu aziz varlıkları kurtarıp koruyabilmek için en gerekli bir şarttır; bu, ulusal birliktir. Ulusal birlik demek, aklı ve şuuru yerinde olan, biri öteki i tamamlayan ve seven, biri ötekinin hakkını ve şerefini kollayan yurttaşların birliği ve beraberliğidir. Bu olmazsa inkılâbın ve istiklâlin koruyucusu olan büyük kütle yok demektir. Bizi dağıtmak isteyecekler, inan ve bilgilerimizin olgunluğundan, ümitlerini kesince, içimize ve aramıza ayrılığın zehrini sokmağa teşebbüs ederler. Onun için ulusal birliği, bugünkü Türk varlığına dayanak olan inkılâp ve istiklâlin yanında üçüncü bir mefhum olarak tanıyacak ve Türk varlığının bu üç kutsal sütun üzerinde istikbalin yüce göklerinde yükseleceğini nesilden nesile anlatacağız.» (Recep Peker, İnkılâp Dersleri Notları, Ankara, 1935, sayfa

117) İşçi sınıfı ve emekçiler üzerinde baskı ve sömürü artırılırken, «ulusal birlik» edebiyatı her zaman ortaya çıkıyor.

«Ulusal birlik demek, aklı ve şuuru yerinde olan, biri ötekini tamamlayan ve seven, biri ötekinin hakkını ve şerefini kollayan yurttaşların birliği ve beraberliği» imiş. Böyle bir birlikten «devlet» doğuyor, olmalı. Devletin de «aklı ve şuuru yerinde» olmalı. Böyle olduğunu gösteren bilgiler var. Devlet, traktör sahiplerine, «mevaddı müştelle rüsumu tazminatı» adı altında Hazine'den para veriyor. Devlet, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile traktör sahiplerinin büyük çiftçiler olduğunu söylemeye gerek yok. Verilen miktarın dökümü ise tabloda görülüyor. Tabloda görülenin önemini ise, büyük toprak sahiplerinin bakışını yansıtan, büyük toprak sahiplerine sağlanan yararları sürekli olarak az bulan ve yakınan araştırmacı bile şöyle nitelliyor: «Cedvelde görüldüğü üzere, devlet, mevaddı müşteilenin gümrük tazminatı için, traktör sahibi çiftçilerin lehine beş yıl içinde oldukça ehemmiyetli bir para vermiştir.» Cedvelde şunlar var.

Traktör Sahiplerine Hazine Yardımı: Türk Lirası

Yıllar	Miktar
1926	659,638
1927	1624,922
1928	1697,671
1929	1624,950
1930	1045,000
Toplam	6652,181

Kaynak: Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Ziraî Buhran, Ankara, 1936, sayfa 15

Bu konuda verilen bilgi şöyle devam ediyor ve bitiyor: «1930 yılından sonra devlet mevaddı müşteile rüsumu tazminatını kestiği için traktör sahiplerine toptan bir tazminat vermiştir, bunun tutarı 2.700.000 liradır.» Çok açık: Büyük toprak sahiplerine yapılan Hazine bağışı sona erdirilirken bile toptan bir tazminat verilmesi ihmal edilmiyor.

Traktör sahiplerine, büyük çiftçilere, Hazine'den yapılan yardım sona erdiriliyor. Bundan sonra büyük çiftçilere, asıl sistematik yardım başlıyor. Bu sistematik yardım ile Türkiye Cumhuriyet düzeninde, daha sonra taban fiyatları ya da destekleme alımları adı ile günlük politikaya girecek olan yeni sistem başlatılmış oluyor. Bu sistemi başlatan 10 Temmuz 1932 tarih 2056 sayılı yasanın adı çok ilginç: Buğday Koruma Kanunu. 1930 yıllarında yazılmış başka bir çalışmada Buğday Koruma Yasası'nın çıkarılma gerekçesi ile içeriği konusunda ayrıntılı bilgiler, var. (Atıf Giray - Vahdi Yurtmen, Buğday Krizinde Türkiye, Ankara, 1937, sayfa 23-60) Burada, bu bilgiler özetleniyor.

1931 yılı buğday rekoltesi yüksek. Normal yıllardan yarım milyon ton daha fazla bir rekolte elde ediliyor. 1932 yılında, buğday fiyatlarının normal olarak yüksek olması gereken aylarda bile, fiyatlar yükselmiyor. 1932 yılındaki rekoltenin de yüksek olması hallnde fiyatların daha da düşeceği tahmin ediliyor. Fiyatların yüksek tutulmasını sağlamanın, düşmesini önlemenin bir yolu vor. Buğday ekim alanları sınırlanabilir. Kapitalist ülkeler bu yola gidiyor. Türkiye ise büyük çiftçinin ürününü yüksek fiyatla satın almayı sağlayacak bir sistemi geliştiriyor. 1932 yılında Buğday Koruma Kanunu, bu amaçla çıkarılıyor. 1932 yılında henüz T. Mahsulleri Ofisi yok. Toprak Mahsulleri Ofisi, daha sonra, 3291 sayılı yasa ile 13 Temmuz 1938 tarihinde kuruluyor. Ofisin kuruluş yasasının

gerekçesinde, kuruluş amacı şöyle ifade ediliyor: «Yurt içinde başta buğday olmak üzere icabına göre muhtelif hububat nevilerinin alım ve satım işlerini gerek müstahsil, gerek müstehlik bakımından fiyatların tanzimi, işletmesi, standartlaştırılması ve bu suretle ihraç kabiliyetlerinin arttırılması ve aynı zamanda bu mahsullerin istihsalleri ile sıkı alâkayı haiz afyon mahsulü ihracı işleriyle uğraşmak için Toprak Mahsulleri Ofisi kurulacaktır. Toprak Mahsulleri Ofisi kanun projesi şimdiye kadar bu yolda alınmış tedbirleri sistematik bir şekilde ifrağ etmeyi ve işin icaplarına uygun bir şekilde ticari bir bünyeye mazhar kılmayı istihdaf etmektedir. Filhakika esas maksat kıymetlendirme olmakla beraber bu maksadın da hakkı ile elde edilebilmesi için sarfedilen emeklerin ve yapılan fedakârlıkların bir esasa istinad ettirilmesi projenin ruhunu teşkil etmektedir.» Toprak Mahsulleri Ofisi kuruluş yasası, Buğday Koruma Kanunu ile başlayan uygulamayı önemli ölçüde genişletiyor. Daha sonraki yıllarda bu genişleme sürdürülüyor. Bugün sözü edilebilecek tarım ürünlerinin hemen hemen tamamı, bu uygulamanın kapsamı içine alınmış durumda.

Bu yüzden başlangıç önemli. Her başlangıç gibi çok açıklayıcı. Çünkü başlangıçta olan, nüve halinde olan yeni sistemde, bu sistemin getirdiği yükün kimlerin omuzlarına bindirildiğini de açık bir biçimde, dolaylı ekonomik çözümlemelere gerek olmadan, görmek mümkün oluyor. Büyük çiftçileri desteklemek demek olan bu sistemin tüm maliyetinin, işçi ve emekçi yığınların omuzlarına bindirildiğini görmek mümkün oluyor. 1950 yıllarında enflâsyonun büyük ölçüde Toprak Mahsulleri Ofisi'nin alım ve satımlardan doğan finansman açıklarını Hazine'den ya da Merkez Bankası imkânlarından kapatılması ile doğduğu hep söylendi, yazıldı. Enflâsyonların, işçi ve memurlardan vergi almak demek olduğu da hep söylendi. Fa-

kat anlatmak o kadar kolay olmadı. Ancak Buğday Koruma Kanunu'ndan sonra çıkarılan Buğday Koruma Karşılığı Kanunu, hiç bir ekonomik çözümlemeye gerek olmadan, yükün kimlerin omuzlarına yüklendiğini gösteriyor.

1932 tarihli Buğday Koruma Kanunu'na göre hükümetçe saptanacak fiyatlarla, buğdayın satın alınmasıyla Ziraat Bankası görevlendirildi. Bunun için Ziraat Bankası'na özel bir kredi açılması kanun hükmüne bağlanıyor. Ayrıca bu uygulama ile Ziraat Bankası'nın yılda 1 milyon lira zarar edeceği kabul ediliyor. Kanuna göre bu zarar Hazine tarafından karşılanacak.

Ne yapılmak istendiği bu kadar açık. Buğday fiyatlarının yüksek tutulması için Buğday Koruma Kanunu'nun çıkarılması ilk adım. Fiyatların desteklenebilmesi için siloların yapılması gerekiyor. 1933 Haziran ayında silo ve ambar yapımı için bir kanun çıkarılıyor. Bu kanunla Ziraat Bankası, bir de, silo ve ambar yapımı ile görevlendiriliyor.

Bütün bunlar bir finansman ya da kaynak sorununu da beraberinde getiriyor. Tarım desteklenmesi için gerekli finansmanın bulunması sorunu var. Bu finansmanın yine tarımdan sağlanması düşünülebilir. Ancak tam tersi yapılıyor. 1932 yılında sayım vergisi, eski adı ile ağnam vergisi oranları indiriliyor. Ağnam ya da sayım vergisinin, ekonomi tarihi içindeki yeri de ilginç. 1920 yılında başlayan Büyük Millet Meclisi döneminin ilk yasama eylemi ağnam vergisi ile ilgili. Kurtuluş Savaşı'nın yasama meclisi ilk çıkarttığı yasa ile ağnam vergisini dört misli artırıyor. (İlhan Özer, Türk Vergi Sisteminin Geliştirilmesi, Ankara, 1974, sayfa 25) Başlangıç ileri bir adım oluyor. Bu adım, 1926 yılında da sürdürülüyor. 1926 yılında yapılan değişiklikle hem verginin kapsamı genişletiliyor, hem de hayvan başına alınan vergi miktarı yükseltiliyor.

1929 yılında bazı hayvan türlerinde yüzde yüze yakın olmak üzere yeni bir artış yapılıyor. Ancak daha önce ekonomik mantık ile sınıfsal mantık arasındaki ilişki üzerine söylenenlerle tutarlı bir biçimde, 1932 yılından itibaren hayvan vergisi uygulaması tersine çevriliyor. 1932 yılında yapılan bir değişiklikle sayım vergisi önemli ölçüde indiriliyor. Bu indirme, daha sonraki yıllarda, 1935 yılında tekrarlanıyor. Çalışanların vergisi artırılırken hayvanların vergisi indiriliyor.

Buğdayı, daha doğru bir deyişle, buğday satabilen çiftçiyi korumak için çıkarılan Buğday Koruma Kanunu'nu, 2466 sayılı Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu izliyor. Adından da anlaşılacağı gibi bu kanun buğdayı korumanın karşılığını sağlamak amacıyla çıkarılıyor. Mantığı, gerekçesinde yazıldığı biçimiyle, gayet basit. Gerekçede, Türkiye'de yılda 3 milyon insanın fırından ekmek olarak beslendiği kabul ediliyor. Bunların kişi başına yılda 150 kilo ekmek yedikleri varsayılıyor. Ekmek başına bir kuruşluk bir vergi ile yılda 4,5 milyon lira toplanacağı düşünülüyor. Çıkarılan kanuna göre, un ve undan yapılmış mamuller buğday koruma karşılığı kanunu kapsamı içine alınıyor. Buğday, değirmene getirilip öğütüldüğü zaman, kanun işliyor. Bu şahıs, kendi ihtiyacı için olsa bile, değirmende buğday öğüttüğü takdirde vergi vermek zorunda. Verginin bütün yükü, tüketiciye ait. Ekmek yiyen bir avuç mülk sahibi bir kenara atılacak olursa, buğday koruma karşılığı vergisinin yükümlüleri, işçi ve emekçiler oluyor. Böylece, çok doğrudan bir biçimde, büyük çiftçiyi korumanın yükü, işçi ve emekçilerin omuzlarına bindiriliyor. Daha sonraki yıllarda, aynı uygulama vergiler ya da enflâsyon yolu ile sürdürülüyor.

Tarım ürünleri fiyatları düşüyor; devlet, yardıma koşuyor. Bunlar, devletçilik uygulamasının yapıldığı yıllarda başlıyor ve belirginleşiyor. Bu politikadan ise iki önem-

li sonuç doğuyor. Bunlardan birisi, tüm tarım ürünleri ve özellikle sanayi bitkileri denilen türlerin üretiminde görülen önemli artışla kendisini belli ediyor. İşin bu yanına, başka bir yerde, değinildi. Tütün, pamuk, keten, kenevir, şeker pancarı gibi sanayi bitkilerinin 1927-1945 üretim miktarları, başka bir yerde, gösterildi. (Yalçın Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1975, sayfa 253-254) İşin diğer yanına değinme yeri ise burası oluyor. İşin bu yanı, fiyat dalgalanmaları ve devlet desteğinin sonucunda doğan tarımdaki mülkiyet farklılaşması ve kutuplaşması ile ilgili.

İşin bu yanı ile ilgili olarak elde fazla bilginin olduğu söylenemez. İstatistikler de elverişli değil. Ancak böyle olması, tarımda mülkiyet farklılaşması ve kutuplaşması olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine. Fiyatların bu tür bir gelişme gösterdiği bir zamanda mülkiyet farklılaşması kaçınılmaz. Çünkü bunun, ekonomik ve sınıfsal dayanakları doğuyor. Doğan kaynakları ise, toprak ağalarının bakış açısını yansıtan bir kaynak bu bilgilerle ortaya koyuyor: «Buhran başladıktan sonra, ziraat mahsullerinin fiyatları düşünce, arazi fiyatları da düşmüştür, hatta arazi fiyatlarındaki düşüş bazı yerlerde pek ölçüsüz olmuştur. Meselâ Adana mıntıkasında evvelce dönümü 20-25 liraya giden arazinin 5 liraya hatta 2-3 liraya kadar indiği tesbit edilmiştir.» (Ş. Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Ziraî Buhran, Ankara, 1936, sayfa 77) Aynı kaynak, başka bir yerde de şu bilgiyi veriyor: «Buhranın ilerlemesiyle arazi fiyatlarının düşüşü o dereceye varmışlardır ki vaktiyle değerlerinin üçte biri veya ikisi nisbetinde borçlanmış olan mülkler bütün kıymetleriyle bu borcu ödeyemeyecek hale gelmişlerdir.»

Ekonomik açıdan böyle bir durumun doğması, «bedelini ödeyerek bile yapılacak bir toprak reformu için en elverişli ortamı yaratıyor. Çünkü arazi fiyatları düşmüş,

Piyasa «rayici» ödense bile Hazine'ye maliyeti düşük olacak. Ancak, şimdiye kadar pek ileri sürülmüş olmasına karşın, iktidar bir küçük burjuva iktidarı değil. Bu yüzden arazi fiyatlarının düşüşünden yine başkaları yararlanıyor. Yararlananları ve sürecini, Sovyetler Birliği'nde yayınlanan bin inceleme, Marx'ın şimdiye kadar pek az kullanılmış bir kavramını, tarım dışı sermayenin toprağa dönüşü kavramını (ingilizce, territorialization; rusça territorializatziya) harekete geçirerek şöyle özetliyor: «Pomeşçik (büyük çiftlik sahibi, Y. K.) kapitalizmini oluşturan sosyal katmanlar içinde, pomeşçilikle birlikte, sermayelerini toprak alımına yatıran ve böylece yeni pomeşçileri meydana getiren, tüccar-tefeci sermayesinin temsilcileri giriyor. Kırsal ekonomi alanında ilkel birikimin (primitif akümülâsyon, Y. K.) önemli eğilimi olarak tüccar-tefeci sermayesinin toprağa dönüşü (territorializatziya), natürel ekonomiden meta ekonomisine geçiş aşamasında, ulusal toprak kapitalizmi için tek olanağı yarattı. Kent ve kırdaki burjuva gelişmesinin genel akışının etkisiyle, Cumhuriyet yıllarında bu olanak gittikçe artan ölçüde realize edildi ve ticari kapital, naturel tüketim için üretimden, meta-kapitalist üretime geçişte aktif yer aldı. Bununla ilgili göstergeler, devletçiliğin ilk dürtülerinin belirdiği devlet-kapitalist işletmeciliğin doğduğu 1930 yıllarının başlarında ortaya çıkmaya başlıyor. Örneğin, 1920 yıllarının sonlarında Doğu Trakya'da şeker sanayiinin temelinin atılmasıyla bu bölgede derhal, kâr elde etmek için çok verimli toprakları satın alarak büyük şeker pancarı plantasyonları kurmaya çalışan kent tüccarları beliriyor.» (R. R. Moiseev, Modern Türkiye'nin Tarım Yapısı, Moskova, 1970, sayfa 76, rusça)

Sovyet bilim adamının araştırmasını, bir Amerikan araştırmacısının bulguları tamamlıyor. Üstelik bölge olarak da tamamlıyor. Şöyle: «İki savaş arasındaki yirmi yıl

süresince, ilk önce toprak olabilenler aynı zamanda ilk önce artık sermaye biriktirebilenler oldu. En azından 100 hektar sahibi çiftçi (İngilizce metinde de çiftçi olarak geçiyor, Y. K.) sayısı tedricen artarken, biriktirilen sermaye de arttı. 1930 yıllarında ve 1940 döneminin ilk yıllarında bu biriktirilen sermayenin büyük bir bölümü yeni tarımsal arazi için yatırıldı.» (J. Hiltner, Türk Çukurovası'nda Toprak Akümülâsyonu, Journal of Farm Economics, 1960, sayı 3, sayfa 623)

Derlenebilen bu bilgiler, 1930 yıllarındaki toprak akümülâsyonu ve kutuplaşmasını göstermesinin yanında, bir yandan, taban fiyatları ile tarım ürünleri fiyatlarını yüksek tutmaya, diğer yandan da, toprak reformu edebiyatını sürdürmeye özen gösteren siyasal akım ya da partilerin tutarsızlığına da tarihsel bir örnek oluyor. Taban fiyatlarını yüksek tutarken toprak reformundan söz etmek, düzen değişikliğinden söz edip aynı düzeni tahkim etmek, demek oluyor.

Tarımdan sonra sıra, yine, sanayi kesiminde yapılanları irdelemeye geliyor. Sanayide, genel çizgisi ile, ne yapıldığı biliniyor. Bu bölümde Serbest Fırka incelenirken verilen istatistik tablo, ticaret ile birlikte sanayi kesiminin, devletçilik politikasının sürdürüldüğü dönemde önemli ve kalıcı bir gelişme gösterdiğini ortaya koyuyor. Bunları tekrarlamaya gerek yok. Yalnız uzunca bir süre yine bir cumhuriyet masalı olarak sürdürülen bir «tez» üzerinde, kısaca, durmakta yarar var. Bu «tez» devletçilik politikasının özel sektöre karşı olması üzerine. Birinci sanayi planı bile bu tezi yalanlıyor. 1930 yıllarında hazırlanan birinci sanayi planı, resmî ad olarak, «İktisat Vekâleti Raporu» olarak anılıyor. Hazırlanan doküman, bu ad ile, Başbakanlığa sunuluyor. Sonra «Sanayi planı» adını alıyor. Bu planda resmen şunlar yazılı: «Bu programa hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülme-

yen sanayi şubeleri ithal edilerek devlet veya millî müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür. Ancak bu ana sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş ve faideli 'industrie' imkânları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii, hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makina, tel, çivi, dökûm, boru, cıvata, vida ve saire fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayimiz, mevcut millî fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife, pelüş, kordele, şerit, pasmanteri eşyası ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir. Bunlar gibi etrafında hususi teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınaî inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenecek bir çok sanayi şuabatı doğacaktır ki bunların hakkı hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümessillerine kıyasen daha ziyade tahtı emniyette olacaktır. Sanayi programımızın tahakkuku neticesi olarak husul bulacak servet terakümünün sanayide plâsman arayacağına ve yukarıda bahsettiğimiz müştak sanayiin süratle inkişaf edeceğine muhakkak nazariyle bakılabilir.» (Afet Inan, derleyen, Devletçilik Ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, 1972, sayfa 13) Bu kadar olur. 1960 yılından sonra plancılık Türkiye'de yeniden doğunca plancılık yapmak durumunda olanların, buradaki «uzmanlık» düzeyi ile aşırı gerçekçiliği kıskanmaları mümkün.

Aynı dokümanın başka bir yerinde, özel kesimin gelişme güçü ile ilgili iyimserlik ve buna ayrılan yer de şöyle ifade ediliyor. «Şu noktayı tebarüz ettirmek lâzımdır ki milli pamuklu mensucat fabrikalarımızın (özel fabrikalar kastediliyor, Y. K.) kendilerine inkişaf payı olarak bırakılmış olan 15,000,000 metre mensucat ile 403,000 ki-

lo ipliği filhakika imal edecek bir tevessü göstereceklerl ümit olunabilir. Nitekim geçen beş sene zarfında memleketimizde pamuklu mensucat üzerine çalışan iğ adedi tam iki misline çıkmış bulunmaktadır.» Böylece mümkün görülen yerlerde özel ve kamu kesimleri in yerleri net bir biçimde ayrılmış oluyor.

Devletçilik ve plan uygulaması böyle bir felsefe ile başlıyor. 1937 yılında Başbakan olan Celâl Bayar ise 8 Kasım 1937 tarihinde okuduğu hükümet programında bu felsefeden ayrılmadığını gösteriyor: «Fert tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz. Bu maksatla sanayii teşvik siyasetimize devam edeceğiz. Fakat ferdi mesai veya sermayenin bugün için yetmediği veya gidemediği işlerde, millî korunmanın gerektiği hususlarda, millî emniyeti ve umumî menfaati temin etmek, ferdi mesai ve sermayenin çetinleşip büyümesini kolaylaştırmak için devlet işbaşına gececektir. Bu bakımdan Kemalist rejimin karakteri, yapıcı ve yaptırıcı olması ve bazı memleketlerde olduğu gibi mevcut sınıflar menfaatı arasındaki mücadeleleri uzlaştırmak değil, umumî ve ferdî çalışmaya ve menfaate hizmet gayesini gütmesiidr. Temeli: Türk Milletinin umumî menfaati, Türkiye'nin ekonomik kabiliyeti ve imkânları, ahenkli bir millî ekonomi manzume ve cihazlanmasının Türk vatanında doğup serpilmesi millî idealidir. Şefin bize verdiği emir ve ideoloji budur.» (İsmail Arar, derleyen, Hükümet Programları 1920-1965, İstanbul, 1968, sayfa 88) Bu da çok açık. Üzerinde ayrıca söz söylemeye gerek yok.

1930 yıllarında Türkiye sanayli gelişiyor. Bu gelişme içinde sanayiin yapısını incelemek gerekiyor. Normal olarak tarımdaki gelişmeye paralel olarak ve hatta tarımdakinden daha güçlü bir temerküz olgusu ile karşılamak gerekiyor. Bu konudaki bilgiler de sınırlı. En azından bu

çalışma çerçevesi içinde bulunabilenler sınırlı. Fakat, hiç olmazsa, belli bir eğilimin varlığını gösteren bulgular da yok değil.

Bu dönemde de Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükte. Ancak yürürlükteki kanun, 3 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen bir başka kanunla değiştiriliyor. Değişiklikle sanayiyi teşvik uygulamasına bazı sınırlamalar getiriliyor Bundan böyle teşvikten yararlandırmada üç noktaya dikkat edilecek. Birincisi, memleketin ihtiyaçlarına göre o sanayi şubesinde fazla istihsal olmaması. Ikincisi, müessesenin, memlekette yetişen ve hariçten getirilebilecekterle aynı vasıfta bulunan ham ve yarı mamulün sürümüne mani olmaması. Üçüncüsü ise, teşvik edilecek kuruluşların işçilik ve sair yararlarının muafiyet vermeye değer olması. Getirilen sınırlamalar, bunlar. Bu sınırlamaların bir tek ekonomik anlamı olabilir: Özel kesimin çalıştığı sanayi alt kesimlerindeki aşırı üretim. Başka bir deyişle özel kesim sanayileri, ürettikleri i satmakta zorluklarla karşılaşıyor olmalı.

Getirilen sınırlandırmaların ekonomik anlamı burada. Bir de uygulama var. Uygulama, gerçekten, teşvik sisteminden yararlanan firmaların sayılarının azaldığını gösteriyor. 1932 yılında 1437 firma teşvikten yararlanırken 1933 yılında sayı 1397 ye ve 1934 yılında da 1310 a düşüyor. Buraya kadarki bilgiler güzel. Ancak bir nokta daha var: 1933 ve 1934 yıllarında teşvikten yararlanan firma sayısı azalırken, teşvikten yararlanan firmaların makina, âlet ve edavatının kıymetinin arttığı görülüyor. 1933 yılında yüzde 10,4 ve 1934 yılında da yüzde 10,9 oranında teşvikten yararlanan firmaların makinaya yatırılmış sermayelerinin değeri artmış oluyor. Bunun anlamı da açık: Teşvikten artık daha büyük firmalar yararlanmıyor. Böyle bir tespit, aşırı üretim (overproduction) olgusu ile tutarlı.

Bir de şu var. 1937 yılında basılmış olan ve yukarıya alınan son bilgileri veren kitapta şöyle yazılı: «Bu istatistikten de görülüyor ki, istihsali 500,001 liradan fazla olan 63 müessese bütün endüstri müesseseleri (yani 1310 müessese) içinde en faik mevkii işgal etmektedir. Bu 63 müessese bütün endüstride mevcut beygir kuvvetinde yüzde 56,99 unu, amele miktarının yüzde 54,97 sini ve bütün endüstriyel imalâtın yüzde 61,67 sini kendinde toplamıştır.» (H. Avni - H. Güleryüz, Türkiye'de Sanayiin Inkişafı, Istanbul, 1937, sayfa 39) Bu bilgilere bakıldığında 1930 yıllarında sanayide ileri bir temerküz olgusunun varlığından kuşku duymamak gerekecek.

Temerküzün ne anlama geldiğini ise bir başka kaynaktan izlemek mümkün. Bilgiler, sanayiin önemli bir alt kesimini oluşturan çimento ile ilgili. Şöyle başlıyor: «Memleketimizde devlet himayesiyle kurulan altı çimento fabrikası var. Bunlar, Teşviki Sanayi Kanunu'nun ve yüksek gümrük himaye resminin (ton başına altı lira) eserleridir. Bu altı fabrikanın beşi, ecnebi sermayesine aittir. Ve aralarında — tıpkı kömür sanayiinde olduğu gibi — bir satış birliği yapmışlar ve böylelikle rakipsiz monopol fiyatlariyle piyasaları paylaşmışlardır.» Buraya kadar söylenenler de, bu çalışma şimdiye dek yazılanlarla tutarlı. Devam ediyor: «Ithalâtın yıldan yıla sür'atle düşmesine mukabil, istihsal yıldan yıla yükselmiştir. Fakat bu, kontenjan siyaseti sayesinde harici rekabet tazyikinin meydanın serbest kalmış olmasındandır. Bugün kontenjan tahdidatı kalksın, ton başına altı lira gibi yüksek himaye gümrüğüne rağmen, yine memleketimize ecnebi çimentoların akınına şahit olacağımız şüphesizdir. Çünkü cihan çimento fiyatları çok düşüktür.»

Bundan sonra bu çimentoları kimin satın aldığı ve kimlerin aşırı kârlar sağladığı sorusu geliyor: «Mütehassısların yaptıkları hesaplara göre, Türkiye'nin çimento is-

tihlâkine devlet en aşağı yüzde 80 nisbetinde iştirak ediyor. Demek ki, devlet kendi himayesiyle vücut verdiği çimento sanayiinin, aynı zamanda en büyük müşterisidir. Devlet mübayaatını kessin, hiç bir çimento fabrikası tutunamaz. O halde devlet, gümrük varidatından fedakârlık yaparak, kazanç vergisini bağışlayarak, kontenjan siyasetiyle harici rekabeti durdurarak yaşattığı çimento sanayiinin, aynı zamanda en büyük müşterisi olmak itibariyle bilfiil sahibi bulunuyor. demektir. Fakat çimento sanayicileri, bu büyük nimeti, bu garantili pazarı kendi lehlerine istismar ederek, Türkiye'yi en pahalı çimento sarfeden bir memleket haline sokmayı bilmişlerdir.» (Kadro Dergisi, Mart 1934, sayfa 21-22)

Temerküzün ve temerküz ile birlikte büyük işletmeler arasında anlaşma ile yüksek fiyat politikası uygulamasını gösteren iki gelişmeden daha söz edilebilir. Bunlardan birisi, iktidardaki tek partinin programına alınan hükümle ilgili. Cumhuriyet Halk Partisi'nin programının 16 ncı maddesinde şu hüküm yer alıyor: «Müstehlik halk aleyhine fiyat birliği yapacak tröst ve kartellere izin yoktur. Rasyonalizasyon maksadıyla yapılanlar müstesnadır.» (Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1940, sayfa 137) Her zaman olduğu gibi CHP, kapıyı kopatır görünürken eski kapı büyüklüğünde yeni bir pencere açıyor. Burada da böyle. Fakat yine de fiyat birliklerine karşı önlem almak ihtiyacı ortaya çıkıyor. Bu ihtiyaçla yasama adımı da atılıyor. Bir araştırmacının «dönem içinde, üzerinde şimşekleri en çok çeken yasa» dediği 8 Haziran 1936 tarihli yasa çıkarılıyor. Bu yasanın birinci maddesi ile İktisat Bakanlığı, «endüstri şubeleri malûmatından lüzum gördüklerinin maliyet ve toptan satış fiyatlarını kontrol ve tesbit etmeğe» yetkili kılınıyor. (Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul, 1973, sayfa 105) Bugün de yürürlükte olan bu yasa ile fiyat kont-

rollarının yapılamayacağı, 1970 yıllarında resmî raporlara bile girmiş durumda.

Böylece bir bölümün sonuna yaklaşılmış olunuyor. Ortaya çıkması gereken soru açık: Bu sistemi harekete geçirecek kaynak nereden geliyor? Bu soruya doğrudan doğruya açıklık getirecek istatistik bulguların da mevcut olmadığını söylemek gerek. Fakat, sistemi harekete geçirecek yükün, hangi sınıfların omuzlarına bindirildiğini gösteren dolaylı kanıtlar olduğundan çok. Dolaylı kanıtlar şu anlamda kullanılıyor: Eğer belli politikalar uygulanmış ise bunların nedenleri olmalı. Sınıfsal ve ekonomik nedenleri olmalı.

Bir kez, Türkiye'nin ilk plan dokümanı olan 1933 tarihli Birinci Sanayi Planı'nda, böylesine «görkemli» bir politikanın uygulanması sırasında ortaya çıkacak «muzır kuvvetler» önceden saptanıyor. Bu «muzır kuvvetler» için, önlem alınması gereği üzerinde duruluyor. Açıkça, şöyle: «Devletten gördüğü teşvik ve himaye sayesinde millî iktisadımız sürekli bir inkişaf göstermektedir. Bilhassa büyük şehirlerimizde toplu bir sanayi ve ticaret doğmaktadır... Bu teknikleşme ve toplanma hareketi modern devletlere yeni vazifeler tahmil etmiştir. Büyük istihsalin doğurduğu kuvvetli işçi kümeleri in cemiyet için muzır kuvvetler haline gelebilmesinin önüne geçebilmek için Devletler iş hayatını millî bakım noktasından tanzim etmek mecburiyetinde kalmışlardır.»

Yapılması gerekenler böylece saptanıyor. Aslında, böyle bir saptama, daha önce yapılanlarla tutarlı oluyor. Çünkü dünyayı sarsan büyük ekonomik bunalımla birlikte, Türkiye'de, daha önce açıklandığı gibi, hayvanlar üzerinden alınan sayım vergisi indiriliyor. Fakat aynı dönemde, insanlar, daha doğrusu çalışan insan olan işçi ve emekçi memurlar üzerinden alınan vergiler artırılıyor. 1931 yılında çıkarılan Buhran Vergisi ile maaşlar üzerine

yüzde 10-24 arasında değişen yeni bir vergi konuyor. Bu da yetmiyor. 1932 yılında Muvazene Vergisi ile yine emek karşılığı gelirler üzerine yüzde 10 oranında yeni bir vergi daha konuyor. Genel olarak tüm Cumhuriyet dönemini, özel olarak devletçilik dönemini, bir küçük burjuva iktidarı olarak niteleyenler, bunda ısrar eden'er, sadece bu bilgiler karşısında bile görüşlerini değiştirmek zorundalar.

Çünkü 1930 yıllarındaki vergi yapısı, bu yıllarda Türkiye'deki Sovyet uzmanlarının etkisini karşılamak için çağrılan Amerikan uzmanlar kurulunun bile tepki göstermesine neden oluyor: Şu cümlelerle: «Bir çok memleketlerde tatbik edilen usullerin aksine olarak, Türkiye'de kazanılan gelir üzerinden tarholunan vergi kazanılmayan gelir veya plâse edilmiş mebaliğden elde edilen gelir üzerinden tarholunan vergiden daha fazladır. Bu vaziyet, bilhassa memur sınıfının üzerine tahmil olunan buhran ve muvazene vergileri diğer kazanç vergilerine ilâve edildiği takdirde daha ziyade tebarüz eder. Kazanılan gelir veya doğrudan doğruya bir sai mahsulü olan gelirler, sermaye teraküm ünden elde edilen gelirler kadar ağır bir vergiye tabi tutulmamalıdır.» (W. D. Jines ve diğerleri, Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934, Ankara, 1934, İkinci Cilt, sayfa 96)

Bunları rakamlara dökmek de mümkün. Örneğin tüccar, sadece kazanç vergisi ödüyor. 3 bin lira kâr gösteren bir tüccar, 500 lira kazanç vergisi ödüyor. Yüzde olarak yaklaşık 16. Ücret ve maaş sahipleri ise kazanç vergisi üzerinden bir de Buhran ve Muvazene Vergilerini de ödemek zorunda. Burada da bir örnek olarak, yıllık 1800 lira ücret ya da maaş elde eden bir kimse, Kazanç, Buhran ve Muvazene Vergileri toplamı olarak 396 lira ödüyor. Bu da oran olarak, yüzde 22 yi buluyor.

İş bununla da bitmiyor. Yıllık 1800 lira gelir elde edebilen memurlar bulunabilir. Ücretler konusunda da bilgi bulmak gerek. Aynı kaynakta verilen bilgilere göre günde 6-17 saat arasında çalışan işçilerin günlük ücretleri 31,4 ile 271,3 kuruş arasında değişiyor. Ortalama ücret de hesaplanmış: 67,1 kuruş. Bu ücret bilgilerini tamamlamak zorunlu. Tek başına bir anlam ifade etmez. Günde 17 saate kadar çalışma da dahil günde ortalama 67,1 kuruş elde edildiği bir zamanda, bir başka kaynaktan bulunan bilgilere göre, İzmir'de şekerin kilosu ortalama 40,1 kuruş. Yine 1933 yılında Bursa'da tuzun kilosu ortalama 7,75 kuruş. Yine 1933 yılında İstanbul'da petrolun litresi ortalama olarak 20,2 kuruş. Ortalama günlük ücretler, iki kilo şekerden, 9 kilo tuzdan, 4 litre benzinden daha az.

Salt bu bilgiler bile, egemen sınıfların, işçileri neden «muzır kuvvet» olarak gördüklerini açıklamaya yetiyor. Burjuvazi ne yaptığını, pek iyi biliyor. Zamanında Kadro Hareketi ile, daha sonra başka harekotlerle bir «küçük burjuva masalı» anlatılmasına karşın, burjuvazi ne yapacağını da pek iyi biliyor. 1933 yılında Türk Ceza Kanunu'nun 201 inci maddesi değiştiriliyor. Henüz 141 değil. Ceza kanununun 201 inci maddesinde yapılan değişiklikle işçilerin toplu olarak işlerini bırakmaya teşvik edilmesi suç sayılıyor. Böylece grev için çaba harcamak bile yasak edilmiş oluyor.

Devrim öncesi Çarlık burjuvazisini en iyi bilen Lenin, Rusya burjuvazisinin yüksek deneyim birikiminden söz ediyor. Deneyim birikimi, yüksek bilinç düzeyini de beraberinde getirir. Doğrusu, 1920 ve 1930 yıllarındaki ve hatta daha sonraki yıllardaki Türkiye burjuvazisinin ekonomik ve politik uygulamalarına bakıp da, burjuvazinin yüksek bilinç düzeyine şaşmamak mümkün değil. Tek başına, daha önce değinilen, Recep Peker'in 1934-1935

ders yılında Türkiye üniversitelerinde okutulan İnkılâp Dersleri bile, bu alanda, önemli bir gösterge. Bu İnkılâp Dersleri'ni tersinden okuyarak, Türkiye'nin bugünkü ilericileri bile, önemli dersler çıkarabilirler.

Bu çalışmada şimdiye kadar irdelenen olayların gelişmesinden çıkarılabilecek bir ders, bu çalışmanın deyimi ile bir tez daha var. Türkiye burjuvazisi, hareket ile bilinç arasındaki ilişkiyi çok iyi anlamış durumda. Hareketin, bilince yol açacağı biliniyor. Hareketin, doğru bilinci geliştireceği biliniyor. Bu yüzden, bir çoklarının düşündüklerinin aksine, doğru bilinç için verilen mücadele, aynı zamanda doğru hareket için verilen mücadele oluyor. Bu yüzden «hareket gerek, bilinç ve ideoloji tartışmaları arkadan gelmeli» yollu nasihatlar havada kalmaya mahkûm oluyor. Ve 1930 yıllarında Türkiye burjuvazisinin, hareketi durdurmak için, bilinci dağıtmak ve gelişimini durdurmak amacıyla önemli çaba harcadığı görülüyor. Hatta daha ileri giderek şu söylenebilir: 1930 yıllarında Türkiye burjuvazisi, önceliği, işçi sınıfı bilincini dağıtmaya ve gelişmesini durdurmaya veriyor. Vurgu, burada. 1930 yıllarının başında işçi ve sendika yöneticilerini satın almak için canlandırılan aşırı çabaları, bir vurgu ile, açıklamak gerek.

Kadro hareketi de buraya oturuyor. 1920 yıllarında, 1930 yıllarında ve 1940 yıllarında Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketinin en çaplı liderlerinin başında yer alan Şefik Hüsnü, Kadro Hareketi'nin bilinç dağıtma işlevini anında saptıyor. 1932 yılında Avusturya'dan, Kadro Hareketi'nin «teorisyeni» Şevket Süreyya'ya gönderdiği mektupta, şu cümleler yer alıyor: «Kadro'nun komünistlikle hayata atılmış muharrirleri pekâlâ bilirler ki, sınıflara müstenit cemiyetlerde inkılâp, bu sınıfların aralarındaki mücadelelerden tecerrüt ederek havada sübjektif, enfüsi bir hayal, bir kelimeden ibaret kalamaz. İnkılâp

doğrudan doğruya bu sınıf mücadelesinin bir neticesidir.» (Yalçın Küçük, Dönüklerin Kadrolaşması, Yürüyüş Dergisi, 5 Ekim 1976. Bu önemli belgeyi, Ilhan Tekeli ve Selim Ilkin, su yüzüne çıkardılar. Ancak Ilhan Tekeli, başka bir takım önemli belgelerde olduğu gibi, bunu da önce benim kullanmama izin vererek bir araştırmacı için gösterilebilecek en büyük cömertlik örneğini ortaya koydu. Başka yerlerde de pek az rastlanan bu cömertliği içtenlikle anıyorum. Y. K.) Kadro Dergisi çıkar çıkmaz kaleme alınan uzun inceleme mektubunda, Şefik Hüsnü devam ediyor: «Kadro, inkılâbının esaslarını tespit etmeden muallâkta hayali bir inkılâbı telkin ederken, inkılâbın psikolojisi namına da hezeyandan başka yazacak bir şey bulamamıştır.» Şefik Hüsnü, bir zamanlar aynı örgüt içinde çalıştıkları «dönek» arkadaşlarından, ağır küfürleri de esirgemiyor. Mektubun bu bölümü bizzat Şevket Süreyya tarafından karalanmakla birlikte hâlâ okunabiliyor. Burada, yılgınlığın kişisel nedenleri ile ideolojik temelleri açık bir formülâsyona kavuşturuluyor. Bu bölüm, Şevket Süreyya'nın karalamalarına sadık kalındığında, şöyle: «Kadronun ikinci makalesi pesimizm hakkındadır..... Şevket Süreyya.... safsatalarıdır. Şevket Süreyya bu makalesinde pesimizm ile sükûtu hayale uğramış bir optimizm mefhumlarını birbirine karıştırmaktadır.»

Pesimizm ile optimizm, biribirinin zıddı görünümündedir. Ancak göründüğü kadar biribirinin zıddı değildir. Optimistler, umutlarının gerçekleşmemesi ya da güçlüklerin ortaya çıkması ile pesimizm batağına kolayca düşerler. Bundan sonra da yılgınlıklarını örtebilmek için daha güvenli «devrimci yollar» aramaya başlarlar. Sosyalizm için «açık kapı» aramaya başlarlar. Açık kapı sevdası ile, çok zaman, burjuvazinin kampına giderler. Kadro Hareketi ve daha sonraki benzer olaylarda, 1960 yıl-

larında, 1970 yıllarının ortasında bunun örnekleri görüldü.

Kadro Hareketi, yapacağını yaptı. Ama yetmediği anlaşılıyor. Sendika yöneti isi satın almanın da yetmediği anlaşılıyor. Fakat devletçilik denilen uygulama içinde sınıf bilincini dağıtmak ve dağıtarak geriletmek gerektiği düşünülüyor. Bunun için bulunan çarelerden birisinin pek «orijinal» olduğunu kabul etmek zorunlu. Bunun için de bir hatırlatma zorunlu oluyor. Bu çalışmanın birinci bölümünde 1924-1926 dönemi, Takrir-i Sükûn dönemi olarak nitelendirildi. 1924-1926 tarihleri boyunca yasama organında grev ve sendika hokkını kabul eden bir iş yasası tasarısı vardı. Komisyonlardan geçti, fakat, yasalaşmadan geri alındı. Bu oyalama döneminde Takrir-i Sükûn yasası ile birlikte Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile Bakanlar Kurulu kararı ile esnaf derneklerini ticaret odalarının denetimine sokan bir nizamname çıkarıldı. Bunlara daha önce değinildi. 1934 yılının sonuna gelindiği zaman bu kanun ile nizamnamenin yeni kullanım alanlarının keşfedildiği anlaşılıyor.

11 Aralık 1934 tarihinde İzmir Valisi General Kâzım Dirik'in yayınladığı bir beyanname hükümetin yeni politikasını açığa vuruyor. İzmir Vilâyeti mektupçuluk kalemi, umumî 59394, hususî 1760 sayı ile kayıtlı bu beyanname şöyle: «Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun 135, 136 ncı maddeleri ile 21/9/341 (1925) günlü Heyeti Vekile Kararnamesi üzerine teşekkül eden Esnaf ve İşçi Cemiyeti'nin şekil ve iradelerinde bazı aksaklıklar görülmüştür. Sıhhî, içtimaî ve iktisadî gayeler üzerine teşekkül etmiş olan bu cemiyetleri daha canlı ve memlekete daha faydalı bir vaziyete sokabilmesi için her sınıf müessesede bütün esnaf ve işçiler aşağıda gösterilen kanunî ahkâmı tamamen riayet etmeleri, aksi takdirde haklarında Ceza Kanunu'nun 326 ncı maddesine göre kanunî takibat ya-

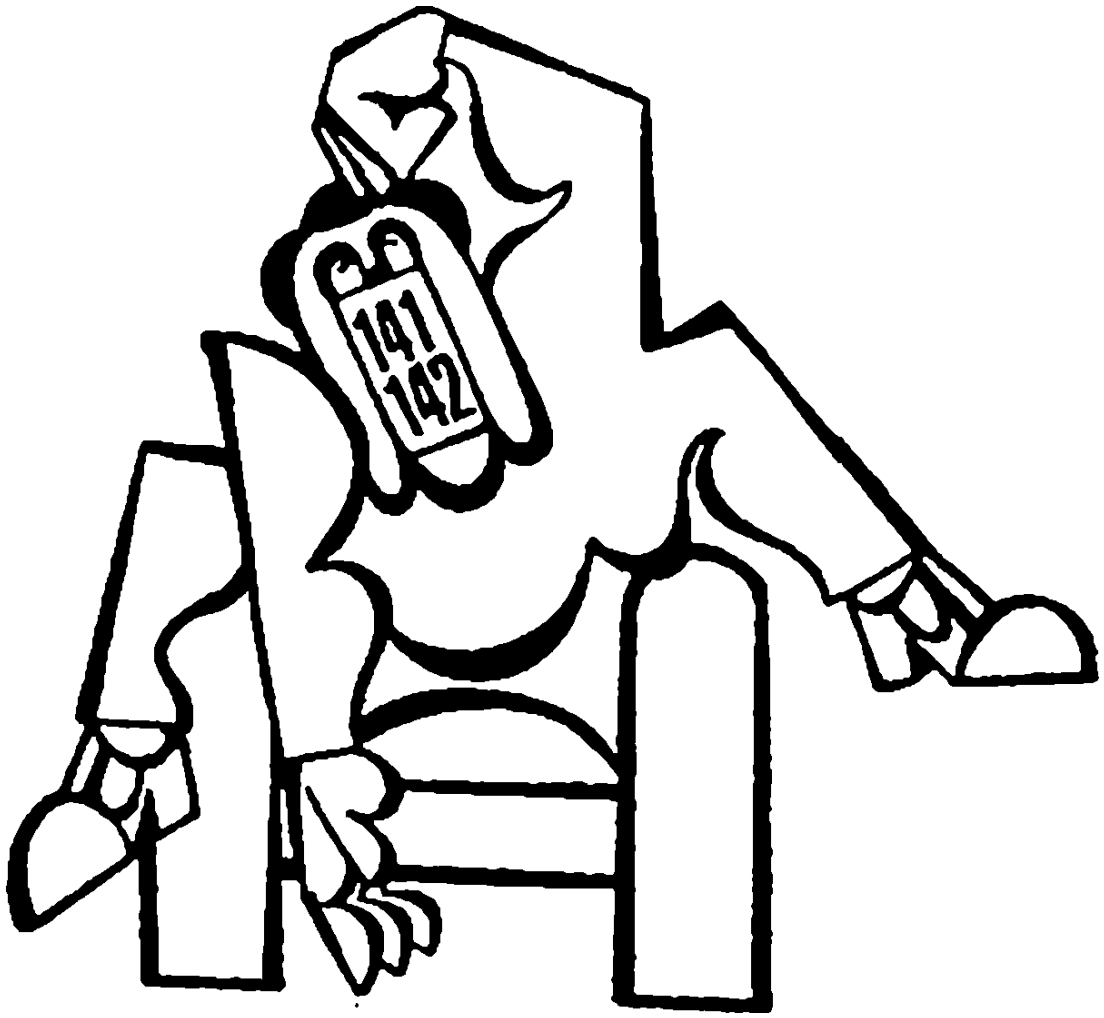
pılacağını ehemmiyetle bildiririm.» (Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul, 1955, sayfa 32) Tek partili CHP hükümeti, 1925 yılında çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları yasası ile esnaf nizamnamesine dayanarak «İşçi ve Esnaf Birlikleri» kuruyor.

Bu yasa ve nizamnameye dayanılarak neden «Patron ve İşçi Birlikleri» kurulmadığına şaşırıp, yapılanlara şükredecekler de olabilir. Bunlar bir yana. Kemal Sülker, tarihsel değeri büyük olan çalışmasında, tamamlayıcı bilgiler de veriyor: Riayet edilecek hususlar, 6 maddede izah edildi. Bunlara göre, bütün esnaf ve işçinin cemiyetlere kaydedilmeleri ve hüviyet cüzdanı almaları mecburi idi. Ayrıca, cemiyetlere karşı taahhüt ettikleri vazifeleri ifa etmeyen işçi ve esnaf hakkında kanuni takibat yapılacaktı. 1 Ocak 1935 ten 1 Mart 1935 e kadar yeni hüviyet cüzdanı almayanları çalıştıranlar, cezaya çarptırılacaktı. İşçi ve esnafın cemiyetlere vermeyi taahhüt ettiği aidat işveren tarafından ücret, maaş ve yevmiyeden kesilecekti. Cemiyet nizamnameleri, Cemiyetler Kanunu'nun mütemmimi mahiyette olacaktı. Bu nizamnamelere işçi ve esnafın riayeti mecburi idi. Polis ve Belediye zabıtası bu hükümlerin yerine getirilmesini ehemmiyetle takibedecekti.»

Bu bilgilere eklenmesi gerekenler çok kısa: Bunlar da yetmiyor. Burjuvazinin derdine çare olmuyor. Bunun üzerine iki yeni önleme başvuruluyor. Bunlardan birisi, 141-142 ile ilgili. 1936 yılına gelinceye kadar, 1926 yılında kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nda yine 141 ve 142 nci maddeler var. Ancak nitelikleri farklı. Bu maddeler sadece «devlet aleyhine işlenilecek suçları haber alıp da ihbar etmemek ve izinsiz asker toplamak fiillerine» ceza kesiyor. (Çetin Özek, 141-142, İstanbul, 1968, sayfa 122) 1936 yılında, bu hükümler başka yere kaydırılıp 141 ve 142 için yer açılıyor. Bu konuda özel bir çalışma yapma-

ya da gerek duyulmuyor. Faşist İtalya'nın 1930 tarihli Ceza Kanunu'ndaki maddeler örnek alınıyor.

Cumhuriyet masalı anlatıcıları tarafından küçük burjuva olarak nitelendirilen bu dönemde, Büyük Millet Meclisi' in bir tek üyesi bile tasarıya karşı çıkmıyor. Tasa-

rı, tartışmasız kabul edilerek yasalaşıyor. Anlaşılan tasarının gerekçesi pek ikna edici bulunuyor. Genel gerekçede şu görüşler yer alıyor: «Zamanımızda, sosyal ve ekonomsal hareketlerin başdöndürücü bir süratle birbirini takip ederek ilerlemesi ve bu hareketlerin yersel faaliyetlerden taşarak, acunsal bir hal alması karşısında eski müdevvenatın bu hareketlerin doğurduğu vaziyetleri idareye kâfi gelmediği tahakkuk ederek, devletlerce fevkalâde bazı emniyet tedbirleri alınmasına kat'i lüzum hasıl olmuştur. Bazı hadiseler delâletiyle mevcut ceza hükümlerimizin bu hadiseleri dairevi şümulüne almadığı görülerek, devletin emniyet ve selâmeti her türlü fena hareketlere karşı cezai müeyyidelerle mahfuz bulundurulmak lüzumu tahakkuk etmiştir.»

Bu osmanlı dili ile 1930 türkçesinin karışımı gerekçedeki «acunsal» kelimesi, evrensel anlamına geliyor. Sosyalist mücadeleyi evrensel bir tehlike olarak gören tasarı, özel gerekçede, daha açık ve somut oluyor: «141 inci madde, Türkiye'de teşekkül etmiş veya edecek olan ve maksatları siyasî ve içtimaî nizamını bozmaya matuf bulunan siyasî cemiyetleri istihdaf etmektedir. Maddenin sarahatine ve ihtiva ettiği unsurlara nazaran komünist ve anarşist cemiyetler bu maddenin şümulüne dahil bulunmaktadır. Devletin selâmet ve hayatını bu gibi muzır ve yıkıcı faaliyetlere karşı korumak için böyle bir maddeye lüzum vardır.» (Çetin Özek, 141-142 a.g.y. sayfa 123-124)

Bu maddenin serüveni çok iyi biliniyor. Günlük yaşama girdi. Şimdi, işçi sınıfı hareketini ve bundan da önemlisi, işçi sınıfı bilinci i dağıtıp geriletmek için başvurulan ikinci önlemden söz etmenin sırası. Aslında, burada, tekrar söz edilmesinin sırası. Yine 1936 yılında, grev ve toplu sözleşme hakkını yok eden, bunları yasaklayan İş Kanunu çıkarılıyor. Bu kanunla ilgili hükmü ve

burjuvazinin amacını, yine Recep Peker ifade ediyor: «Yeni İş Kanunu, sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını silip süpürecektir.» Hedef belli: Sınıf bilincinin gelişmesi i önlemek. Burjuvazinin bu hedefini, bir çok ilericinin, iyice bellemesi gerek.

İkinci Bölüm İçin
Birinci Ek

TÜRKİYE'DE ÇALIŞAN YABANCI ŞİRKETLER: 1929 YILI

Sayı	Şirketi Adı	Çalışma Alanı	Ülkesi
1	Asyatik Petrolom Kompeni	Petrol ve Ticaret	İngiltere
2	Ajans Jeneral Dö Liberi e dö Püblikosyon	Kitap Satış ve Neşri	Fransa
3	Alermon Layn	Deniz Nakliyat	İngiltere
4	Alston Tobako Kampeni	Tütün	Amerikan
5	Amerikan Ekspres Kampeni	Banko	Amerikan
6	Adriya Bahri Seyri Sefain	Denizcilik	İtalya
7	Aksie Elskabet em. Z. Siviçers Bernings Antröpri	Tahliye	Danimarka
8	Banko di Roma	Banka	İtalya
9	Banka Komerciyale İtalyana	Banka	İtalya
10	Banko İtalo Oriyantale	Banko	İtalya
11	Bahrisefit Felemenk Bankası	Banka	Hollanda

12 Boyron İstimşıp Kampeni
13 Bank Jenerol pur lõ Komers
14 Berliye Otomobil
15 Beyneimilel Seyrü Seferi Havai
16 Breslin Grilit Karpet
17 Brdorsko Diyoniko Drostov Oseniya
18 Bergnings ok Dikeri Aksi
19 Bank Franko Ayyaith
20 Conston Layn
21 Doyçe Bank
22 Doyçe Orientbank
23 Doyçe Orient Linye
24 Doyçe Levant Linye
25 Etablisman Orozdibak
26 Etual Rumen İstea ua Rumana
27 Enterkontinantal Nakliyat
28 Eksport İstimşip Korporeşin
29 Elermana Vilsen Layn
30 Eksport Tobako Kampini
31 Felemenk - Türk Tütün

Deniz Nakliyat	Ingiltere
Banka	Fransa
Otomobil	Fransa
Havacılık ve Ticar	Fransa
Halıcılık	Amerikan
Denizcilik	Sırp Hırvat İsloven
Tahlisiye	İsveç
Banka	Fransa
Denizcili	Fransa
Banka	Almanya
Banka	Almanya
Denizcilik	Almanya
Denizcilik	Almanya
Ticaret Sanay.	Fransa
Petrol	Romanya
Denizcilik	Italya
Denizcilik	Amerikan
Denizcilik	Ingiltere
Tütün	Ingiltere
Tütün	Hollanda

32 Filip Holtsman
33 Fiyat Şirketi
34 Foskolomango ent Kompını
35 Geıı Tobako Kempeni
36 Hofer Şrants Glayton
37 Hrişoveloni Bankası
38 Hıdivial Meyl İstimşip
39 İstandrt Oyl Kempeni of Nüyork
40 İstern Telgraf Kempeni
41 İstern Karpet
42 İstandart Karpet Kempeni
43 J V Vital Kempeni
44 J A Beyker Lititet
45 J. ent Kolman
46 Kredı Liyone
47 Kredi Fonsiye Doljeri
48 Kompani dò Navigasyon
49 Kompani Fransez dō Navigasyon
50 Kompani Nasyonal Belj
51 Kompani Enternasyonal do Vagon
52 Kodak Ejipt

İnşaat	Almanya
Otomobil	İtalya
Ticaret	İngiltere
Tütün	Amerikan
Ziraat Makineleri	Macaristan
Banka	Romanya
Denizcilik	İngiltere
Petrol	Amerikan
Kablo Tesi - İşletme	İngiltere
Halıcılık	İngiltere
Halıcılık	İngiltere
Ticaret	İngiltere
Ticaret	İngiltere
Hardal Nişasta	İngiltere
Banka	Fransa
Banka	Fransa
Denizcilik	Fransa
Denizcilik	Fransa
Denizcilik	Fransa
Yataklı Vagon	Belçika
Fotoğrafçılık	Mısır

53 Komersial Bank of di Nirist
54 Kompani Fransez dö Levan
55 Kompani Öropeen de Tabak
56 Kompani Marseyez dö Navigesyon
57 Kilkirist Voher ent Kempeni
58 Kunart İstimşip
59 Koninliho Nederlant Istim
60 Kompani Empreze Maritime
61 Levant Ayron ent Maşineri
62 Loyit Triestino
63 Mon İstim Şip
64 Mesajeri Maritim
65 Memaliki Şarkiye Fransı
66 Mayer ent Kempeni
67 Neft Sendikat
68 Nestlle ent Anglo Süis
69 Mit Kivist ve Holm
70 Openhaymer Keyzing Kempeni
71 Oriantal Karpet Manifakturus
72 Parfümeri L T Piyer
73 Perzişe Tepih Gezelşaft

Banka	İngiltere
Sanayi - Ticaret	Fransa
Tütün	Belçika
Denizcilik	Fransa
Kömür Ticareti	İngiltere
Denizcilik	İngiltere
Denizcilik	Hollanda
Denizcilik	İtalya
Makina Ticareti	İngliter
Denizcilik	İtalya
Tahmil Tahliye	İngiltere
Denizcilik	İngiltere
Banka	Fransa
Tütün	İngiltere
Petrol	Sovyet
Süt ve Gıda	İsviçre
İnşaat	İsveç
Ticaret	Amerikan
Halıcılık	?
İtriyat	Fransa
Halıcılık	Almanya

74 Pulyo
75 Poş Oryon Sanayi ve Orman
76. Reder Yoksiye Belaget
77 Rezinö Tröst
78 Servis Kentraktüelde Mesajeri
79 Sekanes Kapitalizosyon
80 Servis Maritim de Loto Rumen
81 San Marko
82 Societa İtalyana
83 Societa Kommerciale Deri
84 Societa Anonima Avro
85 Sosiete Jeneral de Sürveyyans
86 Singor Dikiş Makineleri
87 Sosiete Kommersiyal Beİj dö Petrol
88 Sosiete Kommersiyal Bülgar dö Navigasyon
89 Sosiete Anonim de Fabrik
90 Sogas Anonim
91 Şovtorflotsovkt Şefaini

Denizcilik	İtalya
Ormancılık	Fransa
Denizcilik	İsveç
Lâstik	Sovyet
Deniz Mukavelesi	Fransa
Faiz İşleri	Fransa
Denizcilik	Romanya
Denizcilik	İtalya
Denizcilik	İtalya
Ticaret	İtalya
Havayolları	İtalya
Ticaret	İsviçre
Dikiş Makinası	Amerikan
Petrol Ticareti	Belçika
Seyri Sefer	Bulgaristan
Ticaret	Çekoslovakya
Ticaret	İtalya
	Sovyet

	Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti İttihadı Ticareti Hariciye	Banko	Sovyet
93	Sosiete Fransez pur lö Kommers et Tabk	Tütün	Fransa
94	Şinkers Likitet	Nakliyat Komisyonculuğu	İngiltere
95	Türkiye ile Ticaret	Demiryolu - Makina	Polonya
96	Tirgartner Gezelşaft mit Beşrenkter Haftunk	Tesisatı - İnşaatı Su Boruları - Banyo	Almanya
97	Vakom Oyl Kempeni	Petrol	Amerikan
98	Volter Siger e Kempeni	Denizcilik	İngiltere
99	Vest Kot ent Lorans Layn	Ticaret - Denizcilik	İngiltere
100	Vays ve Preytak	Köprü İnşaatı - İnşaat Malzemesi	Almanya
101	Valbrok Komerşil	Ticaret	İngiltere
102	Yunan Milli	Denizcilik	Yunan
103	Zenit Saatleri Fabrikası	Saatçilik	İsviçre

Kaynak: Hanitî Tahsin Remzi Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, İstanbul, 1929, sayfa 155 ve sonrası.

Kaynakla ilgili not: Şirketlerin isimlerinin yazılışları aslında olduğu gibi bırakıldı.

İkinci Bölüm İçin
İkinci Ek

TÜRKİYE'DE ÇALIŞAN YABANCI ŞİRKETLER: 1929 YILI

Sayı	Şirketin Adı
1	İstanbul Tramvay T.A.Ş.
2	Tünel T.A.Ş.
3	Elektrik T.A.Ş.
4	İstanbul Su T.A.Ş.
5	Samsun Sahil Demiryolları T.A.Ş.
6	Üsküdar - Kadıköy Su T.A.Ş.
7	Dersaadet Rıhtım T.A.Ş.
8	Üsküdar - Kısıklı Tramvay T.A.Ş.
9	Ankara ve Çevresi Su T.A.Ş.
10	Ankara Elektrik T.A.Ş.
11	Ankara Elektrik
12	Ankara Havagazı T.A.Ş.
13	Urfa Şehir T.A.Ş.
14	Konya Elektrik T.A.Ş.
15	Trabzon Elektrik T.A.Ş.
16	Malatya Teşebbüsatı Sınaiye T.A.Ş.
17	İzmir Suları T.A.Ş.
18	İzmir ve Civarı Telefon
19	Çeşme Kaplıcaları T.A.Ş.
20	İzmir - Kasaba Demiryolları T.A.Ş.
21	Anadolu Demiryolu T.A.Ş.
22	Haydarpaşa Limanı T.A.Ş.

Kaynak: Hamit Tahsin - Remzi Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, İstanbul, 1929, son sayfa.

İkinci Bölüm İçin
Üçüncü Ek

TÜRKİYE'DE KAMULAŞTIRILAN YABANCI SERMAYE : 1923-1960

I

Sayı	Şirketin Adı	Yasa Tarih ve Numarası	
1	Anadolu ve Mersin - Adana Demiryolları Haydarpaşa Limanı		
2	Mudanya - Bursa Demiryolu	30/ 5/1931	1815
3	İstanbul Su T.A.Ş.	20/ 5/1933	2198
4	İzmir Rıhtım ve Rıhtımda Tramvay	12/ 6/1933	2309
5	İzmir Kasaba Demiryolu	31/ 5/1934	2487
6	İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo	23/12/1934	2659
7	Aydın Demiryolu	30/ 5/1935	2745
8	İstanbul Telefon	13/ 6/1936	3026
9	Ereğli Limanı ve Demiryolu	31/ 3/1937	3146
10	Şark Demiryolları T.A.Ş.	26/ 4/1937	3156
11	İzmir Telefon T.A.Ş.	25/ 4/1938	3375
12	Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.	11/ 4/1938	3359
13	İstanbul Elektrik T.A.Ş.	22/ 4/1938	3480
14	İstanbul Tramvay T.A.Ş.	12/ 6/1939	3642
15	İstanbul Tünel T.A.Ş.	12/ 6/1939	3643
16	Ankara Elektrik - Ankara Havagazı - Adana Elektrik Şirketleri	5/ /1939	3688
17	Bursa Elektrik - Mersin Elektrik Şirketleri	5/ 7/1939	3689

18	Ilıca Iskele - Palamutluk Demiryolu	22/ 9/1941	4127
19	Izmir Tramvay ve Elektrik	19/ 7/1943	4483
20	Izmir Suları T.A.Ş.	5/ 6/1944	4583

Bunlardan Ayrı olarak :

1 — 11/6/1936 tarih ve 3034 sayılı yasa, Ergani Bakırı T.A. Şirketi'nin Deutsche Bank ve Iskonto Geselschaft elinde bulunan hisselerinin satın alınması için hükümete yetki verilmiş ve bu yetki daha sonra kullanılmıştır.

2 — 26/4/1940 tarihle Bomonti Bira Fabrikalarının kamulaştırılması kabul edilmiş ve fabrikalar Tekel'e katılmıştır.

3 — 15/6/1930 tarih ve 1722 sayılı yasa ile bir Amerikan şirketine, borç almak için, kibrit ve çakmak tekeli verilmiş ve bu tekel, yabancı şirketten, 4426 sayılı ve 28/5/1943 tarihli yasa ile geri alınmıştır.

Kaynak : Mehmet Selik, Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye 1923-1960, Ankara, 1961, Teksir, sayfa 3-11

İkinci Bölüm İçin
Dördüncü Ek

BİR YABANCI KAYNAĞA GÖRE TÜRKİYE'DE MİLLİLEŞTİRİLEN YABANCI ŞİRKETLER:
Kuruluş Tarihleri, Ülkeleri ve Kamulaştırma Tarihleri

Kuruluşu	Adı	Ülkesi	Kamulaştırma
1856	İzmir-Aydın Demiryolu	Britanya	1/ 5/1935
1862	İzmir Gaz	»	21/ 2/1936
1867	İzmir Rıhtım	Fransa	3/10/1932
1869	İzmir Tramvay Şirketi	Belçika	8/ 2/1939
1872	İstanbul Tünel	»	8/ 2/1938
1877	İstanbul Sular İdaresi	Britanya	27/12/1932
1879	Doğu Demiryolları	Fransa	25/12/1936
1884	Tütün İdaresi	»	1/ 3/1925
1885	Mersin-Adana Demiryolu	Britanya	10/12/1928
1888	Kadıköy Sular İdaresi	Fransa	17/ 6/1937
1889	Anadolu Demiryolları	Almanya	10/12/1928
1891	İstanbul Rıhtım	Fransa	1/ 1/1935
1894	İzmir-Kasaba Demiryolu	»	26/ 5/1934
1896	İzmir Sular İdaresi	Belçika	1/ 1/1944
1896	Ereğli Kömürleri	Fransa	28/11/1936
1902	Haydarpaşa Limanı	Almanya	10/12/1938

1903	Bağdat Demiryolu
1910	Istanbul Elektrik
1911	Istanbul Telefon
1917	Bursa Elektrik
1917	Balıkesir Elektrik
1917	Edirne Elektrik
1917	Tekirdağ Elektrik
1917	Gaziantep Elektrik
1917	Mersin Elektrik
1918	Ergani Bakır Madenleri
1924	Ist-Seydiköy Gaz
1925	İzmir Telefon
1926	İzmir Elektrik ve Tramvay
1928	Ankara Elektrik ve Gaz
1928	Adana
1928	Ilica-Palamutluk Domiryolu
1930	Kibrit Şirketi
1892	Balya-Karaaydın Kurşun Madenleri
1927	Zingal Orman ve Kereste
1932	Çobanbey-Mardin Demiryolları

Kaynak : E. R. Lingeman, Turkey Economic and 1948, sayfa 133-134

»	22/ 4/1933
Belçika	23/ 5/1938
Britanya	9/ 4/1936
İtalya	18/ 6/1939
»	»
»	»
»	»
»	»
»	»
Türkiye-Almanya	1936
Belçika	23/11/1944
İsveç	21/ 1/1938
Belçika	24/ 6/1943
Britanya	7/ 7/1939
Önceleri Almanya	7/ 7/1939
Fransa	13/ 5/1941
B. Amerika	18/ 5/1943
Fransa tasfiye	27/10/1939
Belçika	24/ 4/1945
Fransa-önceleri Almanya	27/10/1947

Commercial Conditions in Turkey. London,

İkinci Bölüm İçin
Beşinci Ek

TÜRKİYE'DE YERLİ VE YABANCI MADEN ŞİRKETLERİ : 1933

Şirketin İsmi Veya Maden Şirketi	Maden Türü
Türkiye Maadin Şirketi	Krom
Baştaş T.M.Ş.	Krom
Fethiye Şirketi Madeniyesi	Krom
Maden Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi	Kömür
Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi	Kömür
Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi	Kömür
Süleyman Sırrı Bey	Kömür
Ereğli Şirketi	Kömür
Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi	Kömür
Kireçlik Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi	Kömür
Leon Faure	Kömür
Babanzade Hikmet Bey	Kömür
Mustafa Safi ve Şürekası	Kömür
Amasra İstismar Mıntıkası Türk Anonim Şirketi	Kömür
Alaca Ağzı 118 İsmail	Kömür
Alaca Ağzı 337 Mehmet	Kömür
Maksut Bey	Kömür
Kasaptarla - Gürgen Hafız İsmail	Kömür
Erganı Bakır Şirketi	Bakır
Herbert Whitall	Zımpara
Richard Abbott and A. Lohner	Zımpara
Richard Abbott and A. Lohner	Zımpara
Richard Abbott and A. Lohner	Zımpara
Herbert Whitall	Zımpara
Richard Abbott and A. Lohner	

Richard Abbott and A. Lohner	Zımpara
ve Hacı Mustafa veresesi	Zımpara
Yahya Paşa veresesi, Pitako, Anna, Marya Boşhoviç	Zımpara
Hacı Emin veresesi	Zımpara
R. Abbott and A. Lohner	Zımpara
R. Abbott and A. Lohner	Zımpara
R. Abbott and A. Lohner	Zımpara
R. Abbott and A. Lohner	Zımpara
Edgar and Herbert Whitall	Zımpara
Mihalıccık	Kil
Edgar and Herbert Whitall	Zımpara
Balya - Karaaydın	Kurşun
Çeltik Madenleri D.D.	Linyit
Türk Maadin Şirketi	Linyit
Osman Sahip Bey	Linyit
Hacı Emin Efendi	Linyit
Şehinalı, Kerestecı Z. ve Şürekası	Linyit
Yunus Nadi Bey	Linyit
Cenubi Anadolu Maden T.A.Ş.	Manganez
Reşit Bey	Deniz Köpüğü
Musa Bey	Deniz Köpüğü
Tüccarlar	Deniz Köpüğü
Kadri Bey ve Şürekası	Cıva
Türkiye ile Ticaret Türk Limited Şirketi	Cıva
Borax Limited Şirketi	Borasit
Buldanlı Zadeler	Kükürt

Kaynak: W. D. Dines ve diğerleri, Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki, 1933-1934, Ankara, 1934, Birinci Cilt, sayfa 356-359. Kaynaktaki diğer bilgilerden bunların sadece ruhsat alınıp çalıştırılan madenlerle ilgili şirketler olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde de ruhsat alınmasına karşın işletilmeyen bir çok maden olduğu bilinmektedir.

Kaynak ile ilgili not: Özel kesim ile üniversitelerden seçilen büyük bir Amerikan uzmanlar kurulunun hazırladığı bu rapor, Mayıs 1934 tarihinde «İktisat Vekili Muhterem Celâl Beyefendi» sunuş yazısı ile Celâl Bayar'a veriliyor. Amerikan uzmanlar kurulunun görüş, değerlendirme ve öğütleri bir yana, bu rapor, Cumhuriyet tarihi üzerinde en ayrıntılı bilgileri içeren belgelerin başında yer alıyor. Bilgilerin çoğu, doğrudan doğruya ilgili kuruluşlardan alınıyor. Uzmanlar kurulu, bir çok durumda da anketlere ve yazılı sorularına baş vuruyor.

Bu önemli raporu da Ilhan Tekeli ve Selim Ilkin su yüzüne çıkardılar. Verdikleri bilgiye göre, Celâl Bayar, Sovyet plancılarının çalışmalarını etki izleştirmek için bir Amerikan uzmanlar kurulunu Türkiye'ye çağırıyor. Ancak rapor hazırlanıp sonradan Türkçeye çevrildikten sonra ya dağıtımı sınırlandırıyor ya da hiç dağıtılmıyor. Öyle ki raporu hazırlatan Celâl Bayar da bile raporun nüshası bulunmuyor. Yakın zamanlarda bu raporu, ortaya çıkaranlardan Selim Ilkin, Celâl Bayar'a, başka belgeler karşılığında bu rapordan bir takım hediye ediyor.

Bu çalışma için Dines Raporu'nu İlhan Tekeli'den aldım. Ilhan Tekeli, kendisinden önce raporu değerlendirmeme izin verdi. Cömertliğini yine içtenlikle anıyorum.

İkinci Bölüm İçin
Altıncı Ek

KURULUŞ YILLARINA GÖRE TÜRKİYE'DE MEVCUT BANKALAR: 1947

Kuruluş Yılı	Adı	Merkezi	Sermayesi
1888	Türkiye Ziraat Bankası	Ankara	100,000,000
1912	Konya İktisadi Milli Bankası	Konya	150,000
1914	Türk Ticaret Bankası	Ankara	2,200,000
1914	Milli Aydın Bankası	Aydın	1,000,000
1916	Akşehir Bankası	Akşehir	600,000
1917	Manisa Bağcılar Bankası	Manisa	300,000
1919	Adapazarı Emniyet Bankası	Adapazarı	400,000
1922	Bor Zürra ve Tüccar Bankası	Bor	100,000
1923	Istanbul Küçük İstikrazat Sandığı	İstanbul	30,000
1924	İş Bankası	Ankara	5,000,000
1926	Afyon Terakki Servet Bankası	Afyon	125,000
1927	Nevşehir Bankası	Nevşehir	100,000
1927	Eskişehir Bankası	Eskişehir	500,000
1927	Akseki Ticaret Bankası	İzmir	440,000
1927	Denizli İktisat Bankası	Denizli	400,000

1927	Kocaeli Halk Bankası
1928	Şarki Karaağaç Bankası
1928	Bor Esnaf Bankası
1928	Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankas
1928	Akhisar Tütüncüler Bankası
1928	İzmir Esnaf ve Ahali Bankası
1928	Türkiye İmar Bankası
1929	Elâzığ İktisat Bankası
1929	Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankas
1931	Türkiye Cumhuriyet Merkez Ban
1933	Efes Bank Ltd.
1933	Sümerbank
1935	Etibank
1937	Halk Bankası
1938	Istanbul Halk Bankası
1938	Ankara Halk Sandığı
1944	Yapı ve Kredi Bankası
1945	İller Bankası
1946	Türkiye Garanti Bankası
1946	Türkiye Emlâk Kredi Bankası

Kaynak : E. R. Lingeman, Turkey, London, 1948,

	İzmit	100,000
	Ş. Karaağaç	100,000
	Bor	50,000
sı	Ürgüp	50,000
	Akhisar	1,000,000
	İzmir	1,000,000
	İstanbul	1,000,000
	Elâzığ	100,000
sı	Lüleburgaz	100,000
kası	Ankara	15,000,000
	Zonguldak	500,000
	Ankara	200,000,000
	Ankara	150,000,000
	Ankara	1,400,000
	İstanbul	250,000
	Ankara	250,000
	İstanbul	2,000,000
	Ankara	100,000,000
	İstanbul	2,500,000
	Ankara	100,000,000

sayfa 165-167

İkinci Bölüm İçin
Yedinci Ek

TÜRKİYE'DE GÜNLÜK İŞÇİ ÜCRETLERİ: 1933

İşçilik Türü	Amele Adedi	Ücretler Krş	Mesai Saati
1. Çiftlik Amelesi	80.105	34.5	6-16
2. İnşaat Amelesi	19.649	49.2	6-14
3. Demiryolu Amelesi	6.434	74.1	6-12
4. Vapur Amelesi	90	116.0	9
5. Diğer Adi İşler	21.905	31.4	6-11
6. Makine Üstası	630	132.4	6-16
7 Duvarcı	1.333	131.9	6-12
8 Marangoz	2.491	140.4	8-10
9. Sobacı ve Tenekeci	785	129.9	8-10
10. Boyacı	401	129.7	9
11 Elektrikçi	242	178.4	8-10
12 Buhar Makinesi	433	103.3	9-10
13. Vapur Ateşçisi	50	125.0	—
14. Buhar Makineleri Muhendisi	17	140.0	10
15. Lokomotif Makinisti	78	271.3	8-9.6
16. Vapur Makinisti	36	130.0	8
17, Usta Fabrika Amelesi: Pamuk	4.399	73.0	6-12

18.	Usta Fabrika Amelesi : Yün	150	75,0	8
19.	Usta Fabrika Amelesi : İpek	5.075	75.0	10-14
20.	Usta Fabrika Amelesi : Deri	669	82,0	8-14
21	Usta Fabrika Amelesi . Şeker	964	150,0	10
22.	Usta Üzüm Amelesi	300	50,0	10
23.	Doğramacı	567	165,8	6-11
24.	Terzi	1.259	121,8	6-12
25.	Garson	2.795	64,5	6-17
26.	Tezgâhtar Erkek	3.918	67,0	6-12
27	Tezgâhtar Kadın	2.597	58,1	6-12
28.	Daktilo	393	129,8	6-10
29.	Muhasip	1.001	88,5	8-12
30.	Matbaa Makinisti	91	112,2	8,5
31	Demirci	1.757	124,9	6-10
32.	Halı İşçisi	4.759	74,2	8-9,5
33.	Kadın Terzi	277	72,5	6-10
34.	Usta Maden Amelesi	5.334	66,0	8
35.	Peşkir Dokuyucu	500	80,0	13
36.	Un Fabrikası Amelesi	80	62,0	6
	Toplam ve Ortalama	175,065	67-1	6-17

Kaynak : W. D. Dines ve diğerleri, Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933,1934, Ankara, İkinci Cilt, sayfa 239-240

Tablo ile ilgili ek bilgi: Bu bilgiler 10 ilden toplanan istatistiklere dayanmaktadır. Kaynakta bu illerin adları verilmektedir.

Kaynakta, tabloya ek olarak, şu bilgiler yer alıyor: «Tablo 36 işin vasatî çalışma müddetlerinin, asgarî altı saatle azamî 17 saat arasında tehavvül ettiğini göstermektedir. Aşağı rakamlar, ekseriyetle kadınlarla çocuklara şamildir. Umumiyetle fabrikalarda çalışan ve hakikî halde listedeki büyük gruplarda çalışan işçilerin çalışma saatleri uzundur.»

Ücretlerle ilgili olarak da şu ek bilgi veriliyor: «Bazı işçilerin ücretleri nakten değil, aynen tediye edilir ve bazılarına da yalnız şirketin dükkânlarında muteber olan pusulalar verilir. Nafıa işleriyle meşgul olan müteahhitlerin, bilhassa uzak mıntıkalarda bu usulleri umumiyetle tatbik ettikleri haber verilmiştir.»

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜZENİN OTURMASI

Kubilây ile Başar

Düzen oturdu. Yerleşti. Bunun için bir şehit gerekti. Bir başka yerde yazıldı. Türkiye aydınının mazoşist özellikler taşıdığı ileri sürüldü. Burada da belli oluyor. Cumhuriyet, şehidini paylaşamıyor. «Şehit Öğretmen» deniyor. Hiç alâkası yok. Kubilây'ın şehitliğinin öğretmenliğiyle alâkası yok. Kubilây, öğretmen olarak değil, yedek subay üniformasıyla şehit oldu. Kubilây ne öğretmen, ne de subay olarak şehit oldu. Bir yedek subay olarak öldü.

Hep öyle oluyor. Sakarya Savaşı'na da yedek subay savaşı deniliyor. Gerçi muvozzaf subaylar pek hoşlanmıyor ama, Sakarya'da hep yedek subayların şehit düştüğü biliniyor. Kıbrıs'ta da, oransal olarak, en önde yedek subay şehit oldu. (*) Kubilây da bir yedek subay olarak şehit oldu. Öğretmen olarak değil.

(*) Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'tan önceki ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki ateşli silâhları kullanma deneyimi Kore'de oldu. Amerikan ordusunun yanında savaşıldı. Amerika, Kore'ye giden topçu subaylarına anteni çok uzun telsizler vermiş. Telsiz «düşman» içlerine kadar giden ileri gö-

Şehit Kubilây'a öğretmen kütlesi en çok sahip çıkıyor. Bir ölçüde Türkiye aydını mazoşist nitelikleri taşıdığı için. Bir ölçüde de, bilinçsiz olarak, İslâm'ın etkisinde kalmış olma nedeniyle. Şehit kavramı, İslâm'dan başka dinde yok. Ölüm yalnızca İslâm'da kutsal. Belki de en çok Osmanlı İslâmı'nda.

Kubilây'a sadece öğretmen kütlesi sahip çıkmıyor. Tabii Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Mustafa Kemal de sahip çıkıyor. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a telgraf çekiyor. Telgraf içinde «Kubilây Bey'in şahadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkâr bulunmaları bütün Cumhuriyetçi vatanperverler için utanılacak bir hadisedir» diyor. Sonunda, «Büyük Ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyet'in mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilây Bey temiz kanı ile Cumhuriyet'in hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır» cümlesi yer alıyor.

Bu telgraf da Kubilây'ın Menemen'de tanıştığı bir öğretmen tarafından, yıllar sonra, yayınlanan bir derlemede yer alıyor. Gayet seviyesiz bir derleme. Ancak hiç yoktan yine de iyi. Çünkü bu derleme ile de, mefkûreci muallim, bugünkü dille ülkücü öğretmen, Kubilây'ın şehit olarak, «Cumhuriyetin hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş» olduğu anlaşılıyor ama kendi hayatiyetinin sona erdiği de kesinleşiyor. Çünkü bu derlemenin yazarı, Kubilây'ın ölümünden kırk yıl kadar sonra, arka-

---

zetleyicilerin en gerekli âleti. Kore'ye kadar Silâhlı Kuvvetler kadro düzenlemesine göre ileri gözetleyici hep üsteğmenden oluyordu. Amerika, Türkiye'ye çok uzun antenli telsiz verdiği için Türk ileri gözetleyicilerin hepsinin tespiti çok kolay olmuş. Çok üsteğmen ölmüş.

Bu yüzden kadrolar değiştirildi. Kıbrıs'ta yedek subaylar ileri gözetleyici oldu. Daha çok onlar öldüler.

daşı Fehmi Kubilây'ın bir oğlu olduğunu hatırlıyor. Son on yıl içinde herkesi saran gazetecilik hevesi olsa gerek, gidip buluyor. Çalıştığı yerde bir memura soruyor. «Biraz önce buradaydı, pazar yerinde görevdedir» cevabını alıyor.

Sonra konuşuyorlar. Bu derlemenin yazarı soruyor: «Bilindiği gibi, babanız şehit düştüğünde siz annenizin yanında çok küçüktünüz. Ondan sonraki yaşamınızı kısaca anlatır mısınız?» Herhalde güzellik olsun diye böyle soruyor. Vedat Aktuğ Kubilây cevap veriyor: «İlkokulu Bandırma'da bitirdikten sonra ortaokula girdim. Fakat ortaokulu tamamlayamadan hayata atılmak zorunda kaldım. Sıkıntılı günlerimiz oldu. Daha sonra Almanya'ya gittim, orada iki yıldan fazla çalıştım ve yurda döndüm. Çeşitli işlerde çalıştım, şimdi gördüğünüz gibi Belediye Zabıta Memurluğu görevinde hizmet ediyor ve hayatımı sürdürüyorum.» Nazilli'de pazar yerinde görevli Belediye Zabıta Memuru Vedat Aktuğ Kubilây bunları söylüyor. Babası, ölerek Cumhuriyetin hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş; kendisi Almanya'da çeşitli işlerde çalışmış. Şimdi Belediye Zabıta Memuru.

Bu derlemenin yazarı, Kubilây'ın oğluna, «babanızın ölüm yıldönümlerinde ya da başka zamanlarda Menemen'e gidiyor musunuz? Sizi anma günlerine, toplantılarına çağırıyorlar mı?» diye soruyor. Cevap şöyle: «Gidiyorum. Fakat eskiden olduğu gibi değil, ilgi azaldı. Menemen'e gidip döndüğüm günler daha çok üzülüyorum. Çünkü eskisi gibi anma törenleri yapılmıyor artık.» (Kemal Üstün, Menemen Olayı ve Kubilây, İstanbul, 1978, sayfa 90-95) Biraz duygulandırıcı bir tablo ortaya çıkıyor.

Ancak insanlar yabancı oldukları olaylar karşısında veya benzer olaylar karşısında kanıksama duygusuyla, fazla duygulanmıyorlar. Kubilây'ın öldürülmesiyle sonuç-

lanan Menemen Olayı'nın ortaya çıktığı tarihte Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Grew ülkesine bir rapor gönderiyor. Çok duygusuz bir rapor olduğu anlaşılıyor. Şöyle: «Bunun arkasından Menemen Olayı geldi. Bu defa hükümet, bu olayı, kendi yararına kullanmaya hazır ve kararlı idi. Şimdi Fethi'nin kampanyasından, tahmin ettiğimizden daha fazla yaralanmış olan hükümet için, prestijini yeniden kazanmak amacıyla kullanabileceği altın bir fırsat doğmuştu.» (Joseph C. Grew, Çalkantılı Dönem - Kırk Yılın Diplomatik Kayıtı 1904-1945, İkinci Cilt, Boston, 1952, sayfa 880, ingilizce) Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi, Kubilây'ın ölümünü, zamanın hükümetinin «altın bir fırsat» olarak değerlendirdiğini söylüyor.

Bu altın fırsatın ne için kullanılacağı ile ilgili görüşlerini de saklamıyor. Aynı telgrafta, Washington'a, bildiriyor: «Aynı zamanda Halk Partisi'nin bir baştan bir başa yeniden örgütlenmesi başladı. Eğer çıkardığım sonuçlarda yanılmıyorsam, bu yeniden örgütlenme Halk Partisi'ni, faşist ilkelere dayalı bir siyasal-eğitim örgütüne dönüştürecektir ve faşizmin Türkçesi 'Yeni Kemalizm' olacaktır.» Büyükelçinin bu tür düşünceler taşıdığı, tabii ki, o zamanlar bilinmiyor. Olaydan yirmi yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra yayınlanan anılarını da, yine tabii ki, pek okuyan olmuyor.

Grew'ün raporunda yer alanlar bundan ibaret değil. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Stimson'a gönderdiği 27 Ocak 1931 tarihli raporda, önce Derviş Mehmet ve güruhunun camide toplandığını ve gerici gösterilerine başladığını yazıyor. Ve devam ediyor: «Tam bu sırada Kubilây Bey adında bir genç yedek subay sahnede göründü. Kubilây'ın buraya bir birlikle beraber gönderildiği veya tesadüfen meydandan geçtiği konusunda çelişik görüşler bulunmaktadır. Fakat her halde, O, nümayişçilere tek başına yaklaşıyor ve görünüşe göre, üni-

formasının kendisini koruyacağına güveniyor. Derviş Mehmet ile tartışmaya başlıyor ve kalabalığı dağıtmaya çalışıyor. Bilgi sahibi olanların hepsi, telâşla ve çok büyük bir akılsızlıkla hareket ettiğinde birleşiyorlar. İleri sürüldüğüne göre Derviş Mehmet tarafından vuruluyor. Bir bekçi de Derviş Mehmet'i vuruyor ama sonra o da vuruluyor. Hükümet Kubilây'ın kafasının kesildiğini, bir sopaya takılarak gezdirildiğini, fanatik dervişlerle müridlerinin kanını içtiklerini iddia ediyorlarsa, bunların doğruluğundan kuşku duymak için nedenler vardır.» (Joseph C. Grew, Çalkantılı Dönem, sayfa 878) Amerikan Büyükelçisi, Menemen Olayı ile ilgili olarak şimdiye kadar tekrarlana gelmiş olan görüşlerin önemli bir bölümünden kuşku duymak gerektiğiin söylüyor. Kuşku saçıyor.

Doğrusu, burada, gerçeği bulmak pek kolay görünmüyor. Türkiye Uzerine Tezler'in ikinci kitabında yazılıyor. 1921 yılı başlarında, çeşitli nedenlerle ve yönetimlerini sallanmaktan koruyabilmek için, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına bir «zafer» gerekli oluyor. Bulunuyor. «İnönü Zaferi» bulunuyor. İkinci kitapta, oldukça inandırıcı bir biçimde, İnönü Zaferi olmadığı gösteriliyor. 1930 yılı sonlarında da Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'ye Kubilây gibi bir şehit gerekiyor. Kubilây şehit oluyor. Bunda hiç kuşku yok. Ancak Amerikan Büyükelçisi, Kubilây'ın şahadeti ile ilgili olarak resmî tarihte veya Kemalist Historiografide ileri sürülen görüşlere kuşku tohumları ekiyor. Bunun sağlamasını yapmak, büyük ölçüde, zor görünüyor.

Ancak bazı bilgiler var. Kubilây'ı tanıdığını bildiren Kubilây ile ilgili derlemenin yazarı şu bilgileri veriyor: «24 yaşın tüm özellikleri i gösteren, hareketli, neşeli, tartışmaya hazır ve açık yürekli bir arkadaş olarak tanıdım Kubilây'ı. Gür saçlarındaki akların çokluğu, genç ve sevimli yüzüne ayrı bir özellik ve olgunluk kazandırırdı. Ace-

leci ve biraz alıngandı. Zaman zaman sinirliliğe kayan sert davranışları sezilir, üzüntülü olduğu günler dalgın görünür, az konuşurdu. Dostluğu güvenilirdi. Kısa sürede çevresindekileri etkilerdi.» (Kemal Ustün, Menemen Olayı ve Kubilây, sayfa 20) Kubilây'ın arkadaşı, Kubilây'ın aceleci ve sinirliliğe kayan sert bir mizacın sahibi olduğunu söylüyor. Başlarken, Amerikan Büyükelçisinin öyle pek bilgisizce rapor göndermediği ortaya çıkıyor.

Derviş Mehmet camide nümayişine başlıyor. Kalabalığı kendi tarafına alıyor. Yetmiş bin kişilik halife ordusunun hazır olduğunu söylüyor. Bundan sonrasını, «Menemen Olayı ve Kubilây» derlemesinin yazarı anlatıyor. Şöyle: «Bu arada durumu haber alan Jandarma Komutanı Belediye meydanına kadar gelir. Silâhlı yobazların hezeyanlarını, hallerindeki pervasızlığı görüp durumu kavrar ve doğruca hükümet konağına gider. Kaymakamın evine ve kışlaya Alay Komutanlığına telefon ederek askerî birliklerin yardımını ister.» Gönderilen yardım, durumun, gerçekten kavranmış olduğunu gösterir. Şöyle devam eder: «Bu haber üzerine, sabahın erken saatinde, her günkü gibi eğitim çalışmalarına hazırlanmakta olan birliğin subaylarından Asteğmen Kubilây'a görev verilir. Kubilây, henüz birkaç gün önce askere alınmış olan takım düzenindeki birliğiyle hemen yola çıkar. Kendisinde silâh, erlerinde mermi yoktur. Asteğmen Kubilây'ın takımı her sabah talime çıkar gibi çıkmıştır kışlasından.» Gerçekten tuhaf bir durum.

«Kubilây olay yerine çabuk yetişmek için kışla arkasındaki yamaçlardan, kestirme yollardan hızla geçer ve meydana yakın sokaklardan birinde askerlerini durdurur ve süngü taktırır. Sonra yalnız kendisi ilerler ve onlardan uzaklaşır, meydana girer. Bu sırada onun ne düşündüğü, hangi duyguların içinde bulunduğu ve silâhlı yobazların karşısına niçin tek başına çıktığı elbette bilinmez. Ace-

leci olduğu biliniyor ama, gerçekten açıklanması pek zor bu davranışının arkasında neler yattığı bilinmiyor.»

Fakat mutlak bir açıklama gerektiriyor. Bu gerekten, zamanın Hükümet Organı Hakimiyet-i Milliye Gazetesi kurtulamıyor. 29 Aralık 1930 tarihli sayısında başyazısını bu konuya ayırıyor. Şöyle başlıyor: «Menemen Vakası hakkında ilk alınan haberler o kadar vuzuhlu değildi. Şimdi bu korkunç sahnenin iç yüzü anlaşılmıştır. Derviş Mehmet meczup ve esrarkeş değil, Çerkez Etem'in kanlı çetelerinden biri idi. Onunla memleketten kaçmış, fakat yüzellilik listede olmadığı için tekrar içeri girmiştir.» Kubilây'ın ölümünden sonra geçen birkaç gün içinde Derviş Mehmet'in deli olmadığına karar veriliyor. Almanya'da Reich'ı yakanın deli olmayıp Komünist Partisi üyesi olduğunun kanıtlanmaya çalışıldığı hatırlanıyor. Kemalist rejim, Menemen Olayı'nı tam değerlendirmek istiyor. Derviş Mehmet'in Çerkez Etem'in adamı olduğu hemen keşfediliyor.

Peki neden silâhsız bir asteğmen görevlendiriliyor? Hakimiyet-i Milliye cevap veriyor: «Çete kanlı kararını vermiş olduğundan ve kalabalık, Mehdi ve çetesine hüsnü kabul gösterdiğinden Jandarma Kumandanı Hükümet Konağına geçmiş ve telefonla Alay Kumandanlığına haber vermiştir. Kasabanın az olan jandarması hapishaneyi muhafaza etmekte idi. Eğer bu kuvvet alınırsa hapishaneye hücum edilerek hapisleri kaçırmak tehlikesi vardı.» Şimdi çok iyi anlaşılıyor. Menemen'deki bir alay asker, ancak Menemen hapishanesini korumaya yetiyor. Eğer buradan asker ve silâh alınacak olursa, hapishanenin savunması tehlikeye giriyor. Bu yüzden asteğmen Kubilây, silâh ve mermi verilmeden ve bir takım askerle Çerkez Etem kuvvetlerinden arta kalan Derviş Mehmet'in Menemen halkı ile takviyeli kalabalığının üstüne gönderiliyor.

Kubilây'ın nasıl öldürüldüğü konusunda görgü tanığına dayanan bilgi yok. Bu yüzden kafasının kesilip kesilmediğini bilmek zor. Bilinen öldüğüdür. Ölümünden sonra, Alay Komutanı'nın hapishanenin güvenliğini tehlikeye atarak bir makinalı tüfek birliğini harekete getirdiğidir. «Ve makinalı tüfek işler. Derviş Mehmet, Sütçü Mehmet, Şamdan Mehmet bir anda delik deşik yerlere serilir. Alnından yaralanan Emrullah oğlu Mehmet ile iki Hasan ara sokaklara kaçarlarsa da sonradan yakalanırlar.» (Kemal Üstün, Menemen Olayı ve Kubilây, sayfa 28) Böyle yazıyor. Kemalist Tarih, olayın kahramanlarının «Dört Mehmet ile iki Hasan» olduğunu kaydediyor. Daha sonra halktan kimseler de ve çok sayıda asılıyor.

Ayağa kalkanların idam sehpasında sallanan ayakları görmeleri için. Düzenin oturması için. Düzenin yerleşmesi için önce Kubilây, sonra dört Mehmet ile iki Hasan ve halktan bir bölük insan öldüler. Asıldılar. Makyevelli'nin bir bilim haline getirdiği politika bunu gerektirdi.

Kimine ölüm, kimine lütuf getirdi. Kubilây'a ölüm getirdi. Ahmet Hamdi Başar'a, o zamanki adıyla Limancı Ahmet Hamdi'ye, lütuf getirdi. Ancak bir süre için. Fakat böyle oluyor. Makyevelli'nin bir bilim haline getirdiği burjuva politikasından lütuflar kısa süreli oluyor. Yaz yağmuru gibi. Tezler'in ikinci kitabında okunacak. 1945 yıllarında da genç Amerikan diplomatı George Kennan'ın başına da benzeri geldi. Moskova Büyükelçiliğinde maslahatgüzar ve aynı zamanda hasta olduğu bir zamanda, biraz da can sıkıntısıyla olsa gerek, Washington'dan gelen bir soruya çok uzun bir cevap yazdı. Bu telgraf Amerika Birleşik Devletleri tarihine «Long Cable», Uzun Telgraf olarak girdi. Sovyetler Birliği ile Stalin'in prestijleri in çok yüksek olduğu bir zamanda Kennan,

bugün en adi inden soğuk savaş kitabında bulunabilecek türden bir çözümleme yaptı. Ve böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihine soğuk savaşı başlatan diplomat olarak girdi.

Yıllar sonra kendi yazdıklarına sevimsiz ve anlamsız bir vaaz olarak bakabildi. Fakat telgraf gelince «işte» dendi. Kennan, Moskova'daki görevinden Washington'da pek önemli işlerin başına getirildi. Kennan, Limancı Ahmet Hamdi'ye göre daha «oturmuş» bir kişiliğe sahip olduğu için, mutlak daha «oturmuş» bir toplumun aydın teknokratı olduğu için, sonuna kadar resmî itibarını korudu. Büyükelçi oldu. Limancı Ahmet Hamdi ise bir yaz yağmuru kadar sevindi.

Bu ibret verici levhayı, Limancı Ahmet Hamdi'nin yazdığı sayfalardan okumak gerek. Ahmet Hamdi, Cumhuriyet döneminin en özgün düşünceler ileri sürebilmiş, kafasına ve kalemine güvenen, aklına uygun düşmeyeni kolaylıkla reddedebilen pek az aydın teknokratından birisi. Hiç kuşku yok, burjuva. Hiç kuşku yok, kendi inancına göre, demokrat. Bir yerde şunları yazıyor: «1930 senesi, inkılâbın yedi yılını geçirdikten sonra vardığı bir ikinci merhaledir.» (Ahmet Hamdi Başar, Atotürk'le Üç Ay ve 1930 dan sonra Türkiye, İstanbul, 1945, sayfa 8) O günleri yaşayanlar arasında, Serbest Fırka'nın damgasını vurduğu 1930 yılını, en iyi bir biçimde Ahmet Hamdi niteliyor.

Tabii bunda, Serbest Fırka'nın gördüğü ilgi üzerine rejiminden endişe duymaya başlayan Mustafa Kemal'in tren içinde üç aylık bir geziye çıkmasının ve yanına aldığı danışmanlar kuruluna Ahmet Hamdi'yi de katmasının rolü büyük. (*) Ahmet Hamdi, bu üç aylık gezi ve

---

(*) Mustafa Kemal'in bu üç aylık gezisi çok önemli. Bu geziye, arkadaşlarım İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara,

tartışma sırasında yöneticilerin yakasına yapışan korkuyu, somut bir biçimde ve çok yakından, görüyor.

«Serbest Fırka'nın henüz yaşadığı günlerdi. Bir tesadüf beni Dolmabahçe Sarayı'nda iki Şefle başbaşa bulunduruyor.» Üç aylık gezinin yazılı belge bırakan tek ortağı Ahmet Hamdi böyle başlıyor: «İki Şef», tabii, Ebedî Şef Mustafa Kemal ile Millî Şef İsmet İnönü oluyor. Burada, başka şekilde anlaşılmaması için, bu açıklık getiriliyor. «İki Şef'e bu vaziyeti anlattım; ve hükümetin İstanbul Liman İnhisar Şirketini yapayalnız ve sermayesiz bırakmak, onu kuvvetlendirmemek suretiyle hata işlediğini açıkça söyledim. Her iki Şef'i memnun eden bu açık ifadelerim, kendilerinin emirleri ile liman inhisarından başka mevzulara da intikal etti. İstanbul'da amelenin ve esnafın niçin Serbest Fırka'ya mütemayil oldukları sualine cevap vermeğe memur edildim.» Serbest Fırka Başkanı, liman inhisarlarına hücum edince, Atatürk ve İnönü, İstanbul Liman İnhisar Şirketi Müdürü Limancı Ahmet Hamdi'den bilgi almak istiyorlar. Ancak asıl dertleri Serbest Fırka olduğu için, Ahmet Hamdi'yi bu konuda da düşüncelerini söylemeye «memur» ediyorlar.

Düşünceyi söylemeye «memur» edilmek. Bu, bir düzen çeşidi. Ahmet Hamdi, memur edildiği konularda düşüncelerini söylüyor. Şöyle: «Halk Fırkasının büyük şehirlerde ve hele İstanbul'da başına, inkılâpçılar ve ideal-

---

1977 adını taşıyan hacimli ve aynı ölçüde değerli çalışmalarında değiniyorlar. Tezler'in birinci kitabını yazarken, Tekeli ve İlkin'in, bu çalışmasının, ancak ve çok hızlı olarak, matbaadaki provalarını okuyabildim. Daha sonra tekrar incelemek imkânını buldum. Ayrıca temel kaynaklarına indim. Şimdi bu geziyi, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in gösterdiklerinden daha önemli buluyorum. Bu da normal. Çünkü dostlarım İlhan Tekeli ve Selim İlkin bu çalışmalarında sadece iki yılı inceliyorlar. Ben ise, çok daha uzun bir zamandan bakıyorum.

cilerden ziyade, istismarcılar ve menfaatçılar geçiyor. Bunlar halkı ve ameleyi fırkadan soğutuyorlar; ve kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmüyorlar. Bu fikrimi Şef'lerin müsaadesi ile açıkça ortaya attım. Evet, halk ve amele Halk Fırkasından memnun değildir. Onların Serbest Fırkaya akış sebebini politikacıların cahil halkı ve ameleyi iğfal etmelerinde değil, Halk Fırkasının politikasında aramalıdır.»

Buraya kadar yazılanların bir özeti gerekli. Serbest Fırka, çok büyük bir ilgi görüyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, kısa bir süre sonra ortaya çıkacak ve bir altın fırsat olarak değerlendirilecek Kubilây Olayı'na rağmen, köylüden pek endişeli görünmüyor. Fakat amele ve esnaf, yönetici kadroların korku kaynağı oluyor. Ahmet Hamdi'nin söylediklerinden işçi ve esnafın şikâyetlerinin kökten değil, Halk Fırkası yöneticilerinin izlediği politikadan doğduğu anlaşılıyor. Ahmet Hamdi, rejimin başka bir politika ile amele ve esnafı, fakat özellikle ve önemle ameleyi kazanabileceği umudunu veriyor.

Bundan sonrasını Ahmet Hamdi Başar'dan okumak yararlı olacak. Şöyle: «Bu mes'ut mülâkattan sonra aradan iki ay geçmişti. Bir gün İstanbul Valisi beni bularak o akşam Ankara'ya gitmemi ve Atatürk'ün, o zamanki tabirle Gazi Paşa'nın yapacağı büyük yurt seyahatinde kendilerine, müşavir sıfatı ile, refakat etmenin emrolunduğunu bildirdi. Emir üzerine bittabi derhal hareket ettim ve bir gün sonra da hususi bir trenle Kayseri-Sivas istikametinde Atatürk'ün başlayan büyük yurt seyahatine katılmış bulundum.» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930 dan sonra Türkiye, sayfa 11) Ahmet Hamdi seyahate katılıyor ama, on beş yıl sonra yazdığı kitabında kendisiyle buruk bir biçimde alay etmekten de geri kalmıyor: «Meğer ben bir yaz günü öğleden sonra Dolmabahçe sarayında Atatürk ve İnönü ile buluşarak,

söylememi emrettikleri mevzular hakkında açıkça fikirlerimi kendilerine arzettikten sonra devrin en büyük, en zeki, en kabiliyetli adamlarından biri olmuşum da farkında değilmişim!» Bundan sonra da devam ediyor: «Sonra beni seven dostlarım anlatıyor: O gece ve müteakip geceler sofrada hep benden bahsedilmiş. Benim kadar zeki, anlayışlı ve muktedir bir adam bulunamayacağından, tam aranan adam olduğumdan, filân bahsolunmuş: bu kadar büyük kaliteli birisinin niye şimdiye kadar meydana çıkmadığı yolu teessüfler bile izhar edilmiş.» Limancı Ahmet Hamdi, on beş yıl sonra Amerika'nın genç diplomat Gerego Kennan'ı keşfetmesi gibi, fakat Türkiye'de keşfediliyor.

Bu keşfin derinliklerinde nelerin yattığının araştırılması zorunlu oluyor. Ahmet Hamdi, geziye katılmadan önce, bir işi için Ankara'ya geliyor. Ulus'taki Belvü Palas'a iniyor. Belvü Palas'a Başvekil İsmet Paşa geliyor. Otomobili ile Limancı Ahmet Hamdi'yi alıyor. At yarışlarına götürüyor. Bir ara hava soğuyor, İsmet Paşa pardesüsünü Ahmet Hamdi'ye veriyor. Ahmet Hamdi, soğuktan da korunuyor.

Şunları yazıyor: «İsmet Paşa ile o gün yarış sahasında ayakta dolaşırken görüşmelerimizde, Serbest Fırkaya karşı inkılâpçı ve devletçi vasfı haiz olan Halk Fırkasına bağlı olduğumu, onun vereceği vazifeleri yapacağımı, Fırkada açıkça fikirlerimi ortoya koyarak, onların münakaşa edilmesini istiyerek faydalı olmağa çalışacağımı söyledim. Konuşmalar hep bu mevzular üzerinde oluyordu.» Bu mevzular ise şu noktada toplanıyordu: «İsmet Paşa, Serbest Fırkaya her yerde amelenin taraftar olmasına dikkat etmiş ve İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda amele meselesini de konuşmuş bulunduğumu hatırlamış olacak ki, ameleyi yeni intihapta kazanamamaktan korktuğunu söyledi. Ben ise, amelenin üze-

rindeki tazyikler kaldırılır ve ona devletin ve Fırkanın şefkat kucağı açılırsa, intihapta ameleyi kazanabileceğimizi iddia ediyordum. İsmet Paşa 'Bak Şükrü Bey, Hamdi Bey ameleyi kazanabiliriz diyor, sen ne dersin' diye sordu. Bu vadide konuşmalarla ve o günkü mülâkatımız bitiyor; avdette aynı şekilde otomobille şehre dönüyoruz. Meclis kapısında İsmet Paşa'dan ayrılırken şehre dönüyoruz. Meçlis kapısında İsmet Poşa'dan ayrılırken alnımızdan öpülüyoruz. Takdir ve teveccühten memnun ve mağrur, otelimize geliyoruz.» Egemen sınıfların çok sıkışık olduğu bir zamanda «ameleyi kazanabiliriz» demenin karşılığı alından öpülmek oluyor.'Bir de Cumhurbaşkanı ile üç aylık bir tren gezisi.

Bu gezi üzerinde durulacak. Şimdi Ahmet Hamdi üzerinde durmanın sırası. Heyecanlı bir adam olduğu anlaşılıyor. Osmanlı'nın son zamanında, Birinci Savaş sonrasının mütareke günlerinde boş durmadığı anlaşılıyor. Ahali İktisat Fırkası'nı kuruyor. Olmuyor. M.M. kısaltmasıyla bilinen Müdafa-i Milliye cemiyetinde yöneticilik yapıyor. Anadolu'da savaşanlara silâh ve insan kaçırıyor. Böyle bir kimse boş durur mu? Görüşleri i Gazi'ye anlatıyor. Gazi, rapor olarak yazıp getirmesini istiyor. Sonra rapor gelince üzerinde durmuyor. Ahmet Hamdi boş durmuyor. Meşhur «İktisadî Devletçilik» kitabını yazıyor. Takdim ediyor.

Takdim için Yalova'ya gidiyor. Şöyle yazıyor: «Yalova'da bir gece kaldım ve yüksek bir nezaket eseri neticesi olarak o gece, Gazi Hazretleri beni sofralarına davet buyurdular. Fakat ne seyahatten ve rapordan, ne de kitabımdan bahsedilmeyerek sadece mutat sofra musahabeleri ve eğlenceleri yapıldı. Emirleri üzerinde ben de diğer sofrada bulunanlar gibi zeybek talimleri yaptım.» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930 dan Sonra Türkiye, sayfa 139) İşte bu kadar.

İşte bu kadar: 1930 yazının büyük keşfi Ahmet Hamdi, aradan çok kısa bir zaman geçtikten sonra ve son defa Cumhurbaşkanının sofrasına çağrılıyor, yemek yiyor. Karşılığında bir zeybek oynuyor ve gidiyor. Fakat gitmiyor. Bu, Ahmet Hamdi. Bir tuhaf aydın. Ancak «aydın», ister sağda isterse solda veya ortada olsun, daima tuhaf insan değil mi?

Ahmet Hamdi, Gazi ile geziden otuz yıl sonra yazdığı bir başka kitabında şunları söylüyor: «Gazi, seyahatte beni yanından ayırmıyor; koruyor, fikirlerime son derece kıymet veriyor ve beni adeta çocuğu gibi seviyor. Kıskananlar, bana hayranlık besleyenler, gözüme girmek için çalışanlar, ayağıma çelme takmak için uğraşanlar hep etrafımda... Zavallı safdil!... Üç ay seyahat sonunda bir günde yıldızı parlayan, nereye konacağı bilinmeyen adam ikbali sönmüş, kötü kişi olmuş, işinin başına dönmüştür. Şimdi bütün bu hadiseleri düşündükçe abdallığımın hudutsuz olduğunu, hiç bir mazeret kabul etmiyecek derecede hatalı ve haksız bulunduğumu tamamiyle anlıyorum.» (Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü, Ankara, 1960, sayfa 16) 27 Mayıs'tan hemen önce yazdığı kitabında kendi kendisiin suçluyor.

Şunlardan dolayı: «Garp fazla beslenmeden müteveellit bir hastalık içindedir. Bizim hastalığımız ise gıdasızlıktan doğmuştur. Onların tedavi için tatbik ettikleri tedbir, bizi öldürebilir. Bu fikrin neticesi şu oluyor: Bizim sıkıntılarımız ve ıztırabımız tamamen kendimize mahsus sebeplere bağlıdır ve bunların bilhassa, dünyanın iktisadî buhran içinde olduğu bir devrede önlenmesi çok daha kolaydır.» Hakkını vermek gerekli. Ahmet Hamdi Başar'ın bu görüşleri son derece özgün. Bugün meslekten bir çok iktisatçının hâlâ anlamadığı bir olguyu, kısaca, yazıyor. 1930 yılında Batı'daki bunalım ile Türkiye'nin sorunlarının aynı kaynaktan doğmadığını belirtiyor.

Birbirinin tersi olduğunu söylüyor. Ekliyor: Batı'nın bunalım içinde olduğu bir zamanda Türkiye'nin sorunlarını çözmek daha kolaydır.

Bunların özgün, daha önceki kullanışla orijinal görüşler olduğu kabul edilmeli. Ahmet Hamdi de biliyor ve meslekten iktisatçılara son otuz yılda musallat olan, yazdıklarının her satırından keramet damladığına inanıp önsözde sadece «kalan hatalar benimdir» diyerek son derece mütevazi görünme hastalığını, daha doğru deyişle iki yüzlülüğü, itibara değer bulmuyor. «Teklifler yapıyorum, raporlar hazırlıyordum. Iddialarım orijinal: Meselâ buğday fiyatlarını korumak, yani anormal bir düşüş gösteren bu fiyatları tutarak yükseltmek! Vergi reformu yapmak; iktisadî Devletçiliği, an'ane ve usulleriyle tesis etmek.» (Ahmet Hamdi Başar, Iki Devrin Içyüzü, sayfa 17) Bunlar, bundan önceki bölümde, görüldü. Özellikle buğdayın ve genel olarak tarım desteklenmesi, bir devletçilik uygulanmasının başlaması, Serbest Fırka Olayı ve Gazi'nin üç aylık gezisi sırasında ortaya çıktı. Ahmet Hamdi'nin istediği ölçüde yapılmamış olabilir. Ancak istediği yönde yapıldı.

Bütün bunların sonunda şu oldu: «Ah, zavallı 'hayalperest!'. Bu adı bana 30 Ağustos 1934 gecesi sabaha karşı Dolmabahçe Sarayı'nda, Fatin Rüştü Zorlu'nun düğününde herkesin içinde Atatürk taktı. Tevfik Rüştü Aras'ın kızı ile evlenen şimdiki Hariciye Vekili, o zaman ikbale namzet henüz küçük bir hariciye memuru idi.» Tarih, akrabaları arasında Ittihatçı Nazım, Adnan Menderes gibi asılmış politikacılar bulunan Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a, Dolmabahçe Sarayı'nda damat olan Fatin Rüştü Zorlu için de idam yazdı. Aynı düğünde Ahmet Hamdi, en azından Mustafa Kemal'in alaylarına muhatap oldu ve karısını da alıp derhal düğünü terketti.

Tren hareket ediyor. Gazi, gezisine başlıyor. Danışmanlarıyla birlikte. Ahmet Hamdi yazıyor: «Kısacası şikâyetlerin köyden ve şehirden bir arada toplanarak Türkiye'nin sekiz senelik sükûnet havasında fırtınalar yaratması için Serbest Fırka'nın doğması kâfi gelmişti. İşte Atatürk fırkayı feshettikten sonra şikâyetleri en mütehassıs bir heyetle yerlerinde tetkik etmek ve yapılması lâzım gelen işleri tesbit eylemek üzere seyahate çıkmış bulunuyordu.» Bu seyahet boyunca Mustafa Kemal sürekli soru soruyor. Soruların bir bölümü vakit geçirmek için. Ornek olsun, sıfırı soruyor. Danışmanlar sıfırın ne olduğunu anlatıyorlar. Cumhurbaşkanı beğenmiyor. Danışmanlar arasında bulunan eğitim uzmanı Hasan Ali Yücel çok sıkışıyor. Hem eğitimci ve hem de Cumhurbaşkanına sıfırı anlatamıyor. En sonunda kendisinin sıfır olduğunu söylüyor. On sayısını alıyor. «Siz direksiniz» diyor. On sayısındaki biri böyle anlatıyor. «Ben de arkanızdaki hiçim» diyor. Sıfır da böyle çiziliyor. Hasan Ali Yücel, daha sonraki yıllarda Millî Eğitim Bakanı oluyor.

Ancak Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün tüm soruları bu türden değil. En çok ve en büyük ciddiyetle sorduğu soru şu: «Serbest Fırkayı feshetmekle iyi mi ettik?» Bu soruyu çok soruyor. Ahmet Hamdi kendisine sorulunca cevap veriyor: «Serbest Fırkanın programı bundan bir asır evvelki hayata aittir; o kadar geridir. Halbuki Halk Fırkası inkılâpçı vasfını taşır. Böyle bir fırkanın karşısında ancak daha inkılâpçı fırka çıkabilir. Bizim yaptığımızı da beğenmiyerek daha ileri inkılâp istiyen bir fırka!.. Bu itibarla ben de Serbest Fırkanın kaldırılması ile iyi bir iş yapıldığına kaniim.» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay, sayfa 31-32) «Bizden daha ileri, daha inkılâpçı fırka!.. Tabir Atatürk'ün hoşuna gitti; seyahat esnasında bir iki yerde bunu tekrarladı.»

Rejim sallanıyor. En azından başında duranlar böy-

le bir tehlike seziyorlar. Rejimi oturtmak gerekiyor. Düzeni oturtmak için ileri adım atmak gerekiyor. Başka bir parti ile mi? Buna cesaret ve cüret yok. Iki parti henüz kontrol edilemiyor. Elde Halk Fırkası var. Düzenin oturması için Halk Fırkası'nın ileri adım atması ve inkılâpçı olması gerekiyor. Bu yüzden, daha önceki bölümde yazıldığı gibi, Serbest Fırka'nın iki numaralı adamı ve ideoloğu Ağaoğlu Ahmet, büyük bir şaşkınlıkla «Halk Fırkası o ana kadar liberalin liberali iken birdenbire Devletçi oldu» diyor. Şaşırıyor, fakat anlayamıyor. Ismet Paşa devletçiliği bir müdafaa, bir savunma yöntemi olarak niteliyor. Daha önceki bölümde de yazıldığı gibi her savunma, doğası gereği, bir hücumu içeriyor.

Gazi'nin gezisi tamamlandıktan kısa bir süre sonra, 1931 yılı Mayıs ayında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kongresi toplanıyor. Kongre, partinin ilkelerini tamamlıyor. Okların sayısı altıya çıkıyor. Cumhuriyet Halk Fırkası, oklarının sayısını altıya çıkarırken Kongre'de hiç tartışma olmuyor. Hiç tartışma olmadan Fırka, inkılâpçılık ve devletçilik oklarını da kazanıyor. Bu konuda şunları aktarmak gerekiyor: «Bu ilkelerden sadece ikisi, ilk defa fırka nizamnamesinde yer almaktadır; Inkılâpçılık ve Devletçilik. Özellikle Inkılâpçılığın yazılış şekli ilginçtir. Bu ilkede yeni Inkılâp'lardan söz edilmemekte, şimdiye kadar yapılanların korunması yer almaktadır. Ilkenin bu şekilde yazılmasında C. Serbest Fırka deneyi sırasında inkılâplara karşı güçlü bir muhalefet belirmesinin etkisi çok yüksek olmakla beraber, inkılâpçılığın bir statüko koruyuculuğuna dönüşmesi açıktır. Devletçiliğin formülasyonu ise daha sonraki dönemlerde 'özel kesimin yapamadığını devlet yapar şeklinde ifadesini bulan yeniden yorumlama çabalarından oldukça daha geniştir. Sadece birinci maddede yer alan ifadeye bakarak bu yorumda çok ileriye gitmemek gerekir.» (İ. Tekeli - S. Ilkin, 1929

Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları, Ankara, 1977, sayfa 213) Kemalizmin devrimcilik ve devletçilik ilkeleri, biraz daha açıklık kazanıyor.

Gazi'nin gezisi önemli oluyor. Ayın Tarihi, şöyle kaydediyor: «Gazi Hazretleri 18 Teşrinisani salı günü akşamı saat yirmi birde hususi trenle Ankara'dan Kayseri'ye hareket etti.» (Ayın Tarihi, 1930 Birinci Teşrin - Birinci Kanun, Cilt 23-24, sayı 79-81, sayfa 6824) Bu önemli gezi, bir başka önemli olaydan bir gün sonra başlıyor. 17 Teşrinisani, bugünkü dile Kasım, 1930 tarihinde Serbest Fırka Başkanı Fethi, İçişleri Bakanlığı'na bir dilekçe veriyor. Bu tarihî dilekçede şunlar yazılıyor: «Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri in teşvik ve tasvibi ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatiyle fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasî mücadeleye girmesi ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu kanaat haricinde siyasî bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini hatırıma getirmemiştim. Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamız atiyen Gazi Hazretleriyle siyasî sahnede karşı karşıya vaziyette kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasî bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatiyle muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu suretle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arzederim, efendim.» Osmanlı'nın son İçişleri Bakanlarından ve Sofya'da Mustafa Kemal'in âmiri Fethi, partisini feshettiğinin örgütüne duyurulmasını İçişleri Bakanlığından rica ediyor.

Mustafa Kemal, en yakın arkadaşını başkan, kız kardeşini kurucu üye yaparak Serbest Fırka girişimini cid-

diye aldığını göstermek istiyor. Bunda da önemli ölçüde başarılı olduğu anlaşılıyor. Bir örnek Samsun'da ortaya çıkıyor: «Gazi, kendi öz hemşiresini ve en yakın arkadaşları Nuri ve Tahsin beyleri ve diğer arkadaşlarını bu fırkaya vermiş. Bu vaziyeti kendi gözü ile gören ve Yalova'dan ayrılan Vali Kâzım Paşa ise, esas maksadı tamamen kavradığına inandığı için, Samsun'da Serbest Fırka işine tam bir serbestî vermiş. Nasıl Gazi hemşiresini öteki fırkaya verdiyse, Kâzım Paşa da kızını Serbest Fırka'ya yazdırtmış. Neticede intihap, serbest olarak cereyan ettiği için, Halk Fırkası tam bir mağlûbiyete uğramış!» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay, sayfa 38) Samsun'da Belediye Başkanlığı seçimleri i Serbest Fırka adayı kazanmış.

Gazi'nin gezisi Samsun'a kadar uzuyor. Aslında Cumhurbaşkanı gezi programına sadece Serbest Fırka'nın başarılı olduğu büyük yerleşme merkezlerini alıyor. Diğer yerler, bu merkezlere gidebilmek için geçilmesi zorunlu uğrak yerler oluyor. Zamanın Ayın Tarihi, Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişini çok kısa anlatıyor. Şöyle anlatıyor: «Reisicumhur Hz. 23/11/1930 saat 21 de Samsun'a teşrif etmişler. İstasyonda halkın coşkun alkışları ve 'Yaşa!' avazeleriyle karşılanmışlardır. Samsun sokakları genç ihtiyar, kadın erkek binlerce halk ile hıncahınç dolu idi. Gazi Hozretleri Cumhuriyet Halk Fırkası binası olan kendi evlerine inmişler, akşam yemeğini burada yemişler. İkametgâhlarının önündeki sokakları dolduran halkın hararetli tezahüratı karşısında balkona çıkmışlar ve hararetle alkışlanmışlardır.» Hepsi bu kadar.

Ancak Gazi'nin gezisinde olan Ahmet Hamdi Başar, hepsinin bu kadar olmadığını yazıyor. Ziyafet masası kuruluyor. Belediye Başkanı aratılıyor. Sonra Belediye Başkanına içki ikram ediliyor. Daha önce yemek yemiş ol-

duğu için içki içmiyor. Mustafa Kemal, nedenini soruyor. Kendisinin ziyafete çağrılmadığı cevabını alıyor. Mustafa Kemal, Serbest Fırka feshedildiği için başkanın istifa etmesi gerektiğini söylüyor. Başkandan istifayı düşünmediği cevabını alıyor. Bir süre sonra Samsun'un Serbest Fırka adayı seçilmiş belediye başkanı izin isteyip gidiyor.

«Sonra Gazi'nin sesi gürledi» diye yazıyor, Ahmet Hamdi Başar. Mustafa Kemal gürlüyor: «Vali Paşa hazretleri, Belediye Reisi diye seçtiğiniz adamın yaptıklarını gördünüz mü? Herşeyden evvel terbiyesiz. Şehirlerine misafir geliyoruz; soframıza yemek yiyerek geliyor. İçki ikram ediyoruz, içmiyor; sonra da bir Reisicumhur sofrasında biz kalkmadan sofradan kalkıp defolup gidiyor. Reisinizin hareketlerini beğendiniz mi?» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay, sayfa 39) Bundan sonrasını Ayın Tarihi veya Kemalist Histografi yazmasa da yazan oluyor ve şu şekilde kayıtlara geçiyor: «Kâzım Paşa'nın haşlanması ve bahsin devamı sabaha kadar sürdü. İki gün sonra, Dahiliye Vekâleti namına seyahate iştirak eden, Mülkiye Müfettişi Necati Bey bazı sebeplerle Valiye işten el çektiriyor. Bittabi Belediye intihabının da feshi ve yenilenmesi de kararlaşmış bulunuyor.» İşler tersine dönünce ve düzenin oturması gündeme gelince Serbest Fırka'ya müsahama ve cüret karşılığını görüyor.

Gazi'nin gezisi, Ayın Tarihi'ndeki kayıtlara göre, «Gazi Hazretleri 18 Teşrinisani salı günü akşam saat yirmi birde hususi trenle Ankara'dan Kayseri'ye hareket etti» cümlesi ile başlıyor. Ancak Ayın Tarihi, böylesine duygusuz ve coşkudan yoksun cümlelerle yetinmiyor. Ankara'dan ayrılış şöyle anlatılıyor: «Ankara'nın büyükleri ve aziz halkı Reisicumhur Hazretlerini 'Allah selâmet versin', 'Güle güle gidiniz!' sesleri arasında çok samimi bir tarzda teşyi ettiler. Trenin hareketine bir çeyrek kala is-

tasyona gelen Gazi Hazretleri kendilerini teşyie gelenlerin birer birer ellerini sıktı.»

Anlatma devam ediyor: «Merasim yapılmaması mukarrer bulunduğu halde Gazi'yi teşyie gelen halk binlerce vardı.» Ayın Tarihi, bir tarih kaynağı olarak, önemli gördüğü bütün ayrıntıları kaydetti.» Gazi tren kalkarken pencereden eli ile kalabalığı selâmladı ve tren kalabalıkların önünden geçinceye kadar teşyicilere müteaddit defalar 'Allahaısmarladık!' dedi.» (Ayın Tarihi, 1930 Birinci Teşrin Birinci kanun, Cilt 23-24, sayı 79-81, sayfa 6824) Ve Gazi'nin gezisi, ilk durağı olan Kayseri'ye vardı. «Emir ve arzularına binaen istikbal merasimi yapılmamakla beraber Kayseri istasyonunda Büyük Reislerini görmek için toplanan kalabalık bir halk tarafından hararetle alkışlanmış ve selâmlanmışlardır.»

Cumhurbaşkanı, Menemen Olayı'nın sıcağında, 29 Aralık 1930 tarihinde Trabzon'a varıyor. Cumhuriyet Halk Fırkası için «bidayetten beri beraber çalıştık, nihayete kadar hep beraber çalışacağız» diyor. Sonra Halk Fırkası mensuplarına hitap ediyor. Bu hitap anlamlı bir konuşma oluyor: «Karşımızda bir çok Fırkalar varmış gibi her gün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lâzımdır. Tasavvur ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş oluruz.» 1930 yılı sonunda Mustafa Kemal, fikirleri i «köylere kadar götürmek» ihtiyacını duyuyor.

Bu nokta üzerinde durmak gerekiyor. İlerde durulacak. Şimdi, geçerken, Türkiye'den çok uzakta yaşayan iki araştırmacının başka bir konuda yaptıkları bir araştırmadaki gözlemlerini aktarmak yeterli olacak. Türki-

ye'ye ve Türkiye'nin 1930 yıllarına çok uzaktan bakan iki araştırıcı, devletçilikle birlikte ortaya çıkan bir başka olguya dikkati çekiyorlar. Şöyle: «Devlet çoğunluğun yararı adına ekonomik hayata karışmaya başlayınca, çoğunluğu meydana getiren köylü kitlesinin önemi, fikir ve siyaset alanında da yeniden ön plana geçmiştir. Mustafa Kemal'in savaş yıllarında ortaya attığı, 'memleketin hakiki sahip ve efendisi köylüdür' fikri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organlarında, idarecilerin söylevlerinde ve aydınların yazılarında yeniden sık sık görünmeye başlamıştır. Aralarında ciddi fikir ayrılıkları bulunan fikir ve siyaset adamları bile Türk köyü sefaletten ve Türk köylüsü bilgisizlikten kurtulmadıkça devrimin başarı kazanamayacağı yolunda görüş birliği içinde idiler. Köye koşmak, Türk köyünü kurtarmak ideali aydınlar arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Nasıl ve ne yolla olacağı pek bilinmemekle beraber, köye koşmak fikri, halkçılığın adeta temeli olmaya başlar.» (Dr. İlhan Başgöz Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Ankara, 1968, sayfa 154-155) Uzun yıllardan beri Amerika Birleşik Devetleri'nde yerleşmiş Dr. Başgöz ile müteveffa Profesör Wilson, yararlı bir saptama yapıyorlar.

Bu kadar. Ancak 1930 yıllarında Kemalist rejimin köycülüğü yeniden keşfetmesinin nedenleri konusunda çok yüzde kalıyorlar. Derine bakamıyorlar. Köycülüğün yeniden keşfi, basit bir büyük sayılar ilkesinden ileri gelmiyor. Devlet, ekonomik ve toplumsal yaşama müdahale etmeye karar verince, köycülük, çok sayıda yurttaş köylerde barındığı için akla gelmiyor. Böyle düşünmek ve böyle yazmak, son derece sığ bir bakış açısını içeriyor.

Burada, bir tezi daha açık olarak formüle etmenin zamanı ve yeri gelmiş oluyor. Burjuva iktidarı, kütlesel tabanını köyde ve köylülükte buluyor. Burjuvazi, iktidarını tehlike karşısında görünce, daha çok «köycü» ve

«köylü» oluyor. 1930 yıllarının başındaki durum, bu. Bugün de durum, bu. 1977 Haziran seçiminden sonra kentlerin partisi olarak hükümeti elde eden Cumhuriyet Halk Partisi, 1979 Ekim seçimlerine girerken tam bir köylü partisi olmaya çalışıyor. «Kültürlü» Başbakan etiketini en haksız ve yakışıksız olarak elde etmiş olan CHP Genel Başkonı Bülent Ecevit de, Adnan Menderes de da-

hil Cumhuriyet dönemının en «köylü» başkanı kimliğine bürünüyor. Çünkü burjuvazi, bugün, iktidarını, bir yandan çözemediği ve diğer yandan da örgütlü olmadığı için fazla etkin olamayan fakat son derece yaygın solculuk karşısında tehlikede görüyor.

1930 yıllarında halkçılık ön plana çıkıyor. Köycülük

olarak görünüyor. Bu da Kemalist iktidarın kendisini tehlikede gördüğünü göstermeye yetiyor. Çünkü halkçılık, ya da daha yaygın adıyla popülizm, birbirine zıt iki akımın bir yerde karşılaştığının işareti oluyor. Popülizm, her yerde, güçlü burjuva ideolojisi ile belli bir süre için yenik düşmeye mahkûm genç işçi sınıfı ideolojisinin çatışmasından doğuyor. Popülizm, çok büyük oranda yanlış ile çok küçük oranda doğrunun kimyasal bileşimini veriyor. Bu yüzden yüzde yüz yanlıştan daha zararlı oluyor. 1930 yıllarında resmî politikada halkçılık, ya da daha yaygın adıyla popülizm, oluyor.

Bir rastlantı değil. İşte tam bu dönemde Yaban'ın yayınlanması da rastlantı değil. Yaban'ın yazarının, daha Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul'da gazetecilik yapanlar arasında Mustafa Kemal'in en yakınlarından birisinin olması da rastlantı olarak görünmüyor. Dahası var. Yaban'ın yazarının, 1930 yıllarında düzenin oturmasının ideolojisini üstlenen Kadro Dergisi'nin sahibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu olması da, artık bir rastlantı olmaktan çıkıyor.

Tarih, bütün bilimlerin anasıdır. Toplumun gelişme yasalarını inceleyen ilk bilim olarak doğduğu için. Tarih çok aydınlatıcıdır. Yaban'ın, Cumhuriyet döneminin belki de en etkin romanının, bu tarihlerde yazılmasının nedenini ancak tarih açıklıyor. Ve Kadro Dergisi'nin 1933 yılı Nisan sayısında, Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevinden gelme Vedat Nedim Tör'ün bir yazısı çıkıyor. Vedat Nedim, biliniyor, Kadro'nun kurucularından. Yazının başlığı şöyle: «İşte bir roman: Yaban». Bu başlık şuradan geliyormuş: Büyük Napolyon, Goethe'yi görünce «işte insan» demiş. Vedat Nedim de Yaban'ı okuyunca «işte roman» diyor.

Yazı şöyle bitiyor: «Varol! Yakup usta, ellerin nurdan kopsun...» Yazının özü ise, Vedat Nedim'in cümle-

ileri ile, şöyle: «Hakikat, bu kadar acı ve katı söylenir mi hiç? Sen, bu kadar toy musun behey Yakup? İstanbul'un monden Şimli âlemlerinde, Boğaziçi'nin veya Adalar'ın sihirli tabiatı arasında geçen bir aşk macerası uyduramaz mıydın? Nene gerekti senin, Türk köyünü sanatına malzeme olarak almak? Bıraksaydın, biz onu yine santimantal şairlerimizin bize gösterdikleri gibi tanısaydık!..» (Vedat Nedim Tör, İşte Bir Roman: «Yaban», Kadro, 1933 Nisan, sayfa 47) Yakup Kadri Yaban'ı yazdıktan sonra Kadro Dergisi yazarı, Türkiye Komünist Partisi Umumi Kâtipliği görevinden gelme Vedat Nedim «Türk köyündeki insan, tabiatla döğüşmesinde iki kolu, kara sapanı, lağar öküzü, bozuk tohumu ve övendiresiyle yüzüstü ve yapayalnız bırakamayız artık.» Yaban, tam zamanında yazılıyor.

Yaban, her halde, zamanında yazılıyor. Celâl Paşa oğlu Ahmet savaşta kolunu kaybediyor. Kolsuz olarak İstanbul'da yaşamaktan utanıyor. «İstanbul'da zilletim olan şey burada şerefimdir» diyerek emir eri Mehmet Ali'nin köyüne sığınıyor. Kurtuluş Savaşı başlarken «Türk Aydını» Ahmet Celâl, iç huzurunu bulacağı inancıyla, bir köye sığınıyor. Ve hayretle karşılaşıyor. Köyde kolsuz, çolak, topal, kavruk, kör ve benzerinden çok var. Ahmet Celâl'in vatan uğruna kolunu kaybetmiş olmasına kimse aldırmıyor. Üstelik Ahmet Celâl'e, bir yabana bakarcasına, bakıyorlar.

Yakup Kadri, böyle bir durumda, bir aydının iç dünyasını bir aydın gibi ve üstün bir güzellikte yazıyor. Yakup Kadri, Ahmet Celâl'in ağzına şu cümleyi uygun buluyor: «Ben hayvanlara insanlardan daha yakınım». Ahmet Cemal düşünüyor: «Gün geçtikçe daha iyi anlıyorum: Türk 'entellektüel'i, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişilidr.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, Onuncu Baskı, İstan-

bul, 1972, sayfa 31) «Bir münzevi mi? Hayır; bir acayip yaratık demeliyim. Öyle ya, bir insan tasavvur edin ki, hangi ırktan, ne cinsten olduğu belli değildir. Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikçe, kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor. Hissetmese bile etrafında hasıl olan boşluk, soğuk ve iti i acayip nebat olduğunu bildiriyor.»

Türkiye'nin köyünde «Türk Aydını», kendisini, acayip nebat olarak görüyor. «Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır, bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasında fark bir Londralı İngilizle bir Pençaplı Hintli arasındaki farkton büyüktür.» Ahmet Celâl, Yakup Kadri'nin yazdığı not defterine bunları kaydediyor ve ekliyor: «Bunu yazarken, elim titriyor.»

Yaban, nesnel durumların kendisini ittiği bir zamanda yazılıyor. Bu yüzden pek az edebiyat eserinin ulaşabildiği bir siyasal etkinlik kazanıyor. Yaban'da Yakup Kadri durum saptıyor: «Şimdi ne görüyorum? Anadolu... Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla bir olup, komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda saklayan zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofuların, cami avlusunda oğlan kovalayan softaların türediği yer burasıdır.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, sayfa 99) Mahmut Makal'ın Bizim Köy'ünü, yıllar önce ve hiç kuşku yok, çok daha üstün bir edebî eser olarak Yakup Kadri yazıyor.

Daha sonra sorumlusunu da gösteriyor. «Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve bu yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun.» Aydın, hayal kırıklığının da sorum-

lusu oluyor. Buna da şaşmamak gerek. Bir sorumlu gerek. Sınıfsız bir toplum ideolojisi ve sınıflar üstü devlet görüşü yayılırken, Türkiye köyünün perişan halinin ve köylünün geriliğinin sorumlusu mülkiyet sahipleri olacak değil ya. Tabii mazoşist aydınlar olacak. Aydın, mülk sahibi sınıfların hatırı için, kendisini sorumlu gösterecek.

Ahmet Celâl ya da Yakup Kadri, aydının günahlarını sayacak: «Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvanî duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabanî ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırganlar, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir.» Böylece «Türk Aydını» Ahmet Celâl, Türkiye burjuvazisinin günah keçisi oluyor.

Her halde Köy Enstitüleri'ni Yaban'ın yaygın etkisine bağlamak gerek. Buraya gelinecek. Köy Enstitüleri'nin köye öğretmen sorununu çözmek için «köylü öğretmen» formülünü buluşuna sıra gelecek. Kuşku yok, eleştirilecek. «Köylü öğretmen» düşüncesi eleştirilecek. Ancak buna gelmeden önce Sezar'ın hakkının Sezar'a verilmesi gerekiyor. Yakup Kadri, çok etkili Yaban'da, iki uyarıda bulunuyor. Biri şi: «Talim, terbiye, iyi örnek, bunların hepsi geçici şeylerdir. Ve çevre değiştirmedikçe, insanın değişmesine imkân yoktur. Bu küçük mülâhazadan, Türkiye'deki yenilik ve garpçılık hareketlerinin, neden başarısızlığa uğradığı sorununa kadar çıkabiliriz.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, sayfa 22) İsmail Hakkı Tonguç, bu noktayı hiç anlamıyor. Fakat, ilerde

değinilecek, o sıralarda edebiyata pek meraklı olduğu kaydedilen Adnan Menderes, bu noktayı çok iyi anlıyor. Kendi açısından uyguluyor.

Yakup Kadri'nin ikinci uyarısı ise şu: «Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak... Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim? Odamı dolduran bütün bu kitapları yakmak. Bu resimleri, bu levhaları ayaklarımın altına alıp ezmek. Neye yarar? Hepsi benim içime girdiler.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, sayfa 61) Yakup Kadri, gerçekten uyarıyor. İsmail Hakkı Tonguç, bu uyarıyı da anlamakta güçlük çekiyor. Daha sonra köylü gibi düşünen aydınlar, köylü ağzıyla roman yazan «meşhur» edebiyatçılar çıkıyor. Oluyor.

Bu noktaya bir yabancı araştırmacı da dikkati çekiyor: «Yaban'ın çıkışından sonra, bilhassa edebiyatçılar ve estetikçiler arasında, köylüyü tanımak, köy meselelerine köylü gözü ile bakmak, edebiyatta köylünün dilini kullanmak cereyanı doğdu. Bazı aydınlar ise aydının köylüye öğreteceği şeylerden çok, aydının köylüden öğreneceği şeyler olduğunu görmeye başladılar. Pek az aydın ve arasında bilhassa İsmail Hakkı Tonguç, köy toplumunun özünde Cumhuriyet prensipleriyle ve modern hayatla müşterek taraflar olduğunu, hatta romantiklerin köyü değiştirecekleri sanısına karşı köyün şehir aydınlarını değiştirme kudretinde olduğunu düşünmeye başladılar.» (Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ankara, 1962, sayfa 67)

Gazi'nin gezisi devam ediyor. Henüz Yaban çıkmamış. Bundan sonra çıkacak. Gazi'nin gezisinden sonra çıkacak. Gazi, gezi inde, Aydın'a uğruyor. Bu uğrama, çok sonraki yıllar için önemli bir buluşmaya olanak sağlıyor. Tabii, günlük tarih bu uğramanın önemini göremi-

yor. Ayın Tarihi, Gazi'nin Aydın gezisi için, şunları kaydediyor: «Reisicumhur Hz. saat 16 da Belediyeyi ve C.H. Fırkası'nı teşrif ederek azalar ve halk mümessilleriyle konuşmuşlardır.» Şöyle devam ediyor: «Belediye'de şehir işleri hakkında izahat almışlar, fırkada ihracat maddeleri yetiştirilen muhtelif mıntıkaların umumi vaziyeti ve ihtiyaçları ve istihsal kooperatiflerinin faaliyet ve inkişafları üzerinde uzun müddet tetkikatta bulunmuşlardır. Verilen malûmata nazaran, kredi ve satış kooperatiflerinin ortaklarına temin ettiği menfaatler ve vasıl oldukları inkişaf derecesi bu müesseseleri lâyık buldukları itibara mazhar kılmıştır.» (Ayın Tarihi, 1931 Mart-Nisan, Cilt 25, sayı 84-85, sayfa 7282) Ayın Tarihi'nin bu kaydı için en azından «tuhaf» demek gerekli. Mustafa Kemal, uzun incelemelerde bulunuyor ve kredi ve satış kooperatiflerinin yararlı olduğunu saptıyor.

Bilimsel araştırmada, toplanan vakalar veya olgularda, gözlemlerde ya da istatistiklerde bir sapma veya günlük dille bir tuhaflık görüldü mü, bunun üzerine gitmek bir yöntem haline getirilmeli. Amprisist Anglo-Amerikan toplum bilimi, son yıllarda bunun tam tersini yapmayı bir ilke haline getirdi. Bu yüzden de yaratıcılığını kaybetti. Tersini yapmak gerekli. Çok verimli oluyor.

Samet Ağaoğlu yazıyor: «Menderes politika hayatına yine Ethem Bey'le beraber rahmetli Reşit Galib'in teşvikiyle, Fethi Okyar'ın başında bulunduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'na girerek başladı. Adnan Bey'i politikaya iten belli başlı sebeplerden biri köylünün ekonomik ve sosyal şartlarında gördüğü gerilikti. Bunun giderilmesi çaresini toprak veriminin artırılmasında, ziraatın teknikleşmesinde, bunun için de kooperatifçiliğin gelişmesinde görmektedir. Adnan Bey'in teşvikleri Aydın'da kooperatifçiliğin ön plana geçmesinde rol oynuyor.» (Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, İstanbul, 1967, say-

fa 27) Şunları eklemek gerekiyor: Adnan Menderes, fesh edilen Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı. Büyük çiftçi. Aydın'a uğramada Gazi, Adnan Menderes'i tanıyor. Beş dakikalığına uğruyor, beş saate yakın Adnan Menderes ile görüşüyor. Ayın Tarihi, bu yüzden «uzun müddet tetkikotta bulunmuşlardır» diyor. Başbakan olduğu zamanda pamuklarını kooperatiflerin dışında satmadığı ileri sürülen büyük toprak sahibi Adnan Menderes, bu «mutlu» görüşmeden çok kısa bir zaman önce Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Aydın İl Başkanı oluyor. Daha sonra milletvekili oluyor. Ve Cumhuriyet Halk Fırkası, daha sonra, toprak reformu yapacağı zaman büyük toprak sahibi Adnan Menderes'i, komisyon sözcülüğüne getiriyor. Adnan Menderes de toprak reformuna karşı çıkıyor. C.H.P., bu.

Büyük çiftlik sahibi Adnan Menderes, Gazi'nin gezisi ile, Serbest Fırka'dan devir alındı ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na il başkanı yapıldı. Bu dönemle ve bu dönemde kır kesimiyle ilgili olarak Sovyet bilim adamı Prof. A. F. Miller, şunları yazdı: «Köylülüğe gelince, Kemalist Parti, 'sınıflarüstülük' görüşünü vaaz ederken gerçekte bütün gücünü, Türkiye köylüsünün en küçük tarımsal hareketini bile bastırmak için kullandı. Kır kesiminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin dayanağı, büyük çiftlik sahipleri, pomeşçikler, kırsal dükkân sahipleri ve Türk kulakları, 'ağa', tarafından meydana getirilen üst sömürücü taba oldu.» (A. F. Miller, Yeni Türkiye Tarihi Uzerine Denemeler, A. N. SSSR, Moskva, 1948, sayfa 164-165, Rusça Miller'in kitabında «Türk Kulakları» deyiminin karşılığında ve Türkçe olarak «ağa» kelimesi kullanılıyor. Pomeşçik ise büyük çiftlik sahipleri anlamına geliyor ve Türkçe ve diğer bazı dillerde bu anlamda kullanılıyor. Bu nedenle Türkçeye çevrilirken pomeşçik deyimine de yer verildi) Serbest Fırka deneyiminden aldığı dersle Kema-

list rejim, şimdiye kadar içine alamadığı bazı pomeşçikleri ve bu arada Adnan Menderes'i bağrına bastı. Düzenin oturması için.

Kır kesiminde pomeşçikler ile bağlar güçlendirildi. Dışarda kalanlar içeriye alındı. Aydın'da somut olarak görüldü. Gazi'nin gezisi devam etti. Ayın Tarihi yazdı: «Rei icumhur Hz. Şubatın 21 inci günü Asarı Atika Müzesi'ni gezmişler ve saat 21 de Askerî Mahfel'de şereflerine verilen baloda hazır bulunmuşlardır.» (Ayın Tarihi, 1931 Mart-Nisan, Cilt 25, sayı 84-85, sayfa 7290) Balo, Konya'da veriliyor. Konya'da subay lokalinde balo veriliyor ve Mustafa Kemal çok eğleniyor.

Mustafa Kemal, Konya'da askerî lokalde şerefine verilen baloda konuşuyor. Zamanına göre önemli bir konuşma olsa gerek: «Bilirsiniz ki Türk milleti ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima pişuva olarak, daima yüksek millî ideali tahakkuk ettiren hareketlerin pişdarı olarak kendi kahraman çocuklarından mürekkep ordusunu görmüştür.» Bunları söylüyor ve Ayın Tarihi burada bir parantez açıp «şiddetli alkışlar» dedikten sonra kapatıyor. Buradaki «pişuva» önder, «pişdar» da öncü anlamına geliyor.

Balodaki konuşma devam ediyor: «Bugün Türk milleti muvaffak olduğu her hayatî şeyin kahramanı olarak kendi ordusunu, ordusuna kumanda eden öz evlâtlarından mürekkep zabitler heyetini, yüksek kumanda heyetini görmektedir. Millet kahraman evlâtlarından mürekkep ordu, o kadar yekdiğeriyle birleşmiştir ki, dünyada ve tarihte bunun misali enderdir. Bu millî tecelli ile daima müftehir olabiliriz.» Ayın Tarihi, burada da «şiddetli alkışlar» kaydediyor. Mustafa Kemal, önce silâhlı kuvvetleri ve özellikle komuta heyetini milletten ayırıyor, «pişuvo» ve «pişdar» yapıyor; sonra da ordu ile milleti bir-

leştiriyor. Bundan da, geri kalanlara, iftihar etmek düşüyor.

Bunun bir başlangıç olduğunu düşünmek mümkün. Bundan sonra Türkiye'de rejim her sıkıştığında silâhlı kuvvetleri ve özellikle komuta heyetini pişuva ve pişdar yapacak. Konya'da askerî lokalde verilen baloda yapılan konuşma bunu gösteriyor. Bu konuşma şöyle bitiyor: «Sözlerime nihayet verirken şunu şarih olarak söylemek isterim ki; Türk milleti ordusunu çok sever, onu kendi idealinin hârisi telâkki eder.» Üzerinde işaretle yazıldığında «hâris» kelimesi bekçi anlamına geliyor. Ayın Tarihi, Mustafa Kemal'in, «Türk milleti ordusunu çok sever, onu kendi idealinin bekçisi sayar» sözünü büyük harflerle yazmış. Burada Mustafa Kemal'in biraz bağırdığı anlaşılıyor. Bu sözlerin üzerine bastığı anlaşılıyor. Mustafa Kemal, en fazla halkçı olduğu zamanda en fazla militarist görünmek istiyor. Köycülük ve silâhlı kuvvetlere övgü yanyana gidiyor.

Bu nokta üzerinde, eldeki bilgilere göre, biraz durmak gerekli. Düzenin oturması için silâhlı kuvvetlerin Türkiye politikasında yeniden rol oynamaya çağrılmasının iyice saptanması gerekli. Başlangıçta silâhlı kuvvetler oldukça etkin. Bu normal. Çünkü kurtuluş savaşının yönetici kadroları içinde asker kökenli olanlar ağırlığa sahip. Ancak pek normal olmayan şu: Kurtuluş savaşından büyük bir prestijle çıkmış olmasına rağmen Mustafa Kemal, önemli kararlardan önce, silâhlı kuvvetlerin üst kademelerinin nabzını yokluyor. Bu nabzı tutmaya çalışıyor.

Türkiye'de bulunduğu sırada adı CIA ajanlığına çıkan bir Amerikalı Türkiye uzmanı şunları tespit ediyor: «Her halde bu, Atatürk'ün ordu ile uyuşmada olağanüstü bir duyarlılık gösterdiği bir dönemdi. Örneğin 20 Ekim 1923 tarihinde, Cumhuriyet'in ilânından tam dokuz gün

önce O, tasarruf yanlısı kabine üyelerini aşarak silâhlı kuvvetler mensuplarının maaşlarına önemli bir zam yapmak için müdahale etti. Sonra 1924 yılı Ocak ayında Hilâfet makamını ilga etmeye hazırlanırken İstanbul basınının hırslı kampanyası ile karşılaşınca, anlamlı bir jestle İzmir'e gitti ve kış harp oyunlarında, en yakından, ordunun havasını yokladı. Burada hemen hemen iki ay kadar Genelkurmay Başkanı ve diğer stratejik komutanlarla görüştü ve bu görüşmeye, sonunda, Başbakan ile Milli Savunma Bakanını çağırdı. Ancak bunlardan sonra Atatürk, belirgin muhalefete rağmen, Hilâfet'in ilgası ve hanedan mensuplarının yurt dışına sürülmesi için zamanın geldiğine karar verdi ve 3 Mart 1924 tarihinde kararını gerçekleştirdi.» (George Harris, Türk Politikasında Ordunun Rolü, Birinci Bölüm, Middle Eastern journal, winter 1965, sayfa 57, ingilizce) Harris'in sağladığı bu bilgi anlamlı görünüyor.

Mustafa Kemal, 1924 yılında ve haklı olarak henüz yeni rejimin oturmamış olduğunu düşünüyor, olmalı. Ancak Türkiye'de kendisini en çok okumuş başbakan olarak tanıtmada üstün bir başarı gösteren CHP Genel Başkanı Ecevit'in Harris'i okumamasına değil ama, bunları bilmemesine şaşmalı. Bülent Ecevit, Mustafa Kemal'in Nutuk'un ellinci yıldönümü nedeniyle Cumhuriyet Gazetesi'nin çıkardığı özel ekte şunları yazıyor: «Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı askerî alanda sonuçlandıracak hedefe 'son hedef' dememiş, 'ilk hedef' demiştir. O, ilk hedefe ulaştıktan sonra da, meydan savaşlarında kazandığı asker üniformasını çıkararak bir yeni devlet kurucusunun giysilerini giyinmiş, ödevlerini üstlenmiştir.» CHP Genel Başkanı ve şu andaki Başbakan Bülent Ecevit bunları yazıyor. Hiç doğru yazmıyor.

Değerli bilim adamı Mete Tuncay, Bülent Ecevit'in bu görüşüne, «Atatürk'e Nasıl Bakmak» adını taşıyan

yazısında değiniyor. Mete Tuncay geniş yankı uyandıran bu yazısında, çok haklı olarak, şunları söylüyor: «Bütün bu gösterilerde, itiraf etmek gerekir ki, çoğucası boş lâf etmekteyiz. Dinsel nedenlerle Atatürk'e düşmon olanların — sağlığında da, kırk yıl sonra da — sayıları çok olmasa da varlığı, toplumsal bir gerçek. Galiba, onların lehine oynamak, ekmeklerine yağ sürmek korkusuyla, Atatürk'e dürüst olamıyoruz. Ikiyüzlülük ediyoruz: Kapalı kapılar ardında, diktatörlüğünden özel yaşamına varıncaya dek bire bin katarak onu çekiştiriyor, sonra kürsülere çıkıp aramızdan erken ayrılışına timsah göz yaşları döküyoruz.» (Mete Tuncay, Atatürk'e Nasıl Bakmak, Toplum ve Bilim, Kış 1978, sayı 4, sayfa 87) 10 Kasım törenleri ve törensiz ağıtlar için Mete Tuncay'ın yazdıklarına katılmamak mümkün değil.

Değerli araştırmacı bundan sonra Bülent Ecevit'in, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı kazanılır kazanılmaz asker üniformasını çıkardığı iddiasına karşı da, şu bilgiyi veriyor: «Atatürk, orduları Akdeniz'e vardıktan sonra, ama 4 yıl 10 ay sonra, askerlikten ayrılmıştır. 1927 Haziran ayı sonuna kadar, Cumhurbaşkanımız da, Başbakanımız da, Meclis Başkanımız da (ayrıca, bir takım milletvekilleri, valiler, sefirler vb.) asker idiler. (Bazıları daha ileriki yıllara kadar da asker kaldılar.) Bunu yedeklik sanmamalı. Örneğin Sayın Ecevit'in CHP Genel Başkanlığındaki merhum selefi İsmet İnönü, başbakanken 30 Ağustos 1926'da Birinci Ferikliğe (Orgeneralliğe) yükselmişti.»

Mustafa Kemal, Ecevit'in söylediklerinin aksine, ancak 1927 yılında askerlikten ayrılıyor. 1927 yılının özellikleri ise Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında ele alınıyor. 1927 yılında Mustafa Kemal, rejiminin yerleştiğini düşünüyor. Büyük Nutkunu 1927 yılında okuyor. Samsun'a çıkmak için ayrıldığı İstanbul'a ilk kez 1927 yılın-

da gidiyor. Nüfus Sayımı yapılıyor. Kendi gelip teslim olan ve büyük bir tevkifata yol açan Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Vedat Nedim ve arkadaşlarına çok hafif cezalar veriliyor. Burjuva — büyük toprak sahibi — düzeni kendisini güvenli hissediyor. Bütün bunlar, ayrıntı ile, ikinci kitapta ele alınıyor ve çözümleniyor.

Serbest Fırka, bir anlamda, bu güveni denemeyi amaçlıyor. Sonuç, bili iyor. Sonuç, diğerleri yanında, Mustafa Kemal'in prestijine de bir darbe indiriyor. Mustafa Kemal, çok dar bir alanda, Çankaya veya Yalova'nın yemek sofralarında çok büyük bir diktatör olarak görünüyor. Astığı astık, kestiği kestik. Tarih tezleriyle uğraşıyor. Dil tezleri ile uğraşıyor. Ve devletin resmi ajansı olan Anadolu Ajansı'nın 4 Şubat 1935 tarihli bülteninde şu haber yer alıyor: «İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı Arapça bir kelime olmadığı gibi Arapça Kemâl kelimesinin delâlet ettiği mânada da değildir. Atatürk'ün muhafaza edilen özadı, Türkçe 'ordu ve kale' mânasına olan 'Kamâl'dır. Son -â- üzerinde tahfif işareti -ı- i yumuşattığı için, telâffuz hemen hemen Arapça 'Kemâl' telâffuzuna yaklaşır.» (Mete Tuncay, Atatürk'e Nasıl Bakmak, Toplum ve Bilim, 1978, sayı 4, sayfa 89, dipnot.) İşte bu kadar. Düzen otururken orduya dayanmak bu boyutlara ulaşıyor.

Burada da bir parantez gerekiyor. Parantezin amacı, düzenin veya rejimin ya da bir üretim biçiminin yalnızca bir takım kurumlardan ibaret olmadığını söylemek. Düzenin, rejimin veya üretimin biçimi in bir havası olacak, her tarafa sinmiş. Üretim biçiminin bir eteri olmalı, her taraftan duyulan. Böyle olmalı. Bir yandan köycülük, bir yandan da, askercilik bir düzene rengini verecekse, bu, her tarafa sinmiş olmalı. Her taraftan kokusu duyulmalı. Büyük Napolyon'da olmadı mı? General

Napolyon Bonapart köylülüğe dayanarak yeni bir sistemi yaymadı mı?

Parantez burada kapanıyor. Bundan sonra parantezin içine konanı aramak gerekiyor. Selim İlkin, 1932 İş Kanunu Tasarısı ile ilgili çalışmasında, 6 Kasım 1932 tarihli Akşam Gazetesi'nin «bütün işçilerin parmak izi alınıyor» başlıklı bir haberine işaret ediyor. (Selim İlkin, Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı, teksir, 1978, sayfa 35) Buna göre İstanbul'da çalışan «bilûmum» işçiler emniyet müdürlüğüne sevkediliyor. Hükümet, her işvereni tüm işçilerini emniyet müdürlüğünün «dotlı oskopi» kısmına göndermekle yükümlü tutuyor. Gerekçe olarak «bir çok işlerde ve herhangi bir vakıa etrafında yapılacak tahkikat esnasında zabıtanın işini» kolaylaştırmak gösteriliyor. Serbest Fırka'ya oy veren işçiler, artık «suç işlemeye hazır» yaratıklar olarak görülüyor. Parmak izleri alınıyor.

Buna bakınca köy ve orduya dayanmak isteyen sistemin gerçekten bir havası olduğu anlaşılıyor. Fakat bu kadar değil. Arkası geliyor. 1935 yılı Nisan ayında Saffet Arıkan Kültür Bakanı oluyor. Arıkan Bakan olunca ne olduğunu ise İsmail Hakkı Tonguç'tan okumakta yarar bulunuyor. Biraz uzun olacak ve şöyle okunacak: «O, işe başlar başlamaz ilköğretim meselesine ve köye göre öğretmen yetiştirme problemine el koydu. Bu davaları süratle ve planlı bir şekilde, memleket bünyesine uygun bir tarzda halletmeğe karar verdi. Esas Teşkilât Kanunu'ndaki ilköğretim mecburiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi programında saptanan esaslar, Atatürk'le İnönü tarafından açıklanan ülküler gözönünde tutularak ve ciddi olarak işe başlandı. Bu hareket bir çok bakımlardan hakiki kültür savaşına artık bizde de girildiğini anlatır. Bu savaştan başarı elde ederek, kazanç sağlayarak çı-

kabilmek için işleri tecrübeye dayamak, onlardan müsbet sonuçlar alındığına kanaat getirdikten sonra Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilecek kanunlarla yürütmek mutlak surette lâzımdı. Çünkü köye mal edilmek istenilen yeni öğretmen tipi, alışılmış neviden bir öğretmen değildi. Orduda iyi hizmet görerek onbaşı veya çavuş olmuş becerikli ve bu işe istekli okur-yazar köylü delikanlılar kurslara tabi tutularak köylerinde öğretmenlik yapabilecek bir seviyeye getirileceklerdi.» (I. Hakkı Tonguç, Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy, ikinci basılış, Istanbul, 1947, sayfa 493) Işte böyle: Köye mal edilecek öğretmen, orduda iyi hizmet görerek onbaşı veya çavuşluğa yükselmiş köy delikanlılarından seçilecek.

Köy Enstitüleri ile adı beraber duran Ismail Hakkı Tonguç, ya da «Tonguç Baba», temel eserinde böyle yazıyor. Şunları da yazıyor: «Burada yalnız şu noktayı belirtmeyi faydalı buluyorum: Devlet kadrosunda en az ücretle yaşama ve geçinme şartları ile en sert yerlerde vazife gören bu meslekdaşlarımız işlerini — iktidarları nisbetinde — başarı ile yürüten köy kahramanlarıdır. Köy Enstitüleri teşkilâtı eğitmen teşkilâtının üzerine kurulabilmiştir.»

Köye öğretmen çavuşlardan seçiliyor. Folklor uzmanı Ilhan Başgöz, uzun yıllardan beri yerleşmiş olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde, bir Amerikan bilim adamı ile birlikte yazdığı kitabında «beni çavuş sanmayın, bölüğün başkanıyım» diye bir halk türküsü olduğunu hatırlıyor. Eğitmen kuruluşunu övgü ile yazarken. Ayrıca, şunları yazıyor: «Köylerine çavuş ve onbaşı olarak dönen gençler genellikle çevrelerinde haklı bir sevgi uyandırırlar. Onların asıl adlarının yanına çavuş veya onbaşı ismi eklenmeden çağrılmaz. Hatta çocukları ve aileleri bile çavuşgiller olarak çağrılır. Görgüsü, bilgisi ile çavuş köyün hakiki lideri hali i olobilir.» (Dr. Ilhan Başgöz

Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Ankara, 1968, sayfa 166) Birkaç soyfa sonra devam ediyor: «1936 yılının yazında ilk eğitmen adayları köylerden seçildiler. Eğitmen adaylarının seçilmesinde köy halkına sorumluluk tanındı. Bu yol eğitmen deneyinin ilk yıllarında çok iyi sonuçlar verdi. Köylü, kısa bir zaman sonra köyüne öğretmen olarak gelecek ve çocuklarını okutacak adayları seçerken büyük bir ciddiyet ve olgunlukla hareket etti.»

Sınıfsal çözümlemenin aydınlatıcı ışığından yoksun bir bakış böyle bir değerlendirmeye yol açıyor. Sınıfsal çözümleme ise, çok basit ve herkesin anlayabileceği bir mantıkla, şunları sıralıyor. Bir: Cumhuriyet başından beri, 1926 tarihli Medenî Kanun ile hukuki dayanaklarını da sağlayarak, Türkiye köylerinde toprak temerküzünü artırıcı bir politika izledi. İki: Serbest Fırka'nın politika sahnesine getirdiği çalkalanmalar içinde 1930 yılından sonra Türkiye köyüne götürülen her hizmet ve kolaylık orta ve büyük toprak sahiplerine hitap etti. Bu, köydeki büyük toprak sahipleri ile ağaların ekonomik ve politik gücünü daha da artırdı. Köy Enstitüleri de dahil, köyü canlandırma gerekçesiyle köye götürülen eğitim kurumlarından önce köydeki güç dengesini kıracak hiç bir girişimde bulunulmadı. Dört: Öyle ise, köyü aydınlatacak köy eğitmenleri olarak yetişecek köy delikanlılarının seçimini köye bırakmak demek, köydeki büyük toprak sahipleri ile ağalara bırakmaktan başka bir anlama gelmedi.

Öyleyse, orduda onbaşı ve çavuş düzeyine yükselmiş köy delikanlılarından eğitmen kursuna gönderilecekleri köylünün seçmesi, köye gelecek eğitmenlerin iki açıdan da güvenilir olduğunu gösteriyordu. Hem orduda güvenilirlik testinden ve hem de köyde bağlılık denetiminden geçmiş oluyorlardı. Doğrusu, oturmak için yollar

arayan bir düzen için sadece «bravo» demek mümkün. Denilyor'da: «Eğitmen projesi Türk eğitimine değerli sonuçlar getirdi. Eğitmen adaylarının seçilmesi, onların yetiştirilmesi için kullanılan metodlar başarılı oldu.. Ordu geleneğinin adam seçmekte yanılmamış olduğu bir sefer daha görüldü.» (Dr. Ilhan Başgöz Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde... sayfa 174) Doğru mu? Bir ölçüde doğru. Orduda çavuş seçiminde «başarı» kaydedildiğini söylemek mümkün. Çavuş hemen aralarından seçildiği erlerden ayrılır. Birdenbire «yönetici» olur. Erler, çavuşlardan, subaylardan çekindiklerinden daha çok çekinirler.

Bu açıdan başarılı. Çavuş seçimi, «iyi». Peki ya başbakan seçimi? 12 Mart sonrasında direkt olarak ordunun seçtiği başbakanlar: Nihat Erim, Ferit Melen, Naim Talû. Bu isimlere bir de «Acul» Sadi Irmak eklenebilir. Şu söylenebilir mi? Ordunun adam seçme geleneği çavuşlarda iyi işliyor, başbakanlarda bozuluyor.

Ve Darülfünun'da Tasfiye

Tonguç söylüyor: «Köy Enstitüleri hakkında verilecek bütün hükümlerde onların kuruluş devirlerini hesaba katmak vicdanlıca bir hareket olurdu.» (I. Hakkı Tonguç, Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy, sayfa 499) Bir başka yerde ekleniyor: «Demokrat köylü hareketinin bir siyasal parti haline gelebildiği Bulgaristan'da orta halli bir çiftçi ailesinin en büyük çocuğu olarak dünyaya gelen Tonguç, mücadeleci bir kişiliğe sahip. Verilecek hükümlerde kuruluş zamanının hesaba katılmasını istiyor. Köylülük kesiminde sınıf çelişkilerinden habersiz görünüyor. Bunda, köylülüğün bakış açısına sahip olmasının yanında, 'kuruluş devirlerinde' bu çelişkileri hesaba katmanın pratik bir sonucu olmayacağını görmüş olmasının ro-

lünün bulunması da mümkün. Bu yanıyla 'aşırı gerçekçi'. Ancak 'eğitim yoluyla canlandırılacak köy' düşleyebildiğine göre de aşırı ölçüde hayalci.» (Yalçın Küçük, Enstitülerden Köykente: CHP'nin Dünü ve Bugünü, Yürüyüş, 26 Nisan 1977, sayı 107, sayfa 3) Özünde, şu anda, daha önce eklenenlere eklenecek yok.

Ancak ayrıntıda ve hatırlatma olarak var. Bulgaristan, saf ve önemli işler yapabilmiş bir demokrat köylü parti ine sahip ülke. Hatırlanabilen tek ülke. Demokrat köylü hareketinin lideri Aleksandır Istanbuliskiy başbakan olabildi. Yolundan dönmedi. Katledildi. 1920 yıllarının başlarında. Tonguç, böyle bir ülkeden gelme. Geldiği ülke, Türkiye. Şanssızlığı şurada: Türkiye'de ciddi ve anlamlı bir köylü hareketi olmadı. Geleneği yok. Yaban'ın yazarı Yakup Kadri'yi acındıran olgu buradan kaynaklanıyor. «Türk köylüsünün ruhu, durgun ve derin bir sudur. Bunun dibinde ne var? Yalçın bir kaya mı, balçık yığını mı, bir yumuşak kum tabakası mı? Keşfetmek mümkün değildir.» (Yaban, sayfa 16) Yakup Kadri ne kadar güzel yazıyor, ne kadar güzel soruyor!

Kabul etmek gerek, İsmail Hakkı Tonguç, Yakup Kadri kadar derin değil. Yakup Kadrl kadar düşünür değil. Köylülüğün dibinde yalçın bir kaya mı, balçık mı ya da ortası bir kum yığını mı var, sormuyor. Adaşı Baltacıoğlu yazıyor ve soruyor: «Şimdi masamın üzerinde tekrar okuduğum üç roman var. Yakup Kadri'nin Yaban, Halide Edip'in Sinekli Bakkal ve Turgenief'in Babalar ve Çocuklar. Bunlar aşağı yukarı romantik soydan eserler. Turgenief'in kahramanları hep Rus ve Hüseyin Rahmi'nin kahramanları hep Türk; fakat yaban ile Sinekli Bakkal'ın tiplerinden şüphem var. Yaban'daki köylüler bizim mi? Sinekli Bakkal'daki Hafız Kız, Kanbur, Mevlevi bizim mi? Bunlara karşı Mürebbiye'deki Amca Bey, Dehri Efendi bizimdir.» (İ. H. Baltacıoğlu, Romanda Türke Doğru, Yeni

Adam, 1942, sayı 390) Diğer görüşleri bir yana, Yaban'daki köylüleri reddedenler bile çıkıyor.

Kayda değer bir demokrat köylü hareketi yok. Bu yüzden derin su köylülüğün dibinde ne var, bilinmiyor. Kaya mı, balçık mı? Hareket olmayınca bilinmiyor. Bilmek için ne yapmak gerek? Harekete getirmek. Bunu, Tonguç bilinçsiz olarak biliyor. Kitabına «Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy» adını koyuyor. Harekete getirmek canlandırmak demek. Ancak eğitim yoluyla mümkün mü?

Bu ayrı. Bu noktaya sıra gelecek. İlerde. Şimdi söylenmesi gereken şu: 1930 yıllarında Cumhuriyet rejimi, egemen sınıflar ittifakı, oturabilmek için köyde hareket değil hareketsizlik istiyor' Buna ihtiyacı var. Fazla canlılık istemiyor. Ancak oturmak için mutlak bir ideolojik baskıya ihtiyaç duyuyor. Mutlak, ideolojik bir desteğe ihtiyaç duyuyor.

Köyn Enstitüleri ürünlerini 1940 yıllarında verdi. Bu ürünler etkinliklerini 1950 yılları ile 1960 yıllarının ilk yarısında gösterdi. Nerede mi? Daha çok kentte. Türkiye, eşitsiz gelişme yasasının sağladığı zenginlik içinde, bir paradokslar ülkesidir: Köy Enstitüleri'nin ürünleri de, 1950 yıllarında, yorganını sırtlayan yoksul köylü gibi kente göçtü. Ancak kapıcı, inşaat işçisi, fabrika işçisi olarak değil. «Yazan» kimse olarak ve «aydın» olarak. 1960 yıllarında da demokrat köylü ideolojisini ve köylü kültürünü, Türkiye'nin sosyalist hareketine sokmaya kalktı. Milli Demokratik Devrim tezine ortak olarak. Özünde Kemalist ideoloji ve Kemalist Tarih Tezini barındırarak. Çok büyük bir yazık! (*)

Şimdi tekrar 1930 yıllarına dönmek gerek. Önce Kemalist ideolojiye değil, Mustafa Kemal'in kendisine. «Yakup Kadri, beni görmek istemişsin. İşte geldim. Söyle bakalım.» Bunları Mustafa Kemal söylüyor. Yakup Kadri, Mustafa Kemal'i endişe ile görmek isterken Mustafa Kemal, şen ve Yakup Kadri'ye gidiyor. «Ben, bir çok şeyleri söylemek niyetindeyim ama hepsini unutuvermiştim.» Bunları da Yakup Kadri yazıyor. «Paşam» diyor. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, sayfa 111) «Maruzatım gayet kısa ve basit olacaktır. Biliyorsunuz, birkaç aydan beri Kadro adıyla bir mecmua

---

(*) MDD Tarih Tezi ile Kemalist Tarih Tezi'ni, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazdım. Bunlarla daha açık hesaplaşma ikinci kitapta yapıldı.

çıkarmaktayım. Bu mecmuanın güttüğü hedef inkılâbın fikir cephesini kurmağa ve Halk Partisi'nin prensiplerini bu cepheden tefsir ve tedvine çalışmaktı. Görüyorum ki, maksadım yanlış anlaşılmakta ve bu yüzden Zatı Devletlerini de boş yere üzen bir takım münakaşalara yol açmaktadır. Bunun için, o mecmuayı derhal kapamaya karar verdiğimi arzetmek istiyorum.» Bu kadar açık.

«Gazinin şen çehresi üstünden ciddî bir düşüncenin bulutu geçer gibi oldu.» Devam ediyor, ve Gazi «hayır» diyor. «Mecmuanı kapatmayacaksın. Ancak dün akşam bahis mevzuu olan herhangi bir iltibaslı yazınız gözüme ilişti mi, senden ve arkadaşlarından o yazı ile ne demek istediğinizi soracağım. Mutabık mıyız? Şimdi gelelim dün akşam münakaşasını yaptığınız 'yüzük' hikâyesine.» Mustafa Kemal, sanki Kadro Dergisi'nin genel yayın yönetmeni.

Mustafa Kemal'in bu kadar yakından izlediği Kadro Dergisi bir fırtınayı haber veriyor. Şevket Süreyya yazıyor: «Çünkü bir cemiyette Darülfünun, o cemiyetin bir parçasıdır, demiştik. Bu parça, asliyetini, hayatiyetini, içinde bulunduğu cemiyetin maddî ve manevî inkişaf davalarını en ileri, en doğru ve en tam olarak inikas ettirmekle gösterebilir. Darülfünunda cemiyet meseleleri işlenir, sentetize edilir ve izahlarını bulurlar. Meselâ, bizim yeni Devlet siyasetimize mesnet kılınan inkılâpçılık, devletçilik ve milliyetçilik mefhumlarının işleneceği, terkip ve izah edileceği yer Darülfünun'dur.» (Şevket Süreyya Aydemir, Darülfünun, İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı, Kadro, Şubat 1933, sayfa 7) Şevket Süreyya Bey böyle yumuşak ve açıklayıcı başlıyor.

Ancak böyle devam etmiyor. Şöyle devam ediyor: «Halbuki, bizim Darülfünunumuzun kürsüleri, Türk inkılâbının ilk gününden bugüne kadar bütün cemiyet ilimleri sahasında, inkılâbın kuruluş ve yaratış davalarını iş-

leyen, reel olan, orijinal olan bir tek eser, bir tek broşür hatta bir tek sahife vermemiştir.» Böylece, Darülfünun genel olarak Kemalist rejime sahip çıkmamakla suçlanıyor. Bu genel suçlama bir de özel olay ile destekleniyor: «Büyük Millet Mecli i'nde hilâfetin ilga edildiği gün, hilâfet hukukunun, bütün hâkimiyet hakları gibi, ancak millette mündemiç olduğunu ispat eden ve bu tezini tarihî orjinleri, zaman zaruretleri ve Hakimiyet-i Milliye mefhumunun ahlâk, hukuk ve felsefe unsurlariyle izahını yapan bir muhterem Müderris ve mebusun, Merhum Seyit Bey, sesi müstesna olmak üzere, inkılâbımızın davaları ve zaruretleri Darülfünunun yüksek kürsülerinde hiç bir aksi seda bulamamıştır.» Şevket Süreyya, Darülfünun'un, Hilâfetin ilgasını desteklemediğini söylüyor. Suçluyor.

Bu suçlama üzerinde durmak gerekiyor. Mustafa Kemal'in özel denetimindeki Kadro Dergisi'nde derginin fiili ideoloğu, Türkiye Komünist Partisi merkez komitesinin eğitim işleri ile görevli üyeliğinden gelme Şevket Süreyya Bey'in boşa konuşmaması gerek. Hilâfetin kaldırılmasına Darülfünun'un sahip çıkmadığı ileri sürülüyor. Istanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel ise Istanbul Üniversitesi tarihini 1943 yılında yazıyor. Şu bilgileri veriyor: «Hilâfet kaldırılırken medreseler ve tekkeler kapatılmış, öğretimi birleştiren ve sivilleştiren 4 Mart 1924 tarihli kanunla bütün öğretim işi prensip olarak devletin Maarif Vekilliği elinde toplanmıştır.» (Profesör Cemil Bilsel, Istanbul Üniversitesi Tarihi, Istanbul, 1943, sayfa 28) Rektör, Cumhuriyet hükümetinin bilimsel özgürlükten korkmadığını söylüyor. Şöyle devam ediyor: «Cumhuriyetin ne böyle bir mahiyeti, ne de Darülfünun'un alınan tedbirlere karşı bir muhalefeti vardı. Hilâfet kaldırıldığı gün bu hareketi, Darülfünun hemen teyit eylemişti.» Rektör, 1924 yılında Darülfünun'un hilâfetin kaldırılmasını «teyit» ettiğini belirtiyor ve bir de dipnot yazıyor: «Şöy-

le: «O gün Darülfünun'a Emin'i görmeğe gitmiştim. Divan müzakereleri bitmiş, fakat daha üyeler dağılmamıştı. Emin bana kararlaşan telgrafı gösterdi. Çapraşıktı ve iyi tesir yapmayacaktı. Değiştirilmesine hizmet ettim.» Burada geçen «emin», rektör anlamına geliyor. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel, 1924 yılında Darülfünun'un hilâfetin kaldırılmasına sahip çıkmadığını yazmak zorunluluğunu duyuyor. Kişisel katkısını göstermek için.

Kadro Dergisi'nin ideoloğu Şevket Süreyya'nın boşa atış yapmadığı anlaşılıyor. Ancak 1924 yılında Cumhuriyet Hükümeti, Darülfünun'u «içine sindirmek» ihtiyacı duyuyor. Bunu politika sayıyor. 1923 yılında Cumhuriyet ilânından iki hafta önce, 15 Ekim 1923 tarihinde Osmanlı'nın görkemli Harbiye Nezareti binası Darülfünun'a veriliyor. Bunun büyük bir itibar sayılması gerekli. Ancak yeni rejim üniversiteyi tatmin etmek için bir bina vermekle yetinmiyor. Bir de muhtariyet veriyor: «İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Darülfünun Eminliği sırasında Cumhuriyet hükümetinin neşretmiş olduğu 1 Nisan 1340 (1924) tarihli kanunla Darülfünun'a hükmî şahsiyet ve mülhak bütçe ile idare olunma hakları verilmiş ve şeklen Maarif Vekâleti'nden ayrılarak ilim sahasında muhtar bir hale getirilmiştir.» (Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt 3-4, İstanbul, 1977, sayfa 1239) Yeni rejim, Mart ayında gerçekleştirdiği hilâfetin ilgasına destek olmayan Darülfünun'a özerklik veriyor.

Sadece özerklik mi? Darülfünun'un ilgasıyla sonuçlanan girişimlerin başlangıcında rapor hazırlamak için Türkiye'ye çağrılan İsviçreli Profesör A. Malche, hazırladığı raporda şunları yazıyor: «Darülfünun profesörlerinin umumiyet itibariyle az para aldıkları doğrudur. Maaşları ile orta tedrisattaki maaşlar arasındaki fark pek cüz'i bir şeydir. Maamafih, menfaatleri in çok da ihmal edil-

memiş olduğu görülüyor. Kâğıt üzerindeki umumi zam 9 sene içinde 500,000 liradan fazladır.» (A. Malche, İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor, İstanbul, 1932, yayınlandığı yıl 1939, sayfa 5) Dokuz yıl içinde yapılan 500 bin liralık zammın ne anlama geldiğini görebilmek için aynı kaynaktan alınan şu tablo yararlı olacak.

DARÜLFÜNUN BÜTÇESİ: 1923-1931

	Maaşlar	Masarif	Ecnebi Mütehassıslara Tahsisat
1923	82 325	185 428	—
1924	164 774	265 000	—
1925	423 945	270 000	30 000
1926	435 285	411 549	76 000
1927	441 776	354 569	78 000
1928	479 929	358 000	78 000
1929	487 786	393 556	78 000
1930	501 166	310 176	78 000
1931	609 289	240 191	65 000

Gerçekten de dokuz yıl içinde üniversite öğretim üyelerinin maaşları için yapılan ödemelerde 500 bin liradan fazla bir artış görülüyor. Bu dönemde kadrolarda ne ölçüde bir artış olduğu saptanamadığı için ortalama maaşların ne ölçüde artırıldığını söylemek zor. Ancak 1923 yılından 1924 yılına maaşlar için toplam ödemelerin iki misline çıktığı görülüyor. Darülfünun, bir yılda kadrosunu iki katına çıkaracak bir dinamizmden çok uzak. Kadrolarda artış bile olmadığını tahmin etmek fazla riskli olmasa gerek. Öyleyse Darülfünun'un hilâfetin ilgasına sahip çıkmadığı bir yılda müderris ve muavinleri in maaşlarında iki katına yakın bir artış olduğunu söylemek gerekecek.

Bunun bir politika olduğu söz götürmez. Böyle bir politikanın da karşısında bir politika gelişecek. Gelişmiş: «1924 yılında, Darülfünun'un bahçesinde, bazı öğrencilerin objektife poz vermeye cesaret etmeleri, resim çektirmeyi günah sayan Darülfünun öğretmenlerinin harekete geçmesine sebep olmuş, resim çektiren öğrenciler cezalandırılmıştır.» (Dr. Ilhan Başgöz - Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim, sayfa 178) Bunun üzerine Mustafa Kemal pek kızmış: «Bunun üzerine Ankara'da ciddi bir asabiyet belirmiş, olaydan birkaç gün sonra, Bursa'da verdiği bir söylevde Mustafa Kemal, resim çektirmeyi günah sayan bu zihniyeti şiddetle yermişti. Bunun üzerine, Istanbul Savcılığı yaptığı bir açıklama ile bu hareketi suç sayan Darülfünun öğretmenlerini mahkemeye vermekle tehdit etmiştir. Eğitim Bakanlığı üniversitede bazı değişiklikler yapmaya hazırlanırken, genç bir öğretmen gurubu araya girerek meseleyi kendilerinin halledeceğini, hükümetin karışmasına lüzum kalmadığını temin etmiş ve olayı yatıştırmışlardır.»

Cumhuriyet'in kurucuları, ilk on yıl, kendi ideolojilerinin, politikalarının, her halde en önemlisi güç dengelerinin bir sonucu olarak Darülfünun'a dokunmuyor. Her halde bunda Meşrutiyet yönetiminin başarısızlığı etkili olmalı. Meşrutiyet, Darülfünun müderrislerini denetimleri altına almak için yaptıkları girişimlerde başarısızlığa uğruyor.

Ancak sonunda 1933 yılında Darülfünun'da tasfiye gerçekleştiriliyor. Bundan sonra da Cumhuriyet içinde her özel dönem bir tasfiye yapıyor. Küçük ya da büyük. 1933 yılından sonra 1947 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tasfiye gerçekleştiriliyor. 1956 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi dekan ve öğretim üyeleri üniversiteden uzaklaştırılıyor. Demokrat Parti'den sonra gelen 27 Mayıs da işe 147 üniversite öğretim üye ve yardım-

cısını tasfiye ederek başlıyor. 12 Mart en büyük darbesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde yapıyor. (*) Türkiye'de egemen sınıflar koalisyonu sürekli olarak hep eğitimin düzenlenmesine ilkokuldan başlamak gerektiğini ileri sürüyor, fakat, tasfiyeye üniversiteden başlıyor.

1933 tasfiyesinde, öğretim kadrosundan 157 kişi Darülfünun dışına çıkarılıyor. Dökümü şöyle: «Darülfünun'un kapanmasiyle öğretim heyetinden kadro dışı bırakılanların sayısı 157 kişidir. Bunların yetmiş biri müderris veya muallim, yani ordinaryüs veya profesördür. Bunların 10 u Edebiyat ve Ilâhiyattan, 14 ü Hukuktan, 13 ü Fendən, 18 i Tıptan, 16 sı Eczacı ve Dişçidendir. Iki Fakültede veya Fakülte ile bir mektepte ders okutan aynı kimseler vardı. Bu sebeple kadro harici bırakılan müderris ve muallimlerin sayısı yetmiş birden aşağıdır. Kadro harici bırakılmış olan müderris muavin 13, asistan ve baş asistanlar 73 dür.» (C. Bilsel, Istanbul Universitesi Tarihi, sayfa 37) Çift saymalarla birlikte sayı 157 oluyor. İstanbul Üniversitesi'nin sonraki rektörü Cemil Bilsel atılanları teselli ediyor: «Çıkarılanların çoğu, memleketin değerli ve çalışkan evlâtlarıdır. Kendilerine bu suretle daha verimli olacakları alanlarda çalışma imkânları bırakıldı.»

(*) Bu tasfiyelerden ilkini burada yazıyorum. İkincisini, ayrıntı ile, ikinci kitapta yazdım. Üçüncüsü. 1956 yılında Forum Dergisi yazarları Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın ve Muammer Aksoy'un Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden ayrılmasıyla sonuçlanan tasfiye gerçekleştirildiği zaman fakültede on beş günlük öğrenci idim. Protesto eylemi düzenledik ve elebaşı olarak dokuz öğrenci ile birlikte, bir süre için, üniversiteden kovuldum. Bu eylem, bilebildiğim kadarıyla, üniversite gençliğinin ilk demokrat kütlesel eylemi oldu. 27 Mayıs'ın tasfiyesinin içyüzü henüz yazılmadı. 12 Mart geldiğinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi idim. Bazı arkadaşlarımla birlikte kovuldum.

1933 yılındaki tasfiye ile birlikte Darülfünun beşinci kez kapatıldı. İsmini de kaybetti. Bir daha açıldı. Fakat üniversite oldu. Daha önce Darülfünun olarak kapatıldı, fakat başka bir sıfatla yine Darülfünun olarak geri döndü.

İlki şöyle oldu: «Sadrazam Fuat Paşa'nın emriyle 12 Ocak 1863 Pazartesi günü, Derviş Paşa'nın verdiği bir fizik dersiyle çalışmalara başlandı. Bu fizik derslerini, Hekimbaşı Salih Efendi'nin biyoloji, Ahmet Vefik Efendi'nin tarih felsefesi serbest dersleri takip etti. Sadrazam ve Nazırlar da bazen bu derslerde dinleyici olarak bulunmak suretiyle ilgiyi teşvike çalıştılar. Birbirleriyle hiç bir bağlantısı olmıyan ve yalnız heveskâr dinleyicilere açık bulunan dersler yavaş yavaş rağbetten düşmeye ve dışarda medreseliler ve mutaassıplar arasında dedikodular yaratmaya başladı. Binayı Maliye Nezareti işgal ederek, Darülfünun Divanyolu'nda bir kiralık ahşap konağa naklolundu ve burada 1865 yılında çıkan bir yangın sonucunda Avrupa'dan getirilmiş bütün ders araçları ve kitaplığıyle birlikte yandı ve böylece Darülfünun bir müddet unutuldu.» (Faik Reşit Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, Ankara, 1964, sayfa 50) İlk Darülfünun'un, kapalı yerdeki bir Hyde Park'tan farksız olduğu anlaşılıyor. Anlaşılandan da, bir ara moda olan Tanzimat dönemini ve Tanzimat aydınını kötüleme alışkanlığının pek az haklı dayanağı olduğu ortaya çıkıyor. «Sadrazam Paşa» özendirmek için ders dinliyor.

Bu işin öyle kolay olmadığının da kaydedilmesi gerekiyor. Darülfünun için ilk resmî karar 1845 yılında alınıyor. Bununla «derecei salisede olarak sunufi tebaai saltanatı seniyyeden her kim olursa olsun ikmali kemalâtı insaniye etmek için koffei ulûm ve fününunu taallüm ve iktisaba hahişger olanlara ve eklâmı padişahide is-

tihdam arzusunda bulunanlara istihsali fünuni matlubenin merkez ve makarri olmak ve ... anda hiçbir nevi fen ve ilmin talim ve taallümü giru kalmamak derununda talebei ulûm gece ve gündüz beytütet ve ikametle itiraf ve iktisabı kemalâta say ve ikdam eylemek velhasıl bilcümle levazimat ve teferruatı kâmilen tesviye kılınmak üzere Dersaadet'te münasip bir mahalle Darülfünun inşası» kararlaştırılıyor. Bina için İtalya'dan Fosati adında bir mimar getiriliyor.

Binanın yapımı uzun sürüyor. İstanbul Vilâyeti Mektupçusu iken 1943 yılında beş ciltlik Türk Maarif Tarihi adını taşıyan pek değerli çalışmayı yazan ve eğitim tarihini yazma onurunu Darülfünun ya da Üniversite'ye bırakmayan Osman Nuri Ergin, bu binanın yapımı ile ilgili olarak şu bilgiyi veriyor: «Esasen çabuk bitmiş olsaydı yine açılmayacak, boş kalacaktı. Çünkü onu besleyecek ve dolduracak talebe bulunmayacaktı.» (Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt 1-2, İstanbul, 1977, sayfa 546). Ve ekliyor: «Rüşdiyelerden sonra tesisine lüzum gösterilen ve yatılı olması şart koşulan bu müesseseyi bugünkü hatta dünkü mânalariyle liselerin üstünde tahsil gösteren bir yüksek ilim müessesesi yani Üniversite olarak telâkki etmek doğru değildir.»

Darülfünun açılmasına 1845 yılında karar verildi. Darülfünun'a mezun verecek alt kademe okullar olmadığı için faaliyete geçemedi. 1863 yılında faaliyete geçerken dayanağı 1849 yılında açılan Darülmaarif mezunları ile Tanzimat'ın açtığı yeni dönemde kendisini yetiştirmiş kimseler oldu. Türkiye'nin ilk üniversitesi, düzensiz öğrenciye düzensiz bir şekilde konferans vererek işe başladı. Sonra yandı.

Daha sonra tekrar açıldı. Bu defa adı Darülfünun-ı Osmani oldu. Bir daha kapandı. Yeniden açıldığında Galatasaray'ın içine yerleşti. Adı Darülfünun-ı Sultani oldu.

Bir daha kapanıp açıldığında adı Darülfünun-ı Şahane oluyor. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin binasına yerleştiriliyor. Bu, 1900 yılında oluyor. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25 inci yıldönümüne rastlıyor. Abdülhamit'in tahta çıkışı, başka işlerle birlikte, Darülfünun-ı Şahane'nin açılışıyla kutlanıyor.

Kuşkusuz tek neden değil. Abdülhamit bir garip sultan. Eğitime pek düşkün. Fakat sonuçlarına düşman. Osman Ergin, bu iki tarafı, çok iyi yazıyor: «Fakat şurası da inkâr edilemez ki, Abdülhamit II hükümdar olduğu tarihten itibaren bir çok yüksek mektepler açmış, ilk zamanlarda bu mekteplerin ilerlemesi için oldukça himmet ve samimiyyet göstermiş ise de saltanatın ortalarına doğru Mülkiye gibi, Hukuk gibi yüksek mektepleri sıkı bir murakabe altına aldırarak ve Edebiyat gibi, Tarih gibi fikri açacak bir çok dersleri mektep programlarından çıkartarak ilme ve ihtisasa adeta düşman vaziyet almıştı.» (Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt 3-4, sayfa 1213) Abdülhamit'in işi zor.

Sonuçlarına ve öğrencilerin Istanbul'da bulunmalarına katlanamadığı için Sultan Hamit Dersaadet'te Darülfünun yerine Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini tercih ediyor. Ancak burada da bir güçlük çıkıyor. Jön Türk tarihinde Mizancı Murat olarak tanınan Mekteb-i Mülkiye'nin itibarlı hocası Mehmet Murat Bey, padişaha kızıp Paris'e gidiyor. Fransa'ya giden öğrenciler ise Mizancı Murat'ın etki ağına giriyor. Sultan Hamit yine zor bir durumda kalıyor. Osman Ergin'in deyimi ile, «Türkleri yüksek tahsilden bu suretle mahrum etmek de maarifperver görünen padişahın siyasetine muvafık düşmediğinden» Istanbul'da Darülfünun açılmasına razı oluyor.

Abdülhamit'in Darülfünun-ı Şahane'si Meşrutiyet'e kadar sürdü. Meşrutiyet, ilgi alanına ve yapacağı değişikliğe Darülfünun'u da ekledi. Mülkiye Mektebi binasın-

dan ve Mülkiye Mektebi müdürüne bağlı olmaktan kurtarıldı. Vezneciler'de Zeynep Hanım Konağı'na yerleştirildi. Programında değişiklik yapıldı. Bu değişiklik arasında, örneğin, Edebiyat-ı Fransaviye kaldırıldı. Osmanlıcılık ve Türkçülük eğilimlerine uygun derslere ağırlık verildi. Öğrenci sayısı ile ilgili sınırlamalar kaldırıldı. Giriş ücreti alınmaz oldu. Darülfünun daha çekici hale getirildi. İlgi arttı. Bunu Meşrutiyet yönetimi başlattı.

Cumhuriyet, Meşrutiyet Darülfünun'unu miras aldı. Miras, 1919 yılında Darülfünun müderrisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun hazırladığı raporda kaleme alındı. Bu rapor, yine, Osman Ergin'in Türk Maarif Tarihi'nde yer alıyor. Bulmak kolay değil. Bu yüzden özetlemek yararlı olacak.

«Darülfünun'un alabileceği müstakbel şekli tahmin edebilmek için evvelâ Darülfünun'un menşeini hatırlamak lâzım geliyor. Darülfünun'un menşei siyasîdir. Hükümet 'Garplılaşmak' düsturuna tevkifan bir Darülfünun vücude getirmek, bunu skolastiğin devamına, medresenin kuvvetine rağmen hayata sokmak istemişti. İlk Darülfünun teşekkül ederken medrese, bütün efkâr ve ananatiyle yaşıyordu. Binaenaleyh ilk Darülfünunumuz Kurunı Vusta'nın nihayetini ve rönesansın mebdeini katiyetle işaret eden bir reform müessesesi değildi; daha ziyade bir siyaset müessesesi idi.» Meşrutiyet Aydını Baltacıoğlu Darülfünun'un kuruluş amacını böyle görüyor.

Şunları ekliyor: «Darülfünun'un menşei aynı zamanda meslekîdir. İlk Darülfünun Fakülteleri Tıbbiye ve Hukuk Maktebleri olmak üzere kuruldular; ilmî mesaiden ziyade Fennî Mesleki tahsile hisse verdiler. Binaenaleyh bu müesseselerde ilk defa ilmî mefkûreler, ilmî zihniyetler hâkim değildi; daha ziyade doktor ve avukat yetiştirmek fikri galipti. Hülâsa Darülfünunumuz ilimden doğmuş değildi; ve ilme hizmet etmiyordu.»

Bir başka yerde yazıldı. Ayrıntı ile bir kitap olarak yazılacak. 1960 yıllarında yaygın olarak kullanılan «Tanzimat Aydını» karalaması, 1960 yıllarında uyanmaya başlayan solcu aydınlar tarafından keşfedildi. Çağdaş Türkiye tarihinde her ihtilâlci kuşak, kendinden öncekini eleştirdi. Küçümsedi. Kendinden önceki ihtilâlci kuşağın başarısızlığını kendi haklılığının kanıtı saydı. Meşrutiyet aydını, bu geleneğin başlatıcısı oldu.

Meşrutiyet Aydını İsmail Hakkı Baltacıoğlu raporuna şöyle devam etti: «İşte eski Darülfünun böyle cansız, bedensiz bir Darülfünun'du. Bütün sahteliği, bütün mukallitliğiyle 'Tanzimat' ruhunu, garplılaşmak — yahut garplı görünmek — ihtiyacını temsil ediyor; zevahiri kurtarmak endişesiyle yaşıyordu. Meşrutiyet bunun üzerine geldi; Darülfünun'u böyle perişanlıklar içinde buldu. İlk senelerde Darülfünun'un hayatı muhitin neş'elerine, kederlerine iştirakle geçti. Bu devirde Darülfünun daha ziyade şan ve şeref siyaseti takip etti; fakat batını denilecek hiç bir istihale geçirmedi. Balkan hezimeti, tahsil için Avrupa'ya gönderilen gençlerin avdeti, yine asrileşmek ihtiyacı ve her sebebin fevkinde kuvvetli olarak milliyet intibahı, Darülfünun'un vücudunu mükerreren sarstı; bu köhne sermayeyi yenileştirmek, hastayı diriltmek istedi.»

Baltacıoğlu, eski Darülfünun öğretim üyeleri için «seyyar muallim» deyimini kullandı. «Gezginci öğretmen» anlamına geliyor. 1960 yıllarında özel okulların baskısıyla yüksek öğretimin Ankara, İstanbul ve İzmir illerine sınırlı olmaktan çıkmasıyla birlikte ortaya çıkan «uçan profesör» deyimi in öncüsü oluyor. Baltacıoğlu «seyyar muallim» deyimini Darülfünun öğretim üyelerinin hiç birinin aslî görevi in öğretim üyeliği olmamasını, öğretim işinin bir ek görev olarak yapılmasını anlatmak için kullanıyor. Bundan çıkan sonucu şöyle yazıyor: «Müessese

ruhiyet ve moneviyat itibariyle bir vahdet teşkil edecek yerde, şarkın, garbın, asrın ve kurunı vustanın garip bir halitası oldu! Hele ekseriyeti azimesi itibariyle eski hey'eti talimiyede ilmi mefkûre, ilmi usul ve ilmi mesai kabiliyeti ve iştiyakı olmadığından eski Darülfünun'un memleketin hayatiyeti fikriyesi namına hiç bir tesiri olamadı.»

Burada «halita» karışım; «kurunı vusta», orta çağ anlamına geliyor. Baltacıoğlu, Darülfünun'un ruh ve maneviyat açısından bir birlikten yoksun olduğunu, doğu ve batı, çağdaş ile orta çağın karışımını oluşturduğunu ve ülkenin düşün yaşamı üzerinde hiç bir etkiye sahip bulunmadığını belirtiyor. Raporunda, devamla, Darülfünun'un ülke yaşamında hiç bir etkiye sahip olamadığını ve hep kendi içine döndüğünü çok daha acı bir biçimde ileri sürüyor. Şöyle: «Darülfünunumuz Maarifi Umumiye'nin ıslah ve intişarında müessir olmadığı gibi, Ticaret, Ziraat ve Sınaat müesseselerimizin inkişafında da hiç bir tesiri görülmedi. Daha fenası şu ki, ilmî ve harsî hayatın en büyük ve en hassas uzvu olmak lâzım gelen bu müessesenin memleketin ne fikrî, ne millî hayatında, ne de siyasî buhran ve inkılâbında zerre kadar tesiri görülmedi; beş senelik harp zamanında hep kendisiyle meşgul oldu; gözü dışarıyı görmedi. Şu tereddüt ve istihale tarihinin akıbeti çok feci oldu. Tedrisatta itidalsizlik, inzibatta bozgunluk, efkârı umumiyede irtica husule geldi. Darülfünun'un ruhu ve bünyesi tekemmül edemedi. Bütün bu sebeplere yoksuzluğu, muharebenin sıkıntıları inzimam etti.» Raporda bu acıklı mazi bize gösteriyor ki» denilerek şu sonuç çıkarıldı: «İlme ve ilmî prensiplere, nazım fikirlere, aklı selime, hayata istinat etmeyen bir ıslahat daima akamete mahkûm olmuştur ve olacaktır.»

Pozitivist dünya görüşünün Türkiye'ye girişinde Meş-

ritiyet öncesi tartışmalar çok önemli bir yere sahiptir. «Bilime uygunluk» bu dönemde, dine dayalı dünya görüşü ile ciddi bir mücadeleye başlıyor. Baltacıoğlu, bilimsel ilkelere uymayan hiç bir iyileştirmenin ve bu arada Darülfünun düzenlemeleri in bir sonuç vermeyeceğini yazıyor.

Daha ilerde sürdürüyor: «İlmin mevzuu hakikâttir, hakikat bütün harici mefhumlar gibi bitaraftır. İlim müstakildir ve istiklâl ile yaşayabilir. Fikrin istiklâlini kabul etmeyen, içtihadın meşruiyetini tasdik etmeyen bir memlekette ilme hürmet yoktur. Onun için Darülfünun meselesi, her şeyden evvel, ilmin ve ilim erbabının istiklâli meselesidir.» Böylece safdil ve ayakları havada bir bilim özgürlüğünün Türkçedeki ilk formülâsyonlarından biri i ortaya çıkıyor. Kuşku yok, böyle bir formülâsyon öğretim üyelerinin güvencelerine kadar uzuyor. Şöyle: «Bizde Darülfünun müderrislerinin kısmı azam-ı memurdur. Memur da olmasalar azil ve nasıpları hükümete ait olan müderrislerdir. İdarî kuvvetler tarafından bu kadar kolayca müteessir olabilen kimselerden fikir istiklâli, meslek mefkûresi güç yaşayabilir, bunun için Darülfünun meselesi ilmî muhtariyet meselesi demektir. Darülfünun heyeti müstakil, hükümetten ve siyasetten gayri müteessir bir hars sınıfı şekline girmedikçe, Darülfünun tabii bir hayata mazhar olmayacaktır.» Özerklik çok açık olarak ortaya konuyor. Öğretim üyelerinin hükümetin müdahalesinden uzak ve siyasetin girmediği bir «kültür sınıfı» haline getirilmesi isteniyor.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet dönemine geçen Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu, «hayırlı bir muhtariyet için sıkı bir tabiyet şarttır» diyor. Baltacıoğlu, denetimsiz bir muhtariyetin sakıncalarını görüyor. Raporunda «muhtariyet her türlü velâyetten azade kalmak değil, belki bir tabiyetten diğer bir tabiyete geçmektir» diyor. Cumhuri-

yet ilân edildiğ zaman İsmail Hakkı Baltacıoğlu Darülfünun Emini görevinde bulunuyor. Daha önce de belirtildi. Kemalist rejim, 1924 yılında, Hilâfetin ilgasına sahip çıkmayan Darülfünun'a muhtariyet veriyor. Bu sırada Baltacıoğlu, Darülfünun emini. Daha önce yazıldı. 1933 yılında Kemalist Rejim Darülfünun'u ilga ediyor. Sonra İstanbul Üniversitesi olarak açıyor. Bu açış sırasında bir kısım öğretim üyeleri üniversitenin dışında bırakılıyor. Tasfiye ediliyorlar. Bunlar arasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu da var.

1919 yılında yazdığı raporda, Darülfünun ve kadroları için, İsmail Hakkı Baltacıoğlu «beş senelik harp zamanında hep kendisiyle meşgul oldu; gözü dışarıyı görmedi» diyor. İlginç bir değerlendirme. Bunu tersinden de söylemek mümkün. Beş senelik savaş sırasında kendi dışını hiç önemsemedi, dışarısıyla hiç ilgilenmedi. Böyle demek de mümkün. Neden acaba?

Osmanlı insanı bir zamanlar Ertuğrul Gazi'nin soyundan olmakla övünmüş. Övündükleri arasına Fatih girmiş, Kanunî girmiş. Daha sonra ve gerçekten «biz yeniçeriyi topa tutmuş bir milletiz» diye övünmüş. Bu biraz da Tanzimat ile övünme oluyor. Sonra büyük ümitlerle Meclis-i Mebusan açılıyor, Kanun-ı Esasi ilân edilîyor. Ne kadar kısa sürüyor? Bir Hint yazını bozan yaz yağmuru gibi. Sonra İkinci Meşrutiyet geliyor. Osmanlı insanı ve özellikle aydını, Hükümeti Meşruta ile övünüyor. Meşrutiyet hükümetini kurmuş olmakla övünüyor. Enver'e, Talât'a vuruluyor. Enver, Türkiye'yi Birinci Savaş'a soktuğu zaman Osmanlı insanı ve aydını tümden kurtulduğunu sanıyor. Enver'in hayalleri Sarıkamış'ta karlara gömülünceye kadar. (*) Bütün bunlardan Osmanlı aydı-

---

(*) Enver, İttihat ve Terakki yönetimi içinde en önde gelen sorumlu olarak, Türkiye'yi Birinci Savaşa soktuğu zaman Harbiye Nazırı idi. İsmet Bey de müsteşarı. İkinci Sa-

nı, kurtuluşun geçici olduğunu öğreniyor. Belki de bağlanmamayı öğreniyor.

Bir tez. İstenirse hipotez de sayılabilir. 1930 yıllarına dönüldüğünde Darülfünun Osmanlı'dan gelme alışkanlıkla yeni rejimi henüz oturmamış sayıyor. Belki de geçici sayıyor. Serbest Fırka'nın gördüğü destek, böyle düşünenlere haklı oldukları inancını veriyor. Ya da kuvvetlendiriyor. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Serbest Fırka'nın İstanbul yöneticisi olduğu biliniyor. Serbest Fırka'nın kapatılmış olmasına rağmen Darülfünun hocalarının büyük bir bölümü, Kemalist rejiminin iyice yerleşmek için başlatmış olduğu politikalara sahip çıkmıyor. Açıkça karşı çıkıyor.

Ankara'da Kadro, İstanbul'da Ahmet Hamdi Başar'ın Kooperatif Dergisi düzeni oturtmak için yayın yapıyor. Ahmet Hamdi Başar, çok sonraları, yazıyor: «İstanbul'un aydın muhiti Darülfünun tamamen klasik hocaların tesiri altında, Kadro'nun ve Kooperatif'in yaydığı fikir ve hareketlerin aleyhindeydi; bu neşriyatı komünizmin kıyafet değiştirmiş şekli olarak vasıflandırıyorlar ve üzerlerimize durmadan hücum ediyorlar. Liberallerden Ahmet Ağaoğlu ile Müderris İbrahim Fazıl bu hücum edenlerin başında geliyorlar.» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930 dan Sonra Türkiye, İstanbul, 1945, soyfa 159-160) Zamanında ve önce gerekli dersleri alıyorlar.

Müderris İbrahim Fazıl 13 Nisan 1933 tarihli Akşam Gazetesi'nde «İnkılâp Devletçiliği ve İhtilâl Devletçiliği» adında bir yazı yayınlıyor. «Gençler! Size sokulan devletçilik fikirlerini dikkatle tetkik ediniz. Üzerlerindeki alâ-

---

vaş sırasında İsmet Bey, İsmet İnönü olarak, Cumhurbaşkanı idi. Tarih yeniden yazıldığı zaman kendisine pek de itibar getirmeyen yöntemlerle Türkiye'yi savaş dışında tuttu. Bunlar çok ayrıntılı bir biçimde ikinci kitapta yazıldı.

meti fabrikalara bakınız. Keskin gözleriniz bunları kolayca seçecektir.» Darülfünun'un itirazı bu kadar değil. «Bütün iktisadî faaliyet sahalarının devlet eline geçmesini iddia eden nazariyeleri uzağa atınız. Bunlar memleketi anarşiye götürecek olan bir sosyalizmden başka bir şey değildir.»

Sosyalizm ile anarşiyi yan yana koyma alışkanlığının eski olduğu görülüyor. Ancak iktisat müderrisi İbrahim Fazıl'ın kastettiği anarşi bu olmamalı. Klasik ve neoklasik burjuva iktisadına göre düzeni ya da ahengi piyasa mekanizması oluşturuyor. Piyasa mekanizmasının oluşabilmesi için de devletin iktisadî hayata müdahale etmemesi gerekiyor. Müdahale etmeme düşüncesine fiyatları düzenleme kadar kamu yatırımları yapmama da var. Devletçilik, kapitalist bir sistem içinde, hem devletin ekonomik girişimlerini ve hem de piyasa ile fiyatlara müdahalesini içeriyor. Bu durumda, İbrahim Fazıl'ın kıt iktisat bilgisine göre, hem sosyalizm ve hem de anarşi ortaya çıkıyor. Mustafa Kemal'in Cumhuriyeti gençlere emanet etmesi gibi, İbrahim Fazıl da, sosyalizm ve anarşi ile mücadele etme görevini gençlere veriyor.

Bunlar, bugün ve soğukkanlılıkla, yazılıyor. 1930 yıllarında ise düzenin oturması gündemin en önemli maddesi oluyor. Kadro'da Şevket Süreyya Bey yazıyor. «İbrahim Fazıl Bey'in» bu satırları diyor, «kürsü politikacılığının karakteristik bir misalidir. Çünkü onları yazan evvelâ bir liberaldir. Daha kötüsü çok müsamahalı bir liberaldir. Devletçiliğin ne şu şekli, ne de bu şekli ile hiç bir ruhî alâkası yoktur. Ve devletin iktisadî hayata müdahalesi in tam yirmi senedenberi aleyhinde bulunduğunu bir kürsü üstünde bile iddia etmekten daha düne kadar çekinmemiştir.» (Şevket Süreyya Aydemir, Donkişot'un Yel Değirmenleriyle Muharebesine, Kürsü Politikacılığına ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair.. Kadro, Ma-

yıs 1933, sayfa 11) Şevket Süreyya, o sıralarda hakaret sayılan ne kadar sıfat varsa hepsini İbrahim Fazıl'ın başından aşağıya döküyor. Bir kez hakaret anlamında «liberal» ve üstelik de «daha kötüsü çok müsamahalı bir liberaldir» diyor. Bugünkü dilde «aşırı anarşist» türünden bir hakaret iddiası olmalı. Sonra Donkişot diyor. Sonra Cavit Bey İktisatçısı diyor. Sonra Kürsü Politikacısı diyor.

En sonra da Meşrutiyet Aydını gibi Meşrutiyet İktisatçısı yaftasını yapıştırıyor. Şöyle: «Zaten bunun en büyük delili, Türkiye'de Devlet Maliyesinin ve iktisat işlerinin kayıtsız ve şartsız ecnebi sermayesi hesabına çalıştığı Meşrutiyet senelerinde, bu menfur rejimin malî ve iktisadî esaretine karşı, taşıdığı Türk İktisatçısı sıfatının vicdanî mes'uliyetini duyarak bir tek satırla olsun tenkit ve isyanını ifade etmemiş olmasıdır.»

İş sadece hakaret dolu sıfatlar veya cümlelerden ibaret kalmıyor. Şevket Süreyya Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında yer alan devletçi fikrasını aktarıyor. Şu şekilde: «Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek i in millatin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde — bilhassa iktisadî sahada — devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.» Bunun karşısına da, bundan önceki bölümde ayrıntı ile ele alınan İnkılâp ve Kadro kitabından şunları koyuyor: «Bu itibarla serbest sermayenin gerek toprak, gerek sanayi, gerek mübadele sahasında randımanlı çalışabileceği teşebbüsleri serbest bırakmakla beraber, bunun haricinde kalan ve henüz işlenmemiş olan millî enerjiyi, yüksek teknikli yeni bir millî iktisat temeli üzerinde teşkilâtlandırmak mecburiyetindeyiz.»

Bu karşılaştırmadan da şu sonuca varıyor: «Fazıl Be-

yefendi, Halk Fırkası'nın devlet telâkkisiyle bu telâkkinin izahı üstünde bizim yaptığımız neşriyatı karşılaştırdım. Zannediyorum ki, şimdi size düşen, ya bizim devletçiliğimizin memleketi anarşiye götüren hain ve komünist vasfını isbat etmek, yahut daha ilk kanat darbesinde iki kat olmuş vücudunuzu, delik deşik zırhınıza bürüyüp birbirini tamamlayan bu iki 'aynı cins' telâkki arasından çekilip gitmektir.» 1930 yıllarında ideolojik tartışmanın oldukça renkli olduğu görünüyor. Darülfünun Müderrisi İbrahim Fazıl çekilip gitmezse Darülfünun'u ilga etmek gerekli görülüyor.

Kadro Dergisi, Mustafa Kemal'in yakından denetlediği bu dergi, Darülfünun'da olacakların habercisi oluyor. Kuşku yok, bugünden bakınca. Daha önce sözü edilen bir diğer yazıda Şevket Süreyya Bey, Serbest Fırka'nın ideologluğunu yapmış olan Ağaoğlu Ahmet'i muhatap sayıyor. Şöyle sayıyor: «Geçen ay içinde 'Türk İktisatçılar Cemiyeti' İstanbul merkezinde bir konferans verildi. Bu konferans, Ağaoğlu Ahmet Bey'in Cumhuriyet Gazetesi'nde bize karşı yürüttüğü 'Devlet ve Fert' münakaşasının İktisatçılar Cemiyeti kürsüsüne de nakli mahiyetinde olmakla beraber, bizim Ankara'da bulunmamız sebebiyle bittabi karşılıklı bir fikir mücadelesi mahiyetini alamadı.» (Şevket Süreyya Aydemir, Darülfünun, İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı, Kadro, Şubat 1933, sayfa 5) Şevket Süreyya, cevabını Ankara'dan ve Kadro Dergisi sayfalarından gönderiyor.

Şöyle: «Bu konferansta Ağaoğlu Ahmet Bey'i, harcıalem bir takım malûmatı tekrarlamış ve davasını Türk inkılâbı meselesine raptetmiş olmakla itham edenler, mevzuların yalnız zahiri teselsülüne aldanmışlardır. Fakat bu mevzuları böyle saf bir alâka ile anlamağa çalışanların azlığına mukabil, gene hepsi Darülfünun Müderrisleri ile mensuplarından olan daha kalabalık bir kı-

sım bu konferansı tamamiyle yerinde ve maksada uygun bulmuşlar. Ağaoğlu Ahmet Bey'in zahiri bir ilim edası altında ifade etmeğe çalıştığı inkılâp ideolojisi aleyhtarlığını, iktisadî teşkilâtlılık aleyhtarlığını anlamışlar ve onu heyecanla benimsemişlerdir.»

Şevket Süreyya, Ağaoğlu Ahmet'i muhatap sayıyor. Fakat hedef almıyor. Hedef, konferansı veren değil dinleyenler. Hedef, Darülfünun: «Burada bizim bu vesile ile işaret etmek istediğimiz nokta yalnız, bir kısım Darülfünun Müderris ve mensuplarının mutaassıp devletçilik aleyhtarlığı karşısında coşkun ve tasvipkâr haleti ruhiyeleridir.» Bunu saptadıktan sonra, daha önce de aktarıldığı gibi, doğrudan doğruya suçlamaya geçiyor: «Bizim Darülfünunumuzun kürsüleri, Türk inkılâbının ilk gününden bugüne kadar bütün cemiyet ilimleri sahasında, inkılâbın kuruluş ve yaratış davalarını işleyen, reel olan, orijinal olan bir tek eser, bir tek broşür hatta bir tek sahife vermemiştir.»

Şevket Süreyya Aydemir'in kaleminden, Kemalist rejimin çaresizliği dökülüyor. Tekrar etmek gerek, burada yazılanlar, 1930 yıllarına gelinceye kadar Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e miras kalan aydının önemli ölçüde yeni rejimi geçici saydığını gösteriyor. Cumhuriyet, 1930 yıllarında oturuyor. Şevket Süreyya Bey'in, etkili ve misyonlu, misyoner, Kadro Dergisi'nde devam eden şu sözleri başka anlama gelebilir mi? «Millet yaşatma ve yaratma kabiliyeti gösterir, Şefi i doğurur ve inkılâbını ilerletir, fakat bu Şefin görüşleri, sezişleri ve gösterişleri memleketin işleyişi, araştırıcı ve tecrübe edici kadrosunu teşkil etmesi icap eden Darülfünun kürsülerinde hiç bir aksi seda yapmazsa, millet ne yapsın? Şef ne yapsın? İnkılâpçı olmak; inkılâba sadık kalmak, ancak onun davalarına sarılmak, bütün enerjisini bu davalara sarfetmek ve bütün mukadderatını bu inkılâba bağlamakla olur.»

Çok açık. Osmanlı'dan gelme egemen sınıflar koalisyonu burjuva cumhuriyeti olarak sürdürdükleri Kemalist rejimin, özellikle aydınların çoğunluğu içinde yalnızlığını görüyor. Şu yanda veya bu yanda. Fakat henüz, çok büyük bir çoğunluğu ile, Kemalist rejimin yanında değil. Sadece Darülfünun değil, aydınların çok büyük çoğunluğu. Darülfünun, aydınların çok büyük çoğunluğunu etkileyecek bir sistem olarak düşünülüyor. Kemalist rejime sadık yeni aydınların yetiştiirleceği bir yer olarak düşünülüyor. Halbuki? «İçinde yaşadığı ve mahsulü olduğu seyrini, yeni davalarını ve inkişaf istikametini işleyemeyen, terkip edemeyen, izah edemeyen bir Darülfünun'un, memleketin münevver nesli üzerinde otoritesini tesis etmesine imkân var mıdır?» Çok açık olarak Darülfünun'un aydın kuşağı üzerinde etkisini ve otoritesini kurması isteniyor.

«İnkılâbımızın ideolojik davaları karşısında daima ya boş, fakat mağrur bir sükûtu, ya geri, fakat ilim sözüne bürünmüş bir mukavemeti şiar edinenler, kendilerine bu mânasız sükût veya frazeolojik âlimlikten evvel inkılâp hassasiyetiin ve cemiyet meselelerini bağlılığı mal etmelidirler.» Şevket Süreyya'nın «frazeolojik âlimlik» dediği bilim adamlığını, bütün bildiği üç-beş tekerlemeyi geçmeyen üniversite profesörü olarak anlamak mümkün. Bu paragraf, Şevket Süreyya Bey'in gerçekten yetenekli bir kimse olduğunda hiç kuşku bırakmıyor. Türkiye aydınından sınıf kavramını kazıyanın Şevket Süreyya olduğunda hiç kuşku yok. Kemalist ideolojinin yayılmasında, tek başına, her halde başka hiç bir kimsenin Şevket Süreyya Bey kadar payı yok. «Boş ancak gururlu bir sessizlik» veya «geri ancak bilim giysisine bürünmüş bir karşı koyma». Bunlar her zaman kullanılabilecek değerli tanımlamalar olsa gerek. Çok zaman üniversiteyi.

Bir noktanın daha altını çizmek gerek. Kemalist rejim, aydınlara ve başta Darülfünun'a savaş açarak düzenini oturttu. Bunun, «tatlı su ihtilâlcileri» veya bugünkü deyimle «tatlı su devrimcileri» ya da boş ve boş olduğu kadar da geri «tatlı su demokratları» tarafından çok iyi anlaşılması gerek. Her türlü ihtilâl işi, «al gülüm - ver gülüm» yöntemlerinden çok uzaktır.

Şevket Süreyya, Darülfünun'a işaret çakıyor. Şöyle: «Rusya'da ve Italya'da Darülfünunların Rusya ve Italya'nın yeniden kuruluşu davalarına bütün enerjileriyle bağlanışı acaba sebepsiz mi? Rusya'da Rus inşa planının davaları karşısında Rus toprağının kabiliyetinden şüphe eden âlimin nasıl mahkûm edildiğini okudum. Bu bir şiddettir.» Evet, ihtilâl şiddettir. Devamı: «Milâno'da aylardanberi beklenilen konserine Balilların marşı ile başlamadığı için kapı dışarı edilen beynelminel san'atkârın, Toskanini, hikâyesini hepimiz hatırlarız. Bu da bir şiddettir. Fakat bu şiddetler bir inkılâp hassasiyetinin ifadesidir.» Kadro'nun ideoloğu işaret veriyor.

Anlamayanlar için daha da açıyor: «Eğer sadece bir Ch. Gide, bir Colson ve bir Perreau'nun eserlerinden cümleler nakletmekle ilim ve Darülfünun yapmak ve inkılâp yapmak kabil olsa idi, o vakit Darülfünun şeklinde geniş kadrolu bir ilmî teşekkülü yaşatmak yerine, el altında küçük bir mütercimler kadrosu meydana getirmek, bu iş için kâfi görülürdü. Fakat metod itibariyle Avrupaî olmakla beraber, millî taharrilerden gıda almayan, yani bizim için doğru olmayan ve orijinal olmayan bir millî iktisat ilmi, yani revizyonsuz bir Ch. Gide, bir Colson ancak Cavit Bey iktisatçısı yetiştirir.» Taharri, araştırma demek oluyor. Her halde Cavit Bey adı, boşuna kalemin ucundan dökülmüyor. Yazı yazıldığında, haklı ya da haksız, Cavit Bey çoktan asılmış bulunuyor.

Kadro'nun ideoloğu, Kemalizmin par excellance ide-

oloğu Şevket Süreyya, Cavit Bey'i küçümsüyor; küçümsediğini Meşrutiyet'e lâyık görüyor: «Filhakika Meşrutiyet devri için bir Cavit Bey iktisatçılığı kâfi idi. Bir Cavit Bey iktisatçılığı için Galata bankerliğinin kirli mekanizmasını bilmek ve mekanizmanın müteaffin hovasına tahammül edebilmek kâfidir. Bu bir müstemleke iktisatçılığıdır ki, onu yürütebilmek için, hatta Cavit Bey kadar da cerbezeli ve mizaç aşina olmağa da lüzum yoktur. Müstemleke iktisatçılığını Hindistan'da bir derebeyi, Küba'da kasaplıktan yetişmiş biri, Mısır'da iki Rum ve Macaristan'da birkaç yahudi pek alâ yürütebilirdi.» (Şevket Süreyya Aydemir, Darülfünun, İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı, Kadro, Şubat 1933, sayfa 11) Bu yazılardan Darülfünun'da tasfiye açıklıkla çıkmaz mı?

Açıklıkla çıkar. Fakat çıkartılmıyor. Darülfünun ilga ediliyor. Bunun üzerine Kadro'da, eski solcu Burhan Asaf, 1950 yıllarında Menderes'in konuşan ağzı olduğu yıllardaki adıyla Burhan Belge, yazıyor: «Bir müessese tasavvur ediniz ki, ilmi otoritesi, son zamanlarda didik didik olmuştur. En ünlü mümessilleri, dışarda yaptıkları münakaşalardaki zaaflarını örtebilmek için, talebinin münakaşalı konferanslara gelmemesi yollarını aramakta yahut, matbuat sütunlarında yaptıkları münakaşaları terbiyeni haricinde kalan küfürlerle bitirmektedirler. Umarsınız ki, hiç olmazsa birbirlerinin ilimlerine ve kıymetlerine hürmetkârdırlar. Hayır. Her biri kendi derdine düşerek ötekilerin cehaletlerine ve kıymetsizlerine dair deliller ve vesikalar yetiştirmekle meşguldür. Öyle ki, Darülfünun'u teftişe memur edilen heyet, ilim tenhalığının yanında ahlâk tereddisini de bizzarur tesbit etmek mecburiyetinde kalmıştır.» (Burhan Asaf, Üniversitenin Mânası, Kadro, Ağustos 1933, sayfa 24) Darülfünun'u denetleyen kurulu, bilim sığlığının yanında ve sorunlu olarak ahlâkî gerileme de saptamış. Burhan Asaf Belge yazıyor.

1933 yılında Darülfünun ilga edildi. Universite olarak yeniden açıldığı zaman bir kısım öğretim üyeleri dışarda bırakıldı. Bütün bunlar anlaşıldı. Ancak bir nokta karanlık kaldı. Neden bu kadar geç kalındı? Darülfünun'da tasfiyeyi yapanlar neden geç kaldıklarını açıklamak durumundalar. Çünkü 1933 yılına kadar Kemalist rejim hem ordu içinde ve hem de sivil bürokraside tasfiye işine el atıyor.

Bu önemli bir konu. Bu konuyu, değerli araştırmacı Mete Tuncay açığa çıkardı. Mete Tuncay, «olağanüstü idarî yargı işlevi gören Hey'et-i Mahsusalarla daha bugüne kadar hiçbir araştırıcı uğraşmamıştır» diyor. (Mete Tuncay, Hey'et-i Mahsusa'lar 1923-1938, Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması, Armağan, Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı, Ankara, 1978 içinde, sayfa 307) Hey'et-i Mahsusa, Özel Kurul anlamına geliyor. İttihat ve Terakki'nin islâm dünyasına ihtilâl ihraç etmek için kurduğu ve Çerkez Etem'i de yetiştiren Teşkilât-ı Mahsusa'nın Özel Örgüt anlamına gelmesi gibi. Belki de isim buradan geliyor.

Değerli bilim adamı Mete Tuncay, Lozan Anlaşması'nın bir hükmüne göre ve savaş yıllarındaki askerî ve siyasal tutumlarından dolayı hiç kimsenin «izaç ve tazip» edilemeyeceğinin taahhüt edildiğini belirtiyor. Lozan Anlaşması'na göre, 150'likler hariç, Türkiye hiç kimseyi rahatsız ve hiç kimseye eziyet etmeyeceğini taahhüt ediyor. Bu açık bir taahhüt. Fakat bu taahhütüne rağmen bazı yasalar çıkarıyor. Bunlardan birisi 25 Eylül 1923 tarihini ve şu başlığı taşıyor: «Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen ve hudud-u millî haricinde kalan erkân, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriye hakkında yapılacak muameleyi ve cidal-i milliye iştirak edenlerin tekaüt müddetlerinin suret-i hesabını natık kanun».

Bu kanunun birinci maddesi açıkça bir ihtilâl ve tasfiye kanunu özelliğini taşıyor: «İstanbul ve vilâyat-ı müstahlasa ile Türkiye haricinde kalarak millî mücadeleye iştirak etmeyen, berri, bahri ve havai ve jandarma sınıflarından muvazzaf, mütekait ve ihtiyat bilûmum erkân, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyeden herhangi bir suretle harekât-ı milliye aleyhindeki teşkilâta dahil oldukları veya münferiden çalıştıkları bir hey'et-i mahsusa tarafından yeniden tetkik ve tahkik neticesinde sabit olanların bir daha hidemat-ı Devlette ibtihdam edilmemek üzere nisbet-i askeriyeleri kat'olunur.» Cumhuriyet, kendisini ilân etmeden önce hey'et-i mahsusa kuruyor. Doğru yapıyor.

Ordu için kurulan hey'et-i mahsusa'yı sivil kesimin özel kurulu izliyor. (*) Özel kurulun incelemesi sonucunda millî mücadele sırasında milli hareket aleyhinde bulundukları saptananların bir daha devlet hizmetine alınmayacakları açıkça belirtiliyor.

Cumhuriyet, 26 Mayıs 1926 tarihinde 854 sayılı Mücadele-i Milliyeye Iştirak Etmeyen Memurin Hakkında Kanun'u çıkarıyor. Kanunun birinci maddesine göre «herhangi bir suretle millî hareket aleyhindeki herhangi bir teşkilâta dahil olduklarına ve bu teşkilâtı tertip ve icra

---

(*) Burada bir noktaya değinmek zorundayım. Türkiye'de, Türk'ten daha geniş olan Türkiyeli kelimesinin kullanılmasının solculuk olduğunu ileri sürenler çıkıyor. Kelime kullanılarak solculuk olabileceğine inanmıyorum. Ancak «Türkiyeli» kelimesi 25 Eylül 1923 tarihli bu kanunda yer alıyor. Beşinci maddenin ikinci fıkrasında:

«Yemen'in vaziyeti mahsusasından dolayı orada kalmış olan Türkiyeli muvazzaf ve mütekait ve ihtiyat erkân, ümera, zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyeden ittihak edenler bu madde hükmünden müstesnadırlar.»

Ayrıca Kıbrıs'lı Türkler de, Türkiye'de yaşayanlara Türkiyeli diyorlar.

ettiklerine veya millî hareket aleyhinde kavlen veya fiilen münferiden veya müçtemian çalıştıklarına ikinci maddede zikrolunan hey'et-i mahsusaca lâzım gelen tetkikat, tahkikat icra ve talep vukuunda müdafaaları istima' olunduktan sonra karar verilenler bir daha Devlet hizmetinde ve müessesatında istihdam olunmazlar.» 1926 yılında çıkarılan bu yasa da sivil memurlar için Özel Kurul aracılığıyla tasfiye sürecini başlatıyor.

Tasfiye yapıldı mı? Bu soruya, Mete Tuncay, şu cevabı veriyor: «Askerî Hey'et-i Mahsusaların kararları hakkında sayısal bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Mülkî Hey'et-i Mahsusa'nın kaç kişiyi, ne gibi suçlamalarla yargıladığı, sivil kurula başkanlık etmiş olan Rize Mebusu Atıf Bey'in, Âli Karar Hey'eti kurulması önerisine karşı, 20 Mayıs 1928 günü TBMM'nde yaptığı bir konuşma şöylece açıklanmaktadır.» (Mete Tuncay, Hey'et-i Mahsusalar 1923-1938, sayfa 316) Açıklama şu: «Bu kanun mucibince Hey'et-i Mahsusa teşkil edildiği zamanlarda vekâletlerden, vilâyattan, müdiriyet-i umumiyelerden harekât-ı milliyeye muhalif olanların dosyaları Hey'et-i Mahsusa'ya tevdi edildi. Hey'et 3150 zata ait evrakı tetkik etti. Bu evrak içinde ancak 1250 zatın aleyhinde, diğerlerinin lehinde olarak karar verdi.» Bu 1250 kişi arasında 290-300 kadarı İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyeleri. Bunun dışında kalanlar ise pek az.

Bu kadar az olmasına rağmen, 1920 yıllarının sonlarına doğru Cumhuriyet rejimi yerleşmiş ve oturmuş olduğu inancıyla olsa gerek, Âli Karar Hey'eti kurulması ile ilgili yasayı kabul ediyor. 1926 yılında başlayan sivil memur tasfiyesini geriye çevirmek için 21 Mayıs 1928 tarihinde Âli Karar Hey'eti Hakkında Kanun kabul ediliyor. Birinci madde, aynen şöyle: «26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanun mucibince adem-i istihdamlarına karar verilenler ile 25 Eylül 1339 tarih ve 347 numaralı

kanunun birinci ve ikinci maddelerine tevfikan nisbet-i oskeriyeleri kat'edilenler haklarındaki kararları ikinci derecede tetkik etmek üzere Âli Karar Hey'eti teşkil edilmiştir.»

Âli Karar Hey'eti, devlet hizmeti yapamayacağına karar verilen 1250 memurun ne kadarının hakkındaki bu kararı kaldırdı? Buna, şu anda, kesin cevap vermek mümkün değil. Mete Tuncay'ın Vakit Gazetesi'nin 1928 yılına ait sayılarında yaptığı incelemeden Âli Karar Hey'eti'nin kolaylıkla lehde karar verdiği anlaşılıyor. Bir örnek şu: «Anadolu'ya geçmesi için vaki olan davete adem-i icabetinden dolayı Bursa Hey'et-i Mahsusa'sınca nisbet-i askeriyesi kat'edilmiş olan Piyade Yzb. Mesut bin Ömer Lütfi Efendi' in o aralık davete adem-i icabeti kerimesinin ehemmiyetli ve muhtac-ı ameliyat bir hastalığa düçar olmasından ileri geldiği... vesaik-i muteberenin ve mevcut raporların münderecatıyla sabit olmasına binaen, hakkında Bursa Hey'et-i Mahsusası tarafından 7 Şubat 340 tarih ve 495 numaralı mazbata ile verilmiş olan kararın ref'ine müttefikan karar verilmiştir.» Karar kaldırılıyor.

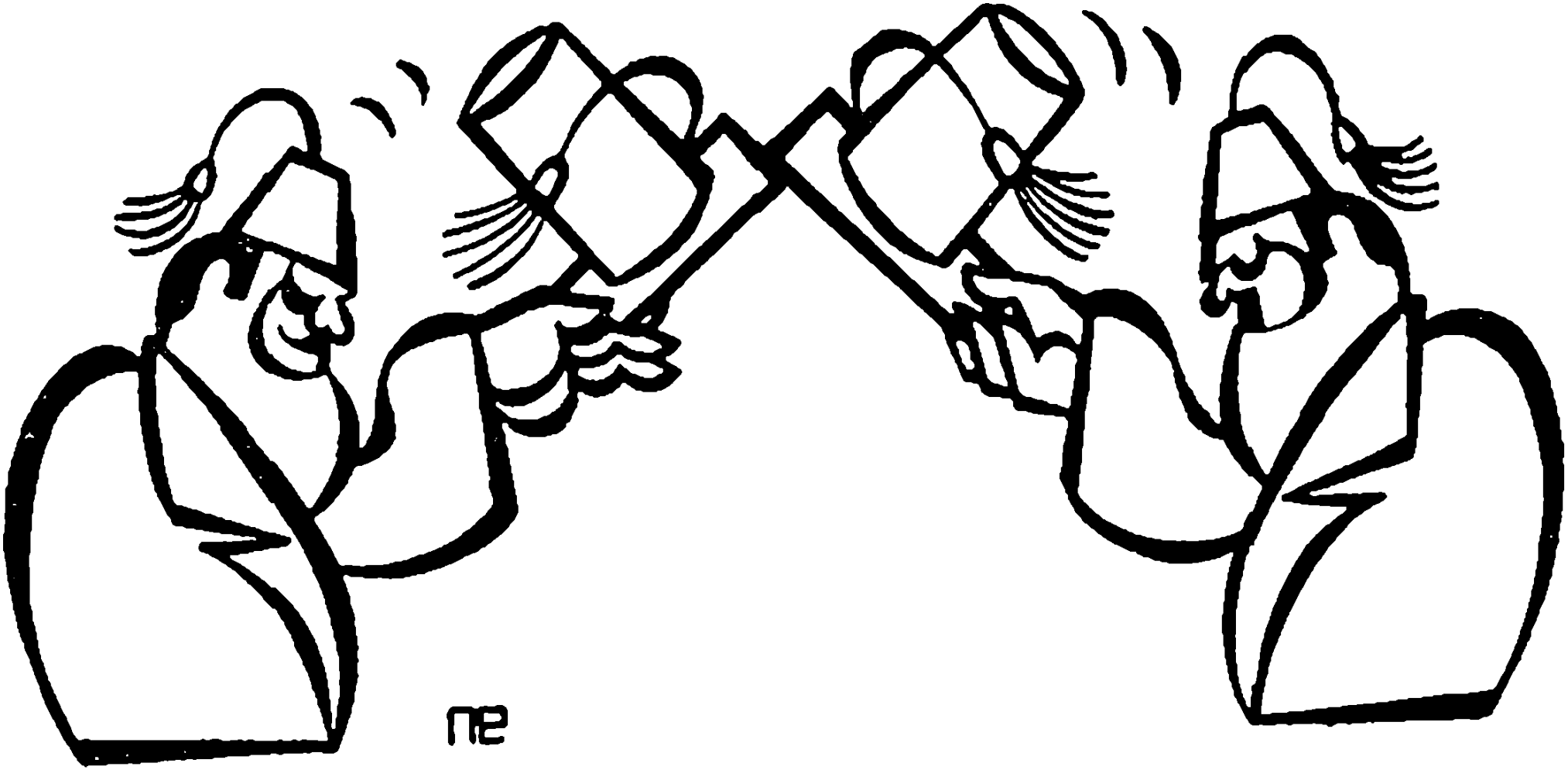
Hey'et-i Mahsusa ile başlatılan tasfiye sürecinin tasfiyesi ile ilgili bilgiler şöyle: «Hey'et-i Mahsusaların, Âli Karar Hey'eti'nin ve Devlet Şûrası Mülkiye Dairesi'nin konumuzla ilgili kararları, Onuncu Yıl affından sonra, beş yıla yakın bir süre daha yürürlükte kalmış ve bu kurullarda cezalandırılanlar, ancak Atatürk'ün ölümünden önce çıkarılan son genel afta, 150'liklerle birlikte aklanabilmişlerdir.» (Mete Tuncay, Hey'et-i Mahsusa'lar 1923-1938, sayfa 327) 1930 yıllarında asker ve sivil memurların tasfiye işlemleri tasfiye ediliyor. 1933 yılında bir genel af çıkarılıyor. İşte tam bu sırada Darülfünun'da tasfiye işlemi gerçekleşiyor.

Bunu yapanlar, Kemalizmin en yetenekli ideoloğun-

dan ayrı olarak, bir açıklama yapma zorundalar. Niçin geç kaldılar? Bu açıklama var. Tasfiyeyi gerçekleştiren Maarif Vekili Reşit Galib'in açıklaması var. Şöyle: «1923 den 1932 ye kadar geçen dokuz yıl zarfında Türkiye'nin bütün münevverleri gözlerini Darülfünun'a diktiler, her sahada inkılâplar geçiren yeni Türkiye'de Darülfünun'un memleket hayatının umumi gidişine uygun bir tekâmül göstermesini beklediler. Memleketin hiç bir meselesi Darülfünun işi kadar alâka uyandırmadı. Lâkin bütün alâkalara, bütün bu tenkinlere rağmen İstanbul Darülfünun'u Türk münevverliğinin kendisinden iştiyak ve ihtirasla beklediği salâha, inkişaf ve terakkiye eremedi.» (Cemil Bilsel, İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul, 1943, içinde, sayfa 34) Reşit Galip, «kendiliğinden yola gelmesini bekledik» demek istiyor.

Sonra suçlama geliyor: «Memlekette siyasî, içtimaî büyük inkılâplar oldu. Darülfünun bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu, Darülfünun bunlardan habersiz göründü; hukukta radikal değişiklikler oldu, Darülfünun bunlardan habersiz göründü; yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti, harf inkılâbı oldu, öz dil hareketi başladı, Darülfünun hiç tutmadı; yeni bir tarih telâkkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı, Darülfünun'da buna bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lâzım geldi. İstanbul Darülfünun'u artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstaî bir tecerrüt içinde haricî âlemden elini ayağını çekmişti.»

Reşit Galip, sanki idam hükmünü okuyor. Okuduğu hükümde şu da bulunuyor: «Büyük Millet Meclisi Darülfünun'un 1932 bütçesini esaslı bir suretle ıslâh ve tensiki şartiyle kabul etmişti. Bu maksat için çağrılan ecnebi mütehassıs, geçen yıl Darülfünund'a esaslı tetkikler yaptı. Gördüklerini ve düşündükleri i bir raporla hükümete bildirdi.»

Bu rapor, Cenevre Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Albert Malche'ın raporu. Daha önce sözü edildi. Profesör Malche, 1932 yılında tamamladığı raporunda, «tenkide en ziyade maruz kalmış noktalardan biri de profesörlerin intihap şeklidir» diyor. Burhan Asaf Belge ve Reşit Galip'in eleştiri ve hükümlerinde var olan içine kapanıklık, önemli ölçüde, bu öğretim üyesi seçim sisteminden geliyor. Malche, bu nokta üzerinde ısrarla duruyor: «Bu, pek mühim bir meseledir. Hiç bir mesele, Darülfünun'un istikbali için bu kadar mühim değildir. Elyevm tatbik edilmekte bulunan sistem, ki hocası intihap olunacak derse yakın derslerin, zümrenin, hocalarını intihaba hakem yapmak sistemidir, haddizatında hocayı alâkadarlara buldurmak demektir. Alâkadarlar müstakbel arkadaşlarını intihap ediyorlar.» (Albert Malche, Istanbul Üniversitesi Hakkında Rapor, Istanbul, 1939, sayfa 9-10) Albert Malche bu seçim yöntemiin eleştiriyor. Şu sözlerle: «Alâkadarlar, fena hâkimlerdir. Onların reylerine müracaat etmeli, fakat verdikleri reylerin kat'î bir tarzda muta olmamasını temin etmelidir.»

Ilgililere sorulmalı. Ancak oyları geri alınmamalı. Profesör Malche'ın Darülfünun'un bir tarikat niteliğine büründüğünü gördüğü anlaşılıyor. Darülfünun'un mevcut kadroları hep kendilerine benzeyenleri seçerek bu tarikat anlayışını sürdürüyorlar. Örneğin, anılarında yazdığına göre, Ahmet Hamdi Başar'ı almıyorlar. Başar, Darülfünun'u parlak bir biçimde bitirmiş olmasına ek olarak yetenekli olduğunu daha sonraki yayınlarıyla kanıtlıyor. Ahmet Hamdi Başar'dan bugüne en azından tarihsel değeri olan fakat bunun da ötesinde Türkiye iktisat düşüncesinin özgün çözümlemelerini meydana getiren kitaplar kalıyor. Darülfünun'dan pek kalmıyor.

Albert Malche, bunları gördüğü için olsa gerek, seçim yöntemiin değiştirme ile birlikte mevcutların işlerine

son verilmesi ve bir tür tasfiyeyi de öneriyor. Rapordaki cümlelerle şöyle: «Bu faslı ikmal ederken, ancak tayini icra edenin bir istifayı kabule veya istifaye mecbur etmeğe selâhiyeti bulunduğu kaidesini kat'i surette tatbik etmek lüzumunu tasrih ve tekit etmek.» (Albert Malche, Istanbul Üniversitesi Hakkında Rapor, sayfa 40) Yabancı uzman, üniversite öğretim üyesini istifaya mecbur bırakmayı da içeren bir sistem istiyor.

31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasanın birinci maddesinde ise şunlar okunuyor: «Istanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilâtlariyle beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülgadır.» Aynı yasanın sekizinci maddesinde ise şunlar yazıyor: «Darülfünun'un ilgası dolayısıyle açıkta kalmış olup da telif ve tercüme heyetine de seçilmemiş olan müdorris ve muallimler yeni Üniversite teşkilât kanununun mer'iyetine veya bu müddet içinde Devlet hizmetlerinden birine tayinlerine kadar yukardaki madde hükümlerine göre açık maaşı ve mütemmim ücret alırlar. Buna mukabil Maarif Vekilliği bu müddet zarfında kendilerine muvakkat hizmetler tevdi edebilir.»

Darülfünun'da tasfiye için geliştirilen süreç oldukça basit görünüyor. Önce Darülfünun ilga ediliyor. Istanbul Universitesi'nin kurulması kararlaştırılıyor, ancak hemen kurulmuyor. Bu orada öğretim devam ediyor. Geçici olarak. Bir bölüm öğretim kadrosu eğitime devam ediyor. Bir bölüm telif ve tercüme kuruluna alınıyor. Fakat çeviri kurulunda çalıştıramayacak kadar az lisan bilen, bugünkü dille ordinaryüs profesörler ile normal profesörler açığa alınıyor. Maaş bağlanıyor. Kuşku yok, açığa alınanlar yalnızca lisanı kıt ordinaryüs profesörlerden meydana gelmiyor.

Yasa'nın özü böyle. Millet Meclisi Maarif Encümeni Mazbatası, bugünkü dille Eğitim Komisyonu Raporu,

bu öze açıklık getiriyor. «Bu ilga keyfiyeti ve bir senelik muvakkat devre Maarif Vekilliğini yeni teşkilât teşebbüsünde ancak ilmi ve asri esaslar dairesinde serbest bırakılmasını temin etmiş olacaktır.» diyor. (Cemil Bilsel, İstanbul Üniversitesi Tarihi, sayfa 30) Aynı rapor, geçici kadroya alınanların esas kadroya girme konusunda bir hak iddia etmeleri ihtimalini ortadan kaldırıyor. Büyük Millet Meclisi Eğitim Komisyonu Raporu yazıyor: «Kanunun 4 üncü maddesiyle tesbit edilen muvakkat kadroya girmiş bulunmak, 10 uncu maddede söylendiği üzere Hükümetçe hazırlanıp taayyün etmesiyle meydana gelecek asıl İstanbul Üniversitesi talim ve tedris heyeti arasına girmek için hazırlanmış bir hak teşkil etmiyecektir. İstanbul Üniversitesi kanuniyle tedris heyetine girecek unsurların vasıfları ve şartları tesbit edilmiş olacağından muvakkat kadrodan ancak bu vasıfları ve şartları haiz olanlar yeni üniversitenin tedris ve talim kadrosuna alınabileceklerdir.»

Tonguç ve Menderes

Daha önce, yukarda, yazıldı. Darülfünun ilga edilip İstanbul Üniversitesi açıldığında, çift saymalar da dahil, 157 öğretim üyesi ve yardımcısı kadro dışı bırakıldı. Bunlar, kimler? Bilmem mümkün ama şu anda bilinmiyor. Bilinen bir isim var: İsmail Hakkı Baltacıoğlu. Cumhuriyet kurulduğu zaman Darülfünun Emini, bugünkü dille Üniversite Rektörü, İsmail Hakkı Baltacıoğlu idi. Cumhuriyet, Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Darülfünun Emini olduğu sırada Darülfünun'a muhtariyet verdi. Sonra 1933 yılında Darülfünun'u ilga etti, muhtariyeti geri aldı ve Baltacıoğlu'nu da üniversite dışında bıraktı.

Kim bu İsmail Hakkı Baltacıoğlu? Şu anda nesnel olarak söylenecek olan şu: Son seksen yıllık Türkiye ta-

rihinin en üretken üniversite öğretim üyelerinden birisi. Çalışkan ve özgün düşünceleri olan bir kimse. Üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra uzun yıllar Yeni Adam Dergisini çıkarıyor. Bu derginin yayın çizgisi hakkında tanıtıcı bir örnek verilebilir. Dergi'nin sürekli sanat yazarlarından Yunus Kâzım Köni, eleştirmen Nurullah Ataç hakkında şu övücü cümleleri yazıyor: «O'nun edebiyat âleminde tuttuğu yeri tayine çalışalım. Son zamanlarda yazdıkları insan ruhu..ve tabiatı hakkında gündelik vesilelerle sezdiklerinin notları sayılabilirdi. Fakat uzun zaman şahıslar ve kitaplar üzerinde yazdı. Bu yazılara tenkit diyoruz. Bu tenkitlerde şiirimize daima yeni zevk getirenleri buluyor ve tanıtıyordu. Şair Nazım Hikmet'i en iyi o tanımış ve tanıtmıştı. Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet üçgeninin demek istedikleri i kavrayan da oydu. Eğer Nurullah olmasaydı bu muharrirlerin hiç biri okuyucular tarafından keşfolunamazdı.» (Yeni Adam, 1942, sayı 398, sayfa 7) Bu cümleler, sahibi ve «başyazarı» İsmail Hakkı Baltacıoğlu olan Yeni Adam Dergisi'nde yer alıyor. (*)

Fay Kirby, Türkiye'deki Köy Enstitüleri'ni Tonguç'a değil Baltacıoğlu'na bağlıyor. Üstelik daha da ileri götürerek şunları söylüyor: «Baltacıoğlu Türk pedagojisinin babası ve uluslararası ölçüde bir pedagoji düşünürü olarak tanınmağa hak kozanmıştır.» (Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ankara, 1962, sayfa 21) Daha da ileri giderek, zamanında Baltacıoğlu'nun anlayamayanları kınıyor: «Baltacıoğlu pek haklı olarak gördü ki, Türk eğitiminin Batı tarihindeki hataları tekrarlamasına lüzum yoktur. Fakat, Batı'nın didaktik edebiyatının inceliklerini yeni öğrenmiş olan zamandaşları, Baltacıoğlu'nu kendini

---

(*) Yeni Adam Dergisi'ni ve Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu, ayrıntı ile, aydınlar üzerinde yazacağım kitapta ele almayı planlıyorum. Burada ilk bulgular yer alıyor.

beğenmiş bir eksantrik saydılar.» Alışılmış tekerlemelerin ötesinde düşünemeyenlerin, Baltacıoğlu'nu, eksantrik saymasına şaşmamak gerek. Kendi dergisinde başyazı yazan, «hayatım» diye anılarını tefrika eden ve roman yazıp romanlarını resimleyen bir Darülfünun'dan kovulmuş bilim adamıdır, İsmail Hakkı Baltacıoğlu.

Kimdir, İsmail Hakkı Baltacıoğlu? Neden kovuldu? Her halde kovanlar neden kovduklarını biliyorlar. İstedikleri sonucu da alıyorlar. Polis kayıtlarına göre yazıldığı anlaşılan bir kitapta şu bilgiler veriliyor: «1942 yılının Şubat sonlarında, yıllardır dergisinde solcu, marksist ve komünistlere serbestçe yazılar yazdırmış olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, yaptıklarının ve bu müsamahasının günahını affettirebilmek için 'Türke Doğru' isimli bir eser neşretmişti. Aynı yıllar içinde niçin Marksist olduğunu, niçin Marksist fikirleri benimsediğini izah ve müdafaa eden Hilmi Ziya Ülgen de Baltacıoğlu uyanık Türk halk efkârının asla bu düşüncelere iltifat ve itibar etmiyeceğine kat'i olarak kani olduktan sonra 'Tarihi Maddeciliğe Reddiye' isimli bir eserle eski fikirlerinden rücu ettiğini ifade etmişti.» (Ilhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, İstanbul, 1977, sayfa 104) Düzen otururken direndiği anlaşılan Baltacıoğlu daha sonra teslim bayrağını kaldırıyor. Böyle anlaşılıyor.

Ancak tam değil. Çünkü polis kayıtlarına dayanılarak yazıldığı anlaşılan aynı kitapta bir de şu hükme yer veriliyor: «İşte bu iki eser Türkiye'mizde kısa da olsa geniş bir yankı uyandırmış, dolayısıyla komünistleri oldukça çileden çıkarmıştı. Ama bu iki şahsın hareketlerindeki samimiyet derecesi, o gün bugün hâlâ rahatlıkla münakaşa edilebilir.» Teslim bayrağını çektiği zamanda da, çok sonra da, Baltacıoğlu'na fazla güven duuylmuyor. Acaba tam teslim olmadı mı?

Fay Kirby'nin, 1924 yılında rapor vermek üzere Tür-

kiye'ye çağrılan Amerikalı eğitimci filozof Dewey ile Kerschensteiner'den ileri olarak niteledi̇ği Baltacıoğlu neden tasfiye edildi? Bu soru tam teslim olup olmamasından daha öncelikli. Serbest Fırka yöneticisi olması bir neden. Fakat tam neden değil. Çünkü görülecek. Menderes örneğinde de görülecek. Serbest Fırka mensubu olmak, düzenin oturma süreci içinde, tasfiye için değil yükselmek için gerekçe oluyor. Serbest Fırka'dan, yine bugünkü deyimle, transfer ücreti yüksek tutuluyor. Serbest Fırka mensubu olmak tasfiye yerine yükselme nedeni oluyor. Serbest Fırka başkanı Fethi Bey, Londra'ya sefir oluyor.

Acaba cevap, Baltacıoğlu İsmail Hakkı'nın 1932 yılında yayınladığı «İçtimaî Mektep Nazariyesi ve Prensipleri» adını taşıyan kitabı mı? Bu, bir pedagoji kitabıdır. İsmail Hakkı, «içtimaî mektep» adını verdiği bir yeni pedagoji okulunu geliştiriyor. Fay Kirby gibi araştırıcı-eğitim uzmanları, bu kitaptaki görüşleriyle, Baltacıoğlu'nun köy enstitüsü düşüncesinin babası olduğunu ve yazarının, Dewey ve Kerschensteiner gibi eğitimci-düşünürleri geride bıraktığını ileri sürüyorlar.

Dewey veya Kerschensteiner gibi eğitimci-düşünürlerden ilerici olmak bir yana. «İçtimaî Mektep» için söylenmesi gereken şu: Köy enstitülerini içeriyor. Ancak köy enstitülerinden daha genel ve daha ilerde. Ancak herhalde Baltacıoğlu bunun için tasfiye edilmiyor. Fakat daha ilerde yapılacak araştırmalarla düzeltilme ve geliştirilme koşuluyla şu söylenebilir: İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun neden tasfiye edildiğinin ipuçları da yine bir kitapta yatıyor.

Kitabın ilk cümlesi şu: «Meşrutiyet inkılâbı aynı zamanda bir zihniyet ve medeniyet inkılâbıdır. Türk mektebinin inkişafı, kadının içtimaî hayata karışması, serbest tefekkür, serbest münakaşa, serbest içtima hareket-

leri hep o inkılâbın getirdiği yeniliklerdir. Hiç bir devirde Türk mektebinin örfleri Meşrutiyet devrinde olduğu kadar değişmemişti. Mektebe müşahede, mukayese, muhakeme usullerinin girmesi, talebede vatan, insaniyet, san'at duygularının şuurlanması, şahsî teşebbüs, serbest mesai, tetebbû, tecrübe faaliyetlerinin başlaması, din derslerinin ilimle kabili telif bir şekilde aklîleştirilmesi, ahlâk derslerinin tamamiyle lâik esaslar üzerinde kurulması, koedükasyon tecrübeleri, açık hava hayatı ve mektep gezintileri hep Meşrutiyet senelerinin hareketidir.» (İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İçtimaî Mektep Nazariyesi ve Prensipleri, İstanbul, 1932, sayfa 5) Açık değil mi? Baltacıoğlu, Cumhuriyet'in övünmek için sahip çıktığı bütün yenilikleri Meşrutiyet'in aktifine yazıyor. (*)

İsmail Hakkı Baltacıoğlu Meşrutiyet Aydını olarak görünüyor. Bu düzenin henüz oturmamış olduğunun güçlü bir kanıtı sayılmalı. Bu, geri plana itilen ve bastırılan İttihat ve Terakki'nin mirası sorununu hatırlatıcı nitelikte görülmeli. 1923 yılında İttihat ve Terakki'nin mirası sorunu ortaya atıldı. Mustafa Kemal'e çok yakın Yunus Nadi yazdı: «Mustafa Kemal Paşa ittihatçıların büyüğü ve birinci idir. İttihat ve Terakki vatan partisidir. Unvanın önemi yoktur. İttihat ve Terakki hâlâ vatanın içinde ve iş başındadır.» Bunları yazdı. Kısa bir zaman sonra vatanın içinde olan İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri İzmir Suikastı bahane edilerek asıldılar. Avunduk-zadeler gibi İttihat ve Terakki'nin finansörü durumundaki burjuva aileler iflâsa sürüklendiler. İttihat ve Terakki'nin İtibar-ı Millî Bankası, Cumhuriyet'in kurduğu İş Bankası'na katılmak zorunda kaldı.

(*) İsmail Hakkı Baltacıoğlu, koedükasyon ile ilgili bir dip not düşüyor ve 1914 yılında Çamlıca Şemsülmekatip okulunda kız ve erkek öğrencilerin beraberce okumasını kendisinin başlattığını ileri sürüyor.

Şimdi yetenekli olduğunda hiç kuşku bulunmayan ve her halde çağdaşları üzerinde etkili olması gereken bir bilim adamı, İttihat ve Terakki'nin olmasa bile İttihat ve Terakki ile özdeş Meşrutiyet dönemini ön plana çıkarıyor. Serbest Fırka sarsıntısından sonra. Oturmamış bir düzen için hoşgörülmesi zor bir durum olsa gerek.

Ancak Baltacıoğlu'nun tümden haksız olduğunu söylemek zor. Şu açıdan zor: 1920 yıllarında Türkiye'de ne yapıldı ise bunların tartışması tümüyle Meşrutiyet Aydını tarafından gündeme getirildi. Lâtin harflerinin kabulü de dahil, Jön Türk dergilerinde tartışılmamış pek az «reform» var. Osmanlı, Meşveret, Şûra-ı Ummet ve İçtihat dergilerinde, sonradan Kemalizm adı verilen ideolojiye bağlanan reformların hepsini bulmak mümkün. (*) Bu açıdan bakıldığında ve buraya kadar, Baltacıoğlu'nun yazdıklarında bir gerçek payı var.

Fakat «buraya kadar». Her halde tüm Cumhuriyet'in en özgün dönemi 1930 yılları olsa gerek. Biraz daha daraltarak ve düzelterek söylemek gerek: Kemalizm, özü itibariyle, 1920 yıllarının reformları değil, fakat 1930 yıllarının uygulamaları olsa gerek. Devletçilik, Halkçılık, Halk Evleri'cilik, Köy Enstitüleri, Taban Fiyatları, Ülkü Dergisi, Kadro Dergisi, İş Konunu, 141-142, Grev ve Toplu Sözleşmenin Yasaklanması, Üniversite, Türkiye Komünist Partisi'nin Tasfiyesi ve daha bir çokları, hep 1930

(*) 1920 yıllarında, İttihat ve Terakki'nin tartışma gündemine getirdiği ve başlayıp da bitiremediği işler gerçekleştirildi. 1950 yıllarında, Halk Partisi'nin 1940 yıllarında başladığı işler sürdürüldü ve tamamlandı. 1960 yılı 27 Mayıs'ı Menderes döneminde başlanan işlerle, aynı dönemde tartışılanları uygulamaya koydu. 12 Mart, Demirel'in özlemlerini, daha hızlı bir biçimde, gerçekleştirdi. Ecevit Hükümetlerine, 12 Mart'ın bitiremediği bazı işleri bitirmek düştü. Bunu seve seve yaptı.

yıllarının tarihini taşıyor. 1930 yıllarına, bunlar damgalarını vuruyor.

Baltacıoğlu'nun bunu göremediğinde kuşku yok. Yaşadığı günlerin neler getireceğini göremeyenlere ise politikada veya bilimsel politikada yer yok. Bu yüzden olsa gerek, Kemalist Cumhuriyet'in en özgün döneminde pek özgün önerilerle ortaya çıkan Baltacıoğlu Üniversite'den tasfiye ediliyor. Araştırmanın bugünkü düzeyinde bunları söylemekle yetinmek gerekiyor.

Fay Kirby yazıyor: «Baltacıoğlu önce Türk halkının ve onun çoğunluğu olan köylünün kanı, alınteri ve göz yaşı bahasına elde edilen parayı, prodüktif olmayan bir şekilde harcamanın, hem ekonomi, hem ahlâk bakımından müdafaa edilemeyeceğini gösterdi. Eğitime harcanan paranın ekonomik bir karşılık getirmesi lâzımdır. Hiç değilse öğrencilerin elişleri, Türk endüstrisinin henüz daha karşılayamadığı bir iki istihlâk ihtiyacını karşılamalı idi.» Bu cümleler, gerçekten, Baltacıoğlu'nun hareket noktasını belirtiyor.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu yazıyor: «Bundan on beş sene evvel Osmanlı Ziraat Nezareti tarafından Maarif Nezaretine gönderilen bir tezkerede umumi mekteplerin tedrisatında ziraat derslerine ehemmiyet verilmesi isteniyordu. İmparatorluğun bir nazırı tarafından istenilen şey neydi? Ziraate dair kitap okutmak, ders verdirmek, ziraat müessesesinin lüzum ve ehemmiyetini anlamaktı! Böyle bir teşebbüsün meslekî bir şahsiyetin teşekkülüyle, ziraat terbiyesiyle hiç bir alâkası olamazdı. Çünkü çiftçilik, bahçıvanlık, çiçekçilik, koyunculuk.. gibi meslekî şahsiyetlerden her birisi fiili neviden şahsiyetlerdi. Kitabî yahut mantıki neviden değildir. Tekrardan usanmam ki burada ziraî şahsiyetin terkibine giren fikirler de tecrübeye takaddüm eden 'tecritler' değil, tecrübeden sonra, daha doğrusu, ancak tecrübeyle birlikte gelen

'uzvî fikirler'dir.» (İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İçtimaî Mektep - Nazariyesi ve Prensipleri, İstanbul, 1932, sayfa 135) Burada, deneyerek ve daha doğrusu yaparak eğitim sayılıyor.

Burada kalmıyor ve devam ediyor: «Şimdi bu işde mektebin vazifesi ne olacak? Zirai şahsiyetin teşekkülüne hizmet etmek. Bu da hakiki ziraat hayatını yaşatmakla olur. Bunun yolu da mektepte hakiki bir ziraat muhiti vücudu getirmektir. Nasıl? İlk şart topraktır. Bu toprağın mektebin hududu içinde bulunması idealdir.» (İçtimaî Mektep, sayfa 136) Kim okursa okusun, bu düşüncelerle köy enstitüleri arasında doğrudan bir köprü kuracaktır.

Fakat bazı eklerle. Baltacıoğlu, daha önce de söylendi, daha geneldir. Üretmekle öğrenmeyi birleştirmek istemektedir. Tonguç ise çok daha özeldir. Bunu sadece köye öğretmen yetiştirmek için anlamaktadır. Bu nedenle Baltacıoğlu ile Tonguç arasındaki ilişki genel durum ile özel çözüm arasındaki ilişki gibidir. Bu kadar da değil. Tonguç, bir garabet peşindedir. Köylü ile aydın'ın yan yana gelmesi çok zordur. Kar ile sıcak gibidir. Tonguç, bir köylü aydın tipi yaratmak istemektedir. Bu, düzenle sınırlı olarak, Tonguç'un katkısı sayılmalıdır.

Bu kadar değil. Baltacıoğlu, okulu geniş bir toprağın ortasında kurup yalnız tarım yapmakla yetinmek istemiyor. Uzun da olsa, eğitim tarihinde bir haksızlığı düzeltme için, bir aktarma gerekiyor: «Ayrıca tedris eşyasının, ziraate lüzumlu olan kümes, kafes, parmaklık, çit gibi eşyanın yapılması, şosaların, havuzların, akvaryumların, parkların yapılması hep sanayi faaliyetinin ciddî ve hakiki mevzularıdır. Talebe ve hoca meskenlerinin inşasını bile bu teşebbüsün içinde görmek doğrudur.» Baltacıoğlu'nun «İçtimaî Mektep» dediği okullar sanayiyi de içeriyor. Tekrar olsun: Öğrenci ve öğretmen konutlarının

yapılmasını da eğitimin bir parçası sayıyor. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun hakkı kabul edilince, İsmail Hakkı Tonguç'un hakkından almak gerekiyor.

Kaldığı yerden devamla, 1932 yılında yayınlanmış kitabında, Baltacıoğlu yazıyor: «1929'da Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde çalıştığım zaman Maarif Vekâleti'ne verdiğim teşkilât lâyihasının tatbikatı sırasında bu tasavvur da dahil bulunuyordu. Benim maksadım her nerede ve her ne şeraitte olursa olsun, mektebi hakiki vazifelerle mücehhez demokratik bir cumhur halinde yaşatmaktır. Böyle bir cumhur için meslekî, sınaî, meslekî bir terbiye mevzuubahis olduğu vakit yapılacak işlerden biri de talebeyi hocalarıyle beraber rençper, duvarcı, marangoz, mimar, boyacı, ustabaşı, çırak haline getirmektir.» (İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İçtimaî Metop, sayfa 138) Daha sonra, köy enstitüleri deneyimi sırasında «öğrencileri öğretmenleriyle birlikte rençper, duvarcı, marangoz, mimar, boyacı, ustabaşı, çırak haline getirme» düşüncesi uygulamaya kondu.

Böyle bir durum ve bu tür bilgi, herhangi bir araştırıcıda, ciddî merak uyandırıyor. Öğretmenlerin mesleki örgütü Töb-Der'in bir ara yayınladığı Yeni Toplum Dergisi'nin köy enstitüleri özel sayısında şu bilgiye rastlanıyor: «1926 da Maarif Vekâleti Levazım ve Alâtı Dersiya Müzesi Müdürlüğü ve bu görev sırasında Maarif Vekâleti İnşaat Komisyonu üyeliği ve sonra da başkanlığı yapmıştır.» (Yeni Toplum, Nisan 1976, sayfa 93) Söz konusu kişi, İsmail Hakkı Tonguç. Tonguç «ders araçları almak ve incelemeler yapmak üzere 1929 da İtalya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'ya gönderilmiştir. Müze Müdürü iken ek görev olarak Gazi Eğitim Enstitüsü Elişleri Öğretmenliği yapmıştır. 1932 de Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nü kurmuştur.» «Öyle görünüyor, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İlerde köy

enstitüleri deneyiminde uygulama alanı bulacak olan pedagojik görüşlerini geliştirirken İsmail Hakkı Tonguç ile aynı çatı altında çalışıyordu.

Bunun saptanması, Türkiye'nin düşünce tarihi için önemlice bir bulgu sayılmalı. Ancak şimdi bunu daha da geliştirmenin sırası değil. Gerekli de değil. Şimdi gerekli olan Baltacıoğlu'nun pedagojisinin ana çizgisini ortaya çıkartmak. Kendi sözleriyle ve şimdiye kadar aktarılanlara ek olarak: «İşte içtimaî mektebin temellerinden biri. Cemiyet gibi mektebin de sanayileşmesi yani sanayi mefkûresini, sanayi tekniğini yaşatması en demokratik bir pedagojinin düsturudur.» (İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İçtimaî Mektep, sayfa 213) Sanayileşme ve okulun sanayileşmesi İsmail Hakkı Tonguç'da hiç yok.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun pedagojik görüşlerinde ise şunlar da var: «Yine eski zamanda meslek intihabı bugün olduğu gibi ferdî ve ihtiyarî bir mesele değildi. Her fert kendi ailesinin mensup olduğu sınıfın mesleğini kabule mecbur idi. Bugün için böyle bir mecburiyet yoktur. İşte demokrasinin esaslı umdesi bu müsavatçılıktır.» Eşitçilik ilkesini eğitime sokuyor ve bir hükümet görevi haline getiriyor: «Demokratik hükümetin vazifesi bu müsavatçılık umdesine göre teşkilât yapmak, bir de müsavata mani olan, fertlerin müsavatını ihlâl eden imtiyazlı bir sınıf ve partinin tasallutunu idame eden sebepleri izale etmektir.»

Baltacıoğlu ile Tonguç arasında en önemli ayrılık burada yatıyor. İsmail Hakkı Tonguç'un dünya görüşünde ve kesinlikle sınıf kavramı bulunmuyor. Tonguç, dünyaya bir köylü gibi bakıyor. Bütün sıkıntılarının nedenini aydınlarda ve aydınları yönetiminde saydığı devlette görüyor.

Burada kısa bir parantez gerekiyor. Köylünün politik bakış açısının turnusol kâğıdı, aydınlara ve devlete kar-

şı güvensizlik ve bir ölçüde de düşmanlıktır. Köylüyü peşine takmak isteyen tüm sermaye partileri, aydınlara ve devlete karşı düşmanlığı körüklerler. Tabii iktidara gelinceye kadar. Demokrat Parti bunu yaptı. Ecevit'in başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi bunu yaptı. Tonguç da, temel kitabında, aynısını yapıyor. Tonguç'un dünya görüşünde sınıf kavramı sadece devleti ellerinde bulundurduğu sanılan aydınlar için kullanılıyor. Bütün kötülüklerin kaynağı aydınlar oluyor.

Tonguç, Osmanlı'da köylülerin durmunu şöyle anlatıyor: «Saltanat ve onun emellerine hizmet edenler, memleketi, bilhassa köylüleri, gelecek suçsuz nesilleri de korkutacak kadar emmiş, işte böyle bir kara cehennem haline getirmişti.» (İsmoil Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, sayfa 7) Bunun sonucunda şu oluyor: «Bu durum karşısında halk ve köylü kendini Devleti idare edenlerden, efendi sınıfından ayırdı. Ezilenlerle ezenler arasındaki uçurum derinleşti. Devlet de, osmanlılaşan insana kadrolarında yer vererek ekmek ve iş kapılarını açtı. Saray, Türk soyundan olmayanlarla doldu.»

Bu durumun sorumlusu ise, İsmail Hakkı Tonguç'a göre, kuşkuya yer bırakmayacak kadar belli. Sorumlu şu: «Bu trajik hadise, Osmanlı İmparatorluğu'nu idare eden, devlet işlerini gören yarı münevverlerin korkaklıklarından, beceriksizliklerinden, menfaatlarına düşkünlüklerinden, halkla bilhassa köylü ile alâkasızlıklarından, onları hayvanlardan daha fena kullanmalarından, taklit edilmiş nazariyeler peşinde sürüklenmelerinden, Batı Asya medeniyetini bırakıp yeni asrın uygarlığını kabul edemeyişlerinden ileri geliyordu.» Bu cümlelerde köylü ideolojisi bütün açıklığıyla kendisi i gösteriyor. (*)

(*) Tezler'in ikinci kitabında yazdım. 1960 yıllarının ikinci yarısında Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'da köylü oyu ile iktidara gelme hayali canlanıp güç-

Tonguç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiyor ve yazıyor: «İmparatorluğun yıkılmış olan hayat ve devlet nizamı yerine yepyeni bir nizam konacaktı. Cumhuriyet, bu demekti.» Cumhuriyet'e yapacak bir çok iş düşüyor ve bunun için gerekli yeni kadrolar gerekiyor. Bu sorunun cevabı şu oluyor: «Bunların hepsini kısa bir zaman içinde başarabilmek cemiyetin bünyesinden yeni kıymetler bulup çıkarmağa bağlı idi. Her işe temel ve malzeme madde köye gömülü idi. Köy ve tabiat, bütün cevherlerini henüz içlerinde saklıyorlardı. Bundan evvelki devirlerde olduğu gibi, köylüyü değil tabiatı emmek gerekti.» Görülüyor, köy, her derde çare bir kurtarıcı yerine konuyor.

Artık çare var. Kurtarıcı var. Hepsi köyde. Köye gitmekte ve köyden gelmekte. Köye gidip gelme mucize yaratıyor. Ve tüm iş, bu mucizeye kulak vermeye kalıyor. Şöyle: «Issız köylerde iş göre göre vücutları, iradeleri çelikleşmiş, renkleri kızarmış, saçları ağarmaya başlamış, alınları kat kat olmuş bu demir ve çelikten daha sağlam iradeli insanların getirecekleri seslere kulak vereceğiz. Mukaddes bir kitaptan sahifeler, bir orkestradan senfoniler dinler gibi onları dinliyeceğiz. Köy kaynağından kuvvet ve ilham fışkıracaktır. İşte o zaman köyün canlandırılmasına emeğini katmayanlar, bu amacı gerçekleştirmeye çalışanların yollarını kesmek gafletini gösterenler, bir içten yıkılışın ıstıraplarını içinde kıvrana kıvrana alınları lekeli olduğu halde, ortadan silinip gideceklerdir.» (İsmail Hakkı Tonguç, Eğitim Yolu ile Canlan-

---

lenince aydın düşmanlığı ile birlikte köylülerin «horlanması» ve devletin bürokratik olduğu inancı canlanıp yerleşti. Ancak bunlar Aybar'ı yerinden etti. CHP Genel Başkanı Ecevit, daha Genel Sekreterliği sırasından başlamak üzere, Aybar'dan sahipsiz kalan ideolojiye sarıldı.

dırılacak Köy, sayfa 37-38) Ne kadar idealist ve ne kadar bilim dışı! Gerçekten şaşırtıcı ölçüde.

«Köy, yiğitler ve kahramanlar yatağıdır. Oradan hız alınır. Kendimize dönelim. Doya doya yayla suyu içelim. Ciğerlerimizi yurt havası ile şişirelim. İçimize ferahlık gelsin. Mes'ut olmanın sırlarını öğrenelim!» (İsmail Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, sayfa 38) İleri bir eğitim uygulaması modeli olan köy enstitülerinin böylesine bir çocuksu ve geri yanı var. İç içe. İleri eğitim yöntemi ile geri ideoloji iç içe.

Tonguç'un hareket noktası eğitim değil. Tonguç, Türkiye'yi kurtarmak istiyor. Türkiye'nin kurtuluşunu da köyde ve köylüde buluyor. Sınıfsız ve kaynaşmış köylüde. Köy ve köylü Türkiye'yi kurtarcak ve kalkındıracak. Fakat önce köyün kalkınması ve aynı anlama gelmek üzere canlanması gerek. Tonguç, Yakup Kadri'nin gördüğünü de göremiyor ve köyün canlandırılmasını salt eğitimde buluyor. Eğitim ise öğretmen demek oluyor. Hızla, yeter sayıda ve köyde kalacak türde öğretmen gerekiyor. Önce orduda çavuş ve onbaşı olmuş kimselerden eğitmen yapılıyor. Sonra Köy Enstitüleri. Ve tekrar etmek gerekiyor: Tonguç için başlangıç noktası eğitim değil.

1940 yılı Nisan ayında Köy Enstitüleri kanunu çıktı. Birinci maddesinde «köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazi bulunan yerlerde Maarif Vekilliğince Köy Enstitüleri açılır» denildi. Köy Enstitülerinin açılacakları yerde elverişli tarım toprağının bulunması kanunun birinci madesinde yer aldı.

İsmail Hakkı Tonguç'un verdiği bilgilere göre 1946-1947 ders yılı başında Köy Enstitülerinden 5542 öğretmen, 8756 eğitmen ve 521 sağlık memur mezun olmuştu. İsmail Hakık Tonguç bundan büyük bir mutluluk duy-

du ve bu sayıları, köyün canlanmaya başlaması olarak değerlendirdi. 1947 yılında şunları yazdı: «Köyün canlanmaya başlamasıyla şafak sökmeye yüz tutmuştur. Aydınlığa mutlaka kavuşacaktır. Bunun biricik şartı, köyü canlandırma ülküsüne bağlananların zorluklara katlanmaları, durmadan, bıkmadan çalışmaları, birbirine sımsıkı dayanmaları, muhtaç olanlara iyilik yapmalarıdır. Kurtuluş yolu budur. İnsanlar, yalnız bilgi yolu ile şereflerini, haysiyetlerini, hürriyetlerini, ekmeklerini, hayatlarını kazanabilirler. Her birimiz bu ülküyü beslemek, geleceğin şen ve mes'ut, varlıklı, kültürlü, güzel Türkiye'sini yaratmak için var kuvvetimizle çalışmalıyız!» (İsmail Hakkı Tonguç, Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy, İstanbul, 1947, sayfa 653) Artık mezunlar hazır. Bundan sonra bu mezunların birlik ve dayanışmasını sağlamak kurtuluşun tek güvencesi oluyor.

İsmail Hakkı Tonguç, «Bulgaristan'ın Silitre-Tataratmaca Köyünde 1897 de doğmuştur. Orta halli bir çiftçi ailesinin en büyük oğludur. İlk ve ortaokulu Bulgaristan'da okuduktan sonra okumak için İstanbul'a gelmiştir. Karşısına çıkan bütün zorlukları yenerek Kastamonu Öğretmen Okulu'na girebilmiş ve 1918 de mezun olmuştur.» (Yeni Toplum, Nisan 1976, sayfa 93) Demokrat köylü hareketinin sınırına ulaştığı Bulgaristan'dan geliyor. Çocukluğunda Aleksandre İstanbuliskiy'in başarılı köy çalışmalarını işitmiş olması mümkün. Köyü canlandırmak istiyor. Türkiye'de.

Yapamıyor. Eğitim yolu ile köyü canlandıramıyor. «Köylü aydın» yetiştiriyor. Köyü terk ediyorlar. Kente geliyorlar. Kimselerin bilmediklerini sandıkları köyü yazıyorlar. 1950 yıllarında başlıyorlar. Sonra 1960 yılları geliyor. Önce sosyalist olduklarını düşünüyorlar. Sonra demokrat olduklarını anlayamıyorlar. Köy Enstitüsü mezunları, 1960 ve daha sonraki yılların sosyalist hareketinde

Kemalist İdeoloji'nin kalesi oluyorlar. Ne büyük şanssızlık! 1960 yıllarının sonlarında, sosyalist hareketin ve o zamanki deyimiyle Türkiye İşçi Partisi hareketinin güçsüzleştirilmesinde en baş rollerden birisini öğretmen hareketi ve Köy Enstitüsü mezunlarının yönetimindeki Türkiye Öğretmenler Sendikası hareketi oynuyor. Kemalizm, 1930 yıllarında ve sonlarına doğru ektiği tohumların meyvasını 1960 yıllarında topluyor.

1930 yılları ve 1931 yılı. Serbest Fırka, başka etkilere de sahip. İstenmeyerek de olsa başka tohumlar da atılıyor. Bu tohumlardan birisi, atılan tohumu şöyle anlatıyor: «Aydın'da birçok ziyaretler yaptıkları halde, Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet ve Vasıf Çınar'la arkadaşlarının çok ısrarları üzerine ve eminim ki istemeyerek, sırf usul zaruretiyle geldiler. Ama yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı.» Söz konusu kimse, Devlet Başkanı Mustafa Kemal. «Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğim sigarayı dahi almak istemediler. Kahve emredip etmediklerini sordum. Onu da istemediler.»

«Orada il idare kurulundan 7 aza mevcuttur. Fakat iltifat buyurdular. Hasbıhal, hemen tamamen, Atatürk'le benim aramda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstünde hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını, avdetlerinde müşahade ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdukları da, bugünkü gibi hatırımdadır.» (Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, İstanbul, 1969, sayfa 95-96) Bunları doğrudan doğruya Adnan Menderes yazıyor. Şevket Süreyya Aydemir ilk kez yayınlıyor. Şevket Süreyya, ayrıca, «beni Atatürk keşfetti» sözünü Menderes'ten duyduğunu da yazıyor.

Daha önceki sayfalarda, Gazi'nin gezisi sırasında bu karşılaşmaya değinildi. Menderes, Gazi Aydın'a gelmeden çok kısa bir zaman önce, feshedilen Serbest Fırka Aydın İl Başkanlığından Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın İl Başkanlığına transfer ve terfi etmişti. Gazi, kendisini çok beğendi. Dört kahve içti. Sonra Adnan Menderes, ilk yapılan seçimde Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın Milletvekili oldu. 27 Mayıs ile indirilinceye kadar da milletvekilliğinden ayrılmadı. Bu arada Başbakan oldu. On yıl için.

Kim, bu adam? Menderes, kimdir? Kim olduğunu belki de en iyi orkadaşı söyler. «Arkadaşım Menderes» yazarı yazıyor: «Menderes, meselâ ailesinden, yakın arkadaşlarından başkalarının yanında mahcup insandı. Kalabalık içinde önce bir kenara çekilir, söze tereddütle, çekine çekine başlar, insanların karşısına çıkmadan, başlarına geçmeden evvel, onlardan bucak bucak kaçardı. On yıllık başbakanlığı zamanında mecbur kalmadıkça, protokolun kesin gerektirmesi olmadıkça şu veya bu resmî suarede, yemekte, sefarette görülmemiştir. Tiyatro, opera veya sinemaya gitmez, bütün bu çeşit yerlere karşı yabancılık duyardı. Bulunduğu toplantılarda da yine fırsatını arayarak birkaç arkadaşı ile bir köşeye çekilir, orada kısa bir süre kaldıktan sonra kimseye gözükmeden çıkıp giderdi.» Samet Ağaoğlu, Adnan Menderes'i böyle çiziyor.

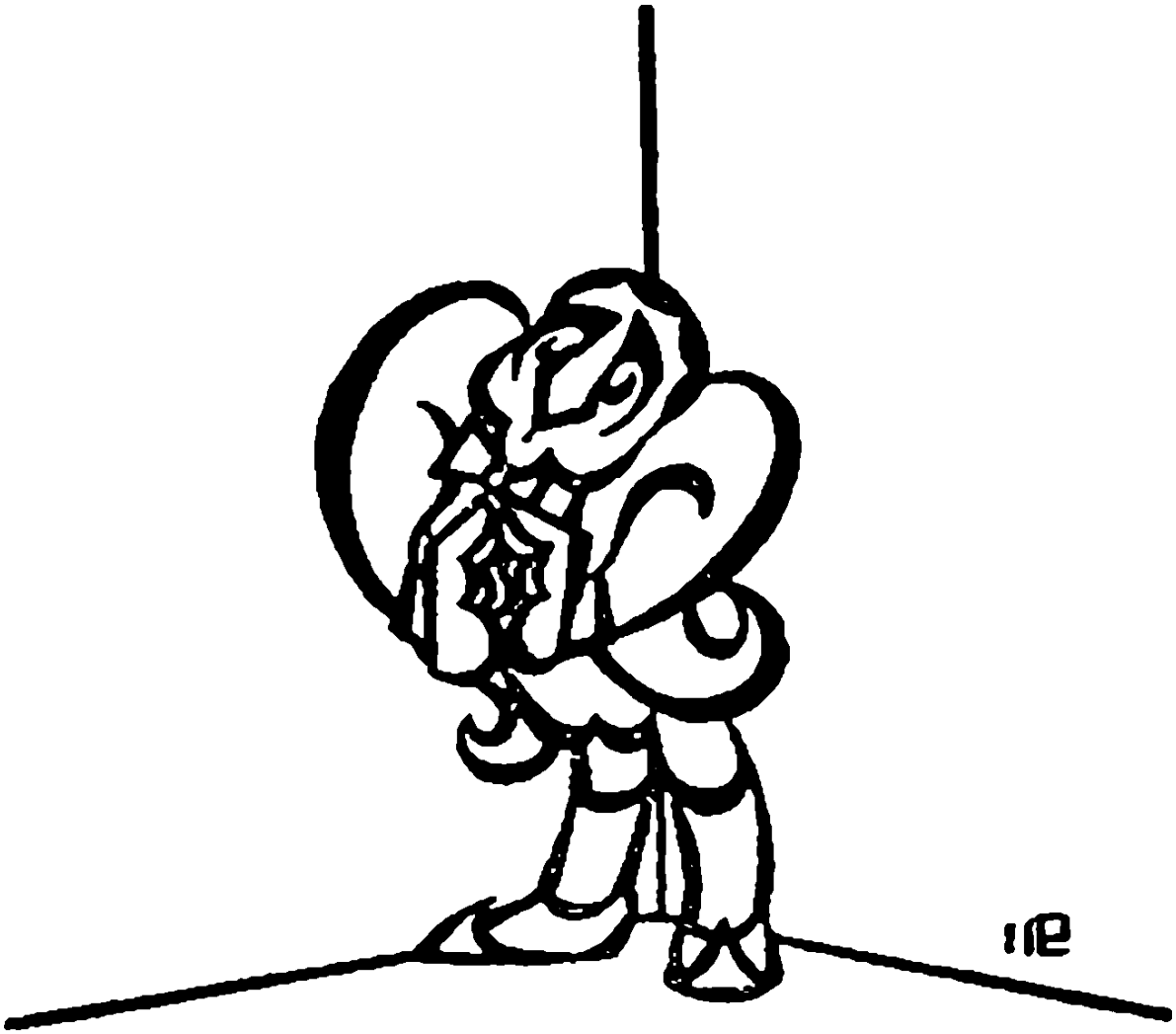
Edebiyatçı yanı da olan Samet Ağaoğlu, yazdıklarından hemen bir sonuç çıkarıyor: «Anadolu köylüsü de böyle değil midir? Yüzlerce yıl sürmüş istibdat yönetimi, şehirlinin kendisine gösterdiği sert yüz, okumuşun tepeden bakışı bu köylüyü de çekingen, utangaç, yabancılardan kaçan yapmamış mıydı? Demokrat Parti'nin muhalefette ve iktidarda köy ve köylü ile kurmuş olduğu yakınlığın kuvvetini artıran faktörler arasında Menderes'-

in gençliğini köyde yaşamış olmasını da gören bir psikolog çok enteresan bir konuyu ele almış olacak ve belki de Demokrat Parti hareketini Adnan Bey'in şahsında hürriyete, medeniyete, refaha doğru bir köylü ayaklanması diye kabul edecektir.» (Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, Istanbul, 1967, sayfa 23-24) Doğrusu neyin köylü ayaklanması olduğuna ya da olmadığına psikologlar karar vermiyor.

Ancak Ağaoğlu'nun işaret ettiği yan da öyle ihmal edilecek türden değil. Aynı köylünün dünyaya bakışı Menderes'te de var. Hep okumuş düşmanlığı. Sermaye düşmanlığı değil. Sermaye düşmanlığı olabilir mi? Menderes büyük çiftlik sahibi. Ama köyde yoşamış. Izmir'de. bir kolej eğitiminden sonra kapitalist bir çiftlikte yaşıyor. İçine kapanık. Olmaması mümkün mü? Annesi ve babası veremden ölüyor, kardeşi veremden ölüyor. Adnan Menderes'in kendisi veremden ölümden dönüyor. Bir ara Türk romanı ile filmine temel konu olan verem hastalığının nesnel bir temeli olduğu görülüyor. Menderes ine kapanık.

Şevket Süreyya Bey, Menderes'in tüm arkadaşlarından derlediğini şöyle özetliyor ve yazıyor: «Zekiydi. Fakat disipline gelmezdi. Günlük hayatı biraz intizamsızdı. Ama hareketliydi. Çok iyi konuşurdu. Kendine özgü bir konuşma tarzı vardı. Mantık kuvveti güçlüydü. Mantık teselsülü şaşılacak kadar kuvvetliydi. Hukukta, yerini dolduruyordu. Ama fevriydi ve bu fevrilik ona itimadı azaltıyordu. Bunun içinde adeta bir güvenmezlik hissi, insanda ister istemez doğuyordu.» (Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, sayfa 108) Ancak doğrusunu söylemek gerek: Ömrü tarlada gezmekle geçen, kullandığı saat gün doğumu ile batımı olan, mevsim ise güz ve bahar arasında değişen bir kimsede disiplin olabilir mi? Olmaz. Eğer işçi ve sınıfında disiplin varsa, bu, bazı kim-

selerin köylü ve bazı kimselerinden de işçi olarak doğmasından ileri gelmiyor. Her sabah belli saatte fabrikada olma ve kolunu ya da ayağını koyışa kaptırmamak için daracık bir yerde dikkatle durma zorunluluğundan ileri geliyor. Günlerce ve aylarca ve de yıllarca. Disiplin, yaşam biçiminden ve zamanın ısrarından doğuyor.

Aydemir, Menderes'in bir yakınından Menderes ile ilgili, şu tanımlamayı da veriyor: «Bir misafirliğe götürürsen, muvazenesini kaybederdi. Yeni topluma girmiş bir çocuğun ürkekliğini, heyecanını yaşardı. Tutukluğu vardı. Misafirlikte de misafirlere karışmazdı. Hiç değişmeyen, tatlı ve gülümser bir yüz. Aşırı nazik bir genç insan. Sual sormayan, sorulduğu zaman da, adeta kırıtkan bir takım jestlerle, yapmacıklı nezaketler içinde eğilip bükülen bir hal alırdı. Bu hali, galiba hem kendisini

hem de ev sahiplerini sıkardı.» Köylü davranışı kendisini sıkar mı, bilinmez; ama ev sahibini, mutlak, sıkar. Bu, bilinir.

Her halde Salim Başol'u da sıktı. Menderes, başbakanlıktan düşüp Yassıada Mahkemelerine götürüldüğünde, Mahkeme Başkanı Salim Başol'un karşısında sadece kırıttı. Otorite karşısında bir köylü gibi büzüldü.

Adnan Menderes bir köylü gibi davrandı ve köylüleri arkasından sürüklemesini bildi. Çok garip ve Türkiye'de demokrat hareketin geçmişi açısından son derecede acı: Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak toprak reformu komisyonu sözcülüğünü yaptı. Toprak reformuna ısrarla karşı çıktı. Fakat daha sonra köylüleri arkasından çekebildi. Köylüler, toprak reformuna karşı çıkan büyük toprak sahibi Adnan Menderes'i kendilerinden saydılar. Bu garabet, Kemalizmin par excellance ideoloğu Şevket Süreyya Bey'in de dikkatini çekti.

Kendince bir açıklama getirdi: «Menderes'in bu yüzden kamu efkârında kınanması, yerilmesi, ancak köylü kitlesinde 'kamu ekarının' yerleştiği bir ülkede mümkündür. Halbuki Türkiye'de, köylü umumi efkârı, henüz doğmamıştı. Bugün olduğu gibi o gün de, bir köylü kamu efkârı teşekkül etmemişti.» (Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, sayfa 132) Aydemir, buraya kadar, doğru bir olguya idealistçe parmak bastı.

Bundan sonra ve aynı yerde, daha gerçekçi oldu: Nitekim bugün bile, hâlâ gerçek bir köylü partisinin kurulamamış olması, bunun bir delilidir. Köylü gerçi bir sınıftı ama, sınıf şuuru (bilinci) henüz şekillenmemişti.» Burası çok doğru. Türkiye'de yoksul köylülüğün sınıf bilinci olmadı. Çünkü hareketi olmadı. «Bu sebeple Menderes, CHP'den ayrılır ve yarın halk kitlelerinin önüne çıkarsa, toprak reformuyla değil, ama köye getireceği di-

ğer şeylerle, pekâlâ efkârı fethedebilirdi.» Menderes, köyü canlandırabilecekti. Eğitim yolu ile değil. Köye su, elektrik ve yol götürerek. Tarıma yeni topraklar açarak. İsmail Hakkı Tonguç'un yapamadığını Adnan Menderes yapabilecekti.

Tonguç, orta çiftçinin hayal dünyasını taşıyordu. Menderes ise büyük çiftçinin hayali oldu ve gerçekleştirdi. Ortak noktaları, ikisinin de Serbest Fırka fırtınasından sonra gelmesi oldu. Ancak arada büyük bir fark vardı. Menderes, düzen oturduktan sonra şansını denedi. Nesnel olarak çok daha şanslı idi. Ayrıca Menderes'ten önce bir Serbest Fırka deneyimi yaşandı. Cumhuriyet Serbest Fırkası Aydın İl Başkanı Adnan Menderes, partisinin kapatılmasını yaşadı. Bundan ders alacaktı. Aldı.

Samet Ağaoğlu, bu çözümlemeden uzak kaldı. Burada söylenenler ve yazılanlar Samet Ağaoğlu için çok uzak. Babası Ağaoğlu Ahmet'in Serbest Fırka deneyimini yaşamış olmasına rağmen. Ancak uzak olmasına rağmen bir tarihsel bilgi sağlıyor. Burada söyleyecekleri doğrulayacak türden. Şöyle: «Bayar'ın bana sanıyorum 1948 yılında söylediği bir sözü hatırlıyorum. Bir akşam üstü parti merkezinden beraber çıkmış, aynı semtte bulunan evlerimize gidiyorduk. Bayar yolda 'Samet' demişti, 'Adnan Bey'e dikkat edelim, o günün birinde bu memlekette büyük, çok büyük işler görecek! Bayar'a bu inancı veren Menderes'in Halk Partisi iktidarına karşı politikayı itidal ve basiret yolunda yürütme işinde Bayar'a yaptığı büyük yardımlar olmuştur, diyebilirim. Gerçekten de gerek Bayar, gerek Adnan Bey muhalefet yıllarında parti olarak aşırı hareketlerin hemen her zaman karşısında idiler.» (Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, sayfa 48) Menderes, kapatılmayacak kadar muhalefet yapıyor.

Serbest Fırka deneyiminden çıkarılan dersler, daha sonraki yıllarda Demokrat Parti'nin kurulmasına, yalnız-

ca Adnan Menderes kanalıyla yansımıyor. Başka kanallar da olsa gerek. Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra büyük onur verilerek Gazi'nin gezisine alınan Limancı Ahmet Hamdi yazıyor. Biraz kendi kendisiyle buruk bir alayla ve şöyle: «Aziz okuyuuclarım; o zaman böyle düşündüğümü zannetmeyin; bunları şimdi iş işten geçtikten, Basra harap olduktan sonra söylüyorum. Ben o zaman, yine kendimi âleme rahmet sanan, ben ve fikirlerim olmazsa muhalefet partisi kurulamıyacağı vehmi içinde cezbeye kapılmış bir adam halinde idim. Refik Koraltan'la, aynı senenin sıcak bir Ağustos günü, kimsenin bizden şüphelenmemesi için gayret ve ihtimam göstererek Florya'nın kumları üzerinde, yeni bir parti kurmak için yaptığımız görüşme, bunu takiben kendisiyle bizim evde mevzu üzerine Bayar'a işi açma ve onu muhalif bir parti kurulmasına ve bu partinin lideri olmasına ikna için yaptığımız çetin çalışma ve uğraşmalar, bende bu garip hissi uyandırmıştı.» (Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü, Ankara, 1960, sayfa 29) Bir garip insan Limancı Ahmet Hamdi, Demokrat Partisi'nin kuruluş düşüncesinin kendisinden doğduğunu ileri sürüyor. Bunu pek az kimse biliyor. Fakat bilenler ve bu arada Şevket Süreyya Aydemir, doğru sayıyor.

Serbest Fırka'nın arkasından gelen üç ayı Cumhuriyet'in başı Mustafa Kemal ile birlikte geçiren Ahmet Hamdi Başar, «beşinci kurucu» olarak başladığı bir işi sürdüremiyor ve her halde bütün bildiklerini aktardıktan sonra «zeki bir taşra çocuğu» olarak nitelediği Menderes ile anlaşamıyarak, Bayar'a «Menderes'ten sakınınız; en kuvvetli adamınız en tehlikeli adamınızdır» diyerek ayrılıyor. Böylece Demokrat Parti «dört kurucu» ile kurulmuş oluyor.

Bu nokta tekrar ele alınacak. Şimdi Serbest Fırka deneyiminden çıkarılan ders konusunda açık olmak za-

manı. Bunun için üç farklı ifade var. Araştırma sırasında bulunmuş olan. Yoksa başkaları da olabilir. Bunlardan birisi Yaban yazarı Yakup Kadri'ye ait. Şöyle başlıyor: «Şu halde, öyle sanıyorum ki, Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken yukarıda tahmin ettiğimiz niyetlerden başka, o keskin 'intuition' kudretiyle sezinlediği yeraltı gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş olduğu zehabına düşmüş bulunan Halk Partisi'yle hükümeti uyarmak istemişti.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, sayfa 104) Burada bir ya da iki düzeltme gerekiyor. Birincisi, Karaosmanoğlu'nun ortaya çıkan durumu Mustafa Kemal'in önceden planladığı şeklinde sunmak istemesi. Bu, Kemalist yazarların en belirgin bilim dışı tutumlarından birisi. İkincisi, devrim düzeninin yerleşmiş olduğu sanısına kapılanların başında Mustafa Kemal'i saymak gerek.

Yukardaki paragraf, Karaosmanoğlu'nun çıkardığı ders olmasa gerek. Çıkardığı ders şu olmalı: «Bununla beraber, hâlâ düşünürüm ki, Fethi Bey, muhalefet hareketini birdenbire miting meydanlarına dökmemiş ve muhalefet lideri vazifesini en kişilik grubu ile Meclis içinde yerine getirme yolunu tutmuş olsaydı acaba başarıyı kolaylıkla elde edemez miydi? Yukarıdan beri söylediğim gibi Fethi Bey'i sevenler, hatta Halk Partili milletvekilleri arasında bile pek çoktu ve bunların yavaş yavaş Serbest Fırka grubuna katılmaları hiç de ihtimalden uzak değildi.» Ders çok açık. Fethi Bey'e, «yeraltı gericilik hareketleri» denilen kütlesel tepkileri, düzeni pekiştirecek kanallara çekme görevi verilmiş. Fethi Bey, görevini aşırı ciddiye almış oluyor. Görevi aşıyor.

Menderes ve Ecevit, bu noktada çok ciddi. Kendilerine verilen çerçeve içinde kalmak için pek özen gös-

teriyorlar. Bu çerçevenin dışına, zaman zaman ve her politik harekette bulunan bağımsızlık ölçüsünde, çıkıyorlar. Her politikacı ve temsil ettiği politik hareket, dayandığı sınıflardan, sınırlı ölçüde, bağımsızlığa sahiptir. Bu bağımsızlık sınırı içinde, bazan dayanılan sınıfları şaşırtan eylemlere girişebilirler ve girişebiliyorlar. Ancak böyle bir durum, dayanılan sınıflar ile politik hareketin paralelliğini ve bir eğilim olarak bağımlılığı bozmuyor. Fethi Bey'in, egemen sınıflar karşısında kütlelerin tepkisini ciddiye aldığı ve kontrol yetersizliği gösterdiği anlaşılıyor.

O sırada Türkiye'de Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Grew, ülkesine şunları yazıyor: «Belki de bir muhalefet partisi liderliğini çok ciddiye aldı ve Türkiye'de bir muhalefet partisini yönetmenin güçlükleri ve tehlikesiin yeterli açıklıkta kavrayamadı. «Soğukkanlı Büyükelçi'nin söylediklerinin ciddiyetle ele alınması gerektiğinde kuşku yok.» Gazi, Fethi ve hatta Ismet Türkiye'deki kamu oyunun durumunu bilmiyorlardı ve yeraltında güç kazanan hoşnutsuzluğun görünen gücü konusunda da bir fikirleri yoktu.» Bu da, Büyükelçi'nin ülkesine gönderdiği raporda yer alıyor. Büyükelçi Grew «Smyrna was the beginning of the end» diye yazıyor. «Izmir, sonun başlangıcı idi.» Gerçekten de öyle oldu. Fethi'nin Izmir'de görkemli bir bi imde karşılanması sonun başlangıcı oldu.

Valilik, Içişleri Bakanlığı ve Ismet Inönü'nün CHP Genel Başkan Vekilliği görevlerini yapmış olan Hilmi Uran da değerli değerlendirmeler yaptı. Şöyle başladı: «Eğer yeni Fırka, taşrada daha henüz esaslı teşkilât yapmamış olduğu halde daha belediye seçimlerine katılarak onları mutlaka kazanmak hevesine düşmeyip de, faaliyetini sadece Büyük Millet Meclisi'ne hasretmiş ve orada bir müddet mutedil ve makul bir murakabe organı hüviyetinde kalarak, ondan sonra taşrada teşkilâtını ikmal

etmiş olsaydı, bu hem kendinin devamlı bir hayata malikiyetini ve hem de memlekete çok hayırlı bir organ olmasını sağlayacaktı.» (Hilmi Uran, Hatıralarım, Ankara, 1959, sayfa 213) Serbest Fırka hızlı hareket ederek güven duvarlarını yıktı.

Hilmi Uran böyle düşünüyor ve yazıyor: «Fakat fırka başında bulunanlar bu sabır ve tahammülü gösteremediler. Halkın fırkaya temayülünü sağlamasından bile şüphe edilen tedbirler ise, halkın aşırı derecede rağbetini Fırka üzerine çekerek iş başında bulunanları tahrik etmiş oldu.» Bunlara «itiraflar» olarak da bakmak mümkün. «Bu hava içinde Fırka hemen belediye seçimlerine katılmakla kendi ini bütün bir hoşnutsuzlar zümresinin mümessili mevkiine sokmuş oldu ve hatta halk tabakalarının ruhuna henüz sinmemiş olan körpe inkılâp hamlelerimizi de bu suretle tehlikeye koymuş bulundu.»

CHP Genel Başkan Vekilliği yapmış olan Hilmi Uranın itirafları devam etti: «Bence, Serbest Fırka'nın feshine zaruret hasıl olmasını Atatürk başta olmak üzere, onun CHP ileri gelenleri arasında saldığı korkuda aramak doğru olur. Çünkü Atatürk, her iki partiyi de eli altında bulunduracağına kani iken hadiseler onu endişeye düşürmüştü ve ona yeni partinin umduğu gibi pek de uysal bir halde kalmıyacağı ve idare edilir durumdan hemen çıkacağı müşahadesini vermişti.» (Hilmi Uran, Hatıralarım, sayfa 229) İşte tam bu sırada Menemen Olayı ortaya çıktı. Menemen Olayı, çıktığı zamanda ayağa kalkanlara sallanan ayakları göstermek ve sonraki zamanlarda da tarihi çarpıtmak için altın bir fırsat oldu. «Körpe inkılâplarımıza karşı gösterilen hoşnutsuzluk da halkı Atatürk Partisi aleyhine sevketmiş ve halk, yeni partide, hoşlanmadığı inkılâplardan kurtulma ümidi sezmişti. Esasen bu yeni partiyi teşkil ve tesis edenler değilse bile, onun taşradaki idarecileri büyük halk kitlelerine bu

ümidi açık, kapalı mütemadiyen vermiş durumda ve bunu iktidara geçmenin kestirme bir çaresi sanmıştı.» Uran'ın değerlendirmelerinden bu kadarı yeterli.

Bütün bu değerlendirmelerden bir sonuç çıkıyor. Daha önce ve sonra yazılanlarla çok tutarlı. Çıkan sonuç şu: Kemalizm, bir korkudan doğuyor. Düzeni yerleştirmek için «ileri» adım atmak gerekiyor. Ayakta kalmak için ilerlemek gerekiyor. 1930 yılı sonunda egemen sınıflar koalisyonu, düşmemek için ilerlemek gerektiğini öğreniyorlar. Bundan önceki bölümde, ayrıntılı bir konjöktür çalışmasıyla, şöyle bir sonuç elde ediliyor: «1930 yılının sonlarına gelirken, ekonomik politikanın tümünden, egemen sınıflar içinde en çok ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri rahatsızdır.» 1930 yıllarında temel ekonomik politika, bu rahatsızlığı gidermeye yöneliyor. Devletçilik, sanayiye dönüşmek ihtiyacındaki ticarî sermayeye geniş olanaklar sağlıyor. Taban fiyatları politikası bu dönemde ortaya çıkıyor. Tarım mallarının desteklenmesi Kemalizm'in hoş döneminde Türkiye'ye geliyor.

Küçük Bir Makas Tartışması

Söz, yeniden Limancı Ahmet Hamdi'de. Şöyle yazıyor: «Aynı senenin, 1932, Haziranında İstanbul'da aylık Kooperatif mecmuasını neşre başladım. Bu mecmua Liman memur ve müstahdemleri arasında kurulmuş olan İstihlâk Kooperatifi'nin organı ve kooperatifçilik fikrinin hadimi olacaktı. Kooperatif mecmuasından evvel aramızda esas bakımdan bazı noktalardan fikir beraberliği olan 'Kadro' da Ankara'da intişara başlamıştı.» Daha önce yazıldığı gibi Kooperatif ve Kadro, Kemalist ideolojinin geliştirilmesini üstlerine alıyorlar. Kooperatif, kooperatif düşüncesinin hadimi, bugünkü dille hizmet edeni, olmak

üzere çıkıyor. Kadro ile aralarında ve bazı noktalarda fikir birliği var. Bu demek ki, bazı noktalarda da düşünce ayrılığı var.

«Kadro ile benim birleştiğim noktalar, dünya görüşüne, inkılâp görüşüne ve plan fikrine ait bahisler olup aramızda mühim fikir ayrılığı olan başlıca mesele şu idi: Kadro sanayileşmek davasını müdafaa ediyor, Avrupa memleketlerinin sanayi kanalı ile açık pazar gibi bizi istismar etmesini önlemek lâzımdır, diyordu. Kadro bir otarşi istiyordu. Ben ise davayı böyle ortaya atmanın aleyhindeydim. Bir sanayi değil, fakat bazı sanayii de içine alan ve esası ziraata dayanan bir istihsal planı yapılmasına taraftardım. Sanayiin himayelerle kurulmasından dolayı köylü, işçi ve memur aleyhine doğacak fiat makasının çok tehlikeli olacağını iddia ediyor, ve ancak mahdud sanayi için iç pazar istismarına müsaade etmemiz lâzım geldiğini söylüyordum. Otarşiye ise şiddetle aleyhtardım.» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930 dan sonra Türkiye, İstanbul, 1945) Çok güzel. Meslekten bir iktisatçı için ise çok daha güzel.

Bir ara, şimdi Türkiye'nin başbakanı olan Bülent Ecevit, Mustafa Kemal'in zamanında ve yakınında yetişmiş elemanların bulunmamasını, Kemalizmin geniş yığınların çıkarlarına ters düşen uygulamalarını mazur göstermek için ileri sürdü. İleri sürülen bu düşüncenin gerçekle ilgisi, Ecevit'in hayalinden çıkan köy-kent ya da halk sektörü kurgularının gerçekle ilgisinden daha fazla değil. Gerçekle hiç ilgisi yok. Ricardo iktisatının, daha sonra Sovyet endüstrileşme tartışmalarının, Trotskiy ile Stalin arasındaki yol ayrımının temel ve yeni zaman kalkınma iktisatının moda sorunlarından birisinin, adı da söylenerek, gündeme getirildiği anlaşılıyor. Üstelik bu kadar bilinçle. Üstelik de bu kadar bilinçle gündeme geti

ren iktisatçı Gazi'nin gezisine katılıyor ve üç ay Mustafa Kemal ile birlikte oluyor.

Ahmet Hamdi, «köylü, işçi ve memur aleyhine doğacak fiat makasının çok tehlikeli olacağını» söylüyor. Asıl düşündüğü köylüler oluyor. Fakat çok açık olarak makas sorununu ortaya atıyor. Bu sorunun ne olduğu konusunda kısa bir özet yararlı olacak. Başka bir yerde ayrıntı ile yapılan tartışmanın içinde özeti de verildi. Şöyle: «İç savaş ve emperyalist müdahaleler sona erdikten sonra, yeni iktidarın ilk karşılaştığı önemli sorunun makas (nojnitsı, scissors) bunalımı olduğu bilinıyor. Makas bunalımı özellikle Sovyetler Birliği dışında çok tartışıldı ve çok abartıldı. Bunalım, 1922 ve 1923 yıllarında etkisini gösterdiği halde, tartışması daha ileriki yıllara da yansıdı. Giderek, 'sol ve sağ sapmaların' tartışma platformu oldu. Ekonomik alanda, tartışmo tarım ve endüstriye verilecek öncelik sorununa dönüştü. Politik yelpazede Buharinist ve Trosskist kampların belirlenmesine yol açtı.» (Yalçın Küçük, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları - Sovyet Deneyimi 1925,-1940, İstanbul, 1975, sayfa 215-216) Nojnitsı, makasın Rusçası; scissors da İngilizcesi oluyor.

Sovyetler Birliği'ndeki tartışmanın atkörleri ise, aynı yerde, şöyle tanıtılıyor: «Ekonomik alandaki tartışmanın, sağ kanadında N. D. Kondrat'ev yer alıyor. En önde gelen sözcülerden birisi. Aslında bu kanadın, özellikle tarım ve maliye komisyonlarına dağılmış çok sayıda taraftarı var. Örneğin, maliye komiseri Sokolnikov bunlar arasında. Sol tarafın ekonomik platformda sözcüsü olarak E. Preobrajenskiy kabul ediliyor. Ve tarafların siyasal liderliği de, sırayla, Buharın ve Trotskiy'e veriliyor.» Bu hesapla, Ahmet Hamdi Başar'a, Kondrat'ev rolü düşüyor.

Endüstrileşme süreci tartışmalarında «süper sana-

yileşme» tezinin sahibi, bu gerekçe ile işçi-köylü ittifakını tehlikeye atmaktan çekinmedikleri için politik arenada sol sapmanın iktisatçısı Preobrajenskiy rolü de Şevket Süreyya'ya düşüyor. Şevket Süreyya Bey rolüne sahip çıkıyor. Ahmet Hamdi Başar'ın «İktisadî Devletçilik kitabını eleştirmeye şöyle başlıyor: «Türk fikir ve ilim yapısının üst tabakasını kurması lâzım gelen bir Darülfünun hocaları kadrosu vardır ki, inkılâp edebiyatı sahasında sağır ve kısırdır.» (Şevket Süreyya Aydemir, İktisadi Devletçilik, Kadro, Mayıs 1933, sayfa 37) Darülfünun'u yerip Ahmet Hamdi'yi övüyor. «Ahmet Hamdi Bey İstanbul'da son zamanlarda göze çarpan bazı fikir çarpışmaların ortasında yer alan genç bir münevverdir.»

«Bu kitap bizim tahlilinde bitaraf kalacağımız bir eser değildir. Çünkü İktisadî Devletçilik, İnkılâp ve Kadro esas hatlariyle tezleştirmeğe gayret ettiğimiz inkılâp ideolojisinin müdafaa ve teyididir.» Aydemir, İktisadi Devletçilik ile kendisinin temel eseri olan İnkılâp ve Kadro arasında yakınlık kuruyor.

Ancak bir noktada uzaklaşıyorlar: «Yalnız, Hamdi Bey iç pazarın sermaye teraküm ettirme kabiliyetine karşı çok titizdir. Ve ilk sahifelerde adeta betbindir.» Bu iktisatçı cümlesinin normal dille ifade ettiği anlam şu oluyor: Ahmet Hamdi, sanayiin yaratacağı iç pazarın sınırlı olduğunu düşünüyor; dolayısıyla, sınırlı iç pazarın sermaye birikimi gücü ile ilgili olarak da kötümser görünüyor. Böyle bir durumda, 1920 yıllarında Sovyetler Birliği'nde sağ iktisatçılar, tarımsal ürünlerin fiyatlarının yüksek tutulmasını savundular. Yatırımların dağılımında da tarım kesimine öncelik tanınmasından yana oldular.

Mantık, tutarlılık testinden geçince, aynı sonucu veriyor. Sanayiinin pazar ve sermaye birikimi yaratma gücünden kuşku duyulduğu zaman, birbirini izleyen önermeler tarımsal kalkınma tezi ile sona eriyor. Tarımsal

kalkınma tezi ise tarım ürünleri fiyatlarının yüksek tutulması anlamına alınıyor. Ahmet Hamdi Bey, Şevket Süreyya Bey yazıyor, «bilhassa köy müstahsilinin mahsulâtını elinden cihan fiyat seviyesi (yani alçak fiyat) üzerinden aldığımız halde, onu gümrükler arkasına sığınmış imtiyazlı (yani yüksek fiyat) üzerinden sanayi muamelâtı almaya icbar etmemize isyan ediyor.» (Şevket Süreyya Aydemir, Iktisadî Devletçilik, Kadro, Mayıs 1933, soy fa 43-44) Sonunda Kadro'da Kemalizmin ideoloğu Şevket Süreyya «iç pazarda ve gümrük himayeciliğinden anlaşılan mânada kendisiyle tam mutabık olmamakla beraber», Ahmet Hamdi'nin Iktisadî Devletçilik kitabını ~ ~. yor.

Ahmet Hamdi Başar, Iktisadî Devletçilik kitabında yazıyor: «Buğday inhisarının buğday müstahsiline vereceği fiat, meselâ kiloda üst üste 5 kuruş ve değirmencilere sattığı buğdayda kiloda 8 kuruş olsun. Demek oluyor ki, istihlâk fiatı kiloda 8 kuruştan aşağı değildir.» (Ahmet Hamdi Başar, Iktisadî Devletçilik, Ikinci Cilt, İstanbul, 1933, sayfa 216) Devam ediyor: «Millet iktisadında, planlı istihsalde, fiat politikasiyle ve bunlara dayanan para mekanizmasiyle her iki fiat arasındaki farktan istifade etmek daima hükümetin elindedir. Buğday müstahsil fiatı meselâ kiloda 5 kuruş, müstehlik fiatı kiloda 10 kuruş olarak tespit edilirse aradaki farktan meselâ 3 kuruş vergi şeklinde hükümete kalabilir.» Ahmet Hamdi Başar, böylece yılda 30-35 milyon liralık bir gelirin elde edilmiş olacağını hesaplıyor.

Burada bir düşüncenin ve bir kurumun doğumu görülüyor. Limancı Ahmet Hamdi'nin yazdıkları, elmadan önce tanımını hatırlatıyor. Elmadan önce elma, herhalde, yuvarlak, iki tarafı basık ve oyuk, kırmızı ve yer yer yeşilimtrak, dişlenerek yenebilir ama bıçakla soymak da mümkün şeklinde tanımlanabilir. Sonra elma çıkar. «İşte

bu, elma» denebilir. Elma, elmadan önceki tanıma, büyük ölçüde, uyabilir. Ahmet Hamdi Bey'in yazdıkları, taban fiatları sisteminden önce taban fiatları sisteminin tanıtılması oluyor. Böyle bir tanıtma ile karşılaşınca bunun ilk kez yapıldığına hükmetmek gerekiyor. İktisatta makas, tarımsal mal fiatları ile sanayi malları fiatları arasındaki ilişkinin adı oluyor. Daha sonraki yıllarda buna iç ticaret hadleri de denildi. Makas ya da iç ticaret hadleri, tarımsal malların desteklenmesi sistemi ile birlikte ön plana çıkıyor.

«Kongrenin çoğunluğunu meydana getiren çiftçi delegeleri çiftçilerin ızdırabını sayarken zannetmiştim ki Türk köylüsü bütün kuvvetiyle kongrede temsil edilmektedir. Oysa orada köylümüzü ezen dertten, topraksızlık, hiç söz edilmedi. Hatta işletilmeyen çiftçilerin köylüye dağıtılması teklif edilince önce çiftçi delegeleri başkaldırdılar.» (Ahmet Hamdi, Zavallı Köylü, Türk İktisat ve Ticaret Mecmuası, İstanbul 1339, sayı 22, aktaran, Dr. Ilhan Başgöz - Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk) Cumhuriyet'in kuruluş yılında bunları yazan bir iktisatçı ile makas tartışmasını Sovyetler Birliği'nde yaşamış olan Şevket Süreyya'nın, makas tartışmasının alaturkasını sahnelememiş olmaları imkânsız görünüyor.

Bu tartışma yapılıyor ve tartışmanın taraflarından birisi, Ahmet Hamdi Başar, yıllar sonra ne yaptığını anlatıyor: «Teklifler yapıyorum, raporlar hazırlıyorum. İddialarım orijinal. Meselâ buğday fiyatlarını korumak, yani anormal bir düşüş gösteren bu fiyatları tutarak yükseltmek! Vergi reformu yapmak; iktisadî devletçiliği, an'ane ve usulleriyle tesis etmek.» (Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü, Ankara, 1960, sayfa 17) Ahmet Hamdi Bey'in bunları yaptığını söylediği zamanda ne yapılmış olduğu ise bundan önceki bölümde yazılıyor. Ay-

nen şöyle: «1931 yılı buğday rekoltesi yüksek. Normal yıllardan yarım milyon ton daha fazla bir rekolte elde ediliyor. 1932 yılında, buğday fiyatlarının normal olarak yüksek olması gereken aylarda bile, fiyatlar yükselmiyor. 1932 yılındaki rekoltenin de yüksek olması halinde fiyatların daha da düşeceği tahmin ediliyor. Fiyatların yüksek tutulmasını sağlamanın, düşmesini önlemenin bir yolu var. Buğday ekim alanları sınırlanabilir. Kapitalist ülkeler bu yola gidiyor. Türkiye ise büyük çiftçinin ürününü yüksek fiyatla satın almayı sağlayacak bir sistemi geliştiriyor. 1932 yılında Buğday Koruma Kanunu bu amaçla çıkarılıyor.» Ahmet Hamdi Başar'ın önerisi, sistem olarak ve ilke düzeyinde kabul ediliyor.

Peki, Ahmet Hamdi Bey'e ne oluyor? Ne olduğu daha önce yazıldı. Fakat tekrarda ve bilgilerin bütünü içinde yeniden yazmakta yarar var. Her halde «ameleyi kazanabiliriz» dediği için olsa gerek, büyük bir itibar ile Gazi'nin gezisine katılan Ahmet Hamdi Bey'den, Mustafa Kemal bir rapor hazırlamasını istiyor. Tarımsal ürünler ve devletçilik konusunda. Daha sonra Mustafa Kemal, Ahmet Hamdi'ye iltifat etmez oluyor. Ekmek vergisi istediği duyulduğu gerekçesiyle. Mustafa Kemal, Buğday Koruma Kanunu ile bir tür ekmek vergisi getiriyor, ancak böyle bir öneriyi aklına getirdiği için de Ahmet Hamdi'ye kızıyor. Ahmet Hamdi'yi gözünden düşürüyor. İstediği raporu da hiç sormuyor.

Fakat Ahmet Hamdi Bey işin peşini bırakmıyor. 1931 yılında çıkan İktisadi Devletçilik kitabının birinci cildi ile Gazi'nin istediği raporu, Yalova'ya kadar gidip, Cumhurbaşkanı'nın kendisine sunuyor. Sonra yazıyor: «Yalova'da bir gece kaldım ve yüksek bir nezaket eseri neticesi olarak o gece Gazi hazretleri beni sofralarına davet buyurdular. Fakat ne seyahatten ve rapordan, ne de kitabımdan bahsedilmeyerek sadece mutat sofra musahabe-

leri ve eğlenceleri yapıldı. Emirleri üzerine ben de diğer sofrada bulunanlar gibi zeybek talimleri yaptım.» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930 dan Sonra Türkiye, sayfa 139) Zeybek talimi, Gazi'nin nezaretinde zeybek öğrenmek anlamına gelmiyor. Cumhurbaşkanı istiyor ve sofrada bulunanlar, hep birlikte, zeybek oynuyor.

Ahmet Hamdi Bey, raporunun dinlenmesi yerine zeybek oynamakla yetinmiyor ve «mücadeleli geçen 1932 senesi 'İktisadî Devletçilik' kitabının ikinci cildini neşretmekle bitti ve bu kitapda Gazi'ye takdim ettiğim rapor esas oldu» diye yazıyor. Böylece hem Türkiye'de iktisat politikası ve hem de iktisat düşüncesi tarihi açısından değerli sayılması gereken bir açıklık ortaya çıkıyor. Türkiye'deki makas tartışmasından Mustafa Kemal haberli bulunuyor. Türkiye'de taban fiyatları sistemi, düzenin en üst düzeyinde, tartışılarak uygulanmaya konuluyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Kadro Dergisi etrafında toplananlar kadar hızlı bir sanayileşmeden yana olmuyorlar. Bir süre sonra Kadro Dergisi tasfiye ediliyor. Düzen otururken, büyük toprak sahiplerinin korunması ilke olarak kabul ediliyor. Fakat işin başında Ahmet Hamdi Bey'in istediği düzeyde tutulmuyor.

Ahmet Hamdi Bey yazıyor: «Hulâsa 'İktisadî Devletçilik' müellifi ve devletçilik inkılâbının en ateşli taraftarı olan bir adamın, bir inkılâp devrinde devletle alâkaları kesilerek Galata piyasasına komisyonculuk ve simsarlık yaparak şahsî teşebbüsle hayatını kazanmağa mecbur ve mahkûm edilmesi in o adamın ruhî yapısı üzerinde senelerce yaptığı çöküntüleri de tahlile girişmiyeceğim. Şimdi ahlâk görüşlerimin ve itiyatlarımın dışında yaşayan bir iş âleminde çalışıyorum. Bu hayata uymayanlar ve uyamayanlar ne yapabilirlerse, senelerce ben de onu yaparak, piyasada hayatımı kazanmak üzere didinmekten

bir an hali kalmadım. Fakat bütün zenginliklerin kapısından baktım ve iğrenerek çekildim.» (Atatürk'le Üç Ay ve 1930 dan Sonra Türkiye, sayfa 169) Limancı Ahmet Hamdi, Atatürk'le üç aylık bir tren gezisinden sonra hayal kırıklığına uğramışa benziyor. Galata'da simsarlık ve komisyonculuk yaparak hayatını kazanıyor.

Bu tür insanlar bir kez battıklarında kaybolmuyorlar. Ahmet Hamdi Başar, 1950 yılında Demokrat Parti İstanbul Milletvekili olarak tekrar ortaya çıkıyor. Zamanına göre yeni, ilginç ve özgün düşünceleri ileriye sürüyor. 1929 Dünya bunalımı ile ilgili olarak şunları söylüyor: «Garp fazla beslenmekten mütevellit bir hastalık içindedir. Bizim hastalığımız ise gıdasızlıktan doğmuştur. Onların tedavi için tatbik ettikleri tedbir, bizi öldürebilir. Bu fikrimin neticesi şu oluyor: Bizim sıkıntılarımız ve ıztırabımız tamamen kendimize mahsus sebeplere bağlıdır ve bunların bilhassa, dünyanın iktisadî buhran içinde olduğu bir devrede önlenmesi çok daha kolaydır.» Türkiye ve Türkiye gibi ülkelerin sorunlarına, dünyanın bir ekonomik bunalım içinde bulunduğu zamanda daha kolaylıkla çözüm bulabileceklerini ileri sürmek, ileri sürende belli bir birikim ister. Böyle bir çözümlemenin arkasında, Türkiye'nin gelişmesi ile ilişki içinde bulunduğu dış dünyanın zayıflaması arasında bir bağlantı bulunmalı.

«Eğer bundan bir buçuk asır evvel Avrupa'da doğarak çiçeklerini vermiş olan, hürriyet rejimine o zaman karışsaydık ve daha o zaman Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak millî bir devlet kursaydık, Garbı hâkim ve üstün fikri ile almış ve zamanında medeniyete karışarak, biz de bugün o medeniyetin içinde yaşayan bir millet olmuş olurduk. Fakat asıl karışmamız icap eden zamanlarda Garp medeniyetine karşı mukavemet ettik ve buhran içinde çöküntü devremizi tamamladıktan sonra, an-

cak 1908 de, Meşrutiyet inkılâbı ile Garbın hâkim fikrini olmaya yeltendik. Halbuki bundan sonra iş işten geçmişti. Hürriyet ,artık cemiyete hâkim bir iş adamı ve sermayedar sınıfı yaratamazdı. Avrupa medeniyeti ile aramızda büyük mesafeler açılmıştı. Bu mesafeyi hürriyet yolu ile ve fertçilik rejimi ile doldurmak imkânı yoktu.» (Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay, sayfa 3-4) Olgun kapitalist ülkeler ile Türkiye arasında gelişmişlik düzeyinin çok farklı boyutlara ulaşmış olması ortaya bir nitelik sorunu çıkarıyor. Bir buçuk yüzyıl önce başarıya ulaşmış bir sistemin, mesafe açıldığı için, başarılı uygulama şansını yitirdiği anlatılıyor.

Bundan sonra, kuşku yok başka bir çalışmada, «Türk İnkılâbı» üzerinde duruluyor. Şöyle: «Türk inkılâbı son medeniyet nizamının en kuvvetli ilk tezadını, müstemleke ve farklılık tezadını tasfiye etmek ve müstakil bir millet haline geçmek için yapılan kuvvetli ve büyük bir harekettir. Eğer inkılâbımızın mânasını ve gayesini böyle tarif ve tayin edemezsek ve bu, saltanatları yıkan, kafaları içinden ve dışından değiştiren hareketi, basit bir demokrasi inkılâbı gibi görürsek, cihan içindeki ve bu tarih devrindeki mevkimizi anlamamış oluruz.» (Ahmet Hamdi, İktisadî Devletçilik, İkinci Cilt, İstanbul, 1933, sayfa 57-58) 1930 yıllarında «hürriyet» ve «demokrasi» gibi kavramların itibarlarını çok yitirmiş olduğu görülüyor. (*) Sadece Türkiye'de değil.

(*) Şu düşünceler de Ahmet Hamdi Başar'ın kaleminden çıkıyor :

«Halbuki hürriyet fikrinin ilk doğduğu zamanlar yalnız bu kelime bütün bir milleti, bütün bir insanlığı kendine bağlar; büyük bir heyecan doğurur ve bütün ideallerin ve ideolojinin temelini teşkil ederdi. Bundan bir buçuk asır evvel bu kadar mukaddes olan fikir, sınıflar ve milletler arasında tezatlar doğurarak dünya fikri olmaktan çıktıktan ve yeni

«Müstemleke ve farklılık tezadını tasfiye etmek». Yine elmadan önce elmanın tanıtımı var. Ahmet Hamdi Beyin «farklılık» ile daha sonraki yılların «kalkınma» kavramını anlatmaya çalıştığını düşünmek mümkün. Çünkü Ahmet Hamdi Bey'in 1930 yılları düşünce sistemi içinde, bugünkü dille, kalkınma ya da gelişme çok önemli bir yere sahip. «Garp fazla beslenmeden mütevellit bir hastalık içindedir. Bizim hastalığımız ise gıdasızlıktan doğmuştur». Bu ifade, Garb'ın gelişmiş ve Türkiye'nin gelişmemiş olduğu düşüncesinin bir başka anlatım biçimi olsa gerek. «Farklılık tezadı» gelişme düzeylerinin farklı olmasından ileri geliyor.

1930 yıllarında Ahmet Hamdi Bey'in önerileri, dinleyenleri, şaşırtıyor. Sadece «ameleyi kazanabiliriz» demekle şaşırtmıyor. Serbest Fırka kapatıldıktan sonra Gazi'nin gezisi başlıyor. Devlet Başkanı, Serbest Fırka'nın neden bu kadar ilgi ve destek gördüğünü anlamak için, trenle üç ay dolaşıyor. Yanında uzmanları da var. Serbest Fırka, sürekli olarak vergilerin ağırlığını işlemiş. Devlet Başkanı uzmanlara soruyor. Uzmanların hepsi şu veya bu vergi yasasının şu veya bu maddesinin şu veya bu fıkrasının değiştirilerek vergi yükünün azaltılmasını istiyor. Bir tek istisna ile: Ahmet Hamdi Bey, Devlet Başkanı Mustafa Kemal'e, vergilerin çok değil az olduğunu söylüyor. Vergi alıp kalkınmak gerek. Başka çare görmüyor. Tarımsal ürünlerin desteklenmesi sırasında vergi almak. Bunu açıkça öneriyor.

Limancı Ahmet Hamdi, tarımın desteklenmesini, tarımsal mallar fiyatlarını yüksek tutarken, bir Ricardo ik-

---

fikirler ve heyecanlar aramağa doğru medeniyet sarsıntılar geçirmeğe başladıktan sonra, inkılâbımızı yaptığımız 1923 senesinde 'hürriyet' kelimesi artık bir milleti bağlıyacak ve dâvalarını hallederek heyecan doğuracak fikir olmaktan tamamen çıkmıştı.»

tisotının mantığı ile söylenecek olursa, tarıma ödenen ile sanayinin ödediği fiyatlar arasındaki bir farkın vergi olarak ayrılmasını ve bunun sanayileşmek için kullanılmasını öneriyor. Buradan sanayiye geliyor. Yazıyor: «Sanayi kapitalizmine geçmek için yegâne yol himayedir. İngiltere bir buçuk asır evvel sanayileşmeğe başladı ve serbest mübadeleci oldu. Almanya ondan sonra işe karıştı; muvaffak olmak için himayeci oldu. Türkiye ise bunların hepsinden sonra sanayileşmeğe başladığından hepsinden kuvvetli himayeci olması gayet tabiidir.» (Ahmet Hamdi, İktisadî Devletçilik, İkinci Cilt, İstanbul, 1933, sayfa 63) Bu düşüncelere katılmak ya da katılmamak, ayrı. Ancak kırk altı yıl önce yazılıyor. Çok çeşitli sonuçlar çıkarılabilir. Bir tanesi ve konuyla ilgili olmayanı şu: Mustafa Kemal'in zamanında yetişmiş iktisatçılar olmadığı düşüncesi veya tezi çok büyük bir yalandır. Mustafa Kemal'in zamanında yetişmiş kadrolar olmadığı tezi, sınıfsal mantığı gizlemek için kullanılan bir perdedir. Yırtılıyor.

«Milli kurtuluş hareketleri, Garp kapitalizminin iktidarını kaybettiği bir devreye tesadüf eder. Çünkü kapitalizm kârlılık ve kararlılık arar; 'buhran' devresinde ise bunlar yoktur. Binaenaleyh bu kapitalden büyük mikyasta istifade olunamaz. Saniyen garp kapitalizmi, ancak bir takım imtiyazlarla ve ağır şartlarla memlekete girer; buna da millî davalar müsaade etmez. Şu halde büyük kapitalin yapacağı işleri (şimendifer, liman gibi) devlete yaptırmak lâzımdır.» Bunlar da, İktisadî Devletçilik içinde yer alıyor.

İktisadî Devletçilik kitabının 1931 yılında çıkan birinci cildinde ise Limancı Ahmet Hamdi, acele edilmesini savunuyor. Savunduklarını başka bir çalışmasında şöyle özetliyor: «Bir millet olarak ayakta kalabilmek için asırların bıraktığı boşluğu ancak şimdi, Garp âleminin bu

kısa buhran devresinde, doldurmak imkânına malikiz. O halde çok çabuk hareket etmemiz ve Avrupa'nın buhran halinde olduğu devrede kalkınmamızı tamamlamamız lâzımdır. Davalarımızın çıkar yolu devletçiliktir. Fertçilikle, ferdi kapital ve teşebbüse bel bağlayarak vakit kaybedemeyiz. Onların da yapabileceği işlere yardım etmek için yine devletçi olmaya mecburuz.» Serbest Fırka fırtınasından sonra kapitalist dünyanın büyük bir bunalım içinde, ilk sosyalist devletin, Sovyetler Birliği'nin sanayileşme atılımını yaptığı bir dönemde, Türkiye devletçi oluyor.

Düzen bu dönemde oturuyor. Bir yasa ortaya çıkıyor. Ticoret, sanayi burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinden oluşan egemen koalisyon bir sarsıntı geçirdiği zaman geniş yığınlardaki desteği sallanmaya başladığı zaman, biraz daha köye doğru eğiliyor. En geri olan en kazançlı çıkıyor. Serbest Fırka'dan sonra böyle oldu. İkinci savaştan sonra böyle oldu. 12 Mart'ta böyle oldu. 12 Mart ilk iş olarak arazi üzerindeki vergi oranlarını azalttı. Geniş 12 Mart döneminde, Anayasa Mahkemesi, bir hukuk fakültesi birinci sınıf öğrencisinin bile mantığını çatlatan bir biçimde ve Anayasa'nın bazı maddelerine uymadığı için bir Anayasa maddesini iptal ediyor. Böylece özellikle tarım topraklarının kamulaştırılmasında ödenecek bedelle ilgili ve büyük toprak sahiplerini rahatsız eden hüküm iptal ediliyor. Bugün CHP Genel Başkanı ve Başbakan Ecevit, hükümetinin ve düzeninin devamını köyde ve taban fiyatlarında alıyor. Tam bir «köylü» Başbakan kişiliğine bürünüyor.

Bir yasa ve eğilimler ortaya çıkıyor. Serbest Fırka ile aynı zamanda iki sol parti kuruldu. Hemen kapatıldı. Demokrat Parti ile birlikte iki sol parti kuruldu. Kapatıldı. 12 Mart, mevcut sol partiyi kapattı. Ecevit, hâlâ yığınlara içerilmiş olan sol düşüncenin kökünü kazımaya çalışıyor. Egemen koalisyonun en geri ortağı ile bağları güçlendirmek, yığınlara yönelen veya yönelecek olan sol eylemi kapatmakla beraber geliyor. Ortaya bir yasa veya tecrem çıkıyor. Her sarsıntılı dönemde sol iktidara gelemezse iktidarın çok uzağına itiliyor.

Düzen, bu dönemde oturdu. 141-142 bu dönemde çıktı. Köy Enstitüleri bu dönemde geldi. Grev bu dönemde yasaklandı. Türk Ocağı bu dönemde kapatıldı. Halk Evleri bu dönemde açıldı. Öğretmen dernekleri bu dönemde kapatıldı. Taban fiyatları bu dönemde keşfedildi. Tür-

kiye Komünist Partisi bu dönemde sahneden çekildi. Sanayileşme planları bu dönemde yapıldı. Bütün dillerin Türkçe'den ve bütün kavimlerin Orta Asya'daki Türk boylarından geldiği bu dönemde uyduruldu. Her büyükçe kasabaya bir Cumhuriyet Meydanı, bir Gazi Bulvarı ve bir Atatürk Heykeli bu dönemde yapıldı. İngiltere ve Fransa ile ittifak bu dönemde imzalandı. Düzen bu dönemde oturdu.

Kemalizm 1930 yıllarında keşfedildi. İdeolojisi yapıldı. Kemalist Düzen, bu dönemde oturdu. Döndü. Hızı kesildi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜTÜNLEŞME İLE ÇELİŞKİ

Su Başlarını Devler Tutmuş (*)

Tek başına iyi niyet hiç bir işe yaramaz. Tek başına iyi niyet, etrafı kirletmeden topaç çevirmeye bile yetmez. Kim daha iyi niyetli? Türkiye'yi Almanya hesabına Birinci Dünya Savaşı'nı sokan İttihat ve Terakki Liderleri, Talât Paşa ve Arkadaşları mı? Yoksa bu savaşa girmemek için direnen Sadrazam Sait Halim Paşa mı? Sait Halim Paşa'dan bugün sadece bir ara uluslararası kumarhane yapılan köşkü hatırlanıyor. Talât Paşa hâlâ iyi niyetli tanınıyor. Öznel mantığına bakılacak olursa, hiç kuşku yok, Talât Paşa, Sait Halim Paşa'dan çok daha yurtsever. Ancak yurduna büyük zararlar vermiş bir yurtsever. Öyle anlaşılıyor ki, Sait Halim Paşa daha az yurt-

---

(*) Bu çalışmayı yazdığım sırada, değerli öğretici, araştırmacı ve bilim adamı Seha Meray vefat etti. 12 Mart dönemının açıkça politize ettiği, bu anlamda aktifleştirdiği bir demokrat kimse idi. Siyasal Bilgiler Fakültesi önündeki törende Dekan Cevat Geray'ın söylediği gibi «kendisini önemsemeyip yaptığı işi önemseyen» bir kişi idi. «Su Başlarını Devler Tutmuş» ikinci basımını görür gibi olduğu bir kitabının adı. Bu çalışmanın bu alt bölümüne de en uygun başlık oluyor. Y. K.

sever idi. Bu yüzden yurduna verdiği zararlar da az oldu.

Bu söylenenlerin en büyük tanığı Talât Paşa'nın kendisi. Anlatmaya şöyle başlıyor: «Bu sıralarda Sadrazam Said Halim Paşa bir gün sefir olan von Wangenheim'in Almanya'nın Türkiye ile müsavi şartlar altında bir ittifak akdetmek istediğini kendisine açmış olduğunu bize bildirmek üzere Enver Paşa'yı, Halil Bey'i ve beni yanına çağırdı. Bizim noktai nazarlarımızı sordu.» (Talât Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1958) Türkiye'yi Almanya hesabına savaşa sokacak ilk adım böyle atılıyor. Bu çağrı dolayısıyla Enver Paşa, Halil Bey ve Talât'ın ne denli yurtsever oldukları belli oluyor: «Hepimiz şu kanaatte idik ki, mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için Türkiye'nin böyle bir Avrupa devleti ile ittifak etmesi elzemdi ve Türkiye ancak ilim, sanat, sanayi ve ticaret bakımından bu derece ilerlemiş bir devletin yardımı ile kendi mevcudiyetini ve terakkisini temin edebilirdi.» (Talât Paşa'nın Hatıraları, sayfa 20, 21)

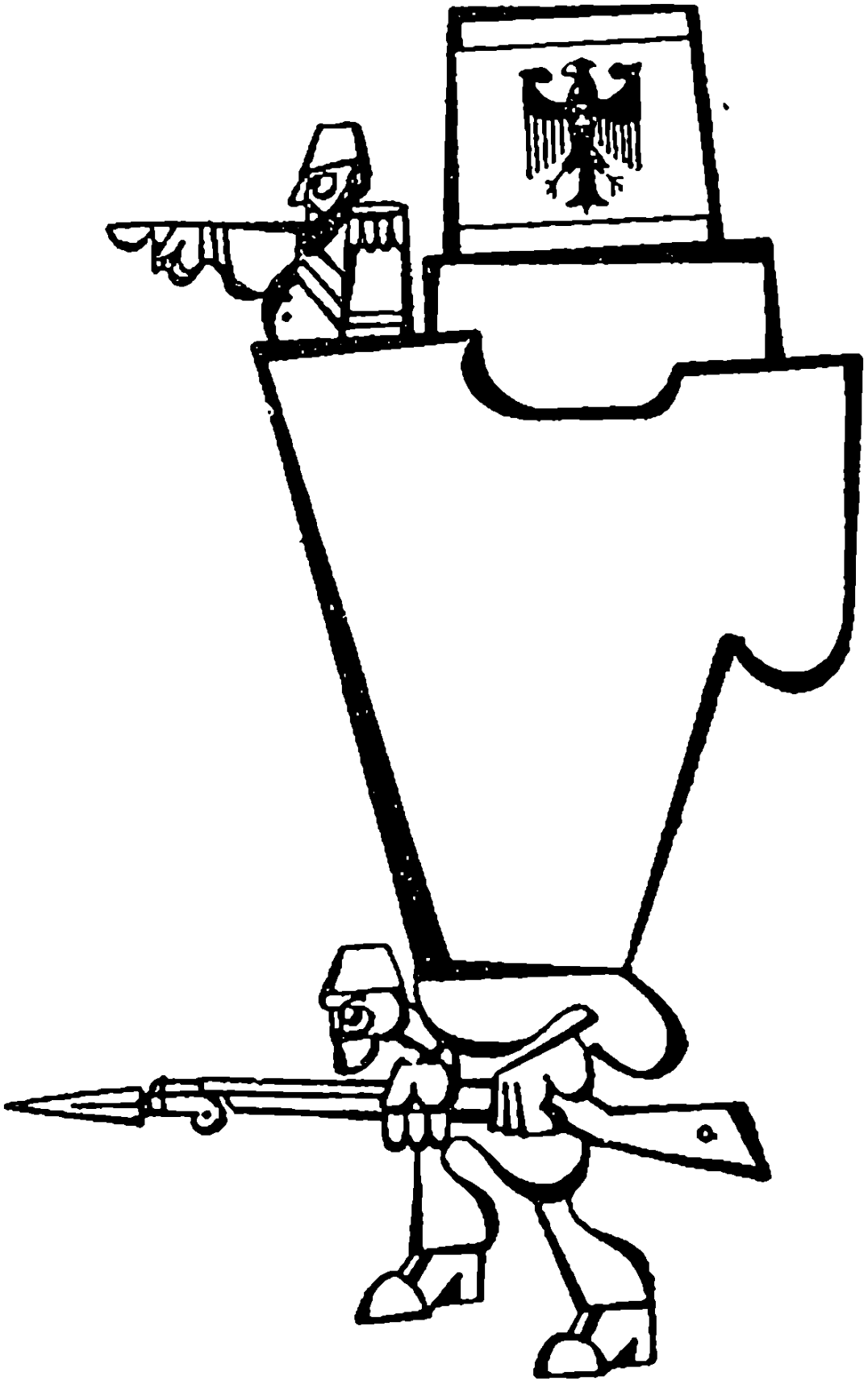
Devamı, Enver Paşa, amcası Halil Bey ile İttihat ve Terakki'nin beyni Talât Paşa'nın, öneriyi gerçekçi bir biçimde değerlendirdiklerini gösteriyor: «Biz derhal, bu teklifin bir harp tehlikesinden doğmuş olduğunu anladık. Bir devletin zayıf Türkiye'yi ittifakına almak istemesi için bu derece ehemmiyetli bir sebebin mevcut olması lâzım geleceğini de tabii buluyorduk.» Buraya kadarı gerçekten gerçekçi. Ancak bundan sonrası, yüreklerinin yurt sevgisi ile dolu olduklarında kuşku olmayan bu üç liderin, sevgilerinin çokluğundan olsa gerek, pek yanıldıklarını ortaya çıkarıyor: «Fakat bizim düşüncemiz bir umumi harbin çıkmayacağı ve bizim de bir kere bu ittifaka girmekle, artık devletimizi her türlü tehlikelerden korumuş olacağımız merkezinde idi.» Böyle, iyi niyet dolu bir düşünce ile, Almanya ile ittifak imzalanıyor.

Talât ve arkadaşları, Türkiye'nin kalkınmasını ve her ne ise, her türlü tehlikelerden korunmasını, Almanya ile yapılacak ittifak anlaşmasında buluyor. Ikinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve sonrasında da böyle düşünceler olacak. Ustelik hiç bir iyi niyet ya da yurtseverlik paravanasına sığınmak ihtiyacını duymadan. Ikinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi ve sonrasında iyi niyetin yerini, bu kez para alacak. Çünkü bu döneme kadar «su başlarını devler tutmuş» olacak.

Şimdi Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi. Talât, anlatmayı sürdürüyor: «Müzakerelerimizi ekseriya geceleri Sadrazamın yalısında yapıyorduk. Yine bir akşam bu meseleleri görüşmek üzere nazırlar heyeti halinde toplanmıştık. Biraz geciken Harbiye Nazırı Enver Paşa, gülerek yeni bir çocuğumuzun dünyaya gelmiş olduğunu, yani Göben'in bu anda Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmiş bulunduğunu söyledi. Sadrazam fevkalâde heyecana kapıldı. Az sonra uşak, Alman sefirinin gelmiş olduğunu bildirdi. O ana kadar hiç birimizin Göben'in geleceği hususunda bir bilgisi yoktu.» Türkiye'yi kurtaracağı gerekçesi ile yapılan Alman ittifakından ansızın Göben adlı bir çocuk doğuyor. Bu çocukla birlikte Alman Büyükelçisi, gece yarısı, Başbakan'ın yalısına dalıyor. Onceden haber vermeye gerek duymadan. Büyükelçisinin gelişi , Başbakan da dahil bakanlara, «uşak» duyuruyor. Büyük bir «samimiyet» var.

Sonra, bu meşru mu yoksa gayri meşru mu olduğu bir türlü anlaşılamayan çocuktan kurtulma çareleri araştırılıyor. Kısa bir süre içinde çocuk bir iken iki oluyor. Göben savaş gemisinden sonra Breslau savaş gemisi de damlıyor. Görüşmeleri ve bulunan çareyi, Talât Paşa, şöyle anlatıyor: «Sadrazam ile bazı nazırlar Göben ve Breslau'nun bitaraflık kaidelerine tevfikan ya 48 saat içinde Çanakkale Boğazı'ndan çıkmalarına veyahut da silâh

ve toplarını teslim etmeleri lüzumuna kani idiler. Toplanmış bulunduğumuz odaya tekrar gelen Said Halim Paşa, Wangenheim'ın (Alman sefiri, Y. K.) bu teklife son dere-

ce öfkelendiğini ve müttefik sıfatiyle böyle bir hattı harekete hakkımız olmadığı kanaatinde bulunduğunu söylediğini bildirdi.» Çok açık: Emperyalist ülkelerle «dostluk» anlaşmaları yapınca bağımsızlık hakkı da kaybediliyor. «Dostluk» için bağımsızlıktan vazgeçmek gerekiyor. Kaldığı yerden devam ediyor: «Bunu yine uzun müzakereler takip etti ve neticede Wangenheim'e karşı kullanılacak lisan ve Türkiye'yi derhal harbe sokmamak için başvurulması lâzım gelen vasıta ile çareler hakkında bir kararo varıldı. Sadrazam bu kararı bizzat bildirmek istemedi. Halil Bey ve ben sefirin bulunduğu salona giderek kendisine tereddütlerimizi izah ettik. Wangenheim fevkalâde heyecanlı idi ve yüzünü ter kaplamıştı. O anda Halil Bey'in aklına gemileri satın almak geldi ve Wangenheim'e bunu teklif etti. Bazı tereddütlerden sonra Wangenheim bu teklifi kabul etti.» (Talât Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1958, sayfa 24) İki Alman savaş gemisi, böylece, Yavuz ve Midilli savaş gemilerine dönüştü.

Böylece Almanya'nın bir savaşı ufukta görmeye başladığı için Türkiye'ye ittifak teklif ettiğini fakat bir savaşın doğmayacağını düşünerek böyle bir ittifakın Türkiye'yi kurtaracağına inanan İttihat ve Terakki Liderleri de savaşa girmek üzere olduklarını anlamaya başladılar. Bunun üzerine Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi komşu ülkelerde nabız yoklaması için seyahatler düzenlendi. Talât Paşa, bunları da anlatıyor: «Yunanlılarla anlaşmaya imkân kalmadı. Halil Bey'i Bükreş'te bırakarak İstanbul'a döndüm. Sait Halim Paşa'ya kat'i bir karar almasını teklif ettim. Sadrazam şaka ederek, benim fazla harpçi olduğumu söyledi. Ben asla harpçi değildim, fakat hattı hareketimizin müttefiklere karşı dürüst olmadığı, İtilâf devletlerine karşı bir taraftgirane kanaatinde idim.» Burada iyi niyet ve yurt sevgisi, olayların gelişmesi ile, yerini Almanya'ya karşı «dürüstlüğe» bırakıyor.

Talât Paşa, savaşa girmeyi bir süre daha ertelemek için Almanya'dan izin almayı öneriyor. Şöyle: «Bu itibarla bir müddet daha harbe girmememize müttefiklerimiz muvafakat ettikleri takdirde mukaveleye bu hususta bir zeyil ilâvesini teklif ettim.' Nazırlar heyeti bunu kabul etti. Adliye nazırı Halil Bey'in bu hususta müzakere etmek üzere Berlin'e gitmesine karar verildi. Halil Bey, Kurban Bayramı'nın üçüncü günü Berlin'e yola çıkmağa hazırlanıyordu. Biz müttefiklerimizle harbe iştirak edeceğimiz günün geleceğini söylemek suretiyle gittikçe sabırsızlaşan ve asabileşen Baron von Wangenheim'i teskin etmeye çalışıyorduk.»

Ama artık vakit çok geç: «Arife gününde, Karadeniz donanmasiyle Amiral Souchon arasında bir muharebe vuku bulduğunu ve Göben'in Rus sahillerini bombardıman ettiği haberini aldık. Sadrazam bu darbeden son derece heyecanlandı ve ertesi günkü bayram merasimine iştirak edemeyeceği bana tahriren bildirildi.» Sadrazam, bayram namazına katılmıyor. Fakat Türkiye Birinci Büyük Savaşa katılıyor. Türkiye'nin savaşa girişi, bir «emrivaki» olarak şöyle anlatılıyor: «Bu hadiseden hiç birimiz daha önceden malûmattar değildik. Fakat herkes gibi, ben de Enver Paşa'nın haberi olduğuna kani idim. Bayram günü meclisi mebusan reisi Halil Bey'in evinde toplandık. Ben Enver Paşa'ya epeyce hücum ettimse de, bir haberi olmadığını yeminle temin etti. Bu hadise de harbi artık emrivaki haline getirdi.»

Emrivakinin böylesi pek ilginç. 1950 yıllarında ve daha sonra da NATO «ittifak» nedeniyle Türkiye bu tür emrivakilerle burun buruna geldi. Birinci Dünya Savaşı'nda emrivaki gerçekleşti: «Bayramın üçüncü günü sadrazamın evinde toplandık. Nazırların ekserisi derhal harbe girmeye taraftar görünmüyordu. Mevcut vaziyeti muhafaza etmeye çalışılmasına karar verildi. İtilâf devletleri

ise, mevcut vaziyetin idamesini şu şartın tahakkukuna bağlıyorlardı: Alman askerî heyeti ve bütün zabitanı ile birlikte Göben'in hudut harici çıkarılması. Bu şartları yerine getirebilmek hükümetin kudret ve iktidarı dahilinde değildi. Bundan başka arkadaşlardan bazıları müttefiklerimizin ısrar etmeleri halinde derhal harbe girilmesine taraftardılar. Sadrazam bir karar vermek mecburiyetinde kaldı ve neticede harp haline geçmemizi tercih etti. Cavit de dahil olduğu halde diğer nazırlar istifalarını verdiler.» (Talât Paşa'nın Hatıraları, sayfa 27)

Tarihçiler tarafından «İngilizci» olarak tanımlanan Cavit, daha sonra Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında İstiklâl Mahkemesi kararı ile asıldı. Göben olayından otuz yıl kadar sonra İkinci Büyük Savaş'ın sonlarına doğru, bu kez ticaret gemisi kisvesi altında Karadeniz'e geçen Hitler'in savaş gemilerine, mevcut anlaşmaları hafife alarak kolaylık gösteren Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmek zorunda kaldı. Artık İngiltere'nin ve Türkiye'deki İngilizcilerin ağırlığı fazla idi. Koyu bir İngilizci olan Şükrü Saraçoğlu başbakan idi. Anglo-Sakson dünyasına hizmet etmeyi, yurduna hizmet etmek sayan, İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Türkiye'de Rasputin rolünü üstlenen Feridun Cemal Erkin Dışişleri Bakanlığının bir numaralı teknisyeni durumundaydı. Savaşın sonlarına doğru Dışişleri Bakanlığının Genel Sekreteri oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından otuz yıl kadar sonralara gelirken bir parantez açmak gerekli oldu. Türkiye'de ticaret ve sanayi burjuvazisi için en önemli bakanlıkların ve bakanların, Maliye, Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları ile bakanları olduğu bilinir. Son zamanlarda, bu bakanlıkların başına bakan ya da en yüksek memur olarak getirilenlerin burjuvazi ya da büyük sermaye grupları ile ilişkileri üzerinde durulur oldu. Bu sağlıklı ve doğ-

şu bir bakış açısı. Ancak eksiği var. Türkiye'de bugün ticaret ve sanayi burjuvazisi için bir numaralı bakanlık, Dışişleri Bakanlığı. İki nedenle bu böyle. Birinci neden, Türkiye burjuvazisinin emperyalizm ile bütünleşmiş olması. İkincisi, bununla ilgili. Dışişleri Bakanlığı, bu bütünleşmeye uygun olarak, giderek yetkilerini artırdı. Bugün Türkiye'nin bir numaralı ekonomi bakanlığı haline geldi. Enerjiden Ortak Pazar'a, yabancı sermayeli yatırımlardan dış kredilere kadar her konuda söz ve yetki sahibi. Bu yüzden burjuvazi, Dışişleri Bakanları ile başta Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olmak üzere bakanlığın kilit memurları ile doğrudan doğruya ilgili. Bunlarla ilgili kararları etkilemeye çok büyük önem veriyor. Bunda da, dikkatler Maliye, Ticaret ve Sanayi bakanlıkları üzerinde yoğunlaştırıldığı için, daha kolaylıkla başarılı oluyor. Hem Adalet Partisi hükümetleri, hem Cumhuriyet Halk Partisi - Millî Selâmet Partisi koalisyonu ve hem de milliyetçi cephe hükümetleri zamanında bu başarısını sürdürdü. Bakanlığa ve kilit memurluğu yapılan atamalarda etkili oldu. Zaten bugün devlet aygıtı içinde en yüksek düzeydeki kilit memurluklara getirilen kişiler de, burjuvazi ve emperyalizm açısından, politikacılarla eşdeğerde tutuluyor. Parantezi kapatırken böyle bir ilginin İkinci Dünya Savaşı ile başlamış olduğunu söylemek de gerekli oluyor.

İkinci Dünya Savaşı'nın başında, süresince, sonlarına doğru Türkiye üzerinde büyük oyunlar oynandığı biliniyor. Türkiye'de de büyük oyunlar oynanıyor. Büyük oyunlar, artık büyük paralarla oynanıyor. Büyük paralar ve oynanan oyunlarla ilgili elde bazı kaynaklar var. Bu kaynakların biri, Sovyetler Birliği'ne düşmanlığı, tüm yaşamının tek amacı haline getirmiş olan birisi. Ölünceye kadar da beyhude bir trotskist olarak yaşadığı için de büyük bir Stalin düşmanı. Stalin hakkında da yayınlan-

mış kitabı var. Bu kitabın içinde de bilgiler var. Bir Stalin ve Sovyetler Birliği düşmanının verdiği bilgileri, tartışmasız olarak doğru kabul edecekler, hâlâ çok. Bu bilgilere göre İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Hitler, Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u, Stalin'e gönderiyor. Kremlin'deki görüşmeler sırasında Ribbentrop, Stalin'e, şunları söylüyor: «İngilizler, Türk politikacılarına rüşvet için 5 milyon İngiliz lirası harcadılar.» İşçi ücretlerinin ayda otuz lira çevresinde olduğu bir zamanda 5 milyon İngiliz liralık rüşvet verildiği bildiriliyor. Fakat belki daha fazla. Stalin cevap veriyor: «Hayır, sizi temin ederim ki, daha fazla harcadılar.» (Isaac Deutscher, Stalin, Pelican Books, 1966, sayfa 430, ingilizce)

Rüşvet olarak verilen paraların ne işe yaradığı, olayların gelişimi içinde, kendiliğinden ortaya çıkacak. Ancak ortaya çıkacak açıklıklara bakıp da Türkiye ile ilgili gelişmelerin yalnızca dış etkenlerle, dış örgütlerce, yaratıldığı yanılgısına düşmemek gerekli. Türkiye ile ilgili gelişmelerin, mutlak olarak, Türkiye içinde de kökleri olmalı. Vehbi Koç, bu köklerin neler olduğu konusunda kaynak olma işlevini de üstleniyor. Hayat hikâyem adlı kitabında, böyle bir işe yarayacağını bilmeden, içtenlikle anlatıyor: «1946'da ilk Amerika yolculuğum tüccarlıktan çıkıp sanayiciliğe geçişimin başlangıç noktası olmuştur. Bu yolculuğu iki yıla yakın bir zaman düşünüp hazırlandıktan sonra gerçekleştirmiştim.»

Amerika yolculuğunu iki yılda hazırlıyor. Fakat kararı daha önce verdiği anlaşılıyor. Olayların gelişmesi, Vehbi Koç'un 1943 yılında yaptığı değerlendirmenin, 1913 ya da 1914 yılında İttihat ve Terakki Liderlerinin yapmış olduğu değerlendirmeden daha «gerçekçi» olduğunu gösteriyor. Koç'un yazdıkları, hemen şöyle devam ediyor: «1943 yılındaydık. Savaş uzuyor, bütün Avrupa'yı titreten Alman orduları Hitler'in durmadan değişen kararları ile

yıpranıyor, savaş uzadıkça da Müttefikler zaman kazanıyor, güçleniyordu. Yılın ikinci yarısında bende şu görüş belirdi: Bu savaşı Amerika ve Müttefikler kazanacak; ticaret serbest olacak, Avrupa bitkin bir halde, Amerika ile büyük iş yapmak imkânları çıkacak; iş alanıma giren büyük Amerikan firmalarının temsilciliklerini almalıyım. Bu yoldan yürümem gerektiğine karar verdim. Daha önce Ford acentası olduğum, Firestone lâstiklerinin Ankara acentalığını yaptığım, Geseryanlarla da çalıştığım sürede Kelvinator buzdolapları ve Philco radyolarını sattığım için de en iyi markaların Amerika'da bulunduğu ve seri üretim yapan işlerde Amerikan mallarının Avrupa'ya oranla kalite ve fiyat bakımından daha uygun olduğu görüşüne varmıştım. Fakat bunu nasıl yapacağım? Savaş bitmemiş, oraya nasıl gidilecek, temaslar nasıl yapılacak? Bu güçlükleri nasıl çözeceğimi düşünüyordum.» (Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, İstanbul, 1974, sayfa 73)

Aynı tarihte güçlüklerini nasıl çözeceklerini düşünen başkaları da var. Bunlar içinde Türkiye'nin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu da var. İngilizlere yakın olmakla tanınıyor. Ancak, 1920 yılından beri hükümet programlarında ilk kez yer alan şu sözlere bakılacak olursa, Başbakan Saraçoğlu da «güçlüklerin çözüm yerini» görmeye başlıyor. 17 Mart 1943 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde okunan hükümet programında şu sözlere yer veriliyor: «Arkadaşlar! Biliyorsunuz ki İsmet İnönü'nün Devlet Reisliğine intihabı haberini Amerikan Meclisi'ne bildirdiler. Amerika Meclisi de bu haberi alkış tufanıyla karşıladı. Şimdi ben de bu yüksek kürsüden sizin namınıza Cumhuriyetçi ve Demokrat Türkiye'nin Demokrat ve Cumhuriyetçi Amerika'ya selâmlarını, sevgilerini ve saygılarını gönderiyorum.» (İsmail Arar, 1968, sayfa 161) Böylece Amerika Birleşik Devletleri, hükümet programlarına girmiş oluyor. Bu programla birlikte ilk kez hükümet programlarından

Sovyetler Birliği'nden söz etmek kalkıyor. Bundan böyle Amerika Birleşik Devletleri'ne «selâm, sevgi, saygı» göndermek âdet haline geliyor.

Vehbi Koç'un, Vehbi Koç'un sınıfının, değerlendirmesi ve kararı ile Başbakan Saraçoğlu'nun Meclis kürsüsünden Amerika Birleşik Devletleri'ne selâm, sevgi ve saygı göndermesinin, karşılıklı olarak, biribirini etkilediğinde kuşku yok. Fakat Koç'un aceleci olduğu ve kararını bir an önce uygulamaya dökmek istediği anlaşılıyor. Burada da Koç'a «kader yardım ediyor» ve Vecihi Bey çıkıp geliyor. Bundan sonrasını Vehbi Koç'tan okumak gerekli: «1943 yılında Fermeneciler'deki mağazama mühendis olduğunu söyleyen kısa boylu, ufak tefek yapılı, Vecihi Karabayoğlu adında bir genç geldi. Yoksul bir ailenin çocuğu olduğunu, Amerikan Koleji'ni bitirdiğini, Amerika'da üniversitede ihtisas yaptığını, Ankara Elektrik Şirketi'nde mühendis olarak çalıştığını, Amerika'ya gitmek istediğini, orada işlerimiz olunca yapacağını anlattı ve kendisine ilk zamanlarda yardım edilmesini istedi. Gözüm Vecihi Bey'i pek tutmamıştı.

Fakat Amerikan Koleji'nde burslu okuduğu, yine Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite olanaklarına kavuşturulduğu, Ankara Elektrik Şirketi'ni daha da gelişmesi için dar bulduğu anlaşılan Vecihi Bey'in işin peşini bırakmadığı görülüyor: «Yine geldi. Çok işim vardı, görüşemedim. Bu gel-git bir ay sürdü ama Vecihi Bey hiç peşimi bırakmadı. Hangi gün gel dedimse geldi, boş kalıncaya kadar beni bekledi. Sonunda Vecihi Bey ile bir anlaşma imzaladık, ayda 100 dolar ücretle Amerika'ya gitmesi kararlaştırıldı.» Bu karar üzerine Vecihi Bey, bütün tehlikeleri göğüsleyerek, Amerika'ya gidiyor: «O sıralarda Amerika'ya gidebilmek için Ankara'dan Toros Ekspresi'ne bineceksiniz, Beyrut'tan vapura binip Kahire'ye, Kahire'den İç Afrika'ya geçeceksiniz. Afrika'dan

askerî uçaklara ve konvoylara bineceksiniz. Bu yolculukta bir torpile, savaş gemisine rastlamadan Amerika'ya ulaşabilmek büyük şanstı. Vecihi Bey, hanımı, oğlu ve ben, hiç unutmam bir Ramazan günü, Ankara Istasyonu'ndaki Gar Lokantası'nda yemek yedik, yemekten sonra trene binip yola çıktılar. Yukarda saydığım yollardan giderek haftalarca sonra Amerika'ya vardılar. Vecihi Bey yola çıkmadan önce ne gibi işler yapacağı, hangi şirketlerden temsilcilikler alacağı gibi hususları kararlaştırmıştık.»

Bu Vecihi Bey çok iyi çalışıyor, daha sonra ön plana çıkan Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri arasındaki «işbirliğine» büyük katkılar yapıyor: «Vecihi Bey Amerika'da evinde çalışmaya başladı, bir kaç ay sonra şirketlerle ilişki kurdu. General Electric, U. S. Rubber, Oliver, Burroughs, York gibi büyük firmaların temsilciliklerini almayı başardı. Iyi çalışma sonucu büyük bir başarı göstermişti.» (Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, sayfa 74) Yalnız kapitalist mantık içinde bir başarıyı sürdürebilmek için daha büyük başarılar elde etmek gerekiyor. Bunun için de adımlar atılıyor: «Savaş devrinde Türkiye'nin birikmiş 280 milyon doları vardı, fakat savaş dolayısıyla hiç bir yerden mal almak imkânı yoktu. Biz aldığımız büyük temsilciliklerin organizasyonu ile uğraştık. Şirketlerle temasa başladık. 1945 yılında genel müdürümüz Fazıl Oziş'in Uluslararası Ticaret Odaları toplantısına katılmak üzere Amerika'ya gitmesi kararlaşmıştı.» Fazıl Bey Amerika'ya gidip geldikten sonra, 25 Nisan 1945 tarihinde New York'ta yeni bir şirket doğuyor: «Fazıl Bey Amerika'dan döndükten sonra aldığımız bilgilere dayanarak 25,000 dolar sermaye ile New York'ta bir şirket kurmaya karar verdik. Hükümetten müsaade aldık, Lexington Aveneu'da General Electric Binasının 25 inci katında Ram Commercial Corporation adı ile bir şirket kurduk.»

Hükümetten izin almanın güç olmayacağı açık. Anlatılan olay bir yıl sonra geçiyor. İlerde değinilecek olan ve büyük suistimallere konu olan 1946 devalüasyonunun yapıldığı yılda geciyor. 1946 yılında bu tür ilişkiler içinde olanların 1945 yılında da aynı durumda olduklarından kuşku duymamak gerekiyor. «1946'da Demokrat Parti kurulduğu zaman Ankara'da Ticaret Odası Başkanıydım. Yeni parti kurulunca CHP özel teşebbüse önem verir gibi oldu. Kırk kişilik bir parti divanı kurmaya ve bu divana Türkiye'nin çeşitli şehirlerinden, milletvekili olmayan beş on iş adamı almaya karar vermişler. Kemal Satır Bey bana geldi, Parti Divanına üyelik teklif etti, kabul etmemi istedi. Bunu da kabul edemeyeceğimi bildirdim. Bu cevabımı İnönü'ye söylemiş, İnönü, 'Koç yalnız para kazanmakla mı meşgul olur? İki ayda iki gününü Partiye parasız olarak veremez mi?' demiş. Kemal Satır Bey bu haberi getirdi. Mesaj acıydı. İki gün geceli, gündüzlü düşündükten sonra 'evet' cevabını verdim.»

Bu cevabın ne anlama geldiği ise şöyle: «Parti Divanına girdik. Gerçekten iki ayda bir toplanılır, iki üç gün çalışılır, resmî tebliğler çıkarılırdı. Bu meclise Şemsettin Günaltay ve Hasan Saka'nın Başbakanlıkları zamanında İnönü de arada sırada gelirdi, bütün Bakanlar Kurulu bulunurdu. Devlet yöneten bu kimselerle aynı masada, eşit şartlar altında iki yıl çalıştım.» (Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, sayfa 134)

İşler hızla büyüyor. Büyüdükçe ilgilenenlerin de büyümesi gerekiyor. Vecihi Bey ve Fazıl Bey'den sonra Amerika yolculuğu sırası Vehbi Koç'a geliyor. Savaş biter bitmez de yolculuk gerçekleşiyor. Bu yolculukla ilgili olarak şunlar söyleniyor: «Amerika yolculuğumda temsil ettiğimiz firma yetkilileri ile tanışmaktan başka bir hedefim vardı. Türkiye'de bir ampul fabrikası, bir de lâstik fabrikası kurmak.» Bunun için gidiliyor. Türkiye'de Dev-

let Başkanları, Başbakanlar, Bakanlarla aynı masada «eşit şartlar» altında oturan bir kimsenin General Electric Firması'nın Başkanı ile konuşabilmesi bile oldukça zor oluyor. Bir çok kademeden geçmesi gerekiyor. Ustelik de pek «eşit şartlar» altında geçmiyor: «Ondan sonra Malî İşler Başkan Vekili Mr. Evereth'i inandırdık. International General Electric'in Genel Müdürü Mr. Herod'a görüşümüzü kabul ettirdik, oradan işi General Electric'in Genel Müdürü, aynı zamanda Idare Meclisi Başkanı Mr. Reed'e iletmek gerekiyordu. Bana 45 dakikalık bir randevu verdi. Lake Suntan Avenue'da General Electric binasının 48 inci katında oturan Mr. Reed'in huzuruna Vecihi Bey'le birlikte çıktık. Ingilizce bilmediğim için tercümeden dolayı iki misli zaman kayboluyordu. Mr. Reed bu konuşmada ahret suali gibi sorular sordu. 34 dakika kendisi konuştu, 11 dakikada da ben. Görüşümü, düşüncelerimi anlatamadan 45 dakika bitti, Mr. Reed saatine baktı. Tabi bu 'gidin' demekti. Hiç bir sonuca varamadık. Ben kendisinden bir randevu daha rica ettim.»

Koç, bu olaydan ders alıyor. Daha sonra, 1950 yıllarında Henry Ford'la görüşmek için Amerika'ya giderken zamanın başbakanı Adnan Menderes'ten Ford'a hitaben «tavsiye» mektubu alıyor. Bu yüzden Ford ile birlikte fotoğraf bile çektiriyor. Ancak Mr. Reed'in peşini de bırakmıyor. Sonuç şöyle: «Bir hafta sonra 45 dakikalık bir randevu daha verdi. Bu ikinci gidişimde Türkiye'de General Electric Ampul Fabrikası kurulması kararını aldım. Uzun konuşmalar oldu, Türkiye'ye heyetler gelip gitti, sonunda şirket kuruldu, fabrika inşaatına başlandı, başarı sağlandı. Memlekette Amerikan sermayesi ile ortak ilk fabrika böylece kuruldu. Döviz tasarruf edildi, General Electric kazandı, biz kazandık. Bu başarımdan dolayı çok memnunum.» (Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, sayfa 76)

Bu sonucun, işçi sınıfı ve dostu emekçiler ile dün-

yanın barışsever toplumlarının dışında, tüm kişi, sınıf ve ülkeleri memnun ettiğinden kuşku yok. Fakat bu sonuca kolaylıkla ulaşılamadığından da kuşku olmamalı. Türkiye'de tüm yurtsever ve ilericilerin mücadelesi dışında, Sovyetler Birliği de böyle bir gelişmenin ortaya çıkmaması için elinden geleni yapıyor .Sovyetler Birliği, gelişmeleri gerçekçi bir biçimde değerlendirerek, Ikinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren Türkiye'ye daha güçlü bir dostluk öneriyor. Ikinci Dünya Savaşı'nın sonlarında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Kars, Ardahan ve Artvin ile Boğazlar'da üst istediği yolundaki masal, bu dostluk önerisinin soptırılmasından doğuyor. Türkiye kamuoyunda ve dünyada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit ettiği masalı yaratılmak isteniyor. Burada da önceki başarıya paralel bir başarı elde ediliyor. Zaten biri olmadan diğerini sağlamak çok zor.

Şimdi bu masal da çürütülmüş durumda. Doğan Avcıoğlu, üç ciltlik Milli Kurtuluş Tarihi çalışmasının üçüncü cildinde, yer yer diplomatça bir yazış biçimini seçmiş olmasına karşın, çok zengin kaynaklara baş vurarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den, dostluktan başka hiç bir şey istememiş olduğunu gösteriyor. (Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Cilt, Istanbul, 1974, sayfa 1565 ve sonrası. Avcıoğlu, bu tarih çalışmasının ilk iki cildi çıktıktan sonra, karar verebilmek için üçüncü cildi beklemek gerektiğini söyledi. Bu çalışma ile Avcıoğlu'nun tarihi benzer sorunları kapsamakla birlikte değerlendirmelerde biribirinden ayrılıyor. Yalnız Avcıoğlu'nun çalışmasının bu bölümü ile ilgili olarak söylenmesi gerekenler var: Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den bir karış bile toprak istemediğinin, sadece dostluk önerdiğinin, herkesin anlayabileceği ve inkâr edemeyeceği bir biçimde, ortaya konulmasının onuru, değerli araştırmacı ve mücadele adamı Doğan Avcıoğlu'na ait. Bu yüzden bu çalışmada, ka-

nıtların sıralanmasına gerek duyulmuyor. Bu çalışma için, Sovyetler Birliği' in dostluk önerisini, bir tehdit olarak gösterebilmek için akla ve hayale sığmayacak çirkin oyunlara başvuran bir sorumlunun yazdıkları yetiyor. Sovyetler Birliği ve dünya barışının bu ıslah olmaz düşmanının yazdıkları bile bir avuç toprağın istenmediğini göstermeye yeterli.) Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediği masalı, Moskova'da Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyetler Birliği Başbakanı Molotof arasındaki görüşmeye dayandırılıyor. Sovyetler Birliği, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1925 yılında imzalanmış olan Dostluk anlaşmasının «günün koşullarına ve savaşın getirdiği değişikliklere uymadığını» belirterek, değiştirilmesini önerir. Dostluk anlaşması, bu gerekçe ile, Sovyetler Birliği tarafından feshediliyor.

İkinci Dünya Savaşı sona ererken Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye bakış açısını, Doğan Avcıoğlu, şöyle özetliyor: «Rusya'nın (Sovyetler Birliği, demek istiyor. Y. K.), Atatürk günlerinde olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da çevresinde büyük devletlerce arazisinin saldırı üssü olarak kullanılmasına izin vermeyecek bir dost devletler kuşağı istediği kesinlikle söylenebilir. Nitekim Türk - Sovyet ilişkileri, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, 1939 İngiliz İttifakı'na kadar son derece iyi olur, bu ittifaktan sonra da Türkiye hasım bloklar içine düştüğünden, kolay kolay düzelemez.» 1939 İngiliz İttifakı'ndan sonra da gelişmeler oluyor. Yeni ve daha sağlam bir dostluk için yeni bir anlaşmayı gerekli gösteren bilgiler ortaya çıkıyor. Avcıoğlu, bu bilgileri de, şöyle özetliyor: «Türkiye'de Saraçoğlu Hükümeti vardır. Moskova, ele geçirilen Alman belgelerinden Saraçoğlu'nun Rusya (Sovyetler Birliği, demek istiyor. Y. K.) hakkındaki niyetlerini ayrıntılarıyla öğrenmiştir. Bundan duyulan hoşnutsuzluk açıktır.»

Sarper - Molotof görüşmeleri, bu ortam içinde yapılıyor. (*) Bu görüşmede, bundan önce ya da sonra, yazılı ya da sözlü olarak, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediğini gösterebilen bir tek kaynak bile yok. Görüşmeyi yapan Büyükelçi Selim Sarper'in kendisi dahil. Sovyetler Birliği'nin önerisini «bir rus tehdidi» biçimine dönüştürmeye çalışan, bu alanda önemli başarılar sağlayan, zamanın Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve 1960 sonrasının İsmet Paşa koalisyon hükümetlerinin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de dahil. Feridun Cemal Erkin, tam bu sırada, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine getirilişini ve «imkânsız misyonunu», anılarını da kattığı kitabında, şöyle anlatıyor: «Birkaç hafta sonra Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine terfi etmiş ve tehlike karşısında yapayalnız kalan Türkiye'ye yönelen Rus tehdidini etkisizleştirmek gibi o zaman başarılması hemen hemen imkânsız görülen bu vazifeyi hükümetin emri altında yürütme çetin görevine getirilmiş idim.» (Feridun Cemal Erkin, Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, sayfa 256)

Bu önemli bir zamanda böyle önemli bir göreve getirilen kimseyi tanımak yararlı olacak. Şu bilgiler var: «Erkin, bu gibi diplomatik incelikler konusunda çok duyarlı bir hariciyecidir. ABD diplomatik belgelerine inanmak gerekirse, Atatürk'ün 1925-1938 yılları arasında sürekli Dışişleri Bakanlığını yapan Tevfik Rüştü Aras'ın ABD Büyükelçiliği'ndeki bir yemeğe kendisiyle birlikte çağrılmasına büyük tepki gösterir. McCarthy edebiyatının en ağır kelimeleriyle, Aras'ı suçlar ve bir daha onun bulunduğu yere çağrılmamasını belirtir.» (Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Cilt, İstanbul, 1974, sayfa 1573) An-

---

(*) İkinci kitapta, Amerikan diplomatik kayıtlarına dayanılarak bu görüşme belgelendiriliyor.

cak kişiyi en iyi kendisi tanıtıyor. Önsözü ile birlikte 1956 yılında tamamlayıp 1968 yılında yayınladığı kitabını yazmasına ikinci sebep olarak şunları gösteriyor: «Kararımın ikinci sebebi Türk, ecnebi ve özellikle Amerikan dostlarım tarafından bu yolda yapılan devamlı talepler teşkil etti.» Aynı önsözde «Türkiye'nin Atlantik Paktı'na (NATO) girmesi ile büyük bir taşa ve meşguliyetten kurtulmuş oldum» diyor. Bundan sonra kitap yazmaya vakit bulmuş.

Dışişleri memuru, Genel Sekreteri ve daha sonra da bakanı, 1945 yılında gelişmeye başlayan Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerine, tıpkı bir iş adamı gibi bakıyor. Şöyle: «Türkiye'ye karşı Amerikan ilgisi Türk milleti tarihinin en tehlikeli anlarından birinde kendisini gösteriyordu. Şecaat ve yiğitliğe karşı insiyaki saygı gösteren duygulu ve cömert Amerikan milleti, uzun asırlar boyunca Türk milletini Batı medeniyetinin düşmanı olarak göstermeğe uğraşmış olan düşman propagandasının aldatıcı örtüsü gerisinde değeri bilinmeyen milletin hakiki çehresini sezmeğe başlıyordu. Bu karşılıklı buluşma ve tanışma her iki milleti, Amerikan anlayışı ve teşebbüsü sayesinde, ilişkilerini Şubat 1953'de Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) sinesinde ittifak bağlarıyle tamamlanan fiilî bir işbirliği zirvesine yükseltmeğe sevkedecekti.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 280) Bu diplomat, kendi kelimeleri ile de olsa, Sovyetler Birliği'nin önerisinin yalnızca bir dostluk önerisi olduğunu biliyordu: «Kremlin'in arzusu Türkiye ile hiç bir rakip dostluğa müsamaha etmeyen gizli bir içlidışlılık tesisi idi.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 283) Ancak sonradan Dışişleri Bakanlığına kadar yükselen bu kimsenin dostluktan anlamadığı, yine kendi sözleriyle, ortaya çıkıyor. İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanı da, Türkiye'nin kurtuluşunu, İttihat ve Terakki Liderleri gibi güçlü kapitalist ülkelere bağlanmakta buluyor. Yalnız bu kez iyi niyet söz konusu değil. Kapitalist

ülke de artık Almanya değil. Şöyle: «Yeniden başlayan sıkıntılı ve hayatî yarışmada Türkiye, ancak kaderini Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlamak suretiyle selâmete kavuşabilirdi.»

«Selâmet» burada görülmekle birlikte ne Amerikan ne de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı bir Sovyet tehdidine inandırmak kolay olmadı. İlerde Boğazlar Sorunu ele alındığında değinileceği gibi Batılılar, en yetkili ağızlardan, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sovyetler Birliği'ne, daha doğru bir deyişle, Stalin'in kişiliğinde Sovyetler Birliği'ne, Boğazlar'da üs «ikram» ettiler. Stalin ve Sovyetler Birliği'nin bunlara yanaşmadığını Batılılar çok iyi biliyor. Bu durumda Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı Sovyetler Birliği'nin toprak isteme masalına inandırmak kolay olmuyor. Özellikle İngiltere'nin buna inanmoya çok istekli olmasına karşın. Nitekim Birleşmiş Milletler'in kuruluş toplantısı için San Francisco'da bulunan ve Erkin'in de katıldığı Türkiye heyeti, Sovyetler Birliği'nden toprak talebi bir yana, sadece dostluk için Türkiye'nin ne düşündüğünü söylemesi önerisini alıyordu. Feridun Cemal Erkin, San Francisco temaslarını anlatırken, bir toprak isteği olmadığını ve bir anlamda, bundan duyduğu rahatsızlığı da, ortaya koyuyor: «Sovyetler'in, kendi niyetlerini açıklamaktan sistemli surette kaçınmaları karşısında, bu sözler, yeni müzakere açma ve hele karşı tarafın davetine uyarak Türkiye'yi kaygan bir yokuşa itmekten başka bir sonuç vermiyecek olan yeni teklifler yapma davetine katiyen iltifat edilmemesi lüzum ve intibaını bir defa daha teyid ediyordu.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 252)

Dahası da var. Amerika'daki heyet böyle düşünürken, Türkiye'de bunlara «ters» gelişmeler oluyordu. Feridun Cemal Erkin, Anglo-Amerikan dünyasına hizmetlerini anlatma hırsı içinde, bunları da saklayamıyor. Kaldığı yerden aynen şöyle devam ediyor: «Halbuki birkaç

gün sonra Ankara'dan aldığımız haberler durumda bir değişiklik vuku bulduğunu gösteriyordu. Büyükelçi Vinogradov ile, tamamiyle resmî değilse bile, goyet samimî konuşmalara başlanmış ve bu temaslar, Ankara'da iki memleket arasındaki ilişkilerde mutlu gelişmeleri müjdeleyici bir intiba uyandırmıştı.» Erkin, burada yine rahatsızlığını belli ediyor: «Gerek dünya şartları ve uluslararası kamuoyunun durumu, gerek özellikle Türk-Sovyet ilişkileri bakımından, bu çeşit konuşmaların geleceğe bırakılması tercihe değer görülüyordu. Genel noktai nazardan San Francisco'da ortaya çıkması beklenen ortak güvenlik sözleşmesi yeni Türk-Rus antlaşmasının müzakeresi bakımından, hiç değilse nazarî olarak, daha müsaî imkânlar yaratabilirdi. Molotov, Sako'ya, Türk probleminin incelenmesi için Sovyet Hükümeti'nin vazife ile San Francisco'ya giden Bakanı'nın davetini bekleyeceğini bizzat açıkladığına göre, müzakereleri daha öne almak zararlı olabilirdi.» İki paragraf önce, Sovyetler Birliği'ni «niyetlerini» açıklamamakla suçlayan bu diplomat, görüşmeler başlayınca da, bunları ertelemeyi savunuyor. Üzerine aldığı sinsice işin zorluğu, burada da kendisini gösteriyor. Toprak talebinin söz konusu olmadığı, daha sağlam bir dostluk için çalışıldığını bu diplomatta biliyor. Hemen devam eden sözleri, kendi ifadesiyle, bunu bildiğinden hiç kuşku bırakmıyor: «Halbuki Ankara'daki temaslardan faydalanan Vinogradov (Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi, Y. K.), Türk hükümetine yeni ufuklar ve cazip imkânlar sezdirmişti.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 252)

Ancak Dışişleri Bakanlığının Genel Sekreteri, Türkiye'yi, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin kucağına atabilmek için her çareye baş vurmaya kararlı. Bunu da, hiç çekinmeden, kendisi açıklıyor. Şu sözlerle: «Bu alanda Türk diplomasi ine düşen görev, Amerika Birle-

şik Devletleri'ni ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükümeti'ni ihtilâfa yönelen tehlikeli yürüyüşünde durdurmağa elverişli bir tutum almak zaruretine ikna etmek için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmak idi.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 278) Türkiye diplomasisine yüklenen bu olay yaratma açıklamasının devamı var. Fakat bu devamdan önce yaratılan bir olayı ve sonuçlarını görmek gerekiyor.

Yaratılan olayı, aynen, okumakda yarar var: «1946 Şubat ayının ortalarına doğru eşimle birlikte, İngiliz Büyükelçisi ve Lady Peterson tarafından verilen bir suareye davet edilmiştik. Hükümet üyelerini, ünlü politikacıları, Dışişlerinin yüksek memurlarını, kor diplomatiği, maruf basın mensuplarını, hülâsa başkentin başlıca şahsiyetlerini eşleriyle bir araya getiren parlak bir toplantı. Büfe muhteşem, caz sürükleyici ve neşe sarî idi. Günün olaylarıyla meşgul ve yüklü olan zihinler üzüntülerinden sıyrılıp bu ferahlık ve ruhî esenlik havası içinde birkaç saat avunmak ihtiyacını duymakta idi.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 281) Böyle başlıyor ama Erkin, fazla ferahlık duyamıyor: «Saat 11 raddelerinde salonların birinde bazı dostlarla sohbet ettiğim bir anda Sir Maurice yavaşça yanıma yaklaşarak bana ihtiyacı olduğunu söyledi. Kıpkırmızı olan siması belirli bir huzursuzluk ifadesi taşıyordu. Dans salonuna doğru birlikte giderken sükûtu muhafaza ettiği için bu kısa yolculuğun nedenî ile birlikte Büyükelçinin bariz sıkıntısını da bana açıklayacak olan izahları merakla bekliyordum. Dans salonunun kapısına vardığımız zaman, Büyükelçi başı ile işaret yaparak bana sadece şu kelimeleri söyledi: Şuraya bakınız. Bir lâhzada olan bitenî kavradım. Pist, dans meraklıları tarafından boşaltılarak uzaktan seyredilen iki şahsiyetin emrine terk edilmişti. Sovyet Büyükelçisi Vinogradov, Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Sümer'le birlikte pist üzerinde gayet sa-

mimi ve neşeli sohbete dalmış bulunuyordu.» İşte beklenen ya da yaratılan fırsatların birisi bu oldu. Bu fırsat şöyle değerlendirildi: «Sovyetler'le münasebetlerimizin hali, Majeste Kral'ın Sefaret binasının Türk - Rus flörtü için ideal sahne olarak seçilmesine şüphesiz müsait değildi.»

Benzer bir toplantida olağan karşılanabilecek böyle bir durum, olağanüstü sayılıyor. Majeste Kral'ın Sefaret binasının sessiz bir odasında, aynı gece üçlü bir konferans toplanıyor. Majeste Kral'ın pasaportuna sahip Büyük Britanya Büyükelçisi Sir Maurice ve elçilik müsteşarı Knox Helm ile Türkiye Cumhuriyeti nüfuz cüzdanı taşıyan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin toplanıyorlar. Durumu değerlendirip «bize düşen vazife» dedikleri, misyonlarını tekrar belirliyorlar. Bu da yazılı: «Sovyet Büyükelçi inin ustaca manevrasından hiddetlenecek yerde, bize düşen vazife, bu davranışın sebep ve hedeflerini tahlil etmek ve olayın geleceğe ait tasavvurlarımızı zedelediği kanaatine vardığımız takdirde de bu manevrayı en uygun tarzda bozmak çarelerini aramak olmalı idi.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 282) Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Sovyet Büyükelçisi ile Türkiye Dışişleri Bakan Vekilinin bu sohbetini, aradığı ya da yaratmak istediiğ fırsatlardan birisi sayıyor. Nurullah Sümer'in, 1920 yıllarında ilerici hareketin yayınlarına yazı yazmış bir kimse olması da, herhalde, sevincini artırıyor. Bunu da saklamıyor: «Eşimle beni evime götüren araba içinde uzun zamandan beri kolladığım fırsatı bana verdiğini sezmeğe başladığım olaydan dolayı şuurumda henüz itiraf edilmemiş bir sevinç duyuyordum. Zihnimde gelen imkânların sezgi ve değerlendirilmesiyle ansızın zenginleştiğimi anlayarak, o gece, son ayların olayları yüzünden uzun zamandır hasreti i duyduğum gerçekten sakin ve huzur verici uykuya ilk defa nail oldum.» Uyuyor

ve sonra uyanıyor. Uyanınca da şunu yapıyor: «Ertesi sabah Başbakan Saraçoğlu'na müracaat ederek bazı görüşlerimi arzetmek üzere Cumhurbaşkanımız nezdinde özel bir toplantı hazırlamalarını rica ettim.»

Toplantı hazırlanıyor. Yazmaya devam ediyor: «İkimiz birlikte Çankaya Köşkü'ne gittik. Memleketin en sorumlu mevkiindeki iki yüksek şahsiyetine İngiliz sefaretindeki hadise hakkında bilgi verdim.» Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu, bu bilgileri alıyorlar. Bu toplantıdan çıkan sonuç da şöyle anlatılıyor: «Yeniden başlayan sıkıntılı ve hayatî yarışmada Türkiye ancak kaderini Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlamak suretiyle selâmete kavuşabilirdi. Buraya kadar ifadelerim iki liderin dış politikalarının tam bir ifadesi i teşkil ettiği için tasvplerini almak müşkül olmadı.»

İki liderin, Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu'nun, dış politikaları ya da o tarihteki dış politikaları gerçekten böyle mi? Bunu araştırmak pek zor değil. Çünkü dış politika, iç politikadan ayrılamıyor. Sovyetler Birliği'nin dostluk öneri ini reddetmek, bunu bir tehdit masalına çevirmek ve böylece Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlanabilmek için içerde de yapılması gerekli olanlar var. İçerde en azından bir anti-komünizm dalgası estirmek, komünizm ticareti i canlandırmak gerek. Bunun yapılıp yapılmadığını görmek mümkün. Önce, zamanın Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin, zamanında, Türkiye diplomasisi için bulduğu misyonu hatırlamalı. Şöyle: «Bu alanda Türk diplomasi ine düşen görev Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükümeti'ni ihtilâfa yönelen tehlikeli yürüyüşünü durdurmağa elverişli bir tutum almak zaruretine ikna etmek için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmak idi.» (Feridun Cemal Erkin, Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, sayfa 278) Kay-

naktaki diğer bilgiler, bu sözlerin 1945 yılı Aralık ayı için söylendiğini, çok açık bir biçimde, gösteriyor. Ve burada yine durmak gerekiyor. Çünkü bu işin yapılması Dışişleri Bakanlığının olanaklarını aşıyor. Bu işin bir hükümet politikası olarak yürütülmesi gerekiyor. Bu işi yapmak için İçişleri Bakanlığı, basın gibi kuruluş ya da kurumların «yardımları» da gerekli.

Bir başka araştırmacı, bir başka araştırma yaparken, yapılanı ve yardımcıları, belirliyor. Şöyle: «4 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasında şöyle bir haber var: 'Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar. Yeni Dünya ve Görüşler kızıl propaganda organlarıdır! İlginç olan, haberin gerekçesidir. Ciddiyeti ile tanınmış Cumhuriyet gazetesi şöyle bir keşif yapmış. Görüşler kelimenin G harfi ters çevrilip bir kısmı parmakla örtülünce orağa benziyormuş. Orak da komünist ihtilâl işaretinin bir parçası olduğuna göre, bu dergi Moskova'nın uşağı imiş... Ortam böylesine hazırlandıktan sonra, aynı gün, Tan, Yeni Dünya gazeteleri ile Görüşler dergisinin matbaalara ve iki kitabevi, düzenlenen bir gençlik nümayişi sırasında tahrip edilmiştir.» (Cem Eroğul, Demokrat Parti, Ankara, 1970, sayfa 5)

İşte, böyle. 1945 yılı Aralık ayında ilerici yayınların tahribinin gerekçesi, böyle. Bunun böyle olduğundan kuşku duyanlar için eklenecekler var. 1945 Aralık ayında Türkiye dış politikasının misyonunu anlatan satırlar, kaldığı yerden aynen, şöyle devam ediyor: «Memlekette hiddet son haddine varmıştı. Komünizme karşı nefret bütün milleti sarsan bir kin halini almıştı.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 278) Tan ve Görüşler ve diğer yayınların tahribi ile Türkiye'de komünizme karşı bir kin olduğu gösterilmek isteniyordu. Bu da saklanmıyor. Yazılanlar, yine kaldığı yerden, devam ediyor: «Biraz evvel işaret edildiği gibi durumun artan gerginliğini ve halkın çoğunluğu

Amerikan ve İngiliz Büyükelçileriyle fikir teatisi lüzumunu ortaya koymuştu.»

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediği masalı tek başına geliştirilmiyor. Bu masalla birlikte, bir de, Boğazlar'da üs isteme masalı var. Bunlar içiçe. Bu yüzden birlikte ele alınması gerekli. Bunun için de önce iki yabancı kaynağa bakmak yararlı. Kaynaklardan birisi, yine tüm yaşamını Sovyetler Birliği ve Stalin'e düşman yayınlar hazırlamaya adamış bir yazara ait. Bu düşman kaynak, Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'da üs isteme önerisinin kimler tarafından yapıldığını ve nasıl dinlenmek bile istenmediğini gösteriyor. Daha önce de değinildiği gibi Hitler, Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u Stalin'e gönderiyor. Kremlin'deki görüşmenin bir bölümünde daha önce yazıldı. Şöyle devam ediyor: «Ribentrop'un koltuğunun altında bir başka 'dostça hizmet' daha vardı. Hitler, Ribbentrop'a, Stalin'e Almanya'nın İstanbul ve Boğazlar ile ilgilenmediğini söyleme emrini vermişti. Fakat görüşmede, Hitler'in beklevişleri aksine, Türkiye tartışılmadı; İstanbul ve Boğazlar'ın sözü bile edilmedi. Çünkü Stalin, henüz konu ile ilgilenmiyordu. Sadece, Hitler'in, elçisi Türkler'in güvenilir olmayışından yakınınca, başını sallıyordu.» (Isaac Deutscher, Stalin, Pelican Books, sayfa 431, İngilizce)

İkinci Büyük Savaş'ın savaşan batılı iki yanı da, sürekli olarak, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazlar'da üs istemesini önerdiler. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile güvenli bir dostluğa verdiği önem burada ortaya çıktı. Kesinlikle bu önerilere kanmadı ve ciddiye almadı. Hitler'in bıraktığı yerden, bir süre sonra, Batı'nın savaşan diğer tarafı devam etti. Bunu da, Doğan Avcıoğlu'nun naklettiği gibi, bir profesörden dinlemek gerek. Profesör Edward Weisband, İnönü'nün dış politikasını anlatırken, şunları da yazıyor: «Tahran'da Türkleri, ceza olarak Bo-

ğazlar'ın statüsünü değiştirmekle tehdit etmeyi öneren Stalin değil, Churchill'dir. Churchill sorunu ortaya atınca, Stalin de ister istemez Çanakkale Boğazı'nın rejimi hakkında soru sormuştur. Stalin: İngiltere'nin artık bir itirazı olmadığına göre, bu rejimi biraz gevşetmek hiç de fena olmaz, demiştir. Churchill buna da peki diyerek, Boğazlar rejimini değiştirmeye, Türkiye'yi savaşa katılmaya zorlayarak kalkışmasını istemiştir. Stalin, bu kez: Aceleye gerek yok, cevabını verip, bu sorunu 'yalnız' genel deyimler içinde tartışmakla ilgilenmiştir. Churchill, Rus gemilerini bütün denizlerde görmeyi hepsinin umut ettiklerini de söylemiştir. Stalin ise: Lord Curzon'un daha başka fikirleri vardı, diye hatırlatmıştır.» (Edward Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, Milliyet Gazetesi, 17 Ocak 1974)

Sovyetler Birliği'nin ve özellikle Stalin döneminin dış politikasının temel çizgisi, beklenebileceği gibi, emperyalist dünyaya kesin bir güvensizliğe dayanıyor. İkinci Dünya Savaşı sırasında ,İngiltere, Fransa ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri ile yan yana, faşist Almanya ve İtalya'ya karşı savaşıldığı dönemde de bu güvensizlik değişmiyor. Emperyalist dünyaya bu sürekli güvensizlikle birlikte Sovyetler Birliği, Türkiye ile sürekli bir dostluk arıyor. Kurtuluş Savaşı döneminde başlayan bu dostluk, 1936 yılında Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin tezini desteklemesi ile sonuçlanabilen Montrö Anlaşması ile doruğuna ulaşıyor. Montrö Anlaşması, Boğazlar Rejimini belirliyor. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda ve özellikle savaşın son dönemlerinde Montrö Anlaşması'nı ihlâl ediyor. Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğini kâğıda döken bu anlaşmaya, Türkiye sahip çıkmıyor.

Sahip çıkmadığını, İkinci Dünya Savaşı'nın son zamanlarında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevine getirilen, dünya barışına verdiği zararların bir karşılığı olarak, 1960 sonrası İsmet Paşa koalisyonlarında Dışiş-

leri Bakanlığı da yapan diplomat da inkâr etmiyor. En azından saklayamıyor. Saklayamadığını görmek için de, kendi yazdıklarını, okumak gerekiyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Boğazlar'dan geçen ticaret gemisi kılığındaki savaş gemileri var. Dışişleri Bakanlığı'nda da Numan Menemencioğlu var. Bu gemiler Boğazlar'a yaklaşınca İngiltere Büyükelçiliği, Londra'dan aldığı direktif üzerine, Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak bu gemilerin ticaret gemisi görüntüsünde Karadeniz'e çıkan savaş gemileri olduğunu ileri sürüyor. İyice aranmalarını ve savaş gemileri olduklarının saptanması üzerine, Montrö Anlaşması'na göre, Karadeniz'e çıkışlarının yasaklanmasını istiyor. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, pek iyice aramadan yana görünmüyor. Bu gemiler, rahat rahat Karadeniz'e geçiyor. Çok sonra, Almanya'nın savaş kazanma umutları iyice sönmeye başlayınca, bunlardan birisi oranıyor. Savaş gemisi olduğu saptanıyor. Geçişi önleniyor. Bundan hemen sonra da bir önemli değişiklik oluyor: Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, görevinden ayrılıyor. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakan Vekili görevini de üzerine alıyor. Şimdi, çok kısa olarak, bu gelişmelerin öyküsü. Bunlara, anlatılanların belgeleri demek de mümkün.

Şöyle başlıyor: «1944 yılı Ocak ayı ortalarında Büyük Britanya Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığına, savaş gemisi olmalarından şüphelenilen dört küçük geminin Boğazlar'ı geçmiş olduğunu ve aynı sınıfa mensup diğer beş geminin de Karadeniz'den gelerek Boğazlar'ı pek yakından geçmeğe teşebbüs edeceklerini bildirdi.» (Feridun Cemal Erkin, Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, sayfa 236) Türkiye Cumhuriyeti bunları inceletiyor. Bazılarının «un», bazılarının da «çimento» yüklü mavnalar olduğunu saptıyor. Boğazlar'dan geçiyorlar.

«Şubat ayı sonlarında Büyük Britanya Büyükelçiliği,

Boğazlar'dan, silâhları hamule altında itina ile gizlenmiş üç veya dört küçük Alman gemesinin geçişi hakkında dikkati çekti ve aynı tipten gemilerin geçmesine mani olunmasını istedi.» İstekler daha sonra da devam etti: «Mayıs sonunda Büyükelçilik, yeniden E.M.S. sınıfına mensup üç Alman gemisinin Ege'ye geçtiğini ve diğer ikisi in de Boğaz'a vardığını bildirdi. Büyükelçiliğin ifadesine göre bunlar yardımcı harp gemileri idi. Aynı zamanda Manheim askerî nakliye gemisinin de Boğaz'ı geçip Çanakkale yoluna girdiği haber verildi. Ek verilere dayanarak, Büyükelçilik, Marmara'ya varan gemilerin ön tarafında top ve kıçta bir Bofors taşımakta olduklarına ayrıca işaret etti.» İngilizlerin bu kez daha ciddi bilgi topladıkları anlaşıldı. Bunun üzerine «Büyükelçiliğin bahsettiği gemiler 25 Mayıs'ta Çanakkale'de durduruldu.»

Fakat kısa bir süre. Çünkü Almanya da başvuruyor: «29 Mayıs'ta, Büyükelçi Von Papen Dışişleri Bakanlığına gönderdiği notada, on bir Alman gemisi in Çanakkale'de durdurulduğunu ve ayrıca Karadeniz'den gelen altı gemi in de Boğazlar'a girmekten menedildiğini bildirerek olay üzerine dikkati çekti. Büyükelçiye göre, bu gemiler sadece ticarî sahada kullanılıyor, yükleri de yapı tahtası, kömür, ot ve samandan ibaret bulunuyordu. Bu izahlara dayanarak Von Papen söz konusu gemiler için geçiş müsaadesi istemekte idi.» Von Papen'in dikkatleri iyice çektiği ve gemilerde kömür, ot ve saman bulunduğu saptandı: «Tahkik sonucunda şüphe konusu gemilerde kurallara aykırılık olmadığı anlaşılmış ve yollarına devam izni verilmiştir.»

Bu gemiler, gerçekten Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan faşist Almanya'nın iddia ettiği ve Türkiye'nin de kabul ettiği gibi, ticaret gemileri mi? Daha kinci Dünya Savaşı sıralarında Türkiye'nin «selâmetini» Anglo-Amerikan kampında ve bu kampa bağlanmada görmüş olan

diplomat şunları yazıyor: «Bütün bu İngiliz müracaatlarından şu netice çıkıyordu: Büyükelçilik Montreux sözleşmesine göre harp gemisi vasıflarını taşımayan ve bu bakımdan Boğazlar'ı serbestçe geçmek hakkına sahip olması gereken gemilerin geçmelerine mani olunmasını istemekte idi.» Bu özet cümleye bakılınca, bu diplomatın da, Türkiye'nin izlemiş olduğu politikayı savunduğu izlenimi çıkabilir. Fakat bu diplomat cümlesini, bittiği yerden, ikincisi izliyor: «Öte yandan, Türk Hükümeti, sözleşmenin sadece lâfzına ve ruhuna dayanarak şüpheli gemilerin vasıflarını sathî bir muayeneye tabi tutmakla yetiniyor ve hiç bir düzgünsüzlük görülmediği için serbest geçiş izni veriyordu.»

Böylece Türkiye'nin çok yüzeysel, dıştan, kaynaktaki kelime ile «sathî» bir muayeneyi tercih ettiği ortaya çıkıyor. Fakat aynı zamanda bunun Montrö Anlaşması'nın «lâfzına ve ruhuna» uygun olduğu da ileri sürülüyor. Bu gerekçe, Türkiye Cumhuriyeti'nin, itirazlar karşısında zamanında Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye karşı ileri sürdüğü resmî tezi yansıtıyor. Türkiye, mevcut anlaşmasının daha ciddî bir araştırmaya izin vermediğini savunuyor. Daha sonra Sovyetler Birliği notasına karşı bunun tersi savunulacak.

Ancak o sıralarda bile resmî tezin gerçekleri yansıtmadığına inanıldığı anlaşılıyordu. Şu satırlar çok açık: «Montreux sözleşmesini yeniden dikkatle inceledikten sonra eserin yazarı, Bakan Menemencioğlu'na, 24 üncü maddenin meseleyi halletmek için bir anahtar olabileceğini telkin etti. Bu madde, Türkiye'ye, sözleşmenin, harp gemileri in Boğazlar'dan geçişine dair hükümlerinin icrasına göz kulak olma vazifesini veriyordu. Sözleşmenin lâfzına bağlı kalmayı tercih eden Bakan bu telkini benimsemedi.» (Feridun Cemal Erkin, sayfa 240) Fakat söz-

leşmenin lâfzına bağlı kalmayı tercih eden bakan, bakanlık koltuğunda çok fazla kalamadı.

Yukarıda bir İngiliz başvurusunda sözü edilen Alman Mannheim gemisinin serüveni, Bakan Menemencioğlu'nun, aslında Montrö Anlaşması'nın metninden daha çok Almanya'ya bağlı kalmayı tercih ettiğini de gösterdi. Fakat savaşın sonlarına doğru, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri varken Alman Emperyalizmine bağlı kalmak da, bir diplomat için fazla akılcı olmadı. Şöyle: «Kaptanın muhalefetine rağmen Mannheim gemisinin esaslı surette araştırılmasına karar verildi. Muayene hileyi meydana çıkardı ve bu talihsiz tecrübenin gerektirdiği idarî tedbirlerin alınmasına yol açtı.» Ticaret gemileri adı altında Boğazlar'dan geçirilen Alman gemilerinden birisinin ilk defa yapılan ciddî inceleme sonucunda, savaş gemisi olduğunun saptanması da iki sonucu birden doğurdu. Biri Türkiye'nin dış politikasıyla, diğeri de, dış politikayı yürüten bakan ile ilgili. Kuşkusuz her ikisi de, biribiriyle ilgili. Birincisi şu: «Ticaret gemisi kılığına bürünmüş Alman yardımcısı harp gemileri in Boğazlar'dan geçişini durdurmak için Türk Hükümeti tarafından girişilen hareket Türkiye ile Büyük Britanya arasında eski samimi ilişkilerin tedricî canlandırılması yolunda yeni bir safha kaydetti.» İkincisi de şu: «Bir kaç gün sonra Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifasını vermiş ve görevini bir süre için Başbakan Şükrü Saraçoğlu vekâleten üzerine almıştı.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, sayfa 241)

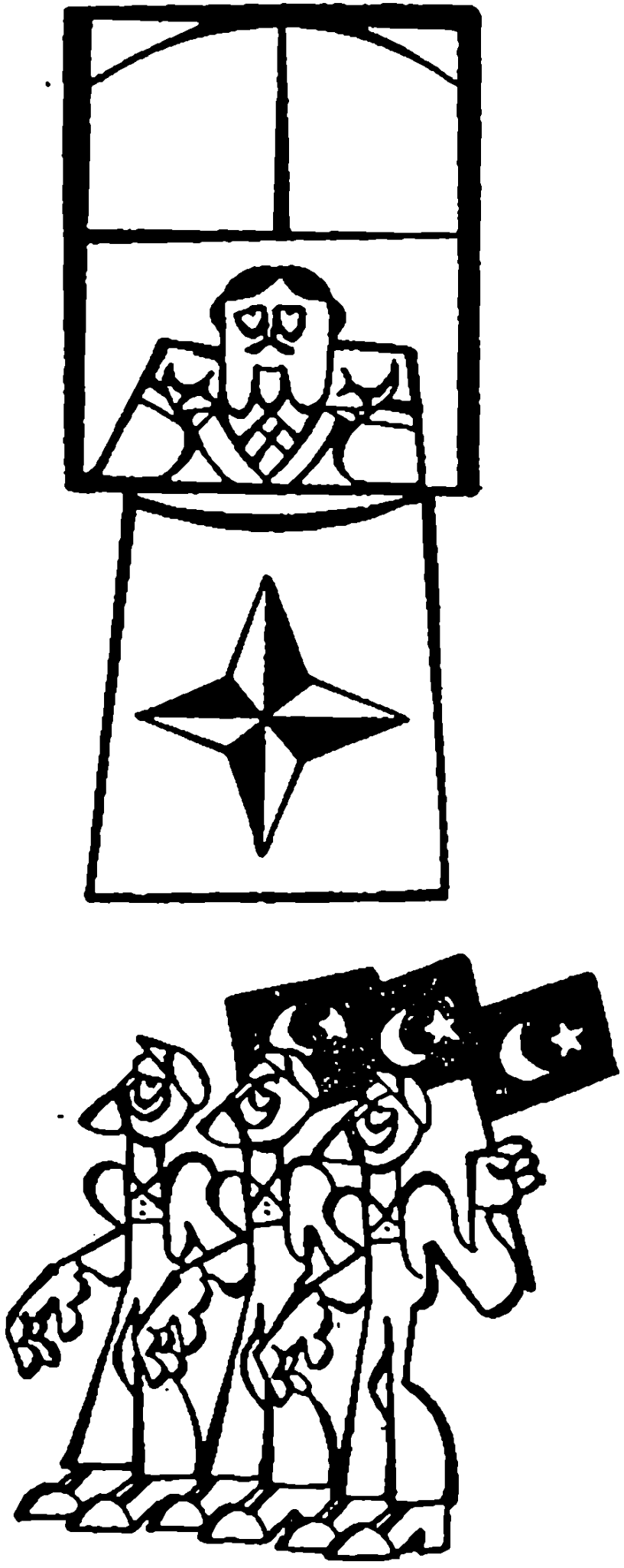
Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs istediği masalının arkasında, çok kısa olarak, bunlar var. Bütün bu gelişmeleri çok bildikleri anlaşılan Dışişleri Bakanlığının üst düzeydeki yöneticileri, 1945 yılı Haziran ayında Moskova'da yapılan Sarper - Molotof görüşmesinde, Sovyetler Birliği'nin toprak talebi ile birlikte Boğazlar'da üs is-

teğini de ileri sürerken bu masalı da yaymaya başladılar. Toprak talebi masalı ile ilgili olarak hayal gücü en geniş bir kimsenin bile toprak talep edildiğini gösterebileceği bir tek belge, yazışma ya da nota mevcut değil. Boğazlar'da üs istendiği masalına dayanarak yapılan Sovyetler Birliği notası ise, bu masal çıkarıldıktan tam on dört ay sonra 1946 Ağustos ayında veriliyor. Bu notanın tam metni ise, bu bölümün sonunda ek olarak görülüyor.

Çıkarılan masaldan on dört ay sonra verilen Sovyetler Birliği notasında yer alan önerilerin beşincisi, daha sonra da, üs talebinin dayanağı olarak gösteriliyor. Önerilerin beşincisinde şunlar yazılı: «Boğazlar'da ticarî seyrüseferin serbestisini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazlar'ın Karadeniz'de sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kazanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarla temin ederler. Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği cevap notasında bu öneri egemenlik hakları ile bağdaşmaz olarak niteleniyor. Sovyet notasından on beş gün sonra gönderilen cevap notasında, öneri ile ilgili olarak, yazılanlar şöyle: «İşbu Sovyet teklifi, millî bakımdan Türkiye'nin hiç bir surette feragat edemeyeceği ve takyidini kabul eyliyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddî itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin Boğazlar'da oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletleri in sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükümeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişesinin künhüne varamamaktadır.

Sovyetler Birliği, aynı yılın Eylül ayında bir ikinci nota veriyor. Bu notada Türkiye'nin görüşmelere yanaşmaması eleştiriliyor ve Sovyetler Birliği' in önerisinin Türkiye'nin egemenlik haklarını zedeleyici olarak nitelenmesi, Sovyetler Birliği'nin «vekar ve haysiyeti» ile bağdaşmaz şüpheler olarak görülüyor. Türkiye'nin güvene dayalı dostluk kurmaktan kaçındığı savunuluyor. Şöyle: «Türk Hükümeti, mezkûr Sovyet teklifinin Türkiye'nin egemenlik haklarıyla gayri kabili telif olduğunu ve güvenliğini ortadan kaldıracağını beyan etmektedir. Türk Hükümeti Sovyet Hükümeti'nin bu konuda müşahhas bazı mülâhazalarını dinlemeden evvel, hatta Sovyetler Birliği'nin bu hususlaki tekliflerini müşterek bir tetkike tabi tutmağa matuf bir teşebbüste bile bulunmadan bu neticeye varmıştır. Bir taraftan Sovyetler Birliği'nin ve diğer Karadeniz Devletleri'nin güvenlik menfaatlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı bulunan bu önemli meseleyi Sovyetler Birliği ile müştereken incelemek hususunda her türlü imkânı toptan reddetmekle, diğer taraftan da hiç bir esasa dayanmayan ve üstelik Sovyetler Birliği'nin vekar ve haysiyeti ile de gayri kabili telif bulunan bu nevi şüpheler izharlarını mümkün görmek suretiyle, Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği ile yeniden itimada müstenit dostane münasebetler kurulması temennisine dair olan kendi beyanatiyle tam tezat halinde bulunmaktadır.»

Boğazlar'da üs isteme masalından ondört-onbeş ay sonra karşılıklı olarak verilen notaların, konuyla ilgili, içeriği böyle. Toprak isteme gibi üs isteme masalı da, Amerika Birleşik Devletleri'ni Türkiye ile yakından «ilgilenmeye», iç ve dış kamuoyunu hazırlamaya yönelik bir çabanın ürünü. Bu çaba başarıya ulaşıyor. Ama kolay olmuyor. Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ile ilgilenme görevinin İngiltere tarafından yüklenmesinde ısrarlı oluyor. Türkiye'de egemen sınıflar ise, yeni patronun Amerika

Birleşik Devletleri olması için ısrar ediyor. Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya girmesi de egemen sınıfların üstün çabaları ile gerçekleştiriliyor. Bundan sonra Türkiye'nin sahilleri de, karaları da Amerika Birleşik Devletleri'ne ait üslerle donatılıyor. Bunlar donatılırken, Türkiye'den güvene dayalı dostluk isteyen Sovyetler Birliği'ne cevap olarak verilen notada yer alan sözler akla gelmiyor: «İşbu üsler, millî bakımdan Türkiye'nin hiç bir surette feragat edemiyeceği ve takyidini kabul eylİyemiyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır.»

Buraya kadar kullanılan kaynaklardan şu sonuç çıkıyor: Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masal, iç ve dış kamuoyunu, Türkiye'yi İngiltere üzerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlamak için sahneye konuyor. İşlevini yerine getirdikten sonra rafa kaldırılıyor. Sadece, 12 Mart gibi baskı ve terör dönemlerinde tekrar raftan indirilmek üzere. Etkisi azalmakla birlikte, bu masal bugün bile komünizm ticareti yapan gericiliğin kullandığı malzemeler arasında yer alıyor.

Buraya kadarı açık. Ancak bir soru daha kalıyor. Bu masal neden sahneleniyor? Bu sorunun cevapları çok. Birine, yabancı sermaye ve ticaretle ilgili olanına, daha önce değinildi. Bunlardan yabancı sermaye ile ilgili olanına ve sınıfsal nedene, daha sonra tekrar değinilecek. Şimdi, şimdiye kadar söylenenleri tamamlayacak, iki tür bilgiye ihtiyaç var. Bunlardan birisi dış borçlanma ile ilgili. Bu konuda, Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası'nın 1950 seçimlerinin öncesinde başlayıp hemen sonrasında hazırladığı ve Türkiye'de «Dünya Bankası Raporu», ya da hazırlayan kurulun başkanının ismine bağlı «Barker Raporu» denilen rapordan bir bilgi aktarmak yetiyor. Şöyle: «1938 yılına kadar Hükümet, S.S.C. Birliği'nden alınanlar hariç tutulacak olursa, yabancı tesislerin kamulaştırmalarının doğurduklarının dışında, dış borç

kabul etmedi. Bu milliyetçi duygulara dayanan bilinçli bir politika idi. Fakat 1938 yılından beri Türkiye'nin dış borçları hızla arttı. İkinci Dünya Savaşı'nın başında İngiltere'ye karşı ağır borçların altına girildi.» (Dünya Bankası, Türkiye Ekonomisi, Washington D.C., 1951, sayfa 23. ingilizce) Bu borçlarla İngiltere ağırlığını duyurmaya başlıyor. Ancak başka bağlantılar da var. Burada da, Türkiye'nin dış ticaretinde rol oynayan ülkelerin paylarını ve ağırlık sırasını gösteren tablo konuşuyor.

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET HACMİNDE ÜLKELERİN PAYLARI VE AĞIRLIK SIRASI: 1935 - 1955

Yıl	Büyük Britanya		Amerika Bir. Dev.		Batı Almanya		Sovyetler Birliği	
	Yüzde	Sıra	Yüzde	Sıra	Yüzde	Sıra	Yüzde	Sıra
1935	7,51	4	8,57	2			4,59	5
1936	5,93	3	10.51	2			4,28	4
1937	6.70	3	14.46	2			5,39	4
1938	7,37	3	11,35	2			3,74	5
1939	5,98	4	12,17	2			3,02	7
1940	11.76	4	12,85	2			0,95	16
1941	19,39	1	10,40	3			0,45	22
1942	19,15	2	11,28	3			0,34	23
1943	13,08	2	12.53	3			0,01	35
1944	20.36	2	15.92	3			0,73	15
1945	17,98	2	34.23	1	0,22	23	0,03	35
1946	16,93	2	24,94	1	0,01	39	0,03	37
1947	14.39	2	28.68	1	0,09	40	0,00	54

1948	20,32	2	22,60	1	2,02	12	0.03	45
1949	14,97	2	17,49	1	9,53	3	0.05	47
1950	12,14	3	20,86	1	19,29	2	0.08	43
1951	13,15	3	16,08	2	24,94	1	0,29	34
1952	13,36	2	11,40	3	24,46	1	0,26	31
1953	10,81	3	15,14	2	18,51	1	0,26	34
1954	8,00	3	16,00	2	17,54	1	1,06	23
1955	7,68	3	19,72	1	16,84	2	1,67	15

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Elektronik Bilgi İşlem Merkezi

Burada, dış ticaret hacmi, ithalât ve ihracat toplamını gösteriyor. Yüzdeler, Türkiye'nin yıllık dış ticaret hacminde, her ülkenin ithalât ve ihracatının payını ortaya koyuyor. Ağırlık sırası ise, bu paylara göre, her ülkenin Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki sırasını veriyor. Bu tablonun sonraki yıllardaki görünümü, bu bölüme ek olarak sunuluyor. Elektronik Bilgi İşlem Merkezi'nin kodlamasında Demokratik Alman Cumhuriyeti ile Batı Almanya, ayrı ayrı kodlara sahip olduğu için, 1945 öncesi Almanya'nın durumunu sergilemek mümkün olmuyor. Ticaret Bakanlığı Değerlendirme Genel Müdürlüğü'nün çeşitli tablolarından derlenen bu tablo, önce burjuvazinin sonra da politikacı ve diplomatların, Türkiye'nin «selâmetini» Anglo-Amerikan dünyasında görmeye başladıklarını, görmek istemeyenlere de, gösteriyor. Bundan sonra sıra, ekonomi cephesinde olan gelişmeleri, bu arada yabancı sermaye ilişkilerini, incelemeye geliyor.

Ekonomi Cephesinde

Türkiye emperyalist ekonomilere bağlanıyor. Bu bağlanışın, dış politika ve dış ticaret ile ilgili haklarına değinildi. Ancak emperyalist ülkelere bağlanmanın en önemli halkası, yabancı sermaye oluyor. Bu konuda da önemli bir yanılgıya işaret etmek gerekiyor. Hep ileri sürüldü. Türkiye'nin yabancı sermayeye kapıları açmasının sorumluluğu, 1950 yılında seçimleri kazanarak hükümet kuran Demokrat Partî'ye yüklenildi. Tarihin kesinlikle saptırılmasına yönelik bir çaba. Bu alanda Demokrat Parti ile daha önceki iktidar parti i CHP arasında hiç bir sorumluluk farkı yok. Türkiye'nin yabancı sermayeyi daveti bir önemli politika haline getirmesi, 1947 yılına ait bir gelişme. 1947 yılında hem yabancı sermaye için yeni düzenlemeler yapıldı, hem de 1947 yılında yabancı sermayeyi davet, ekonomi politikasının temel bir ilkesi haline

getiirldi. Şimdi bunların gelişimi ve belgeleri ele alınıyor.

Ancak bir dönüş yapmak yararlı. Dönüş, 1930 yılına. Bu yılda iki önemli yasa çıkarılıyor. Biri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruluş yasası. Bu yasanın hazırlıkları ve çıkarılışı, 1930 yılında da Cumhuriyet rejiminin, kesinlikle, yabancı sermayeye karşı olmadığını gösteriyor. Tam tersine. Yabancı sermaye ile içiçe. İkinci yasa, 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Yasası. Bu yasa da giderek hem dış ticareti düzenleme ve hem de bir yabancı sermaye yasası oluyor.

1930 yılı ve önceki yıl, Türkiye'ye yabancı uzmanların trafiğinin arttığı yıllar özelliğini taşıyor. Yabancı uzmanların hazırladıkları raporların bir bölümüne daha önce değinildi. Kasım ayı içinde Türkiye'ye bir ziyaretçi daha geliyor: Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Klein. Müsteşar Klein, basına yaptığı açıklamada, Türkiye'ye «gayri resmî olarak ve sadece şahsî tetkikat ve tetebbuat» için geldiğini ileri sürüyor. (Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1930) Fakat özel bir ziyaret için Türkiye'ye gelen Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı Müsteşarı, Cumhurbaşkanı Atotürk ve Başbakan İnönü ile görüşüyor. İnönü ile görüşmesi ise çok ilginç. Başbakan, bu özel ziyarette, Amerikan Ticaret Bakanlığı Müsteşarına ,Türkiye'nin bir merkez bankası kurmayı kararlaştırdığını, bunun için gerekli döviz türünden sermayenin Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunup bulunamayacağını soruyor. Klein cevabı ise bir komisyon kurup Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmesi halinde mali ve sınaî çevrelerden bu sermayenin sağlanabileceği, oluyor.

Asıl ilginç olanı, bundan sonrası. İnönü Klein görüşmesinde bulunan Hariciye Kalemi Mahsur Müdür Vekili Kadri Rıza'nın tuttuğu ve sonra daktiloya çektiği not-

lara göre İnönü, şunları söylüyor: «Komisyon izamı fikri çok muvafıktır. Bu meseleyi düşüneceğiz. Ancak biz işleri Ankara'da başarmak itiyadındayız. Fakat bu esas fikre muarız değiliz. Komisyon orada lâzımgelenlerle temas eder. Alâka uyandırır. Asıl işler müessesatın mümessilleriyle aramızda burada tezekkür edilir. Bir de dediğim gibi. Merkezî İhraç Bankamız (İnönü, Merkez Bankası'nı kastediyor, Y. K.) için sermayeye ihtiyacımız vardır, bu sermaye Amerika'dan kabili tedarik midir? Bir de mütehassıs isteriz. Mütehassısta aradığımız evsaf şudur: Hem işinin ehli olmalı, hem de kapitalist mehafilin tesiratından azade kalabilecek bir şahsiyet sahibi olmalıdır. Bu son nokta çok mühimdir ve bu noktada ısrar ederiz.» (İlhan Tekeli Selim İlkin, 1929 Cihan İktisat Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları, Ankara, sayfa 185. Tekeli ve İlkin'in bu çalışması henüz matbaada idi. Dizgiden çıkan ilk ve düzeltilmemiş sayfalarını okuyabilmek mümkün oldu. Bu yeni çalışma, bu çalışmada sözü edilen bazı raporların tam metinleri ile başında, uzun bir değerlendirme bölümünü içeriyor. Yalnızca 1929 ve 1930 yıllarını ele alıyor. Raporların tam metninin yayınlanması, bu dönemi anlamak bakımından, yeni bilgileri getirecek. Ancak arkadaşlarım İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in, çok acele de olsa, okuma olanağı verdikleri çalışmaları, bu çalışmada ileri sürülen tezleri destekleyen bölümlere sahip. Bunlardan birisi ve bu çalışmada ileri sürülen tezler bakımından önemli olanı, şöyle: «C. H. Fırkası'nın bürokratik kesimi içinde iki grup vardır. Bunlardan birincisi 'İş Bankası Çevresi' diye bilinen grup ile ikincisi 'İsmet Paşa Çevresi'dir. Bu gruplardan İş Bankası Çevresi liberal politikanın savunuculuğunu yapmaktadır. Bu grubun Serbest Fırka'ya yakın olması beklenen bir durumdur. Oysa İş Bankası Çevresi bütün çatışmalarda İsmet Paşa'yı desteklemiştir. Bunun bir nedeni iki partinin birbir-

lerine göre ideolojik konumlarını seçiş biçimleridir. CHF'nin eski ideolojik çizgisini benimseyen C. Serbest Fırka, ideolojinin kendisini değil, ancak kötü uygulamasını eleştirebilecektir. Bu eleştiri de Halk Fırkası'nın liberal kesimine yönelecektir. Böylece C. Serbest Fırka'nın muhalefeti CHF'nin içindeki bölünmeleri artırmaktan çok, CHF'nin içinde bütünleştirici etki yaratacaktır.» Sayfa 165. Buradaki Celâl Bayar'ın dikkatliliği, daha sonraki Demokrat Parti deneyinin başarıya ulaşmasında en önemli etken oldu. Bayar, egemen sınıflar ittifakını DP etrafında sağlamlaştırıncaya kadar, CHP'ne karşı çok dikkatli davrandı. Sürekli olarak, özellikle 1946-1950 döneminde, hücum ile yumuşamayı birlikte götürdü. Burjuvazinin desteğini artırdıkça da, «sol» desteği alabilmek için daha cüretkâr davrandı. Serbest Fırka ve 1975 sonrası yıllarda CHP, bu alanda, pek ürkek davrandı.)

1930 yılında İsmet Paşa, Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı Müsteşarından «kapitalist muhalifin tesiratından azade» uzman istiyor. Bunda hazırlanan raporların Serbest Fırka muhalefeti tarafından kullanılmasının doğurduğu rahatsızlığın da etkisi var. Daha dikkatli rapor yazacak uzmanlar arıyor. Ancak 1950 yılına gelince, artık dikkatli olmak ihtiyacını duymuyor. Bu kez dikkatli olma sırası, diğer tarafa geçiyor. Dünya Bankası, Türkiye ile ilgili ilk raporunu, yeni Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'a verirken «bildiğiniz gibi, Banka, bu işi Cumhuriyet'in iki büyük partisinin başta olduğu iki yöneticinin ardarda yaptığı davet üzerine aldı» demek ihtiyacını duyuyor. Rapor hazırlanırken de, yeni bakanlarla olduğu kadar eski bakanlarla da görüşmeler özenle belirtiliyor.

Bu rapor üzerinde durulacak. Bu rapor ile 1947 yılında hazırlanan Türkiye İktisadî Kalkınma Planı'nın karşılaştırması yapılacak. Şimdilik, Dünya Bankası Raporu'nun, Cumhuriyet döneminde yabancı sermaye ile ilgili olarak

izlenen politika konusunda yaptığı değerlendirmeyi bilmek yeterli. Şöyle: «Birikmiş olan kızgınlık gözönüne alındığında, Atatürk'ün yabancı sermaye ile ilgili politikası genellikle ılımlı idi. Birkaç kamulaştırma örneği dışında, bu göreceli ılımlılık, kuşku yok, ülkenin kalkınması için yabancı sermayeye duyulan ihtiyacı Atatürk'ün bilmesinden ileri geliyordu.» (Dünya Bankası IBRD, Türkiye Ekonomisi, Washington, D.C., 1951, sayfa 6) Dünya Bankası gibi bir kuruluşun, bir ülkede izlenen yabancı sermaye politikasını «ılımlı» olarak nitelendirebilmesi için, söz konusu ülkede yabancı sermayeye karşı çok «olumlu» bir politikanın izlenmesi gerek.

Önce Merkez Bankası'nın kuruluşuna bakmak gerek. Önceki bölümlerde değinildi. İttihat ve Terakki iktidarı, kurduğu İtibarî Millî Bankası'nın bir merkez bankası olacağını ileri sürmüştü. 1918 yılında bunu açıklayan İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavit, tam İş Bankası kurulurken, asıldı. Aynı tarihlerde Osmanlı Bankası ile yeni bir imtiyaz anlaşması yapıldı. Osmanlı Bankası'nın bütçe üzerindeki müdahale yetkisi kaldırıldı. Yeni anlaşmada, ilerde bir merkez bankasının kurulması halinde, Osmanlı Bankası'nın itiraz edemeyeceği belirtildi. Belirtildi ama, Osmanlı Bankası yine de itiraz etti. Üstelik Osmanlı Bankası'nın itirazına, bir başka itiraz daha eklendi. Güçlenen İş Bankası da, merkez bankasının karşısına çıktı. Merkez bankası işlevlerini de üzerine almak istedi. Bunun için başka dünyalardan yeni uzmanlar getirildi. Sonunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, bazı hisseleri yabancı sermayeye ayrılarak bir yabancı sermayeli kuruluş olarak ortaya çıktı.

Merkez bankaları, «bankaların bankası» olarak tanınır. Banka sisteminin izleyeceği politikayı, elindeki çeşitli araçlarla, düzenleme görevini üstlenir. Bankalar da merkez bankalarını «bankaların bankası» olarak kullan-

mak isterler. Yalnız ters anlamda. Banka sisteminin yönettiği ve etkilediği bir kasa olarak görmek isterler. Bugünkü durum, büyük ölçüde, böyle. Kuruluş çatışmaları sırasındaki Osmanlı ve İş Bankalarının strateji leri de aynı yönde. Bunu Merkez Bankası'ndan önce kurulan Bankalararası Konsorsiyum'da da görmek mümkün. 24 Mart 1930 tarihinde İstanbul Ticaret Sanayi Odası'nda çalışmaya başlayan Konsorsiyum İcra Komitesi başkanlığında, 1920 yıllarının Aydınlık Dergisi yazarı Nurullah Esat Sümer getirildi. Nurullah Esat Sümer, Bankalararası Konsorsiyum'un kuruluşunu ve amaçlarını şöyle açıklıyor: «Memlekette müesses bankaların, hükümetin takip ettiği yüksek hedefin istihsali için, para kıymetinin istikrara kavuşması için, hükümetle teşriki mesai etmeleri çok ehemmiyetli bir hadisedir.» (İ. Tekeli Sİ İlkin, 1929 Cihan İktisat Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları, Ankara, sayfa 118) Bu kadar önemli bir görevi yerine getirmek için sermaye ve döviz koyarak, hükümet ile işbirliği yapan bankalar şunlar: Türkiye İş Bankası, Türkiye Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası, Selânik Bankası, Memaliki Şarkiye Bankası, Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank, Banko di Roma, Banko Kommerciale Italyana, S.S.C.I. Ticareti Hariciye Bankası, Felemenk Bankası, Amerikan Ekspres Koop., Umumî Ticareti Hariciye Bankası.

Bankalararası Konsorsiyum, para ihraç etmenin dışında, bir merkez bankasının işlevlerinin çoğunu yüklenmiş durumda. Bu tür işlevleri, yerli ve yabancı bankalar üstleniyor. Böyle bir durumun ortaya çıkması hiç bir zaman bir rastlantı sayılmamalı. Çünkü Cumhuriyet'in 1920 yıllarında sürdürdüğü politika ile bu durum arasında bir bağlantı var. Ortaya çıkan durum, Osmanlı Bankası'nın bir çok imtiyazına dokunmamış olma ile İş Bankası'nı, en azından bir merkez bankası kurmadan, geliştirmeni

doğal sonucu. Her ikisi, merkez bankası düşüncesine karşı çıkıyor. Konsorsiyum, bu karşı çıkışın yarattığı dengenin ürünü.

Merkez bankasının kurulması bir ihtiyaç haline gelince, buna karşı, hazırlıklar da başlıyor. Genel Müdür olarak başında Celâl Bayar'ın bulunduğu İş Bankası, karşı hazırlıkları yürütme işini üzerine alıyor. Bir ticaret bankasının giderek merkez bankasına dönüştüğü Hollanda'dan Hollanda Bankası İdare Meclisi Başkanı G. Vissering'i uzman olarak davet ediyor. «Vissering, Türkiye'de yaptığı incelemeler sonunda hazırladığı raporu, Haziran 1928'de İş Bankası'na verdi.» (Selim İlkin, Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi, Ankara, 1975, ayrı basım, sayfa 557. Merkez Bankası'nın kuruluşu sırasında İş Bankası ile Osmanlı Bankası'nın engelleme çabaları, Selim İlkin'in bu çalışmasına dayanıyor.) Vissering, hazırladığı raporda, mevcut bir ticaret bankasının merkez bankasına dönüştürülmesinin güçlüklerinden söz ediyor. Ancak şunları da ekliyor: «Tecrübe, eleman, bina, teçhizat v.s. ihtiyacı bakımından mevcut bu tip bir bankadan, statüsünde de gerekli değişiklikler yapılmak şartıyla» faydalanılabilir.

İttihat ve Terakki'nin kurduğu İtibarî Millî Bankası'nı, bir merkez bankasına dönüştürme planı, Cumhuriyet'in kurduğu İş Bankası'nı yine bir merkez bankasına dönüştürme planı olarak sürdürülüyor. Şimdi, bu planı uygulama işi, İttihatçı iken Kemalist olan Celâl Bayar'ın yönetiminde. İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bayar, davetlisi olarak gelen Vissering'in raporunu hükümete sunarken, bir rapor da kendisi ekliyor. Şunları savunuyor: «Memleketimizde bir merkezî ihraç bankası teşkiline karar verildikten sonra bunu hal-i faaliyette ve inkişaf etmiş bir banka ile tevhidini derpiş etmek mümkün olabilir. Merkezî ihraç bankasının mahiyeti diğer ticarî ban

kaların menabiinden maada ayrıca banknot ihracı menbaına da malik yüksek bir surette taazzuv etmiş alelâde bir ticarî bankadan başka birşey değildir. İlk zamanlarda geçirilmesi zaruri olan yoklama devrelerinin, tecrübe görmüş müesseseler tarafından haddi asgariye indirilmesi imkânının mevcudiyeti, gerek dahili memlekette, gerek hariçte muvaffakiyetle tanınabilmek için muayyen bir müddet lâzım olması ve bilhassa bizdeki bankanın şiddetle muhtaç olduğu mevduat kitlesinin ve gerek tesis ve gerek muamelât ve şuabatının tevsii için mesleki malûmata sahip, tecrübe görmüş ve yetişmiş banka memurlarının hazır bir halde bulunması gibi esbab tahtında yeni teşkilât vücuda getirmekten ise mevcudu benimsemek maksadı temin için daha kestirme bir yola addolunabilir.» Bayor, İş Bankası'nın merkez bankası haline getirilmesinin, böylece mevcut kârlarını korumanın ötesinde hızla artırmasının ateşli savunucusu oluyor.

Merkez Bankası'nın kurulmasına Osmanlı Bankası da karşı çıkıyor. Osmanlı Bankası'nın karşı çıkışı daha görkemli oluyor. 1930 yılı Ocak ayında Osmanlı Bankası Direktörü M. Sorbiye, Türkiye'ye geliyor. Zamanın basınında çok geniş bir biçimde yer verilen demeçlerinde merkez bankası kurulmasına karşı çıkıyor ve bu arada da «nakdî muavenet» da dahil her türlü yardım vaadinde bulunuyor. Osmanlı Bankası Direktörü Sorbiye, merkez bankasının kurulması halinde, bankada söz sahibi olma çarelerini arıyor. Hükümet, bu önerileri, «devletin haysiyetini rencide edecek» nitelikte bulunuyor. Basın haberlerine göre de reddediyor.

Merkez bankasının kurulması ile ilgili araştırmayı yapan Selim İlkin, araştırmasını yaparken, İsmet İnönü ile de görüşüyor. İnönü, şunları söylüyor: «Merkez Bankası'nın başından beri müstakil bir müessese olmasını, diğer hususi bankalarla ilişiği olmak şöyle dursun, Devle-

te karşı da, bizzat Maliye Vekâletine karşı da vazifesinin icabettirdiği dürüstlük ve sertlikte çalışması gerektiğini biliyordum. Bunun için uğraştım. O zaman İş Bankası'nda, Merkez Bankası vazifesi i de görmek arzusu olduğunu biliyordum ve buna bütün kuvvetimle karşı çıktım. O zamanki İş Bankası, yeni kurulmuş zayıf sermayeli bir bankaydı. Onu yaşatmak i in çok gayret sarfediyorduk. Ama İş Bankası'nın bir özel banka mahiyetinden çıkıp, özel nüfuzlar, özel sahalar almasını Hükümet olarak önlemek için çaba sarfediyordum. Onun için zannederim o zaman İş Bankası'nca uzmanlar getirildi, hem o vazife görülür, hem bu vazife görülür, dendi. Hiç birini kabul .etmedim.»

İş Bankası'nın girişimleri konusunda İsmet Paşa, bunları hatırlıyor. Daha doğrusu bunları hatırlamak istiyor. Osmanlı Bankası'nın girişimleri konusunda ise, ayrıntılı incelemeyi yapan Selim İlkin, bu girişimlerin kabul görmediğini belirttikten sonra şunları ekliyor: «Böylece Türkiye, merkez bankasının kuruluşu ile ilgili son hazırlıklara yönelirken önemli bir engeli daha aşmış oluyordu. Bunun aşılmasında Osmanlı Bankası gerisindeki devletlerin, en az Türkiye kadar büyük bir buhran içinde bulunduğunu iyi saptayıp, hareket kabiliyetini artıran Türk Hükümeti'nin gerçekçi 'denge' hesapları, herhalde en önemli rolü oynamıştı.» (Selim İlkin, Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi, sayfa 576)

Her iki değerlendirmenin de çok abartmalı olduğunu kabul etmek gerekli. Çünkü Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, hisselerinin bir bölümü özel kişiler ve yabancı bankalara ayrılmış bir anonim ortaklık olarak kuruldu. Bu yabancı bankalar içinde de Osmanlı Bankası yer alıyor. Bugün bile Merkez Bankası, bir yabancı sermayeli banka olan Osmanlı Bankası ile bir yabancı sermayeli sigorta şirketi olan İstanbul Umum Sigorta'nın durumunda. (Gün-

gör Uras, 17 Sayılı Karara Tabi abancı Sermaye Araştırması, TÜSIAD, Istanbul, Aralık 1975, sayfa 139) 1567 sayılı yasaya göre çıkarılan çeşitli kararların kapsamında çalışan iki yabancı sermayeli şirket, biri 1863, diğeri 1893 yılında kurulmuş iki yabancı sermayeli şirket, 1930 yılında kurulan Merkez Bankası'nın ortağı durumunda. Türkiye, «Devlet Bankası» kurarken yabancı sermayeye pay ayıran bir ülke özelliğini taşıyor. Söylemeye gerek yok, İş Bankası da bu sermayeden pay alıyor.

Merkez Bankası yasasının çıkarıldığı yılda, 25 Şubat 1930 tarihinde, bir de 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasası çıkıyor. Bu yasa, kambiyo yasası olarak kullanılıyor. Dış ticareti düzenleme yasası olarak kullanılıyor. 1967 yılında çıkarılan teşvik yasasının önemli maddelerinin, Türkiye İşçi Partisi'nin açtığı dava sonucunda Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine, özel kesimi teşvik yasası olarak kullanılıyor. 9 Eylül 1977 tarihli ve 7/13931 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile taksitli satışları düzenleme yasası oluyor. Böylesine güçlü bir yasa. Bir anlamda ekonominin Takrir-i Sükûn yasası demek de mümkün. Gerçekten de esas olarak, tıpkı Takrir-i Sükûn yasası gibi tek maddelik. Türk Parası Kıymetini Koruma yasası adını alan bu tek madde şöyle: «Kambiyo, nukut-esham ve tahvilât alım, satımının ve memleketten ihracının tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına İcra Vekilleri Heyeti selâhiyetlidir.»

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi Türk Parası Kıymetini Koruma yasası, aslında bir yetki yasasıdır. Bu yasa ile hükümete «kanun kuvvetinde kararname» çıkarma yetkisi verilmiş oluyor. Örneğin yabancı sermayenin Türkiye'de çalışması, ya petrol yasasına ya da 6224 sayılı yabancı sermaye yasasına bağlı olmasına karşın, yasanın metninde yabancı sermaye sözü geçmemiş olması

halinde bile Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan ve adına «karar» denilen kararnamelerle, yabancı sermayeli şirketler iş görebiliyor. Ya da Türkiye İşçi Partisi'nin açtığı davanın Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilerek 1967 yılında çıkarılan 933 sayılı teşvik yasasının önemli maddeleri iptal edilince, Bakanlar Kurulu çıkardığı bir «karar» ile aynı teşvik sistemini sürdürebiliyor. Bu yüzden bu yasanın serüveni, iktisat tarihçileri kadar hukukçuları da ilgilendiriyor.

Açıkça 1961 Anayasası'na aykırı olan bu yasa ile ilgili olarak 1960 yıllarında Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açıldı. İptal sistemi, bir oyla, reddedildi. Bu red kararı, hukuktan daha çok yerleşmiş pratiğe dayandırıldı. Maliye Bakanlığı'nın yöneticileri, bu yasanın iptal edilmesi halinde, tüm dış ticaret düzeninin çökeceğini ve dış ticaretin duracağını ileri sürdüler. Bu tez, Anayasa Mahkemesi üyeleri üzerinde etkili oldu. Kısa bir zaman içinde yeni bir «Kambiyo Denetim Yasası» çıkarılması üzerinde anlaşma sağlandı. Böylece iptal istemi kabul edilmedi. Ancak bu tür bir yasa hâlâ çıkmadı.

1567 sayılı yasa Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmedi. Bu yüzden de yeni bir yasa çıkarılmadan dış ticaretin devletleştirilmesi için kullanılabilecek bir olanak yürürlükte kaldı. Protik olarak, Türkiye'de dış ticareti ve özellikle ihracatı kamulaştırmak çok kolay. Çünkü ihracatın çok büyük bir bölümü, «birlik» adı verilen kuruluşlar tarafından yapılıyor. Bunların da çok büyük bir bölümü kamu kuruluşları niteliğine sahip. Çukobirlik, Antbirlik, Tariş ihracat işlerinde uzmanlaşmış kuruluşlar. Bunlardan önce de, şimdi de bunların dışında, ihracatçı birlikleri var. İhracatın düzenlenmesinde ve yapılmasında etkin rol oynuyorlar. Bu yüzden ihracatın belli ellerde toplanması için önemli adımlar atılmış durumda. Buradan ihracatı ve ithalât dahil tüm dış ticareti kamulaştırmak

için atılacak adımlar, büyük ölçüde, yasal dayanakları bulmaya ve bu dayanaklara göre tamamlayıcı kuruluşları oluşturmaya kalıyor. 1567 sayılı yasa, böyle bir yasal dayanağı da sağlıyor.

Üstelik bu yasanın pratiğinde, bu yönde atılmış adımlar da var. 1567 sayılı yasaya göre 5 Ağustos 1939 yılında kurulan Takas Limited Şirketi, bir süre için, fiilen dış ticaretin kamulaştırılması işlevini üstlendi ve yerine getirdi. Takas Limited Şirketi, İş Bankası, Ziraat Bankası, Etibank'ın katılmalarıyla 500 bin lira sermaye ile kuruluyor. Verilen görev, Şirketin Ana Sözleşmesi'nde, şöyle tanımlanıyor: «Şirketin maksadı, Devletçe kabul edilen esaslara ve neşredilen kararnamelerde yazılı hükümlere tevfikan takas muamelelerini yapmak ve ezcümle muhtelif memleketlerde yapılan takas muamelelerine ait primleri iç ve dış konjonktür icaplarına göre tanzime mutaf olmak üzere Devletçe verilecek hizmetleri ifa etmek ve bu maksatların teminine yardım eden mukaveleleri akdetmek ve bunlara müteferri, ithalât ve ihracat ticareti ile iştigal etmektir.»

Konuyla ilgili bu bilgileri veren değerli bir kitap, şu değerlendirmeyi ekliyor: «Şirketin sermaye hissesinin çoğunluğu Ziraat Bankası ve Etibank'a, dolayısıyle devlete ait bulunuyordu. Kaldı ki, İş Bankası da o tarihte devlet kavramiyle aynı anlama gelmekte olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin hâkimiyetinde bulunduğuna göre, şirketin bir devlet şirketi olduğu rahatça söylenebilir. Başka bir deyimle, Şirketin kuruluşu ile Dış Ticaretin önemli bir kısmı fiilen devletleştirilmiş oluyordu.» (Erhan Bener, Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi, Ankara, sayfa 123) Dış ticaretin önemli bir bölümünü kamulaştıran Takas Limited Şirketi'nin çalışmaları 1945 yılı Aralık ayına kadar sürdü. 29 Aralık 1945 tarihinde çıkarılan bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile tasfiye edildi.

1939 yılında dış ticarette kamulaştırma girişimlerine dayanak olan Türk Parası Kıymetini Koruma yasası, 1937 yılında yabancı sermaye yatırımlarını düzenleme yasası olarak kullanıldı. 23 Aralık 1937 tarihinde, 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasasına göre, «Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 12 sayılı Karar» yürürlüğe kondu. Bu kararla uygulamaya konan bazı hükümler, yabancı sermaye yatırımlarını sınırlayıcı girişimler olarak kabul edildi. Gerek Türkiye'de ve gerekse Türkiye ile ilgili yabancı sermaye çevrelerinde getirilen hükümler, yabancı sermayeyi ya da o zaman da kullanılan Osmanlı'dan kalma deyimle imtiyazlı şirketleri, sınırlandırıcı nitelikte bulundu. 12 sayılı kararın bir maddesine göre, imtiyazlı şirketlerle kamu şirketleri mevduatlarını, ancak millî bankalarda tutabilecekler. Daha önemlisi, 31 inci maddeye göre, yabancı şirketler kâr transferlerini, her yıl Maliye Bakanlığı'nın döviz durumuna göre saptanan ilkeler içinde yapacaklar. Böyle bir hüküm, kâr transferlerinin durdurulması anlamına geliyor.

Bir yabancı sermayeli şirketin kâr transferini durdurmak, bu şirketin varlık nedeni i ortadan kaldırmak anlamına gelir. Bu yüzden böyle bir hükmün, ilk bakışta, yabancı şirketlerin eylemlerini kısıtlayıcı ve hatta ortadan kaldırıcı bir etkisi olabileceği düşünülebilir. Ancak bu sonuca ulaşmadan önce biraz düşünmek gerekiyor. Çünkü yabancı sermayeli şirketlerin varlıklarına son vermeden kâr transferlerini durdurmak, çok daha sakıncalı eğilimlere yol açabiliyor. Sakıncaların başında, kârını transfer etme olanağından yoksun kalan yabancı şirketin, bu kârı, Türkiye'deki varlığını genişletmek için kullanmaktan başka çare bulamaması geliyor. Böyle bir durdurma ile yabancı şirket, yıllık kârını, ya mevcut varlığını genişletmek ya da iştirakler yoluyla ortak olduğu, ortaklık yoluyla da etkileyebildiği şirket sayısını artırmaya zorlan-

mış oluyor. Bunun, söz konusu dönemde, ne ölçüde yapılmış olduğunu saptamak mümkün olmadı. Ancak bugün için 1567 sayılı yasaya göre çıkarılan kararlar çerçevesinde çalışan yabancı sermayeli kuruluşların, ilk bakışta tahmin edilebileceğinden, çok daha fazla dal budak salmış olduklarını göstermek mümkün.

Sadece iki örnek yeterli. Bir yabancı sermayeli şirket olan İstanbul Umum Sigorta'nın, iştirak yoluyla ortak olduğu, yerli ve yabancı şirketler şöyle: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları, Gübre Fabrikaları, Good Year Lâstikleri, Aslan Çimento, Eskişehir Çimento, Unye Çimento, Çukurova Elektrik, Us Royal Lâstikleri, Assicurazioni Generali, La Cancarde, Allianze Assicurazioni, Rabak, Sim-Em Ticaret, Doğan Sigorta, İnan Sigorta, Milli Reasürans, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları.

Diğer örnek ise Osmanlı Bankası'ndan. Osmanlı Bankası'nın iştirakler yoluyla ortak ve söz sahibi olduğu şirketler ise şöyle: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İstanbul Umum Sigorta, Gima, İttihadı Millî Sigorta, Siti-Tur Sigorta Acentası, Tam Hayat, Umumî Mağazalar, Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası, Sınaî Yatırım ve Kredi Bankası, Inter Continental Oteli, Rabak, Good Year, Uniroyal, Sifaş, Kömür İşletmeleri, Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları, Sunta Tahta Sanayii. Bu iki örnek, yabancı şirketlerin dal budak salmalarının yanında, Türkiye'deki yerli ve yabancı özel kuruluşların nasıl biribirinin içine girdiklerini gösterme bakımından da öğretici. İlerde, Varlık Vergisi uygulamasının otopsisi yapılırken, ek bilgi ve gözlemler ortaya çıkacak. Bu bilgi ve gözlemler, Türkiye kapitalizminin bir avuç «oligarşi» olarak görülmesinin ne denli gerçek dışı olduğunu göstermesi bakımından da öğretici.

Buraya kadar söylenenler, kâr transferini durdurmanın daha büyük sakıncalara gebe olduğunu göstermeye yetiyor. Fakat iş burada bitmiyor. Acaba kâr transferini resmen durdurmakla fiilen durdurmak mümkün oluyor mu? Eğer yabancı şirketin, mal ithal ya da ihracatı ile ilgisi yoksa, kâr transferini fiilen durdurmak da mümkün olabilir. Banka ve sigortacılık alanındaki yabancı şirketler için bu kararın etkili olabileceği söylenebilir. Ancak, örneğin madencilik ya da sanayi ve ticaret alanında çalışan yabancı şirketler için biraz daha düşünmek gerek. Kaldı ki 1937 yılında alınan bu karar kâr transferinin, Maliye Bakanlığı'nın saptayacağı ilkeler çerçevesinde yapılacağına işaret ediyor. Maliye Bakanlığı da bu şirketlerin kâr transferinin «yalnızca halı, şarap, tütün ve üzüm gibi belirli malların ihracı» yoluyla gerçekleştirilmesine izin veriyor. (Dünya Bankası, IBRD, Türkiye Ekonomisi, a.g.y. sayfa 245) Görüldüğü gibi kâr transferi kökten durdurulmuyor. Mal ihraç ederek bunu yapmak mümkün.

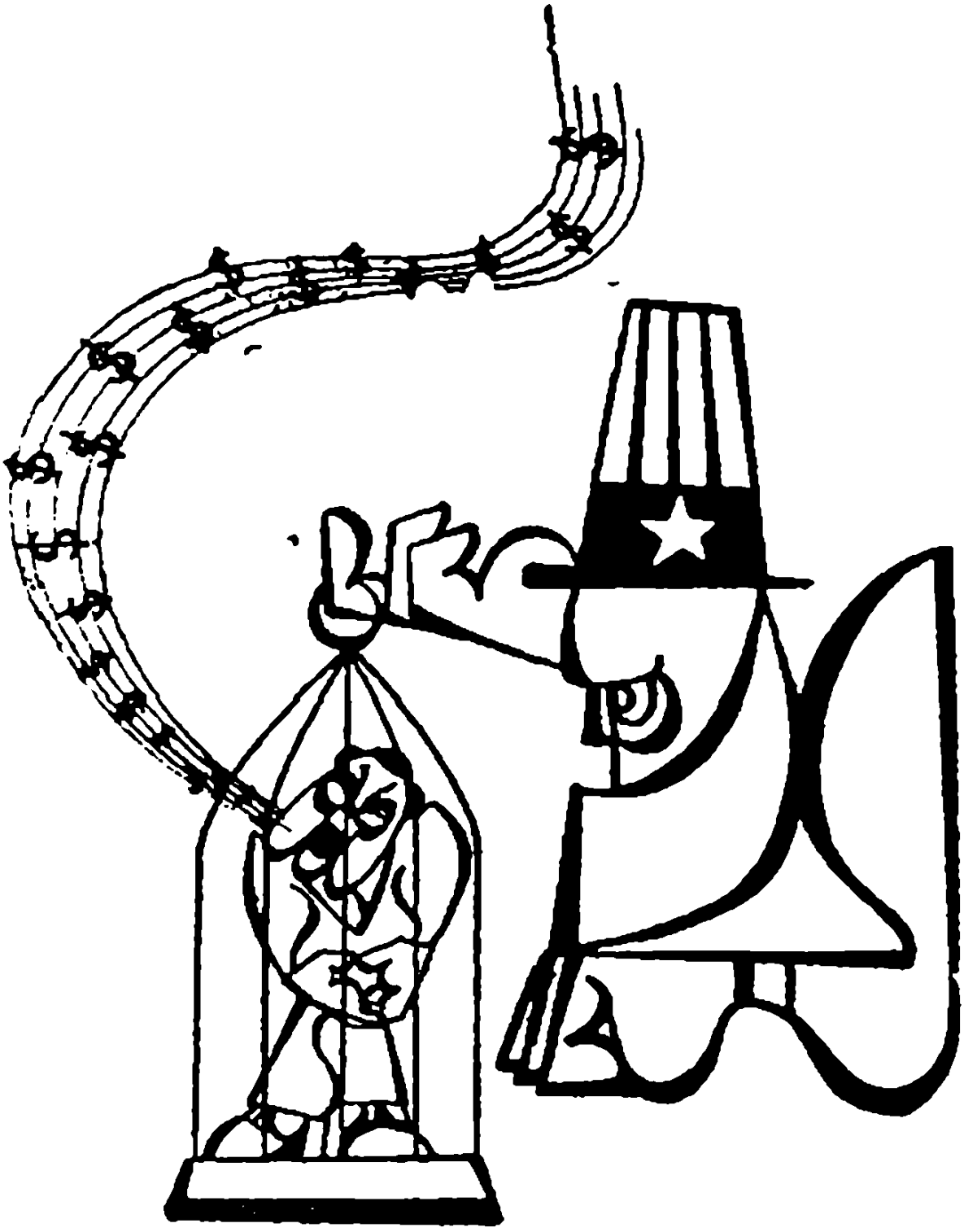
Burada da biraz durmak gerekli. Zamanına ait araştırmalar yok. Ancak daha sonraki yıllarda yapılan ve dünya ölçüsünde mevcut bir uygulamaya ışık tutan araştırmalar var. Bu araştırmalardan çıkan sonuç ise şu: Eğer yabancı şirketler ithalât ve ihracat yapılıyorlarsa, ham madde ithal edip, ürettikleri malı ihraç ediyorlarsa, resmî kanalların dışında da kâr transferi yapabiliyorlar. Bu araştırmaların birine göre, Türkiye'nin ithal ve ihracat kayıtları ile, Türkiye'nin dış ticaret ilişkisi içinde bulunduğu ülkelerin kendi kayıtlarında Türkiye'ye ihracat ya da Türkiye'den ithalât olarak gösterdikleri kayıtlar biribirini tutmuyor. (Cahit Kayra, Türkiye'nin Dış Odemeler Dengesi Üzerine Düşünceler, Ankara, 1972, örneğin sayfa 32) Ülkeler arasında farklılıklar gösteriyor. Fakat bu araştırmadan, herkesin bildiği, bir gerçek bir kez daha ortaya çıkıyor. İthalât ve İhracat olduğundan düşük ya da

yüksek gösterilebiliyor. Bu durum ise bilgisizlikten doğmuyor. Gümrük vergisi, gelir ve benzeri vergileri kaçırmak ve buradaki konu ile ilgili olarak, resmî olmayan kanallardan döviz transfer edebilmek için ithal ve ihraç kayıtları gerçekleri yansıtmıyor.

Bu bir başlangıç. Bundan ileri gitmek, daha sınırlı bilgilerin kullanılmasını gerektiriyor. Tartışma böylece «transfer fiyatları» (tansfer pricing) kavramına ve uygulamasına geliyor. Başka ülkelerle ilgili olarak, az sayıda da olsa, yapılmış araştırmalar var. Bu araştırmalar da şunu gösteriyor: Yabancı sermaye şirketleri asıl kâr transferlerini, ana firmadan aldıkları hem maddenin fiyatlarını yüksek göstererek ya da dışarıya gönderdikleri malların fiyatlarını düşük göstererek gerçekleştiriyorlar. Örneğin otomobil lâstiği yapımında kullanılan Karbon Karası veya Tabii Kauçuk, ana firmadan ithal edilirken, ithal fiyatları yüksek gösteriliyor. Böylece daha üretim sırasında önemli ölçüde kâr transferi yapılmış oluyor. Türkiye'de devlet aygıtı içinde ve sınırlı fakat oldukça güvenilir bilgilere göre yapılan bir araştırma, bir yabancı şirketin, kullandığı üç ham maddenin ithali sırasında bir yılda 47 milyon lira kâr transfer etmiş olduğunu gösteriyor. Aynı firmanın aynı yıldaki resmî kârı ise 12 milyon lira. (Sertaç Kamu, DPT, Çok Uluslu Şirketler — Döviz Kazandırıcı ve Kaybettirici Etkileri — Ekim 1975, sayfa 23, teksir)

Açıklanan nedenlerle 1937 tarihli Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 12 sayılı Karar'ı, yabancı şirketlerin eylemlerini durdurma yönünde ciddi bir adım saymak mümkün değil. Ama yine de bir adım. Bu adım da, beklenebileceği gibi, İkinci Büyük Savaş'ın sonuna kadar sürüyor. 26 Mayıs 1947 tarihinde Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 13 sayılı Karar çıkarılıyor. Böylece, bu karar ile, 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma ya-

sası, ilk kez bir yabancı sermayeyi davet yasasına dönüşüyor. 13 sayılı Karar'ın 31 inci maddesi şöyle: «Yurdun kalkınması için fayda mülâhaza edilen endüstri, ta-

rım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle ihracatı artırıcı mahiyette olan ticarî işlerde kullanılmak üzere yabancı memleketlerden döviz ve tesisat olarak getirilen sermaye ge-

lirlerinin veya teşebbüs mevcudunun kısmen veya tamamen harice transferini teminen gerekli izin verilebileceği hususunda Maliye Bakanlığı bu teşebbüslere karşı önceden taahhüte girebilir.» Bu hüküm ile getirilen yenilik iki yanlı. Birisi, kararın yeni yabancı sermaye gelişleri ile ilgili olması. İkincisi de, Türkiye Cumhuriyeti adına Maliye Bakanlığı'nın, yabancı sermayeye istedikleri zaman sadece kârları için değil mevcut yatırımları için de transfer garantisi vermesi.

1940 yıllarına tekrar dönmek üzere, 12 sayılı Karar ile başlayan gelişmelerin devamını izlemeden önce, burada biraz durmak yararlı. Daha önce söylenenlerden hatırlanması gereken şunlar: Vehbi Koç, savaş biter bitmez Amerika Birleşik Devletleri'ne gidiyor. Bazı temsilciliklerle birlikte, Koç'un deyimi ile Türkiye'deki ilk Amerikan yabancı sermaye yatırımı olan, General Electric ampullerinin Türkiye'de yapılması için anlaşmaya varıyor. Burada Koç'un rolünü, çok zaman yapıldığı gibi, abartmamak ve bir anlamda da kişisel güce dönüştürmemek gerekli. Vehbi Koç, bir sınıfın, daha açık bir deyişle, sanayi burjuvazisinin en önde gelen ve yükselen temsilcisi. Ayrıca, yine Koç'un «Hayat Hikâyem» adlı yaşam öyküsünde anlattığı gibi, 12 sayılı karar çıkarken Vehbi Koç başbakan ve bakanların katıldığı CHP «parti divanı» üyesi. General Electric, Türkiye'ye gelmek için pek istekli olmadı. Bu karardan önce, kâr ve icabında getirilecek yabancı sermayenin tümü için Türkiye Cumhuriyeti adına transfer garantisi verilmesinde ısrar etmiş olmasını beklemek gerek.

Bunun da ötesi var. Bu karar tek değil. Daha önce de söylendi. Türkiye «selâmeti» Anglo-Amerikan dünyasına bağlanmakta bulunca, yabancı sermaye için kapıları açmak da kaçınılmaz. Yabancı sermayenin ve yabancı sermayeciliğin bir ilke haline getirilmesi gerekiyor.

Bunun farkedilmemesine imkân var mı? Büyük Britanya'nın Ankara Büyükelçiliği ticaret müşavirinin 1947 yılı Eylül ayında tamamladığı bir rapor-kitap var. 1948 yılında Büyük Britanya Hükümeti tarafından ve Londra'da resmi yayın olarak yayınlanmış. Bunda şöyle bir paragraf var: «Majestelerinin Büyükelçiliği, başta kâr transferinin engellenmesi olmak üzere İngiliz şirketlerinin içinde bulunduğu tatminkâr olmayan koşullardan dolayı, görülür bir sonuç alamadan ve tekrar tekrar Türk Hükümetine başvurdu ise de, şimdi Türk Hükümeti yabancı sermaye ithalini teşvik etme politikasını ilân etmiş bulunuyor. Gerçekten de Sarkaç, geçmişin koyu milliyetçiliğinden, Türk kamuoyunun yalnızca sermaye olarak düşlemeyi sevdiği gibi değil, insiyatif, dürtme, teknolojik yetenek ve sermaye biçiminde yabancı işletme olmadan ekonominin, en iyi ihtimalle, çok yavaş bir süreç içinde kalkınacağı gerçeğini artan ölçüde anlamaya doğru kayıyor.» (E. R. Lingeman, Turkey, London, 1948, sayfa 134) Bu kadar çabuk ve zamanında farkediliyor.

Bu kadar çabuk farkedilmesinde 1947 yılının Türkiye için önemli bir dönüş yılı olmasının rolü çok. Tezler'in ikinci kitabında ayrıntı ile yazıldı. Bu yılda Büyük Britanya Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri'ne bir nota vererek bundan böyle Yunanistan ve Türkiye'nin sorumluluğunu taşımayacağını bildirdi. Bu, 1947 yılında Truman Doktrini'nin açıklanmasına yol açtı.

Böyle bir dönüş noktasında yabancı sermaye davetçiliğinin bir hükümet politikası olması kaçınılmaz. Büyük Britanya Büyükelçiliği ticaret Müşaviri Lingeman'ın rapor-kitabında bu tespit ediliyor. Bu rapor kitapta, aslında, başka tespitler de var. Bir envanter niteliği taşıyor. Ayrıca bir uzun dönemli plan niteliği de var. On beş yılı kapsayan ve dolayısıyla 1962 yılının sonunda biten plan taslakları var. Rapor-kitabın içinde. Ancak bu

yılda Türkiye ile ilgili plan çalişmaları sadece Lingeman'ınki değil. Türkiye Hükümeti de, hem Batı'dan kredi almak ve hem de daha çok bağlanmak için bir plan hazırlıyor. 1947 Yılı İktisadi Kalkınma Planı.

1947 yılında planların yalnızca sanayi kesimini kapsadığı hatırlandığında, teknik anlamda, 1947 Planı, Türkiye'nin ilk planı oluyor. Bunun üzerinde durulacak. Şimdilik söylenecek olanlar şu: 1947 Planı, Batı dünyasından kredi bulmak ve Batı sermoyesine açılmak için hazırlandı. 1947 Planı'nın kabul ederek yayınladığı sanayi politikası ilkeleri arasında şunlar da yazılı: «Aynı zamanda Orta Şark memleketleri in ihtiyaçlarını karşılamak üzere başlıca ham maddeleri memleketimizde bulunan büyük sanayi tesislerinin yerli ve yabancı hususi sermayedar tarafından, Türkiye'de kurulması için icap eden her türlü kolaylıkların ve hatta yardımların yapılması Devletçe derpiş olunmuştur.» (İlhon Tekeli Selim İlkin, yayınlayanlar, 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı, Ankara, 1974)

12 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma kararı, daha sonraki yabancı sermaye düzenlemelerinin nüvesini oluşturuyor. Daha sonraki yasal düzenlemelerde bu karar ile getirilen hükümler çerçevesinde yapılan yabancı sermaye işlemleri saklı tutuluyor. Bundan sonraki en önemli adım ise 1950 seçimlerinden hemen önce atılıyor. 1 Mart 1950 tarihinde Hazinece Özel Teşebbüslere ve Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair 5583 sayılı yasa çıkarılıyor. Dört maddelik bu yasanın ilk iki maddesinde, 12 sayılı kararın sözü edilen maddesi genişletiliyor. Seçimlerden hemen önce Dünya Bankası'na çağrı yapıldığı bir zamanda çıkarılan bu yasanın birinci maddesi şöyle: «Yurdun kalkınması için fayda mülâhaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle, turizmle doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili tesis-

lerde ve istihsali çoğaltıcı veya ihracatı artırıcı mahiyette olan işlerde kullanılmak üzere özel teşebbüsler tarafından yabancı memleketlerden yapılacak uzun vadeli borçlanmalara, toplamı 300 milyon lirayı geçmemek şartıyla, Bakanlar Kurulu kararıyla teminat mukabilinde kefalet etmeye Maliye Bakanlığı yetkilidir.» Böylece 1947 yılında başlayan özel kesimin dış borçlarına Türkiye Cumhuriyeti'nin kefil olarak teminat göstermesi uygulamasının kapsamına turizm de alınıyor. Ayrıca 12 sayılı yasadaki ticarî işler deyimi «diğer işler» denilerek genişletiliyor. Aynı yasanın ikinci maddesi ise yabancı sermayeye ayrılıyor: «Birinci maddede yazılı işlerde kullanılmak üzere yabancı memleketlerden döviz veya tesisat olarak getirilen sermaye gelirlerinin veya teşebbüs mevcudunun kısmen veya tamamen harice transferini sağlamak üzere gerekli döviz izninin verileceği hususunda Maliye Bakanlığı bu teşebbüslere karşı taahhüde girebilir.»

Böylece Türkiye'ye yabancı sermayenin 1950 seçimlerinde hükümete gelen Demokrat Parti tarafından çağrıldığı masalı da geride kalmış oluyor. Yabancı sermaye çığırtkanlığı, İkinci Savaş sonlarında Türkiye'nin Anglo-Amerikan dünyasına bağlanmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. İleriye doğru da devam ediyor. Bir çoklarının küçük burjuvaların «iktidara dönüşü» diyerek yeni bir masala konu yaptıkları 27 Mayıs döneminde de sürüyor. 27 Mayıs ile kurulan Cemal Gürsel başkanlığındaki hükümetin programında «Müşterek Pazara katılmak için başlamış bulunan çalışmalara devam etmekteyiz.» denildikten sonra şu cümleler yer alıyor: «Hükümetimiz yabancı sermaye yatırımlarını en sıhhatli dış yardım kaynağı telâkki etmektedir. Bu bakımdan, yabancı sermayeyi teşvik için gayret sarf edilecek ve Türkiye'deki yatırım imkânlarını, yabancı sermayedarlara tanıtmak üze-

re lüzumlu teşkilâtın kurulmasına çalışılacaktır.» (İsmail Arar, derleyen, Hükümet Programları, 1920-1965, İstanbul, 1968, sayfa 317-318)

Özel sektör ve yabancı sermaye için teşvik, teşviği doğuruyor. 27 Mayıs'ın masal dünyasında teşvik için örgüt kurma bile düşünülüyor. Yabancı sermaye, her yere olduğu gibi, Türkiye'ye gelmek için güvence üzerine güvence istiyor. 1950 seçimlerinden önce çağrılan fakat raporunu seçimlerden sonra veren Dünya Bankası uzmanları, Mart 1950 tarihindeki yabancı sermaye yasasını «doğru yönde atılmış bir adım olmakla birlikte, yabancı sermayeyi önemli ölçüde teşvik etmek için fazla müphem ve belirsizliklerle dolu» olarak niteliyor. (Dünya Bankası-IBRD, Türkiye Ekonomisi, Washington, D.C., 1951, sayfa 245, ingilizce) Ve ekliyor: «Hâlâ yürürlükte olan bir çok sınırlama, özel yabancı sermayenin önemli miktarda Türkiye'ye gelmesini önlemeye devam ediyor.»

Dünya Bankası böyle rapor yazınca, Türkiye'nin egemen sınıflarına da açıldıkça açılmak düşüyor. 15 Mayıs 1951 tarihinde verilen Dünya Bankası raporundan sonra, 1 Ağustos 1951 tarihinde, 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Tevik Kanunu çıkarılıyor. Birinci maddesi 1947 tarihli 12 sayılı karar hükümleri ile 1950 tarihli 5583 tarihli yasanın uygulama alanını biraz daha genişletiyor. Birinci madde şöyle: «Memleket ekonomisinin, kalkınmasına yarayacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerde kullanılmak, herhangi bir inhisar ve imtiyazı tazammun etmemek şartıyle ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sahalarına yatırılmak üzere getirilecek yabancı sermaye bu kanunda yazılı hak ve menfaatlerden faydalanır.»

1951 yılında, adı üstünde yabancı sermayeyi teşvik yasası çıkarılıyor. Ancak bu da yeterli bulunmuyor. Bu durumda yeni ayrıcalıklar tanıyan yeni bir yasaya ihtiyaç

duyuluyor. Bunun için de yeni bir gerekçeye ihtiyaç var. Gerekçeyi, bu kez, Amerikalılar hazırlıyor. Türkiye'de Amerikan misyonunun hazırladığı ve Chenery Raporu denilen 1953 tarihli raporda şunlar yazılı: «Endüstriyel kalkınmanın istenen sürecinin belirlenmesinde, gerekli proseslerin teknolojik güçlükleri önemli bir sınırlama oluyor. Becerili işgücü, deneyimli teknik denetim ve uzmanlaşmış yardımcı malzeme ve hizmetler olmadığı için ileri endüstriyel proseslerde yatırımların verimliliği çok daha düşük olabiliyor. Her ne kadar zamanla bunlar geliştirilebilirse de, basit endüstriyel proseslerde yatırımlar hemen verimli sonuçlar verecektir. Ancak bu söylenenler, meneceryal ve teknik beceriyi beraberinde getiren yabancı sermaye yatırımları olunca, daha az doğrudur. Bu yüzden yeni ürünler üretecek firmalara veya Türkiye'de bilinmeyen ileri teknoloji kullanılması halinde yabancı sermaye katılımını sağlayabilmek için özel teşvikler gereklidir.» (H. B. Chenery G. E. Brandow E. J. Cohn Ir., Türkiye'de Yatırımlar ve Ekonomik Kalkınma, Ankara, 1953, teksir, sayfa 61-62, ingilizce)

Böylece ihracatı artırmadan sonra ileri teknoloji kullanabilmek için yabancı sermayenin gerektiği tezi de ortaya atılmış oluyor. Aynı raporun önsözünü yazan Türkiye'deki Amerikan misyonunun direktörü M. L. Dayton da şu ümit veren cümleleri ekliyor: «Türkiye'nin yabancı sermayeyi teşvik programının, gelecekte özel yatırımcıların Türkiye'nin kalkınma sürecinde gittikçe artan önemde rol oynamalarını sağlayacağını ümit ediyoruz.» Bu kadar ümit olunca Türkiye de üzerine düşeni yapmaktan geri kalmıyor. 18 Ocak 1954 tarihinde bugün de yürürlükte olan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılıyor. Bu yeni yasa ile, daha önceki yasalarda yer alan, yabancı sermayenin girebileceği sektör sayımı kaldırılıyor. Böylece ekonominin bütünü yabancı ser-

mayeye açılıyor. Daha önceki yasada yer alan kâr ve faiz transferi ile ilgili tavan sınırlamaları da ortadan kaldırılıyor. Bir de yerli ve yabancı özel firmaların dış borçlanmalarında Hazine'nin kefil olacağı borç miktarı büyütülüyor. Eski yasadaki 300 milyon liradan 1 milyar liraya çıkarılıyor.

İş bununla da kalmıyor. Umit bu kadar bol olunca Türkiye Cumhuriyeti de üzerine düşeni yaparken büyük ümitlere uygun hareket etmekten geri kalmıyor: Bir değil iki yabancı sermaye yasası çıkarıyor. 6224 sayılı genel yabancı sermaye yasasına ek olarak bir de özel yabancı sermaye yasası çıkarılıyor. 7 Nisan 1954 tarihinde kabul edilen 6326 sayılı Petrol Kanunu'nun birinci maddesi şöyledir: «Türkiye'deki petrol kaynakları devletin hükûm ve tasarrufu altındadır.» Bir Amerikalının kaleminden çıktığı herkesçe bilinen bu yasanın birinci maddesi ile ikinci maddesi yanyana getirildiğinde, «devletin hükûm ve tasarrufunun» ne anlama geldiği çok açık bir biçimde ortaya çıkıyor. İkinci madde şu hükmü getiriyor: «Bu kanunun maksadı Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının hususi teşebbüs eli ve yatırımlarıyla süratle, fasılasız ve verimli bir şekilde geliştirilip kıymetlendirilmesini sağlamaktır.» Bu maddenin gerekçesi ise, bu maddenin neden konduğunu, şaşırtıcı bir açıklıkla sergiliyor: «Petrol kaynakları, ancak hususi teşebbüs veya yatırımları eliyle aranıp işletilebilecektir. Hususi teşebbüs ve sermayenin müessir olabilecek vüsatte ve miktarda bu sahaya girebilmesi için devletin ne arayıcı ve işletmeci, ne de herhangi bir surette petrol sahibi olarak hususi teşebbüsün karşısına çıkmaması icabetmektedir. Hususi teşebbüs devletle rakip vaziyette çalışmak istememektedir.»

Bu kadar açık. Müstemleke zihniyeti ile hazırlanan bu yasadaki hususi teşebbüsten, yabancı sermayenin

kastedildiğini söylemeye gerek yok. Daha sonra, sadece petrol aroma ve çıkarma eylemlerinde aralanan kapı, petrol rafinerisini de kapsayacak biçimde genişletiliyor. Devlet de petrol arayıp çıkarabilmek için özel hukuk çerçevesinde çalışan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nı kuruyor. Ancak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın yasalar karşısındaki durumunun dünyanın ünlü petrol tröstlerinkine eşit olması için özen gösteriliyor.

Ancak iş bununla da bitmiyor. Yabancı sermaye için iki yasa az bulunuyor. 27 Mayıs'tan sonra İsmet Paşa koalisyonları zamanında, 11 Ağustos 1962 tarihinde, 17 sayılı karar yürürlüğe konuluyor. Böylece 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasası, yeniden ve daha kapsamlı bir yabancı sermaye yasası oluyor. Halen yürürlükte olan 17 sayılı kararın 17 nci maddesi «yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile petrol kanunu hükümleri dışında» Türkiye'de iş yapmak veya ticari bir ortaklığa katılmak isteyen yabancı sermayenin 17 sayılı karar çerçevesinde çalışacağını hükme bağlıyor. Bu hüküm de şöyle: «Haricte mukim gerçek ve tüzel kişiler Türkiye'de gerek doğrudan doğruya, gerek iştirak suretiyle iş yapmak veya bir teşebbüse katılmak istedikleri takdirde, getirecekleri öz sermayeyi ve yapacakları işi belirtmek suretiyle Maliye Bakanlığı'na müracaat ederler. Maliye Bakanlığı, yatırımın yukarıda belirtilen şartlara uygun olup olmadığını ve sermayenin yeterliliğini ilgili bakanlık ve teşekküllerin mütalâasını almak suretiyle tesbit eder ve uygun bulduğu yatırımların tescilini Merkez Bankası'na bildirir.»

Görünüşte, 17 sayılı kararo göre çalışan yabancı sermayeli şirketler için, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik yasasına göre, bir çok sınırlamalar konmuştur. Bu sınırlamalar, özellikle, kârların ve sermayenin transferi ile ilgilidir. Ancak uygulamada bu sınırlamalar aşılmıştır. 17

sayılı kararın kapsamı içindeki şirketler, ya Danıştay kararları ile, ya özel Bakanlar Kurulu kararnameleri ile ya da başka yollarla bu sınırlamaları aşmış durumdalar. Bu yüzden, Osmanlı'nın zamanındaki bazı yabancı sermayeli şirketlerle, yeni bazı yabancı sermaye yatırımları ve hatta 6224 sayılı yasaya göre çalışan yabancı şirketlerin yeni yatırımlarında bile 17 sayılı kararın tercih edildiği görülüyor. Devlet Planlama Teşkilâtı'nda çalıştıktan sonra Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği'nin Genel Sekreteri olan Güngör Uras'ın saptayarak ilk kez yayınladığı bu şirketlerin listesi bu bölüme ek olarak veriliyor.

Buraya kadar, yabancı sermaye cephesindeki gelişmeler irdelenmiş oldu. Bu irdelenmeden çıkan bir sonuç var: Türkiye burjuvazisi, yabancı sermayeyi çağırıyor. Hatta, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmek için fazla nazlı davrandığı bile söylenebilir. En azından başlangıçta durum böyle. Ekonomik açıdan bakıldığında bu davranış da normal. Çünkü, bütün göstermelik tezlere karşın, yabancı sermaye ne ihracat, ne kalkınma ve ne de yeni teknolojiyi yaymak için geliyor. Yabancı sermaye, geldiği ülkenin, pazarını paylaşmak için geliyor. Emperyalist ülkeler, Türkiye gibi ülkelere sermaye ihraç ederek pazardan pay alıyorlar. Pazarın büyümesine paralel olarak da gelme istekleri artıyor.

Ortaya çıkan bu sonuç ise başka sorulara yol açıyor. Soruların başında, egemen sınıfların yabancı sermaye için neden bu denli istekli davrandıkları, geliyor. Dış politikada Anglo-Amerikan dünyasına bağlanmak ve Türkiye'nin kurtuluşunu bu bağda bulmak, nedenlerin birisi. Ancak bu nedenin de dayanakları olması gerekiyor. Bu dayanakları görebilmek için de, özellikle 1940 yıllarındaki gelişmeleri görmek gerekli.

18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı yasa çıkarılıyor. Yasanın adı, Milli Koruma Kanunu. Bu yasanın birinci

maddesi, Millî Korunma Kanunu'nun uygulanacağı koşulları belirliyor. Buna göre, umumî veya kısmî seferberlik hali; devletin bir savaşa girmesi olasılığının mevcut olması; Türkiye'yi de ilgilendiren yabancı ülkeler arasında bir savaş durumu, Millî Korunma düzeninin uygulanması için yeterli görülüyor. Bu tanıma göre İkinci Dünya Savaşı dönemi, yasanın uygulanması için gerekli koşulları hazırlıyor. Ancak Millî Korunma düzeninin uygulamasının bu dönemle sınırlı kalmadığı biliniyor. 1950 yıllarının ortasında fiyat artışlarının hızlanması üzerine aynı yasa yine yürürlüğe kondu. Ayrıca Petrol Ofisi veya Et-Balık Kurumu gibi Kamunun pazarlama kuruluşları da bu yasaya dayanılarak kuruldu.

Millî Korunma düzeni de, Türk Parası Kıymetini Koruma düzeni gibi, karar ya da kararnamelerle yürütülüyor. Ancak Türk Parası Kıymetini Koruma yasası, yürütme organına çok geniş yetkiler verirken ve bu yetkilerin kullanılmasına hiç bir sınırlama getirmezken Millî Korunma yasasında yine geniş yetkiler, fakat yetkilerle birlikte düzenlemeler var. Millî Korunma düzeni, başbakan veya göstereceği bakanın başkanlığında bir Koordinasyon Heyeti'nin eline bırakılıyor. Koordinasyon Heyeti, 1940-1945 yılları arasında 600 karar alıyor. (R. R. Moiseev, Türkiye'de 1940 Tarihli Millî Korunma Kanunu, SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Yayını, 1956, rusça)

Kanuna ve uygulamasına bakıldığında, Millî Korunma düzeninin, bir plan uygulamasının gerekli kıldığı olanakların çok büyük bir bölümünü verdiğini söylemek mümkün. Bunu, bir kaynak şöyle özetliyor: «Hükümet halk ve millî müdafaa ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekil ve hacimde istihsalde bulunmaları için imal ve işletme bakımından tadilâta tabi tutmak üzere sanayi ve maden müesseselerini kontrol etmiş, sanayi ve maden müesse-

selerinden istihsal programları istemek veyahut bu müesseselere doğrudan doğruya bu yolda program vermek selâhiyetini almış, sanayi ve maden müesseselerinin istihsallerini ve bunların hacmini, miktarını, çeşitlerini, cinslerini ve nevilerine fevkalâde hallerin icaplarına ve müesseselerin tahammülü derecesine göre tayin edebilmiştir.» (İsmail Türk, İktisadî Gayeli Malî Yardımlar, Ankara, 1957, sayfa 163-164) Alınan yetkiler de kullanılmıştır. 5 Ağustos 1942 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde hükümet programını okuyan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kullanmanın bir örneğini veriyor: «Bundan evvel çok yerinde alınmış bir kararla hususi pamuklu fabrikaları münhasıran Devlet Fabrikaları hesabına çalışır bir hale getirilmiştir. Biz bu güzel kararı hususi yünlü fabrikalara da teşmil niyetindeyiz.» (İsmail Arar, derleyen, Hükümet Programları 1920-1965, İstanbul, 1968, sayfa 142)

Özel sektör «ciddî» bir planlamaya tabi tutuluyor. «Hükümet sanayi ve maden müesseselerinin mamullerini ve istihsallerini normal maliyetlerine yüzde muayyen bir kâr ilâvesiyle mübayaada bulunmuş, bu malların hükümete teslimi mecburiyeti ihdas olunmuştur.» (İsmail Türk, İktisadî Gayeli Malî Yardımlar, sayfa 164) Bu ciddî planlama içinde «normal maliyetlere yüzde muayyen bir kâr ilâvesini» şimdilik bir kenara bırakmak gerek. Henüz normal maliyet ile muayyen kârın ne olduğunu hesaplayan olmadı. Ancak aşağıda verilecek olan ve Millî Koruma Düzeni uygulamasını kapsayan sanayinin mülkiyete göre dökümü ile ilgili tablo, normal maliyet ile muayyen kârın ne demek olduğunu göstermeye yetecek. Şimdilik, özel sektörden böylece alınan malların Millî Korunma Kanunu çerçevesinde kurulan Ticaret Ofisi ve dağıtım ağı ile dağıtıldığını ve bu ağın mahallelere kadar uzandığını söylemek yeter.

Bir zamanlar, 1960 yıllarının ilk başlarında, Planlama

Düzeninin Türkiye'yi kurtaracağı ilân ve iddia edildi. Bu çalışmanın yazarının da içinde bulunduğu Devlet Planlama Teşkilâtı, Türkiye'nin yeni kurtarıcısı olarak gösterildi. Milli Korunma Düzeni, bu iddialara üç cevap getiriyor. Bunlardan birisi, planlama sistemini uygulamaya koymak için, adı planlama olan bir örgütün mutlaka bulunması gerekli değil. 1940 yıllarında Türkiye'de adı planlama olan bir örgüt yoktu. Buna karşın, Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı planlama uygulamasına sahne oldu. İkinci cevap şöyle: Sınıflardan bağımsız bir kurtarıcılık söz konusu olamaz. Her uygulama ve planlama, egemen sınıfların planını uygulamaktan öteye gidemez. 1945 yıllarının Milli Korunma düzeni de bu genel çerçeveyi doğrulayan bir örnek oldu. Üçüncüsü ise şu: Planlamanın çeşitli uygulamalarında kullanılan teknikler arasında ortak noktalar ve benzerlikler bulmak mümkün olmakla birlikte, salt tekniklere bakarak bir planlama uygulamasının ileri ya da geri olduğunu söylemek olanaksız. 1940 yıllarında kullanılan üretimin fizik yöntem ve iktidar gücü ile dağıtımı, her ciddi planlamada kullanılması gerekli tekniklerin başında yer alıyor. Fakat benzer teknikler Birinci Dünya Savaşı'nda ve daha sonra İkinci Savaş'ta da Almanya'da kullanıldı. Lenin, Sovyet planlamasının ilkelerini, Birinci Dünya Savaşı Alman deneyimlerinden de yararlanarak ve bunlara bilimsel bir içerlik kazandırarak geliştirdi.

1940 yıllarının Milli Korunma Düzeni, egemen sınıfların planlarını uygulamaya koydu. Bunun için Milli Korunma Düzeni'nin başka bir yönüne işaret etmek gerekiyor. Şöyle: «Hükümet halk ve millî müdafaa ihtiyaçlarını temin ve ihracatı tanzim veya müstahsili himaye maksadıyla memleket mahsullerini ve mamullerini mübayaa etmek ve memleket ihtiyacını temin ve ithalâtı tanzim maksadiyle hariçten mal mübayaa eylemek ve stokla-

mak, bunların satış, tevzi, toplama ve sevk işleriyle iştigal etmek selâhiyetlerini elde etmiş; memleket mahsullerinden birinin, ihracı hükümetçe tahdit veya menedilince, dahili satış fiyatında düşüklük husule gelirse müstahsili bu yüzden maruz kalacağı zarardan korumak için bu mahsulleri ya değer parasıyla satın almış veya bunların terhini mukabilinde müstahsillere para ikraz edilmesini temin etmiş, akdettiği mukavelelerle veya ittihaz ettiği tedbirler dolayısiyle bir malın dahili satış fiyatıyla harici satış fiyatları arasında fazla bir kâr hasıl olduğu takdirde memlekette olan ithalâtı daha müsait şartlarla yapmayı temin veya ihracatı tanzim maksadıyla bu fazla kârdan Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nda bir fon kurmuştur.» (İsmail Türk, İktisadî Gayeli Malî Yardımlar, sayfa 164)

Türkiye siyasetinde «değer parası» ve «fazla kâr» çok konuşulur. Ancak henüz bunların da ne anlama geldiği açıklığa kavuşturulamadı. Bununla birlikte bu tür deyimler hep bir işe yaradı: Büyük toprak sahipleri ile sanayicilerin, rant ve kârlarının belli bir düzeyin altına düşmemesi sağlandı. Milli Korunma Kanunu bu işe yaradı. Fakat bunun dışında hükümler de getirdi. Milli Korunma Kanunu'nun 9 uncu maddesi mecburi çalışma mükellefiyetini getirdi. İşçiler, mühendisler, diğer çalışanlar çalıştıkları fabrika ve madenleri, kabul edilebilecek bir mazeret olmadan ve haber vermeden terk etme hakkından yoksun bırakıldı. Bunun ötesinde aynı yasanın 19 uncu maddesine göre, hükümet, uygun gördüğü takdirde zaten uzun olan çalışma süresini daha da uzatma yetkisini aldı. Bu madde ile günlük çalışma süresini, mecburi ve mükellefiyet olarak, günde üç saat uzatma «hakkı» ile donatıldı. Nitekim 11 Ekim 1943 tarihli karar ile günlük çalışma süresi 2 saat uzatıldı. Böylece günlük ça-

lışma süresi resmen 13, fiilen de 14-15 sate çıkarılmış oldu.

Böylece ortaya şu tablo çıktı. Bu tablo, Milli Korunma düzeninin sonuçlarını çok açık bir biçimde gösteriyor. Milli Korunma düzeninin özel sanayicilere yaradığı, bu tablodan görülüyor: 1939 yılında fabrika sahibi özel sanayicilerin üretimi, toplam sanayi üretiminin yüzde 34,3 ü iken, bu oran 1945 yılında yüzde 43,1 e çıkıyor. Devlet fabrikaları ile küçük sanayinin payı azalıyor.

Sanayi Üretiminin Dağılımı: 1939-45

	1939	1941	1944
Devlet Fabrikaları	25,7	26,7	23,9
Ozel Fabrikalar	34,3	31,7	43,5
Küçük Sanayi	40,0	41,6	32,6
Toplam	100,0	100,0	100,0

Kaynak: İ. V. Alibckov. Türkiye'de Devlet Kapitalizmi, Moskova, 1966, sayfa 119, rusça. Alibekov, bu tabloyu, Vedat Eldem'in Fransızca yayınlanan Türkiye Milli Geliri adlı çalışmasına dayandırıyor.

Bu tablonun başka bilgilerle de desteklenmesi gerekiyor. Bu dönemde özel işletmelerin ve üstelik de Türkiye düzeyinde büyük sayılabilen işletmelerin çoğalmaya başladığını görmek gerekiyor. Bu alanda, gerekli bilgileri sağlayan bir çalışma mevcut. Çalışma, görkemli ve arayış dolu 1961-1971 döneminin ürünü. Bu arayış dönemi içinde ortaya atılan sorulara cevap arıyor. Özel kesimde Türk müteşebbislerinin kaynaklarını ve kökenini araştırıyor. Bunun için 1969 yılında var olan özel müteşebbislerle ilgili olarak bir kapsamlı anket yapılıyor. Anketin kapsamına 50 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sahipleri

alınıyor. Sonra bilinen istatistik yöntemlerle genelleme yapılıyor.

Erdoğan Soral'ın, bu değerli araştırmasında amprik olarak elde ettiği sonuçların bir bölümü, daha önceki döneme ait. Çalışmanın 1930-1940 dönemi ile ilgili bulguları şöyle özetleniyor: «Devletçilik politikasının özel sektörümüzdeki gelişme üzerinde olumsuz bir etkisi olmamıştır. Söz konusu dönemde sermaye birikiminin arttığı ve piyasa güçlerinin geliştiği söylenebilir.» (Erdoğan Soral, Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri, Ankara, 1974, sayfa 32) Başka bir yerde ise aynı dönemle ilgili olarak elde ettiği sonuçları daha açık yazıyor: «Günümüzde faaliyetini sürdüren 63 teşebbüsümüz bu dönemde kurulmuştur. Devletçilik politikasının izlendiği sözkonusu dönemde karşılaştığımız bu olgu devletçilik politikasının özel kesimdeki gelişmeyi önleyici değil itici bir etkisi olduğunu kanıtlar. Gelişmenin ilginç yanı bu dönemde kurulan işletmelerin başındaki müteşebbislerin çoğunun, yüzde 74,19 unun, devlet memurları oluşudur.»

Oldukça ilginç ve daha önce söylenenlerle tutarlı. Ancak daha sonraki dönemlere geçmeden önce burada durmak gerek. Erdoğan Soral da duruyor ve şunları yazıyor: «Bu dönemde, devlet memurluğundan gelip müteşebbis olanların tümünün yönetici olarak özel kesime geçtikleri söylenemez. 1931-40 dönemi devlet memuriyetinin gözde olduğu yıllardır. Devlet hizmetinde çalışmak maddi ve moral yönleriyle çekicidir. Dolayısıyle bu dönemde özel kesime geçen devlet memurlarının çoğunun mal sahibi müteşebbis durumunda iş hayatına atıldıkları söylenebilir. Devletçilik döneml bu görünüşü ile devlet memuriyetinde sermaye birikiminin sağlanabildiği bir dönem olarak gözükmektedir.» Bu değerlendirme ile birlikte bir de, araştırmacıyı şaşırtan bir karşılaştırma var: «Devlet memuriyetinin müteşebbis yaratmakta ve serma-

ye birikiminin gerçekleşmesinde güçlü bir kaynak olması ilginçtir. Böyle bir olguya ne Lübnan'da, ne Yunanistan'da, ne de Pakistan'da rastlamadık.» (Erdoğan Soral, Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri, sayfa 38)

Pek şaşırtıcı olmasa gerek. Çünkü Türkiye'nin tarihi incelenirken Türkiye'nin tarihin determi ist akışından bağımsız olduğu, kendine özgü, sui generis, bir yapıya sahip olduğu hep ileri sürüldü. Türkiye tarihini yanlış anlamada, bu saplantı önemli bir rol oynadı. Cumhuriyet tarihinin sınıflardan bağımsızlığı saplantısı da bu Türkiye'nin «özel durumu» saplantısı ile yakından ilgili. Bir tez olarak, bu saplantının gerçeklerle bağdaşır yanı yok. Ama böylesi saplantı sahiplerinin yararlanabilecekleri olgu ve özellikler var. Bunlardan birisi üst düzeyde devlet memurluğu ile, sermaye birikimi ile ilgili. Daha açık bir deyişle «tüccar yüksek memurlar» ile ilgili. Burada Türkiye'nin kendisine özgü bir geleneği olduğunu söylemek gerek.

Henüz basılmamış, bu yıl basılmaya başlanan bir çalışma var. 1939 yılında Tanzimat'ın Yüzüncü Yılı dolayısıyla tamamlanmış. O zamandan beri Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu'nun kütüphanesinde bekliyor. Her biri altı yüzer sayfalık dört cilt halindeki bu çalışmanın adı, «Maliye Teşkilâtı Tarihi». Bu tarihte, Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı'nın kuruluş günlerinden itibaren başta Maliye Teşkilâtı olmak üzere bürokrasiyi ve yüksek bürokratları inceliyor ve tanıtıyor. Görünen şu: Osmanlı'nın başından itibaren, okullarda büyük bilgin olarak okutulanların çoğu da dahil, defterdarlar ve büyük bürokratların büyük bir bölümü tüccar. Üstelik de uluslararası ticaretle uğraşan büyük tüccarlar. Başka dil ve coğrafyayı iyi bilmeleri de buradan ileri geliyor. O zaman büyük tüccar olabilmek için coğrafya ve yabancı dil bilmek gerekiyor. Tarihçi Halil İnalcık'ın on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sında

sermaye birikimi üzerine yaptığı ve yabancı dilde yayınladığı çalışmalar da, bu geleneğin çok yakın yıllara kadar sürdüğünü gösteriyor. Buradan da önemli bir sonuç çıkıyor: Bugün de Türkiye'de gelmiş geçmiş başbakanların ya da «devlet sorumlularının» suistimal yaptıkları iddiaları, tek başlarına kaldıkları sürece, geniş halk yığınları arasında beklenen etkiyi yapmıyor. Çünkü geleneği var. «Bal tutan parmağını yalar» ya da zengin olmak için «suyun başında olmak gerek» sözleri, biraz da, bu gelenekten doğuyor.

Buradan, Özel Teşebbüslerin kaynağına ve 1941-50 dönemine dönmek mümkün. Sözü edilen çalışma, bu dönemle ilgili, bulgularını özetlerken şöyle başlıyor: «Kapitalist güçlerin hızlı bir gelişme sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Günümüzde faaliyetlerini sürdüren 154 teşebbüsümüz kurulmuştur. Bu dönemde kurulan tarım işletmeleri pek azdır. Endüstri ve mali hizmetler kesiminde hızlı bir gelişme vardır.» Değerlendirme, daha sonra, şöyle devam ediyor: «1941-50 dönemini ticaret kapitalizminin ve giderek ilkel sermaye birikimin hızla oluştuğu bir dönem olarak niteleyebiliriz. Döneme egemen olan koşullar da görüşümüzü doğrular yöndedir. Savaş ekonomisinin egemen olduğu bu dönemde ticarî faaliyetlerin, oluşan karaborsa piyasası içinde çok fazla geliştiği ve büyük servetlerin edinildiği, dönem içinde çıkarılan Millî Korunma Kanunu'nun gerekçesinde saptanmıştır. Ticaret ve Devlet memuriyeti bu dönemde iş alanlarına atılan müteşebbislerimizin kaynağını teşkil etmiştir.»

Bütün bunlardan sonra elde edilen sonuçları toplu halde görmek gerekiyor. Bunun için de bir tablo var. Tablo, 1969 yılı itibariyle, mevcut olan özel kesim teşebbüslerinin kuruluş yıllarına ve kesimlere göre dağılımını veriyor. Tablodan çıkan sonuç şu: Özel teşebbüscülük, yay-

gın kanının aksine, devletçilik döneminde hızlanmaya başlıyor. 1940 yıllarında hızlanma artıyor. 1950 yıllarında artarak devam ediyor. 1960 yıllarında ise mevcut teşebbüslerin genişlemesi biçiminde sürüyor.

1969 YILINDA MEVCUT ÖZEL TEŞEBBÜSLERİN DAĞILIMI

KESIMLER VE ALT KESIMLER

Kuruluş Yılları	Gıda	Giyim	Kâğıt	Kauçuk	Kimya	Metalden Başka
— 1900	19.17	0.83	—	—	—	—
1901-1910	—	—	—	—	—	—
1911-1920	7.69	—	—	—	—	—
1921-1930	—	62.16	—	—	—	2.70
1931-1940	4.84	19.35	19.35	—	3.23	27.42
1941-1950	1.95	15.58	22.08	0.65	2.60	18.18
1951-1960	15.05	14.62	4.95	—	12.26	18.28
1961-1969	10.25	20.49	—	8.13	17.67	4.24

Demir Çelik		Tarım	Mali Hizmetler	Toplam	Teşebbüsler
—	—	80.00	—	100.000	120
—	—	—	—	—	—
—	—	92.31	—	100.000	26
—	—	16.22	1892	100.000	37
12.90	4.84	4.84	3.23	100.000	62
18.18	17.53	0.65	2.60	100.000	154
13.55	9.25	10.75	1.29	100.000	465
15.19	10.60	12.72	0.71	100.000	283

Kaynak: Erdoğan Soral. Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri. Ankara. 1974. sayfa 3

Türkiye'de 1969 yılı itibariyle faaliyette olan büyük özel kesim teşebbüslerinin yüzde 5,40 ı 1930 yıllarında; yüzde 13,12 si 1940 yıllarında; yüzde 40,54 ü 1950 yıllarında ve yüzde 24,70 i 1960 yıllarında kuruluyor. Büyük özel teşebbüs sayısı açısından 1930 yıllarında başlayan hızlanma giderek 1950 yıllarında doruğuna ulaşıyor. Bu bilgiler, 1950 yıllarının neden «hür teşebbüs» yılları sayıldığını göstermesi bakımından anlamlı. 1950 yıllarını, daha önceki yılların ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşünün hızlandığı yıllar saymak gerek. 1960 sonrası yıllar ise büyük özel teşebbüslerin daha da büyüdüğü yıllar oluyor. Olgun kapitalist ekonomilerin hemen hemen tüm tüketim araçlarının Türkiye'de ikame edildiği, yaygın deyimle Türkiye'de montajlarının yapıldığı ve özel kesiminin sevdiği deyimle Türkiye'de bir «sanayi patlaması» olduğu bu dönemde, yeni teşebbüslerin sayısının azalması, büyük teşebbüslerin daha da büyüdüğünü gösteriyor. Bundan da bir sonuç çıkıyor: 1961 yılında ihtiyaç sayılan bir anayasa, aynı zamanlarda lüks sayılan ve sınırlı olarak ithal edilebilen tüketim araçlarının Türkiye'de yapılması ile ve bu süreç içinde mevcut teşebbüslerin daha da büyümesi ile 1971 yılında «lüks» sayılıyor. Türkiye'nin büyüyen özel sanayi teşebbüsleri, 1961 Anayasası'nın içine sığamaz oluyor.

Özel müteşebbislerin kaynak ve kökenleriyle ilgili olarak yapılan anketin, bu çalışma için, bir önemli bulgusu daha var. Şöyle: «Müteşebbislerimizin yüzde 36,97 sinin bir başka teşebbüste iştirakleri vardır. Yaygın iştirak şekli ortaklıktır. Bir başka teşebbüste ortak durumunda bulunan 273 müteşebbisimizin yüzde 12,45 i tarım, yüzde 23,26 sı endüstri, yüzde 12,82 si ticaret kesiminde çalışan teşebbüslerde yer almıştır.» (Erdoğan Soral, Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri, sayfa 56) Burjuvazi, çokça sanıldığının aksine, iç kenetlenmesini, tek-

noloji̇k düzeyde olmasa bi̇le işti̇rakler yoluyla yapmoyı ihmal etmiyor. Daha önce yazılanlardan, Osmanlı Bankası ile İş Bankası'nın, Merkez Bankası'nın kuruluşunu önlemeyi başaramayınca Banka'nın sermayesine iştirak etmeye çalıştıkları biliniyor. Her ikisi de bu çabalarını başarıya ulaştırdılar. Söz konusu amprik araştırma, iştirak yoluyla kenetlemenin, genellikle beklenenden fazla olduğunu gösteriyor. Sadece bu bilgi bile, Türkiye'deki burjuvaziyi tepedeki bir avuç müteşebbisten ibaret sayan eski ve yeni siyasal görüşün ne denli yanıltıcı olduğunu göstermeye yetiyor.

Bir Sovyet araştırmacı, iştirakler yoluyla kenetlenmenin, her iki tarafa da sağladığı yararlara işaret ediyor: «Çağdaş Türkiye'nin iş dünyasında Burla Ailesi'nin başarısı ve etkisi, bağları ve özellikle V. Koç ile Arçelik ve Kavel gibi işletmelerde birleşmesi, yabancı burjuvazinin yeni duruma uymada ve ulusal burjuvazinin de yabancı burjuvazinin deneyim ve eski bağlarını kullanarak hızla gücünü ortırmada ne denli başarılı olduğunun açık bir örneğidir.» (N. G. Kireev, Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ulusal ve Yabancı Sermaye, Moskova, 1968, sayfa 98, rusça) Başka bir kaynak da bu tür bağların oldukça gerilere kadar gittiğini gösteriyor. Varlık Vergisi'ni uyguladıktan sonra bu uygulamanın otopsisini «Varlık Vergisi Faciası» adıyla kitap haline getiren Faik Ökte, son derece ayrıntılı bilgiler sağlıyor. Varlık Vergisi, özellikle, Ökte'nin anılarında G rumuzu ile belirtilen Gayrimüslim Müteşebbislere uygulanıyor. Bu uygulama sırasında, yine aynı anılarda M rumuzu ile gösterilen Müslüman Müteşebbislerin itiraz ettikleri görülüyor. İtiraz edenler, ortak olduklarını ileri sürüyorlar.

Bu itirazların bir bölümü ile ilgili olarak yazılanlar şunlar: «Vehbi Koç, İzzet Akosman bu bahiste misal olarak gösterilebilir. Muhtelif sahalardaki teşebbüslerin ica-

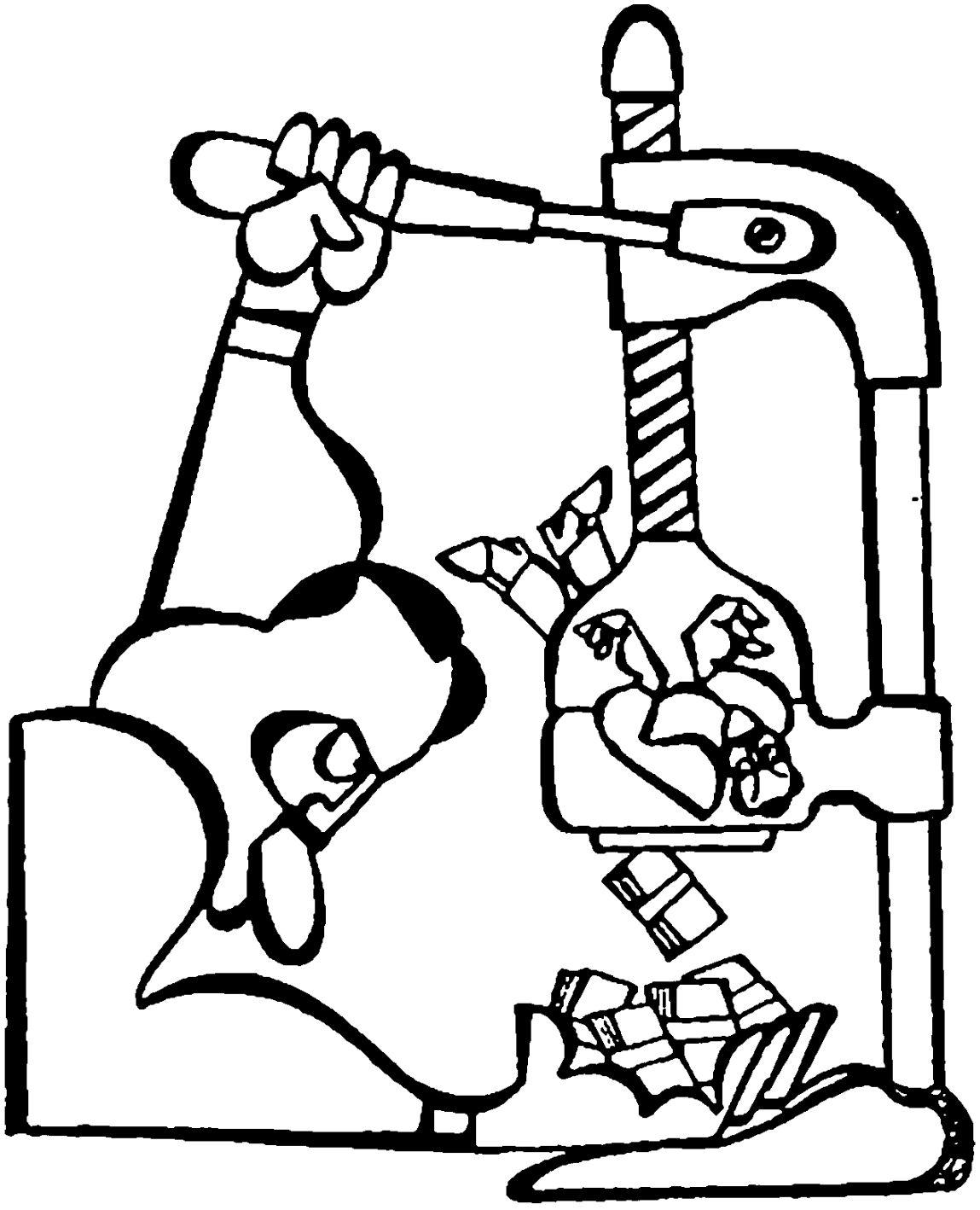
bı olarak bu müteşebbisler muhtelif işler için muhtelif şirketler kurmuşlardı ve bu şirket ortaklarının ekseriyeti G idi. Bir kısım arkadaşlar bu şirketlerin kazanç vergi inin müterakkiyetinden kaçınılmak için kurulduğunu söylerlerse de realite işin icabına göre ayrı ortaklıkların kurulduğudur. Verginin ilânı günü Koç, Akosman kendi namlarına M grubu meyanında tarh edilen vergiyi ödemişler, ortaklarına tarh edilen nihayet kendilerinin ödeyeceği vergilerin birer cetvelini yaparak Başbakana vermişlerdir. Bu cetveller muhteviyatı milyonları aşmakta idi ve alâkadarları iflâsa sürükleyeceği muhakkaktı. Başbakan vergilerinin şimdilik tahsil edilmemesi emriyle cetvelleri bana göndermişti. Ben de şubelere şu şekilde not ettirdim. Bilâhare ecnebiler kısmında tayin edilen şekilde bu vergiler hususi tetkikata tabi tutuldu. Koç'un iştirakleri samimiydi.» (Falk Ökte, Varlık Vergisi Faciası, İstanbul, sayfa 129,130)

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalının yaratılmasında baş rolü oynayanlardan Feridun Cemal Erkin, yaptığı işleri övüne övüne anlatıyor. Böylece «şecaat arzederken sirkatin söylüyor.» «Varlık Vergisi piçini» anlatıyor. Kendi deyimi ile «Varlık Vergisi piçini» doğuran nedenlerin birisini şöyle tanımlıyor: «Varlık Vergisi'ni doğuran sebepler arasında ırkçılık da yer alır. Alman mektebinden su içen bu çelimsiz nebat o devirlerde her memlekette çeşitli çiçek açmış ve meyva vermiştir. Işin kayda değer tarafı bizim bu mevzuda da geç kalmış oluşumuzdur. Varlık Vergisi'nin meriyete konulduğunda uzağı görenler Alman yıldızının parlaklığını kaybettiğinin farkında idiler.» (Falk Ökte, Varlık Vergisi Faciası, sayfa 39) Uzağı göremeyenler ise geç de olsa at değiştirmesini beceriyor. İstanbul Defterdarı bunu anlamıyor. Ancak Almancı olarak işe başlayan zamanın başbakanı Şükrü Saraçoğlu, savaşın sonuna doğru İngilizci oluyor.

Fakat İstanbul Defterdarı'nın anlamadıkları bundan ibaret değil. Birincisi sanayi burjuvazisinin finansman ihtiyacı. Varlık Vergisi, bunu sağlayacak yolların birisi olarak ortaya çıkıyor. İkincisi ise «yerli» sanayi burjuvazisine yeni iş alanları açılmasıyla ilgili. Sanayi burjuvazisi, bu alanları, hazır buluyor. İstanbul Defterdarı ise yazdığı otopsi raporunda, istemeyerek de olsa, bunların kanıtlarını veriyor. Bunlardan birisi şöyle: «Sattığımız küçük çap gayri menkuller için gazetelere ilân vermiyorduk. Bununla beraber bina darlığı, paranın düşmeye meyil etmesi yüzünden halk bu satışları dikatle takip etmekte idi. Bu sebeple yaptığımız satışlar daima müsait fiyatlar bulmuştu. Verginin ilk aylarında mahza kampa alınmamak için haysiyetine düşkün G sınıfından (gayri müslim, Y. K.) birkaç mükellefin ellerindeki gayri menkulün ölü fiyatlarla satışı buna istisna teşkil eder. Mikail Çuhacıyan'ın, Kuyumcuyinan'a sattıkları apartmanlar, Tarantoların Bezmenlere sattıkları fabrika, buna misal teşkil eder.» (Faik Okte; Varlık Vergisi Faciası, a.g.y. sayfa 166)

Varlık Vergisi, sözde herkese eşit uygulanmak üzere çıkarılıyor. Yasa, uygulayıcılara geniş yetki tanıyor. Yasa böyle çıkmakla birlikte, Meclis'teki görüşmeler sırasında zamanın Başbakanı Saraçoğlu, bu yasanın «ekalliyet» iş adamlarına uygulanacağı konusunda güvence üstüne güvence veriyor. Yasa da böyle bir ayrıcalık olmamasına karşın, tüm defterdarlar, müslüman teşebbüs sahiplerine bu yasayı uygulamamak için ya da uygulamayı sembolik tutmak için özen gösteriyorlar. Yasaya göre bir kurulun belirleyeceği vergiyi ödemek zorunlu. Ödemeyenler çalışma kampına alınıyor. Çalışma kampları daha çok Doğu illerinde. «Kampa alınmamak için haysiyetine düşkün» müteşebbisler, uzun yıllar rahat bir şekilde yaşadıkları İstanbul'dan Doğu Anadolu'ya gitmeyi onurlarıyla bağdaşmaz bulanlar. Bunlar da ellerindekileri

satıyorlar. Daha sonra tekstil sanayiinin önde gelen isimlerinden olan «Bezmen Ailesi» bu onurlarına düşkün gayri müslim iş adamlarının fabrikalarını alıyorlar. Anlaşılan onura düşkünlük mülkiyeti korumakla bağdaşmıyor.

Bezmen Ailesi tek örnek değil. Devam ediyor: «Varlık Vergisi bir takım M (müslüman) mükelleflere ümit vermişti. G'lere ait ticarethane, fabrika ve emsali şeyleri vergi borcu ile satın alacaklar, vergiyi M grubuna mal et-

tikten sonra kısmen ödeyecek, kısmen tecil ettirecekler-di. Bu şekilde düşünenlerin başında Raif Minkari gelir. Minkari 90 bin lira vergi ile teklif edilen bir yahudi mükelleften verginin yegâne karşılığı olan lâstik fabrikasını satın almıştı.» (Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, a.g.y. sayfa 175) Bu işte daha ileri gidenler de var. Gayri müslim teşebbüs sahibinin sıkıştırılmasını sağlayanlar, sonra da fabrikayı elde edenler var. Bu örnekte İsmet Paşa'nın kardeşi Rıza Temelli, zamanın İstanbul Vallsi Lütfi Kırdar ve bir zamanlar her eve giren «idrofil» pamuk fabrikası baş rolü oynuyorlar. Oyun şöyle: «Hasan Rıza Temelli Kırdar'a gelip giderdi. İdrofil pamuk fabrikası sahipleri vergilerini ödeyemiyorlardı. Alâkadarların sıkıştırılması için Temelli ilk defa bana geldi. Nihayet arkadaşların dediği grup fabrikayı satın aldı. Temelli'nin bu gruba dahil olduğunu o zaman söylediler.»

Aslında uygulamasına bakılacak olursa Varlık Vergisi bir facia değil, gerçek bir komedi. 1950 yıllarında iş adamı olarak parlayan, daha sonraki yıllarda sanayici olan «Terzi İzzet», örneklerden birisinin kahramanı: «Beyoğlu'nda terzi İzzet Ünver bir harp zengini olarak mütalâa ediliyordu. Estimatörlerbu tesir altında kalarak namına dolgun bir vergi tarh etmişlerdi. Hakikatte o sırada İzzet yeni parlamaya başlamıştı. 1931'de ben Paris'te iken o da orada mektebe devam ediyordu. Bütün serveti nihayet 8 senelikti. Ünver aynı zamanda Kırdar'ın terzisi idi. Kendisini Kırdar komisyonda müdafaa etti. Ben de destekledim. Vergisini on bin liraya indirebildik. İlândan sonra İzzet bana darıldı. Tabii bu kadarını çok buluyordu. Bu durum varlık vergisindeki bütün mesaimizin kaderidir. Lehlerine çalıştıklarımız bile sonunda bizi mahkûm etmişlerdir.»

İstanbul Vallsi Lütfi Kırdar'ın terzisi dostluk ilişkilerini ortaya koyunca, Vali Kırdar'ın karısının terzisi de sı-

raya giriyor: «Kırdar'ın hanımının terzisi, şapkacısı, berberi dolayısıyla Bn. Kırdar'ın, kocasından şefaat istediğini biliyordum. Bunlardan çoğu baremli idi. Kendilerine yalnız tahsil sırasında kolaylık gösterebildik; hepsi de vergilerini ödediler.» Böylece Vali'nin karısının isteklerinin yarı yarıya yerine getirilmiş olduğu anlaşılıyor. Fakat Vali Kırdar İstanbul'da sağlayamadıklarını, Ankara'da elde ediyor. Kuşkusuz Ankara'ya karısının terzisi, berberi yo da şapkacısı için gitmiyor. Ankara'da Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Saraçoğlu ile görüşüyor. Elinde belirlenmiş vergi miktarlarını gösteren bir cedvelle gidiyor. Şu sonuçları elde ederek dönüyor: «1 — Kırdar'ın himmetiyle fevkalâde M, G beyannameli M, G gruplarının vergisinden seviyyen yüzde 10 indirilmiştir. Kanaatimce Kırdar'ın vergiye yaptığı en büyük iyilik budur. 2 — Gazetecilerin vergileri asgarî hadde indirilmiştir. Bu arada Yunus Nadi'ye tarhedilen milyonluk vergi de suya düşmüştür. 3 — Kırdar meslektaşı doktorları kurtarmıştır. Baremliler arasında kaybolan üç-beş G doktor müstesna, diğer G doktorların kaffesi M muamelesine tabi tutulmuştur.» (Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, a.g.y. sayfa 84)

Varlık Vergisi komedisinde, basınla birlikte yazarlar da yer alıyor. Yazarların rolü şöyle anlatılıyor: «Ahmet Halit Öğretmen'e rekabet ettiğinden dolayı (Parti Müfettişi Suat Hayri) Ürgüplü kanalıyla G grubundan 90 bin lira teklif eden kitapçı Semih Lütfü'nün vergisi üzerinde çeşitli mücadeleler cereyan etmiştir. Bastığı kitapları dolayısıyla bu kitapçıyı memleketin birinci sınıf yazarları himaye etmek istediler. Bunlarla Ürgüplü arasında bir nüfuz mücadelesidir başladı. Yazarlar ağır bastıkça bu mükellef hakkında takibat durdurulur, o güne kadar ödediği vergi kâfi görülürdü. Ürgüplü ağır basın-

co takibat başlardı.» (Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, sayfa 133)

Uygulama böyle gelişiyor. Uygulama başlarken İstanbul Defterdarı, Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya, verginin siyasete âlet edilmemesini öneriyor. Bakanın cevabı kısa oluyor: «Sen daha nazarisin, ben İttihatçılar gibi yapmıyorum, yalnız gayri meşru kazançlardan vergi alıyorum. O kadar.» Bakanın İttihatçılar gibi yapmadığını iddia etmesine karşın, uygulamayı, İttihatçı kalıntılarıyla yürütmeyi tercih ettiği anlaşılıyor. Vergileri belirleyecek komisyonda, İttihat ve Terakki'nin dayanaklarından «Nemlizade Ailesi» ve başka İttihatçılar bulunuyor. Kuşkusuz artık CHP'li olarak. Şöyle: «Verginin tahakkukunda C. Halk Partisi Kurulu Başkanı (Şevket Adalan, Y. K.) Vali, partl müfettişi ve komisyona alınması mukarrer bir kısım partili aza ile Sıraseviler'de Beden Terbiyesi'ne ait binada Varlık Vergisi'nin ilk toplantısını yaptık. Ben azadan yalnız Nemlizade Mithat Bey'i tanıyordum. Ferit Hamal ve Bican Beylerle Şevket tanışıyordu. Partl müfettişi Suat Hayri Ürgüplü hareketli, zeki, memleketçi bir gençti ve Başvekilin ağzıyla konuşuyordu. Kırdar'da takatından ağır bir işe sokulan çaresiz bir insan edası vardı. Komisyonun diğer azasının eski İttihatçılar olduğu anlaşılıyordu.» Bu komisyonun, birikmiş deneyimle, gayri meşru kazanç sahiplerini, vergi verecek gayri meşru kazanç sahipleri ve vergi vermeyecek gayri meşru kazanç sahipleri olarak ikiye ayırmada başarılı oldukları ortaya çıktı.

İttihatçılar ne zaman bir iş yapacak olursa karşılarına İngilizler çıkıyor. Varlık Vergisi'nin uygulaması sırasında da böyle oluyor: «Zaman geçtikçe ecnebilerin vergiye cephe aldıkları, konsolosların toplantılar tertip ettiği, direktifler verdiği, bilhassa İngilizlerin müşterek teşebbüse girilmesi için elebaşılık ettikleri taayyün ediyor-

du. Sabredemedim. Vergisi 50 binden yukarı olduğundan benim takibime tabi bulunan ihtiyar Vittol'u çağırttım. Kendisiyle çulluk avında bir defa karşılaşmıştık. Ecnebilerin sefaretleri kanalıyla başbakan nezdinde demarş yaptıkları, mevcut anlaşmalara göre Türk tebası fevkinde kendilerini teklife hakkımız olmadığını iddia ettiklerini, başbakanın bu talebi kabul ettiğini, Hariciyeden seçilerek bir heyetin yakında vergiler üzerinde incelemeler yapmak üzere İstanbul'a geleceğini, bir yandan konsoloslukların heyete verilecek isim üzerine mukayeseli cetveller hazırlamakta olduklarını ilk Vittol'dan duydum... Fena halde canım sıkılmıştı..» (Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, sayfa 119-120)

İstanbul Defterdarı'nın, ilk kez yüzyıllardan beri Türkiye'de ticaret yapan İngiliz Vittol Ailesi'nin Reisi İhtiyar Vittol'dan duydukları doğru çıkıyor. İstanbul'daki konsolosluklar da birer vergi dairesi gibi çalışmaya başlıyor. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, konsoloslukların bu işlevlerini de kabul ediyor. Sonunda yabancı sermayeli şirket sahipleri için belirlenmiş vergi miktarları indiriliyor. İndirme de yabancı ülkenin etkinliğine göre oluyor. İndirmenin yapıldığı zaman Almanların yıldızının oldukça kararddığı, buna karşın İngilizlerin yıldızının parlamaya başladığı görülüyor: «Almanların 4,241 milyon liralık vergileri 3,241 milyona indirildiği halde, İngilizlerin 6,447 milyonları 2,828 e indirilmiştir. Bu hal o devirde kendimizi müttefiklere yakın hissettiğimizdendir.»

Varlık Vergisi Kanunu'nun gerekçesi sadece 16 satırdan ibaret. Burada da bir anlam ifade eden cümle şöyle: «İktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalâde vaziyetin icabettirdiği fedakârlığı, bunları kazanç ve kud-

retleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını görmektedir.» Gerekçenin genel bir ifade kullanmasına karşın, yabancı şirketler ve müslüman müteşebbisler vergiden kolaylıkla, ya da sembolik vergilerle, kurtulmasını bildiler. Üstelik yerli ticaret burjuvazisi, bu verginin uygulamasıyla ekaliyetlere ait sanayi işletmelerini yok fiyatına eline geçirerek sanayi burjuvazisine geçiş yollarını da buldu.

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu 12 Kasım 1942 tarihinde çıkarıldı. Vergisini ödemeyenlerin çalışma kampına gönderilmesiyle ilgili yönetmelik Bakanlar Kurulu'nun 12 Ocak 1943 tarihli 21/19288 sayılı kararnamesiyle yürürlüğe kondu. Vergi uygulaması bu yılda başladı. 1944 yılında ise, «vergi adaletli», yürürlükteki en önemli vergi olan Kazanç Vergisi'nin yüzde 55 i i ücretlilere ödeterek gerçekleştiriliyordu.

Kazanç Vergisi'nin Dökümü: 1944 Yılı

	Mükellef Sayısı	Mukellef Yüzdesi	Vergi Milyon T L	Vergi Yüzdesi
Kırneliler	451.901	41 7	31.4	13.87
Müteahhitler	45.057	4.0	8.4	3.70
Beyannameli	8.705	0.8	62.6	27 65
Ücretliler	580.000	53.5	124.0	54 78
Toplam	1083.663	100.0	226 4	100 00

Kaynak: Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, İstanbul, tarihsiz, sayfa 29

Buradaki müteahhitler, kârları üzerinden vergi vermiyor. İnşaat sırasında inşaat yaptıkları kuruluşlardan, genellikle devlet kuruluşlarından, aldıkları istihkaklar üzerinden vergi veriyorlar. Bunları da masraf olarak gösterebiliyorlar. Bu yüzden gerçekte Kazanç Vergisi ödemiyorlar. Karneliler, tüccar ve esnafı oluşturuyor. Bunların ve ücretlilerin dışında kalanların hepsi, beyannamelileri meydana getiriyor. Sanayiciler, şirketler ve büyük tüccarlar beyannamede gösterdikleri kâra göre vergi ödüyorlar. 1944 yılında vergi yükünün yarısından fazlası, ücretlilerin omuzlarında. Aynı durum daha önceki yıllar için de geçerli.

Vergi yapısı böyle olunca bunu değiştirmek ilk adım sayılmalı. Nitekim Varlık Vergisi'nden önce bu yönde çalışmalar yapılıyor. Hatta Kazanç Vergisi'ni, vergi adaletine biraz daha yaklaştıran bir tasarı hazırlanıyor ve Meclis'e sunuluyor. Her zaman olduğu gibi geri alınıyor. Bunun üzerine, Maliye Bakanlığı içinde, yeni çalışmalar yapılıyor. Bu çalışmaların sonucu olarak, Kazanç Vergisi kapsamına giren büyük tüccar, sanayici ve şirketlerin, 1939 yılı başından itibaren gösterdikleri kârların şimdiye kadar alınmış vergilerin dışında kalan miktarının yüzde 15 i kendilerine bırakılmak üzere, tamamının fevkalâde vergi olarak alınması öneriliyor. Ayrıca, aynı tarihten sonra gayri menkullerin alış ve satış fiyatları arasındaki farkın, yıllık normal faizden sonraki bölümünün, artık değer sayılarak yüzde 50 oranında fevkalâde vergiye tabi tutulması için raporlar hazırlanıyor. Bunlar kabul edilmiyor. Gerekçe olarak «Meclisten geçmeyeceği» gösteriliyor. Varlık Vergisi ise yalnızca gayrimüslimlere uygulanacağı ilân edilerek Meclisten geçiriliyor.

İstanbul Defterdarı, Varlık Vergisi yoluyla toplanan geliri, karşılaştırmalı olarak, şöyle özetliyor: «İstanbul Varlık Vergisi olarak iki senede 221 milyon ödemiştir.

Anadolu dört senede (1944-48) 229 milyon lira Toprak Mahsulleri vergisi tediye etmiştir.» (Faik Okte, Varlık Vergisi, Istanbul, sayfa 201) Varlık Vergisi'nin çok büyük bir bölümünü Istanbul ödedi. Anadolu'da gayrimüslim işadamları çok az olduğu için Varlık Vergisi uygulaması sembolik düzeyde kaldı. Iki yıl içinde Istanbul'da toplanan verginin önemini, ancak Türkiye'nin en büyük vergilerinden birisi olan Kazanç Vergisi'nin 1944 yılı hasılatını hatırlamak ile anlamak mümkün. Kazanç Vergisi yoluyla 1944 yılında toplanan hasılat 226 milyon lira idi.

Varlık Vergisi önemli bir gelir sağlıyor. Ama daha önemlisi de var: Toprak Mahsulleri Vergisi. Toprak Mahsulleri Vergisi, unutulan ve unutturulan bir vergi oldu. Aslında savaş sonrasının siyasal gelişmelerinde çok büyük bir ağırlığa schip bir vergi niteliğini taşıdı. Fiili ömrü pek kısa oldu. Giderek hem Demokrat Parti'nin doğuşunda, hem güçlenmesinde ve hem de Cumhuriyet Halk Partisi'nin, çok uzun yıllar, toprakla ilgili vergi düzenlemesinden vebadan kaçar gibi kaçmasına neden oldu. 1943 yılında çıkarılan 4429 sayılı yasa ile önemli toprak ürünleri üzerinden yüzde 8 ve 12 oranında vergi alınması kararlaştırıldı. Vergi, «aynî» ve «nakdî» olmasına göre ikiye ayrıldı. «Aynî» vergi doğrudan doğruya ürün olarak alındı. Takdir, vergiyi tahakkuk ettirecek komisyonlara bırakıldı. Çok zaman komisyonlar, bir çiftçi için o yıl üretilenden daha çok vergi tahakkuk ettirdi. Tabii bu tür işlemlere genellikle güçsüz çiftçiler tabi tutuldu. Çok zaman vergi olarak, küçük ve güçsüz çiftçinin yıllık ürününün çok büyük bir bölümü elinden alındı.

Bir araştırmacı bu vergi ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyor: «Vergi'nin 'aynî' niteliği ağır basmakta ve bu niteliğiyle aşara yaklaşmaktadır. Izmir Iktisat Kongresi'nin aşarın kaldırılmasına, yerine yeni bir vergi

konulmasına ilişkin kararları dikkate alındığında, tarım kesiminin vergilendirilmesinde sonayi kesiminin ileri bir adım attığı ortaya çıkar.» (Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul, 1973, sayfa 113) Gerçekten de sanayi burjuvazisi, finansman sorunu ile ilgili olarak önemli bir adım atıyor. Bu adım, 1920 yıllarında aşar vergisinin kaldırılması üzerine konan tarımsal ürün vergisinden, vergicilik tekniği açısından, daha geri bir nitelik gösteriyor. Ancak daha uzun ömürlü oluyor. Fakat yine de ömrü sürekli olmuyor.

Vergicilik açısından geri, sanayi burjuvazisinin ekonomik çıkarları açısından ileri bir adım olan, bu verginin devamı var. Hem ekonomi-politik alanda ve hem de dar politik alanda devamı var. Tarıma konan vergi, teknik açıdan ,bir toprak reformunu kolaylaştırıcı adım sayılmalı. Toprak reformunu kolaylaştırıcı adım iki türlü atılabilir. Birincisi ya da birisi, tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi. Diğeri bir verginin konulması. Her ikisi de toprak rantının azalmasını sağlayıcı yollar. Birincisi, 1930 yıllarının başında ortaya çıktı. Fakat Türkiye kapitalizmi, bu elverişli koşulları bir toprak reformuna dönüştüremedi. Kendi mantığı içinde de bir toprak reformu yasasını yapamadı. 1943 Toprak Mahsulleri Vergisi'nden sonra ise 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma yasası geldi. İkincisi, birincisinin devamı. Sonayi burjuvazisi açısından birisi finansman sorununun çözümüne, diğeri ise pazar sorununun çözümüne doğru atılmış adımlar oluyor.

Toprak reformu denilince, şu çözümleme var. Tarım da dahil Türkiye ile ilgili değerli araştırmalara sahip Sovyet bilim adamı Maiseev'e ait. Şöyle: «Ulusal burjuvazi, ülke ekonomisini kapitalist temele oturtmak ve giderek kendi sınıf egemenliğini pekiştirmek için zorunlu dönüşümleri gerçekleştirmekle ilgileniyordu. Fakat bu yolda geleneksel rakibi olan büyük toprak sahiplerinin muha-

lefeti ile karşılaşıyor. Tarım reformu ile ise, özellikle, doğrudan doğruya üretime bağlı olan ve köylülerin satın alma gücünün düşüklüğü nedeni ile iç pazor darlığından zarar gören ulusal burjuvazi kesimleri ilgiliydi. Burjuvazi ağa bloğu ittifakının sağlamlığı ve ihtilâfın derinliği, iktidarda hangi fraksiyonun bulunduğuna ve köylülük ile genel demokratik ne ölçüde güçlü olduğuna bağlı kaldı.» (R. P. Moiseev, Çağdaş Türkiye'de Tarımsal Yapı, Moskova, 1970, sayfa 144, rusça) 1945 Toprak Reformunu ve bu reformun kaderini de bir yandan sanayi burjuvazisinin ekonomik sorunları, diğer yandan da, iktidarın yapısı ile demokratik hareketin etkinliği belirledi. Daha sonra görüleceği gibi Ikinci Dünya Savaşı sonuyla artan işçi sınıfının sendikal hareketini belli çerçeveler içinde tutma ve özellikle işçi sınıfının siyasal hareket ve örgütlenmesini baştırmak için her türlü özeni esirgememe, toprak reformunun da kaderini belli etti. Toprak reformu, ölü doğan bir çocuk olmakdan ileri gidemedi.

Yeni doğmaya başlayan Demokrat Parti, toprak reformuna karşı oldu. Büyük toprak sahipleri sınıfını kazanarak işe başladı. Fakat kesinlikle burada kalmadı. Demokrat Parti yönetiminin başarısı burada ortaya çıkıyor. Demokrat Parti yönetimi, sadece büyük toprak sahipleri sınıfının partisi olarak hükümete gelemeyeceklerini bildiler. Mahsul Vergisi ve Toprak Reformu ile büyük toprak sahipleri sınıfı içinde kazandıkları mevzii, bir sıçrama yeri olarak kullandılar. Giderek ticaret ve sanayi burjuvazisinin de partisi olmayı becerdiler. Geniş yığınların muhalefetini de kanalize ederek hükümet kapısını açtılar.

Ancak Toprak Mahsulleri Vergisi ve Toprak Reformu, zamanın iki sermaye partisi, CHP ve DP için, çok önemli «dersler» sağladı. Toprak düzenine ve toprak çıkarlarına dokunmamak her iki sermaye partisinin de «temel strateji i» haline geldi. Bunu sürdürdüler. Demokrat

Parti hükümetlerinin, başlayan ekonomik sorunlar karşısında, toprak çıkarlarına el atmak zorunluluğu ortaya çıktı. Büyük bir çiftçi olan Menderes'in başkanlığındaki hükümet 1955 yılında Arazi Vergisi'nin oranlarını artıran bir tasarı hazırladı. Bu tasarının serüvenini, zamanın Türkiye basınını kaynak göstererek inceleyen başka bir Sovyet araştırmacısı anlatıyor: «İktidardaki Demokrat Parti ve muhalefet partisi temsilcileri dahil, meclisin çoğunluğu bu tasarı karşısındaki hoşnutsuzluklarını gösterdiler.» Bu başlangıç. Şöyle devam ediyor: «Hükümet arazi vergisini yükselten yasa tasarısını komisyona sevketti. Bu istek kabul edildi. Aynı gün komisyon tasarıyı yeniden 'incelemeye' aldı ve sonuçta reddetti. Türkiye basını, parti ayrılığına bakmaksızın milletvekillerinin oybirliği içinde hareket ettiklerini yazdı ve hükümetin ilk kez böyle bir muhalefetle karşılaştığını vurguladı.» (E. I. Urazova, Türkiye'de Devlet Vergileri, SSCB Bilimler Akademisi Turyetskiy Sbornik, Moskova, 1958, sayfa 118-119, rusça)

Ancak Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında ,büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına ciddi bir biçimde dokunmama stratejisi çok daha önce çıktı. Şöyle: «1940 yıllarının sonlarına doğru büyük toprak sahipleri, tarım yasasının gözden geçirilmesi istekleri i yoğunlaştırdılar. Toprak ağaları ile ittifakını güçlendirmeye ve emekçi yığınlara karşı mücadelede gerici güçleri birleştirmeye çalışan Cumhuriyet Halk Partisi, büyük toprak sahipleri sınıfına ödün vermeye başladı.» (R. P. Moiseev, Çağdaş Türkiye'de Tarımsal Yapı, a.g.y. sayfa 127) Aslında ödün verme, daha yasa çıkar çıkmaz kendisini belli etti. Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, kurak topraklarda iki bin, sulak topraklarda beş bin dönüm toprağı kamulaştırma dışında tutuyordu. Büyük toprak sahiplerine, kamulaştırmadan sonra, bırakılacak toprak miktarı za

ten çok geniş tutulmuştu. Ama yine de iktidar, bu genişlikte toprağın büyük toprak sahiplerine bırakılmasına karşın, hiç bir toprak sahibi in toprağını kamulaştırmadı.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın bu genel ilkeleri, bu yaşayan, bir toprak reformu yasası adı vermeye yetmez. Kesinlikle yetmez. Ancak aynı yasada bir de 17 nci madde var. Meclis'ten de geçiyor. Buna göre, çok da zor olmayan ve kolaylıkla uygulanabilecek koşullar içinde, büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprağın 50 dönümden yukarısı kamulaştırılabilecek. Bu geniş olanaklı madde hiç bir zaman uygulanmadı. Kısa bir süre sonra ise, büyük toprak sahipliğinin üzerinde bir demoklesin kılıcı gibi durduğu için, büyük toprak sahipleri demoklesin kılıcından rahatsız oldukları için, sessizce kaldırıldı. Çiftçiyi Topraklandırma uygulaması adı altında yalnızca Hazine toprakları ve daha az ölçüde de Vakıf toprakları dağıtıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin toprak düzeni ile ilgili bu dar gözlü politikası, Demokrat Parti hükümetlerinin başarısını kolaylaştırmaya yaradı. Demokrat Parti, hızla artan tarım makinaları ve özellikle traktörlerin yardımı ile, işlenmeyen toprakların kulak ve büyük çiftçiler tarafından tarıma açılmasını bir politika olarak sürdürdü. 1950-1955 döneminde tarım kesiminde işlenen orazi her yıl yüzde 7 arttı. 1956-1960 döneminde ise bu oran yüzde 4 oldu. 1961-1965 döneminde ise düşme hızlandı ve tarımsal toprakların yıllık artış oranı binde 5 e indi. On yıllık DP döneminde tarımsal toprakların, orman ve otlakların aleyhine fakat hızla artırılması, bu dönemde kapitalist gelişmenin canlı olmasında, egemen sınıfların baskı ve terörlerini görece olarak kolaylık içinde sürdürmelerinde önemli bir yere sahip. Bu rezervin kullanıl-

mış olması da 1960 yıllarının ikinci yarısından itibaren kapitalist sistemin önüne bir sorun olarak çıktı.

Bu sorunun, benzer kolaylıklarla birlikte, tartışmasının sürdürülmesi başka bir çalışmada ele alınacak. Şimdi üzerinde durulması gereken, Toprak Mahsulleri Vergisi ile Çiftçiyi Topraklandırma yasalarının yerine oturtulması. Her ikisi de, özellikle Çiftçiyi Topraklandırma yasasının uygulamasının çok sınırlı kalmasına rağmen, sanayi burjuvazinin programı doğrultusunda atılmış adımlar oluyor. Kısa bir süre içinde de olsa, Demokrat Parti egemen sınıflar ittifakını yeniden güçlendirinceye kadar, atılmış olan adımlar iktidarı zayıflatıyor. Aynı zamanda, Savaş sonrasında hızlanan bir gelişme başlıyor. Bu gelişmeyi de bir başka Sovyet bilim adamı şöyle özetliyor: «Savaş sonrası oluşan ekonomik ve politik koşullar içinde büyük ulusal sermayenin oluşma süreci hız kazanıyor ve yerli tekeller katmanı kristalleşmeye başlıyor.» (Yu. N. Rozaliev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesinin Özellikleri, Moskova, 1962, sayfa 235, rusça) Koç, Eczacıbaşı, Yaşar, Selek gibi büyük «iş aileleri» bu dönemde ön plana çıkmaya başlıyor. Büyük toprak sahipliği ile, ekonomik zorunlulukları nedeniyle, ittifaklarını sarsmak zorunda olan sanayi burjuvazisi ve bu burjuvazinin öncü gücü büyük «iş aileleri», yabancı sermayeyi davet etme işini de üzerlerine alıyorlar.

Yabancı sermaye, emperyalizmle bütünleşmenin en önemli manivelalarından birisi. Dış politika ve dış ticaret ile bağlanmanın özü de burada. Yabancı sermaye, emperyalist ekonomilerin Türkiye'deki ekonomik üsleri niteliğinde. Bunların Türkiye'deki yatırımlarının, tüm sermaye ve iş hacimleri içinde küçük bir yere sahip olmaları, pek o kadar önemli değil. Hatta bu payın, tekellerin tüm yatırımları içinde küçük bir ağırlığa sahip olmasından çok yanıltıcı sonuçlar bile çıkarılabiliyor. Burada

söylenmesi gereken şu: Burjuva iktisatının, Batı iktisatının, daha açık bir deyişle neoklasik iktisatın yaygınlaştırdığı marjinal kavram, ekonomi-politiğin bazı alanlarında verimli sonuçlar sağlayabilir. Bir iktisatın temel kav-

ramı olarak marjinal bir araç niteliğinde. Ancak Türkiye gibi bir ülkeye on adet uçak satmanın bile en sorumlu yerlerde oturan politikacıları içine alan bir ağı harekete geçirmeyi gerektirdiği biliniyor. On uçak, tekellerin üretikleri uçak filosu içinde küçük bir yere sahip. Fakat yı-

ne de bunun için, on uçağı satabilmek için, üst düzeyde politikacıları satın almak gerekiyor. Gereken de yapılıyor. Bu yüzden Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarının tekellerin toplam yatırım hacmi içinde küçük bir yere sahip olması, tekellerin buna az önem vermesi anlamına gelmiyor. Önemli olan her yılki yatırım artışı içinde, yine iktisatçının deyişi ile stoğa her yıl eklenen yeni yatırımlar içinde, Türkiye'ye yapılan yatırımların payı. Böyle bir çerçeve içinde bu pay önemli oluyor. Önemli olunca da Türkiye'deki düzen, aynı zamanda dünya tekellerinin sürdürmeyi amaçladıkları düzen oluyor. Bu yüzden de Türkiye'deki yerli ortakların düzeni ile, Türkiye'nin düzeni ve emperyalizm arasında bağ kurulmuş oluyor. Böylece kaderler birleşmiş oluyor.

Hemen sonraki yıllarda büyük toprak sahipliği ile ittifakın tazelenmesine karşın bu bütünleşme bozulmuyor. Pekişerek sürdürülüyor. Sürdürülmesine örnek, 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı. Daha önce bu plandan söz edildi. Şimdi bu planın iki ilkesinden daha söz etme zamanı. 1947 Kalkınma Planı'nın yabancı sermaye davetçiliğini bir ilke olarak benimsediği ve 1947 yılında 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasasına dayanılarak çıkartılan bir karar ile yabancı sermaye alanında ilk büyük adımının atıldığına, daha önce, işaret edildi.

1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı'na, hazırlayan kurula başkanlık eden Kemal Süleyman Vaner'in adına bağlı olarak, Vaner Planı da deniliyor. (*) Vaner Planı'n-

---

(*) 1960 Eylülünde Devlet Planlama Teşkilâtı kurulunca Kemal Süleyman Vaner de bulundu ve Teşkilât'a alındı. Chenery Raporu'nu hazırlayanlardan Edwin Cohn ile birlikte bu çalışmanın yazarıyla aynı odaya otururdu. Her gün saat ona doğru bir büyük bavulla gelirdi. Önce bavulu açar, içindeki kitapları çıkarır, tozlarını temizlerdi. Sonra yine bavula yerleştirirdi. Bütün bunlar bir saat sürüyordu. Bitince

da yer alan ilkelerin birisi de şu: «Kömür, linyit madenleri ile büyük elektrik santrallarının ve Demir ve Çelik Fabrikalarının, Demiryolları'nın tamamen ve Denizyolları'nın da kısmen Devlet eliyle kurulması ve işletilmesi Devlet vazifesi olarak kabul edilmiş, bu mevzular dışında kalan her türlü faaliyetlerin hususi teşebbüsler tarafından vücude getirilmesi ve yürütülmesi ve bu sahalara dahil olup da halen Devlet elinde bulunan ve ileride tesis edilecek olan işletmelerin de zamanla hususi sermayelere devredilmesi prensibi va'zolunmuştur.» (Ilhan Tekeli - Selim Ilkin, yayınlayanlar, 1947 Türkiye Iktisadi Kalkınma Planı, Ankara, 1974, sayfa 140-1941) Bu plan da, devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi düşüncesi in Demokrat Parti döneminde ortaya çıktığı masalını çürütüyor.

Ancak devlet işletmelerinin satılması projesinin, Demokrat Parti tarafından benimsenip işletmelerin Demokrat Parti tarafından mezata çıkarılmasından önce bir adım daha gerekiyor. Bu işin emperyalist örgütler tarafından benimsenmesi gerekiyor. 1950 seçimlerinden önce çağrılan Dünya Bankası Heyeti'nin hazırladığı rapor da, gerekeni sağlıyor: «En azından bazı devlet işletmeleri ile madenlerin özel sektöre devri için çabuk hareket edilmesi, Hükümetin ekonomik faaliyetlerini sınırlama niyeti için, kuşkusuz, elle tutulur ve çok değerli bir gösterge olacak.» (Dünya Bankası IBRD, Türkiye Ekonomisi, Washington, D.C., 1951, sayfa 162, ingilizce)

Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandır-

---

telefonlu taksilerden birisini çağırıp bavuluyla giderdi. Yeni dönemin plan çalışmasına ilgi duymadı. Kısa bir süre sonra ayrıldı. Edwin Cohn ise çok ilgili ve «meraklı» idi. Elbise askısına, elbise ağacı diyecek kadar Türkçe biliyordu. Meraklı olduğunu basın da yazınca, Türkiye'yi bırakmak zorunda kaldı.

ma yasasının doğurduğu gelişmelere paralel olarak 1947 Planı, «Türkiye iktisadî kalkınma planının dayandığı esas temel Yurdun zirai kalkınmasıdır» ilkesini benimsiyor. Bu ilke Dünya Bankcsı Raporu'nda da yer alıyor. Emperyalist ülkeler, Türkiye gibi ülkelerin gelişmesini, hep kendilerine genişleyen bir pazar ve iş alanı yarattığı sürece istiyorlar. Hiç bir zaman Türkiye gibi ülkelerin sanayileşerek bu pazarı daraltmasını istemiyorlar. Bu yüzden Dünya Bankası Raporu'nun tarım bölümünde şu ilke dile getirliliyor: «Verimliliğin artması için geniş olanaklar sağladığı ve sanayi kalkınmasının temel gereği olduğu için kamu yatırımlarının dağılımında tarımsal kalkınmanın ilk önceliği alması gerektiğine inanıyoruz.» Aynı Dünya Bankası Raporu'nun sanayi bölümünde ise sanayi yatırımlarının dağılımında birinci öncelik «tarımsal ürünlerinin işlenmesi, özellikle gıda ve pamuk çırçırlamasına» ayrılıyor. (Dünya Bankası - IBRD, Türkiye Ekonomisi, sayfa 264 ve 100) Böylece belli bir ekonomik program üzerinde bütünleşme tamamlanıyor.

Politika Cephesinde

Aynı dönem. Aynı dönemde, dönüşün yoğunlaştığı görülüyor. Türkiye, yeni bir viraja. Politika yoğunlaşmış durumda. Bu dönemi ve tarihi, bir saygıdeğer hanım şöyle hatırlıyor: «Basında bu tartışmalar devam ederken, yukarıda bahsettiğim gibi Celâl Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'la çıkarılmasını kararlaştırdığımız derginin hazırlıklarını yapıyordum. Dergiye benim sütun başlığım 'Görüşler' adını vermeyi uygun görmüştük. Bu dergi yukarıda da belirttiğim gibi bir cephe dergisi olacaktı. Celâl Bayar grubu bu dergiye yazı yazacakları gibi Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt, Yurt ve Dünya, Adımlar dergilerini çıkaran Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Sa-

bahattin Ali ve diğerleri de yazacaklardı. Cami Bey, bu dergiye Halide Hanım ve Adnan Adıvar'dan da yazı almamızı tavsiye etti. Dergide, diktatörlüğe karşı, faşizme karşı, demokrasi taraflısı olan herkesten yazı almayı kararlaştırdık.» (Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, sayfa 318)

Behice Boran, bu dönemle ilgili bir sohbette, Sabiha Sertel'in yazdıklarını doğruladı. İstenen yazıyı zamanında verdiğini, ancak «diğer grupların» söz verdikleri yazıyı yazmadıklarını ekledi. Yalnız Sabiha Sertel'in yazdıklarını, yazılı olarak da doğrulayanlar var. Nadir Nadi, kendi bakış açısından, yazılanları doğruluyor. Şöyle yazıyor: «Yeni partinin (Demokrat Parti, Y. K.) kuruluş hazırlıkları ilerlerken, bu partiyi, şu yo da bu yöne çekmeye çalışanlar görülüyordu. Özellikle Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti ve onların etrafında toplanan Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt gibi eski politikacılar büyük bir çaba içinde idiler. Solcuların her gün sütunlarında boy göstердiği Tan gazetesi, Moskova ağzı kullanması yüzünden halk arasında sevilmiyordu. Bayar'ın dostu Tevfik Rüştü Aras da Tan'cılara yakın bir politikadan yana görülüyordu. Kuruluş ve program hazırlıkları sırasında partiye verilecek yönün bir bakımdan tartışıldığını sezen Türk basını, ezici çoğunluğu ile, Moskova solculuğuna kayacak bir muhalif partiyi hiç bir şekilde tutmayacağını açıkça belirtti. Zaten kurucuların kişisel eğilimleri de böyle bir işbirliğine imkân vermiyordu. Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü CHP'nin sağ kanadına yakın kimselerdi. 'Icabederse biz sosyalist olmasını da biliriz' demesine rağmen solcu bir partinin başına Celâl Bayar'ı yakıştırmak güçtü. Hele Tan gazetesini parti sözcüsü olarak seçtiği takdirde yeni parti daha doğmadan ölüme mahkûm görünüyordu. Yurdumuzda Moskova'ya, ya da herhangi bir yabancı merkeze dayanmaksızın, toplumsal koşullarımı-

za uygun solcu bir ekonomi politikası güdebilecek en elverişli parti yine CHP idi.» (Nadir Nadi, Perde Aralığından, İstanbul, tarihsiz, sayfa 212)

Çok açık. Solculuk mu? «Yine CHP.» Nadir Nadi'nin 27 Mayıs'tan sonra yazdığı, ancak üzerine tarih konulmamış, anı ve gözlemlerinin getirdiği başka açıklıklar da var. Üstelik bu açıklıklar çok daha önemli. En önemlisi ise şu: Bir burjuva partisi, solu ve sosyalistleri ihmal edemiyor. Bir çok bakımdan ihmal edemiyor. Birincisi, Behice Boran'ın son zamanlarda yaygınlaştırdığı bir deyimle, sosyalist örgüt ve kişilerin geniş yığınlar için bir «manivelâ» işlevine sahip olduklarını biliyorlar. Manivelâ işlevi, son zamanlarda, demokratik kütle örgütleri için yaygınlaştırıldı. Örgütün, tabanı için bir manivelâ olduğu ölçüde, anlamlı ve etkin olabileceği vurgulandı. Sosyalist örgüt ya da örgütleşmiş kişiler için de geçerli. Demokrat Parti kurucularının bunu bildikleri anlaşılıyor. Bu yüzden, Sabiha Sertel'in anlattığı ve Nadir Nadi'nin, kendi bakış açısından doğruladığı, girişim başarısız sonuç verse de, Demokrat Parti kurucu ve yöneticileri hükümet oluncaya kadar solu ihmal etmiyorlar.

Kuşkusuz hükümet olunca da. 1951 yılında başlayan baskı ve terör biliniyor. Bu yüzden burada üzerinde durulmayacak. Yalnız üzerinde durulması ve vurgulanması gereken diğer nokta şu: Burjuvazi, Cumhuriyet'in başından itibaren işçi sınıfının siyasal mücadelesini sürekli olarak baskı altında tutmaya ve bastırmaya çalıştı. Zaman zaman ise ekonomik mücadelesini kabul etmek zorunda kaldı. Uzunca süre ekonomik mücadelesini de serbest bırakmamak için, sınırlandırmak için elinden geleni yaptı. Burada, Türkiye burjuvazisinin «oyun repertuarı», gerçekten, diğer ülkelerin burjuvazilerini kıskandıracak ölçüde. Yalnız, Türkiye burjuvazisinin «bilinç düzeyinin» asıl göstergesi burada değil. Örgütlü siyasal

mücadelenin önem ve etkinliğini, kendisini solcu sayan ve objektif olarak da burjuvazinin karşısında yer alan, zulmüne uğrayan, bir çok kimseden çok daha iyi görmesi. Örgütlü siyasal mücadelenin, bir önemli manivelâ olduğunu her zaman gördü. Örgütlü siyasal mücadele olmadan ekonomik mücadelenin kalıcı sonuçlara ulaşamayacağını daima bildi. Örgütlü siyasal mücadele olmadan işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin sık sık tökezleyeceğini, sık sık rayından çıkartılabileceğini her zaman bildi. Bunun için de örgütlü siyasal mücadeleyi baskı ve kontrol altında tutabilmek için sürekli olarak ayrı bir özen gösterdi.

Buna bakıp da «ne bilgili burjuvazi» demek, mümkün. Denebilir. Fakat yanlış olur. Bilgi ve bilinç de nesnel koşullardan bağımsız değil. İşçi ve emekçi yığınların içinde bulunduğu nesnel durumu biliyorlar. Bu nesnel durumla ilgili bir tek istatistik demeti yeterli. Şöyle: «Tüketim cephesinde eldeki en iyi bilgiler şunları gösteriyor. 1947-48 yıllarında kişi başına günlük kalori tüketimi, 1934-38 döneminin ortalaması olan 2560 dan 2170 e indi. Aynı dönemlerde günlük protein tüketimi 79 gramdan 68 grama, yağ tüketimi de 49 gramdan 46 grama düştü.» (Dünya Bankası - IBRD, Türkiye Ekonomisi, Washington, D.C., 1951, sayfa 29, ingilizce) Bu istatistikler de ortalamayı gösteriyor. Çok tüketenler ve oz tüketenler olduğu gibi tüketimleri hızla ve daha büyük oranda düşenler olduğu da muhakkak. Bu düşüş karşısında ise burjuvazinin hiç bir acıması yok. Hükümet, işçileri ve geniş emekçi yığınlarını düşünmeyi bile reddediyor. Yalnızca memurları düşünüyor! 1940 yıllarının hükümetini sivil-asker bürokrasi in hükümeti sananlar, bu hükümetin, memurları ne ölçüde düşündüğünü bir hükümet programında yer alan önlemlerle değerlendirmek olanağına sahip. 5 Ağustos 1942 tarihinde Meclis'te okunan Sa-

raçoğlu Hükümeti'nin programında memurlar için şu önlemler yer alıyor: «Bunlara hayat pahalılığı nisbetinden veya daha az bir maaş zammı yapmak bugün Hazine'nin tamamen kudreti haricindedir. Esasen bu kabil zamlar bizi fasit bir daireye düşürüyor. Bu sebeple bu yükü hafifletmek için başka istikamette çareler aradık ve her gün biraz daha arayacağız. Yükünü biraz hafifletmek istediğimiz bu ailelerin reislerine şimdilik ve bir başlangıç olmak üzere birer çift ayakkabı, kezalik bu ailelerin reislerine ve eşlerine birer elbiselik kumaşı meccanen vermek istiyoruz.»

Gelişmeler buna uygun olarak sahneleniyor. 25 Nisan 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, CHP Kurultayı'nı olağanüstü toplantıya çağırıyor. Mayıs ayında yapılan bu toplantı ile CHP parti genel başkanlığını «milli şef» statüsünden çıkararak seçimle değişen bir başkanlık haline getiriyor. Ancak bu kadar değil. Olağanüstü Kurultay'ın 20 Mayıs 1946 tarihli oturumunda İnönü, olağanüstü bir konuşma yapıyor. Şöyle: «Partimizin programı, sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını tetkik edeceksiniz. Biz kendi programımızda sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kanun yolu ile mani olmayacağız. Bizim kanun yolu ile menetmeğe çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarda yani yabancı âleti olan cemiyet ve partiler, onlardan mülhem olanlardır. Bunun gibi dini siyasete âlet eden cemiyet ve partilere de kanun yolu ile karşı koymakta devam edeceğiz.»

Artık sınıfların varlığını resmen de kabul etmek zorunluluğu doğuyor. «Kökü dışarda» deyimi de keşfediliyor. 1947 yılında sendikalar yasası çıkarılıyor. Üzerinde

durulacak. Fakat bundan önce yasaklamalar var. Polis kayıtlarına dayanılarak yazılan bir kaynakta şöyle anlatılıyor: «Solcu ve komünistler 1946 Mayıs ve Haziran aylarında hemen Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Parti i'ni kurmuş bulunuyorlardı. Bunlardan birincisini eski hapishaneler müdürü Esat Adil Müstecablıoğlu kurmuştu. Ikincisini de, 1919'dan beri faal bir komünist olarak yakalanıp tevkif edilen Dr. Şefik Hüsnü kurmuştu. Esat Adil'in kurduğu sosyalist partinin diğer iik kurucusu avukat Macit Güçlü ve matbaacı Aziz Usta'ydı. Şefik Hüsnü'nün kurduğu sosyalist partinin diğer kurucuları ise Ragıp Vardar, diş hekimi Habil Amato, gazeteci Müntekim Ölçmen, kunduracı Fuat Bileke idi.»

Bu Şefik Hüsnü'nün son legale çıkma çabası oldu. Bundan sonra, legal olarak legal olanakları genişletme işlevi, 1961 yılında kurulan Türkiye Işçi Partisi'ne düştü. Türkiye Işçi Partisi, bu konuda Paris Universitesi'nde doktora yapan Artun Ünsal'ın tezindeki ifade ile, Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü legal işçi sınıfı partisi oldu. Şefik Hüsnü'nün bu son legal çalışma girişimi ise kısa bir zaman sonra bastırıldı. Esat Adil'in şanssız doğmuş partisi ile birlikte 16 Aralık 1946 tarihinde bir sıkıyönetim kararı ile kapatıldı. Sıkıyönetim Komutanının bildirisinde «mahkûm komünistler ve müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekilde kurularak memleket içinde içtimaî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü ve mevcut iktisadî ve içtimaî nizamları bozmaya çalıştıkları anlaşılan» partinin kapatıldığı bildiriliyordu. (I. Darendelioğlu, Türkiye'de Komünist Hareketler, İstanbul, 1962, sayfa 126-127) 12 Mart döneminde de Türkiye Işçi Partisi kapatıldıktan sonra yöneticileri hapse mahkûm edilirken sıkıyönetim aynı mantığı kullandı: Kişilerin işçi sınıfının siyasal hareketi içinde olma-

sı ve onlara izafe edilen niyet. Bu mantığın hukuk dışı bir mantık olduğunu belirtmek gerek.

Şefik Hüsnü'nün legal olanakları kullanma yönündeki bu son girişimi, Aralık 1946 tarihinde bastırıldı. Ancak işaretleri daha önce verildi. 1946 yazında yapılan gürültülü seçimden sonra Demokrat Parti, önemlice bir grup ile, Meclis'e girdi. Seçimden sonra faşist Recep Peker başbakan oldu. 14 Ağustos 1946 tarihinde okuduğu yeni hükümet programı ile Peker, Demokrat Parti'nin Meclis'e girmesinden duyduğu hoşnutluğu ifade etti: «Yeni Meclis'in başlıca iki partiden ve bağımsız milletvekillerinden kurulmuş olması Devlet işlerinin daha iyi görülmesini ve daha isabetli neticelere varılmasını sağlayacaktır. Geçirdiğimiz son günlerin zorluklarını, yeni partilerin doğuşu ve bir dereceli seçim sisteminin kuruluşu devrinin kaçınılmaz neticesi olarak kabul ediyoruz.» Buna ek olarak da Demokrat Parti'ye, sağına ve soluna dikkat etmesini tavsiye etti: «Millî partilerin hürriyetçi, inkılâpçı ve istiklâlci anlayıştaki beraberliğini herbirimiz yayarsak millet bünyesinde, kemirecek zayıf noktalar arayan en sağ ve en sol, imhacı unsurların tesirlerini karşılamak ancak mümkün olabilir.» (İsmail Arar, derleyen, Hükümet Programları 1920-1965, İstanbul, 1968, sayfa 162-163)

Demokrat Parti, bu sınırlar içinde çok «ustaca» hareket etti. Sınırları, sonuna kadar, cüretle ve ustalıkla zorladı. 1930 yılında Ali Fethi'nin, 12 Mart sonrasında Bülent Ecevit'in yapamadığını yaptı. Bu yüzden Türkiye'nin siyasal tarihi ile ilgilenenlerin ciddiyetle incelemeleri gereken bir olay oldu. İttihat ve Terakki, 1930 öncesi Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti, burjuvazinin üç önemli siyasal örgütü niteliğinde. Bunlara karşı cephede, işçi sınıfının siyasal örgütü olarak, 1961-1971 döneminin Türkiye İşçi Partisi'ni eklemek gerek. Türkiye İşçi Partisi öncesindeki işçi sınıfının siyasal hareketini küçümsemek,

bunda yer alanların özveri ve katkısını görmemek mümkün değil. Ancak sosyalizmi ve işçi sınıfının dünya görüşünü geniş yığınlara ulaştırmak açısından, on yıllık dönem tartışmasız bir ağırlığa sahip. İster içinden, ister karşısından ve isterse de yanından bakılsın, bu ağırlığı kabul etmek zorunlu. Tüm Cumhuriyet tarihinde ilk kez yalnızca bu on yıllık dönemde Türkiye'nin tüm tartışma gündemini, Türkiye'nin sosyalistleri ve sosyalist hareketi düzenledi. Yirminci yüzyıl Türkiye'si in en etkin dört siyasal örgütü, üçü burjuvazi cephesinde, birisi işçi sınıfı cephesinde olmak üzere, bu dört örgüt oldu. Kuşkusuz Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ile sürtüştü; Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ile «mücadele» etti. Fakat burjuvazinin egemenliğini kurma ve sürdürmenin yanında, birbirinin siyasal birikiminden yararlandılar. Bu anlamda birbirini sürdürdüler. Çalışmanın çeşitli yerlerinde bu süreklilik sık sık sergilendi. Türkiye işçi sınıfının siyasal mücadelesi de, belli bir süreklilik içinde, canlılığını koruyor.

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Behice Boran, bu çalışmanın yazımı sırasında yayınlanmış en son incelemesinde bir noktaya daha açıklık getirdi. Şöyle: «Milli Selâmet Partisi'nin dinciliği ve diğer partilerin de değişik ölçülerde dinsel ögeleri politik amaçlarla kullanmaları halkın dinsel inançlarına, duygularına, taleplerine cevap vermek için değildir. Halkın dinselliği, dinsel tutum ve davranışları bilinçli olarak geliştirilmeye, güçlendirilmeye, çalışılmaktadır. Bugün yaratılan dinsel hava ve ortam, halk kitlelerinin geleneksel ve bir anlamda doğal dinselliğinin üstündedir. Solculuğa, sosyalizme karşı burjuvazi ideolojik düzeyde dinden medet ummaktadır.» (Behice Boran, Örgütlü Birleşik Güç Yenilmez, Yurt ve Dünya, Eylül 1977, sayfa 149-150) 1960 sonlarında Millî Nizam Partisi ile 1970 yıllarında bunun devamı olan Millî

Selâmet Partisi ile, fakat bundan da önemlisi, tüm sermaye partileri ile geniş yığınların doğal dinselliğinin üzerinde, burjuvazi, dinsel inançları kullanmak ve sömürmek durumunda kaldı. Burjuvazi, egemenliğini sürdürebilmek için halk kütlelerinin dinsel inançlarını, yapay olarak, geliştirme yolunu seçti.

1940 yıllarında ise buna ihtiyaç duymadı. Örneği şöyle: «Millî Kalkınma Partisi, uzun süren bir tek parti devresi sonunda, üçüncü defa olarak çok partili rejimin yeniden teessüsü için ilk teşebbüsü üzerine almış olan siyasî partidir. Müstakbel lider Demirağ, durumu İstanbul Valiliğinden sormuş, müspet cevap aldıktan sonra parti kuruluş faaliyetine geçmiştir. Kurucu ve idareci heyetlerde muhtelif ve parti bünyesini sarsan anlaşmazlıklar cereyan etmiş ve bunlar bazı davalara mevzu teşkil etmiştir. Millî Kalkınma Partisi, programına nazaran, devletçiliği reddetmekte, Rus taraftarı bulduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı şiddetli muhalefet safında bulunduğunu ilân etmektedir. Dış politika sahasında İslâm Birliği - Şark Federasyonu projesinin tahakkukunu istemektedir. Parti, hususi bir sanayi ve köycülük plânına sahiptir. Parti, İstanbul'da, müslüman şark milletlerinin talebelerini sinesinde toplayacak bir Teknik ve Ahlâk Üniversitesi açmak isteğindedir.» (Tarık Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul, 1952, sayfa 639-640)

1930 yıllarının demiryolu müteahhitliğinden milyoner olarak «Demirağ» soyadını alan Nuri Demirağ, daha sonraki Millî Selâmet Partisi'nin öncülüğünü yapıyor. Program, her yanıyla, aynı. Nuri Demirağ'ın, Partisinin açılış gününde yaptığı konuşmanın aynısını, bugün de işitmek mümkün: «Yetiştirdiğim gençler, imar, sanayi ve maadin sahasında istihdam ettiğim her çeşit hizmet erbabı, işretten, kumardan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten, zulümkârlıktan sakınma ruhunu benimsemişlerdir. Ufak

bir misalle arzedeyim ki bu sayede yüksek tahsil talebeleri genç pilotlarım, en tehlikeli ve çetin havacılık talimlerini bile, binlerce uçuşlara rağmen kazasız ve ölümsüz başardılar.»

Milli Kalkınma Partisi'nin, aynı program ve temaları işleyen Milli Selâmet Partisi'nin gücüne erişmemesi bir yana, bir varlık düzeyine ulaşması bile imkân dahiline giremedi. Gelişmesini durdurmak için yasal çerçeve içinde bir zor kullanmak da gerekmedi. Bu yüzden belli sınırlar içinde din ögesini de kullanmak Demokrat Parti'ye kaldı. Demokrat Parti, hem bunların tabanlarını aldı, hem de üst kadrolarını sürekli olarak partiden tasfiye etti. 1950 yılında hükümeti almadan önce de bunu yaptı. Din ögelerini işlemeye devam edenler, giderek, «sanayi» ve «kalkınma» tezlerini bırakarak yeni parti halinde örgütlendiler. 1950 yıllarının başlarında işçi sınıfının siyasal örgütüne yeni ve ağır darbeler indirildikten sonra Demokrat Parti, dinsel ögeleri kullanan Millet Partisi'ne döndü. 1953 yılı Haziran ayında başlatılan kovuşturma 1954 yılı Ocak ayında sonuçlandırıldı. Millet Partisi, Atatürk devrimlerine aleyhtar olduuğ gerekçesi ile normal bir mahkemede kapatıldı. 1950 yıllarında «irticaı körüklüyor» eleştirilerine sık sık muhatap olan Demokrat Parti, 1970 yıllarının «laik» Cumhuriyet Halk Partisi'nden çok daha layık olabiliyordu.

Demokrat Parti, Türkiye siyaset tarihinde «dörtlü takrir» adı verilen önerge ile doğdu. Cumhuriyet Halk Partisi, Meclis Grup Başkanlığına dört CHP'li parlamenter bir önerge verdi. Önergenin verildiği tarih, 7 Haziran 1945. Bundan dört gün sonra da 11 Haziran 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma yasası, Meclis'ten geçti. Dörtlü takriri veren dört politikacı, oldukça anlamlı bir dökümle sahip. Birisi, Batı Anadolu'da kapitalistleşmiş yöntemlerle tarımla uğraşan büyük toprak sahibi Adnan Menderes. Diğeri, sanat ve Osmanlı tarihi üzerinde değerli araştırmaların sahibi, muhafazakâr görüşlü bir bilim adamı: Profesör Fuat Köprülü. Üçüncüsü, kendisine düşkün bir idareci: Refik Koraltan. Eski vali olmasının dışında

bir özelliği yok. Sonuncusu, İttihat ve Terakki'den kalma, sola bulaşmış, ancak tüm siyasal yaşamında ticaret ve sanayi burjuvazisinin en güvenilir adamı olmuş olan Celâl Bayar. Bayar'ın 1950-1960 hükümet döneminde geniş yığınların sevgilisi haline gelen Menderes'e rağmen, işin başından sonuna kadar Demokrat Parti'nin beyni olduğunda ve böyle kaldığında hiç kuşku yok.

Kuşku olmaması gereken bir başka nokta daha var: Demokrat Parti hareketinin başlangıcında büyük toprak sahipleri ve kulaklar arasında bir mevzi elde edildi. Ancak hareket burada kalmadı. Serbest Fırka denemesine bulaşmama «siyosal basiretini» göstermiş olan Celâl Bayar, yalnızca büyük toprak sahipleri ile kulaklara dayanarak hükümete gelinemeyeceğini bilecek kadar deneyimli. Burada elde edilen mevzi, toplumun diğer sınıflarında dayanak bulabilmek için kullanıldı. Dayanak aranan ve bulunan sınıf ve katmanlar arasında işçiler ve diğer emekçi katmanlar da var. Genellikle verilmek istenen izlenimlerin aksine, Demokrat Parti, memurlar içinde de ezici bir destek sağlamayı başardı. Demokrat Parti hareketine katılmış bir kimse, Serbest Fırka denemesinin önde gelen isimlerinden Ağaoğlu Ahmet'in oğlu Samet Ağaoğlu, bu konuda şu görüşleri ileri sürüyor: «Celâl Bayar da geniş yönetici kadronun ta Meşrutiyetten beri içinde idi. İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir gibi önemli yerlerinde temsilcisi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden beri milletvekili, Millî Mücadelede ve ondan bu yana Bakan, Başbakan! Böylesine dolu siyasî hayatın tecrübeleri, asker ve sivil bürokrasinin ve onunla beraber aydınlar zümresinin daha Atatürk hayatta iken bile Halk Partisi iktidarının elinden kaydığını Bayar'a da sezdirmişti elbet.» (Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, İstanbul, 1972, sayfa 143)

Yazar ve politikacı Samet Ağaoğlu, hem yazarlığın,

hem de politikacılığın sezgi gücüyle, bir başka noktaya daha parmak basıyor. Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti yöneticisi olarak Yassıada'ya gitmiş olmasına karşın, Demokrat Parti'nin bir parçası olduğu egemen sınıflara sağladığı «hizmeti» şöyle ifade ediyor: «Demokrat Parti yukarıda dediğim gibi yönetici kadro ve asker-sivil bürokrasinin halkla elele vermesi hareketinden başka bir şey değildir ve böyle olması kanaatimce memleketin lehine tecelli etmiştir. Aksi halde daha Atatürk'ün son yıllarında bile tek parti yönetiminden ve çeşitli yolsuzluk ve baskılardan bunaldığını belirtmeye başlamış, halkın öyle bir rehberlikten yoksun olarak geçireceği kurtulma teşebbüslerinin nerelere kadar varacağını kestirmek asla mümkün değildir.» (Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, sayfa 70) Ağaoğlu çok açık söylüyor: Eğer bir burjuva partisi olan Demokrat Parti muhalefeti olmasaydı, eğer toplumun çeşitli kesitlerinde birikmiş muhalefet Demokrat Parti aracılığıyla bir burjuva muhalefetine kanalize edilmeseydi, «halkın böyle bir rehberlikten yoksun olarak girişeceği kurtulma teşebbüslerinin nerelere kadar varacağını kestirmek asla mümkün değildir.»

Çok doğru. Demokrat Parti, üretici güçleri geliştirmenin yanında böyle bir hizmeti de üstlendi. Bu hizmetin kabul edilmesi gerek. Bu yapılınca da tek yanlı görüşleri bir yana bırakmak gerek. Tek yanlı ve bir zamanlar çok yaygın olan, üstelik de ilericilik adına ileri sürülen görüş şu: İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda sınıf esasına dayalı derneklerin, sendikaların kurulması ve Demokrat Parti'nin kurulup büyümesi, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girme isteğine, Bretton Woods anlaşmalarına ve Batı'nın «demokrat oluşuna» bağlanıyor. Üstelik de ilericilik adına. Bu bağlantıların etkisini abartmak, abartmaktan da öte göklere çıkarmak, en azından Cumhuriyet'in başın-

dan beri işçi sınıfının politik mücadelesini sürdürenlere, Türkiye'nin işçi ve emekçi halkına, yoksul köylüye büyük bir saygısızlıktan başka bir anlam taşımıyor. Saygısızlığın da ötesinde büyük bir teorik ve ideolojik körlüğü yansıtıyor. Basit çözümlemeler için Türkiye'deki nesnel gelişmeleri ve bu gelişmelerin netleştirdiği çelişkileri bir kenara atmak anlamına geliyor. Herhalde ilericilik adına bunların yapılmasının, ideolojik ve politik gerekçeleri olmalı. Bu gerekçe de şöyle özetlenebilir: Açık Kapı Sosyalizmi. Ya CHP, ya da Cuntacılık. Sosyalizmin kapısını açmayı ya bir burjuva partisinden beklemek, ya da cuntalardan umut etmek.

Demokrat Parti kurucu ve yöneticileri, Türkiye'yi de, üzerlerine aldıkları hizmeti de, böylesi sığ görüş sahiplerinden çok daha iyi biliyorlar. Büyük toprak sahipleri ile kuloklar cephesinde sağladıkları başlangıç noktasından hareketle, geniş işçi ve emekçi yığınların desteğini almaya özen gösteriyorlar. Bu destek, seçim kazanmanın oy hesaplarından başka amaçlar için de gerekli. Bu desteğe dayanarak, ticaret ve sanayi burjuvazisinin büyük toprak sahipliğiyle ittifakını, Demokrat Parti etrafında oluşturmaya çalışıyorlar. Ticaret ve sanayi burjuvazisi ile emperyalist güçleri, Demokrat Parti etrafında yeni bir ittifaka çekebilmek için, geniş halk yığınlarının desteğinin vazgeçilmez olduğunu görüyorlar.

Görmek yetmez. Başarmak gerek. Ve unutmamak gerek. Politikada her başarı, enlnde sonunda, bir politik başarıdır. Politik deneylm ve beceri ister. Demokrat Parti kurucularında, kendilerine yetecek kadar politik deneyim birikimi ve beceri olduğunda hiç kuşku yok. Yalnız değil, fakat Serbest Fırka'yı iyice değerlendirmişler. İçlerine Serbest Fırka deneyimini yaşamış kimseleri alıyorlar. Adnan Menderes, Serbest Fırka'nın Aydın II Başkanı olarak politikaya başlıyor. «Beşinci kurucu» Ahmet

Hamdi Başar, 1930 sonu ve 1931 yılı başında Serbest Fırka fırtınasından sonra Gazi'nin gezisine katılıyor. Yönetenler katında Serbest Fırka'nın yarattığı endişe ve korkuları biliyor.

Demokrat Parti kurulurken «beşinci kurucu» olarak işe başlayan fakat kurucu olamayan Ahmet Hamdi şöyle yazıyor: «Demokrat Parti'nin inkişafı için halkın muhalefet yapmakla suç işlemediğine inanması icap ediyordu. Itiraf edelim ki, o zamanki iktidar bu emniyeti tamamen verdi. Ondan sonra da memleketin her tarafında hürriyet kahramanları çıktı.» Bu defa Demokrat Parti, bundan önceki bölümde yazıldığı gibi, yönetenlere belli güvenceler veriyor. Yönetenler de Demokrat Parti'ye güvence veriyor. Belli sınırlar içinde fakat «serbestçe» muhalefet yapmalarına imkân tanıyor.

Ahmet Hamdi, aynı yerde, yazmaya devam ediyor: «Böyle serbesti verdikten ve parti mücadeleleri ve serbest seçim neticesine terk ve teslim olduktan sonra, hâlâ iktidarda kalabileceğine İnönü ve partisi nasıl inanabilirdi? Atatürk bile en kuvvetli zamanında zaferin henüz dumanı burnunda iken ve halkın şikâyetleri şimdi olduğu gibi seylâp halini almamışken, Serbest Fırka işinde böyle bir riske girmedi. Evvelâ tarafsız kaldı; sonra da, baktı ki sadece serbest bir seçim dahi kendisini tehlikeye sokacaktır, hemen çok partili rejimi kaldırıverdi.» (Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin Içyüzü, Ankara, 1960, sayfa 34 ve 35) Demokrat Parti, Serbest Fırka'nın durumuna düşmedi. Bunun için özen gösterdi. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazıldı. Iktidara yaklaştıkça kendi i inde sürekli olarak tasfiye yaptı. Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı daha sert bir muhalefeti önerenler, Osman Bölükbaşı ve arkadaşları, parti dışına çıkarıldılar. Yine ikinci kitapta yazıldı ve gösterildi. Tan Gazetesi'nin tahrip edildiği günü Celâl Bayar, Çankaya

Köşkü'nde Cumhurbaşkanı İnönü ile yemek yiyerek geçirdi.

Demokrat Parti'nin çizdiği yolda ve bu yolda yürürken sağladığı başarıda baş rolün Celâl Bayar'a ait olduğu çok tekrarlandı. Bunda gerçek payı çok. Ancak çok zaman Menderes'in katkısı çok ihmal edildi. «Köylü» ve «fevri» kişiliği ile başarıda bir payının bulunması çelişik bulundu. Hele 1960 sonrasında Yassıada'da Menderes ile Bayar'ın kişisel dirençlerinin karşılaştırılması, ibrenin hep Bayar'ın tarafına eğilmesine neden oldu. Halbuki Yassıada'da Menderes, başbakanlık otoritesinden yoksun kalınca, otorite karşısında boynu bükük Türk köylüsü kişiliğine bürünüverdi. Menderes'i hâlâ başbakan olarak görenler buna şaşırdılar. Başbakanlık elbisesini çıkarmış ve kader ile Aydın'daki çiftliği arasına sıkışmış Menderes'e bakarken, karşılarındakinin bir köylü olduğunu göremediler. Ve buradan da bu adamın Demokrat Parti'nin çizgisini etkileyemeyeceğine hükmettiler.

Bu hükmün değişmesi zorunlu oluyor. Gerçeklere uymuyor. Dört kurucudan meydana gelen Demokrat Parti hareketinde «beşinci kurucu» Ahmet Hamdi, parti kurma düşüncesinin kendisinden geldiğini ileri sürüyor. Ahmet Hamdi'ye göre, «Refik Koraltan'la, aynı senenin sıcak bir Ağustos günü, kimsenin bizden şüphelenmemesi için gayret ve ihtimam göstererek Florya'nın kumları üzerinde, yeni bir parti kurmak için yaptığımız görüşme, bunu takiben kendisiyle bizim evde mevzu üzerine Bayar'a işi açma ve onu bir muhalif parti kurulmasına ve bu partinin lideri olmasına ikna için yaptığımız çetin çalışma ve uğraşmalar» Demokrat Parti'nin kuruluşunun başlangıcı oluyor. Bu başlangıç Florya'da kum üzerinde çiizliyor ve buna kimse itiraz etmiyor.

Florya'da kum üzerinde hazırlık başlıyor. Program taslağı ortaya çıkıyor. Koraltan, bunu alıp Ankara'ya gö-

türüyor. Sonrasını, yine Ahmet Hamdi, yazıyor: «Fakat Ankara'dan gelen Koraltan'ın, misafir olarak kaldığı evimde bana getirdiği program tasarısı, bu fikirlere tamamen sırt çevirmişti. Her şeyin başı hürriyettir; o ilân olunur ve kanunlarla teminat altına alınırsa, bunun arkasından her şey gelir ve memleket saadet ve refaha kavuşur, fikrinden başka tasarının hiç bir ideolojik temeli yoktu. Bu programla, merhum Fethi Bey'in Serbest Fırka programı, dayandıkları ideoloji bakımından tıpatıp aynı idi. Siyasî hayatta, iktisadi hayotta yeni parti, serbestlik ve hürriyet vaadediyordu. Bunun olmayacağını, iş başına geçilirse tamamen aksi bir yol tutulaçağını bile bile insan bunları kabul edemezdi.» (Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü, sayfa 30-31) Serbest Fırka'nın izi sürüyor.

Demokrat Parti'nin dört kurucusundan ve 1950-1960 döneminin Meclis Başkanı Refik Koraltan, Istanbul'a gidince Ahmet Hamdi'nin evinde kalıyor. Ahmet Hamdi de Ankara'ya gelince Koraltan'ın evine iniyor. Demokrat Parti'nin program çalışmaları burada devam ediyor. «Beşinci kurucu», Adnan Menderes ile burada karşılaşıyor: «Adnan Menderes'le ilk defa tanışıyordum. Güler yüzlü, sempatik tavırlı, ortaya boylu, yuvarlak çehreli, zeki bir taşra çocuğuydu. Mütevazi gözüküyor, lüzumundan fazla nezaket gösteriyordu. İnsanın üzerinde, her tarafta rastladığımız orta ve basit düşünceli münevver tesiri yapıyordu. Basit hürriyet ve serbesti fikrine bağlı idi. Memleket işlerinin yoluna konmasında bu tılsımlı ilâca inanmış, rahat ve huzura kavuşmuştu. Aramızda mühim görüş ayrılığı derhal kendini gösterdi. Ahmet Emin Yalman'ın da mühim tesiri sezilen programı sonuna kadar müdafaa etmekte, kelimesine bile dokundurmaya rıza göstermemekte idi.» (Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü, sayfa 2) Selânikli Ahmet Emin, Menderes'-

in; yine Selânikli Abdi İpekçi, Ecevit'i rinde pek etkili oluyor.

Ahmet Emin doğruluyor: «Ben vaktimin büyük kısmını Ankara'da geçiriyor, parti hazırlıklarına kendimi veriyorum, fakat orasıra gazetenin başına gitmek lâzım geliyordu. İstanbul'dan dönüşlerimden birinde 'değişik bir hava buldum.» (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Dördüncü Cilt, 1945-1970, İstanbul, 1971, sayfa 42) Değişik hava olarak da, Demokrat Parti kurucuları arasında şu düşüncenin etkili olmaya başlamasını gösteriyor: «Biz ne diye yeni isimde bir parti kurmayı düşünüyoruz. Atatürk'e yakın olan asıl takım biziz, Halk Partisi' in varlığını devam ettirmek bize düşer.»

Ahmet Emin, bu düşüncelere çok hayret ediyor ve hayreti i yazıyor: «Hayretten ağzım açık kaldı, fakat tereddütüm devam etmedi. Türkiye'de Atatürk'ün manevî mirasına alt kavga çıkarmak ve gerçek demokrasi hareketini boğmak için solcular tarafından sarfedilen gayretler ve Tan gazetesinde buna dair çıkan yazılar hatırıma geldi. Anladım ki ben yokken, solcu bazı kimseler buraya uğramış, yanlış görüşler aşılamağa çalışmışlar.» Ahmet Emin Yalman, gazetesiyle Demokrat Parti'yi desteklemenin karşılığında Menderes'in tam bir «akıl hocası» gibi davranıyor. Dış ticaret zenginlerinin bu sadık sözcüsü, Demokrat Parti kuruluşuna «ayrık» düşüncelerin karışmaması için baraj işlevini üstleniyor..

Ve Ahmet Hamdi'nin «beşinci kurucu» sıfatı sona eriyor. Ahmet Hamdi yazıyor: «Netice şu oldu ki, Menderes ve Köprülü bir gün, misafir bulunduğum ve orada toplandığımız Koraltan'ın evine değil, Bayar'ın Meşrutiyet sokağındaki mütevazi apartmana gelerek artık benimle çalışmayacaklarını söylemişler ve Bayar'a yeni parti kuru-

culari arasında ya beni veya kendilerini tercih etmesini teklif etmişler.» Bayar, tercihini yapıyor.

Limancı Ahmet Hamdi kurucu olamadı. Daha sonra, 1950 yılında Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili oldu. Çok kalamadı. 1953 yılında istifa etti. Menderes'in güçlü zamanında istifa etti. Arkasından kimse gelmedi. O sıralarda Menderes'in yanında Samet Ağaoğlu ve Fuat Köprülü gibi sadık arkadaşları ve destekçileri vardı. İkisi de kültürlü sayılıyorlardı. Ahmet Hamdi'nin eksiğini dolduruyorlardı.

Samet Ağaoğlu, «Babamın Arkadaşları» adlı anılarında bir «tip» çizdi. Samet Ağaoğlu'nun babası, Serbest Fırka'nın ikinci adamı Ağaoğlu Ahmet idi. Çizilen «tip», Ağaoğlu Ahmet'in arkadaşı olmalıydı. Eski kuşaktan. Bu «tip» şöyle çizildi: «İttihat ve Terakki yıllarının en genç fikir adamıdır. Zamanının Talât Paşa'dan Doktor Nazım'a kadar büyük politik nüfuzları, memleketin övülmeğe lâyık yıldızlarından biri diye kucakladılar onu. Devrin mürşidi Gökalp'in kucağından inmedi.» (Samet Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, İstanbul, 1969, sayfa 165) Bu «tip» bir «harika çocuk» olarak işe başladı.

Uygun bir gelişme gösterdi: «İstanbul Üniversitesi öğrencileri Milli Mücadele aleyhinde çalışan profesörlerini protesto için ayaklandıkları zaman karşılarına yarı tehdit, yarı öğütle çıkanlardan biri de bu çocuk yüzlü adam!» Bu «tip», kurtuluş savaşından da uzak duruyor. Öyle anlaşılıyor. 1920 yılları ve 1930 yıllarının başlarında Cumhuriyet'in yapmak istedikleri karşısında kayıtsız davranıyor. Şöyle: «Ankara, inkılâpları, isyanlar, istiklâl mahkemeleri, sehpalar arasında yapıp bitirdi. Şimdi sıra, bilgi konularında ve en başta da dil ve tarih kavramlarında inkılâpçılığa gelmişti. Askerlerin, kalpaklı, potorlu sivillerin bilginin sınırlarını pervasızca aşmalarına önce şaşırdı. Arkasından, bir zamanlar Enver Paşa'nın da,

daha küçük çapta, bu işlere heveslendiğini, fakat bazı profesör ve edebiyatçıların 'her iş ehlinin elinde' parolasıyla karşı koymaları yüzünden vazgeçtiğini hatırladı. Bu örnekten aldığı cesaretle yapılmak isteneni kulaktan kulağa fısıltılarla tenkide girişti.»

Mustafa Kemal'in tarih ve dil tezlerini, ilk önce, ciddiye almadı. Düzen henüz oturmamıştı. 1930 yıllarının başlarında düzen oturmak ihtiyacını duydu. İşte tam bu sırada bu «tip» de uyumunu göstermeye başladı. Kemalist oldu ve Kemalizm'in tezlerine sahip çıktı. Savunmaya başladı. Samet Ağaoğlu'nun otuz yılını özetlediği bu «tip», Demokrat Parti'nin dört kurucusundan birisi Profesör Fuat Köprülü idi. Fuat Köprülü, Menderes ile hep beraber hareket etti. Dört kurucu içinde «köylü» Menderes, bu, Lenin'in deyimi ile, bel kemiği olmayan aydın ile, bu parlak bilim adamı ile, en büyük eksikliklerinden biri ini giderdi. Eksiğini kapadı.

Demokrat Parti iktidara yürürken, önce, dışında tutarak solcularla bir cephe yapmayı düşündü. Burada insiyatif solculardan geldi. 1940 yıllarının solcularından geldi. Bu yılların TKP üyesi, şair ve yazar Attila İlhan bu yılların solcu ve sosyalistlerini ne kadar güzel yazdı! Şöyle yazdı: «Beni bırakın, kırk yıllarının Türk sosyalisti için sosyalizm önce bir özgürlük sorunudur.» (Attila İlhan, Hangi Sol, Anılar ve Acılar, Ankara, 1976, sayfa 24) Gerçekten büyük «acılar». Devamla şöyle yazdı: «Sosyalizmin S'si yasak! Nazım Hikmet, Kemal Tahir, H. İ. Dinamo hapisteler. Bir çokları da sürgün. Sosyalizmle ilgili iki satır bir şey okumak istedin mi, ya korka korka, karaborsa kitapçılardan Dün ve Yarın Külliyatı'ndan Haydar Rifat'ın çevirilerini alacaksın, ya da bu işi bildiğini sananların iki sıkıyönetim arasında çıkardığı dergileri izleyeceksin. Çoğunun çıkmasıyla batması bir olur, yaz-

dıkları da açık vermemek kaygısıyla o kadar kapalıdır ki, bir şey anlayabilen beri gelsin!» (*)

Ancak Demokrat Parti, iktidara yürürken, Tan Olayı ile gerekli uyarıyı aldı. Solcularla cephe yapmaktan vazgeçti. Fakat solcuları avutmaktan vazgeçmedi. Bunun dışında, Demokrat Parti, iktidara yürürken kendi içinde üç politik eğilim ile karşı karşıya geldi. Bunlardan birisi, Demokrat Parti'nin İstanbul İl Başkanı ve Kenan Öner-Hasan Ali Yücel davasının kahramanı Kenan Öner'in temsil ettiği eğilim idi. Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı sert muhalefetten yana politik açıdan «idealist» ve «tutarsız bir demokrat» çizgiyi savundu. Diğeri ise Osman Bölükbaşı'nın temsil ettiği, orta sermayenin görüşünü yansıtan, «tutucu» fakat CHP konusunda sert muhalefeti savunan akım oldu. Üçüncüsü, CHP ile uyuşmadan yana ve özellikle Ege bölgesinin kapitalist çiftlik sahiplerine da-

---

(*) Ne yazık, «özgürlük sorunu» peşine koşmak daha sonraki kuşakları daha şanslı yapamadı. Elli yıllarının ortasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdiğimde durum değişik olmadı. Sosyalizmi öğrenmek isteyen bizler Max Beer'in tarihi ile Haydar Rıfat'ın çevirilerinden başka bir kaynak bulamadık. SBF Kütüphane memuru Hüseyin Efendi'yi, bu kitapları bize vermesi için ikna etmek, zor olurdu. Her defasında bir paket bafra vermek veya satın almak zorunda kalırdık. Hüseyin Efendi, birimizden aldığı bafrayı diğerimizden paraya çevirirdi. İçmezdi. Ayrıca bafra getiren herkese de vermezdi. Ancak polise «komünist» diye bildirilebilecek kimselere ve bafra rüşveti ile Haydar Rıfat'ın çevirisini verirdi.

27 Mayıs'la birlikte bu çeviriler SBF Kütüphanesi'nden kalktı. 12 Mart'tan sonra yurt dışına çıkmak için, bana, pasaport verilmedi. Danıştay'a dâva açınca Emniyet Genel Müdürlüğü Danıştay'a bazı «bilgi» vermek zorunda kaldı. Verilen bilgilerden benimle ilgili «sicil« tutma işleminin bu dönemde başladığı ortaya çıktı. Haydar Rıfat çevirisi okumak «müsecccel» olmak için yetti. Gerçekten «acılar».

yanan görüş oldu. Bu görüş veya akımın lideri Menderes idi ve Menderes, İstanbul'dan bel kemiği olmayan bilim adamı Fuat Köprülü'yü de yanına alarak Demokrat Parti'ye hâkim oldu. İktidara gelmeden diğerlerini tasfiye etti.

Bu güçler ve sınıflar dengesi içinde Celâl Bayar'a, en çok, iktidara güvence verme işi düştü. Celâl Bayar, İttihat ve Terakki'den gelme bir eski başbakan idi. İnönü en çok Mustafa Kemal'in son ve kendisinin ilk başbakanı Celâl Bayar'ı muhatap kabul edebilirdi. Nitekim 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulunca, kuruluş bir basın toplantısı ile açıklandı. O günlerin ünlü bir gazetecisinin yazdığına göre, basın toplantısında, «Parti Genel Başkanı olan Celâl Bayar bir masanın önüne oturmuş, Menderes ve Köprülü onun arkasında ayakta durarak sorulan soruları» cevaplandırdılar. (Emin Karakuş, 40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara, İstanbul, 1977, sayfa 119) Bu ilk basın toplantısında Bayar «Demokrat Parti bir muvazaa partisi olmadığı gibi, bir husumet parti i de değildir» dedi. Ve «devri sabık yaratmayacağız» diyerek güvence verdi. «Devri sabık yaratmayacağız» demek, bugünkü politik lügatçe ile, «hesap sormayacağız» demek oluyordu.

Demokrat Parti, kütlesel desteği arttıkça ve iktidara yaklaştığını iyice duydukça, bir yanda, içindeki «aşırıları» temizledi; diğer yandan da, «bir husumet partisi değiliz» güvencesinden uzaklaşmaya başladı. Ancak bu daha ilerde oldu. Kuruluşunun ikinci yılında, 12 Temmuz 1947 tarihinde Çankaya Köşkü'nde ve İsmet Paşa'nın hakemliğinde 12 Temmuz Anlaşması imzalandı. Buna, daha sonraki yıllarda 12 Temmuz Beyannamesi dendi. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, ayrıntı ile, çözümlendi. 12 Temmuz Beyannamesi'nde başbakan ile DP

Genel Başkanı arasında bir karşılıklı güvenlik anlayışına ulaşıldığı kaydedildi.

12 Temmuz Beyannamesi, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ilk ikili anlaşmanın imzalandığı 12 Temmuz 1947 tarihine rastladı. Her halde rastlantı olmadı. Demokrat Parti, iktidara yürümede, politik açıdan başarılı oldu. Her iktidarı alma bir politik başarıdır. Bu, yukardan beri vurgulandı. Ancak bu vurgulamanın bir yanlışlığa yol açmaması gerek. Iktidara gelme, hiç bir zaman, tek başına politik beceri sorunu değildir. Nesnel durumlara uygun düşmesi gerek. Nesnel gelişmelerin dönüş noktasını çok iyi değerlendirmek gerek. Başka bir deyişle, iktidara gelmek için, siyasal deneyim birikimi ve becerinin yanında, nesnel açıdan da «şanslı» olmak gerek. Bu açıdan bakıldığında ve geriye dönüldüğünde, şunu kesinlikle söylemek mümkün: DP, kendi açısından, nesnel gelişmeler zinciri içinde çok «şanslı» bir zamanda kuruldu. Burada «şanslı» kelimesi günlük dilde değil, matematik anlamda kullanıldı.

Demokrat Parti kurulduktan kısa bir zaman sonra CHP'li Mümtaz Ökmen şöyle konuştu: «Bu din işlerinde Demokratlarla yarışa girdik. Onlar bir vaat ettikçe biz on veriyoruz. Nereye gidiyoruz, anlamadım.» Sadece din işlerinde mi? Tüm işlerde. DP bir vaad edince CHP on vermeye çalıştı. CHP, Demokrat Parti'yi oynamak için zamanla yarıştı. Demokrat Parti'yi ise en iyi bir biçimde ancak Demokrat Parti'nin oynayacağını anlayamadı. (*) Dönüş noktasında DP ile yarışa geçti. Kaybetti.

Abdi İpekçi, 1977 yılında yakında başbakan olmaya aday Bülent Ecevit'in akıl hocası oldu. Dış kontaklarını kurmada, Ecevit'e yardım etti. 1947 yılında yakında baş-

---

(*) Başka bir dönüş noktasında Ecevit, Demirel'i; CHP de Adalet Partisi'ni oynamaya kalktı. Adalet Partisi'nin bir istediğini CHP on kez yapmaya kalktı. 1978 yılında.

bakan olmaya aday Adnan Menderes'in akıl hocası Ahmet Emin Yalman idi. Yalman, İpekçi gibi, dış kontakları geniş bir başyazar idi. Abdi İpekçi, vakitsiz olarak ve her halde anılarını bırakamadan, hain bir çılgınlığa kurban gitti. Öldürüldü. Öldürülmesi, akıl hocası olduğu Ecevit'in başkanlığına rastladı. Ahmet Emin Yalman, Menderes'in başbakanlığının ilk yıllarında Malatya'da bir suikaste hedef oldu. Ölmedi ve ölümden döndü. Malatya suikastından yaralı olarak kurtulan Ahmet Emin Yalman anılarını yazabildi.

Anılarında yazdı: «Amerika'ya 1947 yılının başında yaptığım yolculuğun en hoş bir tarafı Max Thornburg adındaki yaman adamla tanışmam ve ahbaplık kurmam oldu.» (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Dördüncü Cilt, 1945-1970, sayfa 103) Bu tanışma öyle sıradan bir tanışma olmadı. «Günün her meselesi hakkında ilmi araştırmalara girişmek ve neticeyi kitap şeklinde yaymak vazifesini taşıyan Yirminci Asır Vakfı ilk defa olarak Amerika haricinde bir araştırma konusunu ele almayı kararlaştırmış, Türkiye hakkında yürütmek istediği araştırmalar için dünyanın her tarafında şöhret sahibi bir adam olan Petrol Uzmanı Max Thornburg'u seçmişti. Thornburg, zengin bir teknik adamdı, fakat afave bir filozof tarafı da vardı.» Twentieth Century Fund, ya da Yirminci Yüzyıl Vakfı, bir yabancı ülke ile ilgilenmeye karar verince, Türkiye'yi seçiyor. 1947 yılında. Bunun için kurduğu ekibin başına Thornburg adında zengin «fakat avare bir filozof tarafı» olan petrol uzmanını getiriyor.

«Amerika'da yaptığı hazırlıklar sırasında sık sık Thornburg ile buluştuk, ahbaplığı ilerlettik. Türkiye'ye geldikten sonra da işbirliğine devam ettik. Ölümüne kadar dost kaldık, dünyanın türlü köşelerinde vakit vakit buluştuk. Meydana gelen eser, 1947 yılının başındaki Tür-

kiye'yi en objektif bir şekilde dünyaya tanıtmağa yaradı.» Truman Doktrini'nin ilân edildiği yılda, Türkiye'nin yabancı sermayeye kapıları açan ilk düzenlemeleri yaptığı yılda, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisi için bir Türkiye raporu hazırlattığı bir yılda, bu raporu hazırlayan kimse, yakında başbakan olacak olan Menderes'in akıl hocası Ahmet Emin Yalman'o «dost» düştü.

Aynı yılda Büyük Britanya Hükümeti, Lingeman adındaki Ticaret Müşavirine bir Türkiye raporu hazırlattı. Aynı yılda Türkiye 1947 Planı, ya da Vaner Planı adıyla anılan planı hazırladı. Tarih 1947 yılında yoğunlaştı. Dönüşe gebe düştü.

1947 yılında ve Truman Doktrini'nin ilân edildiği bir yılda. 1947 yılı 1 Nisan tarihinde Cumhuriyet Gazetesi, birinci sayfasının altı sütunluk manşetini ikiye ayırdı. Sol üç sütununa «Celâl Bayar Bu Akşam İzmir'de» başlığını koydu. Sağ üç sütununu «Başbakan Dün Akşam 7,30 da İzmir'e Vardı» başlığına ayırdı. Sol tarafa Celâl Bayar'ın, sağ tarafa Başbakan Recep Peker'in fotoğraflarını koydu. Daha altta «Sovyet Basını Amerikan Yardımı Münasebetiyle Washington Hükümeti'ne ve Bize Atıp Tutmakta Devam Ediyor» haberine verdi. Bunun yanına «Moskova'da Münakaşalı Bir Gün, General Marshall Dün Şiddetli Bir Nutuk Söyledi» haberine koydu. Bütün bunları bir başka haber «süsledi». Aslında haber, gazeteyi değil tarihi süsledi. Tarihin ve politikanın, fizik yasalar kadar katı fakat onlardan da zengin yasaları olduğunu gösterdi. Haber «Irkçılar Beraet Ettiler» haberi oldu. Tarihi süsleyen haber bir fotoğrafla süslendi.

Haber şöyle başladı: «Gizli cemiyet kurup hükümeti devirmeğe teşebbüs etmek, ırkçılık ve Turancılık yaptıkları iddialariyle 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesine verilen Zeki Velidi Togan, Nihal Adsız, Reha Oğuz, İsmet Rasim Tümtürk, Cihad Savaşter, Nurullah Darıman,

Muzaffer Eriş, Ahmet Karadağlı, Necdet Sancar ve Alpaslan Türkeş hakkında verilen mahkûmiyet kararını Askeri Yargıtay genel meclisi bozmuştu. 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yeniden başlanılan dava dün sona ermiş, neticede Tuğgeneral Yaşar Yenicioğlu, Albay Şevki Mutlugil ve Tuğbay Ömer Köprülü'den müteşekkil mahkeme heyeti sanıklar hakkında» beraet kararı verdi.

Karar, aynen şu: «Irkçılık anayasasının 88 inci maddesinin yazılış şekline aykırı bir fiil değildir. Fakat ırkçılık gayesiyle siyasî bir millet halinde yaşayan Türk milleti içinde bulunan ve Türk ırkından olmayan kişilere anayasa hükmü ile tanınmış kamu haklarının sırf, Türk ırkından olanlar için tanınması ve bu ırktan olmayan diğer Türk vatandaşlarına tanınmak istenmemesi keyfiyeti anayasanın hükümlerine aykırı bir fiildir. Fakat Türk Ceza Kanunu'nda bu fiili cezalandıran bir madde yoktur. Ceza Kanunu'nun birinci maddesi kanunda suç olarak tasrih edilmeyen bir fiil için ceza verilmeyeceğini amir bulunduğundan sanıkların hepsinin beraatına karar verilmiştir.»

Mantık çok açık değil mi? Bir: Irkçılık, anayasaya aykırı bir fiil değildir. Halbuki tüm hukukçuların bilmesi gerekir: Anayasa'ya fiiller değil yasalar aykırı olur veya olmaz. İki: Irkçılığı cezalandıracak bir kanun maddesi yoktur. Bu yüzden içlerinde Alpaslan Türkeş'in de bulunduğu sanıkların beraatına karar verilir.

Irkçılar ile ilgili dava bir başka dönüş noktasıyla birlikte başladı. Faşizmin Stalingrad önlerinde yenilgiye uğramasından az sonra ortaya çıktı. Şubat 1943 tarihinde Stalingrad önlerinde Alman faşizminin yenilgiye uğramasından bir yıl kadar sonra Türkiye savaşın kaderinin kesinlikle belli olduğuna karar verdi. 1944 yılı Mayıs ayında, Müttefiklerin ısrarlarına rağmen sürdürdüğü Alman-

ya'ya krom ihracatını durdurdu. Bunu, 18 Mayıs 1944 tarihinde bir sıkıyönetim tebliği izledi. Bir araştırmacı bu tebliğ için «bomba gibi patladı» deyimini kullandı. Bu tebliğ tahrikçilerin meydana çıkarıldığından, gizli teşkilât kurarak rejim aleyhinde çalışanlar hakkındaki kovuşturmaya başlandığından söz etmektedir. Faaliyet programları, gizli şifre ve parolaları ele geçmiş, Atsız, Zeki Velidî, R. O. Türkkan ve Dr. Hasan Ferit Cansever'le arkadaşlarının evlerinde belgeler bulunmuş, 23 kişi tutuklanmıştır.» (Baskın Oran, İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül 1969, Cilt IV, sayı 3, sayfa 253) Dünyada faşizmin yenilgisi belli olunca Türkiye'deki faşistler tutuklanıyor.

Sıkıyönetim Mahkemesi davayı sürdürüyor ve 1944 yılı Eylül ayında duruşmalara başlıyor. Irkçılardan Nihal Adsız ile ilgili iddiada buram buram ırkçılık kokuyor. Nihal Adsız için, iddianamede, şu bilgi yer alıyor: «Menfi ruhlu olan bu maznun, 1905 senesinde İstanbul'da doğmuş. Babası Mehmet Nail, Gümüşhane'nin Midi köyünden İstanbul'a hicret eden çarkçı kolağası Hüseyin Efendi'nin oğludur.» (Turancıların Muhakemeleri Hakkında İstanbul Örfî İdare Komutanlığının İlk Duruşmalara Ait Raporu, Ayın Tarihi, Eylül 1944, sayı 130, sayfa 34) Bilgi şöyle devam ediyor: «Hüseyin Efendi de, Midi köyünde yaptırılan tetkikat neticesinde 'Nihal'in Üçüncü Babası' Çiftliği lâkabiyle tanınan dönme olduğu mervi Ahmet'in oğludur. Esasen kendi taraftine göre Türk diye 'üç batın Türk olduğunu ispat edenlerdir' demesinin sebep ve hikmeti üçüncü batını olan Çiftçioğlu Ahmet'ten biraz yukarı çıkınca ırkının karışacağındandır.» Böylece, Sıkıyönetim Komutanlığı, bir zamanların ünlü ırkçısı Nihal Adsız'ın kanının da saf olmadığını açıklamış oluyor. Bu

önemli bilgi Midi köyünde yapılan incelemeler sonucunda elde ediliyor.

Aynı iddianomede, bir başka sanık hakkında da, şu bilgiler veriliyor: «332 senesinde Kıbrıs'ta, Lefkoşa'da doğmuştur. Küçük yaşta asker ocağına iltihak eden Alparslan Türkeş 1937-1938 senesinde Nihad Adsız'ın pençesine düşmüş ve siyasî faaliyetten tamamen uzak askerî camianın temiz havasını bulandırmağa yeltenmiştir. Adsız'ı gölgede bırakacak derecede ırkçı, turancı ve menfîdir.» İddianamede yer alan bu bilgiler, ırkçıların mahkûm edilmeleri için yeterli sayılıyor.

Fakat 1947 yılında, Türkiye'nin emperyalist kampta sağlam bir yer tutmak için sürdürdüğü çabaların ilk sonuçlarının alındığı ve Truman Doktrini' in ilân edildiği 1947 yılında, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında çözümlenen sağ öğrenci terörlerinin yer aldığı 1974 yılında, yabancı sermayeye açılmanın ilk hukukî düzenlemelerin yapıldığı 1947 yılında, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilk ikili anlaşmayı imzaladığı 1947 yılında, utanmazcasına sürdürülen bir yalanla Türkiye'nin «demokrasi kampına geçtiği» 1947 yıllarında, ırkçılar hakkında verilen mahkûmiyet kararı, ırkçılık anayasaya aykırı olmadığı ve Türk Ceza Kanunu'nda ırkçıları cezalandıracak bir maddenin bulunmadığı gerekçesiyle kaldırılıyor. İçlerinde Alparslan Türkeş'in de bulunduğu ırkçılar beraat ediyor.

Türkiye Ordusu'nda haksız olarak tutuklananlar sonradan beraat etseler bile, bu tutuklanmanın hükmünden kurtulamıyorlar. En kısa zaman sonra tasfiye ediliyorlar. Türkeş için böyle olmuyor. Daha sonra kurmay subay oluyor. Cuntacı oluyor. Çünkü 1947 yılında Türkiye bir dönüş noktasından geçiyor. Demokrat Parti'nin başarısında, Türkiye'nin bir dönüş noktasından geçmesinin rolü büyük oluyor. Fakat buna bakıp da «şanslı» politika-

cılar demek de yetmiyor. Politik başarı, mutlaka politik beceri istiyor. Politik beceri ise, önemli ölçüde, bilinçsiz ya da bilinçli olsun, mevcut durumun doğru saptanmasına dayanıyor. DP yöneticileri bunu başarı ile yapıyorlar.

Ancak demagojiyi de pek başarı ile yapıyorlar. Geniş yığınları kazanabilmek için her türlü vaat ve demagojiden geri kalmıyorlar. Geniş kütlelere vaadte bulunurken tek endişeleri, temsilcisi oldukları mülk sahibi sınıfları fazla endişelendirmemek, bunun dışında her türlü kapı açık.

1947 yılında Sendika yasası çıkıyor. Sendikalar kurulabilecek. Ancak grev hakkı yok. Demokrat Parti gayet açık bir tutum alıyor. Kuruculardan Fuat Köprülü, yeni yasayı grev hakkını içermediği için akıl almaz olarak niteledikten sonra «grev hakkı olmadıkça sendika olamaz» diyor. 13 Haziran 1949 tarihli Zafer Gazetesi'nde yayınlanan demecinde Celâl Bayar, grev hakkının anayasal güvenceye kavuşturulacağını ve Demokrat Parti'nin işçinin «en yakın ve güvenilir dostu» olduğunu ilân ediyor. (R. P. Korniyenko, Türkiye'de İşçi Hareketi, 1918-1963, Moskova, 1965, sayfa 11, rusça) Dahası da var. Genel Başkan Celâl Bayar, Demokrat Parti' in ikinci kongresinde 24 Haziran 1949 tarihinde yaptığı konuşmada, «iyilik kimden gelirse gelsin, onlarla beraber olacağız» diyor ve bu sözler alkışlarla karşılanıyor. Alkışlarla karşılanan sözler şöyle: «Aşırı sağcılık solculuk hakkında fazla söze ihtiyaç yoktur. Aşırı solculuğu tasvip edecek bir kimse içimizde yoktur. Biz, samimi insanlar olduğumuz için bu memlekete iyilik, kimin tarafından gelirse gelsin, yahut felâket kimin tarafından önlenirse önlensin, onunla beraber olacağımızı her zaman ifade ettik.»

Hükümet eşiğine adım atılırken bile «aşırı solculuğu» suçlamamak ve hatta «beraber olma» için dikkatli

bir özen var. Bu özen, daha sonra hükümet olunur olunmaz, yerini başka bir özene bırakıyor. Demokrat Parti'nin ilk hükümet programını okuyan Başbakan Menderes, Meclis kürsüsünden, şunları söylüyor: «Biraz yukarıda millete mal olmuş inkılâbımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden kanunî tedbirleri almaktır. Irticacı ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanunî tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmayacağız.» 1949 Haziranı ile 1950 Mayısı arasında Demokrat Parti Hükümet oluyor. Bir yıl önce iyiliğin geleceği yer olarak nitelenen solculuk, şimdi irtica ve ırkçılığın da arkasında yatan «şer kuvvetleri» olarak görülüyor. Burjuva partilerine, sınıfsal açıdan bakamayanlar için, bir sürpriz sayılabilir. Ama sürpriz değil.

Demokrat Parti'ni izlediği bu strateji karşısında hükümet partisi Cumhuriyet Halk Parti i'ne, Demokrat Parti'nin yolunu izlemek düştü. Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti' in hazırladığı gündemi kabul etmek ve tartışmayı bu gündeme göre sürdürmek durumunda kaldı. Çareyi, kaybettiği ve kaybettiğini gördüğü her sınıf ve katmana ödünler vermede buldu. Egemen sınıflara, birbiriyle çelişen ödünler verdi. İşçi ve emekçilerin oluşturduğu geniş halk yığınlarını ise baskı ve örgüt oyunları ile kontrol altında tutmayı denedi. Bu mantık içinde kaçınılmaz olandan kaçamadı.

Demokrat parti, ilk sağlam mevziini, büyük toprak sahipleri ile kulaklar arasında sağladı. CHP, geri dönüşü hızlandırdı: Çiftçiyi Topraklandırma yasasını ve özel-

likle yasanın 50 dönümü aşan toprakları kamulaştırma yetki ini veren 17 nci maddesini askıya aldı. Toprak Mahsulleri vergisi geri plana itildi. Bütün bunların ötesinde, büyük toprak sahiplerine büyük bir ödün olarak düzenlenen Eylül 1946 devalüasyonunu düzenledi. Türkiye'de ilki 1946 yılında, ikincisi 1958 ve sonuncusu 1970 yıllarında olmak üzere üç büyük devalüasyon yapıldı. Devalüasyonla birlikte adına «istikrar tedbirleri» denilen önlemler demeti uygulamaya kondu. Zaten siyasal açıdan devalüasyonlardan daha çok, devalüasyonlarla beraber gelen «istikrar tedbirleri» önemli oluyor. 1958 devalüasyonu da bunu, özellikle, doğruluyor. Çünkü 1958 devalüasyonu, daha önceki yıllarda çeşitli prim ve kambiyo uygulamaları ile yapılmış devalüasyonların tescil edilmesinden ileri gidemedi. 1958 Ağustosu, devalüasyondan çok «istikrar tedbirlerini» getirdi. Üç devalüasyon biribirinden 12 şer yıl ile ayrıldı. Birinci devalüasyondan 4, ikinci devalüasyondan 2 ve üçüncü devalüasyondan da 1 yıl sonra hükümetler değişti. 1950 seçimi, 27 Mayıs ve 12 Mart, daha önceki devalüasyon ve «istikrar tedbirlerini», gittikçe kısalan bir zaman aralığı ile izledi.

7 Eylül 1946 Devalüasyonu, ihraç edilebilir tarımsal ürünler üreten büyük toprak sahipleri ile kulaklara, büyük bir hediye olarak ortaya çıktı. Bir birim tarımsal ürün karşılığında elde edilen dövizin Cumhuriyet Merkez Bankası'na satılması dolayısıyla sağlanan Türk Parası karşılık önemli ölçüde artırıldı. Devalüasyondan önceki resmî kur 1,31 TL., fiili kur ise 1,80 TL. çevresinde idi. Devalüasyon ile doların karşılığı 2,81 TL. olarak saptandı. Böylece tarıma dayalı ihracata çok büyük bir fiyat verilmiş oldu. Verilen bu fiyatı, ekonomik gerekçelerle açıklamak mümkün değil. Açıklanamayacağını bir araştırmacı da şu sözlerle ifade ediyor: «Devalüasyondan önce uygulanan primler sebebiyle doların gerçek alış fiyatı 180

kuruş civarındaydı. Dolayısıyla, bir devalüasyonun yapılması gerekli görülüyorsa, bunun bir stabilizasyon şeklinde yapılması, yani fiilen uygulanan kurun tescili ve yetinilmesi icabederdi, denilmektedir. Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, kurun düşük tutulması, ihracatta önemli bir gelişme sağlayamayacağından, bu görüşe katılmamak hayli zordur. Bu rayiç tesbit edilirken gerçi ihraç maddelerinin fiyatlarından henüz istikrar bulmadığından uygulanan emsaller realist olmamıştır.» (Erhan Bener, Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi, Ankara, tarihsiz; sayfa 135)

Kurun yüksek tutulduğu, zamanında Meclis'te yapılan tartışmalar sırasında da, ortaya çıkıyor. Mecli i'n 13 Aralık 1946 tarihindeki oturumu, verilen bir soru önergesinin tartışılması için devalüasyona ayrılıyor. Soru önergesi sahibi, devalüasyondan sonra karaborsada doların 180 kuruşun da altına düştüğünü söyleyerek ve yalnızca ima yoluyla, Türk Parasının değerinin bu kadar düşürülmesini eleştiriyor. Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir de, tutanak dergisinde yazılı olduğu biçimiyle, şu cevabı veriyor: «Evet, diyorlar ki, doları siz 280 kuruştan dediniz. Karaborsa ile rekabet halindesiniz. Dövizleri, sizin tespit ettiğinizden daha ucuza satıyorlar, yani paranızın dış kıymetini lüzumundan fazla düşürdünüz demek istiyorlar. Karaborsa vakıa bu gibi işlerde bir kıyas esası teşkil etmez. Fakat ne de olsa bir fikir verir. Onun için müsaade buyurursanız karaborsa ile bir mukayese yapayım. Karaborsanın kurları niçin düştü? Gayet basit arkadaşlar, bizim aldığımız bu karar ve bu kararı tamamlayan diğer tedbirler yüzünden düştü.» (Bu ve tartışma ile ilgili diğer alıntılar, doğrudan doğruya Tutanak Dergisi'ne dayanıyor. Arkadaşım Nazif Eksen'in 1946, 1958 ve 1970 Devalüasyonlarının değerlendirme ve tartışma-

sını içeren ayrıntılı çalışması çıkacağı için, ayrıca kaynak göstermedim. Y. K.)

Görüldüğü gibi Maliye Bakanı çok rahat. Soru önergesini veren Demokrat Parti Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz ise o kadar rahat değil. Ahmet Oğuz, kısa bir süre sonra Demokrat Parti'den ayrıldı ve 1960 sonrası İsmet Paşa Koalisyonlarında, Osman Bölükbaşı'nın partisinden bakan oldu. Bakan Keşmir'in cevabından sonra söz alarak, kendi görüşüne göre, hükümetin bu kararı şöyle bir gerekçe ile yürürlüğe koyduğunu anlattı: «Alınan bu tedbirden sonra müstahsilin yüzü gülecek, istihsal teşvik edilecek, ihracatımız artacaktır. Yalnız ihracatı kolaylaştırıcı bir tedbir almakla kalmıyacağız, aynı zamanda, (burasını pek anlamıyorum), ekonomimizin muayyen fiyat seviyesinin bir kül olarak ayarlanması sağlanacaktır.»

Cumhuriyet Halk Partisi, almış olduğu kararın sınıfsal yönünü çok iyi biliyor. Bu karar ile büyük toprak sahiplerinin yeniden kendisine geleceğini umuyor. Demokrat Parti de bunun farkında. Bu yüzden, bugünkü deyimle, pek «muhalefet yapmak» istemiyor. Üstelik de yapamıyor. Zamanın Başbakanı da bu noktayı yakalıyor. Recep Peker kürsüye çıkıyor: «Mevzu esası itibariyle derindir ve miletin hayatına nispetle de olağanüstü önemdedir. Böyle bir konuyu birtakım telâkkilerle ele almakta bulunan ve Kamutay'ın bir kuvveti bulunan Demokrat Parti'nin meseleyi millet huzurunda enine, boyuna, derinliğine ve genişliğine, nazariyeleri, tatbikleri, rakamları, hâkim fikirleri ile bugünkü şekli ve istikbale yapacağı tesirlerin şümulü bakımından tahlile hizmet etmesi şerefli bir vazifedir. Kamutay huzurunda incelenip konuşulmasına fırsat vermek üzere kendilerini teşebbüs almağa teşvik ederim.» Başbakan Recep Peker, Demokrat Parti'yi, cevaplandırılmış olan soru önergesini gensoru

önergesine çevirmeye zorluyor. Büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını koruyan bu karara karşı, Demokrat Parti'nin tutumunu sergilemek istiyor.

Başbakan Recep Peker'in bu meydan okumasından sonra konuşmalar kısa sürüyor. Başkan: «Ahmet Oğuz arkadaşımızın sorusu cevaplandırıldı. Başbakanın teklif ettiği gensorudur. Arzu ederlerse her zaman sorabilirler. Ve tüzük mucibince yapılacak muamele yapılır.» Sıkışmış durumda olan Demokrat Parti adına Refik Koraltan yerinden sesleniyor. Diğer seslerle birlikte. Refik Koraltan (İçel): «Riyasetin mütalâasına iştirak ediyoruz. Zamanı gelince gensoruda da bulunacağız. (Soldan, zamanı geldiği ne demek? Ne zaman? sesleri, zamanı şimdi sesleri, gürültüler)» Refik Koraltan'a söz yetiştirenler de var. Dr. Fahri Ecevit (Kastamonu): «Şimdi tam zamanı, niye sormuyorsun?» Cumhuriyet'in «şairi» de söz atıyor. Behçet K. Çağlar (Erzincan): «Sorun da efkârı umumiye anlasın.» Demokrat Parti'den gensoru önergesi gelmiyor. Başkan: «Gündeme devam ediyoruz.»

Demokrat Parti'nin Eylül 1946 devalüasyonu ile ilgili tek eleştirisi, karardan önce Toprak Mahsulleri Ofisi ve diğer kuruluşlarca satın alınmış olan buğday ve benzeri ürünlerin, devalüasyon sonrasında daha yüksek fiyattan ihraç edilmesi ile doğacak farkın da büyük çiftçiye verilmesi isteğinde düğümleniyor. Ahmet Oğuz şöyle söylüyor: «Biz Türk köylüsünün buğdayını bugün 18 ilâ 22 kuruştan alıyoruz. Buna mukabil dünya piyasasının gayri tabiiliğinden istifade ederek karardan evvel 26 kuruşa bugün 40 kuruşa satıyoruz.» Ahmet Oğuz, 1946 yılı için hesapladığı 60-70 milyon liranın büyük çiftçiye dağıtılmasını istiyor.

Cumhuriyet Halk Partisi ise büyük çiftçi için yapılan işi yeterli görüyor. Başka yerlerde sağlam durmak istiyor. Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, aynı konuşma-

sında ,alınan önlemleri savunurken şunları da ekliyor: «Gereken her çareye başvurarak tediye muvazenemizi idame ettirmek esas hedefimizdir. Bu itibarla ihracat ve ithalâtın tamamen serbest bırakılması ve kambiyo tahdidatının topyekûn kaldırılması bahis mevzuu değildir. Ancak tatbik edilen usulleri, tediye muvazenemizi ihlâl etmemeyi daima gözönünde bulundurarak, normale doğru yavaş yavaş geliştirmek istiyoruz ve memleketimizde iş hayatının inkişafı, faydalı saydığımız yabancı sermayenin emniyetle memleketimize gelmesi, dış ticaretimizin daha verimli bir hal alması için buna lüzum olduğuna kani bulunuyoruz. Bretton Woods anlaşmasına (Uluslararasına Para Fonu düzenini getiren anlaşma, Y. K.) iltihakımız kısa bir zaman zarfında kambiyo tahdidatını kaldırmamızı icabettirmemekte ve 3-5 yıllık bir intikal devresi mevcut bulunmaktadır.»

Uluslararası Para Fonu düzenine girme ve yabancı sermaye davetçiliği, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne, büyük toprak sahipliğinin egemen ittifaktan muhalefete geçmesi karşısında, eksilen iktidar gücünü tamamlama yolu olarak görülüyor. 1930 yıllarının «İnkılâp Ders Notları» çıkarlarını savunmak anlamına geldiğini gösteriyor. Artık ticaret ve sanayi sermayesine daha fazla dayanmaktan başka çare göremiyorlar. 1930 yıllarında kapitalizme de, komünizme de karşı olduğunu ders notlarına geçiren faşist Recep Peker, 14 Ağustos 1946 tarihli hükümet programında şunları okuyor: «İktisadî faaliyetimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile hususi sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılabilecek sahalara yayılmasını önlemek ve buna aykırı durumları

gidermek kararındayız.» Kararlı olduğu başka işler de var. Aynı hükümet programında yazılı: «Kahveyl eldeki stoklar bitince ve çayı kâfi ithalât mümkün olunca Tekel mevzuları arasından çıkarak serbest ticarete terk için gerekli kanun tasarısı Yüksek Meclis'e sunulacak.»

Recep Peker, Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki mücadele içinde, devrilip gidiyor. İki parti arasında bir barış dönemi araştırılıyor. Bunun sonucunda muhalefet ve iktidar, Cumhurbakanı İsmet İnönü'nün başkanlığında anlaşarak, Türkiye siyaset tarihinde 12 Temmuz Beyannamesi denilen bildiriyi yayınlıyorlar. Bundan sonra yeni kurulan Hasan Saka Hükümeti, 13 Ekim 1947 tarihinde programını okuyor. Programın iki bölümü ilgiye değer. Birincisi, beklenebileceği gibi, yabancı sermaye ile ilgili: «Şu noktayı belirtmek isterim ki, Hükümet her türlü ekonomik teşebüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.» İkincisi ise yine tahmin edilebileceği gibi burjuvazinin temel sorunu ile ilgili: «Şunu da açıkça belirtmeyi vazife biliriz ki, fikir ve kanaat hürriyetine hürmet göstermekte ne derece titiz davranacak isek kanunların yasak ettiği aşırı sağcı ve solcu tahrik ve teşkillere karşı da çok uyanık ve tedbirli olmak azmindeyiz.»

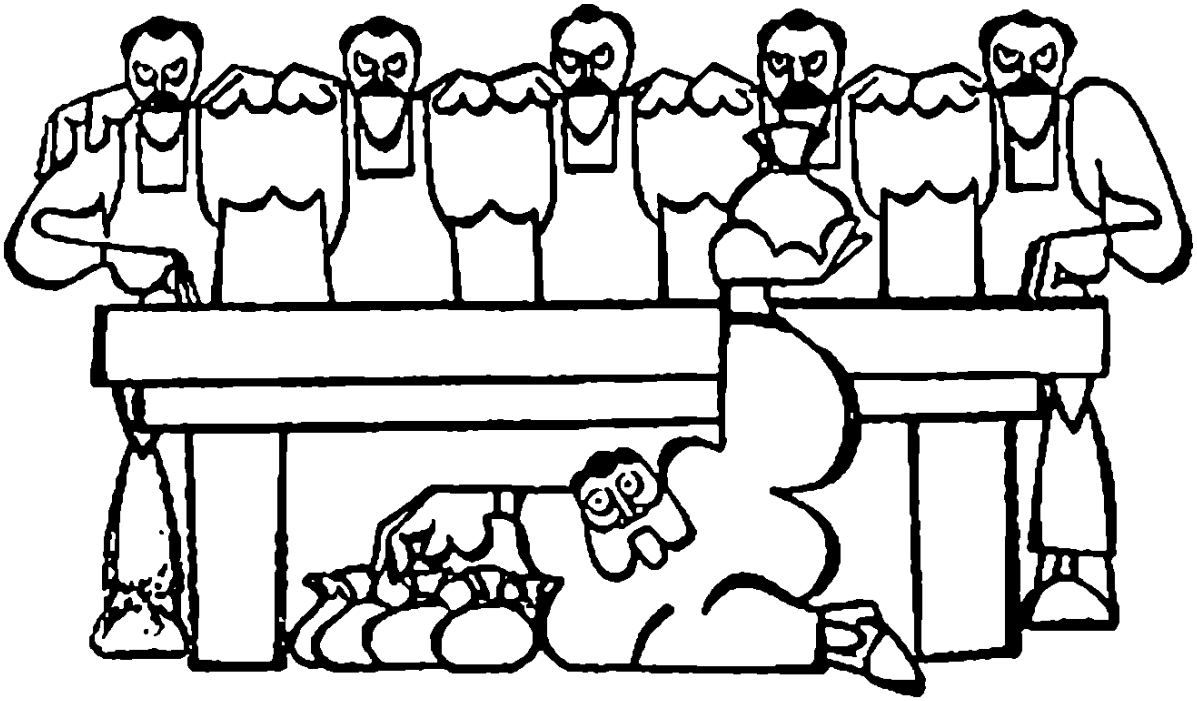
Eğer bir ülkede gelip geçen tüm hükümetler sola ve sosyalizme karşı bu denli «çok uyanık ve tedbirli olmak azminde» ise, mutlaka, bunun dayanakları olmak zorunda. 1947 yılında hem «uyanık ve tedbirli» olma azminin hükümet programı diliyle açıklanması ve hem de çok sınırlı hükümler taşısa bile bir sendika yasasının çıkarılması zorunluluğun kabul edilmesi, solculuk ve sosyalizmin serpilip büyüyeceği bir toplumsal ortam olmadan bir araya gelemez. Bu nedenle de 1947 yılında çıkarılan ve çok sınırlı da olsa sendika kurma hakkını kabul eden

yasa, Türkiye işçi sınıfına ve müttefiki emekçilere, hiç bir kimsenin ya da kuruluşun «lûtfu» sayılamaz.

Bu nokta üzerinde durmak gerekiyor. 1938 yılında Cemiyetler yasası ile «sınıf temeline» dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklandı. 10 Haziran 1946 tarihinde aynı yasada yapılan bir değişiklikle bu yasak kaldırıldı. Bu değişiklikle birlikte Türkiye yüzünde bir «sendika patlaması» oldu. Kemal Sülker, bu olgu için, şöyle yazdı: «Haziran ve Temmuz 1946 ayları, yeniden canlanan sendikacılık hareketlerinin heyecanı ile geçti.» (Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, Istanbul, 1955, sayfa 40) Gerçekten de, geriye bakıldığında, bunun büyük bir heyecan olduğu anlaşılıyor. Henüz bir sendika yasası yok. Fakat iki ay içinde kurulabilen sendikaların listesi çok uzun: Istanbul İşçi Sendikaları Birliği, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği, Izmir İşçi Sendikaları Birliği, Samsun Tütün İşçileri Sendikası, Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası, Adana Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası, İstanbul Basın Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası, İzmir Terziler Sendikası, Bakırköy Bez Fabrikaları İşçileri Sendikası, Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası, Izmir Ayakkabı İşçileri Sendikası, Ankara Madenî İşler ve Makina İşçileri Sendikası, Izmir Mensucat Sanayi İşleri Sendikası, İzmir Basın Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası, Ankara İnşaat İşçileri Sendikası, Eskişehir Serbest Sanayi İşçileri Sendikası, Ankara Terziler Sendikası, İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnafları Müstahdemin Sendikası, Istanbul Tramvay, Elektrik İşçileri Sendikası, Türkiye Tekel İşçileri Sendikası.

Kısa bir zaman içinde kurulan sendikalar o denli çok ki, iktidarın Çalışma Bakanı Sadi Irmak, mevcut durumu kabul etmek zorunda kalıyor. 12 Eylül 1946 tarihinde verdiği bir demeçle, bunu açıklıyor: «Bizim nazarımızda kurulan sendikalar tamamen kanunî ve meşru teşekküller-

dir. Kendilerinin memleketin yüksek menfaatlerine faydalı olmalarını candan, gönülden dilerim. Sendikalarla işbirliği etmeğe amadeyiz. Bu teşekkülelrin Bakanlığın gayelerine kıymetli hizmetler edeceğinden eminim.» Güzel

sözler. Bu sözlerden sonra, yeni kurulmuş olan Çalışma Bakanlığı, hazırlığa başlıyor. Hazırlıkların bir bölümü, yeni sendikalar yasasının çıkarılması ile ilgili. Burada Bakanlık, «sendika» kelimesinin kullanılmaması, bunun yerine, «dernek» kelimesinin seçilmesinde ısrarlı oluyor.

Ancak hazırlıklar bundan ibaret değil. Kemal Sülker'in yazdığına göre 25 Kasım 1946 tarihli Cumhuriyet Gazetesi şu haberi veriyor: «Sendikalar lâğvediliyor.» Haber doğru çıkıyor. Aralık ayında Sıkıyönetim Komutanlığı harekete geçiyor. Bir çok sendikayı ve bu arada Esat Adil'in partisi ile Şefik Hüsnü'nün kurmuş olduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kapatıyor. Tutuklamaları kaydetmeye gerek yok.

Fakat bütün bu zorbalığa karşın, sendikalar yasasını çıkarmadan edemiyor.

1947 yılında işçi ve işveren sendikaları yasası çıkarılıyor. Grev hakkı yok. Grev hakkı olmadığı gibi sendika

yöneticisi ve temsilcilerinin hiç bir iş güvencesi mevcut değil. Grevsiz ve güvencesiz sendika düzeninde sendika yönetiçilerine düşen en önemli görev, 1936 tarihli İş Yasası'nın getirdiği mecburi uzlaşma sistemi içinde işçiyi hakem kurullarında temsil etmek oluyor. İşçi, sendikasız da hakem kurullarında hakkını arayabileceği için, sendikanın başarılı olması, bu temsilde göstereceği ustalığa bağlı oluyor. Bir yandan patronun husumetini fazla çekerek kolaylıkla işsiz kalma, diğer yandan, işçinin hakkını hakem kurullarına götürüp savunarak işçinin güvenini kazanma, bu dönemin sendika yöneticileri üzerinde önemli iz bırakıyor. Bugün de kullanılan «1947 Sendikacısı» deyimi, belki de, en çok bu izi yansıtıyor. Bugünün sendika yöneticilerinin önemli bir bölümü, «1947 Sendikacısı» izini taşıyor.

Sendika yasasının çıkmasından kısa bir zaman önce sendika kapatıp hapishaneler açmak boşuna değil. İşçinin sendikasına üye olması, korkulacak bir iş haline getirilmek isteniyor. Bunda da önemli ölçüde başarılı olunduğunu kabul etmek gerek. Korkunun doğurduğu bu çekingenlik ortamında iktidar partisi CHP, kollarını sıvıyor. Rebii Barkın'ın başkanlığında bir işçi bürosu kuruyor. Sabahattin Selek ile takviyeli bir büronun amacı, egemen sınıfların denetiminde sendikalar kurmak. Grev hakkını yasaklayan ve Demokrat Parti gibi vaad etmeye bile cesaret etmeyen bir siyasal kuruluşun sendika kurmasının tek yolu, para dağıtmak oluyor. Çalışma Bakanlığı'nın olanakları Cumhuriyet Halk Partisi'nin işçi bürosuna veriliyor. Dağıtılan ve kayıtlara geçen paralar tabloda görülüyor.

CHP'NİN KENDİNE BAĞLI SENDİKA KURMAK İÇİN DAĞITTIĞI PARALAR

Kuruluşun Adı	Tarih	Miktar: TL.
Defterdarlık Fabrikası Gençlik Kulübü	7/3/1947	2000
Eyüp Mensucat şçileri Sendikası	6/6/1947	2000
Beyoğlu Mensucat İşçileri Sendikası	14/6/1947	1000
Demir ve Madenî Eşya İşçileri Sendikası	29/9/1947	5000
Bakırköy Bez Fabrikaları İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
Gıda Sanayi İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
Deniz İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
Istanbul İşçi Sendikaları Birliği	12/7/1947	1000
Istanbul İşçi Sendikaları Birliği	17/1/1948	2000
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	12/3/1949	3000
Istanbul Inşaat İşçileri Sendikası	6/7/1949	300
Istanbul Lâstik İşçileri Sendikası	6/7/1949	300
Istanbul Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası	28/11/1949	500
Toplam		19600

Kaynak: Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul, 1955, sayfa 71

Cumhuriyet Halk Partisi kontrolü altında sendikalar kurmaya çalışıyor. Sendikalar, programında grev hakkını öngören ve yöneticilerinin demeçleriyle de bunu tekrarlayan Demokrat Parti'ye meyletiyor. Sendika sayısı hızla artarken yerel birliklere ve federasyonlara ihtiyaç duyuluyor. Bir süre sonra da Türkiye ölçüsünde bir konfederasyon kurulması gündeme ge-

liyor. 1952 yılı Nisan ayında Bursa'da toplanan kongre, Bahir Ersoy ile Şaban Yıldız'ın hazırladığı tüzüğü kabul ederek Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Türk-İş'i kuruyor. Türk-İş İcra Heyeti'nin 20 Mayıs 1959 tarihinde toplanan Mümessiller Heyeti'ne sunduğu rapor, hemen o zamana kadar kaydedilen mesafeyi ve hem de temel sorunu ortaya koyuyor. Rapor şunları söylüyor: «Türk işçilerinin siyasî olgunluklarına ve yüksek vatanperliklerine beslenen imanın delili grev hakkını tanımaktır. Fert hürriyetini cemiyetin temel prensibi sayan hükümet, sendika teşekkülünün icaplarını ve bunların başında grev hakkını tanımak mecburiyetindedir... 10 yıllık tecrübeler göstermiştir ki grev hakkı olmadıkça teşkilâtımızdan istenilen verimi almak mümkün olmayacaktır. Biz olduğumuz yerde saymaktan kurtulmak istemekteyiz. Grev hakkının tanınmasında gösterilmekte olan gecikmeler sona ermelidir.» (Cahit Talas, İçtimaî İktisat, Ankara, 1961, sayfa 243)

Hükümete ve başka çevrelere yakın Türk-İş yönetiminin, grev hakkı olmadan sendikal mücadelenin bir yere gidemeyeceğini saptamış olması anlamlı. Üstelik de zamanlı. Bu zamanda işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin yoğunlaştığını görmek mümkün. Gerçi bu konuda bilgi yok denecek kadar az. Grevlerin yasak olduğu ve işçi sınıfının siyasal mücadelesine dağıtıcı darbenin indirildiği, emperyalizm ile birlikte Türkiye kapitalizminin göreceli olarak «parlak» günlerini yaşadığı bir dönemde, ekonomik mücadelenin yoğunluğunu ölçmenin zor olduğunu kabul etmek gerek. İşçi sınıfının ekonomik mücadelesinin yoğunluğu için genellikle kullanılan ölçüt, grevlerin yoğunluğu oluyor. Bu dönemde yasak olmasına karşın grevlerin yapılabilmiş olduğu görülüyor. Demokrat Parti ile ilgili tek derli toplu araştırmada şu bilgiler yer alıyor: «Sıkıntının artmasıyla sosyal mücadele de şid-

detlendi. 15 Temmuz 1955'de İzmir liman işçileri greve gittiler.» (Cem Eroğul, Demokrat Parti, Ankara, 1970, sayfa 137) Yalnız grevlerin yasak olduğu bir dönemde, ekonomik mücadelenin yoğunluğunu görmeye çalışırken grevlerin dışındaki göstergelere bakmak gerekiyor.

Verili yasal çerçeve içinde, işçi sınıfının ekonomik haklarını aramasının, açık bir tek yolu görülüyor. 1936 yılında çıkarılmış olan İş Yasası'nın getirdiği mecburi hakem sistemi var. İşçiler, istek ve itirazlarını İl Hakem Kurullarına götürmek zorundalar. Bu kurulların kararları kesin değil. Bu kararlara Yüksek Hakem Kurulu'nda itiraz etmek mümkün. Yüksek Hakem Kurulu'nun kararları kesin. Zaten İl Hakem Kurulları'na yapılan başvurma ve itirazları saptamak, henüz, mümkün olmadı. Buna karşın Yüksek Hakem Kurulu kararları Resmi Gazete'de yayınlanıyor ve derlenmiş durumda. Yüksek Hakem Kurulu'na yapılan başvuruları ve Kurul'un kararlarını, işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin bir endeksi olarak kabul etmek, başka göstergelerin yokluğunda, fazla sakıncalı sayılmamalı.

YÜKSEK HAKEM KURULU İŞ UYUŞMAZLIĞI KARARLARI : 1939-1963

Yıllar	Ankara	Diyarbakır	İstanbul	İzmir	Adana	Diğerleri	Toplam
1939	—	—	—	1	—	—	1
1941	—	—	1	—	—	—	1
1942	—	—	—	1	—	—	1
1943	—	—	1	—	—	—	1
1946	—	—	1	2	—	—	3
1947	—	—	5	1	—	1	7
1948	1	—	1	1	1	—	4
1949	—	—	5	1	—	3	9
1950	—	—	7	1	2	4	14
1951	5	1	33	4	6	17	66
1952	18	2	38	6	16	36	116
1953	1	1	33	10	2	25	78
1954	3	3	83	24	14	33	160
1955	4	2	47	9	10	31	107
1956	3	2	34	14	—	13	66
1957	7	1	58	8	3	18	95

Yıllar	Ankara	Diyarbakır	İstanbul	İzmir	Adana	Diğerleri	Toplam
1958	3	—	44	28	7	39	121
1959	5	2	84	24	21	46	186
1960	2	1	56	29	9	13	108
1961	9	—	45	26	12	30	122
1962	12	—	50	18	17	32	131
1963	8	—	9	10	6	31	55
Toplam	81	15	633	218	126	373	1453

Kaynak : Orhan Tuna, Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadi ve Sosyal Tesirleri, Devlet Planlama Teşkilâtı Araştırması, Ankara, 1969, sayfa 33, teksir

Çeşitli illerde alınan İl Hakem Kurulu kararları, itiraz yoluyla, Yüksek Hakem Kurulu'na geliyor ve karara bağlanıyor. Başvuruların yüzde 95 i ücret artışı ile ilgili. Bu, birinci nokta. Daha önemli i, ikinci nokta: 1453 Yüksek Hakem Kurulu kararının yüzde 12,8 i 1959 yılına ait. Yıllara göre dağılımında, 1959 yılı önde geliyor. Üçüncü nokta ise şu: 1959 yılından sonra, aynı düzey korunamıyor. Bu ise en önemli nokta. Çünkü 1960 yılından sonra, henüz grev yasası çıkarılmadan, tıpkı sendika yasası çıkarılmadan sendikaların kurulması gibi, grevler başlıyor. Fiili grevler, Hakem Sistemi ile hak aramanın yerini alıyor. Bu da, Yüksek Hakem Kurulu kararlarına dayalı bir göstergenin, kaba da olsa ekonomik mücadelenin yoğunluğunun bir endeksi olarak kullanılabileceğini gösteriyor.

Ancak bu tabloya dayanılarak sürdürülebilecek çözümlemeler, bundan ibaret değil. Demokrat Parti döneminin son günlerinde, 11 Nisan 1960 tarihinde bir yasa çıkarılıyor. 1918-1963 döneminde Türkiye'de işçi hareketlerini incelemiş olan Sovyet bilim adamı Kornienko, bu yasa için, şunları söylüyor: «Kuşkusuz, ücretli tatille ilgili olarak çıkarılan bu yasa, Türkiye proleteryasının savaş sonrası dönemde en büyük toplumsal kazanımı oldu.» (R. P. Kornienko, Türkiye'de İşçi Hareketleri 1918-1963, Moskova, 1965, sayfa 125, rusça) 1960 Nisanının baskı ve konla sulanmış günlerinde, Türkiye'de, işçiler için ücretli tatilin yasallaşması, ancak burjuvazinin vermek zorunda kaldığı bir ödün olarak nitelenebilir. Bu yasa ile 5 yıl çalışmış işçi yılda 12 gün, 5-15 yıl çalışmış işçi 18 gün, 15 yıldan fazla çalışmış işçi yılda 24 gün ücretli tatile kavuştu.

Gerek Yüksek Hakem Kurulu kararlarına dayalı endeksin yoğunlaşması, gerek ücretli tatil yasasının çıkarılması, gerek 1960 başında 27 Mayıs'tan önce bir sos-

yalist partinin kurulması ve gerekse 1961 yılı başında doğrudan doğruya sendikacıların girişimi ile Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmuş olması, biribiriyle ilgili olgular olarak ele alınmalı. Bunları, aynı odaktan kaynaklanan, ancak çok farklı görünümlerle ortaya çıkan gelişmeler olarak ele almak gerek. Eğer böyle ise buradan da önemli bir sonuç çıkıyor: 27 Mayıs, pek yüzeysel olarak yapıldığı gibi, yalnızca «Ordu-Gençlik Elele» genellemesinin dar kalıplarına sığdırılamaz. 27 Mayıs, hem egemen sınıflar içinde ve hem de işçi ve emekçi yığınlardaki kaynaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıktı.

Bir başka Sovyet araştırmacısı, bazı bölümleri son derece tartışma götüren çalışmasında, 27 Mayıs'a yol açan bu ikili etkinin ortaya çıkardığı sorunu şöyle özetliyor: «Devrimden sonra hem burjuvazi içinde, hem de yönetici çevrelerde, işçi sınıfı ve çıkarlarını gözönüne alma zorunluluğu net bir biçimde ortaya çıktı. Fakat burjuvazinin çıkarlarını yansıtan Milli Birlik Komitesi, toplumsal yaşamı demokratlaştırma çabalarını sürdürürken işçi sınıfına verilecek ödünleri asgariye indirmeye çalışıyordu. 5 Temmuz 1960 tarihinde İstanbul Orduevi'nde yaptığı basın toplantısında Cemal Gürsel, işçi sınıfının toplum yaşamı içindeki büyük önemini ve yararını vurguladı. Ancak grev hakkı ile ilgili soru sorulunca, henüz zamanı olmadığı cevabını verdi.» (V. I. Danilov, Çağdaş Türkiye'nin Siyasal Yaşamında Orta Tabakalar, Moskova, 1968, sayfa 111, rusça)

Daha önce belirtildiği gibi, yabancı sermayeyi daha çok davet edebilmek için yeni örgütler kurulacağını hükümet programına koyan Milli Birlik Komitesi, grev hakkını zamansız buluyor. Bütün bu karşı niyete karşın, grev hakkı, 27 Mayıs döneminde hazırlanan 1961 Anayasası'na giriyor. Grev hakkının 1961 Anayasası'na girmesi, bunun için Kurucu Meclis'te mücadele edenlerin kişisel

katkılarını inkâr etmeden, bir sınıfsal ve toplumsal zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Bundan sonrası, ilgili yasayı çıkarmaya kalıyor. Bu yasa da bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Çünkü tıpkı 1946 yılında henüz 1947 yılı Sendikalar Yasası çıkarılmadan önce sendikaları kurulmaya başlaması gibi, 1960 yılından sonra da grev yasası çıkmadan grevler başlıyor. Bunlar tabloda görülüyor.

25 EKİM 1961 ve 15 TEMMUZ 1963 ARASINDA İŞÇİ EYLEMLERİ

Eylem Türü	1961	1962	1963	Toplam
Grev	—	5	5	10
Oturma Grevi	—	2	4	6
Sakal Grevi	7	—	—	7
Sessiz Yürüyüş	7	3	2	12
Miting ve Gosteri	2	3	—	5
Bildiri ve Demeç	—	109	17	126
Diğerleri	4	2	4	10
Toplam	20	124	32	176

Kaynak: Kurthan Fişek, Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili. Ankara, 1969, sayfa 57

Bu bilgileri veren çalışmada, bir de değerlendirme var. Kesinlikle doğru olan bu değerlendirme şöyle: «'Grevsiz Sendika Olmaz' ve 'Eğer Siz Vermezseniz Biz Hakkımızı Alacağız' gibi yaftaları taşıyan 5000 İzmirli Sümerbank işçisinin yalınayak yürüyüşü (25 Kasım 1961), 150 bin işçinin katıldığı ve askerî birliklere ek olarak güvenliği sağlamak için 2100 de polisin görevlendirildiği İstanbul Saraçhane Mitingi, sayıları 5000 i bulan işsizlerin Ulus Meydanı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar yürüyüşü ve yolda güvenlik birlikleriyle çatışmaları

(3 Mayıs 1962), işçi sorunlarının ivedilikle çözülmesi için Türk-İş'in başbakana muhtıra göndermesi (11 Haziran 1962), nihayet 1963 Ocak ayında patlak verip grev kanununun çıkışına dek aralıklarla süren Kavel Kablo Fabrikası grevi gibi azımsanmoyacak kımıldamalar, grev hakkının şu ya da bu siyasal organca işçi sınıfına tanınmadığını, Anayasa'nın onayından ilgili kanun çıkışına dek geçen süre içinde işçi sınıfının önemli sayılabilecek mücadele verdiğini göstermektedir.» Bunu, 1963 tarihli grev ve toplu sözleşme yasalarının bir hediye olmadığını, işçi sınıfına yakın olduğu iddia edilemeyecek bir öğretim üyesi de söylüyor: «27 Mayıs İhtilâli ve 1961 Anayasa'sı, 1963 tarihli Kanunun ruhunu fiilen yürürlüğe koymuştur.» (Prof. Orhan Tuna, Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadî ve Sosyal Tesirleri, Devlet Planlama Teşkilâtı Araştırması, Ankara, 1969, sayfa 37, teksir)

Türkiye işçi sınıfı bütün engellemelere karşı ekonomik mücadelesini sürdürüyor. Ancak siyasal mücadele ile paralel gitmediği sürece işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin gerekli hızla gelişemeyeceği ve sık sık rayından çıkarılabileceği biliniyor. Nitekim, 1960 yıllarında işçi sınıfının siyasal mücadelesi ile birlikte, yeni örgütlere ve yeni bir hıza kavuştu. 1967 yılında, Türkiye İşçi Partisi yönetici durumundaki sendikacıların öncülüğünde, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, DİSK kuruldu.

Türkiye işçi sınıfının siyasal mücadelesi, çok uzunca bir süre, illegal koşullar altında sürdürülmek zorunda bırakıldı. Şefik Hüsnü Değmer, beklenebileceği gibi, sürekli olarak legal olanakları kullanma yollarını aradı. 1961 yılında bağımsız bir örgüt olarak Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Türkiye İşçi Partisi'nin ilk on yıllık dönemi, legal olanakların kullanılmasından da öte, legal olanakların genişletilmesi yönünde çok büyük adımların atılmasını sağladı. Bir anlamda, burjuvazinin, kendi legalitesinin dışına

itti. Türkiye işçi sınıfının siyasal mücadelesinde bir baskı aracı olan Ceza Kanunu'nun 141 ve 142 nci maddeleri, kaldırılamadı. Uygulaması sürdü. Fakat bu uygulama da

sürekli bir gerileme kaydetti. 1961-1971 döneminin görkemli demokratik toplumsal muhalefetine oranla, 141 ve

142 nci maddelerin uygulama sınırları daraltıldı. 141 ve 142 nci maddeler, işçi sınıfının siyasal hareketi üzerinde, Türkiye'nin düşün yaşamında, bir demoklesin kılıcı niteliğini kazandı. Gerçekten de bu maddelerin yaygın bir uygulaması için 12 Mart'ın baskı ve terör dönemi gerekti. Bu dönemde, 141 ve 142 nci maddelerin uygulanması için baskı ve terörle birlikte, yoğun bir anti-komünizm dalgası yaratıldı. Bu ise söz konusu maddelerin uygulanması için, kuru hukuk maddelerinden daha çok, anti-komünizmle koşullandırılmış bir kamuoyuna duyulan ihtiyaçtan doğdu.

Aslına bakılırsa 141 ve 142 her zaman «illegal» olarak uygulandı. Şu anlamda: 141 ve 142 nci maddelerin tabikinde, genel olarak, «sanıkların» eylemlerinden çok 1946 yılında Sıkıyönetim kararında olduğu gibi, «mahkûm komünistler ve müfrit komünist mefkûreli kimseler» mantığı esas alındı. Eylemden çok kişilerin niteliklerinin esas alınması, doğuşundan itibaren burjuvo hukukunun temel ilkeleri ile çelişiyor. Bu anlamda, burjuva hukukunun dışına çıkmak ve burjuva legalitesini bir kenara atmak oluyor. Bu mantık, 141 ve 142 nci maddelerin 1951 yılındaki değişikliği sırasında da ortaya çıkıyor. Değişiklik gerekçesinde şu mantık yer alıyor: «Bütün muzır faaliyetlerin onbeş-yirmi senedir aynı şahıslarca yapılmasının, cezaların korkutucu etkisinin azlığını göstermesi karşısında cezaları artırmak.» (Çetin Özek, 141-142, İstanbul, 1968, sayfa 132)

Adalet Partisi Genelbaşkanı ve MC Hükümeti Başkanı Süleyman Demirel'in, 1951 yılındaki değişikliğin gerekçesini bildiği anlaşılıyor. 1975 yılında Türkiye İşçi Partisi yeniden kurulunca aynı mantığı tekrarladı. «Bunlar aynı adamlar, otuzbeş-kırk yıldır biz hep hapse atarız, çıkarlar, yeniden faaliyete başlarlar» dedi.

12 Mart: İhtiyaç ve Lüks (*)

Şöyle başlamak uygun olacak. Bir başka çalışmadan şu paragrafı almak yararlı olacak: «İstatistiklere göre 1960 yılında Türkiye'de 1498 adet buzdolabı yapılıyor. 'Yerli yapım' buzdolabı 1976 yılında beş yüz bini oşıp 572 bin 122 oluyor. Yine 1976 yılında yurt içinde satılan buzdolabı sayısı 549 bin 768. 1976 yılında 22 bin 354 adet buzdolabı ihraç ediliyor. Buzdolabı ithalâtı yok. 1970 yılında başlayan 'yerli yapım' buzdolabının öyküsü, 1976 yılında yılda yarım milyon buzdolabı yap-sat düzeyine ulaşıyor. On beş yıldaki gelişmeyi küçümsemek akıllı insana göre değil.» (Yalçın Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Üçüncü Basım, İstanbul, 1978, sayfa 409) Her halde 1960 yılında Türkiye'de buzdolabı, evlerin «misafir» odası denilen yerlerine ya da görünen bölümlerine yerleştiriliyor, olmalı. 1978 yılında ise mutfaktaki doğal ve olağan yerine geçiyor.

1960 yılına gelirken buzdolabı bir «gösteriş» aracı idi. Otomobil ise statü sembolü. 1960 yılına gelirken, Türkiye'de, otomobil lüks idi. Yeni bir anayasanın ihtiyaç olduğu konusunda yaygın bir inanç vardı. Çok zaman geçmedi. On yıl sonra otomobili bir ihtiyaç haline sokmak için ciddi adımlar atıldı. Herkes otomobilin bir ihtiyaç olduğunu düşünmeye başladı. On yıllık becerili işçi, on

---

(*) Türkiye Üzerine Tezler yayınlandığı zaman görülen eksikliklerden birisi 12 Mart çözümlemesinin olmayışı idi. Bu, benim açımdan, zorunlu bir eksiklik idi. Zamanın yakın olmasının ötesinde, yapabileceğim çözümlemelerin önemli bir bölümü «Planlama, Kalkınma ve Türkiye» kitabımda yer almıştı. Burada, yeni yaklaşımla bir özet vermeye çalışıyorum.

12 Mart döneminde Mimarlık Dergisi'nde çıkan bir yazımda 1960 yılında otomobilin lüks, yeni bir anayasanın ihtiyaç olduğunu; 1970 yılında otomobilin ihtiyaç, anayasanın lüks sayıldığını yazmıştım. Bunu, başlığa alıyorum.

yıllık üniversite mezunu kamu görevlisi, orta çiftçi bir otomobil almayı plana aldı. Aynı zamanlarda başka planların olduğu da anlaşıldı. 12 Mart Muhtırası verildi. 1971 yılı 12 Martı'nda. Cumhuriyet Halk Partisi Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim, partisinden ayrıldı. Başbakan oldu. 1961 Anayasası'nın lüks olduğunu ilân etti.

Otomobil lüks iken anayasa ihtiyaç oldu. Otomobil ihtiyaç sayılırken anayasanın lüks olduğu ilân edildi. Yeni bir dönem başladı. Bu arada Sovyetler Birliği'nde ardarda kitaplar yayınlanmaya başlandı. Türkiye ile ilgili. Bunlardan en yenisinde, Sovyet iktisatçısı ve Türkiye uzmanı Alibekov, «Türkiye'de Sanayileşmenin Temel Aşamaları Üzerine» adını taşıyan kısa incelemesinde Türkiye'nin sanayileşmesinin iki döneme ayrılması gerektiğini yazdı. «Birincisi, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960 yıllarının başına kadar geçen dönemi kapsıyor; ikinci ve şimdiki aşama, Türkiye ekonomisine planlama yöntemlerinin uygulanmasıyla başlıyor.» (İ. V. Alibekov, Türkiye'de Sanayileşmenin Temel Aşamaları Üzerine, A. M. Şamsuddinov, derleyen, Türkiye: Tarih-Ekonomi, Moskva, 1978, sayfa 198) Bir Türkiye uzmanı, en azından sanayileşme açısından, 1960 öncesi ile sonrasının birbirinden farklı olduğunu ileri sürüyor.

Bir tablo var. «Temsili» bir tablo. Çok anlamlı olmalı. Burada sadece üç kalem var. Olmayan kalemleri de anlatabiliyor. Temsil yeteneği buradan geliyor.

DAYANIKLI TÜKETİM ARAÇLARI ÜRETİMİ: 1966-1976

	Bisiklet Motosiklet	Otomobil	Televizyon
1966	12326	0	0
1967	20948	1760	0

1968	30679	2852	0
1969	26946	3902	0
1970	28892	3660	4700
1971	33082	13187	6700
1972	45042	29627	39100
1973	56255	46856	151300
1974	59968	59908	397300
1975	64200	67271	627900
1976	—	62822	—

Kaynak: Yalçın Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, sayfa 409-414

Sovyet bilim adamı Alibekov, Türkiye'nin sanayileşme tarihinde 1960 yıllarının başlarında planlama yönteminin uygulanmaya başlamasıyla yeni bir dönemin başladığını yazıyor. Aslında planlama yöntemi başlı başına çok önemli değil. Ancak sanayileşmenin resmî ve toplumsal politika haline getirildiği döneme denk düşüyor. Başka bir çalışmadan özet olarak alınan tablo ise, hiç kuşku yok, yeni bir dönemin yaşandığını, planlamadan çok daha inandırıcı bir biçimde yazıyor.

Bu küçük tablo, sanıldığından ve ilk bakışta görüldüğünden çok daha fazla açıklayıcı. İktisatçının soğuk ve kuru mantığını özetlediği için. Hem Türkiye'nin 12 Mart'a neden girdiğini; hem 12 Mart'ın neden 1973 yılında bir seçimle sonuçlandığını anlatıyor. Öz olarak. Hem de, deyim uygunsa, 12 Mart'ın henüz neden sona ermediğinin ipuçlarını veriyor.

Burada, tanım ve kavramsal olarak, şöyle bir parantez gerekli: 12 Mart'a yol açan nedenler ve bunun yol açtığı gelişmeler açısından 12 Mart henüz bitmedi. Adım Adım sürüyor. Fakat dar anlamda ve Genelkurmay Başkanı ile Üç Kuvvet Komutanının verdiği muhtıraya da-

yalı bir rejim olarak 12 Mart, 1973 yılı Ekim ayında yapılan seçimle sona erdi. Ancak geniş ve öz anlamda 12 Mart devam ediyor.

Eğer bu parantez devam edecek olursa şunu söylemek mümkün ve gerekli: 12 Mart asıl Ecevit ile ve Ecevit Hükümetleri ile devam etti. Fakat 1973 Ekim ayında yapılan bir genel seçimden altı yıl sonra 1979 yılı Ekim ayında yapılan bir ara seçiminde Ecevit'in partisinin aldığı yenilgi üzerine Ecevit'in başbakanlık ayrılmasıyla geniş anlamda 12 Mart dönemi sona ermedi. Bir aşama daha geride bırakılmış oldu.

12 Mart iki ekonomik ve bir politik gerekçe ile gündeme ve uygulama alanına girdi. Politik gerekçe solun ve sosyalistlerin temizlenmesi ve etkisizleştirilmesi oldu. Bu, baskı veya uyutma yöntemleriyle gerçekleştirebilir. Yöntem önemlidir. Fakat amaç da önemlidir. Solun etkisizleştirilmesi amacına en çok Ecevit hükümetleri döneminde yaklaşıldı. 1979 Ekim ayında Başbakan Bülent Ecevit hükümet başkanlığından istifa ettiği zaman, DİSK, TÖB-DER, TÜM-DER, POL-DER ve diğer kuruluşlar, hatta sosyalist siyasal örgütler, 1973 Ekim ayına göre etki ve güçlerinden çok ama çok yitirmişlerdi. Bu, başta Ecevit ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bu kuruluşlar ile örgütler yönetiminde bulunanların bir bölümünün sermayeye en büyük hizmetidir.

«İşte ilk tebrik telgrafı, İhsan Sabri Bey'den. Kendisi Londra'da tedavideymiş, bana göndermiş.» Bunları söyleyen 12 Mart döneminin ilk Başbakanı Nihat Erim. Yazan da, ilk basın danışmanı. 12 Mart Muhtırası tarafından düşürülen hükümetin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 12 Mart döneminin ilk Başbakanı Erim'i ilk kutlayan oluyor. İhsan Sabri Çağlayangil, hiç kuşku olmasın, Demirel'den çok daha fazla büyük sermayenin sadık bir politikacısıdır. Süleyman Demirel'in, çok dar

da olsa, belli bir bağımsızlığı vardır. 12 Mart'ta kendisinin bir yandan CIA; diğer yandan da, İstanbul sermayesi tarafından düşürüldüğüne inanır. İnanmak hoşuna gider. Kızar; fakat boyun eğer. İhsan Sabri Bey kızmaz. Büyük sermayeye kızmak, İhsan Sabri Bey'in aklına gelmez, gelse bile aklına sığmaz.

Bu bölümde daha önce yazıldı. Dışişleri bakanlıklarının sermayenin bir numaralı bakanlıkları olduğu yazıldı. Muhtıra ile düşen hükümetin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, muhtıra ile kurulan hükümetin başkanını ilk olarak kutluyor. Tablo bundan daha açık olabilir mi? Büyük sermayenin iki sorunu var: Finansman ve pazar. Demirel Hükümetleri bunları yapmak için ciddi adımlar attı. Ancak gerekli hızda yapamadı. 12 Mart Muhtırası'nın ekonomik gerekçeleri bunlar oldu. 12 Mart, Demirel'in politikalarını daha hızlı uygulayabilmek için geldi. Hızla artan, Türkiye'de insanın tüketim alışkanlıklarını hızla değiştiren bir sanayileşmenin gerektirdiği finansman ile pazar genişliğini, gerekli hızla sağlayabilmek için 12 Mart dönemine girildi.

Tabii ayrı politik gerekçe ile birlikte. Muhtıra ile Başbakan Erim, «telgrafı uzattı. Koçaş ve ben uzandık. Telgraf Koçaş'ın elinde kaldı. Bir göz attı, bana uzattı. Aldım okudum. Aklımda kaldığı kadar telgrafın metni şöyle idi: 'Başbakanlığa seçilişiniz tercihlerin en iyisidir. Başarı dileklerimin kabulünü rica ederim.' Sanırım telgrafta bir de bağlılık, ya da kendisinin yardıma hazır olduğunu bildirir birkaç satır daha vardı. Düşünün, ilk telgraf, çekilmeğe mecbur edilen kabinenin bir üyesinden geliyordu.» (Kurtul Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, Ankara, 1973, sayfa 27) Eklemek gerekiyor: İnsanlar geliyor, başbakan veya yardımcısı oluyorlar. Sonra unutuluyorlar. Nihat Erim henüz unutulmadı. Fakat Koçaş, unutulmuş

olabilir. Koçaş, Nihat Erim'in sağ kolu ve başbakan yardımcılarından birisi olan Sadi Koçaş'tır.

«Erim gülümsüyordu. Sonra Koçaş'a telgrafın saklanmasını söyledi. Çoğumuz — Erim hariç — devlet muhaberatını bilmiyorduk. Telgrafı nereye koyacağımızı bir an şaşırdık. Sonra Koçaş çareyi buldu. Bir dosya açılacak, bu dosyaya gelen evraklar konacaktı. Biz bu acemiliği daha sonraları da çekecektik. Başbakanlığa yerleştiğimizde de, aynı şeyler başımıza gelecekti.» Erim'in basın danışmanının yazdığına göre çok acemi bir ekip iş başına geliyor.

12 Mart'ın ilk hükümetinin mutfağının, gördüklerini yazıya döken görgü tanığı yazmaya devam ediyor: «Hariciye köşkünde temaslar şöyle başladı. Once Erim ve Koçaş bir odaya kapandılar ve bir süre görüştüler. Sonra Erim, Güner (özel kalem müdürü, Y. K.) vasıtasıyla iki eski arkadaşını buldurdu. Bu iki arkadaş, Ferit Melen ve Sait Naci Ergin'dir. Bu iki eski arkadaşa, bir de bizim sevimli Mete Akyol'un babası Hüsnü Akyol'u ilâve ederseniz, Erim'in karesi tamamlanmış olur. Bu kare, sık sık buluşur ve yemek yerlerdi. Erim kabine çalışmalarına bunların ikisi ile başlıyordu.» Sait Naci Ergin, Menderes'in Hazine Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuş son derece tutucu bir maliyecidir. Erim Hükümeti'nde bakan olmadan önce İstanbul'da bir büyük özel bankanın yöneticisi idi. Ferit Melen ise geri ve gedikli bir politikacıdır. 1960 yıllarında İsmet Paşa koalisyon hükümetlerinde Maliye Bakanlığı yaptı. Birinci Beş Yıllık Planın ileriye dönük tüm önerilerinin karşısına çıktı. Birinci planda çalışanlara ve bu arada birinci plan için Türkiye'ye gelerek bir vergi reformu taslağı hazırlayan İngiliz iktisatçı Nicolas Kaldor'a «komünist» sıfatını yapıştırdı.

Sait Naci Ergin ve Ferit Felen, birinci Muhtıra Hü-

kümeti'nde bakan oldular. Başkaları da bakan oldu. Bunlardan birisi İsmail Arar idi. Bunun için şunlar yazıldı. «Arar'la bizim dostluğumuz 12 Mart öncesi o karışık ortamda Kabibay'ın evindeki toplantılarda başlamıştır. O zamanlar, tıpkı Erim gibi Arar da, CHP içinde köşeye çekilmiş, büyük hayaller ama küçük imkânlar içinde bocalayan bir politikacıydı.» (Kurtul Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, sayfa 36) Öyle anlaşılıyor ve gazetecinin deyimi pek uygun düşüyor, birinci Muhtıra Hükümeti «büyük hayaller ama küçük imkânlar içinde bocalayan» bir takımın hükümeti oldu.

Ve hükümet kurma çalışmalarını sürdürürken Nihat Erim bir basın toplantısı yaptı. «Reformları Beyin takımı ile yapacağız» dedi. (Kurtal Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, sayfa 35) Bundan önceki hükümet, bir reform muhtırası ile düşürüldü; yenisi «Atatürkçü» reformları yapmak için kuruldu. 1960 yıllarının ikinci yarısında Türkiye'de en çok «reform» sözü işitildi. Türkiye kapitalizmi bir dar boğaza geldi. Yeni hükümetin başkanı, Türkiye'nin en gerici politikacıları ile 1960 yılından sonra kurulan planlama teşkilâtında çalışan ve adları Türkiye'de reform ile özde tutulan uzmanları bir araya getirdi.

Çok yanıltıcı oldu. Hükümete gelen gerici politikacıların reformcu uzmanlarının yanında etkisiz kalacakları düşünüldü. (*) Türkiye kapitalizminin, reformcu plancıların yardımıyla finansman ve pazar sorunlarına çözüm bulacağı izlenimi verildi. Planlı olarak mı? Kasten mi? Burası çok önemli olmasa gerek. Önemli olan şurası: Bi-

---

(*) O zamanlar arada bir yazdığım Milliyet Gazetesi'nin İkinci sayfasında çok yanıldım. 12 Mart'ın 1930 yılları gibi, bir anlamda, üretici güçleri geliştirirken diğer yandan halkevleri ya da köy enstitüleri gibi kuruluşlarla aydınlarda coşku yaratacağını düşündüm, yazdım ve yanıldım. Korkak Türkiye burjuvazisi geri bastı ve ağır bastı.

bilinçli olarak ya da bilinçsiz bir bilinçlilikle Türkiye burjuvazisi, benzer diğer ülkelerin burjuvazisi gibi, kendisine güven duyulmadığını biliyor. Sürekli olarak güven tutamakları arıyor ve yaratıyor. 1960 27 Mayıs'ında Planlama Teşkilâtı'nı kurarak kendisinde eksik olan güveni vermeye çalıştı. Bir süre sonra yarattığı güven tutamağı kendi önüne çıktı. Plan fikri ile çatıştı. Plancılar istifa etti. Hükümetin ve rejimin prestiji darbe yedi. Bu darbeyi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin sıradan asistanlığından Planlama Teşkilâtı'nın başına gelen aydınların prestijini abartarak gidermeye çalıştı. Abarttığı prestijleri 12 Mart 1971 tarihine sakladı. Bir daha kullandı.

Reform kabinesi Türkiye kapitalizminin finansman ve pazar sorununu çözmek için kuruldu. Kapitalizmin daha çok ve daha büyük yatırımları için finansman gerek. Yatırımların ürettiği mallar için de pazar gerek. 1970 yılında bu iki ihtiyacın da had safhada olduğu görülüyor. Buna çare aranıyor. Başbakan Demirel finansman yasası, arazi vergisi gibi bazı önlemler alıyor. Adalet Partisi içinde orta sermayenin temsilcileri olan bir grup ayrılarak Demokratik Parti'yi kuruyorlar. AP büyük bir ders ve büyük bir darbe alıyor.

Reform hükümeti kuruluyor. Başka işler bekleniyor. «Vekil beyler, vekil beyler, şu duvarların dili olsa da söylese. Demirel hükümetlerine neler anlattığımızı? Son olarak şunu söyleyeyim, sıkıyönetimsiz huzuru getiremezsiniz.» Bunları Bakanlar Kurulu toplantısında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç söylüyor. Devletin bir memuru, bakanlara böyle hitap ediyor. «Kabinenin ikinci oturumuna Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç da katıldı. Tağmaç, sert bir biçimde geçmiş olayları anlattı. Bakanlar, ordunun o zamanki başına sorular sordular. Genelkurmay Başkanı hayli sinirliydi. Sorulardan rahatsızdı.»

(Kurtul Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, sayfa 70) Orgenəral Tağmaç, reform hükümetinin ikinci oturumuna katılıyor; bakanları, tabii reformcu olanları da, haşlıyor ve sıkıyönetim istiyor.

O sıralarda Adalet Partisi'nin organı Son Havadis Gazetesi, Beyin takımı'nın başı ve Başbakan Yardımcısı Atillâ Karaosmanoğlu ile uğraşıyor. Tağmaç bunlardan söz ediyor ve şunları söylüyor: «Kaç günlük hükümetsiniz? Bu tenkidlere kızıyorsunuz. Zaman zaman Başbakan bana şikâyet ediyor. Aylardır, sol basın komutanların ne satılmışlığını koydu, ne Amerikan uşaklığını, arabalarımıza Amerikan uşağı, satılmış generaller diye yazı yazdılar, kâğıtlar yapıştırdılar Memleket bu duruma geldi.» Bu durumdan çıkabilmek için sıkıyönetim gerekli görüldü. İlân edildi. (*)

Bu olay da gösteriyor. Reform Hükümeti'nin Beyin Takımı olan uzmanların çoğunun iyi niyetinden kuşku duymaya gerek yok. Çoğunun uzmanlıklarından, iç yapma becerikliliğinden haklı olarak kuşku duyulabilir. Siyasal yetenekleri, haklı olarak, çok küçültülebilir. Bunlar ayrı. Fakat iyi niyetlerinden kuşku duymak için elde bir kanıt yok. Bu yüzden iyi niyetli olduklarını düşünmekten başka çare yok. Üstelik çok iyi niyetli olduklarını düşünmek için de bir engel yok. Peki, neye yarıyor? Eğer bir iyi niyet, toplum içinde ve daha açıkçası ile, sınıflar dü-

---

(*) Öznel durum ile nesnel durumun uyumsuzluğu ve zorunlu olarak uyumu, bu olayda da yaşanıldı. Beyin takımı, sıkıyönetim kararnamesini imzalamak istemedi. Beyin takımına mensup bakanların sonradan bana anlattıklarına göre, Melen takımı da reformcu ilâç kararnamesini imzalamıyordu. Sonunda takas yapıldı. Reformcular, sıkıyönetim kararnamesini; Melen'ciler de ilâç sanayiini düzenleyen kararnameyi imzaladılar. Her iki taraf da böylece vatanı kurtardığına inandı ve rahatladı.

zeyinde bir örgütlü güce dayanmıyorsa hiç bir işe yaramıyor. Bu, bir. Daha doğrusu, birincisi. Bundan sonrası ve ikincisi ise şu: Eğer işçi sınıfı ve emekçilerin örgütlü gücüne dayanmıyorsa, iyi niyet sadece zarar veriyor. Reform Hükümeti'nin Beyin Takımı sadece zarar verdi. Çünkü daha önceki dönemlerde burjuvazinin kamuoyunu oluşturma örgütlerinin olduklarından çok daha büyük değerler yükleyerek büyüttüğü bu sade uzmanlar, bir geçiş döneminde, bir kısa interregnum kargaşasında, yalnızca şaşırtmaya yaradı. Tereddüt saçtı.

İki kraliyet ailesi veya çok daha geniş anlamıyla iki dönem arasındaki geçiş kuşağına interregnum deniliyor. Bu dönemde önemli olan tereddüt. Bu, hareketsizliği doğuruyor. Tereddütün, yeni düzene mutlak karşı olması gereken kafasında doğması zorunlu değil. Bir harekette tereddüt olması, bu harekete katılan herkesin kafasının bulanık olması anlamına gelmiyor. Kafasının içi çok net olanlar olacak. Bir yönde. Kafasının içi yine çok net olanlar olacak. Diğer yönde. İşte bu zaman tereddüt var, demek. Ve öyle oldu. Muhtıra'dan baskı ve terör geleceği konusunda kafası net olanlar vardı. Muhtıra'dan reformcu ve demokrat bir dönem geleceği konusunda kafası çok net olanlar oldu. Beyin Takımı, bunlara daha çok ümit verdi. Muhtıra'dan Atatürkçü reform, her ne demek ise, bekleyenlerin kafasını netleştirdi. Bunlar, Muhtıra'dan baskı ve terör bekleyenlerin ayaklarına bağ oldular. Muhtıra'dan baskı ve terör bekleyenler zaten azdılar. Ayaklarında bağ ile hiç hareket edemez oldular. Beyin Takımı ve tereddüt bu işe yaradı.

Tereddüt sadece bu alanda olmadı. Belki de interregnum bu yüzden doğuyor. Tereddüt, nehrin diğer tarafında da oluyor. Öznel nedenler bir yana 12 Mart dönemine, Demirel Hükümetlerinin yavaş yavaş gerçekleştirdiği bazı gelişmeleri daha hızla yapabilmek için girili-

yor. Nesnel olarak. Bu ise, Türkiye sanayi kapitalizminin pazar ve finansman sorununu çözmeyi amaçlıyor. 12 Mart'tan önce Türkiye sanayi burjuvazisi açıkça tarım vergisi istiyor. Sermaye piyasasının geliştirilmesini öneriyor. Topra kreformunun telâffuz edilmesine kızmıyor. 1970 yazında erken sayılabilecek bir devalüasyon ile dış pazarını genişletmeyi umuyor. Personel yasası ile dayanıklı tüketim araçlarına yeni pazar imkânları arıyor. Bütün bunlar bir eğilimi gösteriyor. Ancak 12 Mart öncesi olaylar, en başta 15-16 Haziran Olayları, öyle anlaşılıyor, burjuvazi kampına korkular salıyor. İktidar partisi olan Adalet Partisi içindeki önemli bölünme ve Demokratik Parti'nin kurulması da, iktidar güvenini sarsıyor. Sanayi burjuvazisi içinde sermaye grupları arasında baş gösteren etkinlik ve sektör çekişmesi de, hiç kuşku yok, güçlüksüz korkusunu artırıyor. Sonunda, öyle görülüyor, korkak Türkiye burjuvazisi hedeflerinden geri dönüyor.

Çeşitli Sanayi Malları ve Tarım Girdilerinden Bir Birim Satın Alabilmek İçin Verilmesi Gerekli Buğday (Kilogram Olarak)

	1956	1963	1972	1978
Orta güç traktör	—	5025000	6510700	5644700
Biçerdöver	—	10968700	24415100	13964300
Azotlu gübre	0,88	0,90	0,61	0,43
Fosforlu gübre	1,46	0,63	0,46	0,23
Hayvan pulluğu	—	182,34	151,58	—
Motopomp	—	2981,48	4476,00	—
Sabun	10,69	5,94	8,21	6,07
Basma	5,68	3,55	5,31	4,73
Gazyağı	1,67	1,10	1,53	1,53
Toz şeker	5,78	3,85	3,92	3,09

Kaynak: Oktay Varlıer, Türkiye'de İç Ticaret Hadleri, Şubat 1978, sayfa 34

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Oktay Varlıer'in, Devlet Planlama Teşkilâtı'nda iken tamamlayıp yayınladığı bu çalışmanın bu tablosunun siyasal mesajı çok büyük. Bu tür tablolar, kuşku yok, bazı istatistik sakıncaları taşırlar. Bir kez seçilen yıllardan dolayı sakınca doğabilir. Seçilen yıllar temsil yeteneğinden yoksun olabilir. Bir önceki veya bir sonraki yıldan çok farkı olabilir. Ayrıca buğday, Türkiye tarımı için temsil yeteneğini yitirmiş olabilir. Bütün bunlar geçerlidir. Ancak bu bölüme ek olarak verilen iç ticaret hadleri tablosu, burada fazla geçerli olmadığını gösteriyor. Oktay Varlıer'in tablosu, burada dillendirilecek siyasal mesajlar için, geçerliliğini koruyor.

Dört yıl ve üç dönem görülüyor. Çok kaba olarak bu üç dönemi, planlama öncesi, 12 Mart öncesi ve 12 Mart sonrası olarak adlandırmak mümkün. Birinci dönemle ilgili olarak, sabun, basma, gazyağı ve şeker gibi köylü nüfusun temel sanayi tüketim mallarını elde etmek için daha az buğday vermeye başladığı sonucu çıkıyor. 1956 yılından 1963 yılına gelindiğinde sanayi tüketim mallarından bir birim elde edebilmek için, nerede ise, yarı yarıya daha az buğday vermek gerekiyor. Sonra, planlı ve 12 Mart öncesi dönemde eğilim tümüyle tersine çevriliyor. Hem sanayi kökenli tüketim mallarını ve hem de tarım i in gerekli sanayi kökenli yatırım mallarını olabilmek için çok daha fazla buğday vermek zorunlu oluyor. Değişim ilişkileri, buğdayın tüm tarımı temsil etmesi ölçüsünde, tarım kesiminin aleyhine dönüyor. İş burada kalmıyor. Bütün göstergeler, 12 Mart öncesinde sanayi burjuvazisinin bununla da yetinmeyip değişim hadlerini daha çok tarım kesiminin aleyhine bükmeye çalıştıklarını gösteriyor. Ancak sonuç böyle olmuyor. 12 Mart sonrası dönemde değişim ilişkisi tarım kesiminin lehine bükülüyor.

Korkak ve dönek Türkiye sanayi burjuvazisi, kendi sınıfsal iktidarını tehlikede gördüğü an, tıpkı 1930 yıllarında olduğu gibi, büyük toprak sahipliği ile uyuşuyor. Finansman sorununun çözümünü erteliyor. Türkiye'ni sanayi burjuvazisi, ekonomik değil politik hareket ediyor.

Tümden ekonomiyi unuttuğu söylenemez. Ancak bu noktayı sağlamlaştırmak gerekli. Eğer Muhtıra ile başlayan dar anlamda 12 Mart dönemi, açık bir askeri yönetime dönemedi ise ve 1973 yılında bir seçimle yeni bir aşamaya girdi ise, bunda bu uyuşmanın rolü var. Bu çok önemli ve tartışılarak doğruluğunun sağlanması gereken bir çözümleme. Başka yerde tartışılmalı.

Fakat bu kadar değil. Bir başka tablo daha verilebilir.

İMALÂT SANAYİİNDE ORTALAMA ÜCRETLER
(Sanayi Ortalaması = 100)

	Gıda	Dokuma	Lâstik	Kimya	Taşıt Araçları
1964	92,6	88,7	102,5	127,1	117,0
1965	97,0	93,3	115,9	134,1	123,1
1966	90,8	86,3	104,8	121,1	123,1
1967	87,9	86,5	104,7	119,8	129,0
1968	88,8	82,7	103,2	116,8	125,2
1969	87,8	89,3	99,6	105,7	125,2
1970	84,8	79,0	92,1	119,5	109,2
1971	83,1	85,4	101,3	117,0	151,0
1972	82,5	90,2	107,5	131,9	144,1
1973	81,6	117,5 (*)	101,2	131,1	125,7
1974	98,7	80,2	111,9	117,5	128,8

(*) Baskı hatasından doğmuş olabilir.

1975	90,9	72,4	142,7	114,3	138,5
1976	94,8	98,9	109,4	107,5	120,6

Kaynak: Yalçın Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Üçüncü Basım, İstanbul, 1978, sayfa 437

Bu tablo da Oktay Varlıer'inki kadar önemli. Farklı amaçlar için hazırlanmış olmakla birlikte özgün bir tez çerçevesinde birbirini destekliyor. Tablo hakkında kısa bilgi şu: Sosyal Sigortalar Kurumu'nun yıllıklarında yer alan ücretlere dayanıyor. Tabloda sadece endeks sayıları var. Tüm imalât sanayii ortalaması 100 olarak alınıyor ve her yıl ile alt kesim için, buna oranlanarak endeks sayıları bulunuyor. Tablonun istatistik yapısı, kısaca ve basit olarak böyle.

Mesajı ise çok derin ve «fincancı katırlarını ürkütücü» cinsten. Çünkü dillendirildiğinde ortaya çıkan bazı sonuçlar var. Bir: Gıda ve dokuma alt kesimlerinde ücretler hep sanayi ortalamasının altında. Hem 12 Mart'tan sonra ve hem de önce. Gıda ve dokuma alt kesimlerinde ücretler, ortalamaya göre en düşük düzeylerine, 12 Mart sonrası yıllarda iniyorlar. İki: Lâstik, kimya ve taşıt araçları gibi alt kesimlerde ücretler, ortalamanın üstünde. Hem 12 Mart öncesinde ve hem de sonrasında. 12 Mart, bu özelliği değiştirmiyor. Ayrıca ve daha ayrıntıda bakıldığında, 12 Mart'ın ilk yıllarında bu eğilimin güçlendiği görülüyor. Daha açıkça söylenecek olursa şöyle: 12 Mart 1971 tarihine yaklaşırken bu eğilim silinmeye başlarken 12 Mart döneminde tekrar belirginleşiyor ve bir ölçüde de derinleşiyor. Üç: Gıda ve dokuma alt kesimleri Türk-İş'in ve lâstik, kimya ve taşıt araçları da DİSK'in örgütlendiği, etkin olduğu iş kolları oluyor. Bütün bunlardan DİSK'in 12 Mart sonrasında, 12 Mart'tan hemen önceki yıllara göre, üyelerinin daha çok

ekonomik haklarını koruduğu sonucu çıkabiliyor. Fakat dördüncü temel sonuç böyle bir ihtimali kesinlikle ortadan kaldırıyor. Dört: Gıda ve dokuma tekelci özellikten uzak ve daha çok dış piyasalara bakan iş kolları olarak görünüyor. Lâstik, kimya ve taşıt araçları ise tümüyle iç pazara dönük ve tekelci nitelikte az sayıda işletmelerden oluşan bir iş kolu oluyor. Beş: Bu özelliklerinden dolayı gıda ve dokuma mal fiyatlarını kolaylıkla artıramıyor. Buna karşılık lâstik, kimya ve taşıt araçları ücretlere yaptığı zammı kolaylıkla mal fiyatlarına yansıtabilecek tekelci işletmeleri içeriyor.

Buraya kadar yeteri ölçüde «ürkütücü» sonuçlar ortaya çıkıyor. İktisatçının soğuk ve katı mantığı şunu söylüyor: 15-16 Haziran Olayları'ndan sonra DISK yönetimi ile büyük sanayi burjuvazisi arasında bir uyuşma olduğu görülüyor. (*) Uyuşmanın yüz yüze olması gerekli değil. Böyle olur da, olmaz da. Yüz yüze gelmeden karşılıklı olarak strateJileri kabul ederek de uyuşmak mümkün.

Bir ilke var: İşçi sınıfı kazandığını harcar; sermayedar harcadığını kazanır. Daha önce ve istatistiklerle gösterildi. 12 Mart'ın hemen öncesi ile hemen sonrası binek

---

(*) 15-16 Haziran Olayları'nı Türkiye işçi sınıfı tarihinin en önemli olaylarından birisi saymaya devam ediyorum. İşçi sınıfının kendine güven duymasında çok büyük adım oldu. DİSK yönetiminin «Genel Yas» ve Aziz Nesin'in deyimiyle «Büyük Grev» olan MESS Grevi gibi eylemlerini ise bu güveni yıkma yönünde bilinçli girişimler olarak değerlendirmeye devam ediyorum. Bunları zamanında ve o sıralarda başyazarı olduğum Yürüyüş Dergisi'nde «oyun içinde oyun» olarak değerlendirdim. DİSK içinde sınıf kavgası verildiğini yazdım. DİSK'i sosyalist özünden arındırıp CHP eliyle sermayeye teslim etme girişimleri saydım.

Ne yazık durduramadık. Şimdi çok daha inandırıcı bir biçimde tarihini yazıyoruz.

otomobili de dahil dayanıklı tüketim mallarının yerli yapımının hızla arttığı dönemler oldu. Bir: Bunları ihraç etmek mümkün değil. İki: Sadece sanayicilere satmakla yeterli üretim olmuyor. Sadece mülk sahiplerine satmakla gerekli pazar sağlanamıyor. Üç: Ücretleri çok eşit dağıtmakla da gerekli pazarı bulmak mümkün değil. Dört: Mutlak olarak işçilere de satmak gerek.

Bir bölük işçi kazandığını harcasın. Bir bölük işçi, otomobile, buzdolabına ve çamaşır makinasına kavuşsun. Onlar kavuşmazsa ne olacak? Bunlar olsun. Olurken de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu kavgacı geçmişinden, sosyalist özünden arındırılsın. Bu, uyuşma demek. Büyük toprak sahipleri ile uyuşma gibi tekelci işletmelerdeki işçileri içine alan işçi konfederasyonu ile de uyuşma demek.

Tarımda fiyatları yüksek tutma; teknik deyimi ile fiyat makasını büyük toprak sahipleri lehine bükme ve bükük tutma, sanayi kesiminde tekelci işletmelerdeki işçilerini yüksek tutma; teknik deyimiyle ücret yelpazesini tekelci işletmelerde çalışan işçilerin lehine açma, bunlar yapıldı. Ne için? Pazar sorununa uyuşarak çözüm bulmak için. Ne pahasına, finansman sorununun çözümünü erteleme pahasına.

Buraya kadarı ekonomik çözümleme. Bundan bir politik çözümleme çıkıyor. Eğer durum böyleyse, 12 Mart'ı bir açık askeri rejime döndürmeğe gerek yok. Bir bölük işçilerin de olsa ücretleri yüksek tutulacak; büyük toprak sahiplerinin ekonomik egemenlik alanları parçalanacak olmadıktan sonra açık bir askeri rejime ne gerek olabilir?

«Fincancı katırlarını ürkütücü» sonuçlar bunlar. Ancak devamı var. Bu dönemde tekelci işletmelerde bir ustabaşının veya üniversite mezunu on yıllık bir memurun yedi aylık maaşı ile bir Murat veya Anadol otomobil al-

mak mümkündü..12 Mart'ın hemen öncesinde ve hemen sonrasında. Murat, Anadol ve Renault, çok minimum kapasitelerde ve ancak kapalı ekonomilerde, kendi ülkelerindeki fiyatın üç katına yaklaşan bir fiyatla satılarak ekonomik olan bir ölçekte üretilerek Türkiye'ye ve pazara yerleşti. Bundan sonra CHP Genel Bakanı Ecevit'in hükümet başkanlığı dönemi başladı. Şimdi bir Murat veya Anadolu ya da diğerini tekelci işletmelerin ustabaşının veya üniversite mezunu on yıllık memurun yedi maaşı ile değil otuz maaşı ile de almak mümkün değil. Alınsa bile işletme giderlerini karşılamak mümkün değil.

Ecevit Hükümeti ile 12 Mart, yeni aşamalara atlayarak, devam etti. Bundan sonra artık Türkiye ekonomisi için iç pazardan daha çok dış pazar önemli oluyor. Dolayısıyla makası ya da ücret yelpazesini açma ihtiyacından kurtuluyor. Yeni bir aşamaya girilecek. Ecevit bu giriş için gerekli hazırlıkları yaptı. Böyle bir aşamaya geçiş sırasında direnç mevzilerinin hepsinin boşaltılıp sermayeye teslim edilmesine önayak oldu.

Tabii başkaları ile birlikte.

Dördüncü Bölüm İçin
Birinci Ek

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'YE VERDİĞİ NOTA: 8 AĞUSTOS 1946

Sovyet Sosyalist Şûraları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye Hükümeti'ne aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır :

Geçen harp esnasında vuku bulan hadiseler Boğazlar'a müteallik olarak 1936 tarihinde Montrö'de imzalanan Montrö Anlaması'nın tesis ettiği Karadeniz Boğazları rejiminin Karadeniz Devletleri'nin güvenlik menfaatlarına tekabül ve Boğazlar'ın Karadeniz Devletleri aleyhinde kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat eylemiştir.

Mihver Devletleri'nin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlar'dan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair bir çok misal zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştu.

9 Temmuz 1941 tarihinde Alman komutanlığı Boğazlar'dan Karadeniz'e Seefalke adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlar'a dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlâli demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükümeti'nin Türk Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmasına mucip olmuştu.

Ağustos 1941 ayında Türk Makamları Tarvisio adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi ki bu da Sovyet Hükümeti'nin mezkûr muavin geminin Anlaşması'nın ihlâli demek olacağı hususunda Türk Hükümeti'nin nazarı dikkatini celbeden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu.

4 Kasım 1942 tarihinde Sovyet Hükümeti, Almanya'nın cem'an yekûn 140.000 tona baliğ olan muavin harp gemileri i ticaret gemisi şeklinde Boğazlar'dan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükümeti'nin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver Devletleri'nin silâhlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde, Sovyet Hükümeti «yukarıda mezkûr gemilerin Boğazlar'dan Karadeniz'e mürurına müsaade keyfiyetinin, bu

gemiler Alman Hükümeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan Anlaşma'nın sarih surette ihlâli i tazammun edeceğini» tebarüz ettirmiştir.

Haziran 1945 ayında Sovyet Hükümeti Karadeniz'de askerî harekâta iştirak etmiş bulunan Ems tipi 8 tane ve Kriestransport tipi 5 tane muhtelif tonajda Alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege Denizi'ne Boğazlar'dan geçmeleri hadiselerini protesto etmiştir.

Yukarıdaki hadiselerden Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlar'a müteallik Anlaşma'nın düşman devletlerin Boğazlar'ı Sovyetler Birliği ve diğer müttefik Devletler aleyhine harp gayeleri için kullanmalarına mani olmadığı anlaşılmaktadır ki böyle bir vaziyetten dolayı Türk Hükümeti gayri mesul bulunamaz.

Bu sebepledir ki Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Berli'nde yapılan üç devlet — Büyük Britanya, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği — Konferansı'nda, Sovyet Hükümeti Montrö Anlaşması'nın tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesisi icap eylediği meselesinin münakaşasını teklif etmiştir.

Berlin'deki Üç Devlet Konferansı'nın aşağıdaki kararı aldığı malûmdur :

A) Üç Hükümet Boğazlar'a müteallik olarak Montrö'de imzalanan Anlaşmanın, bugünkü şartlara tekabül etmemesi haseblyle, tadil edilmesi lâzım geldiğini kabul eylemiştir.

B) Üç Hükümet, müteakip merhalede, bu meselenin üç Devletin her biriyle Türk Hükümeti arasında doğru-

dan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesini kararlaştırmıştır.

Bu hususta Britanya Hükümeti tarafından 21 Kasım 1945 tarihinde Türk Hükümeti'ne verilen Notanın muhtevası da Sovyet Hükümeti'nce malûmdur.

Sovyet Hükümeti de kendi namına, Boğazlar için aşağıdaki esaslara müstenid yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir :

1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerini geçişine daima açık olmalıdır.

2. Boğazlar, Karadeniz Devletleri'nin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3. Karadeniz'de sahili bulunmayan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, hususi surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

4. Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlar'a müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer Devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

5. Boğazlar'a ticarî seyrüseferin serbestisini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazlar'ın Karadeniz'e sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyle temin ederler.

Sovyet Hükümeti bu Deklarasyondan Birleşik Amerika ve Büyük Britanya Hükümetlerini haberdar eder.

Kaynak : Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, sayfa 414-415

Dördüncü Bölüm İçin
İkinci Ek

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET HACMİNDE ÜLKELERİN PAYLARI VE AĞIRLIK SIRASI: 1956-1978

	Büyük Britanya		Birleşik Amerika		Batı Almanya		Sovyetler Birliği	
	Yüzde	Sıra	Yüzde	Sıra	Yüzde	Sıra	Yüzde	Sıra
1956	7,96	4	20,46	2	20,61	1	1,65	13
1957	8,41	4	28,48	1	13,29	2	2,25	9
1958	6,93	4	24,18	1	16,74	2	3,25	8
1959	10,38	3	22,69	1	19,84	2	1,38	15
1960	10,63	3	22,71	1	18,46	2	1,37	17
1961	11,30	3	23,97	1	15,90	2	1,50	13
1962	10,55	3	25,51	1	17,32	2	1,19	18
1963	11,73	3	24,67	1	15,71	2	1,51	14
1964	10,58	3	24,00	1	15,01	2	1,79	12
1965	9,33	3	23,46	1	15,08	2	3,41	6
1966	10,38	3	20,92	1	15,65	2	3,67	6
1967	10,13	3	17,87	2	18,05	1	4,63	6

Yıllar	Büyük Britanya		Birleşik Amerika		Batı Almanya		Sovyetler Birliği	
1968	10,51	3	15,33	2	19,21	1	4,77	5
1969	9,34	3	16,02	2	19,43	1	4,73	6
1970	8,12	3	17,07	2	19,12	1	4,44	7
1971	7,78	4	13,04	2	18,45	1	5,32	7
1972	8,82	4	12,07	2	19,94	1	6,61	5
1973	9,50	2	9,26	3	19,28	1	5,17	7
1974	6,56	8	9,31	2	19,28	1	3,25	10
1975	6,75	5	9,33	2	22,19	1	2,40	17
1976	7,72	3	8,88	2	18,65	1	2,40	14

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Elektronik Bilgi İşlem Merkezi

Dördüncü Bölüm İçin
Üçüncü Ek

6624 SAYILI YASAYA GÖRE YABANCI SERMAYENİN DAĞILIMI: 1972 SONU

Ülkeler	Firma Sayısı	Getirilen Sermaye: TL.	Yabancı Sermaye Yüzdesi
Batı Almanya	23	304.062.047	16,33
Birleşik Amerika	21	266.743.370	14,32
Avusturya	7	29.008.000	1,56
Bahama	1	90.000.000	4,83
Belçika	4	60.618.000	3,25
Danimarka	5	84.192.500	4,52
Fransa	10	213.064.662	11,49
Hollanda	6	106.890.499	5,74
Büyük Britanya	5	45.687 700	2,45
İsveç	2	1.459.960	0,07
İsviçre	18	257.484.000	13,83
İtalya	7	231.486.000	12,40
Kanada	1	29.835.000	1,60
Kuveyt	1	64.800.000	3,48
Venezuella	1	4.500.000	0,24
Yugoslavya	1	8.044.918	0,43
Karma	5	63.691.518	3,42
Toplam	118	1.862.469.094	100,00

Kaynak: Ticaret Bakanlığı ve 50 Yıl, Ankara, 1973, sayfa 361

Dördüncü Bölüm İçin
Dördüncü Ek

17 SAYILI KARAR KAPSAMINDA YABANCI SERMAYE ŞİRKETLERİ: MEVCUT DURUM

Şirketin Adı ve Çalışma Alanı	Kuruluş Yılı
İNŞAAT - TAAHHÜT	
Chicago Bridge Ltd.	1960
Braiwaite and Co. Engineers Ltd.	1967
S. A. Hersent	1958
Halliburton Oil Well Cementing Company	1957
Solel Boneh Ltd.	1955
Reynolds Construction Co.	1960
MADENCİLİK	
Türk Maadin A.Ş.	1918
Fethiye Maden T.A.Ş.	1928
Wilhem Grillo Maden Ticareti Ltd.	1960
Maden Eksport Ltd.	1953
Borax Consolidated Ltd.	1927
Bursa Toros Kromları	1962
Magnesit Maden Sanayii Ltd.	1961
SİGORTACILIK	
Vitsan The London Insurance	1928
Vitsan The British Oak Insurance Co.	1928
Milli Reasürans T.A.Ş.	1929
Guardian Assurance Co. Ltd.	1961
Atlantik Sigorta A.Ş.	1964
Assicurazigni Generali	1927
Nordstern Umumi Sigorta A.Ş.	1929
Bankers and Traders Insurance Co. Ltd.	1964
Mag Magdeburger Sigorta Şirketi	?
La Baloise Nakliyat Şirketi	?

Aachener - Munchener Feverver	
Sicherungsgesellschaft	1918
Mann-Heimer Versicherungsgesellschaft	1930
Riunione Adriatica Di Sigurto	1930
La Suisse Umum Sigorta A.Ş.	1927
La Baluaz Yangın Sigorta	1934
L'Union Des Assurances De Paris	1898
L'Union Des Assurances De Paris	1916
Assicurazioni Generali-Trieste/Erste	
Allgemeine Unfall	1893
BANKACILIK	
Banco Di Roma	1911
Deutsche Orientbank	1911
Deutsche Bank	1906
Osmanlı Bankası	1863
Selânik Bankası Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası	1888
Holantse Bank Üni N. V.	1921
Banka Komerciyale Italyana	1925
GEMİ ACENTALIĞI - TURİZM	
American Burreau of Shipping	1957
Adriatica	1937
Club Mediterranee S.A.	1968
W. F. Henry Van Der Zee and Co. N. V.	1793
Comp. Int. Des Wagons-Lits Et Du Tourisme	1923
Marmara Deniz Nakliyat Ltd.	1953
Augustin Joseph Catoni	1961
Anadolu Deniz Acentalığı Ltd.	?
Compagnie De Transports Oceniques	?
Comptoir Algerien Du Lavant-Gazairi Transport	1963
J. V. Vittoli and Co. Ltd.	1918
TÜTÜN ALIMI	
Austro-Türk Tütün A.Ş.	1948
Glenn Tabacco Compt. Inc.	1921

Felemenk Türk Tütün A.Ş.	1975
Socotab Leaf Tobacco Co. Inc.	1963
Geri Tobacco Company	1923
The Standart Commercial Tobacco Co. Inc.	1962
Cocotex S.A. Exportation-Importation	1964
The American Tobacco Company of The Orient Inc.	1923

KITAP - DERGİ

Libaririe Hacehette	1929
Grolier International Inc.	1969

İTHALÂT - İHRACAT - MÜMESSİLLİK

Bremar Ticaret A.Ş.	1959
Bunge Ticaret Ltd.	1954
Tısra Ticaret A.Ş.	1960
Macandrews and Forbes Company	1910
Handels Kontor Ltd.	1964

KİMYA - İLAÇ

Imperial Chemical Industries Ltd.	1931
Yılbak Ticaret A.Ş.-Dr. A. Wander-Levant S.A.	1947
Kimyanil Ltd.-Farbenfabriken Bayer	1966
Maden Kimya Ltd.-Montecatini	1962
Basf Türk Boya ve Kimya Ltd.	1954
Organon İlâçları A.Ş.	1964
Atlantis Levant Ltd.	1936
Glaxo Müstahzarları A.Ş.	1959
Sterling Products Int.	1964
Türk Hoechst T.A.Ş.	1954
Pfizer İlâçları A.Ş.	1957

ELEKTRİK - GAZ

Sınai Tatbikat T.A.Ş.	1973
Türk Anonim Gaz Şirketi	1914
Milângaz Ticaret ve Sanayi A.Ş.	1964
S.A. Elektrificasione	1954

MÜMESSİLLİK - SATIŞ	
IBM Türk Ltd.	1938
Atlas Copco	1950
SKF Bilyeli Rulmanları Ltd.	1929
The Singer Manufacturing Co.	1904
Aga Endüstri Mamulleri Ltd.	1964
Sandvik Istanbul Ticaret Ltd.	1966
Türk Philips Ticaret A.Ş.	1953
Medravo/Volt N. V.	1955
Ericson Türk Ticaret Ltd.	1953
MÜMESSİLLİK - IMALÂT	
G. A. Baker Ltd.	1919
NCR National Mukayyit Kasaları A.Ş.	1964
Pil Batarya Sanayii T.A.Ş.	1954
Massey Ferguson Traktör Sanayii A.Ş.	1969
Emi-Gramafon Ltd.	1929
Eaton Yale Town A.Ş.	1969
GIDA - YEM	
Nestle Mamulâtı Ihracat Şirketi	1927
Güneşli Koçman Tavuk Çiftliği Ltd.	
Abic Yem Sanayii	

Dördüncü Bölüm İçin
Beşinci Ek

Çeşitli Ürünlere Göre İç Ticaret Hadleri

	Buğday	Pamuk	Tütün	Genel
1956	100,00	100,0	100,0	100,00
1957	109,58	108,23	91,76	111,33

Kaynak : Güngör Uras, 17 Sayılı Karara Tabi Yabancı Sermaye Araştırması, TÜSAD, 1975 Yılının Sonunda Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1975, sayfa 135-138

1958	92,28	91,23	85,89	103,20
1959	97,06	88,87	107,29	97,97
1960	94,29	95,03	120,22	100,98
1961	118,71	93,75	103,04	101,12
1962	132,82	99,41	167,77	113,51
1963	134,25	99,79	259,02	119,49
1964	127,85	91,74	188,38	113,83
1965	138,40	88,77	152,90	118,50
1966	126,55	82,66	167,02	117,44
1967	126,44	92,44	153,83	121,03
1968	122,29	84,90	148,33	121,42
1969	120,20	82,13	141,64	123,71
1970	118,43	92,82	135,35	128,86
1971	117,75	99,29	125,51	131,61
1972	107,14	98,05	134,40	126,02
1973	101,24	119,06	129,61	131,24
1974	126,77	121,01	160,99	130,51
1975	119,85	109,50	233,58	127,21
1976	107,43	115,63	211,96	117,86

Kaynak : Oktay Varlier, Türkiye'de İç Ticaret Hadleri, Ankara, Şubat 1978

SEÇME KAYNAKLAR

Ahmet AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul, 1969

Samet AĞAOĞLU, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, İstanbul, 1972

Feroz AHMAD, The Young Turks, Oxford, 1969

İ. V. ALİBEKOV, Gosudarstvennıy Kapitalizm ve Turtzili, Moskova, 1966

S. ARALOV, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, İstanbul, 1967

İsmail ARAR, derleyen, Hükümet Programları 1920-1965, İstanbul, 1968

T. ARICANLI - R. BADEMLİ - İ. UĞUREL, The Abolotion of Aşar (Ottoman Agricultural Tax), Draft, Cambridge, Mas., 1974

K. APAK - K. AYDINELLİ - M. AKIN, Türkiye'de Devlet Sanayii ve Maadin İşletmeleri, İzmit, 1954

F. Rıfkı ATAY, Çankaya, İstanbul, 1969

Doğan AVCIOĞLU, Millî Kurtuluş Tarihi, Üç Cilt, İstanbul, 1974

H. AVNİ - H. GÜLERYÜZ, Türkiye'de Sanayinin İnkişafı, İstanbul, 1937

ORMAN BAKANLIĞI, Cumhuriyetin 50. Yılında Ormancılığımız, Ankara, tarihsiz

Erhan BENER, Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi, Ankara, tarihsiz

Behice BORAN, Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, İstanbul, 1968

Behice BORAN, Örgütlü Birleşik Güç Yenilmez, Yurt ve Dünya, Eylül 1977

Ali Fuad CEBESOY, Siyasi Hatıralar, İstanbul, 1957

Ali Fuad CEBESOY, Siyasi Hatıralar, İstanbul, 1960

A. CERRAHOĞLU, Türkiye'de Sosyalizm 1848-1925, İstanbul, 1968

H. B. CHENERY G. E. BRANDOW - E. J. COHN Jr., Turkich Investment and Economic Development, Ankara, 1953

V. İ. DANİLOV, Srednie Sloy v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtzzi, A. N. SSSR, Moskova, 1968

İ. DARENDELİOĞLU, Türkiye'de Komünist Hareketler, İstanbul, 1962

Şefik Hüsnü DEYMER, Seçme Yazılar, 1971

W. D. DİNES ve Diğerleri, Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, İki Cilt, Ankara, 1934

Yorgaki EFFİMİADİS, Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye, İstanbul, 1936

Feridun Cemal ERKİN, TürkSovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968

Cem EROĞUL, Demokrat Parti, Ankara, 1970

Kurthan FİŞEK, Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili, Ankara, 1969

A. GİRAY - V. YURTMEN, Buğday Krizinde Türkiye, Ankara, 1937

G. S. HARRİS, The Origin of Communism in Turkey, Stanford, 1967

Şevket Raşit HATİPOĞLU, Türkiye'de Ziraî Buhran, Ankara, 1936

J. HİLTNER, Land Accumulation in the Turkish Çukurovo, Journal of Farm Economics, 1960

Eva HIRSCH, Poverty and Polenty on the Turkish Farm, New York, 1970

E. HIRSCH - A. HIRSCH, Changes in Agricultural Output Per Capita of Rural Population in Turkey, Economic Development and Cultural Change, July 1963

İsmail HÜSREV, Türkiye Köy İktisadiyatı, İstanbul, 1934

İKTİSAT VEKÂLETİ, 2 nci 5 Yıllık Sanayi Planı, 1936

R. Nuri İLERİ, Atatürk ve Komünizm, İstanbul, 1970

Selim İLKİN, Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi, ODTÜ Gelişme Dergisi, İlkbahar 1971

Afet İNAN, derleyen, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, 1972

Selim İLKİN, Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi, Ankara, 1975

Halil İNALCIK, Capital Formation in the Ottoman Empire, the Journal of Economic History, 1960

IBRD-WORLD BANK, Economy of Turkey, Washington D. C., 1951

KANDEMİR, Serbest Fırka, İstanbul, 1955
Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960
N. G. KİREEV, Natzional'nıy i İnostranniy Kapital vo Vneşney Torgovle Turtzii, Moskova, 1968
Emre KONGAR, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul, 1976
R. P. KORNİENKO, Raboçie Dvişenie v Turtzii 1918-1963 gg., Moskova, 1965
Vehbi KOÇ, Hayat Hikâyem, İSTANBUL, 1974
Ahmed Bedevi KURAN, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, İstanbul, 1959
A. F. MİLLER, Oçerki Noveyşey İstorii Turtzii, Moskova, 1948
P. P. MOİSEEV, Agrarnıy Stroy Sovremennoy Turtzii, Moskova, 1970
Alptekin MÜDERRİSOĞLU, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara, 1974
Nadir NADİ, Perde Aralığından, İstanbul, tarihsiz
Dr. RIZA NUR, Hayat ve Hatıralarım, İstanbul, 1968
Faik ÖKTE, Varlık Vergisi Faciası, İstanbul, tarihsiz
Çetin ÖZEK, 141-142, İstanbul, 1968
M. PAVLOVİÇ - V. GURKO KRYAJİN - F. RASKOL'NİKOV, Turtziya ve Bor'be za Nezavisimost', Moskova, 1925
Recep PEKER, İnkılâp Dersleri Notları, Ankara, 1935
Y. A. PETROSYAN, Jöntürkler, Ankara, 1974
Yu. N. ROZALİEV, Osobennosti Razvitiya Kapitalizma v Turtzii, Moskova, 1962
Ömer Celâl SARÇ, Ziraat ve Sanayi Siyaseti, İstanbul, 1934
Mehmet SELİK, Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye 1923-1960, Ankara, 1961
Sabiha SERTEL, Roman Gibi, İstanbul, 1969
Erdoğan SORAL, Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri, Ankara, 1974
Şevket SÜREYYA, İnkılâp ve Kadro, Ankara, 1932
Kurt STEİNHAUS, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, İstanbul, 1973
A. ŞAMSUTDİNOV, Natzional'no-Osvoboditel'naya Bor'ba v Turtzii 1918-1923 gg., A. N. SSSR, Moskova, 1966
A. ŞNUROV - Y. ROZALİEV, Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, İstanbul, tarihsiz

Cahit TALAS, İçtimai İktisat, Ankara, 1961

H. TAHSİN - R. SAKA, Sermayenin İşrketlerdeki Hareketi, İstanbul, 1929

H. TAHSİN - R. SAKA, Sermaye Hareketi, İstanbul, 1930

Tunç TAYANÇ, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul, 1973

TALÂT PAŞA'nın Hatıraları, İstanbul, 1958

İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, yayınlayanlar, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Ankara, 1974

İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, 1977

İlhan TEKELİ, Halkçılık: Cumhuriyetin İdeolojjik Ögesi, daktilo, 1976

İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları, teksir, 1976

Taner TİMUR, Türk Devrimi ve Sonrası 1949-1946, Ankara, 1971

Zeki Velidi TOGAN, Hatıralar, İstanbul, 1969

İsmail TÜRK, İktisadi Gayeli Mali Yardımlar, Ankara, 1957

Orhan TUNA, Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadi ve Sosyal Tesirleri, Devlet Planlama Teşkilâtı Araştırması, teksir, 1969

Tarık Z. TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952

Mete TUNCAY, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Ankara, 1967

TİP, Türkiye İşçi Partisi Program ve Tüzüğü, İstanbul, 1975

Osman ULAGAY, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1974

Burhan ULUTAN, Bankacılığın Tekâmülü, Ankara, 1957

Güngör URAS, 17 Sayılı Karara Tabi Yabancı Sermaye Araştırması, TÜSİAD, 1975

E. İ. URAZOVA, Gosudarstvennie Nalogi v Turtzii, AN SSSR, Turyetzkiy Sbornik, Moskova, 1958

TÜRK ZİRAAT TARİHİNE BİR BAKIŞ, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, İstanbul, 1938

Walter WEIKER, Political Tutelage and Democracy in Turkey, Leiden, 1973